

BESKRIVNING ÖVER GREVSKAPET DAL

ORDER NUMBER
L 050/20/312968/B

NO. OF COPIES: 1

DATE ORDERED

to be ord
S66-31

(XLC)

AUTHOR
LIGNELL, ANDERS

TITLE
BESKRIFNING ÖFVER GREFSKAPET DAL

SERIES

Ä/A-377

PLACE/PUBLISHER/DATE
STOCKHOLM, P.A. NORSTEDT & SÖNER, 1965

PRICE
119.00

CAT. NO./ITEM NO.

DEALER/AGENT
MUNKSGAARD

FUND
CURRENT

STK		HIST	POL E	U.C.	N	INM

INVOICE DATE: 22/12/66

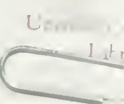
DATE PROCESSED: 17/2/67

NO. OF PIECES

COST

R[illegible]N CARD
(MUST BE RETURNED WITH BOOK)

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
ORDER DEPT. TORONTO 5. ONTARIO. CANADA.

LIGNELLS

BESKRIVNING

ÖVER

GREVSKAPET DAL

NYUTGÅVA

Logen 644 Mellerud av Vasa-Orden av Amerika.

MELLERUDS BOKTRYCKERI AB
1965

SUBSKRIBENTER 1965.

Som framgår av förordet, fanns ett ackumulerat behov av en ny upplaga av Lignell. Men att starta en nyutgåva utan några garantier vore knappast rådligt och det är därför med djup tacksamhet, som Logen 644 Mellerud av Vasa-Orden i följande lista anger namnen på de personer, som möjliggjort den nya upplagan, till glädje för sig själva, till gagn och båtnad för invånarna på Dal.

H. M. Konungen 1
Mats Lemne, Vänersborg 1
Carl Zakariasson, Ed 1
Ulf Zakariasson, Ed 1
Leif Thorssell, Mellerud 2
Lars Harnell, Mellerud 1
Georg Harnell, Mellerud 1
Verner Johnsson, Bengtsfors 1
Tore Johansson, Åmål 1
W. Sävblom, Åmål 1
Erik Andersson, Ärtemark 1
Sven Zachariasson, Hedemora 1
H. Boman, Bäckefors 1
Åke och Gunnel Arneskog, Göteborg 1
Mina Tottie, Göteborg 1
Ingrid Petré-Ström, Vänersborg .. 1
Wilhelm Larsson, St. Levene 1
Axel Hellentin, Ör 1
V. Gösta Johansson, Göteborg 1
John Andersson, Mölnlycke 1
Lennart Korduner, Åmål 1
Per Anjou, Ödeborg 5
Ruth Ljungsten, Villastad 1
Herman Gustavsson, Ärtemark 1
Axel Georg Hult, Åmål 1
Alf Stigen, Borås 1
Carl Galle 1
Endill Waldén, Malmö 1
Hj. Melin, Göteborg 1
Allan Brangstad, Åmål 1
Fru Agna Rask, Trollhättan 1
Sven Jacobsson, Mellerud 1
Olof Karlsson, Brålanda 1
Johannes Nilsson, Uddevalla 1
John Fenger-Krog, Fengerfors 1
Bertil Gustavsson, Uddevalla 1
Einar Larsson, Surte 1
Anders Gustavsson, Borås 1
Robert Malm, Fairfield U. S. A. .. 1
Folke Stigen, Partille 1
Ragnar Hillström, Ödeborg 1
Åmåls Sparbank, Åmål 1
Birger Andreasson, Ödeborg 1
Emil Andreasson, Ödeborg 1
Gunnar Eriksson, Varberg 1
Brynolf Magnusson 1
Kroppefjälls Bibliotek, Dals Rostock 1
Inga Lill Bryntesson, Svanskog 1
Adolf Sandegärd, Bengtsfors 1
Bror Jansson, Bäckefors 1
C. A. Waern, Göteborg 1
Georg Karlsson, Uddevalla 1
Magnus Sjöholm, Lidköping 1
Olof Olander, Mellerud 1

Erik Larsson, Dalskog	1
Tössbo Kommun, Tösse	1
Oscar Hultman, Vänersborg	1
Sven Järnåker, Bäckefors	1
Algot Andersson, Ed	1
Lars Wennberg, Vänersborg	1
Per Olof Svensson, Mellerud	1
Torbjörn Svensson, Mellerud	1
Bertil Söderholm, Mellerud	1
Margit Lindén, Köpmannebro	1
Gunnar Larsson, Mellerud	1
Kurt Gustavsson, Mellerud	1
Ruth Gunnarsson, Mellerud	1
Birger Johansson, Vänersborg	1
John Karlsson, Mellerud	1
Erik Olsson, Melllerud	1
Stig Svensson, Mellerud	1
Gottfrid Lindkvist, Mellerud	1
Alrik Olausson, Mellerud	1
Edgar Johansson, Mellerud	1
Edla Björk, Mellerud	1
Nels Johnson, Mass., U. S. A.	1
Gunnar Andersson, Brålanda	1
Ebbe Svensson, Brålanda	1
Erik Andersson, Håbol	1
Axel Jacobsson, Mellerud	1
Gösta Bengtsson, Mellerud	1
Thure Wennergren, Åmål	1
Sven G. Hällström, Mellerud	1
Birger Thedin, Mellerud	1
Sven Hallbäck, Vänersborg	1
Olle Pettersson, Mellerud	1
Arvid Johansson, Ed	1
Ivan Johansson, Ödskölt	1
Axel Danielson, Ed	1
Ruth Danielson f. Schagerholm, Ed	1
Oscar Andersson, Ed	1
Olof Ljung, Ör	1
Forsbacka Bruksgård	1
Kurt Hellberg, Mellerud	5
Harald Börjesson, Skövde	1
Edgar Kullander, Mellerud	1
Klas Fjellman, Falköping	1
G. Gustavsson, Dals Långed	1
Gunnar Enander, Mellerud	1
Gunnar Haldén, Dals-Grinstad	1
Vasalogen, Mellerud	10

FÖRETAL.

I många år har det för många människor känts som en saknad, en brist, att inte kunna få tillgång till Lignells beskrivning över grevskapet Dal. På senare år har verket väl närmast kommit att omges av en air av oåtkomlighet, något ouppnåeligt. Under de sista decennierna har flera försök gjorts att ge ut en ny upplaga, men de har alltid strandat, kanske mest därför att kulturellt intresserade människor inte alltid är ägnade att föra den affärsmässiga sidan av saken i hamn.

När nu Logen 644 Mellerud av Vasa-Orden har satt sig före att låta människorna i vår bygd få återknyta ett band med våra föregångare, så har vi lierat kulturmänninskan med affärsmannen och genom den subskriberade upplagan fört verket i hamn.

Sedan uppslaget först framfördes av konstnären Carl Zachariasson i Ed, har redaktionskommittén haft många och långa diskussioner om hur verket skulle genomföras. Så småningom kunde vi konstatera, att någon kompetent forskare, som kunde stå för en kommenterad och till våra dagar framförd upplaga, inte fanns att uppbringa. Återstod då att ge ut Lignell i original. Att modernisera stavningen gick tyvärr inte heller, boken hade blivit lättillgängligare, men uppslaget stupade på ortsnamnen, som ju då också borde moderniserats — av en forskare.

Återstod då att ge ut en upplaga, som så nära som möjligt anslöt till originalet och det är detta försök vi nu överlämnar till läsarens granskning.

Undertecknad Thorssell har, i gott samarbete med tryckeriet, ensam svarat för redigering och korrekturläsning. För översättningen av de latinska medeltidsbreven står vi i tacksamhetsskuld till fil. lic. Thorsten Friedlander, Mellerud.

Mellerud i oktober 1965.

Leif Thorssell

Georg Harnell *Carl Zachariasson*

BESKRIFNING

ÖFVER

GREFSKAPET DAL

AF

AND. LIGNELL,
Kontraktsprost och Kyrkoh. i Kila af Carlstads Stift.

Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
VIRGILIUS.

I.

STOCKHOLM, 1851.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare

SUBSKRIBENTER

Åmål. Ex.

Ahlin, N., Komminister .... 1.
Ahlstrand, J., Bruksförvaltare ...... 1.
Almqvist, J., Pastorats-Adjunkt .. 1.
Andersson, And., i Eds socken .... 1.
Andersson, Gust., i Högen Töftedaln. 1.
Andersson, J., Bäckefors .... 1.
Andersson, L., Hesselbacka ...... 1.
Andersson, Lars, i Tängelsbol, Bolstad. 1.
Andersson, Ol., i Ödeborg, Töftedaln. 1.
Andersson, O., i Hufvudgingen, Ärtemark .... 1.
Arvidsson, A., i Lundby, Töftedaln. 1.
Askenstedt, W., Possessionat ...... 1.
Austrin, G. W., Vice Pastor ...... 1.
Barchæus, E. T., Bruksbokhållare .. 1.
Basslad, A. M., Loviseholm ...... 1.
Bengtzon, G., Pastors-Adpunkt .... 1.
Bergenhem, J. A., Fanjunkare .... 1.
Berger, F. W., Kommiss.-Landtmätare 1.
Bergman, C. F., Hesselskog ...... 1.
Bergman, Gust., d:o ...... 1.
Bergman, N., Komiss.-Landtmätare. 1.
Berghman, N., Kateket .... 1.
Bergmar, A., Brukspatron .... 1.
Berggren, Carl, Bruksförvaltare .... 1.
Bergstrand, A., Klockare .... 1.
Brantenberg, Fabrikör .... 1.
Bryngelsson, Br., i Lundby, Töftedaln. 1.
Burman, P., Patron, Glafva ...... 1.
Bystedt, Joh., Komminister .... 1.
Bågenholm, J. C., Possessionat, ... 1.
Bäfverfeldt, G. K., Possessionat, Rölanda. .... 1.
Bäfverfeldt, G. K., Bruksbokhållare. 1.
S:t Cyr, Reverony, Baron .... 1.
Dahlgren, Em., Kronobefallningsman 1.
Dahlgren, J. E., Bokhandlare ...... 2.
Ekelund, D., Med. Doktor .... 1.
Ekerman, E. A., Postmästare ...... 1.
Ekström, C., Faktor, W. Ed ...... 1.
Elfvendahl, C., Rektor .... 1.
Eneroth, C. Fr., Possessionat ...... 1.
Engholm, Ad., Possessionat ...... 1.
Esping, C. A., i Lundby, Töftedaln .. 1.
Eriksson, A., i Hajom, Töftedaln .. 1.
Ferlin, J., Pastors-Adjunkt ...... 1.
Fjellman, M., Bruksförvaltare .... 1.
Folkskolan i Ed .... 1.
Freudental, J. M., Prost .... 1.
Frisell, E., Brukspatron .... 1.
Frumeri, Carl, Possessionat ...... 1.
Frykholm, M., Kyrkoherde ...... 1.
Geijer, Carl, Kornett .... 1.
Godholm, C. J., Komminister .... 1.
Gradman, T., Häradshöfding ...... 2.
Groth, J. H. .... 1.
Grönqvist, J., Brukspatron .... 1.
Gödecke, Bäckefors .... 1.
Hammarlind, C., Hesselskog ...... 1.
Hasselblad, J. A., Bokhållare .... 1.
Hedrén, Chr., Pastorats-Adjunkt .. 1.
Hedrén, Johanna, Doktorinna .... 1.
Hellberg, J. H. .... 1.
Hellgren, C. O., Bäckefors ...... 1.
Hellgren, G., Loviseholm .... 1.
Hertzberg, O. G., Komminister .... 1.
Holmgren, A., Handlande .... 1.
Hülpers, Christina, Enkefru ...... 1.
Hvass, A., Brukspredikant .... 1.

Högdahl, L. G., Fabrikör . . . . 1.
Jakobsson, And., Lottsbyn, Bolstad. 1.
Jansson, Hans, f. d. Talman . . . . . . 1.
Jansson, J. G. . . . . 1.
Johannesson, Lars, i Sannerud . . . . 1.
Jonasson, Ol., i Hufvudgingen . . . . 1.
Jonasson, P., i Strand, Nössemark . . 1.
Jonsson, Bryngel, i Högstorp, Bolstad. 1.
Jordell, O., Handlande . . . . 1.
Jönsson, J. M., Auditör . . . . 1.
Jönsson, J. P., Handlande . . . . . . 1.
Kalin, A., Byggmästare . . . . 1.
Kihlgren, N., Prost . . . . 1.
Kjellin, A., Handlande . . . . 1.
Kjellin, M., Klockare i Ed . . . . . . 1.
Kjellsson, J. F., Löjtnant . . . . 1.
Kruskopf, S., Komminister . . . . . . 1.
Lagerlöf, Hjalmar, Possessionat . . . . 1.
Lagerwall, J. M., Komm.-Landtmätare 1.
Lalin, C. L., Prost, Hofpredikant . . 1.
Larsson, J. F., Skollärare i Fröskog. 1.
Larsson, Lars, Lillebyn . . . . 1.
Larsson, L. M., Vice Kollega . . . . 1.
Larsson, P., Vågmästare . . . . 1.
Lilljestjerna, A. E., Major . . . . . . 1.
Lindberg, Skolmästare i Skållerud . . 1.
Lindbom, Joh., Komminister . . . . . . 1.
Lindbäck, A., Pastorats-Adjunkt . . . . 1.
Linderholm, J., Bruksförvaltare . . . . 1.
Ljungberg, A. P., Handlande . . . . 1.
Lundberg, J. M., Bruksförvaltare . . 1.
Lundgren, E., Steneby . . . . 1.
Lundgren, H., Skollärare i Ärtemark. 1.
Löwenhjelm, C. F., Steneby . . . . 1.
Magnell, G. R., Bruksförvaltare . . . . 1.
Magnusson, A., Skollärare i Töftedaln. 1.
Magnusson, A. E., i Wägne . . . . . . 1.
Marin, H., Komm.-Landtmätare . . . . 1.
Melin, Paul, Löjtnant . . . . 1.
Mossberg, C. A., Blomskog . . . . . . 1.
Mossberg, E., Bräcketorp . . . . 1.
Myrdén, N., Komminister . . . . 1.
Nilsson, Joh. n. m., Ånimskog . . . . 1.
Nilsson, Joh., Torpane i Tydje . . . . 1.
Nilsson, Joh., Landtm.-Auskult., Ed. 1.
Nilsson, Joh., i Björtveten, Bäcke socken . . . . 1.
Nilsson, J. M., Kyrkovärd, Resbyn . . 1.
Nilsson, Sven, Loviseholm . . . . 1.
Norbäck, J., Kyrkoherde . . . . 1.
Nyman, C. G., Bruksförvaltare . . . . 1.
Olsson, And., i Lunnane, Töftedal . . 1.
Olsson, And., i Grättved . . . . 1.
Olsson, Gunnar, Loviseholm . . . . . . 1.
Olsson, O. H., Skollärare i Håbol . . 1.
Oterdahl, C. A., Brukspatron . . . . . . 1.
Palmcrantz, Löjtnant . . . . 1.
Persson, Petter, i Högheden . . . . . . 1.
Person, P., Riksdagsman, Walnäs . . 1.
Piltz, M. R., Vice Kronofogde . . . . 1.
Qvanten, Th. v., Löjtnant . . . . 1.
Rabe, M., Bruksförvaltare . . . . 1.
Ramel, U., Grefvinna . . . . 1.
Rolander, Ferd., Bruksförvaltare . . 1.
Rosell, E., Fanjunkare . . . . 1.
Rosell, Erland, d. y. . . . . 1.
Rosell, Martin . . . . 1.
Sahlin, Axel, Löjtnant . . . . 1.
Sahlin, Christ., Bruksförvaltare . . . . 1.
Sahlin, Maur., Brukspatron . . . . . . 1.
Segerstedt, Fr., Provincial-Läkare . . 1.
Schröder, Joh., Komminister . . . . . . 1.
Schweder, E. W., Possessionat . . . . 1.
Skogsberg, J., Klockare i Fröskog . . 1.
Skogsberg, J., Skollärare i Hesselskog. 1.
Skogsberg, Lars, Smed i Fröskog . . 1.
Stenbäck, J., Kontraktsprost . . . . . . 2.
Svanbom, A., Brevik . . . . 1.
Svensson, Carl, Häradsdomare, Ånimskog . . . . 1.
Svensson, C. M., Glafva . . . . 1.
Thorstensson, A., Kollega . . . . 1.
Torssell, A. M., Possessionat . . . . 1.
Traung, S., Bruksbokhållare . . . . . . 1.

Tösse Lånbibliotek . . . . 1.
Uggla C. G., Brukspatron . . . . 5.
Wærn, C. Fr., Brukspatron . . . . . . 2.
Weinberg, C. A., Apotekare . . . . . . 1.
Wener, M., Vice Pastor . . . . 1.
Wennersten, A. M., Prost . . . . 1.
Wohlfarth, G., Brukspatron . . . . . . 1.
Wohlfarth, Th., Bruksförvaltare . . 1.
Åberg, Alexis, Bruksförvaltare . . . . 1.
Åberg, J., Brukspatron . . . . 1.
Åberg, G., Possessionat . . . . 1.
Åbrandt & Söderström, Handlande . . 1.
Åmåls Lärdoms-skola . . . . 1.
Ånimskogs Sockenbibliotek . . . . . . 1.
Ödman, M., Borgmästare . . . . 1.
Ödman, Sv., Vågmästare . . . . 1.

Wenersborg.

Abramsson, Er., Landtbrukare . . . . 1.
Almqvist, C. O., Lands-Sekreterare . . 1.
Andersson, A. O., Handlande . . . . 1.
Andersson, Erik, i Laberg, Gestad . . 1.
Andersson, Joh., i Åmått, Bolstad . . 1.
Andrén, A., Kronolänsman . . . . . . 1.
Baalack, W. G., Kollega . . . . 1.
Beckman, E. G., Landskanslist . . . . 1.
Brun, L. J., Handlande . . . . 1.
Bryngelsson, A., Åsteboberg . . . . . . 1.
Bryngelsson, Sv., i N. Rådane, Grinstad . . . . 1.
Cederwall, C., Kansliskrifvare . . . . 1.
Dalskogs kyrka . . . . 1.
Ekstedt, Er. J., Kontraktsprost . . . . 1.
Ekstedt, J. G., Bruksförvaltare . . . .1.
Ekström, E. E., Vice Pastor . . . . . . 1.
Eriksson, Lars, Klockare i Jern . . . . 1.
Forsell, Gust., Kronobefallningsman. 1.
Frölander, F., Mönsterskrifvare . . . . 1.
Gabrielsson, Ol., Bodane, Bolstads past. . . . . 1.
Gröning, Aug., Handlande . . . . . . 1.
Gyllenhoff, A. G., Kapten . . . . 1.
Gunnarsnäs kyrka . . . . 1.
Hagsten, J. J., Framnäs . . . . 1.
Hasselblad, H., Patron . . . . 1.
Hedenstjerna, R., Löjtnant . . . . . . 1.
Helldin, L., Komminister . . . . 1.
Hernström, S. E., Gestad . . . . 1.
Hemgren, J. C., Rådman . . . . 1.
Henning, C. A., Handlande . . . . . . 1.
Holmdorff, Gust., Kapten . . . . 1.
Hvass, Fr. L., Bruksinspektor . . . . . . 1.
Isaksson, Dan., Nygård . . . . 1.
Jansson, And., i Örnäs . . . . 1.
Jansson, Lars, Berg i Holm . . . . . . 1.
Jeansén, C. O., Landskontorist . . . . 1.
Johansson, Carl, Troneberg, Gestad. 1.
Knylenstjerna, C. E., Kapten . . . . . . 1.
Larsson, C., Tulluppsyningsman, Mellerud . . . . 1.
Larsson, L. A., Landskontorist . . . . 1.
Larsson, Lars, Bolstad . . . . 1.
Larsson, Jakob, i Hjertungen, Ör . . 1.
Lendahl, C. G., Kontrollör . . . . . . 1.
Lindblom, J., Pastors-Adjunkt . . . . 1.
Lundbohm, J. E., Furir . . . . 1.
Nilsson, Carl, i Trollungebyn, Dalskog. . . . . 1.
Nilsson, Jonas, i Balltorp, Gestad . . 1.
Nordström, J. A., Furir . . . . 1.
Nyman, S. J., Landskanslist . . . . . . 1.
Odhelius, Löjtnant . . . . 1.
Olsson, O., Klockare i Högsäter . . . . 1.
Qvanten, Carl v., Löjtnant . . . . 1.
Ryding, J., Länsbokhållare . . . . 1.
Ryding, C., t. f. Länsbokhållare . . . . 1.
Segerdahl, H. J., Fanjunkare . . . . . . 1.
Skålleruds kyrka . . . . 1.
Snejdern, A. J. v., Mönsterskrifvare. 1.
Stockman, P., Kronolänsman . . . . . . 1.
Suberg, C. F., Handlande . . . . 1.
Sundelius, S. U., Theol. Doktor . . . . 1.
Tenow, O., Regementspastor . . . . . . 1.
Uggla, Th., Bruksförvaltare . . . . . . 1.

Westermark, P., Länsnotarie . . . . . . 1.
Wikman, A. B., Uppbördsskrifvare . . 1.
Wittrock, J. M., Kamererare . . . . . . 1.
Wolcker, A. E. v., Fanjunkare . . . . 1.
Örs kyrka . . . . 1.
Örtenblad, Olof, Theol. Doktor . . . . 1.

Uddevalla.

Andersson, Sam., Kommissarie . . . . 1.
Bergendahl, S. J., Pastors-Adjunkt . . 1.
Bergner, A., Fanjunkare . . . . 1.
Brunsson, J., i Ottersbyn . . . . 1.
Dalqvist, J. J., Sergeant . . . . 1.
Edgren, Carl, Kyrkoherde . . . . 1.
Hallman, J. F., Bokhandlare . . . . . .12.
Hammarin, Joh., Prost . . . . 1.
Hernqvist, A., Skollärare i Ferglanda. 1.
Jansson, Joh., i Ellne . . . . 1.
Lundbohm, A. F., Kronolänsman . . 1.
Modh, M., Jägmästare . . . . 1.
Modh, J. P., Landtbrukare . . . . 1.
Natt och Dag, C. L., Major . . . . . . 1.
Nilsson, J., Klockare i Ödeborg . . . . 1.
Rasmusson, And., i S. Kylsäter . . . . 1.
Rydingsvärd, A. G., Possessionat . . 1.
Ryrs kyrka . . . . 1.
Svinhufvud, J. S., Kapten . . . . 1.
Torps kyrka . . . . 1.
Westerlind, N., Komminister . . . . . . 1.
Åkerhjelm, Carl, Öfverste . . . . 1.

Carlstad.

Albrechtsson, A., Kyrkoherde . . . . 1.
Almqvist, A., Kapellpredikant . . . . 1.
Altahr, A. F., Prost . . . . 1.
Andersson, Ol., i Östervallskog . . . . 1.
Arrhenius, Ol., Prost . . . . 1.
Berg, C., Inspektor . . . . 1.
Bergh, C. G., Komminister . . . . 1.
Bergendahl, J. P., Gymnasii-lärare . . 1.
Billman, H., Komminister . . . . 1.
Björlin, A. F., Komminister . . . . . . 1.
Björlin, L. M., Komminister . . . . . . 1.
Blidberg, A. G., Kapten . . . . 1.
Bredin, E. Gust. . . . . 1.
Brelin, P., Prost . . . . 2.
Bågenholm, C. M., Kontraktsprost . . 1.
Bäärhjelm, G., Bruksförvaltare . . . . 1.
Börjesson, A. G., Handlande . . . . . . 1.
Carlberg, E. A., Possessionat . . . . . . 1.
Carling, J. P., v. Häradsskrifvare . . 1.
Cederström, R. . . . . 1.
Edgren, Er. G., Komm.-Adjunkt . . 1.
Ekeblom, A., Vice Pastor . . . . 1.
Flach, Er., Major . . . . 1.
Fleetwood, Sv., Brukspatron . . . . . . 1.
Fogelberg, C. J., Vice Pastor . . . . . . 1.
Frese, C. O. de, Lands-Sekreterare . . 1.
Fryxell, A., Theol. Doktor . . . . 3.
Fröding, A., Possessionat . . . . 1.
Geijer, C. G. R., Ryttmästare . . . . . . 1.
Groth, L. M., Lektor . . . . 1.
Hallén, J., Possessionat . . . . 1.
Hammargren, S., Filos. Magister . . 1.
Hardin, Sven, Kollega . . . . 1.
Hedelund, O. P., Komm.-Landtmätare. 1.
Hedrén, N., Kontraktsprost . . . . . . 1.
Heland, J. W. v., Major . . . . 1.
Helin, Joh., Kammarråd . . . . 1.
Hindriksson, N. . . . . 1.
Hultman, Carl, Filos. Magister . . . . 1.
Jerdin, P. T., Vice Pastor . . . . 1.
Jonsson, L., Possessionat . . . . 1.
Kjellin, Carl, Bokhandlare . . . . 5.
Köhlin, P. B., Bruksbokhållare . . . . 1.
Lagerlöf, A. H., Assessor . . . . 1.
Lagrelius, E., Bruksförvaltare . . . . 1.
Larsson, Fr., Löjtnant . . . . 1.
Lillja, P. 1.
Lilljehöök, Dav., Major . . . . 1.
Lilljestjerna, Sam., Kapten . . . . . . 1.
Lindberger, J. G., Ekonomie-Direktör. 1.
Lindskog, A., Pastorats-Adjunkt . . 1.
Lorentzon, N., Fältprost . . . . 1.

Löwenhjelm, C. F., Hofrätts-notarie. 1.
Löwenhjelm, C. G., General . . . . . . 1.
Löwenhjelm, Gudm., Possessionat . . 1.
Millén, J. A., Theol. Lektor . . . . . . 1.
Molinder, A., Komminister . . . . . . 1.
Myrin, Ad., Patron . . . . 1.
Nilsson, N., Handlande, Gilberga . . 1.
Norbäck, P. . . . . 1.
Nordmark, D., Vice Pastor . . . . . . 1.
Norström, G., Brukspatron . . . . . . 1.
Nygren, G. M., Häradsskrifvare . . . . 1.
Nystrand, A., Vice Pastor . . . . 1.
Oldevig, H. F., Landshöfding . . . . . . 1.
Palm, E. O., Patron . . . . 1.
Paulin, Fanjunkare . . . . 1.
Pennycook, J., Bruksförvaltare . . . . 1.
Persson, O. P., Inspektor, Fjell, Kila. 1.
Pihlgren, A. J., Häradshöfding . . . . 1.
Pihlgren, Carl, Kronolänsman . . . . 1.
Pihlgren, J. P., Komminister . . . . . . 1.
Ritzell, C., Bruksbokhållare . . . . . . 1.
Rolander, L., Komminister . . . . . . 1.
Rudén, Er., Fanjunkare . . . . 1.
Rydstedt, E. F., Häradsskrifvare . . 1.
Schagerberg, L., Komminister . . . . 1.
Schagerström, O. C., Kyrkoherde . . 1.
Schröder, G. M., Komminister . . . . 1.
Skröder, C. N., Bruksförvaltare . . . . 1.
Sillbodals Sockenbibliotek . . . . 1.
Sköldebrand, C., Kammarherre . . . . 1.
Stawe, J. J., Socken-Adjunkt . . . . . . 1.
Ström, C. H., Kapten . . . . 1.
Sundelius, J. W., Adjunkt . . . . 1.
Sundén, J., Skollärare . . . . 1.
Svartengren, A. A., Adjunkt . . . . . . 1.
Svensson, J., Komminister . . . . . . 1.
Söderberg, J. C., Kontraktsprost . . 1.
Tillander, J. W., Östervallskog . . . . 1.
Uggla, C. G., Friherre, Major . . . . 1.
Ulfsparre, O., Öfverste . . . . 1.
Unger, J., Kontraktsprost . . . . 3.
Warodell, P. M., Possessionat . . . . 1.
Weinberg, F. W., Patron . . . . 1.
Wetterstrand, G. W. . . . . 1.
Zegolsson, J., Pastors-Adjunkt . . . . 1.

Arvika.

Bengzon, C. E., Vice Pastor . . . . . . 1.
Berglöf, S., Komminister . . . . 2.
Dahlstrand, Sv., Bataljons-Adjutant. 1.
Groth, L. A., Brukspatron . . . . 1.
Grund, C. E., Komminister . . . . . . 1.
Juel, O. H., Brukspatron . . . . 1.
Krusenstjerna, A. M. v. . . . . 1.
Lidén, N., Prost . . . . 1.
Nihlson, J., Skollärare i Högerud . . 1.
Wennerström, D., Brukspatron . . . . 1.
Wikström, J. M., Vice Komminister. 1.

Christinehamn.

Adlersparre, Löjtnant . . . . 1.
Andersson, C. J., Vågmästare . . . . . . 1.
Fagergren, J., Komminister . . . . . . 1.
Gihl, Fr. J., Komminister . . . . 1.
Schröder, O. H., Kontraktsprost . . . . 1.
Strokirk, C., Ryttmästare . . . . 1.

Philipstad.

Gylander, P. H., Komminister . . . . 1.
Gåsborns Sockenbibliotek . . . . 1.
Wedberg, C. F. . . . . 1.

Upsala.

Hedrén, S., Filos. Magister . . . . . . 1.
Höök, K., Student . . . . 1.
Morén, E. . . . . 1.
Stenberg, S. J., Docens . . . . 1.
Ulfsparre, C. J., Student . . . . 1.
Wahrenberg, C., Docens . . . . 1.

Lund.

Blomstrand, F. T., Docens . . . . 1.
Bruzelius, And. Joh., Student . . . . 1.
Chrysander, Olof, Student . . . . 1.

Nystedt, A., Student . . . . 1.

Göteborg.

Grundell, Konsistorii-Notarie . . . . . . 1.
Renström, Sv., Grosshandlare . . . . 1.
Wærn, M. E. . . . . 1.

Nyköping.

Ekstrand, C. H., Filos. Mag., Brukspatron . . . . 1.
Fröberg, Fr., Prost . . . . 1.

Strengnäs.

Gymnasii-biblioteket . . . . 1.
Holmström, H. O., Biskop . . . . 1.

Stockholm.

Bäck, L. M., Protokolls-Sekreterare. 1.
Hildebrand, B. E., Riks-Antiqvarie . . 1.
Hjärne, R., Student . . . . 1.
Oxenstjerna, A. G., Grefve . . . . 1.
Rudbäck, R. C. G., Friherre . . . . . . 1.
Warodell, L., Diversehandlare . . . . 1.

Hudiksvall.

Widmark, P. H., Förste Landtmätare. 1.

FÖRORD

Fordringarne af en provinsbeskrifning — såsom af recensioner och andra yttranden inhemtas — äro mycket olika, tankarne om hvad den bör eller icke bör innehålla, såsom det synes, ännu outredda, vacklande, obestämda, så att knappt någon enda hittills utkommen håller profvet. Författaren är långt ifrån den förmodan, att denna om Dal skall lyckas bättre. Under det den ene läsaren i ett så beskaffadt arbete väntar endast ren statistik, den andre ren topografi, inom de strängt vetenskapliga och kanske nog trånga gränsor, som den Tyska noggrannheten för dessa utstakat, vilja andra, och säkert ganska många, deri finna jemväl arkeologiska och historiska underrättelser, för att i någon mån kunna sluta till landets öden, odlingens gång och framsteg. Och emedan detta sednare i väsendtlig måtto beror af det folk, som inom orten lefvat och lefver, så höres också den förväntan, att få lära känna, åtminstone till namnet, några af de personer, hvilka af embetspligt eller såsom enskilde medborgare verkat för det gemensamma bästa.

Omöjligheten att tillfredställa så betydligt mot hvarandra stridande åsigter, utan att stöta någondera, är lätt insedd. Den som alltför mycket fästade sig dervid, skulle säkert icke fatta pennan. Emellertid har författaren vågat sig ut på företaget, i den förhoppning att det, oaktadt sina brister, må vara bättre än ingen beskrifning, och att han möjligen med denna skulle undan tidens vanliga härjningar rädda en och annan underrättelse, hvilken, åtminstone för ortens invånare, torde hafva något värde, och tillika genom detta förarbete gagna den, som framdeles kan blifva sinnad fullständigare bearbeta ämnet.

De tryckta skrifterna, särskildt öfver Dal, äro följande:

1. Studenten, sedermera kyrkoherden i Ör och prosten öfver Dal, Gunno Brynolphi Blutheri *Oratio encomiastica de Dalia*, Upsala 1632. 4:o, 34 sidor.

2. Studenten, sedermera kyrkoherden i Sunne, kontraktsprosten Lars Hesselgrens *Dissertatio de Dalia*, Upsala 1718, 8:o, 88 sidor.

3. Den af mig, såsom komminister i Ör, utgifna ekonomiska *Beskrifning öfver Dalskogs socken*, Carlstad 1814, 8:o, 32 sidor.

4. Kollega, magister Sven Hardins gradual-disputation: *Formatio Schisti chloritici in Dalia, quam respectu præsertim vegetationis breviter adumbravit*, Lund 1838, 8:o, 15 sidor.

5. *Carlstads Stifts Herdaminne*, af framlidne kyrkoherden i Fergländа, prosten Johan Hammarin, Carlstad 1848, 3:dje delen.

Handskrifter om provinsen saknas, utom det af studenten, sedan kyrkoherden i Steneby, Nils Hesselgren författade *Encomium Hesselskogiæ Dalensium, qvod Upsaliæ 1672 in collegio privato orationis loco proclamavit*, upptagande ett ark bland Palmskiöldska samlingarne i Upsala bibliotek.

Att jag begagnat så väl dessa, som andra genom trycket bekantgjorda upplysningar, hvilka här och der träffas i utkomna skrifter, jemte landshöfdingarnes femårsberättelser, inhemtas af boken, der källorna äro anförda. Dessutom har jag rådfrågat

inom orten:

handlingarne vid härads-rätterna, i Åmåls rådhus, i häradsskrifvare- och fogde-kontoren samt i kyrkorna;

utom orten:

handlingarne i riks-arkivet, hvars registratur jag noggrannt, blad för blad, genomgått de första 100 åren, för hvilka det finnes, eller från och med 1523, öfver 150 folioband, och efter 1622 delvis, der underrättelser varit af nöden, jemte andra dokument-samlingar uti samma arkiv; kongl. vitterhets- historie- och antiqvitets-akademiens och kongl. bibliotekets diplomer, m. m.; kongl. kammar-arkivets jordeböcker och räkenskaper; kongl. bergskollegii handlingar, hvaribland alla bergmästare-relationerna blifvit sorgfälligt genomgångna; handlingarne i kongl. styrelsen för väg- och vattenbyggnader; kartsamlingarne för provinsen i det hela uti kongl. landtmäteri-kontoret, i kongl. topografiska korpsens arkiv; flera af riddarhusets genealogiska tabeller; handskrifterna i Upsala, Linköpings och Carlstads bibliotek, samt Carlstads konsistorii handlingar. Dessutom har jag sökt underrättelser från Skara, från riks-arkiven i Christiania och Köpenhamn, och från det sednare erhållit några dokumenter i afskrift för äldre tider.

För den utmärkta beredvillighet, som mig blifvit visad på dessa ställen af herrar embetsmän i verken. och för det biträde jag erhållit inom orten af både presterskapet, civile embetsmän och enskilde, anhåller jag att här få nedlägga min varmaste tacksägelse. Jag har varit många till besvär, men framför alla amanuensen i riks-arkivet, kongl. sekreteraren, magister C. G. Styffe, hos hvilken jag står i största förbindelse så väl för anvisning på afdelningar i de rika arkiv-samlingarne, der något ansetts vara att hemta för mitt ändamål, som för afskrifter af flera historiska dokumenter inom riket och i Köpenhamn.

Det väsendtligaste af hvad jag sålunda under mer än 20 år antecknat, har här influtit, jemte mina iakttagelser under många, i och för denna beskrifning, anställda resor i ortens alla socknar. Och likväl saknar jag, — troligen äfven läsaren, — åtskilligt. En stor del af bristen måste jag sjelf vidkännas, men också bör en icke ringa del skrifvas på räkningen af den förstörelse, som öfvergått detta landskap, hvarigenom mångfaldiga vigtiga handlingar gått förlorade. Genom eldsvådor tillintetgjordes landshöfdinge-arkivet i Wenersborg, norra fögderiets härads-skrifvare- och fogde-kontor samt flera kyrko-arkiv. Under fiendens täta härjningar med rof och brand försvunno en myckenhet handlingar vid härads-rätterna, i kyrkorna och hos enskilde, och reformations-nitet i Gustaf I:s och hans söners regeringstid for lika skoningslöst fram mot alla handlingar för medeltiden. Det bör då icke förundra, om i arbetet finnas betydliga luckor för äldre tider. Dessa kunna, enligt min öfvertygelse, genom hvilken forskning som helst, numera icke fyllas, åtminstone icke fullkomligt.

Under sednare tiden har det kommit i bruk att säga och skrifva *Dalsland* och *Dahlsland.* Båda oriktigt och det sednare sämst. Landet heter ursprungligen *Dal*, sedan namnet *Marker* i början af medeltiden upphörde. Bör således skrifvas och kallas Dal. Man har icke förändrat Dalarne till *Dalarnesland*, icke Skåne till *Skåneland*, icke Blekinge till *Blekingeland.* En egenhet, som gerna kan bibehållas, är att man från äldsta tider skrifvit *på* Dal, liksom orten vore en ö. Vid ingen annan Svensk provins å fasta landet sätter man prepositionen *på*, utan i eller *uti.*

I bilagorna, så på Latin som Svenska, är originalens stafningssätt bibehållet, äfvensom i en eller annan handling, intagen i sjelfva boken.

Men i öfrigt är för tydlighets skull för dem, som äro ovane vid gammaldags stil, gamla stafningssättet förändradt till det nu brukliga. Då detta arbete icke är skrifvet ensamt eller hufvudsakligen för språkforskare, utan egentligen för andra läsare, hoppas man, att denna förändring icke måtte ogillas.

TILL

DALBOARNE

Eder tillegnas närvarande arbete. Det företogs af varm kärlek till min födelsebygd, den jag försöker göra närmare känd, än hon i allmänhet hittills varit. Ofta och intill sista stunden har jag önskat kunna öfverlemna denna skrift mindre ofullkomlig, än hon är. Smickrar mig således icke, att hon motsvarar Edra fordringar, då hon icke tillfredsställer mina egna. Vid arbeten af denna art beror likväl icke allt af författaren. Han är bunden af den större eller mindre tillgången på tjenliga materialier, äfvensom af svårigheten att erhålla dem, jemte andra hinder. Sammanlagda hafva dessa icke varit få. Må detta i någon mån få gälla till min ursäkt och bereda mig Edert vänskapsfulla öfverseende!

A. Lignell.

INNEHÅLL

DAL I ALLMÄNHET.

DAL I ALLMÄNHET

GEOGRAFISK ÖFVERSIGT

Läge. Dal gränsar i norr till Wermland, i öster till Wenern, i söder till Bohuslän samt en liten del af Westergötland, i vester till Bohuslän och Norge.

Vidd. Efter den på konglig befallning för några år sedan af Topografiska Korpsen upprättade originalkartan, är största längden från norr till söder $9\,^{1}/_{12}$ mil, största bredden från öster till vester $5\,^{4}/_{7}$ mil samt yt-innehållet $36\,^{813}/_{1000}$ qvadratmil[1].

Ytans beskaffenhet. Vid pass $^{1}/_{12}$ af ytan, den sydöstliga delen mot Wenern, är egentligt slättland, kalladt *Slättdal*. De öfriga $^{11}/_{12}$ äro en verklig bergsbygd, hvars djupare försänkningar innesluta flera större och en stor myckenhet smärre sjöar och kärn samt en mängd stora och små mossar. Då man kommer från de vestliga eller nordliga högre trakterna ner till Nordals och Sundals häraders slättbygd, som mot Wenern skyddas af en lägre bergvall, blifver man förflyttad till *Daln*, och sannolikt har hela provinsen fått sitt namn af denna däld eller dalslätt[2]. I äldsta tiderna kallades nyssnämnda $^{11}/_{12}$ af landet *Marker*.

Men hela provinsen utgöres egentligen af 2:ne stora försänkningar från norr till söder. Den *östra* och djupare, närmast Wenern, upptager Sundals, Nordals och större delen af Tössbo härad. Denna är i södra delen 2 mil, i norra ej fullt 1 mil bred. Från Wenern höjer sig denna försänkning småningom mot en bergkedja, hvilken kommer från Wermland och går till Bohuslän. Denna bergkedja är i norra delen öfver 2 mil bred, men afsmalnar i söder till $^{1}/_{2}$ mils bredd. Hon innesluter, synner-

---

1 Premier-ingenjören Nils Marelius fann yt-innehållet vara 35 mil. *Vetenskaps-Akademiens handlingar* 1774. Uti Palmskiöldska samlingarne i Upsala bibliotek, tom. 42, sid. 547, uppgifves längden till 34 och bredden till 15 mil. Bättre kände man icke denna ort för 150 år tillbaka.

2 Ericus Olai öfversätter *Dal* på latin med *Dala*, icke Dalia. *Scriptores Rerum Suecicarum*, T. II. Sect. I. p. 80, 87.

ligen i norra delen, flera dalar, större och mindre sjöar, alla i sydlig riktning. Den andra, *vestra* försänkningen ligger betydligt, omkring 200 fot och deröfver, högre än den östra, och inneslutes å ena sidan af nyssnämnda bergkedja samt å den andra af Norrska och Bohuslänska gränsbergen, innefattande Walbo och största delen af Wedbo härad.

Efter denna af naturen gjorda indelning erhålles de rätta, redan år 1480 nyttjade benämningarne *Östra* och *Westra Dal.* Men östra Dal, eller dalen, är genom en lägre berg-gren, hvilken går ner i Wenern och kallas *Köpmannefjäll*, afdelad så, att Tössbo härad ligger på norra sidan af denna gren, Nordals och Sundals härad på dess södra. Likaså är vestra Dal, eller dalen, afdelad genom en lägre, nära 1 mil bred landhöjd, kallad *Ödskölds moar*, i Wedbo härads södra del, hvilka moar, i förening med derintill liggande upphöjningar vester ut, dela vattnen åt norr och söder. Med undantag av denna landets, genom en lägre berg-gren i öster samt den knappt märkbara landhöjden i vester på Ödskölds moar åstadkomna afdelning från vester till öster, hafva alla bergåsar och större vatten en sydlig riktning.

Berg. Endast 2:ne bergkedjor märkas, den vestra i Norrska och Bohuslänska gränsen, samt den östra, som stryker genom landet. Denna sistnämnda har flera smärre sidogrenar, och norra hälften af Dal är isynnerhet uppfylld af mindre bergåsar, samt sydvestra delen af landet af bergknattar. De högsta bergen ligga samtlige i östra bergkedjan, hvilken är högst i norra delen, inom Hesselskogs och Laxarby socknar. Der finnas, på ett afstånd af 1 à 1½ mil från Wenern, sjöar och kärn, som ligga 430 à 450 fot, och bergkullar till 700, ja 778 fot öfver hafvet. Följande berg äro de högsta: *Gölkullen*, 631 fot öfver Wenern: *Hins-knatten* 590 fot[3], båda något öfver ¼ mil norr om Hesselskogs kyrka: *Hägers-knatten*, vid Lelångs östra strand, midtför S. Harnäs i Ärtemarks socken: *Buteruds-axlan* i Tissleskogs socken; *Wänne-stången* på gränsen mellan Sundal, Nordals och Walbo härad.

Den östra bergkedjan, som saknar egen benämning uti sin hela sträck-

---

[3] Höjderna af Gölkullen och Hins-knatten utrönte jag med Sefströmska afvägnings-instrumentet d. 17 Juli 1848. Alla höjdmått, som härefter förekomma i boken, äro räknade öfver Wenerns yta. Denna är ansedd ligga 143 à 147 fot öfver hafvet. Uppgifterna derom äro icke lika. Uti beskrifningen öfver Trollhättan och dess slussverk, 1817, är den upptagen till 168 fot.

ning, har på olika ställen särskildta namn. Sålunda heter en del *Öxefjäll* i Wårviks socken, *Gatefjäll* och *Kölfjället* i Dalboredden. *Linhedshöjden* och *Hafs-åsen* i Hesselskogs, *Brudfjället* i Tissleskogs socken. *Kappestigen, Dalskogs-* och *Årbols-fjället* i Dalskog, *Örs-* och *Jerbo-fjället* i Ör och Jerbo, *Högsäters-* och *Jordsäters-fjället* i Högsäter, *Kroppe-* och *Stigs-fjället* i Ferglanda socknar. En del af bergkedjan vid Norrska gränsen. vester om stora Le, kallas *Knipefjäll*, af hemmanet Knipan, och *Klefmarksfjället* i Eds socken, *Töftedalsfjället* i Töftedals socken. Rådande bergarten är gneis, eller Sveriges allmänna gråberg.

Sjöar. Af landets vidd upptaga dessa vid pass 4 qvadratmil. Wenern oräknad.

I provinsens norra del.

1. *Stora Le*, längst i vester. Stiger upp i Wermland. der han har sitt utlopp till Lelången åt Wenern. Har en längre vik in åt Norge. Upptager inom Dal en längd af vid pass 3½mil. Är på få ställen ¼ mil bred, med bergiga, glest bebodda stränder. Vattenhöjden 192.8 fot[4]. Efter Hällström 200,7 fot.
2. *Lelången.* Går äfven upp i Wermland. Är inom Dal 2¾ mil lång. Stränderna. synnerligen de vestra, äro bebodda. Föga öfver ⅛ mil bred. 164 fot. Djupaste vattnet 120 fot.
3. *Westra Silen*, 1½ mil lång inom Dal, något öfver ½ mil der han är bredast. Stränderna utgöras till det mesta af skogbeväxta berg. 174,6 fot.
4. *Östra Silen.* Inom Dal 1 mil lång. ej fullt ⅛ mil bred. Stränderna likna Vestra Silens. 194,4 fot.
5. *Svärdlången* eller *Sval-lången*, 1 mil lång. högst 1000 alnar bred. Ligger försänkt mellan branta och höga berg. 168.7 fot. Största djupet 86 fot.
6. *Laxsjön*, 1¼ mil lång. Största bredden ⅜ mil. med utmärkt vackra stränder. 101.5 fot. Djupaste vattnet 159 fot.
7. *Ärtingen*, något mer än ½ mil lång. Största djupet 84 fot. Vattenhöjden lika med Lelångens. Stränderna vackra.

[4] Det är 192 hela och $^{8}/_{10}$ fot. Vattenhöjderna öfver Wenern äro antecknade efter C. P. Hällströms och D. W. Lilljehööks otryckta afvägningar, sednare än Carl af Forsells stora karta öfver Skandinavien 1826, och från siffertalen å densamma något afvikande.

8. *Iväg*, nära ¾ mil lång.
9. *Råvarp*, samma längd. 49.1 fot. Vattendjupet 96 fot. Alla föregående 9 inom Wedbo härad.
10. *Ömmeln* och de 2 *Kalfsjöarne*, tillhopa något öfver 1 mil i längd.
11. *Edslan*. öfver ¾ mil lång. 286 fot.
12. *Knarrbysjön*, ½ mil. 199.6 fot.
13. *Käppesjön*. Likaledes.
14. *Err*, något öfver ½ mil. 12 fot.
15. *Ånimen*. Nära 1¼ mil lång. 8 fot.
16. *Djupsjön*, ½ mil i längden.

Dessa 7 sista i Tössbo härad.

17. *Bogsjön* eller *Boksjön*.
18. *Norra Kornsjön*. } i Norrska gränslinien.

Utom dess öfver 200 mindre sjöar och kärn.

I provinsens södra del.

1. *Södra Kornsjön*. i Bohuslänska gränsen.
2. *Ellnesjön*, ¾ mil lång.
3. *Långhalmen*. Dito[5]. } I Walbo härad.
4. *Hästefjorden*. Öfver 1 mil lång, nära ¼ mil bred. I Sundals härad.
5. *Örs-sjön*. ⅝ mil lång.
6. *Kålungen*. ⅜ dito.
7. *Näsöl*. Dito.
8. *Näre*. Dito.
9. *Hjerteruds-sunden*. Dito.
10. *Aklången*. ½ dito. 102 fot djup.
11. *Kappebosjön*. ½ mil lång. } I Nordals härad.
12. *Teåkers-sjön*. ⅜ dito. I Wedbo härad.

Dertil komma omkring 170 mindre sjöar och kärn.

[5] Har sin källa i Bohuslänska bergen ej långt från Gullmarsfjorden, rinner genom Hästefjorden till Wenern och gör 26 fots fall vid Rådanefors. För några mansåldrar tillbaka hade Långhalmen ännu ett utlopp, emellan hemmanen Kallserud och Mellanrådane, till Ellnesjön och vidare till hafsviken vid Saltkällan, som numera genom mossbildning är igengånget.

ELFVAR och ÅAR med deras vattenfall.

1. *Upperuds-elfven.* Afleder till Wenern vattnet från sjöarne Aklången, Råvarp, Laxsjön, Ärtingen, Grann, Iväg, Silarne, Lelång, Stora Le, m. fl. Är den största i provinsen. Dess nedersta fall mot Wenern vid *Upperud* är 13,5 fot högt: det andra vid *Håfre* 30 f.; det tredje vid *Buterud* 5 f.; det fjerde vid *Katrineholm* 7.5 f.; det femte vid *Lång-ed* 43 f.: det sjette vid *Långbron* 1,5 f. Laxsjön har två inlopp, ett vid Billingsfors jernbruk och ett vid Skåpafors sågverk. I det förra är *nedra* fallet,det sjunde i ordningen, 13,5 f.; det *öfra* eller åttonde 6 f.; det nionde *Aleström* 3 f.; det tionde *Utslags-ström* 26,2 f.: det elfte *Bengtsfors* vid ändan af Lelång nära 14 fot. Stora Le faller i Lelång inom Wermland och Trankils socken, vid *Ränken* eller *Lennartsfors*[6], från en höjd af 28,8 fot. Laxsjöns andra inlopp, med vattentillgång från Jernsjön i Wermland. Silarne och Svärdlången m. fl., är vid Skåpafors. Fallet är 67.8 fot. Vid *Skifors*, Vestra Silens södra ända, är fallet 6 fot. Vestra Silen har ännu ett utlopp, nemligen till Lelången vid *Hallefors*[7] eller, som jernbruket derstädes heter, *Gustafsfors*, der fallet är 10.6 fot. Östra Silens utlopp vid *Krokfors* gör ett fall af 20 fot. Den lilla sjön Limmen faller i Ö. Silen vid *Suled* från en höjd af 59 fot[8].
2. *Ånimens* vattendrag. Dess naturliga utlopp vid *Kärkiln* i Wenern är 8 fot. Ett i äldre tider,såsom man tror,tilldanadt utlopp vid *Snäcked* till Hjerteruds-sunden är lika högt. Till Ånimen kommer vattnet genom *Bodane-ån*,hvars lutning mellan sjöarne Err och Knarrbysjön är 187,6 fot. Från sistnämnde sjö till Edslan är lutningen vid pass 86 fot.
3. *Tösse-* eller *Hvitlanda-ån* afbördar vattnet från Käppesjön till Wenern och har flera fall.
4. *Åmåls-ån*, som underhålles af Dalsjön, Ömmeln och Kalfsjöarne, har fall vid Nygård, Hammarn, Finserud, Tollebol, Korsbyn, Kalfskog, Forsbacka, Hanefors, Persbyn, Kroppa och Hugnerud.

---

[6] Har sitt namn af den ädelt verksamme brukspatronen Lennart Magnus Uggla, hvilken till allmän saknad af döden bortrycktes 1846.

[7] *Hallefors* omnämnes 1582 i ett gränsregister mellan Dal och Wermland, som finnes i Riks-arkivet. Utloppet derstädes är således icke i sednare tider tilldanadt, såsom några förmenat.

[8] Måttet på vattenfallen är hämtadt utur handlingar i Styrelsens för allm. väg- och vattenbyggnader arkiv i Stockholm.

5. *Berga-* eller *Snepperuds-ån* uppkommer i Buvattnet, rinner i Haserås-sjön och faller ut i Åmålsviken. Har 3 fall vid Kasenberg, ett vid Låbyn, ett vid Wassbotten.
6. *Dalbergs-å* utfaller i Wenern i Sundal, nära vid det fordna *Daleborg*. En mil från sjön förena sig hennes båda grenar. Den södra *Frendefors-ån*, den norra *Örs-ån*. Den förra afleder vattnet utur Långhalmen, Bollungen, Rådanesjön och Hästefjorden. Har fall vid Lefors, Östebyn, Forssane, Rådanefors och flerstädes. Örsgrenen uppkommer i Marsjö, går genom Teåkers-, Kappebo- och Örs-sjöarne. Gör isynnerhet branta fall vid Bäckefors och vid inloppet i Örssjön, samt lägre fall på flera ställen. Efter grenarnes förening äro mindre fall i Bolstads socken.
7. *Walbo-* eller *Högsäters-ån* upprinner ur en mosse nära nyssnämnde Marsjö, genomflyter Ellnesjön, går in i Bohuslän och kallas *Munkedals-ån*, samt förenar sig med *Qvistrums-elfven*. Af hennes flera fall må nämnas det vid Öxnäs, Edstena, Brattefors och Ellne.
8. *Töftedals vestra*, eller *Svartån*, i Norrska och Bohuslänska gränslinien, mellan Bogsjön, Norra och Södra Kornsjöarne, uppkommer i Norge och utfaller i södra Bullaren inom Bohuslän samt vidare till Idefjorden. Af dess fall märkes det vid Loviseholm.
9. *Töftedals östra*, *Örlogs-*, *Örils-* eller *Her-ån*, som den ock kallas, uppkommer i Herå-kärnet vid Norrska gränsen. Efter ett lopp inom Dal af omkring 2¾ mil, går hon in i Bohuslän, der hon kallas *Örekils-ån*, och efter att hafva passerat Kärnsjön får namn af *Qvistrums-elfven*. Hennes vatten upptages af Saltkälleviken i Gullmarsfjorden.
10. 11. *Rölanda-* och *Lerdals-åarne* förena sig med N:o 9.
12. *Rännlanda-ån* d:o med N:o 9 nära vid Qvistrum.
13. *Stenby-ån* afleder vattnet ur Grann och Iväg till Laxsjön, har fall vid Steneby kyrka och Grimmerud.

Häraf synes, att icke blott de flesta, utan ock de ojemförligt största vattensamlingarne i orten afgå till Wenern, samt att endast de små sjöarne i Walbo härad och en mindre trakt af Wedbo härads sydvestra del banat sig väg till hafvet. Genom en dal i Steneby, Tissleskogs och Skålleruds socknar hafva de vestra och norra stora sjöarne kommit igenom östra bergkedjan till Wenern. Likaså genom en annan dalsträckning i Bäckens, Dalskogs och Örs socknar falla några mindre vatten åt Wenern,

äfvensom genom en krokig dalsänkning i Ödeborgs socken på lika sätt några mindre vattensamlingar, egentliga fjällsjöar, gå åt samma håll. Sålunda är den östra bergkedjan på 3:ne ställen af naturen danad så, att afloppsrännor der uppkommit åt öster.

Jordmån. Denna är af mycket skiljaktig beskaffenhet. I norra hälften af Dal, synnerligast på och vester ut från den östra bergkedjan, till större delen sand och andra lösa jordarter, stundom lerblandning. Mot Wenern lermylla. I södra hälftens vestra del, Walbo härad, nästan samma förhållande, dock att lermylla der oftare förekommer och jorden är bättre, egentligast mot söder, i Ferglanda och Torps pastorat. Slättdal består hufvudsakligen af god lermylla[9], och har denna slättbygd sednast kommit i dagen. Att hela provinsen i urtid varit hafsbotten, jemväl de högsta berghöjderna, derpå har man flera ovedersägliga bevis, hvarom vidare nedanför.

Luftstreck. Då landet icke ligger högre öfver hafvet, än som ofvan förmäldt är, Norrska gränsbergen äfven äro låga, afståndet från hafskusten endast några mil, ytans lutning derjemte sydlig: så måste luftstrecket här vara ungefärligen lika mildt, som på andra ställen i Sverige af samma bredd, det är under 59 graden från dagjemningslinien. Detta bekräftas äfven af landets växter, jemförda med andra provinsers. Beträffande jordvärmen, så äro, mig vetterligen, inga iakttagelser deröfver gjorda hvarken i källor eller grufvor. Grufförsöken gå dessutom alltför litet på djupet för att lemna någon tillförlitlig upplysning i detta hänseende. Äldre personer intyga, att kölden vintertiden icke nu är så länge och strängt uthållande, som fordom, äfvensom att snö icke faller i sådan myckenhet, som i fordna tider.

Taflan af landet. Med förbigående af den lilla slättbygden vid Wenern och landhöjden Ödskölds moar samt dess södra grannskap i Wedbo och Walbo härad, erbjuder landet i öfrigt nästan allestädes herrliga utsigter af den mest vexlande beskaffenhet och flerestädes undersköna landskapstaflor. Vill man lära känna orten och njuta af dess natur-rike-

---

[9] Landsh. Sandelhjelms femårsberättelse 1832, sid. 4. Herr W. Hisinger har begått ett misstag, då han i sina *Anteckningar i fysik och geognosi*, 4 h. s. 53, yttrat, att "Slättdal synes merendels vara af nog mager och föga fruktbärande beskaffenhet". Förhållandet är helt annorlunda. Denna trakt afyttrar mycken säd, och kunde med skäl kallas provinsens kornbod.

dom, måste man vika af vägen mellan Wenersborg och Åmål vesterut, isynnerhet till vestra delen af Nordal och Tössbo, östra och norra delen af Wedbo samt södra af Walbo. Färden blifver visserligen besvärlig upp- och nedför höjder, som träffas allestädes, men lönas rikeligen för den, som har öga och känsla för en skön natur. Märkliga, storartade utsigter träffas flerestädes, men i synnerhet i Härskogsbräckan, 1/8 mil norr om Ånimskogs kyrka, — å Sör-knatten, rakt i vester från samma kyrka på vestra sidan af sjön Ånimen, — å Linhedshöjden i Hesselskogs socken, — å Gölkullen i samma socken, — å Hägersknatten i Ärtemarks socken, — samt vid hemmanet Hafden och många andra ställen i Steneby, Hesselskogs och Laxarby socknar. Stränderna vid Laxsjön äro framför allt hänförande vackra. Der finner man äfven, på en udde i samma sjö, det af naturen och konsten i förening så rikt begåfvade Baldernäs, med Billingsfors jernbruk på sjöns andra strand. Sistnämnde socknar torde i allmänhet vara de med inbjudande och starkt omvexlande belägenheter bäst lottade i landet. De voro det ännu mer för 50 år tillbaka, då yxan och elden ännu icke hunnit blotta så mången naken klippa och bergrygg, hvilkas försvunna grönska sent, om någonsin, torde återkomma.

GRÄNSBESTÄMMELSER

I äldre och sednare tider.

Sturleson berättar i 59 kap. af Olof Haraldssons saga, att denne konung vid år 1025 höll sammankomst med innevånarne i Ranriket (Bohuslän) och att Bryniulfr Ulfaldi då skall hafva sagt: "vi bönder veta hvar rättaste landamäret varit af fordno mellan Norges, Danmarks och Sveriges konungar, nemligen att Götelfven är råmärke ifrån Wenern ned till sjön, men mot norden Markerna intill Eidaskog, och derifrån Kölen allt intill Finnmarken. Så vete vi ock, att de ömsom gjort ingrepp uti hvarandras land, och de Svenske hafva *länge* haft under sitt välde allt (landet) intill Svinesund. Men sanningen att säga, så känner jag många mäns vilja derutinnan, att de tycka det vara bättre tjena Norges konung; men de fördrista sig ej därtill, ty Svea konungs rike är omkring oss, både åt öster och söder samt allt ofvanföre (åt norden)". Den som skulle röslagt efter denna anvisning hade stått sig slätt. Endast den vid Göta elf uppgifna gränsen är begriplig. Det synes hafva varit Olofs afsigt, att denna gränslinia, Göta elf, blefve intygad af en man i orten, och derjemte att få Svenska konungens höfvitsman undanröjd för att såmedelst lätta eröfringen. I båda fallen var Ulfaldi tjenstvillig. Hans förräderi mot sin rätte konung belönade Olof med höfdingenamn, ett guldbeslaget svärd och gården Wetteland i Skee socken.

Markerna kallades landet på båda sidor om den af ålder på samma ställen som ännu i dag varande riksgränsen från Idefjorden till trakten af Eda i Wermland, ehuru största delen af Markerna låg inom Svenska området. Deraf har man ännu qvar i Norge namnen Iddemarker, Aremark, Ödemark efter gränsen mot Bohuslän, Dal och Wermland; i Sverige, näst intill de Norrska Markerna, på Dal namnen Ärtemark, Hedemarken, Klefmarken, Räfmarken, Bomarken, Nössemarken, och i Wermland namnen Nordmarken, Töksmark, Strömsmark, Skillingemark. Inbyggarne i dessa skogsbygder kallades Markmän. I 76 kap. af samma Olofs saga säges uttryckligen, att Markerna och Wermland hörde till Sverige och

Skara stift. Af 13 och 14 kapitlen i Magnus Barfots saga, der händelser omtalas, som inföllo vid år 1099, synes att Markerna lydde till Sverige, och uppräknas Sundalr, Nordalr, Wear (Wedbo), Wardyniar (Warbo eller Walbo) och alla Markir, som dertill lyda[1], dem Barfot ville åtkomma och slå under sig. Med Markir i Olof Haraldssons saga synes således utmärkas vestra och norra Dal, d. ä. Walbo, Wedbo och Tössbo, samt Nordmarken i Wermland. Detta sistnämnda härad kallades utan tvifvel norra Marken derföre att det låg norr om de södra Markerna Wedbo, Tössbo och Walbo. År 1546, då Botvid Larsson (Ankar) förlänades vissa kronans räntor af Nordmarken, säges detta härad vara "liggandes på Dal", hvilken ort, jemte Nordmarken, utgjorde ett län eller fögderi. Efter Botvid Larssons tid fördes Nordmarken till Wermland[2]. Då likväl äldsta jordeboken för Dal af 1540 och sednare jordeboksundervisningar tydligen säga: "Dal är deladt och lagdt uti 5 härader, som äro Sundals, Nordals, Walbo, Wedbo och Tössbo", så synes mig vara klart, att Nordmarks härad icke kan räknas till Dal, emedan orten då skulle innefattat 6 och icke 5 härader. Hvad som i andra äldre handlingar härom förekommer afvikande från jordeböckerna, torde med skäl få anses såsom antydande, att Nordmarken hörde till Dals eller Daleborgs län.

[1] Troligen Tössbo och möjligen äfven Nordmarken.

[2] Nordmarken nämnes icke i Westgötalagen, der eljest Dals härader uppräknas, i fråga om andel i böter, utom Tössbo och Walbo. I en förteckning, i slutet af 1400-talet, på kyrkorna i Wermland och Dal, som är skrifven i ett exemplar af Westgötalagen, förekommer Nordmarken mellan Nordal och Tössbo, men de öfriga häraderna på Dal saknas der. Deremot i ett bref af Magnus Ladulås, 3 Maj 1287, nämnas Sundal, Nordal, Ordhenæ, Wæboahæred, Thyssi, Nordmarchae och ej flera härad i Wermland, hvaraf man kunde sluta att sistn. härad hörde till Dal, derest icke andra vittnesbörd stridde deremot. *Diplomatarium* 2:1. s. 25. Uti registraturet å ärender under Sten Sture d. ä. (*Handl.-r rör. Skand. hist.* 18:s 184) heter det "Nordmarken i Westergötland", som troligen är liktydigt med: i Skara stift. Nordmarken kallas "kronones län" i ett originalbref 1471, då ärkebiskop Jakob bekom räntan deraf. Se nedan om Styrelsen öfver landet.

Ehuru Gerh. Schöning uti sitt "Försög til de Nordiske Landes, serdeles Norges Gamle Geographie", åberopar Olof Haraldssons saga, yttrar han likväl, och detta utan något slags bevis, "att riksgränsen varit Göta elf från hafvet upp till Wenern, sedan denna sjö till Nerike, derpå den stora skog, der Wermland nu ligger, det mesta af Dalekarlia, och den största och vestliga delen af Helsingeland, förbi hvilken gränsen gick ut till Botniska bugten." En uppgift utan allt historiskt värde.

Uti ett gammalt gränsdokument, kommet från Norge och utgifvet af E. C. Werlauff[3] samt ytterligare belyst af P. A. Munch, hvilket anses vara uppsatt omkring 1273, uppräknas skiljemärkena af 2:ne vittnesmål, Petter i Hjertum och några andra, hvilka intyg jag här upptager för Bohuslän, Norge och Dal samt utmärker under numrorna 1 och 2. Under nummern 3 meddelas de upplysningar, som jag dels på en resa efter gränsbandet 1848, dels genom presterskapets och andras välvilliga biträde erhållit om dessa gamla märkens belägenhet.

1.	**2.**	**3.**
Naudingia aa.	Naudingja oos. Gamlastigh.	Nödinge å, ¼ mil norr om Kongelf
Raudshællis fiæll.	Raudhælli.	
Akrsvik.	Akervikermosa.	Vid Åkerström i Göta elf, der gränsen ännu är mellan Bohuslän och Westergötland samt afviker i vester från elfven.
Aur endelangom.	Aur.	Öresjön, ¼ mil vester från Åkerström.
Aura.	Aura garda.	Ån ur Öresjön, som gifver vatten till Kollerö bruk och utfaller i Byfjorden vid Uddevalla.
Aurflà.		Troligen det lilla kärnet i Örån, Ryr socken, Wäne härad.
	Sterall.	
Galgasaur.	Galgasaur.	
Mosafótrinn.		Spekeruds mosse i Frendefors socken
	Biarnaas.	Mellan Torsbo i Frendefors och Siversbo i Ryr s:n af Bohuslän.
	Stikksass.	
Rodena.	Rödina vidr Raudamyri.	Inom Bohusläns gräns midtför Torsbo och Skörbo i Frendefors socken.
Runafuruna.		
	Ofnenn.	
	Krokana.	
	Krákovatn.	En liten sjö något inom nuvarande gränsen, i Bohuslän midt för Torps socken på Dal.

[3] *Annaler for Nordisk Oldkyndighed*, Köpenhamn 1845, s. 160; 1846, s. 150. Härtill komma mina upplysningar i samma Annaler 1849, sid. 146.

Kyrrfjall.	Kyrfjöll.	På Huseby hemmans skog i Torps socken, gränsande till Herrestad socken i Bohuslän.
Trístikill.		Trestikeln eller Trehörningen, en sjö vid Wågsäter i Ryr socken, Walbo härad.
	Biærnstæinn.	
	Griotana aystri.	
	Ælmtrar tiorn.	
Skarnhella.	Skranhellumosa.	Skarnhälla, ett torp eller tomt vid Hensbacka i Foss socken af Bohuslän.
Tiorn.	Ketilbek.	
	Rossamosan.	
Kuærndölabekk.	Kverndölabekkr.	Vid hemmanet Qvarndöle i Foss socken och vid gränsen mot Hattefjäll i Ryr socken, Walbo härad.
	Sundit.	
Reiná.	Reinsjor.	
	Tiarnit vidr vatnarudit.	Wattneruds kärn i gränsen mellan Ryr och Hede socknar.
	Grimáss budavatn.	Grimås-sjön i gränsen mellan Grimåsen i Ryr och Stenserud i Hede socken.
	Tiarnet vidr Atlaurd.	
	Staupenn.	På Sandåkers egor i Hede vid gränsen mot Ryr socken. En liten sjö eller kärn.
Æika vatn.	Æika vatn.	Ekevattnet, ett kärn i gränsen af Långöns mark i Hede socken.
Svartabæks-lök.	Svartabratts-lekr.	
	Kollundan.	
	Reidfjællet.	
Holmvatn.	Holman i Holmavatn.	I nuvarande gränsen mellan Hede, Ryr och Ferglanda socknar. Hermelins karta.
Fiskibekkr.	Fiskibæk.	
Langsio.	Langisiór.	
Fylsbekkr.	Fylsbæk.	
Hælgatiorn.	Helgatiörn.	
Stæinen gra.	Sandolfs stein.	
Holma vatn.		I skillnaden mellan Sanne och Rännelanda socknar.

	Hesthofuudit.	
Djuputiorn.		
Hudabek.		
Biarnsundit.	Biarnsundit i Langavatni	En vik af Långvattnet mellan Guntorp i Rännlanda och Kittelsrör i Sanne socken.
Langavatn.		Långvattnet i Rännlanda socken.
Langbruanar.	Langklappirnar.	Bro öfver en bäck mellan Guntorp och Bönebön.
Lango kior.		
Thidu os.	Thiodatiorn.	Vid Tydjesäter i Lerdals socken. Gränsar till Björkebräcke i Sanne socken. Kallas äfven Igelkärn.
Kleivina brottu.	Rankleif.	
Myrkutiorn.		
Budarbek, Lerdarbekk.	Búdarbekkr.	Mellan Bodane i Lerdals socken och Björkebräcke.
Brotabek.	Brotabekkr.	Mellan Bråten i Lerdaln och Pjexerud i Sanne socken.
Mosan.	Kroslundin.	Mellan Manstads och W. Lerqvillas utegor i Lerdals s:n på ett berg vid Bohusläns gräns är en 2 alnar hög rest sten, tecknad med ett kors. Stället omgifvet af skog. Möjligen är detta Kroslunden.
Bæken vidr Bræke.	Brækebek.	Gör skillnaden till in- och utegorna mellan Bräken i Gesäters socken och Snaben i Bohuslän.
Gipa.	Gypa.	Djupa. En bäck i skillnaden mellan hemmanen Röanne, Viksten, Systeröd, Hulteröd, Torp i Bohuslän samt Skardet, Djupedaln, W. och S. Kålsäter i Gesäters socken.
Gipsior.	Gypusio.	Ett kärn i Röanne skog, Djupans ursprung. Kallas nu blott Kärnet.
Wædelbæk.	Wedilbekkr.	Trol. bäcken vid Styggemyren i gränsen mellan Bön i Töftedals socken och Keddebo i Bohuslän.
Kornsiór sydri.	Kornsio.	Södra Kornsjön i gränsen vid Töftedals socken.
Sundit vidr Hauginn.	Sundsbrun.	Sundet och bron i N. Kornsjön vid gården Högen i Töftedaln.

Bókána.	Bókána.	Ån ur Bogsjön eller Boksjön till N. Kornsjön.
Bóksior.		Bog- Bok- eller Bocksjön i Töftedaln.
Trollrygenn.	Ornholman.	Holme i samma sjö.
Ulfvatn.	Ulfvarosit.	Kallas nu Ulevattnet. I Nössemark, mellan Rörviken, Deserud, Finserud och Tolserud å Svenska sidan samt Lund i Norge.
Ulfuana.		Går inom Norrska området på Holmgills egor i Aremark.
Hardeima.	Hardeima urd.	
Urdarfjæll.		Fjällrygg på Holmgills skog?
Raudafjall.	Raudakleif.	Vid en gångstig, till större delen å Säms mark. På Norrska sidan möter Björkebäck i Aremark.
	Bosterotiörn.	Busteruds-kärnet å egorna till Rö i Aremark. vid pass 3/8 mil inom nuvarande gränsen.
	Fisklöysu.	Fisklösa. Kärn på Hogs egor i Aremark. vid pass 1/2 mil vester om nuvarande gränslinien.
	Röyduvatn.	Rövattnet. Längre i norr på Hogs egor.
	Raudsbek.	Bäck från sistnämnde 4 kärn, afskär nuvarande riksgräns i öster genom Dalns egor till Stora Le vid Rödsnäs.
	Raudsnes.	Rödsnäs, ett torp under Daln i Nössemark vid St. Le.
Stafninn vidr Læ.	Stafninn.	Utan tvifvel Salholmen i St. Le, nära sjöns vestra strand. Der är äfven nu gränsen mellan Daln å Svenska samt Hog å Norrska sidan.

Häraf inhemtas, att gränsen (med få afvikelser och dessa till fördel för Norge) var densamma, som än i dag.

Efter Westgötalagen (Collins och Schlyters upplaga, s. 289) är fogad anteckning af gränsmärken på Dal, skrifven omkring 1325 af en prest i Wedums socken, Laske härad. Dessa märken äro: Surtuberg, Hjartursnäs mosse, Djupudal, Hälluvad, Furan femgrena, Vitris fjäll, Musren Mio, Musren Illu, Tranu mosse, Tranu bäck, Anätranu, Mycklemosse, Spetu, Ör, upp efter Örsvattnet, Aggu, Hednu, Almstarslider, Näshyl, Hjärte-

hufvud, Dydmaresund och så i Wenern. Putuholmen, Tjärnagle, Odnem, upp efter Odnem, Gradnä, Hardämarslider, halfva Odnemä skog och all Tisslaskog, allt vestan Anäfrö, det är upp om Klefven, då i Wargnäset, Fulubäck framom mossen och så i stora sten, som ligger mellan mossarne, Härbänksund, Klärmosse, Rosen vid Hjordshus, Löfnäs och sedan i Wenern.

Man igenkänner flera af dessa märken, såsom Djupedal vid Wenersborg, Tronemosse i Frendefors, Örs sjö, sjön Näsöl, Hjerterud i Skållerud, Kärkiln, Ånimen, Ånimskog, Tissleskog m. m., som tycks visa att man velat uppräkna gränsmärkena för östra Dal, Sundals, Nordals och Tössbo härader, ehuru gränsen icke öfverensstämmer med nuvarande skillnadsförhållanden för dessa härader. Emellertid är gränslinien besynnerlig, — på ett ställe ofvan Nordal gående i Wenern och sedan åter tillbaka, inneslutande endast halfva Ånimskog, men deremot hela Tissleskog, som ligger näst derintill på vestra sidan, hvilket är en orimlighet. Hela vestra Dal förbigås, som dock, åtminstone hvad Wedbo beträffar, förekommer i sjelfva lagen, hvilken är fullt 100 år äldre. Och då ingen anledning förekommer, att någon del af Dal före eller vid ifrågavarande tid varit inkräktad och afsöndrad från Sverige, lärer det blifva omöjligt att utreda orsaken hvarföre denna gränshandling blifvit uppsatt, och ändamålet hvartill den skulle tjena[4].

Uti Riksarkivet förvaras flera uppsatser om rikets gränser. Den äldsta om Dal, jag der funnit, är af år 1554, skrifven efter infordrade uppgifter för det möte, som hölls med Danskarne i Elfsborg d. 1 Maj samma år[5], för afhjelpande af flera misshälligheter, äfven om gränsen. Men de Danska sändebuden blefvo oförmodadt hemkallade. Ärenderna måste upp-

[4] Lika bristfällig är en uppsats på kyrkorna i orten, som äfven åtföljer samma lag, och tros vara skrifven vid slutet af 1400-talet. Deri förekomma endast 17 kyrkor, neml. 9 i Nordal, 8 i Tössbo, liksom ingen enda funnits hvarken i Sundal, Walbo eller Wedbo, eller att dessa härader vid samma tid icke varit bebodda af christne, som haft kyrkor, ehuru man der har namn på kyrkoherdar för samma tid.

[5] Enligt v. Dalin och Rühs. Deremot har Celsius d. 24 Maj och Hvitfeld d. 25. Jon Skrifvare och Nils Börgesson befalldes 1553 att begifva sig till gränsen och taga reda på gränsmärken. De biträddes i hvarje socken af 12 à 16 de äldste bönderna, som lemnade upplysningar. *Handl:r rör. Skandin. hist.*, 29 del. sid. 73.

skjutas till en ny sammankomst, som enligt Hvitfeld, hölls i Elfsborg d. 3 Maj 1555. Denna aflopp icke bättre. Danskarnes invänningar uträttade, att ingenting afgjordes. Uppsatsen af 1554 har följande råmärken. Frendefors socken: Lerdaln. Gryttoradenn. Tronemossefot. Torps socken: Råsmasdrag. Grågåsberget. Walboåsen. Röda Klef. Stikesten. Tronnevad. Krogvadz sund. Djupeström. Ryr socken i Walbo härad: Stämninglunda. Langan. Tjärevadsås. Gryttån. Tristikels sund. Klaveviken. Wegmossebals. Qverdöle. Hattefjällsbäck. Lackarekälle. Kikeån. Rölandsvatten. Lerryan. Wattnerud. Grimåsån. Grimåsvatten. Lundevatten. Djupekärn. Lilla Eckvattnet. Stora Eckvattnet. Fortsättningen saknas. Thorsdagen före Pauli dag 1554 vittnade 6 dannemän vid häradstinget i Walbo, att vid 16 år tillförne de voro på en syn med 12 män af Sverige och 12 af Norge, hvilka intygade, att strömmen vid Höghult i Torps socken, Walbo härad, som Norrskarne ville tillvälla sig, af ålder hört till Höghult, och bestämde dessa 24 män, att så skulle förblifva för evärdelig tid. Enligt ett vittnes-attest, som Halvard Arvidi i Ferglanda utgifvit 1580, skola 40 år förut 12 Svenske och 12 Norrske män ransakat gränsen och fastställt följande landamärken. Från Lerdaln i Frendefors till Grötån, Tronemossefot, Råsmossedraget, Walboåsvåle, Rödeklef, Strickelsten, Tagnevad, Kråkevattenssund, Mossebron, vester i Djuperåse ström, Stampenlund, Långås, Emtkärnsbäck, Kärrevadsås, midt i Kärrevadsån, Tristikelsjön, Emterkärnet, Skarnhällersödsvattnet, Qvarndölets bäck, Hatteviksbäck, Leckarekällan, Kikån, Rollandvattnet, Leryån, Wattnerud, Grimåseån, Grimåsevattnet, Lundevattnet, Djupekärn, Lilla Ekvatten, Stora Ekvatten, Olofsbobäck, Fjällvatten, Westerbäck, Trehörnet, Råsan, Djupekärn, Stora Råsan. Drågan på Bergmosse, Römyran, Landmärkesbäck, Strannevatten, Strannevattens hällar[6]. Hel. kors dag 1557 utgafs af borgmästarne i Uddevalla Erik Olofsson och Sven Gunnarsson ett bevis, innehållande Olof Gutterssons med 3:ne andras vittnesmål om följande landamärken mellan Sverige och Norge: Nödingedal. Orsjö. Rissån. Räfveputten. Loberås mosse. Lerdalen. Bröderån. Trunemossefot. Rosmansdrag. Wälleboåsen. Rödekälle. Gluggevällen. Wäderkörkärre. Reduadsås. Stämnelunden. Grydån. Trästekällan. Trästekiällesund. Der vänder det landa-

[6] Intaget i Walbo härads dombok d. 13 Febr. 1781.

märket på den part. I dalen emellan Holt och Hattefjell. Af daln öfver ån och i Kigefors ligger hälften till Wiken och hälften till Sverige. Af Kigeåsens vatten och i ån mellan Össmål och Rödeland-ån opp igenom, som ligger mellan Sörbygden och Valbo härad[7].

Vid jemförelse af dessa på olika tider under nära 300 år och på olika ställen uppsatta vittnes-intyg om råskillnaden mellan Bohuslän, Westergötland och Dal inhemtas, att gränsen icke undergått någon väsendtlig förändring, utan är densamma nu, som den var för 600 år tillbaka. I Stettinska fredstraktaten d. 13 Dec. 1570 skulle gränsen emot Norge vara densamma, som i konungarne Gustafs och Kristian 3:s tid.

År 1751 d. 21 Sept. (2 Okt.) afslöts i Strömstad gränsereglering mellan Sverige och Norge. Följande åren röslades linien samt affattades på kartor efter hela längden mellan rikena, hvilka kartor förvaras i Riksarkivet. Röset N:o 1 är på Hisön i Norra Kornsjön, vid midten af Töftedals socken. Hjertstenen är på Svenska sidan märkt med A. F. under en krona och 1752 N:o 1, samt på sidan åt Norge med F. 5. 1752 N:o 1. Efter gränsen för Dal mot Norge äro 19 sådana rösar. Den sista är på Salholmen i Stora Le. Kartan öfver denna gräns är underskrifven d. 5 Nov. 1753 af C. G. Friedenreich och L. A. Thodal å Danska sidan, samt af Nils Marelius, Jak. Bautz, Kilian Ratkind. J. N. Holm å den Svenska. De ställen samt afstånden dem emellan i Svenska alnar. som på kartan finnas utsatta, äro följande: Hisöröset N:o 1. Derifrån till medium af Husösund i rät linia i nord nordost 4030 alnar. Lycksviken och till Sundsbrosund 2100. Käringesund, der öfverfarten är. 670. Medium af Björnösund 770. Abborresund, der det är smalast, 1290. Kråkesund, der öfverfarten är, 2600. Svartåns inlopp i N. Kornsjön 1840. Efter Svartå och Bogelfven till Hallerudsdammen, eller Bogsjöns södra ända, 6154. Kullholmsröset N:o 2, 2080. Gråmärren eller hvita sten i Bogsjön 770. Tågholmsröset i Bogsjön N:o 3, 3470. Ändan af Bodalsviken i Bogsjön 3755. N:o 4 Ljusvattenröset 4230. Öfver Ljusvattnet till hålldammen 520. Gröteskärnet 2990. Öfver Gröteskärnet 1680. Till bäckens inlopp i Ulfvattnet 630. Öfver Ulfvattnet till damsröset N:o 5, 3415. Skillnadsfururöset N:o 6, 470. N:o 7 Klåfstenröset 820. N:o 8 Finserudsröset 1035. N:o 9 Alingmursröset 1950. N:o 10 Solumsröset 780. N:o 11 Mostensröset 995.

[7] Ur *Nordinska samlingarne* i Upsala. 4:o N:o 187.

N:o 12 Krokkärnsröset 1975. Fagerlikärnets södra ända 1315. Öfver samma kärn 635. N:o 13 Hedesten 800. N:o 14 Sjulsbodaröset 1320. N:o 15 Göpebergsröset 2010. Westra Dyfveln 1195. Östra Dyfveln 180. Till södra Bjurvattnet 160. Öfver samma vatten 1090. Till norra Bjurvattnet 260. Öfver samma vatten 990. Till Rövattnet 830. Öfver samma vatten 1560. N:o 16 Sloeröset 1250. N:o 17 Röskärnsröset 630. N:o 18 Enighetsröset 995. N:o 19 Salholmsröset i Le 1745. Summa 67,984 alnars gräns mellan Dal och Norge, eller 3¾ mil 484 alnar.

Mot Wermland är Dals gräns uti en handling af 1582 i Riksarkivet upptagen och bestämd genom följande märken, hvilka från Hallefors blifvit i förteckningen orätt sammanblandade, och här nu ställas i den ordning de förekomma.

Åpensten.	Kallas nu Öpensten och Dalsten. Vid Wenern på ett berg mellan Åmåls stads hemman Skevik och Skärsmyr i Tveta socken. Omtalas i en rågångsförening 25 Maj 1663. Ny rågångsförening afslöts 11 Maj 1799, hvarigenom gränsen dock är obetydligt förändrad.
Lerbeck.	
Brudesten.	Vid Brurmossen i skillnaden mellan Mo, Kila och Tveta socknar, som alla 3 mötas der. Ligger på ett berg i mosskanten.
Bodavatten.	Buvattnet, en liten sjö i norra ändan af Mo socken och vestra delen af Kila samt östra af Svanskogs socken.
Ranggadall.	
Sedasten.	
Barlindamyr.	I råskillnaden mellan Södra Skarbol samt Djurud och Källtegen i Svanskogs socken.
Förmekärn.	Furumokärnet mellan Skarbol och Källtegen.
Kieltegsjön.	Kallas nu Mellan Svan.
Krubbenæssund.	Sundet vid hemmanet Krubbenäs i Svanskogs socken, som åtskiljer sjöarne Mellan Svan och Öfra eller Westra Svan. Kallas ock Noranesundet.
Bechån.	Ån vid hemmanet Bäcken i Dalboredden.
Malån.	Samma å längre norr vid hemmanet Malåna i Svanskogs socken.
Embescogsjö.	Sjön vid hemmanet Emneskog i Långseruds socken.

Embescogkärn[8].	Kärn vid d:o d:o och hemmanet Ristaka.
Nooorån[8].	Ån vid Norane stora i Silleruds socken.
Stora Båren[8].	Sjön Stora Bör i samma socken.
Waglavichen.	En vik af Östra Silen i nuvarande gränsen.
Walvan.	Elf till Wagleviken från Wass-sjön.
Wassjö.	Sjö, sydvest från Silleruds kyrka.
Bustsjön.	Boda-sjön på vestra sidan af sistnämnde sjö. Kallas Busjön.
Gjöpakullen.	Kallas nu Göpeknatten. Mellan W. Boda i Sillerud och Backa i Wårvik.
Barfotaviken.	Mellan W. Boda och Bottnane i Wårviks socken.
Öfver Sille.	Öfver W. Silen. Uti sjön, der gränsen går, ett ställe som kallas Trintenborg.
Gårdnäshogdan.	Mellan Blomskogs och Wårviks socknar.
Hufverösan.	
Annan rös.	
Grafvamyren.	
Homansbechen.	
Hallafors.	W. Silens utlopp i Lelång.
Sundet igenom midt i Lelång.	Sundet söder om Gustafsfors bruk.
Ruskenæs.	Näset vid hemmanet Nästegård i Torrskog socken.
Öfver Lelång.	Från Ruskenäs till nästa märke.
Gulholmen.	Eller Ribbingen, en liten ö, tillhörande Kesnacken i Torrskog samt Ekenäs i Wermland.
Karrboöö.	Hörer till Bråtenäs i Torrskog. Blott en udde af ön tillhör hemmanet Skenhall i Wermland.
Nidhr sjöös up igiönom.	En del af Lelång.
Delesvichenn.	En vik mellan Bråtenäs och Skenhall.
Miögesiöö.	Nu Mjösjön på Kölvikens mark i Nössemarks socken och Skenhall i Wermland.

[8] Äro numera icke gränsmärken, sedan Kongl. Maj:t genom resolution 9 Okt. 1814 förordnat, att följande hemman i Dalboredden skulle förläggas till Silleruds socken i Wermland: 1 Norane stora, 1/4 Grinsbyn, 1/4 Humletorp, 1/4 Sandtegen, 1/8 Stora Fjällane.

Deleån Klöfvesten	På sistnämnde hemmans område.
Staffvarden.	
Stafköna.	Utan tvifvel Salholmen i St. Le, eller samma ställe, som i äldre tider kallades Stafnin.

GEOGNOSTISKA OCH MINERALOGISKA IAKTTAGELSER

> "Geologien har skänkt nytt intresse åt hvarje sandkorn, och kiselstenen i vetenskapsmannens hand har blifvit ett nytt intyg för den Oändliges vishet".
>
> Gid. A. Mantell

BERGENS BESKAFFENHET. Ofvanföre, sid.27, är redan yttradt, att provinsen utgöres af 2:ne stora dalsänkningar. Dessa äro likväl icke jemna, utan späckade med en myckenhet oregelbundna bergkullar och mindre ryggar i riktningen från norr till söder, hvari vestra dalen isynnerhet utmärker sig, så att egentliga slätter ingenstädes förekomma, utom på 2:ne ställen: i östra delen det så kallade Slättdal, i vestra delen Ödskölds moar med närmaste omgifning. Oaktadt de många bergen i vestra dalen, iakttages likväl försänkningen, om man från några högre punkter med tub öfverser fältet, bäst från Hägers-knatten, och framför allt när uppmärksamheten fästes vid vattenhöjderna i de olika sjöarne, hvaraf ett osvikligt utslag erhålles.

Mellan dessa stora dalar kommer en bergkedja från Norrska gränsbandet upp i Wermland, genomgår der Eda, Ny, Elgå, Glafva, Silleruds och Långseruds socknar. På Dal upptager hon hela Dalboredden af Svanskogs socken, hela Laxarby, Hesselskogs, vestra delen af Mo, vestra af Fröskogs, hela Tissleskogs, östra delen af Steneby, vestra delen af Ånimskogs, hela Dalskogs, vestra delen af Örs, östra delen af Jerbo och Högsäters, vestra delen af Ryrs och Frendefors, östra delen af Ferglanda, Ödeborgs och Torps socknar. Denna bergsträckning utgör ett helt för sig. Hon varsnas redan ½ mil norr om Åmål på landsvägen, och märkes — med få avbrott, då hon undanskymmes af mellanliggande smärre skogbeväxta höjder, — allt jemnt under resa söderut till Wenersborg, d. ä. omkring 8 mil, då hon visar sig i vestra horisonten lik en väldig fäst-

ningsvall. Likasa på hennes vestra sida från vägen i Torrskogs socken söderut till Ferglanda.

Den vestra bergkedjan i Norrska och sedan Bohuslänska gränsen utgör äfven en särskild rygg, välförståendes med flera mindre utgreningar. C. G. Myrin, i *Vetenskaps-Akad:s handlingar* år 1831, sid. 171, antyder ett annat förhallande, som dock är misstag.

Öfverallt är radande bergarten gneis. Graniten är sällsynt. Urlerskiffer träffas desto mer. Han är till större eller mindre del betäckt af gneis, med undantag af några ställen, der gneisen sannolikt varit tunn samt således i rullstensfloden lätt afslîten. Öfvergångs- och flötsbergsarter saknas alldeles, med undantag af några i jorden liggande mindre stycken af gröfre och finare öfvergångs-*sandsten*, tjenlig till vätje-sten eller bryne, vid Långviken och Gäddevikshamn i Wenern å säteriet Hängelö mark i Ånimskogs socken. De väl afnötta kanterna på sandstensbitarne antyda, att dessa stycken blifvit hitförda från annat håll, sannolikt i rullstensfloden, och möjligen från Dalarne. Efter det af naturen salunda danade bergsystemet vilje vi nu först uppehålla oss vid

ÖSTRA BERGKEDJAN.

Denna har inom Tössbo härad utgreningar af lägre åsar i sydöstlig riktning, isynnerhet en betydligare i gränsen mot Nordal, löpande ner i Wenern. Denna gren kallas *Köpmannefjäll*. I detta fjäll, äfvensom längre norrut, träffas omvexlande lager af hälleflinta, glimmer och qvarts, — en art gneis, hvari fältspaten förlorat sin bladighet, upptagit qvarts och sammandragit sig med egenskap af hälleflinta. Likaledes chloritskiffer, än massformig, ganska seg och fast, än tunnbladig, såsom i Ånimskog och Fröskog, med små rostfärgade prickar af jernoxidhydrat. Qvarts finnes isynnerhet i höjderna vid norra ändan af sjön Ånimen. Vid Fröskogs kyrka innehåller berget en oblandad hvit, stundom i litet rödt eller violett stötande qvarts. Öster ut, ej långt derifrån, vid Stenarsbyn i låga åsar nära vägen, är en hvitgrå, halfkornig qvarts, delad i tumstjocka lameller, med chlorithinnor i fogningarne. Den afvexlar med lager af en tunnbladig, talkartad chloritskiffer. Qvartslagret är här flerestädes afskuret nästan vinkelrätt mot skifringen af 1 till 2 tums mäktiga drummer, eller sprickfyllningar, af hvit, fet qvarts, hvilka upp-

höra der de möta chloritskifferlagret: ett förhållande svårt att förklara, då alla omständigheter vittna, att hela massan af qvarts- och skifferlagren utgöra ett helt, som på en gång måste uppkommit[1]. I Tössbo härads berg äro hälleflintans lager här och der instuckna, men förekomma gemenligen ytterst närmast den omgifvande gneisen, i hvilken hon småningom öfvergår. Chloriten är allmännast på den lägre delen omkring sjön Ånimen. Till sin textur genomgår den alla gradationer, från tunnbladig till massformig, eller med endast dolda skiffergenomgångar. Den bladiga är ofta ganska lös, och öfvergår. vester om Ånimen, ända till lerskiffer (uråldrig). Hela denna bergkedja, så i Wermland som Dal, är mer och mindre skifferhaltig. I Glafva i Wermland är ett mäktigt lager af glimmerskiffer, som från lång tid tillbaka begagnats, och hugges der årligen en mängd till taktäckning. Efter längden söderut derifrån till Dals gräns äro flera brott öppnade, i hvilka stenen dock befunnits tjenligare till andra ändamål. än till täckning. Inom Dal åter träffas föga glimmerskiffer, utan till det mesta lerskiffer. Denna är dels med, dels utan ofvannämnda rostprickar. Sednare slaget är af beskaffenhet att till och med kunna begagnas till griffeltaflor. ehuru sämre än de utländska. Lerskiffern, enligt Berzelius, är dock icke annat än glimmerskiffer, hvari glimmerns beståndsdelar ej hunnit utbilda sig till fjäll, innan stenen hårdnade till en fast massa. Der chloritskiffern är massformig, såsom inom Skålleruds och Dalskogs socknar samt till mindre del i Tissleskog, användes den till qvarnstenar. Vid mindre qvarnar passa

[1] För dessa och flera här förekommande uppg. har författaren begagnat Herr. W. Hisingers *Samling till en mineralogisk geografi öfver Sverige*, 1808; *Mineralogische Geographie*, 1826; *Anteckningar i fysik och geognosi*, 1828, 1837; *Geognostisk karta öfver medlersta och södra delarne af Sverige*, med dertill hörande upplysningar, 1834; samt *Handbok för mineraloger*, 1843. Det är skada att dessa, eljest så förtjenstfulla, arbeten besväras af skrif- eller tryckfel i afseende på ställens lägen och namn. Östmarks socken. i öfra Wermland, förlägges på Dal. Huggarnäs, Wermbu o.s.v. äro namn, som ej finnas i orten. Samma fel förekomma i 3:ne särskilda af dessa arbeten, det ena aftryckt efter det andra. Sådana misstag träffas också icke sällan i äldre och nyare handlingar rörande bergverken och jernbruken.

Dessutom har man rådfrågat Rinmans *Bergverks-lexikon* och *Jernets historia*, m. fl., samt Bergmästare-relationerna i K. Bergs-Kollegium, jemte andra handlingar derstädes.

de, men der malning förrättas oafbrutet och qvarnstenarne uppnå högre värme, pläga de flagna, större stycken utfalla efter den dolda skiffer-lagringen.

Denna bergkedja, synnerligast hennes norra hälft inom Dal, äfvensom dalsänkningarne på hennes båda sidor, dock förnämligast den östra dalens nordliga del, erbjuda talrika malmanledningar. Dessa hafva ock flerestädes i sin början visat sig särdeles fördelaktigt, lockat till företag, som likväl svikit förhoppningarne och förr eller sednare måst öfvergifvas med förlust: hvarom mera längre fram. I bergkedjans södra hälft äro malmanledningarne mycket få, och försöken hafva ej heller der länge varit lönande. Nu till de särskilda malmerna och deras belägenhet, samt tiden då en del af dem inmutades eller försöktes.

SILFVERMALM.

I *Hesselskogs* socken vid Grätved och Daln. Hafsåsberget vid Grätved, der malmen funnits, består af paralella skifringar utaf qvarts och hornsten, som äro stående samt alternera genom hela berget. (*BergsKoll. protokoll*, 8 Dec. 1774). Hvit och blåaktig qvarts med svafvelbunden molybden, silfverhaltig blyglans. Leverfärgad kopparmalm. Blekröd, spatig tungspat. Egentl. vigt 4,333. På 100 delar innehåller den svafvelsyrad baryt 80, svafvelsyrad kalk 3, kolsyrad kalk 8, kisel 2, lera och jernoxid 3, vatten 2.5.

I *Fröskogs* socken vid Linknappen. Blyglans och kopparmalm i lager af qvarts och kalksten. Vid Stenarsbyn blyglansanledning blandad med jernmalm.

I *Tydje* socken vid Björbyn. Silfverhaltig blyglans, rödbrun kalkspat, gul kopparkis, lefverfärgad kopparmalm. Har gifvit 75 proc. bly med 8 lod silfver, gul kopparmalm af 28 à 29, och kopparlefver af 36 à 40 proc. Rolfsbyn. Slädekärr, gediget silfver i anthracit och i qvarts, fahlerz, som hållit, utom svafvel, 0,26 koppar, 0,03 antimon, och 22 lod silfver på centnern: gulaktig brunspat. Hensbyn. Hult. Vid Slädekärr, en udde i Wenern, kallad Nötön, kopparkis, gul brunspat, antimonialisk fahlerz. Innehållit mer än 20 lod silfver på centnern och 20 proc. koppar. (Rinman, *Bergv. Lex.* 1 s. 478).

I *Ånimskogs* socken. Vid Eskekärr blyglans och kopparkis. Har gifvit

4 lod silfver på centnern med 75 proc. bly samt gul kopparmalm af 30 proc. halt. Vid Wassviken gediget silfver i qvarts. Silfverhaltig blyglans, småternig, som hållit 40 lod silfver på centnern. Kopparkis, kristalliserad i tetraëdrar. Kalkspatsdruser. Vid Knollen gediget silfver i qvarts och anthracit, kopparglans, lefverfärgad kopparmalm, fahlerz af silfver med svafvelbunden koppar och antimon, som hållit 26 lod silfver på centnern och 24 proc. koppar, qvartsdrus, kalkspatsdruser, bergbeck, kalkspat och brunspat i rhombëdrar, fluss-spat derb (d. ä. ren, utan annan inblandning), violett, eller kubisk färglös. Gången stryker i norr och söder, mest stående. Vid Byn 2:ne qvartsgångar, ringa malmförande. Vid Westergården blyglans, som hållit 73 lod silfver på centnern. Vid stora Kilane blyglans, 33¼ lod silfver på centnern. Vid Listetorp blyglans med 36 lod silfver på centnern. (*BergsKoll. und. berättelse* 25 Okt. 1774 och protokoll 8 Dec. s. å.). Vid Salebol silfver- och kopparmalm, vid Korsbyn silfvermalm (*Bergm. relation* 1780, 1783). Vid Bolet silfver- och blyanledning (*ibid.* 1840) Ärbol. Slobol. Resbyn. Hängelö 1846. Orrebol 1847. Lund 1847.

I *Holms* socken. Vid Ingribyn 1845, da 29 mutsedlar uttogos.

I *Torrskogs* socken. Vid Bråtenäs. (*Relation* 1825).

I *Dalskogs* socken. Vid Halängen (*ibid.* 1834). Gunnesbyn 1846.

I *Ferglanda* socken. Vid Hillingsäter och Horntveten. Blyglans, som hållit 73 proc. bly och 4 lod silfver, något kis och gul kopparmalm till 29 proc. halt (*BergsKoll.* prot. 8 Dec. 1774).

I *Ärtemarks* socken. Vid Mellom Sidan samt vid Daln.

I *Skålleruds* socken. Vid Svankila 1845.

På *Åmåls* stads grund vid Örnäs 1847.

I *Wårviks* socken. Vid Måsvika 1848.

I *Ryr* socken, Sundal. Vid W. Blekan 1848.

KOPPARMALM.

Se här ofvan vid silfvermalmerna.

I *Åmåls* socken. Vid Rösen eller Skevik å stadens jord 1650. (*Generalguvernements-handlingar* 1652 i Riksarkivet). Vid Knötkärr 1846. Vid Risa 1847.

I *Fröskogs* socken. Vid Kesebol 1718. Vid Strand, gul koppar, och vid Klapperud. (*BergsKoll. prot.* 8 Dec. 1774. *Relation* 1778).

I *Ånimskogs* socken. Vid Kingebol 1718. Knollen. Westergården.

I *Skålleruds* socken. Vid Stora Ramsberg. (*Relation* 1840). Vid Benebo 1847.

I *Torrskogs* socken. Vid Bråtenäs gul koppar, obetydligt uti en mängd lefverbrun svafvelkis, dels i qvarts, dels i ljusgrå, eldfast täljsten. Arbetades redan 1715.

I *Ärtemarks* socken. Vid Näsbo. Samma förhållande, som vid Bråtenäs. (*BergsKoll. prot.* 8 Dec. 1774).

I *Tösse socken*. Vid Hanebol 1848.

I *Ferglanda* socken. Vid Hillingsäters-sjön 1847. Vid Ö. Stigen och torpet Limvatnet.

JERNMALM.

I *Svanskogs* sockens Dalboredd. Vid Krakstad. (Felteros' ritade karta öfver Dal 1658).

I *Laxarby* socken. Vid Säviken. Malmen blandad med kalksten. Vid Skåpenäs blodstensmalm i körtlar till högst en kubikfots storlek. Vid hemmanen Gårdsjö, Öfversidan, Herserud, Låbyn. Backas soldat-torp, Klingerud. Å sistnämnda ställe finkornig blodstensmalm. (*Bergm. rel.* 1666, 1780, 1822, 1835). Rud 1846. Gällesnäs 1846.

I *Mo* socken. Vid Forsbacka ganska obetydligt. (*ibid.* 1822).

I *Hesselskogs* socken. Vid Daln. (*ibid.* 1831).

I *Fröskogs* socken. Vid Klapperud mangan-blandad, först bearbetad 1772 af Sam. Kock. Detta jern har i hammarsmedshärden med minsta möda gifvit smältstål, men svårligen kunnat förbytas till segt jern. Genom luppsmältning på en liten ugn har erhållits ett ypperligt stål, då andra malmer uti samma ugn gifvit mjukt jern. (*Rinm. Lex.* 1 s. 321). Tackjern af denna malm faller dels helt tätt, såsom hvit klåckmetall, dels trådigt nästan såsom antimonium, och är mer än vanligen vekt för hammaren. Bägge sorterna dragas föga märkligt af magneten förr än de pulveriseras, då de minsta gryn hänga vid en magnetiserad stålspets. Men om samma tackjern hålles något längre uti stark hvitvarm glödning och glödspånen sedan afklappas, återvinnes förmögenheten att dragas af magneten lika starkt, som smidigt jern. (*Jernets Hist.* 1 s. 107).

I *Tydje* socken. Vid Björbyn[2], Rolfsbyn, spatig af flera förändringar, upptagen af S. Kock. Hensbyn.

I *Steneby* socken. Vid Skuggetorp blodstensmalm; vid Åsnebo likaledes och körtelvis; vid N. och S. Fjäll. Enligt relationen 1836 äro körtlarne i Åsnebo malmstreck bildade mellan kalk och talk med någon inblanding af qvarts, och består af en finkornig blodsten med talk- och kalkränder. I masugnen har den gifvit 40 à 45 proc. Vid Falu bergsskola är den analyserad med följande resultat: kiselsyra 9,572, kolsyra 10,775, fosforsyra: spår, lerjord: spår, kalk 14,610, talk 12,000, jernoxid 50, mangan-oxid 1,325, svafvel 0,636.

I *Tissleskogs* socken. Vid Liden.

I *Ånimskogs* socken. Vid Gyltungebyn[3]. Vid Wassviken 1846, Bodane 1848. Vid Wikan är malmen svartgrå blodsten af 59 proc., som förekommer i flera smala ränder, hvilka löpa paralellt med hvarandra mellan ränder af qvarts och hälleflinta. Vid Kingebol: innehåller finkornig, starkt mangan-haltig blodsten. Vid Ödegården och Skållebyn likaledes, fjällig, god. Vid Brötelen och Daln är malmen mangan-haltig. Vid Ullerud, Mellbyn, Korsbyn, Ylingebol, Slobol, Hult, Kragsbyn. Vid Vingenäs spatig jernmalm. Rödaktig och hvit, grynig och spatformig tungspat. Innehåller på 100 delar svafvelsyrad baryt (baroselenit) 71, svafvelsyrad kalk 11, kisel 13,5, lera och jern 0,5, vatten 4. Fahlerz kopparkis, lefverfärgad kopparmalm. Uti Rolfsbygrufvan i Tydje socken är tungspat af 2:ne förändringar. Den ena derb, spatformig och halfgenomskinlig. Egentl. vigt 4,518. Innehåller svafvelsyrad baryt 63, svafvelsyrad kalk 2, kisel 19, lera och jern 9, vatten 2. Den andra är blandad med jernmalmspartiklar och fluss-spat, till färgen svartaktig. Egentl. vigt 4,399. Innehåller svafvelsyrad baryt 59, svafvelsyrad kalk 7, kisel 20, lera och jern 11, vatten 3.

I *Skålleruds* socken. Vid Glyxhult en fem qvarter mäktig blodstensgång[3]. Vid Upperud. Bränna. Åsen.

I *Ödskölds* socken. Vid Stommen.

I *Dalskogs* socken. Vid Kläppesnäs, Gunnesbyn 1846, 1847.

---

[2] *Handlingar i Kammar-arkivet* för 1625. *Relation* 1780.

[3] *Handlingar i Kammar-arkivet* för 1625. *Relation* 1780.

I *Wårviks* socken. Vid Hökenäs 1846. Kråkviken 1848.

I *Jerbo* socken Vid Slättäng[4] och Stora Bön. Vid St. Bön derb, fjällig blodsten, fallande i donläge till vester uti skifrig bergart till 2 alnars bredd. På ett annat ställe vid Bön groffjällig blodsten i hälleflinta, af blott ½ alns mäktighet.

I *Örs* socken. Vid Högsbyn.

I *Högsäters* socken. Vid Jordsäter[5].

I *Ödeborgs* socken. Vid Hofsten ofvanpå Borrasen, hvilken bergkulle synes vara alltigenom svagt jernhaltig.

I *Ärtemark*. Vid Mellom Sidan 1847.

I *Åmåls* socken. Vid Århult 1848.

BRUNSTEN.

I *Fröskogs* socken. Vid Klapperud kolofonifärgad, klar brunsten. Består af mangan-oxid 60, kiseljord 25, vatten 13. Lagret stryker i NNO och SSW, är högst 8 fot mäktigt, och i södra ändan utkiladt af bergarten. Strålig, grön, kolsyrad koppar. Kristalliserad mangan-oxidhydrat. Svart mangan-kisel, derb., färgen svartgrå, brottet ojemnt, glänsande. För blåsrör i kolf ger mycket vatten, på kol uppsväller och smälter till ett glas, som i reduktionseld är buteljgrönt, men i oxidationseld är svart och metallglänsande. Vid Amnerud äfven brunsten.

I *Tydje* socken. Vid Rolfsbyn.

I *Ånimskogs* socken. Vid Skållebyn och Salebol.

SKIFFER.

I *Laxarby* socken. Vid Hedan ur-lerskiffer, svart, mest vågrätt liggande. Vid Öfver Sidan samma slag. Backa 1846.

I *Åmåls* socken. Vid Gerdsbyn glimmerskiffer. 1846.

I *Fröskogs* socken. Vid Knarrebyn ljusgrå lerskiffer. Faller jemn på ytan och af lika tjocklek på alla kanter. I anseende till tätt infallande gråbergs-strata, som täcka skiffern, och hvilka först måste undansprängas, blifver den kostsam att bryta. Vid Strand är skiffern lätt att klyfva

[4] *BergsKoll. resol.* 18 Mars 1657.

[5] *Bergs-Koll. privileg.* 30 Okt. 1646.

och hugga, men dess fjälliga egenskap gör den mindre tjenlig till taktäckning.

I *Ärtemarks* socken. Vid Flatan 1849.

I *Steneby* socken. Vid Skärbo, af samma beskaffenhet som vid Hedan, men är tunnare, jemnare samt lättare att klyfva. Ligger i jämn stupning efter bergets sluttning mot en sjö, till 150 alnars längd. Vid Åsnebo. Mon.

I *Tisselskogs* socken. Vid Ramsdaln en svart, på ytan randig och på borst stående skiffer, som har strykning i norr och söder vid en liten å, Himmelsbäcken, mellan sjöarne Lilla och Stora Erfvel. Vid Borga, Korpedalsbrottet, ligger 2 à 3 famnar under gråberg, har 30 famnars längd, 4 à 5 famnars tjocklek. Vid Högsbyn. Vid Wernebo är skiffern af samma beskaffenhet som vid Ramsdaln, stupar 25 gr., stryker i norr och söder.

I *Ånimskogs* socken. Vid Lilla Bräcke.

I *Skålleruds* socken. I Ramelberget vid Stora Liane, Backeliane och Korserud.

I *Dalskogs* socken. I samma berg vid Grönhult, Öfse, Kopparebol, blågrå, dels marmorerad. På andra sidan af berget är qvarnstensbrott. Vid Årbol, Tegen, Kappebo. Landsbol, Gunnesbyn. Halängen, Kälsviken. Tonebyn, Liane, Skärliane, Hedan, Kronoberg, Båsane, Prestbol, Bergane, Trollungebyn. På flera af dessa ställen är förrådet redan uthugget.

I *Bäcke* socken. Vid Björntveten, Regineberg, Stommen, Wången, Årud. Torpane 1847.

I *Gunnarsnäs* socken. Vid Hällan, S. och N. Bäckebol, Sandlycke, Backa och Honebyn. Skogsbol 1848.

I *Örs* socken. Vid Högsbyn.

I *Ryrs* socken, Sundals härad. Vid Buxåsen och Paradiset.

I *Ferglanda* socken. Vid Stigen.

TÄLJSTEN.

I *Torrskogs* socken. Vid Ängebodane, Kölen och Ramsbyn.

I *Ärtemarks* socken. Vid Näsbo. Gällsbyn och Hökhult.

I *Ödeborgs* socken. Vid Rådane, Tegen.

QVARNSTENSGRY.

I *Skålleruds* socken. Vid Korserud. af massformig chloritskiffer.
I *Dalskogs* socken. Vid Grönhult redan 1718. Trollungebyn, Årbol.
I *Örs* socken. Vid Gundvarebyn 1847.
I *Tissleskogs* socken. Vid Borga.

KALKSTEN, urkalk.

I *Laxarby* socken. Vid Rud. Skåpenäs, Ösan, Bodane, Hedan.
I *Steneby* socken. Vid S. Dingelvik och Finnekasen, Skuggetorp, Lästviken. Ballnäs.
I *Hesselskogs* socken. Vid torpet Kenäs.
I *Ånimskogs* socken. Vid Säby, Kilane, Wingenäs.
I *Tissleskogs* socken. Vid Lidan och Wernebo.
I *Skålleruds* socken. Vid Ryr.
I *Dalskogs* socken. Vid Hallorsbyn.
I *Bäcke* socken. Vid Kårud.
I *Gunnarsnäs* socken. Vid Hällan.

WESTRA BERGKEDJAN.

I Norrska gränsen.

Hon upptager mer än halfva Nössemarks, större delen af Eds, hela Töftedals samt delar af Rölanda och Gesäters socknar, innan hon sänker sina förgreningar inåt Bohuslän. Är sönderdelad i bergkullar, såsom den östra kedjan, och har likaledes små sidoåsar. Har på skilda ställen olika namn, såsom Knipefjäll, Töftedalsfjäll, o. s. v. Hon är ojemförligt fattigare på malmanledningar, än den östra kedjan, och der försök blifvit gjorda, hafva dessa snart måst öfvergifvas.

SILFVERMALM.

I *Nössemarks* socken. Vid Ingerud eller Nolby, det så kallade Adamsberg. Blyglansen var endast af 4 à 2 tums mäktighet. Låg i qvarts med glimmerskiffer till ställart. Blyglansen föreföll i sammanhängade njurar

af högst 5 tum, men aftog betydligt på djupet. Vid S. Rörviken. Vid Strand 1846. Vid Nolby på flera ställen 1847.

I *Rölanda* socken. Vid Torp en ännu mera svag anledning.

I *Eds* socken. Vid Knipan 1847. Räfmarken 1847.

KOPPARMALM.

I *Eds* socken. Vid Knipan 1847.

JERNMALM.

I *Eds* socken. Vid Räfmarken.

SKIFFER.

I *Töftedals* socken. Vid Jakobsrud 1847.

TÄLJSTEN.

I *Gesäters* socken. Vid Stommen 1847.

QVARNSTENSGRY.

I *Eds* socken vid Klefmarken och i *Rölanda* socken vid Böle.

Största delen häraf är hemtadt utur Bergmästare-relationerna i Kongl. Bergs-Kollegium, jemte dervid fogade mutsedelsförteckningar, hvilka blifvit genomgågna från de äldsta af år 1638 till och med 1848.

Att mutsedels-förteckningarne väl hänvisa på anledningar till malmer, men oftast ganska svaga, är nogsamt bekant. Också äro många af de här uppgifna anledningarne så obetydliga, att ingen i bergsvetenskapen någorlunda hemmastadd skulle vilja på dem bekosta ett enda borrningsförsök.

RULLSTENSFLODENS VERKNINGAR.

Efter att sålunda hafva i korthet upptagit hvad om bergens inre hittills blifvit utrönt, återstår att säga något om deras yta. Såsom redan är antydt utgöres landets största del af berg med en myckenhet smala och korta

dalar dem emellan. Der är berg och åter berg. dälder och åter dälder. Mest bergigt är Wedbo härad. dernäst Tössbo. så Walbo samt norra och vestra delarne af Nordal och sydligaste delen af Sundal. Och denna brutna. kullriga yta. liknande stelnade, oregelbundna vågor omkring hafs-skären. bär allestädes vedermälen efter de väldiga naturkrafter, hvilka dels inifran. dels utifran öfvat sin förvanande verksamhet. Att hela orten i urtiden stått under vatten och varit hafsbotten. derom lemna äfven de högsta bergen ojäfaktiga bevis. Med någon uppmärksamhet på de större bergen. finner man lätt, att dessa äro afnötta på norra eller nordöstra delen. men deremot på den södra eller sydvestra ej sällan branta och brådstupande. Orsaken dertill måste till icke ringa del vara. att en flod eller hafsström under en lång tidrymd gått öfver dem från norr eller nordost till söder eller sydvest. hvilken ryckt med sig lösa stycken och vältrat dem så länge. tills de blifvit mer eller mindre afslitna på kanterna, sönderbrutna mot hvarandra och förvandlade till en del i så kallad mindre rullsten. klappersten, grus och sand. Der blocken varit för stora att rulla. hafva de af vattnet och möljan blifvit framskufna efter bergen. deruti de sålunda gjort märkbara räfflor. hvilket än i dag synes å Töftedalsfjället vid gamla vägen. En myckenhet sådana finnas der på sned öfver lagringen och bergsprickorna. i sydvestlig riktning. De träffas äfven flerestädes. När hafsströmmen mött hinder af höga berg och måst gå dem emellan i någon trängre däld, har han på vestra eller södra läsidan. eller på båda. upplagt höga rullstens-. grus- och sandvallar. Exempel derpå finnas på många ställen, men de märkligaste, jag varseblifvit, vid Gölkullen i Hesselskogs socken. vid Kråkviken i Wårviks socken och edet Gambri. Har han kommit att bilda hvirflar, blef följden deraf väldiga grusvallar, sådana som på Ödskölds moar, mellan Källtegen och Bollsbyn i Dalboredden, vid Eds. Ödskölds, Gesäters och Högsäters kyrkor, flera andra ställen att förbigå. Det har icke kunnat undgå, att, i anseende till den ojemna bottnen, en myckenhet vattenhvirflar måst uppkomma. som länge bibehållit sig på samma rum, der kringfört större och mindre stenar, hvilka under sig och på sidorna afnött bergen i djupa aflånga och runda hålor. Vi kalla dem jätteträg, jättegrytor, bergkittlar. Det synes ock som ifrågavarande flod eller hafsström, sedan han fullgjort sin bestämmelse, skulle hastigt minskat sin kraft eller plötsligt upphört genom någon för oss obekant naturhändelse, måhända

blott genom en vulkanisk upplyftning af berggrunden i strömmens botten på något. troligen aflägset ställe från denna ort. Ty ofvanpå de högsta bergen qvarligger mindre och, som det tyckes. lätt bortförd vräksten och rullsten. stundom nära vid det sydvestra bråddjupet, eller på långsluttningen å bergens norra eller nordöstra sidor. Sådant märkes öfverallt, äfven på den höga och branta Gölkullen[6]. En del naturforskare antaga icke en sådan flod eller hafsström, utan härleda rullsten, räfflor och grusvallar från snö- och ismassors (glacierers, gletschers) inverkan. Huru de kolossala bergkittlarne vid Steneby, som straxt skola beskrifvas, och många andra lika beskaffade. samt de vågformade grusvallarne t. ex. på Sörmon vester om Carlstad, en mil från staden, och de ofantliga vallarne vid Ödskölds moar genom ismassor uppkommit. lärer ej blifva lätt att förklara.

Sandåsar af mindre höjd och utsträckning. stundom i form af vågor, såsom vid Mo kyrka, träffas flerestädes, men de största åsarne befinnas på Ödskölds moar. Dessa moar ligga på en landhöjd af vid pass 2 mil längd och 1 mils bredd. i sydostlig sträckning från södra ändan af Stora Le vid Eds kyrka till östra bergkedjan. Landhöjden delar vattnen dels åt norr, dels åt sydost, söder och sydvest. Hon är icke så jemnt omsluten af berg. att icke vattnet har fritt aflopp både åt Wenern och Kattegat. Det synes således omöjligt. hvad dock några antagit, att Ödskölds moar fordom utgjort botten af en sjö, i annan mening, än som kan sägas om hela Dal, såsom hafsbotten. I annat fall skulle moarne legat minst tvåhundra fot lägre än nu, samt sedermera blifvit enskildt upplyftade, derunder angränsande höjder icke bordt undergå någon förändring eller höjning. Men till en sådan ovanlig företeelse finnas inga spår. Eller skulle denna förmodade djupa sjö blifvit blott delvis igenfylld, under det den lägre liggande sjön Iväg lemnades ofylld. Att icke obetydliga mossar och vattengölar ännu finnas på moarne. bevisar lika litet för en sjö öfver alla moarne, som dylika vattensamlingar på höga, åt flera sidor sluttande berghöjder bevisa. att sådana höjder i sin helhet varit botten af en insjö. Om man betraktar ifrågavarande sand-

[6] Om rullstens, sandåsars, bergkittlars och räfflors uppkomst erhålles nödig upplysning i vår oförgätlige Berzelii förträffliga uppsats: *Om beskaffenheten af Sveriges berg och mark*, uti skriften: *Läsning för folket*, 1840, 5:te årg. 4:de h. sid. 310 följ., hvilken icke bör vara obekant för någon, som kan läsa i bok.

åsar och kullar i sammanhang med andra, närmare eller fjermare aflägsna i samma linie. så synas de hafva tillkommit genom en flod, som framgått från nordost till sydvest. Det är äfven uppenbart, att vestra Dal har ett vida större antal deraf. än östra Dal, der de sparsamt förekomma och i betydligt mindre former. Antingen nu vestra Dals högre läge, än det östra, i hvilket sednare vattnet under rullstensfloden således varit djupare och derigenom icke verkat så våldsamt, som i den vestra delen, der en grundare ström farit vildare fram. eller andra orsaker dertill bidragit, så är uppenbart att. icke blott i bergen och i grusvallarne spåras en starkare flodens fart i vestra Dal, utan också att jordgrunden der icke är så djup, är sämre. magrare. och ej blifver bättre förr än i den lågländare södra delen af Walbo härad. Månne icke Bohusläns sand, som är finare än sanden på Dal. äfven utvisar en flodens riktning från nordost. enär väl må antagas, att den under en längre väg blifvit mer finmalen, än under en kortare? Flygsand besvärar icke Dal, men väl sydligare orter, och visar sig också något i Bohuslän. Jättegrytorna antyda likaledes en sådan flodens gång och beskaffenhet. Af 75 sådana, som äro iakttagna, ligga ej mindre än 55 inom Walbo och Wedbo härader. Deremot har Tössbo härad blott 4, Nordal 9. Sundal 7. alla af mindre betydenhet emot de flesta på vestra Dal, med undantag af en några hundrade alnar i vester från hemmanet Åsen i Skålleruds socken, hvilken i storlek närmar sig till dem vid Steneby. Dessa grytor på Dal äro från 4 alnar 10 tum till 6 tum i tvärsnitt samt från 3¼ alnar till endast 4 tum djupa. Märkligast äro de vid Steneby kyrka i Wedbo härad, som torde hafva högst få sina likar i Skandinavien. Klockeberget, å hvars vestra sida de äro ursvarfvade, är brant. Djupt i dalen nedom rinner Steneby-elfven, som afleder vattnet ur Iväg till Laxsjö. Grytorna äro sju, alla så högt öfver vattenytan i elfven, att hennes vatten aldrig vidrört dem. och en gryta mer än tusen alnar från dessa söderut i en bergkulle vid Tingsbräckan, långt från elfven och vid pass 50 alnar öfver Iväg. Bredvid de förra 7 äro 4 stora ursvarvfningar i berget, liknande nischer, samt 2:ne urslipningar i sned riktning ofvanom grytorna, på bergets öfversta kant, liksom om vattnet kommit ofvanifrån och under fallet genom nötning bildat breda fåror, den ena någorlunda jemnbred, med den andra delvis på 3 ställen smalare och deremellan utvidgad och rundad. Troligen är det denna. som Hesselgren fann vara

märke efter en jättes säte och rygg[7]. Grytorna voro till större delen obemärkta till omkring 1808, då adjunkten, sedan komministern i Ölme, And. Hvass lät rensa dem från sten, grus och vatten, samt i den branta backsluttningen anlade en gångstig, omgifven af trän, buskar och blommor, hvilket allt dock redan förfallit. Grytorna äro belägna på en längd efter bergväggen af 200 alnar. Grytan längst i söder, vid pass 100 alnar från kyrkans sydvestra hörn, är 4 alnar 10 tum i tvärsnitt och midtuti 2½ alnar djup. Brädden åt berget stiger från botten 6 alnar uppåt. Två andra grytor hålla 3 alnar hvardera i tvärsnitt. Den 4:de är 2 alnar i tvärsnitt. De öfriga 1½ aln och derunder. Den största nischen, kallad Inggerds kammare, är 12 alnar hög, 15 alnar bred. En annan 7 alnar hög, 5 alnar 18 tum bred. En tredje 10 alnar hög. Den 4:de och vackraste är 12 alnar hög och bred, ingröpt 7 alnar djupt i berget, vinkelrätt från nischens inre till en linie, dragen mellan nischens yttersta kanter. Sannolikt finnes i dennes botten en gryta, som nu är full af grus och jord. Så väl nischerna som grytorna och de öfriga urhålkningarne äro invändigt slätslipade, berget i öfrigt deremot ojemnt och skråfligt. Af dessa grytors och nischers glatthet får man begrepp om hvilken ofantligt lång tid erfordras, innan denna bergart (gneis) vittrar till skråflighet, när slipningen står lodrätt. Äfven ett nära vågrätt liggande berg, omkring 200 alnar sydost derifrån vid prestgårdens tomt, bibehåller ännu sin slätslipade yta. Den sistnämnda nischens kant åt norr är skarpare än den södra kanten, och fördjupningen mycket djupare åt norr. Enligt uppgift af komminister Hvass, funnos i grytorna större och mindre klot- och och äggformade glatta stenar. Då jag 1836 afmätte grytorna, låg en äggformig sten qvar i backsluttningen. Den höll 1 aln 21 tum i tvärlinie efter längden samt 1 aln 2 tum efter den kortare tvärlinien. Hvilken utomordentlig kraft har icke erfordrats för att sätta en sådan i rörelse, och hvilken oerhörd tid innan dessa ofantliga fördjupningar blifvit fullbordade! Jättegrytan sydvest från Tingsbräckan är oval, öfverst 1½ aln efter längsta tvärlinien, 1 aln efter den kortare samt 3¼ alnar djup. En större jättegryta vid Heneviken i Håbols socken bör äfven särskildt nämnas derföre, att ofvan henne är, såsom i Klockeberget, en sned urnötning af 10 à 12 alnars längd, men endast hälften så bred som grytan,

[7] *Dissertatio de Dalia.* 1718.

hvilken har 1¾ alns tvärsnitt och lika djup. Vid Lund i Lerdals socken äro 4. af hvilka den ena är kulpig. eller trångare i öppningen än på midten. Omkring 1780-talet funnos under gräfning i jorden, vid Wrine i Ferglanda socken. 2:ne glattslipade stenklot. som väl förtjente namnet jättebollar. emedan deras axlar öfverstego 1 aln. Man kan skäligen förmoda, att de blifvit tilldanade i nagon jättegryta, hvars läge ännu är okändt.

LAGER AF SALTSJÖ-SNÄCKOR.

Ett annat öfvertygande bevis. att Dal fordom varit hafsbotten, erhålles af de hundradetals lass fossila saltvattensnäckor. som finnas inom denna ort. Större eller mindre lager deraf, dels hela dels sönderkrossade, förekomma pa eller nära vid östra bergkedjan å följande ställen, och sannolikt pa flera, ännu oupptäckta.

a. I *Torrskogs* socken vid hemmanet *Bråtenäs,* nära Wermlandsgränsen. Vidare vid hemmanet *Alsbyn,* söder från Bråtenäs, och ännu något sydligare vid hemmanet *Kesnacken.* Å sistnämnde ställe är lagret från 6 till 18 tum tjockt, betäckt af 1 fot tjockt jordlager, beväxt med barrskog. Snäcklagret är utbredt i en däld, mellan lägre höjder, till en utsträckning af omkring 150 alnar.

b. I *Wårviks* socken å bergshöjden mellan sjöarne Lelång och W. Silen, vid hemmanet *Wambervikens* torp *Kockerud.* Lagret sträcker sig under nästan hela torpets åker och vallmark, och var, der jag undersökte det, 10 à 12 tum tjockt. Betäcktes af 8 à 9 tums rödmylla och der ofvanpå af svart växtmylla till 2 à 3 tum. Uppgafs vara endast 1 à 2 tum tjockt på några ställen. Snäckskalen mycket sönderkrossade, att det var svårt erhålla några hela. Dessa voro, så här som vid Kesnacken, af slägtet Balanus, Astarte, Saxicava rugosa och Pecten islandicus. Ligga nu här jordade vid pass 490 fot öfver hafsytan.

c. I *Steneby* socken, å säteriet *Södra Dingelviks* grund, vid Katrineholm och den så kallade Tusendalersbacken. W. Hisinger fann der 9 särskilda, nemligen Buccinum undatum och canaliculatum, Fusus costatus, Mytilus edulis, Mya truncata. Balanus sulcatus och tintinnabulum, Saxicava pholadis och Cardium edule[8].

---

[8] *Petrificata Sveciæ af Hisinger, 1837,* samt hans *Anteckningar i Fysik och Geognosi,* 1840, 7:de häftet.

d. I *Tissleskogs* socken, å hemmanet *Glumseruds* område.

e. I *Gunnarsnäs* socken och hemmanet *Hällans* skog. Under gräfning för sänkning af ett litet kärn, hvars vatten hindrade arbetet i dervarande skifferbrott, träffades dels hela, dels krossade skal af snäckan Saxicava rugosa, Balanus m. fl., liggande på ett djup af 6 alnar och derutöfver under jordytan i lera och fin sjösand.

f. I *Ödeborgs* socken vid Kuseruds-sjöns östra sida, i lerjorden af ett åkergärde, som tillhör Mellan-Rådane eller Rådanefors. Något helt skal har icke kunnat erhållas på detta ställe, emedan snäckorna härstädes äro mer sönderkrossade och spridda, än på någon annan af här uppräknade fyndorter. Vidare i säteriet *Dagsholms* skog nära *Hofkärnet*. Saxicava rugosa ligger der på alns djup i blålera.

g. I *Torps* socken vid sjön *Wassalen*. Sistnämnde snäckskal i blålera.

Alla dessa, äfvensom snäcksamlingen vid fordna tomten *Ödegården*, tillhörande hemmanet *Sandviken* i Trankils socken och Wermland, näst ofvanför Torrskogs socken, ligga, som sagdt är, ofvanpå eller vesterut från östra bergkedjan. Få ställen i Skandinavien torde finnas med högre liggande saltsjö-snäcklager, än Kesnackens och Kockeruds. När dessa hafs-snäckor, hvilkas skal vi här träffa, voro lefvande i sitt element, saltvattnet, måste hafsytan stått omkring 500 fot högre än nu. Största delen af Svea- och Götaland var då hafsbotten, och blott några, de högsta bergen stucko upp såsom öar. Man erinre sig, att den höga Wettern ligger blott 295 fot öfver hafvet och Wenern allenast 147 fot. Men emedan en del af dessa snäckor äro af samma arter, som ännu finnas vid Westerhafskusten, och flera andra af arter, hvilka tillhöra Grönlands och Spetsbergens haf, så är klart, att tiden för deras tillvaro icke kan vara aflägsen i geologiskt hänseende, ehuru utan tvifvel tusentals år förflutit, innan Skandinaviska vallens lyftning inifrån hunnit till sin närvarande punkt, derest denna lyftning gått jemnt, utan hastiga höjningar. Har denna höjning småningom försigått, så synes äfven någon anledning vara till den förmodan, att föreningen mellan Östersjön och Westerhafvet genom Öresund äfven småningom tillkommit och småningom utvidgat sig till sin nuvarande bredd. Märkligt är ock, att många af dessa snäckor höra till ishafs-arterna och således tyckas antyda, att vattnet hvari de lefde var af ishafs-natur. Ishafvet torde således betäckt en vida större del än för närvarande af

jordklotets norra trakter. hvilka likväl förut, i en föregående geologisk tidrymd. upppenbarligen haft en mild, ja varm beskaffenhet, som kan slutas af den myckenhet elefant-tänder och ben efter andra djur, som endast kunnat lefva i de varma luftstrecken, men uppgräfvas i Siberien.

Ifrågavarande snäcklager ligga icke i dagen, såsom nämndt är. De äro mer eller mindre betäckta med växtmylla, lera eller sand, samt skogbeväxta. Det är således en tillfällighet att de blifvit kända. Betäckningen är vanligast en fot djup. Det söndermalna tillstånd, hvari de befinnas inom Torrskogs socken, utvisar att de af hafs-sqvalpet och det närliggande gruset krossats, för en del ända till pulver. Vid Dagsholm åter äro de inbäddade i den finaste lera, hvarigenom de äro väl bibehållna.

STENBLOCK (Geschiebe)

träffas i alla socknarne. så väl på bergen, som å slätten och i dalarne[9]. I Dalskogs socken uti hemmanet Lunnebo skog äro 3:ne ovanligt stora stensamlingar af gneis, hvilka der kallas stenharj, och måhända böra hänföras till denna klass af naturföreteelser från urtiden. Den största är 3080 alnar lång från nordvest till sydost och 150 till 200 alnar bred, så sammanvräkt, att boskapskreatur endast på 2:ne ställen förmå komma deröfver. Stenarne äro från 2 till 6 alnars genomskärning, föga afnötta i kanterna. Den andra stenharjen. ej långt från gränsen till Ödskölds socken, är omkring 1000 alnar lång i öster och vester, 150 alnar bred. Den tredje i samma sträckning. nära vid Gällsjön. vid pass 1500 alnar lång, 100 alnar bred. Något skog växer i alla tre. En mindre, lika beskaffad, är vid Tingvalla i Eds socken.

Men orten företer äfven vedermälen af en naturkraft, som inifrån verkat och lemnat bevis på sin fruktansvärda tillvaro, såsom de anmärkningsvärdt stora remnorna här och der i berget. Af dessa må antecknas 2:ne i vestra bergkedjan. Den ena i Eds socken och Klefmarkens skog kallas Fägatan, af omkring 250 alnars längd i dagen och 10 alnars bredd mellan de ända inemot 20 alnars höjd uppstående bergväggarne, hvilka

---

[9] Hit hör den så kallade *Holtane* sten i Jerns socken, aftecknad i *Runa* 1845, sid. 6.

fordom varit förenade. Den andra å Töftedals-fjället i sluttningen neder till Töftedals-slätten kallas Prestklefven, är öfver 20 alnar bred. Landsvägen är anlagd uti denna remna, hvars riktning är från norr till söder. I östra bergkedjan, Örs socken, Forssebols mark vester om Örs sjö vid Borekulle, är en annan af 13 alnars bredd mellan bergväggarne. Så denna, som den nyssnämnda Fägatan, går från öster till vester.

Berggrottor förekomma, en i Klefmarksberget och nyssnämnda Fägatan, 5 alnar lång, 2½ alnar bred, 4 alnar hög. Vid Borekulle i Ör en, som liknar en blåsa, 5 alnar hög, 3 alnar i tvärsnitt, med en öppning till ingång, endast 1½ aln hög, 1 aln bred. I grottans öfra del går, såsom en blåshals, en trång öppning inåt berget i söder. Vid Hedan i Dalskog är en grotta, 23 alnar lång, 3 bred, 4 hög, med en mycket trång ingång i norr. Har små stalaktiter i taket, ehuru hon är belägen i bergets öfversta del eller kåpan. Vid Hallorsbyn i samma socken är en annan, 10 alnar lång, 7 bred och 3 hög; vid Tångebo en helt liten. I Fröskogs socken och Bocklarud är en grotta, 12 alnar lång, 4 bred och 3 hög, bildad af bergras. I Laxarby socken en vid Lidgingen, 3 alnar lång, 1½ bred och hög. I Nössemarks socken vid Daln på Borrekulle en, 5 alnar lång, 3 bred och 2 hög; i Lerdals socken 3:ne, deraf en i Grönåsberget, som kallas Åsas hål, och 2:ne i Runåskullen vid Lommelanda, hvilka likna ugnar, 3 à 4 alnar långa. I Gesäters socken en vid Näs, kallad Kerstins stuga, och 3 mindre vid Stommen. En vid Lund i Ånimskogs socken. Flera än dessa 17 torde finnas, hvilka ej kommit till min kunskap.

Bland sällsynta naturhändelser kan med skäl anses ett af jordbäfning förorsakadt så kalladt *jordkast*, hvilket beskrifves sålunda[10]: "1694 den 1 Januari vid solens uppgång under klar himmel hördes ett dån 3 gånger å rad, hvarpå man blef varse det stora jordkastet vid Ringstad i Gesäters socken på Dal. Jordstycket, som uppkastades, var fyrkantigt och af högländ mark, beväxt med några stora, gamla granar samt björk- och videskog, och dernedanför en liten dal, som tillförne var äng. Kastet skedde vesterifrån och lemnade en grop efter sig af 12 till 16 alnars djup. Dess längd från öster till vester var 138 alnar och den vestra sidan mot gården

[10] *K. Vetenskaps-Akademiens handl.*, 1748, sid. 238.

104 alnar samt den östra, som gränsade till elfven, 77 alnar. Uti gropen sågs bara blålera helt blöt och flytande, hvilken bubblade och sjudde. Deruti lågo fyrkantiga stycken af hård blålera såsom 3 à 4 kistor tillsammans, hvilka vid sjudningen och jäsningen småningom rörde och vände sig. Jorden kastades dels midt öfver elfven på ett näs, dels ock uti sjelfva elfven, hvarigenom hon förstoppades och fick ett annat nytt lopp. Således har jorden kommit att kastas öfver 300 alnar. Vattnet hofs jemväl så högt, att folket hemtade fisk på torra landet".

I samma dalsänkning från Ed genom Rölanda och Gesäters socknar till Sörbygdens härad, Krokstads socken i Bohuslän, föreföll vid Lebo i Eds socken i September 1831 eller 1832 ett annat *jordras* sålunda, att omkring 3 tunnlands åkerjord, belägen jemnt på en hög backe ofvan elfven, jemte sjelfva backen, ängsmarken och näsen nedanför, tillsammans något större än åkern, nedsjönko till en del lodrätt, omkring 5 alnar vid den ofvanliggande åkern, dels ihoprördes och kastades i och öfver elfven. Raset skedde nattetid och sträckte sig 3 à 4 alnar nära boningshuset. Ingen menniska skadades.

KÄLLOR.

1. SALTKÄLLOR. Såsom egenhet i denna provins må äfven nämnas dess *saltkällor.* Sådana finnas mycket sparsamt i Sverige, då de deremot i Tyskland äro talrikare än surbrunnarne[11]. Orsaken ligger i bergens och jordlagrens olika beskaffenhet i de båda länderna. Den ena af ortens saltkällor är vid Svalhede i Grinstads socken, nära Dalbergså. Landshöfdingen i Elfsborgs län, grefve Olof Gyllenborg, uppgaf denna källa för Bergs-Kollegium, och sökte för sig och flera intressenter privilegium att der anlägga saltsjuderi, hvarpå Bergmästaren Ekman den 3 Febr. 1728 anbefalldes att undersöka vattnet[12]. Sannolikt var detta af för ringa halt, eller ock något annat än koksalt, så att anläggningen uteblef. — Vid Hede i samma socken, omkring ¼ mil nordvest från Svalhede, är en annan. På K. Bergs-Kollegii förordnande undersöktes hon af Bergsnotarien Ch. Berg d. 18 Mars 1812. Källan gaf 60 kannor vatten i timman, och af 1

[11] Iman. Kants *Phys. Geographie,* 2: 2:te Abth. s. 227. Mainz 1803.
[12] *Bergs-Koll. protokoll,* 1728.

kanna erhölls, efter inkokning, trefjerdedels lod godt salt, enligt memorial af Andre Landtmätaren G. Chytræus uti Elfsborgs Läns Hushålln. Sällskaps handl:r 1816, 2 h. sid. 127. — Vid Grinstads stom gräfdes för några år sedan en brunn. Dess vatten var så salt, att det icke kunde begagnas till dricksvatten. — Två saltkällor äro vid Bön i Rölanda socken, tvänne vid Stenungen i samma socken, och en, kallad Sältet, vid hemmanet Bäcken i Bäcke socken[13].

2. MINERALKÄLLOR, helsokällor, finnas flerestädes, såsom i

Sundals härad,	och Grinstads socken vid Rud.
	Frendefors socken vid Dykälla.
Nordals härad,	Skålleruds socken vid Bränna.
	Gunnarsnäs socken vid Hällan, den så kallade *Råstocks* brunn, som är mycket begagnad och väl bebyggd. Denna mineralkälla har, sedan flera år tillbaka, förvärfvat sig stort anseende såsom välgörande och verksam mot kroniska digestions-lidanden, kronisk rheumatism, skrofler, mask, hemoroider, bleksot, flera nervösa åkommor samt menstruations-rubbningar. Har äfven gyttja.
Walbo härad,	Högsäters socken vid Skallsjö och Höghus.
Wedbo härad,	Eds socken vid Prestegården, kallad Storängsbrunn.
	Ärtemarks socken vid Bön.
	Steneby socken vid Näfverlösa.
	Ödskölds socken vid Backen.
Tössbo härad,	Tydje socken vid Tydjebyn, Hälekällan.
	Hesselskogs socken vid Hult.
	Åmåls socken vid Årbol.

3. ANDRA KÄLLOR. Vid *Alltorp*, vester om gästgifvaregården nära landsvägen och foten af den ansenliga grusvall, på hvilken Ödskölds kyrka är uppförd, är en källa, som skoftals (intermittent) ger vatten och

[13] Hesselgren i sin disputation omnämner en saltkälla vid Östebyn i Grinstad, hvilket är misstag och troligen densamma, som är vid Svalhede.

deremellan är torr. Denna hennes egenskap är af ålder iakttagen. Hesselgren omtalar den jemte folkets tro, att hon flödar mot ett förestående krig, men icke under fredstid. Sedan 1823 har hon gifvit vatten endast 2:ne år vårtiden, 2 à 3 månader, och då rikligt, så att det flödat öfver landsvägen. Orsaken härtill torde ligga uti större snösamling vissa vintrar ofvanpå den stora grusvallen, jemte det att den underjordiska vanliga afloppsrännilen från försänkningarne på vallen genom sandras stundom täppes och åter andra år af vattnet upprensas.

Omkring $\frac{1}{8}$ mil vesterut från detta ställe äro, på hemmanet Stommens mark, 2:ne andra källor. Deras rännil har banat sig väg till sjön Iväg förbi gården Ödsköld genom ett dervarande djupt sandlager af flygsands finhet, som här kallas hvitfimma och rödfimma, efter dess olika färg. Rännilen har bildat en dal i denna sandvall från 60 till 90 alnars bredd samt mellan 30, 40 alnars djup. Uti denna dal äro 2:ne små qvarnhus med öfverfallshjul anlagda, det ena nedanför det andra, hvartdera med 1 par tullqvarnstenar om $1\frac{3}{4}$ alns diameter, hvilka hafva sitt driftvatten från dessa källor och aldrig lida af vattenbrist.

På hemmanet Ödskölds utmark, *Flyskogen* kallad, äro några starka källsprång, hvilka rinna söderut öfver Ödskölds moar till Kraksvadet och utgöra början till Walboån. I samma skog är en vattendam, benämnd Hamneflagen, hvilken icke har synligt utlopp. Dammen erhåller sitt vatten från några kärn. Ifrån Hamneflagen anses vattnet gå underjordiskt till de nyssnämnda källorna i Flyskogen.

MOSSAR.

Dessa bildas der skogen uthugges, och intaga dess plats. För ej längesedan varseblef jag, under en resa i orten, ofvanpå en bergrygg, der regnvattnet kunde afrinna åt alla sidor, att hvitmossa växte på ett litet jemnt ställe ända till alns höjd. Omkretsen var allenast ett par famnar, och derutanför kala berget. Förhållandet syntes mig anmärkningsvärdt hvarföre hvitmossan borttogs helt och hållet, då derunder stod en mindre furu-stubbe jemte några qvistar, hvilka blifvit alldeles öfverväxta af mossa, som eljest saknades i det skogsbeväxta grannskapet. Lika beskaffad har troligen den ringa början varit till de flesta mosstrakter här i landet och annorstädes, och naturligtvis lättare der regnvattnet haft

trögare aflopp. I torfmossarnes botten träffas också alltid stubbar af furu och ek samt andra qvarlefvor af löfträn, såsom qvist, näfver och nötter, äfven blad af gräsväxter och ljung: ett säkert bevis att trakten för längre tid tillbaka burit gagneliga växter af flera slag. Det fordras troligen flera århundraden innan en mosse är mogen till torftägt. Under det han tillväxer i höjden, så att han på midten kan vara 8 fot och derutöfver högre, än i de sumpiga kanterna, är han mindre tjenlig, stundom alldeles otjenlig till bränntorf. Har han upphört att tillväxa, blifvit brun eller äfven svart på ytan, der ingen växt trifves, är torfven, som der hemtas, desto bättre till bränsle. Antalet af de odugliga, för de odlade fälten skadliga mossar härstädes är ganska betydligt och uppgår säkert till flera hundrade, större och mindre. De största, omkring ½ mil långa, äro Trone mosse i Frendefors socken; Öna, Ljuse, Ringelanda och Härslätts mossar i Högsäters pastorat; Tingvalla mossar i Eds socken, Bredmosse i Jerbo och Bäcke socknar; Brurmosse i norra delen af Mo socken.

Deremot äro bränntorfs-mossarne få. De flesta och bästa äro belägna i Sundals härad, der skogarne till största delen försvunnit, nemligen Skee mosse i Frendefors, Kärrs i Ryr, Skåkeruds i Erikstad, Backens och Ö. Jerns i Grinstad, Skerruds i Gestad. I Nordals härad, Holms socken, vid Sunnanå, Engenäs m. fl. I Walbo härad, Ödeborgs socken och Rådanefors bruk, der torf användes i hammarsmedshärden. I Wedbo, Töftedals socken, mossen vid Tobaksklefven. I Tössbo, Ånimskogs socken, vid Bolet, och Prestmossen vid Åmål. Troligen äro några flera mossar mogna till torftägt, men ännu ej begagnade.

Af de uppräknade utmärka sig Skåkeruds, Ö. Jerns och Skerruds genom sin nakna, svarta ytor. Den förstnämnda var redan 1718 till utseendet sådan som ännu i dag, enligt Hesselgrens uppgift, och troligen hade länge så varit, emedan Hesselgren berättar en saga om orsaken till markens ofruktbarhet. En person ville tillegna sig detta skogbeväxta fält, tog af egen jord och lade i sina skor samt aflade sedan ed, att den jord var hans, på hvilken han stod, och begärde derjemte ett tecken från himmelen, om så icke vore. Mossen skall derefter blifvit svart. Mossens yta, omkring 175 tunnland, är i torka så fast, att den bär både hästar och kärror. Är betäckt af ett svart pulver, som i storm sprides omkring. Endast några mindre tufvor på densamma bära ljung och några få andra

växter. Man afskottar det svarta pulvret och tager lagret derunder till bränntorf, hvartill det är ganska tjenligt. Detta lager är i norra delen endast omkring 1 aln djupt, i södra delen 5 à 6 alnar. Derunder är 1 tums lager, till färgen liknande ljus-ockra. Näst derunder åter bottenlagret, som utgöres af en fin mjellhvit lera, hvilken begagnas att hvitmena spisar och skorstenar. En del af bottenlagret består af fin gjutsand och klappersten. Några stenblock ligga uti sjelfva mossen. Regnvatten, som samlar sig, afgår till Holmså i Holms socken och till en del genom en rännil vesterut under landsvägen till Dalbergså. Jorden vid dessa aflopps-rännor är i deras botten och på sidorna alldeles svart. Ur mossen uppgräfvas vid torftägt icke sällan grova furustubbar och rötter, äfvensom förmultnade qvarlefvor af björkträn, bark, nötter och halfmultnade bladväxter. I anseende till det mindre vanliga förhållandet med denna mosse, har jag insändt prof af de olika lagren till Kongl. Landtbruks-Akademien, anhållande att de måtte kemiskt undersökas. Akademiens Sekreterare, Herr J. Th. Nathhorst, har benäget meddelat det yttrande, som Professoren L. Svanberg, hvilken låtit anställa en sådan undersökning, till Akademien inlemnat. Enligt detsamma innehåller hvartdera följande i procentiskt förhållande:

	Den öfversta svarta, lätta flyjorden	Bränn-torfven.	Det gula lagret under torfven.	Alfven, eller det hvita bottenlagret.
Kiselsyra	1,7464	0,3518	0,3883	64,6442
Jernoxid	1,2588	0,7962	0,40000	4,5412
Lerjord	0,5053	0,4444	0,3410	16,2845
Kalkjord	0,5777	0,2259	0,3570	1,5528
Talkjord	0,5230	0,0370	0,3030	2,0997
Alkalier	0,2482	0,1185	0,2210	4,9909
Chlor	0,0531	0,0137	0,0440	0,1093
Svafvelsyra	0,0709	0,1000	0,1420	icke
Fosforsyra	0,0354	0,0148	0,0530	0,0733
Organiska ämnen	95,0000	98,0000	98,0000	4,8900
	100,0188	100,1023	100,2493	99,6782

Då man i vårt land uti åkerjorden i allmänhet funnit, att de organiska ämnena ingå till icke mer än 2 à 4 procent, och i den derpå rika trädgårdsjorden icke mer än 10 procent, så lärer uti Skåkeruds-mossen öfverflödet af dessa vara förnämsta orsaken till dess närvarande ofruktbarhet samt egentliga hindret för växternas utveckling.

VÄXTRIKET

Uti intet hänseende är landskapet Dal så noggrannt undersökt, som om växterna. Professor J. E. Wikström har besökt sydöstra delen. Hvad han anmärkt inhemtas af Kongl. Vetenskaps-Akademiens handlingar 1824. Docenten E. G. Myrin genomvandrade landet 1831 på Vetenskaps-Akademiens bekostnad, och äro hans iakttagelser införda i Akademiens handlingar samma år. Derefter har Kollega Sv. Hardin, i sin gradualdisputation, Lund 1838, allmängjort hvad han funnit, synnerligast inom Tössbo härad. År 1848 har vice Kollega i Åmål L. M. Larsson besökt provinsens särskilda trakter samt benäget lemnat mig del af sina många upptäckter på Floras fält. Följden af dessa vetenskapliga forskningar har blifvit den, att man här funnit omkring 590 fullkomligare växter, jemte ett stort antal kryptogamer. Med tillgång till alla dessa upplysningar vore det således för mig lätt att erbjuda ett vidlyftigt register af latinska namn ur växtriket. Ett sådant blefve dock för den, som kan begagna Wahlenbergs eller Hartmans Flora, till största delen öfverflödigt samt för andra läsare alldeles ändamålslöst. Det torde således göra tillfyllest att angifva följande förhållanden.

Den naturliga indelningen i östra och vestra Dal gifver sig äfven icke otydligt tillkänna i växtriket. Några slägten och arter äro utmärkande för hvardera. Att bergen med sina sluttningar, så här som annorstädes, hafva sina egendomliga, för den aflägsnare slätten främmande invånare, faller sig klart, och synnerligast inträffar detta der, hvarest lerskiffern genom vittring förbättrar jordgrunden, måhända deruti något biträdd af de få och obetydliga kalkgångarne. Denna bergens tillgång på lerskiffer är möjligen en vigtig orsak dertill, att floran i visst hänseende antyder en något sydligare och äfven östligare beskaffenhet, än man af landets läge eljest kunde vänta. Detta förhållande är anmärkt af ofvannämnde naturforskare. I sin norra del har provinsens flora slägtskap med Wermlands, och i södra delen med Bohusläns. Såsom sällsynthet torde böra märkas, att *Allium angulosum, eller acutangulam,*

eller *fallax*, som endast funnits vid Åhus i Skåne, växer vid stränderna af Stora Le, från Nössemarks kyrka till Ed och vidare i dalsträckningen genom Rölanda, Gesäters och Lerdals socknar[1]. Murgrönan har slagit sig ner vid hemmanet Granen i Ryr socken af Sundal. Bokträdet växer vildt i granskogen vid Wågsäter. Ryr socken i Walbo härad, det är vid en bredd af 58° 30', och således något mer i norr, än bokarne på Omberg i Östergötland samt på Gullmarsön i Bohuslän. Planterad bok finnes vid Stora Ödeborg i Ödeborgs socken. 1782 pligtfälldes vid häradstinget en person för det han huggit 4 bokar i Wågsäters-skogen samt ålades sätta 12 bokplantor i stället: en stadga, som väl behöfdes för flera trädslag än boken, derest de i en föga aflägsen framtid icke skola vara alldeles utrotade. Det är ej luftstreckets eller jordgrundens fel, utan menniskans förstörelselust, som gör, att vissa både nyttiga och vackra naturens skogsbarn blifva alltmer sällsynta. Några delar af provinsen äro synnerligt väl lottade i botaniskt hänseende och för naturforskaren inbjudande. Härtill räknas isynnerhet den af Hardin beskrifvna delen af Tössbo härad, vestra delen af Nordal, trakten vid Laxsjön, vid Ed och några delar af Walbo. Ek, lönn, lind, alm, ask, hagtorn, barrlind finnas och trifvas väl, der de äro fredade. Enligt v. Kollega L. M. Larssons uppgift hafva, sedan Myrins och Hardins förteckningar utkommo, följande växter blifvit funna här i provinsen, af hvilka han sjelf uppsökt största delen: *Valeriana sambucifolia*, allmän; *V. officinalis* vid Gesäter; *Scirpus pauciflorus*, Strand i Fröskog; *Schedonorus tectorum*, Hesselskog vid Bräcke; *Triticum caninum*, Ferglanda, Öxnäs, Gesäter, m. fl.; *Galium trifidum*, Knötkärr; *Sherardia arvensis*, Bälnäs; *Alchemilla vulgaris-montana*, Gullungebyn: *Myosotis hispida* och *stricta*, allmän; *Lonicera periclymenum*, kallad vild Kaprifolium, vid Qvantensburg och Ellne m. fl.; *Rhamnus catharticus*, Glyxhult; *Ribes rubrum*, Billingsfors; *Chenopodium rubrum* och *glaucum*, Åmål; *Drosera intermedia*, allmän; *Allium ursinum*, Ramslök, vid Håfreström, Dansbo; *Rumex hydrolapathum*, vid Nordkärr; *Polygonum dumetorum*, Bälnäs m. fl.;*Elatine hexandra*, vid stranden af Wiksjön i Ryr, Walbo härad, äfven funnen i Wermland; *Dianthus deltoides-glaucus*, W. Ed; *Silene nutans*, Baldersnäs m. fl.; *Melandrium noctiflorum*, Strand, Eds socken;

[1] Wahlenberg, Hartman, Larsson.

Prunus spinosa, Onsön; *Cotoneaster vulgaris β nigra*, Bälnäs; *Sorbus aria*, Norrsk Oxel, vid St. Le och Falkberget, Eds socken;*Pyrus malus*, Glyxhult m. fl.; *Ranunculus polyanthemos*, Bälnäs; *Mentha sativa*, i Stigsfjället; *Galeopsis versicolor*, allmän; *Limosella aquatica*, Ålenäs; *Camelina foetida*, Rud i Rännlanda; *Polygala comosa*, W. Ed; *Vicia cassubica*, Walberg i Ed, Stigsfjället; *Crepis præmorsa*, allmän; *Lappa major*, Lund i Ånimskog; *Senecio jacobæa*, Kyllsäter; *Inula salicina*, Gesäter, Stufveryrsön i Torp; *Filago minima*, Ålenäs; *Platanthera chlorantha*, Skärbo; *Carex buxbaumii*, Tomtön vid Baldersnäs; *C. speirostachya*, Stigsfjället; *C. fulva*, Gullungebyn, Blekan i Dalskog; *C.globularis*, Lästviken; *C. glauca*, Högen i Töftedaln; *Littorella lacustris*, vid Ryr i Ryrs socken, Walbo;*Fagus silvatica*, Wågsäter; *Pinus abies β viminalis*, vid Rölanda kyrka; *Ophioglossum vulgatum*, L. Strand i Fröskog; *Hypnum alopecurum*, Gesäter; *Leskea pilifera*, Kroppefjäll; *Mnium cinchlidioides*, Högen i Töftedaln; *Zygodon torquatus*, Gölkullen; *Pottia truncata*, vid Åmål.

DJURRIKET

Nyssnämnda förstörelseanda, som uppenbarat sig mot de vackra trädslagen, har äfven gjort, att flera ädlare djurslägten äro helt och hållet tillintetgjorda. I äldre tider var godt förråd. Konung Johan III afsände i Juni 1576 sin drabant Olof Larsson till Westergötland och Dal, att der med folkets tillhjelp låta fälla 50 stycken elgar, hjortar och rådjur, hvilkas kött borde insaltas för hovets behof[1]. I det tillgränsande Westersysslet af Wermland var tillgången på elgar så rik, att 1581 ensamt i kronouppbörden, i stället för spannemål, levererades af allmogen 113 elghudar[2]. Man kan anse för säkert att tillgången ingalunda var mindre på Dal. 1599 utsändes från Stockholm en hakeskytt att annamma alla elghudar, som i Wermland och Dal fallne voro. 1606 utsändes en annan i samma ärende. Hudarne begagnades till krigsfolkets beklädnad, kyller, som motstod ett sabelhugg. Med sådana och andra djurs skinn drefs mycken handel. Gustaf II Adolf inskränkte den, på det kronan skulle erhålla hvad hon behöfde. Han anbefallde 1614 den 7 Febr. fogden på Dal hafva noga tillsyn deröfver, att ingen, hvarken ryttare, knektar eller andre, finge köpa dessa så kallade *villvaror*, innan de först hembjudits kronan hos fogden. Skedde annorlunda, skulle säljaren och köparen förverka varan. 1632 funnos elgar, hjortar, dofhjortar, rådjur, bäfrar[3]. De äro längesedan utrotade. Spår efter gropar, hvari högdjuren på några ställen fångades, synas ännu vid Krokfors i Wårvik. På 1720-talet var det ej ovanligt i Walbo härad att få se 8 à 9 elgar tillsammans[4]. 1696 funnos ännu hjortar och elgar uti skogarne inom Tösse socken[5]. Hjortarne och rådjuren lära blifvit tidigare utdödda än elgarne. Elg

[1] Registraturet i Riksarkivet s. å.

[2] Årets räkenskap i Kammararkivet.

[3] Blutherus, *Oratio encomiastica de Dalia.*

[4] Göteborgs tidning: *Hvad nytt, hvad nytt,* 1776, N:ri 67, 68.

[5] Domboken s. å.

sköts på Rålundens skog i Ödeborgs socken 1769[6]. Sedan den tiden torde knappt någon elg blifvit sedd. Enligt anmälan af Landshöfdingen Axel Roos, funnos endast 5 gamla och 2 unga hjortar på de fredade kronoparkerna Halle- och Hunneberg 1744. Följande året, den 27 Febr., tillät Konung Fredrik att äfven dessa fingo skjutas. Det är således mycket sannolikt, att sådana djur redan förut försvunnit på Dal.

Vild skogsfogel, tjäder, orre, hjerpe samt sjöfogel är äfven ansenligen förminskad. Den nyssnämnda Göteborgstidningen förmäler, att en skytt på 1720-talet kunde på en morgon hemkomma med 6 à 8 tjädrar eller orrar. Nu är sådant omöjligt. Han torde på de flesta ställen få använda mer än en dag för att få en enda sådan fogel. Våren 1810 gick jag bittida en morgon öfver fjället från Ör till Jerbo och hörde med förtjusning spelet af tusentals skogsfoglar, isynnerhet orrarnes, hvilket så jemnt genomdallrade luften under ett par timmar, att det icke var tyst en sekund. Få röster af detta slag låta numera höra sig. Man har äfven gjort den iakttagelsen, att hus-svalorna till antalet betydligt förminskats under de sista 10 à 12 åren. Enahanda anmärkning är likaledes gjord i södra Wermland, men orsaken härtill är okänd.

Gräfsvinet förekommer temligen allmänt, synnerligen i Walbo härad. Der träffas ock igelkotten, ehuru sällsynt. Lodjuret är allmänt på vestra Dal. Utter finnes äfven. En vinst af skogens utödande — sannolikt den enda — är att björnen nästan alldeles försvunnit och vargarne märkbart aftagit. För 40 år sedan var alls icke ovanligt att få se vargar vintertiden, stundom öfver 10 tillsamman, ströfva fram på Slättdal. Nattetid hördes deras tjut och gnisslande. Någon gång hände, att de bröto sig in uti mindre väl förvarade uthus, då de förmodade något der vara att vinna mot hungern, till och med fanns exempel på att de uppåto hvarandra. Bäfver (Bjur) måste i äldre tider förekommit flerestädes, derom namnen Bjurhult, Bjurhem, Bjurviken, Bjurkärn o. s. v. påminna. Det intygas dessutom af domböckerna i Walbo på 1600-talet, der tvister förekomma om intrång i annans egande Bjurhus.

Fiskslagen äro de samma, som i angränsande bygder. Ål skall, enligt fleras uppgift, aldrig blifvit fångad i de till Wenern afgående vattendragen förr, än efter den 14 Aug. 1800, då Trollhätte kanal öppnades.

---

6 Walbo dombok 1775.

Deremot har han i alla tider förefunnits i de vattendrag inom Walbo härad, som afrinna genom Bohuslän till hafvet, och der tagits på ref med småfisken alkufvor eller alkytt till agn, hvilka uppehålla sig i bäckarne till myckenhet. Wimba (Coregonus Wimba), som fiskas uti Ånimen och Näsöl, är berömd för sin godhet. Röding fångas höstetiden uti Bogsjön eller Boksjön, belägen i nordligaste delen af Töftedals socken. Finnes äfven i Spjutkärnet på N. Hedans mark i Dalboredden och i den derintill gränsande Silleruds socken af Wermland, å hemmanet Tegens mark i Hasselbacka-kärnet.

FOLKET

Dess ursprung.

Att den *första* invandringen skett från söder och sydvest, från Bohuslän, lider intet tvifvel. Sjelva läget och ytans beskaffenhet häntyda härpå, ty landets vestra del erbjöd tidigare tillfälle till bosättningar, än den östra. Såsom ofvan är visadt, ligger Walbo och Wedbo högre, än de öfriga häraderna, hvilka sednare tillika äro jemnare, än de förra, som äro brutna i en otalig mängd smärre höjder. Östra Dal var sannolikt föga odladt innan kristendomens förkunnare, så här som i norra Tyskland, lärde ut konsten att afleda öfverflödigt vatten och derigenom göra jorden fruktbar. Man ser ännu, oaktadt landtbrukets framsteg, större fält på östra Dal efter längre, stark nederbörd öfversvämmade, emedan alla smärre vattenafledningar stiga öfver sina bräddar i saknad af tillräckligt affall. Om nu fälten dertill icke egde diken, — och sådane funnos efter all sannolikhet icke under hednatiden, — skulle vattnet ofelbart hela månader qvarstå samt mångenstädes bilda skogsbeväxta myrtrakter. Med skogar var äfven Westergötland till största delen öfverbeväxt omkring år 1000[1], ja ännu 1177 voro dess lågtrakter dermed öfverflödigt försedda, då Konung Sverre drog derigenom och på 6 à 7 dagar icke träffade en mensklig boning[2]. Det är icke troligt att förhållandet var annorlunda på östra Dal, ehuru underrättelser derom saknas. Endast de högländare delarne derstädes kunde bebos af ett i åkerbruk mindre erfaret folk, och då hade det hvarken stora eller inbjudande platser att intaga. Väl lärer inflyttning skett tidigt nog öfver Wenerns södra del, men under dessa omständigheter kunde den icke på länge blifva talrik.

---

[1] *Ol. Tryggv. saga,* 175, i *Oldnord. Sagaer,* 2 b. Köpenh. 1827.

[2] Hans saga är måhända den första historiskt tillförlitliga af de Norrska konungasagorna, så vida man kan sätta tro till hennes egen uppgift, att hon icke blifvit förfalskad genom muntlig öfverlemning (ma tvi eigi thetta mal i munni gengizt hafa), utan författad efter de underrättelser Sverre sjelf meddelat historieskrifvaren.

Svårt var det henne att utbreda sig åt vester, der en bred, ofruktbar bergrygg mötte, hvilken ännu till stor del är obebodd och alltid så förblifver.

Vestra Dal är af en alldeles motsatt naturbeskaffenhet. Invandring från Bohuslän uppefter dalarne och vattendragen i Ryrs, Lerdals och Gesäters socknar samt flerestädes, kunde utan svårighet gå för sig. Småkullarne i södra delen, synnerligen i Torps och Fergланda pastorat, egde en bättre jord, som borde låcka till bosättning. För ett folk, som älskade upphöjda boningsplatser, var just här rätta trakten att slå sig ner vid de många småsjöarna och kärnen, omgifna af löfskogar, hvilka hyste vildt af flera slag. Så skedde äfven, såsom det vill synas, tidigare och med lättare tillfälle att utbreda sig. Af den nedan meddelade torra förteckningen öfver landets fornlemningar inhemtas, att ett betydligt större antal sådana förekomma i Walbo härad samt södra delen af Wedbo till och med Ödskölds moar, än i den öfriga orten, ja utgöra mer än hälften af alla hedna minnesmärken inom provinsen. Likväl är denna vestra trakt i vidd föga mer än ¼ af Dal. Af dessa omständigheter i förening tyckes man kunna draga den slutsatsen, att Walbotrakten varit tidigare bebyggd, än någon annan härstädes, och troligen äfven under hednatiden mer befolkad, än de öfriga häraderna. Märkligt är äfven, att de få ovala griftrören och grifthögarne på Dal finnas inom samma trakt, endast med undantag af en liten oval hög i Brålanda socken, äfvensom de enda i landet upptäckta hällristningarne[3]. Detta allt synes icke otydligt

[3] Hällristningar äro vidt utbredda. De förekomma i alla verldsdelarne. Enligt Pallas finnas flera mil fortgående klippor i Siberien, nordost om sjön Baikal, som äro betäckta med hällristningar. Alex von Humboldt träffade dylika år 1800 talrikt vid Orinokos stränder, inhackade så högt på bergväggarne, att de icke kunde åtkommas annorlunda än genom långa stegar. Deras ursprung var Indianerna obekant, men Humboldt ansåg dem vara minnesmärken efter en längst för detta förgången högre odling. N. Hortsmann såg hällristningar 1749 vid Esseqvibo i Guyana, och R. H. Schomburgk, under sin resa 1836—1839, en myckenhet deraf i S. Amerikas granitberg, från 1 grad sydlig till 7 grader nordlig bredd, intagande ett stort bälte från öster till vester af denna verldsdel, hvilka liknade dels dem han sett på S:t Juan bland Virginska öarne, dels dem i Siberien vid Irbits och Pischmas källor, dels dem vid Dighton, 12 Franska mil söder om Boston i Förenta Staterna. Sådana träffas ock i Hottentotternas land och, hvad man minst kunde förmoda, i granitbergen 60 Engelska mil inuti

hänvisa på Bohuslän såsom stamort för Walboar och Wedboar, eller de egentliga Markmännen. Det är ock mycket sannolikt, att desse vidare utbredt sig först efter de långa sjöarne samt befolkat Nordmarken i Wermland, som i öster är begränsad af samma bergkedja, hvilken skiljer vestra Dal från det östra, och sedan öfvergått till Norge. Lägges nu härtill den i flera hänseenden påfallande likheten i folklynnet i dessa orter samt tonvigten i uttalet och flera gemensamma ord i språket, så bekräftas än vidare denna förmodan.

Östra Dal är, så väl till ortens natur, som till invånarnes lynne, mer likt Westergötland än Bohuslän, antingen nu denna likhet må anses betingad af inflyttning från Wenerns östra strand, eller bero af den hos slättboer vanliga öfverensstämmelsen. Uti Skenninge stadga 1285[4] samt Landslagen 1442 kallas folket *Westgötar vestan Wenern*, som väl närmast har afseende derpå, att Dal sedan hedenhös lydt under Westgöta lagsaga. Hällekistorna och måhända äfven stenrören synes gifva vid handen, att de *äldsta* inflyttningarne kommit från Bohuslän. Möjligen hafva de anländt dit från Jutland. Från Skagerns udde till Marstrand är icke längre, än från Kinnekulle till Åmål. Men det torde ännu vara för tidigt, att i så dunkla ämnen fatta en bestämd öfvertygelse. Sannolikheter böra likväl framläggas, till det afseende de pröfvas förtjena. I öfrigt lära väl frågorna, hvarifrån de första inflyttningarne ursprungligen kommit, af hvilken folkgren de varit, snarare tillhöra Skandinaviens allmänna, än detta landskaps enskilda befolknings-historia.

Australien. Hunter i sina minnesteckningar öfver Indianerna i N. Amerika omtalar, att desse utgräfva hieroglyfiska tecken i stenar. I Sverige finnas de flerestädes, men talrikast i Bohuslän. Se *Verldsomseglaren; Antiquitates Americanæ*, 1837; *Bresil*, par M. Ferdin. Denis, Paris 1839; Schomburgks *Reisen*, Leipzig 1841; Holmberg, *Skandinaviens hällristningar*, 1848; Pallas, Hunter, m. fl.

[4] Tryckt af Hadorph 1687 efter *Björköa-rätten:* äfven i *Sv. Diplomatarium.*

HEDNATIDEN.

och dess minnesmärken.

"Sof roligt, forntid! Fåfängt Iduna mer
Drar dina bragder, som rostade svärd, utur grafven"
Tegnér.

Innan skrifkonsten med kristna läran inkom i vårt land, innan denna lära vunnit stadga, blifvit allmännare spridd, och innan klostren uppkommit, som voro odlingens första plantskolor, kan någon *inhemsk*, historiskt tillförlitlig underrättelse icke finnas om Sveriges tillstånd i det hela, eller om dess särskilda landskap. Landets nordliga, från Greker och Romare långt aflägsna, äfven från det mellersta Europa afsides läge innebär också giltiga orsaker, hvarföre man hos den klassiska fornålderns författare finner så få, ofullständiga och förvirrade underrättelser om norden. Ingen Cæsar, Plinius eller Tacitus hade satt sin fot på Svensk grund. Men deras berättelser om Englands och Tysklands invånare i århundradet före och efter Kristi födelse låta oss med någorlunda visshet sluta till den råa vildhet, som måste herrskat bland Skandinaviens folk vid samma tid och ännu långt derefter. Det är först genom vikingatågen, från omkring 753, hvilka fortforo i mer än 300 år, som Skandinaverna blifva närmare kända i öfriga Europa, samt deras roflystna framfart blifvit med fasa tecknad till boks.

Men om man inom Sverige saknar skriftliga urkunder från hedenhös, så finnas deremot många andra minnesmärken, hvilka hänvisa forskaren till den grå fornåldern. Dessa vid första påseendet ofta obetydliga qvarlefvor äro hos oss de enda från samma tid, hvilka vittna om förgångna slägten, de enda inhemska ledsagare man eger, att närmare lära känna de folk, hvilka i ett aflägset fordom lefvat i de nejder vi nu bebo. De tala ej, det är sannt, om dessa folks säkra ursprung, slägtleder, regenter, bragder och öden, men de antyda deras lefnadssätt och färdigheter i viss måtto, som väl ock förtjena ett rum på historiens första blad. Kan man ej af deras efterlemnade grafvärdar och andra qvarlefvor leda sig till någon närmare kunskap om den väg, de framtågat och de orter hvarifrån de kommit, — på annat sätt, genom andra medel låter det sig än mindre göra. Dessa minnesmärken efter

de äldsta invånarne kunna i allmänhet ej vara annat än oansenliga, jemförda med sednare tiders storartade menniskoverk. Dock, ehuru ringa de ofta förefalla, är det likväl af djup betydelse, att menniskan på de lägre bildningens trappsteg förmått lemna minnen efter sin uppfinnings- och verksamhetsförmåga, hvilka trotsat årtusenden. För forskaren äro de alltid af rent vetenskapligt värde och af stor vigt för kunskapen om fornåldern. De böra således omsorgsfullt skonas från förstörelse, och de lösa fornsakerna öfverlemnas till museerna, der de icke blott fredas, men äro tillgängliga för vetenskapsidkare, som derigenom sättas i tillfälle att anställa jemförelser och draga slutsatser till närmare upplysning om längst förflutna tider[1]. För sitt lands forntid, lika litet som för dess nutid och framtid, bör ingen med lefvande känsla af mensklighetens värde vara likgiltig.

Med *Fornsaker* (antiqviteter) förstås de *lösa* bohagsting, vapen, smycken, mynt, m. fl. i äldre tider menniskan tillhörande, eller af henne tilldanade, som icke sällan träffas i jorden. De förekomma af ben, sten, metaller, glas m. m. *Fornlemningar* (monumenter) deremot äro *fasta* minnesmärken, resta, liggande eller hoplagda stenar, jordhögar, hällristningar[2]. Det är en längesedan gjord iakttagelse, att menniskan i olika verldsdelar, utan beröring med andra folk, under odlingens barndom påfunnit likartade utvägar och medel för sin bergning och beqvämlighet, så vidt landets läge och naturliga tillgångar, der hon vistats, sådant medgifvit. En vild jägare i Amerikas skogar och en lika rå i en annan verldsdel hafva enahanda behof samt använda enahanda bemödande att tillfredsställa dem. Deras göromål, seder och bruk måste derföre blifva i det närmaste lika. Deras färdigheter och öfningar bero af deras belägenhet och det ofullkomliga samfundstillstånd, hvari de lefva. Således föga skiljaktighet i deras husgeråd och vapen[3]. Häraf omöjligheten att ensamt af dessa sluta till den mennisko-race, stam eller gren, som de egentligen tillhört. Det är i odlingens första frö, det så kallade

---

[1] Se Kongl. Förordningen om forntida minnesmärkens fredande och bevarande d. 17 April 1828, som finnes i kyrkorna.

[2] J. H. Wallmans *Nomenklatur för Svenska fornlemningar* uti *Vitterh. Hist. o. Antiqv. Akad. handl.* 14:de delen, 1838.

[3] S. Nilsson, *Skandinaviska Nordens Ur-invånare.* Lund 1838—1843.

naturtillståndet, som menskligheten öfver allt är sig temligen lik i detta fall och flera andra. Men när odlingen så att säga är född, samt under dess fortgång och tillväxt, skilja sig folken allt mer så väl i enskilda som offentliga förhållanden. De bära hvar för sig stämpeln af sitt lands läge, egendomliga beskaffenhet, af sina historiska minnen, sina vanor, seder, lagar och sin själsutveckling. Efter gemenskapen med främmande folk söka de väl efterapa hvarandra i språk, lefnadssätt och samhällsordning, men skola deruti aldrig fullkomligt lyckas, emedan det strider mot naturen, som älskar mångfald och satt en lag före, att hvarje utbildning måste vara egendomlig för att blifva varaktig och välgörande.

Sent kommo fornsaker och fornlemningar på Dal att tilldraga sig någon allvarligare uppmärksamhet. Denna provins har så i detta som flera andra fall länge lemnats obesökt och obeskrifven, samt derföre intill sednare tider förblifvit ett nästan "okändt land". Hesselgren nämner visserligen något litet om fornlemningar, men detta är till en del oriktigt[4]. Ur hans afhandling har Tuneld, Ekman i Wermlands-beskrifningen och Sjöborg i sin nomenklatur hemtat. Professor Brunius färdades 1838 alltför hastigt härigenom för att hinna anställa forskningar[5]. Omsider kom R. Dybeck att besöka Dal 1843. Frukten af denna resa är en berättelse[6], som är det fullständigaste man hittills haft i detta hänseende.

Fornsaker af gneis och flinta och af flera former hafva i mängd blifvit funna i Dals alla socknar, dock sparsammare i de nordliga och nordvestliga, d. ä. de bergigaste trakterna. Men största delen deraf är längesedan förskingrad eller förstörd. I min ungdom hörde jag ofta omtalas fynd af åskviggar, hvarmed allmogen förstod alla fornsaker af sten, dock förnämligast af flinta. Dessa sednare undgingo nästan aldrig förstörelsen, utan sönderslogos till bruk för elddonet och skjutgeväret, emedan man trodde denna flinta gifva säkrare och starkare eld, än hvarje annan. Märkligt är, att denna tro på flintredskapens uppkomst af åskan, äfvensom benämningen åskviggar, är så allmänt och vidt

[4] *Dissertatio de Dalia.* Upsala 1718.

[5] *Antiqvarisk och arkitektonisk resa.* Lund 1839.

[6] *Runa,* 1845, sid. 1—15 och flerestädes.

utbredd öfver jorden. Plinius berättar, att Persernas vise omsorgsfullt uppsökte sådana, dem de tillskrefvo kraftiga egenskaper. Åskviggar (coriscos) benämnas de af nutidens Brasilianare, ehuru icke synnerligt lång tid förflutit sedan de voro i dagligt bruk hos landets invånare. Nästan allestädes i Europa hafva stenverktygen blifvit begagnade att dermed bestryka sjuka kroppsdelar i gikt och andra krämpor, eller hafva andra öfvernaturliga verkningar blifvit dem tillagda[7]. Så äfven på Dal och i Wermland, der tron på deras helande egenskap, särdeles i kramp, ännu icke upphört. En bonde förvarade för några år sedan en flintknif bland säden i magasinet, der han förmentes göra stor nytta.

Stenverktygens och stenvapnens former på Dal äro de samma, som allmännast förekomma i Sveriges vestliga och sydliga orter, i Danmark och Tyskland, enligt afteckningar uti Sjöborgs *Samlingar för Nordens fornälskare*, i Nilssons *Skandinaviska Nordens Ur-invånare*, i Tomsens *Udsigt over Steen Oldsager*[8], i *Handbuch der Germanischen Alterthumskunde*[9], *i Grundzüge der Böhmischen Alterthumskunde*[10], så att en hänvisning till tabellerna i dessa arbeten torde vara tillfyllest.

Nu till de särskilda slagen.

A. FORNSAKER (antiqviteter)

1:o Af stenarter, som finnas i orten, gneis, täljsten m.fl.

a. Bryne, vättjesten. Se Tomsen, Pl. II. fig. 1.

b. Thorviggar, kilar yxor, mejslar, stridsklubbor. Se Nilsson, Pl. I. fig. 6; Pl. III. fig. 24; Pl. X. fig. 129. Tomsen, Pl. III. fig, 35. Sjöborg, Band II. fig. 142, 164.

c. Väfskyttelformade. Nilsson, Pl. VII. fig. 90.

d. Urnor af täljsten och ler. Formen, dock utan öra, lik fig. 17. Pl. V. uti *Annaler for Nord. Oldkyndighed*, 1844—1845[11].

[7] K. v. Jäthenstein, *Böhmens heidnische Opferplätze*. Prag 1836.

[8] *Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed*, 1 b. 1832.

[9] Af G. Klemm. Dresden 1836.

[10] Af J. E. Wocel. Prag 1845.

[11] En sådan af täljsten, groft urgröpad eller urhackad, och bitar af en annan lika beskaffad, lemnade jag, jemte 12 andra fornsaker, 1846 till de kongliga samlingarne i Stockholm. Till Stifts-museum i Carlstad har jag 1839 och 1846 gifvit 131 nummer af särskilda slag. 1850 till Kongl. Museum ytterligare 40 nummer.

2:o Af flintsten. Yxor, mejslar, knifvar, spjutspetsar, pilspetsar, halfmånformade verktyg. Tomsen, Pl. II. fig. 5, 8; Pl. III. fig. 20, 25. Nilsson, Pl. I. fig. 9; Pl. IV. fig. 44, 50; Pl. V. fig. 54; Pl. VI. fig. 71.

3:o Af koppar, brons. Celter eller yxor. Sjöberg, B. II. fig. 138. Bitar af smycken och af svärd. Spännen. Sjöborg, B. II. fig. 52.

4:o Af jern. Stycken af urnor. Förrostade, sönderfallna svärd, sporrar, spjutspetsar, bågspännare, allt ur grifthögar.

5:o Af glas. Bitar af urna, i hvilken legat små lerkulor med genomborrade hål.

B. FORNLEMNINGAR (Monumenter).

A. GRIFTER.

Inom Dal, likasom i Wermland, finnas 3:ne slag af forngrifter, så bestämdt olika, att man svårligen med skäl kan betvifla deras upphof från 3:ne olika folk med skilda seder och bruk, hvilka efter hvarandra, eller måhända till en del samtidigt, här varit boende. Dessa äro: 1. *Hällekistor, 2, Stenrör, 3. Grafhögar* af sten och jord eller grus tillsammans. Uti de förstnämnda hafva veterligen inga andra fornsaker anträffats, än af vanlig sten och flinta, såsom Thorviggar, flintknifvar, flintmejslar, pilspetsar af flinta. I det andra slaget endast bitar af bronsfornsaker. I det tredje hufvudsakligen fornsaker af jern. Dessa grifter äro således skilda både genom byggnadssättet och de saker, som i dem finnas. Hvad likens behandling angår, hafva de för hällekistorna bestämda, efter all sannolikhet, förut och utanför kistan undergått stark förbränning, emedan man icke i någon funnit ben större än en ärt, och deraf ytterst få, liksom inga märkbara spår efter aska och kol, med visshet intet tecken till urna. Men emedan dessa kistor, till större eller mindre del äro rubbade, och således efter all anledning i äldre tider undersökta af skattgräfvare, är visserligen möjligt, att förhållandet från början varit annorlunda, än det nu visar sig. Pilspetsar af flinta, som i hällekista vid Mo kyrka funnos ½ aln djupt i sanden, voro hvita, hade således varit glödgade, då den mörka flintan antager sådan färg. I stenrören äro urnor icke funna, sällan någon benbit, alls icke kol och aska. I grifthögarne deremot dels brända ben bland aska och kol, någon gång hela eller

sönderfallna urnor af obränd eller bränd lera, täljsten, jern, glas, dels qvarlefvor af obrända lik.

Hällekistorna (Jättegrafvar, Jättesängar) likna, såsom namnet utvisar, kistor, ställda i riktning från norr till söder, med någon dragning åt sydvest eller sydost. Undantag från denna riktning gör den ena, 5 alnar långa hällekistan vid torpet Brannerud under Töresbyn i Holms socken, hvilken är anlagd i öster och vester, nära nog i rät vinkel med den större, 9½ alnar långa kistan, samt endast omkring 8 alnar från denna sednare. Det andra undantaget visar sig med en hällekista vid Holmen i Frendefors socken, hvilken är anlagd vid ett lågt berg, så att berget utgör kistans norra långsida. Kistornas längd är från 4½ till 9½ alnar, bredden från 1½ till 2½ alnar, allt invändigt. Sidohällarne en eller flera på hvarje sida, gafvelhällarne en, högst två för hvardera ändan. Der locken äro qvar, ehuru rubbade ur sitt första läge, bestå de antingen af en, två eller flera hällar. Alla hällarne i sidor och gaflar äro från 5 till 16 tum tjocka, från 1½ till 2½ alnar breda, resta på kant, utanför omskolade med klappersten och grus, i form af en liten kulle, oftast blott ½, högst 1¼ aln hög, gräsbeväxt. Stundom är kistan utan häll för södra gafveln. Stundom saknas klappersten i omskolningen, hvilken i stället består af annan sten, grus, eller endast af sand. Kistan är vanligen något afsmalnad eller trångare åt söder. Tre eller fyra alnar från kistkanten äro stenar, 11 till antalet, ej alnslånga, nedsatta i jorden, 2 eller 3 alnar mellan hvarje, i en oval omgifning, så att de endast äro några tum ofvan jord. Men sådan vårdprydnad träffas endast vid några af dessa grifter. Vid södra gafveln äro de med en häll på hvardera sidan, i sned riktning inåt, gjorda smalare, blifvit hoptagna, så att öppningen ej utgör hälften af kistans verkliga bredd. Vid en sådan — tydligen för att stänga öppningen i söder — ligger, i stället för upprest gafvelhäll, en klumpformig sten. De hafva i plan följande utseende:
Stundom finner man dubbla hällrader i långsidorna, den ena raden utanför, alldeles intill den inre raden, när hällarne varit tunna, hvarigenom väggarne blifvit förstärkta att bära locket. Norra ändan af kistan är på några djupare försänkt än den södra. Alla äro anlagda dels på jemna marken, dels i någon mindre försänkning mellan smärre bergupphöjningar, — ingenstädes ofvanpå uppkastad jordkulle eller stenör, ej heller af jord eller sten betäckta. Tvärtom alla i dagen, med hällarne några

tum ofvan jord. Professoren N. H. Sjöborg yttrade 1822: "Till egenheter i Sverige torde vi äfven kunna räkna hällekistor på jemna fältet eller på små högar". Så beskaffade, nämligen på jemna fältet, äro de i denna provins befintliga. Han synes likväl icke känt någon på Dal. Så väl Sjöborgs[1] som Wallmans teckning af hällekistor har föga likhet med de härvarande. Deremot äro dessa sednare likartade med Bohusläns och med dem temligen öfverensstämmande[2]. De ega sålunda ett slags syskontycke med en del bland de i hela norra Tyskland, Holland och flerestädes förekommande *Jättegrafvar* (Riesenbetten, Hünengräber)[3], och än mer med hällekistorna i Danska staterna[4]. Vid ingen finnes vårdhållare.

Stenrören, griftrören, jättekasten äro runda, i midten någon gång upphöjda samlingar af större eller mindre runda stenar, någorstädes af kantstenar, der andra ej varit att tillgå i närheten. Omkretsen från 20 till 80 alnar. Höjden sällan öfver 2 alnar, oftast blott omkring 1 aln. De äro anlagda antingen på berg, helst vid en afsluttning, och hafva då merendels en kista i botten af liggande smärre hallstenar. Denna är mellan 2 och 3 alnar lång samt från 1/4 till 3/4 aln hög, nära 3/4 aln bred. Der hallstenen varit mycket tunn, har man, såsom på Greaön i Lelång, lagt flera på hvarandra, att kistan på detta ställe fått 3/4 alns höjd. Kistorna ligga allmännast från öster till vester. Eller ock äro griftrören anlagda på stenbunden jordgrund, rullstensvallar, grusmoar, och sakna då kistor i botten. Några äro ovala. Knappt finnes här något enda större stenrör, som icke i äldre tider varit undersökt och derföre uppkastadt i midten. Enligt de underrättelser jag på mångfaldiga efterfrågningar inhemtat, har man i dessa grafvårdar aldrig funnit något annat än bitar af kopparvapen eller kopparprydnader, — uti ett en större kopparknapp, på inre sidan skålformig, på den yttre, såsom det sades, förgyld. Men dessa fynd äro längesedan förstörda, och berättelserna om deras beskaffenhet så orediga, att något säkert begrepp om deras verkliga utseende svårligen låter bilda sig.

---

1 *Samlingar för Nordens fornälskare*, B. III. s. 167. B. I. Pl. I. C.

2 P. Tham, *Götiska monumenter*, Tab. XI. Holmbergs *Beskrifn. öfver Bohuslän*, 2 b. Pl. II fig. 1.

3 S. C. Wagener, *Handbuch der vorzüglichsten, in Deutschland entdeckten Alterthümer aus heidnischer Zeit.* Weimar 1842.

4 *Antiqvariske Annaler.* Köpenhamn 1812—1827.

Grafhögarne, af grus, jord, sand, inuti af sten, äro af samma beskaffenhet ut- och invändigt som grift- och ättehögar annorstädes i riket. Högar med kullerstens fotkedja äro mycket sällsynta. Ingen med bälte eller krona. Ganska få med toppsten[5]. Några få äro ovala.

Frågas nu, till hvilken tid dessa grifter och i dem funna fornsaker böra hänföras, och hvilka folk de tillhört, så kommer man onekligen lättast från svaret med den förklaringen, att grifter, hvilka endast innesluta fornsaker af sten, äro de äldsta och tillhört *stenåldern* eller *stenfolket;* de som innesluta bronssaker ensamt, eller stundom med tillägg af något annat, tillhört *bronsåldern* eller *bronsfolket*[6], d. ä. efter stenperioden; samt slutligen *jernåldern* eller *jernfolket* de grifter, som innehålla jernredskap eller vapen. Utan tvifvel hafva längre öfvergångstider funnits mellan dessa åldrar, under hvilka fornsaker skola förekomma från 2:ne eljest olika benämnda tidehvarf. Dessa tidrymder kunna ej anses strängt begränsade, lika litet som annan indelning af tiden, t. ex. i hög- och brännåldern, eller i hedniska, katolska och reformationstiden. Man kunde ej på en gång bortkasta stenverktygen samt antaga andra af brons, ej heller dessa och antaga andra af jern, emedan det nya råämnet ej på en gång var tillgängligt för alla i hvarje del af landet, ej heller kunde konsten att förarbeta det hastigt spridas, synnerligen under en rå hedendom, då det icke blott låter tänka sig, utan är ådagalagt, att invånarne uti vissa trakter af Skandinavien på samma tid öfvervägande nyttjat brons, då man i andra trakter nyttjat jernet. Det synes äfven sannolikt, att under brons- och jernåldrarne fornsaker af flinta blifvit nedlagda i grifterna jemte de aflidne, antingen såsom af dem i lifstiden eröfrade af öfvervunna fiender bland ett annat folk, och således segertecken, eller ock, synnerligast under sista hedendomen, såsom skyddsmedel (amuletter), hvilka man tillskrifvit hemliga krafter, emedan man icke känt deras tillkomst; en öfvertro, hvilken ännu icke försvunnit, såsom kändt och ofvan förmäldt är[7]. Ehuru denna indelning af tiden har många och för närvarande, såsom det synes, giltiga skäl

[5] Se Wallmans öfversigt af Svenska fornlemningar, uti *Vitterh. Hist. o. Antiqv. Akad. handlingar,* 14 d. fig. 104, 105, 136, och sid. 26.

[6] Utom äldre intyg, att kopparn begagnades förr än jernet, vitsordar Lucretius i århundradet före Kristus: "Et prior æris erat quam ferri cognitus usus."

[7] *Annaler for Nord. Oldk.* 1848, s. 348.

för sig, samt fornkunskapen derigenom gjort ett steg närmare till målet, så återstår likväl allt för mycket outredt. innan svaret med full visshet kan utsägas, i händelse sådant någonsin inträffar. Derom vittna de många äldre och nyare förslagsmeningarne samt sednaste tidens lärda undersökningar mer än tillräckligt. Våra äldsta inhemska skrifter sysselsätta sig icke med sten- och bronsfolken, ej heller omförmälas dessa folk uti Isländska sagorna, hvilka åtminstone ej nämna andra verktyg och vapen än af jern, utom på Grönland hos Skrälingarne eller Eskimoerna, de der sägas nyttjat stenredskap (steinsmithi)[8]. Hvad svarta och ljusa Alfer, Jotnar, Thursar, Jättar m. fl. angår, som förekomma i dessa sagor, liksom trollkarlen hos Sturleson, hvilken på kongl. befallning förvandlade sig till hvalfisk och sedan samm öfver från Norge till Island att hemta underrättelser[9], samt mycket annat thesso likt, hvaraf Isländska skrifterna hafva stort öfverflöd, så lära underrättelserna härom, utan fara för misstag, kunna hänföras till samma klass af vetande, som sagorna om skogsrån, tomtegubbar, löfjerskor och mera sådant, hvarmed barn och äldre i mer än 100 år gjorde bekantskap uti Ol. Svebilii katekes[10]. Att på Eddans, Isländska sagornas samt de lefvande folksägnernas

---

8 Are Frodes *Schedæ*.

9 *Ol. Tryggvasons saga*, kap. 37.

10 Lika liten historisk trovärdighet hafva visserligen till största delen Ynglinga-sagan samt andra Isländska sagor om hednatiden, hvilka utförligt, ofta till små biomständigheter, omtala personer och händelser som skola lefvat eller tilldragit sig flera hundrade år förr, än dessa sagor i 12:te och 13:de seklet sattes i skrift efter föregifna muntliga berättelser och folkvisor. Ynglinga-sagan ensam har omkring 80 geografiska namn och 150 namn på personer, ända från Oden, jemte deras slägtskap och öden. Och detta allt skulle kunnat bibehållas oförfalskadt i minnet under århundradens lopp bland ett obildadt folk, som icke kände skrifkonsten, — bibehållas såsom trovärdiga historiska underrättelser till omkring 1230, då denna saga först skrefs af Sturleson! Andra sagor, såsom Silfverstolpe visat å en tabell vid sin historia om förhållandena mellan Sverige och Norge, Stockholm 1823, upptaga icke mindre än vid pass 450 Norrska småkonungar med deras öden och bedrifter, till det mesta blott genom minnet bibehållna, icke i Norge, utan på Island, och der först uppskrifna, tillika med sagorna om en oräknelig mängd enskilda personer, hvilka sagor utgöra ett ansenligt bibliotek. (Se innehållsförteckningen i *Sagabibliothek* af P. E. Müller, Köpenh. 1817—1820). Norges förste *inhemske* historieskrifvare, Theodorik, börjar deremot sitt arbete med Harald Hårfager vid år 861, och tillstår öppet, att han före

fabler om Alfer, Älfvor, Jotnar, Jättar, m. fl. af inbillningen tillskapade väsenden, vilja grunda kunskapen om invånarne i Skandinavien eller deras inflyttningar före Götarne, synes vara en för historien härom spilld möda. Kännedomen om dessa fabler, i förening med dermed sammanhängande skrock, signerier eller vidskepelser i allmänhet, kan dock blifva fruktbar i annat hänseende, nämligen för skildringen af den tid när, och det folks odlingsgrad samt poetiska skapelser hos hvilket de funnits eller finnas, — ehuru sådant träffas i hvarje tid och hos alla folk, i gröfre eller finare form samt i oändliga färgskiftningar. Då nu hvarken Svenska, Norrska eller Isländska skriftställare i äldre tider, ej heller folksägner lemna någon den minsta underrättelse om förhistoriska stenfolket och bronsfolket, deras härkomst, ankomst eller försvinnande; då kunskapen om dem ännu stödjer sig på mer eller mindre sannolika förslagsmeningar, hvilka synas afbida ytterligare forskningar, bevis och bekräftelser, för att blifva öfvertygande: så inskränker jag mig till blotta antecknandet af deras i denna ort qvarlemnade minnesmärken. Dessa utvisa deras boningsplatser och geografiska utsträckning åt detta håll.

HÄLLEKISTOR förekomma i

Sundals härad,	*Gestads* socken: N. Timmervik 1, Rörvik 1.
	Frendefors socken: L. Löfnäs 1, Ö. Kallserud 1, Holmen 2, Fjällsökla 1.
Nordals härad,	*Holms* socken: Töresbyn 3, vid torpet Brannerud.
	Skålleruds socken: Åsen 1, Ryr 1, Korndaln 1.
Tössbo härad,	*Ånimskogs* socken: Säby 1, Orrebol 1, Näs 1, Vikan 1, Annolfsbyn 1.

denna tidpunkt saknar annat än dunkel, ehuru han rådfrågat Isländare, hos hvilka man ansåg att minnet om Norges öden bäst bibehållit sig i deras folksånger. Hos honom sökas förgäfves de uppgifter, hvilka finnas i Ynglinga-sagan. Han känner så litet om Hårfager, att hela dennes historia inrymmes på 12 rader, hvaremot hon hos den 60 år sednare skrifvande Sturleson växt till 27 tryckta blad i stor oktav. Se Langebeks *Scriptores rerum Danicarum*, tom. V. sid. 311. Öfvertron på Isländarnes historiska trovärdighet, som hos oss varit nog allmän och länge herrskande, har på sednare tider börjat något gifva efter, sedan flera lärde, såsom Adelung,Rühs och andra, öppnat ögonen på den läsande allmänheten. Deras anmärkningar finnas nu öfversatta i *Forn-nordiskt bibliotek* af J. G. Wahlström, Upsala 1847, 1848.

Tydje socken: Stommen 3.
Tösse socken: Strömsberg 1, Kroken 1.
Hesselskogs socken: Björkheden 1.
Åmåls socken: söder å stadens jord 1, Jakobsbyn 1, Knötkärr 1, Segersbyn 1, Östby 1.
Mo socken: Stommen 1, Kroken 3, Barkerud 1.
Dalboredden: Ödebyn 1.

Walbo härad, *Ferglanda* socken: Skriketorp 1, Baggetorp 1.
Rännlanda socken: Härslätt 1.
Lerdals socken: Torgerdsbyn 1.
Torps socken: Höghult 1.
Råggerds socken: Steneryr 1, Hugeryr 1.
Jerbo socken: Hult 2, Yttre Skällsäter 1.

Wedbo härad, *Rölanda* socken: Bön 1.
Håbols socken: Wägne 1.
Nössemarks socken: Sämb 1, Daln 1, Nolby 1.
Wårviks socken: Hökenäs 1.
Torrskogs socken: Gummenäs 1.

Hällekistor lära icke finnas annorstädes i riket, än i de vestra, närmast Kattegat liggande orterna, och torde der ej träffas på längre afstånd, än omkring 12 mil från hafskusten. Så vidt jag kunnat utröna, har Dal för närvarande de flesta, så att knappt någon provins, ehuru större, kan uppvisa flera. Oaktadt mångåriga forskningar, har jag ej erfarit, att de finnas längre upp i Wermland, än i det till Dal angränsande Näs härad, Svanskogs socken i Gilbergs härad, Silleruds, Blomskogs och Trankils socknar i Nordmarks härad. I södra delen af Norge lärer äfven träffas en och annan.

STENRÖR förekomma i

Sundals härad, *Bolstads* socken: Kårebyn 1, kalladt Järborös.
Gestads socken: S. Timmervik 2, N. Timmervik 3, Rörvik 1, Åsteboberg 3, Gällnäs udde 4, Löfås 7.
Frendefors socken: Åreberg 5, Södra Flicksäter 6, Rösebo 7, N. Binäs 2, Stufveryr 5.
Ryr socken: omkring 20 på bergen vid socknens vestra del.

Nordals härad, *Örs* socken: Hagen 4.
Holms socken: Töresbyn 2, Westerråda 2, Linnerud 1, Halsungebyn 7.
Gunnarsnäs socken: Linstorp 13, Lottsbyn 3, Sandviken 1.

Tössbo härad, *Ånimskogs* socken: Rotön och å fasta landet midt för densamma 6, Harholmen 1, Möviksnäset 1, Näs 1, L. Mossen 2, Nedre Kilane och Slätta 5.

Tydje socken: Rolfsbyn 10, Stommen 15, W. Sjögar 4, Gatan 1.

Tösse socken: Wänsberg 1, Sotebyn 5, Prestegården 3.

Åmåls socken: Jakobsbyn 2, Säter 2, ön Svega 3, Knötkärr 3, Skevik 6, Nygård 1.

Hesselskogs socken: Grimsheden 2, Bräcketorp 2, Bräcke flera, stora.

Dalboredden: Källtegen 1, Ödebyn 3.

Walbo härad, *Torps* socken: Boda 5, Ellne 5, Stufveryr 14, Högen 15.

Ödeborgs socken: Kläppe 1, Dagsholm 1, Kassleråదane 3.

Ferglanda socken: Horntveten 1, Baggetorp 2.

Högsäters socken: Jolsäter 4, Edstena 3, Guthem 3, S. Brasäter 1, Önne 4, Rösäter 3, Kråxerud 2.

Rännlanda socken: Häre 5, Härslätt 1.

Jerbo socken: Ljusebråten 1, kalladt Döfveröset, 1 på Lorrekulle, Tvetane 1.

Råggerds socken: Brene 2, Bodane 1, Stommen 1, Balltorp 8, S. Stenerÿr 1, Starlanda 6.

Wedbo härad, *Gesäters* socken: Djupedaln 1.

Rölanda socken: Bön 1, Högen 1, Presthökesäter 1, Ulldaln 1, Daln 1.

Töftedals socken: på fjället 3.

Eds socken: Klefmarken 1, Bälnäs 4.

Nössemarks socken: på Strandön 1, Daln 1.

Håbols socken: Stommen 1.

Ödskölds socken: Kroken 1.

Tissleskogs socken: på Brurfjället 17, Högsbyn 3.

Steneby socken: St. Hafden 32, deraf 7 större, Asslebyn 1, Bergane 4, Ballnäs 1, Grimmerud 2, Taxviken 21, deraf 2 stora, Höljerud några.

Ärtemarks socken: Grea 2, N. Herrenäs 3, Gunnesbyn 4, N. Lund 2.

Laxarby socken: Sannerud 1, Kasene 8, Solvik 1, i Öfversidans skog omkring 20.

Torrskogs socken: på Ribbingeön 1, Barkerud 5.

Wårviks socken: Kråkviken 2, Krokfors 1.

Sundals härad, *Bolstads* socken: Kårebyn 2 mindre, 1 större, kallad kong Kåres hög, öfver 100 alnar i omkrets.

Gestads socken: Rågtvet 17, af hvilka en större kallas Kongshögen. N. Timmervik 2.

Erikstads socken: Berg 1, öfver 100 alnar i omkrets, kallad Bergskulle. Flera små på detta ställe hafva användts till vägfyllnad.

Brålanda socken: Söbyn 41 stycken, deraf 2 större. Tån 1, förstörd, som varit öfver 100 alnar i omkrets. Vid hemmanet Dyrehög 1 lika stor och 10 mindre. Höga 1, Dottetorp 1.

Nordals härad, *Örs* socken: Prestegården 5.

Dalskogs socken: Årbol 5. Korsgården 1.

Jerns socken: Tormansbol 2.

Holms socken: Nordkärr, öster i skogen har varit många, hvilka i sednare tider användts till väglagning. Vid Webyholm likaså. Vid Österråda, på en af naturen danad grushöjd, Österuds-kullen kallad, 68. Mellan Westerråda i Holm samt Ekholmen i Gunnarsnäs på en rullstens-grushöjd äro å båda sidor om landsvägen 6 små grifthögar qvar. Vid Paberg 2. Hålsungebyn 5, N. Östanå 7.

Tössbo härad, *Tydje* socken: Rolfsbyn 1 liten med bautahall och fotkedja af 18 stenar, kallas Kungsgrafven. Vid Tydjebyn å Tydjeberget 53. Signerud 1.

Tösse socken: Sörgården 10 mindre.

Åmåls socken: Årbol 4, Berga 4. Lilla Berga 8. Östby 4. stadens jord Jungfru-udden 2.

Mo socken: Stommen 3 mycket små.

Dalboredden: Bodane 1.

Walbo härad, *Torps* socken: Hedenstorp 8. Stufveryr 18, Ellne 18, Högery-ängen 4.

Ödeborgs socken: Hagen 10. Toresberg 1. Stora Ödeborg 1, Norra Håfvesten 21. Brötegården 15. Brattefors eller Mölnerud 5.

*Fergland*a socken: Assarbyn 4, Södra Hillingssäter 7, Norra D:o 1. Håbyn 3. Näsböle 3. Prestegården 42 små, Wrine 70. Stora Ryk 7, Frendöga 3, deraf en ganska stor. Kyllsäter 5. Timmervik 5, Dyrtorp 7.

Högsäters socken: den höjd, på hvilken klockstapeln

står, ett stycke norr om kyrkan, har af flera blifvit ansedd såsom en fornlemning från hednatiden, men är uppenbarligen af naturen danad under rullstensfloden, likasom den ansenliga grusvall med inbäddad rullsten, som sträcker sig i söder och hvaraf han utgör en del. Nedanför klockstapelshöjden äro ännu 20 små grifthögar qvar. Många äro förstörda, och samma öde väntar de nu qvarvarande. N. Tånglanda 8, Säter 6, Åkesäter 1 med toppsten, Rösäter 44, Guthem 1, Södra Brasäter 1, Önne 3, Solberg 1, kallad Kungagrafven. Härsängen 6.

Rännlanda socken: vid kyrkan 1, Nyckelbyn 2, Grorud 1. Gillesbyn 10, Stenstorp 1, Wattneböle 22, Ösby 5, och flera äro här bortagna. Norra Backen 1, Härslätt 1, Gunntorp 3.

Jerbo socken: vid kyrkan 1, Runnesäter 6, Töftesäter 2. N. Torp 21, Grösäter 12, Stora Skällsäter 2, Yttre Skällsäter 8. Hult 1 oval med toppsten. Skarfvan, på mon 2 runda. 1 oval.

Råggerds socken: Stommen 26 större och mindre, deribland tre ovala. Bön 3.

Wedbo härad, *Gesäters* socken: Gesäter 7, Östra Kålsäter 7, Westra D:o 8, Stommen 3.

Rölanda socken: Tveten 3, Tvålstad 5, Ulldaln 3, Daln 1, Ökna 1, Bergstorp 1, Fullska 3, Hästhagen 4, Koppardaln 5, Näsbön 1, Gillanda 30, deraf en aflång, Rostorp 3, Bön 2, Mellbyn 1 rund och 1 aflång.

Töftedals socken: Norane 5, deraf några äro skadade vid nya väganläggningen. Andra alldeles förstörda.

Bäcke socken: på Bäckemon 9.

Ödskölds socken: Hängesten 10, Wången 44 spridda på moarne, deribland några ovala. Berg 3. Stommen 6.

Tissleskogs socken: Gullungebyn 2.

Steneby socken: Westra Högen 1, Stora Hafden 1, Åsslebyn 2, deraf den ena aflång. Skuggetorp 3, Prestegården 7.

Håbols socken: Stommen 7, deraf två aflånga, Norra Böle 3, Södra D:o 5, Rämne 4.

Eds socken: Hindalebyn 15, Kårslätt 1, Prestegården 40 runda, bland hvilka den största kallas kong Rings hög, 2 aflånga. Lerbäck 3, Tingvalla 3.

Nössemarks socken: Stora Strand 6.
Ärtemarks socken: Norra Grea 1.
Laxarby socken: Alsbyn 3, Furunäs 4, Solvik 8, Bottnane 2.

BAUTASTENAR,

minnesvårdar af uppresta enskilda hallar eller flisor.

Tössbo härad, *Tydje* socken: Rolfsbyn 1, hvilken måhända snarare bör hänföras till vårdhållare.

Walbo härad, *Ferglanda* socken: Wrine 1, Årbol 1, Skriketorp 1, Horntveten 2, Näsböle 2, Hillingssäter 1, Norra D:o 3.
Rölanda socken: Gillanda 1.

Wedbo härad, *Ödskölds* socken: Hängesten 1, Wången 1.

B. ANDRA FORNLÄMNINGAR.

1. Tingsbanor,

med stenar i cirkelrund, resta eller liggande.

Nordals härad, *Jerns* socken: Tormansbol 1, med 7 resta stenar i ringen. En annan ring nära derintill, men mindre, med 7 låga, liggande stenar.
Örs socken: Hagen vid Långebräcka, 2:ne intill hvarandra resta tingsbanor, något rubbade, med 7 stenar i hvardera.
Holms socken: Paberg, en bana med 7 liggande stenar. Nordkärr, en förstörd bana. N. Östanå 1 med 7 stenar.
Gunnarsnäs socken: Låttsbyn 1 med 7 resta stenar.

Tössbo härad, *Tösse* socken: Gustafsberg, en genom grusstägt förstörd tingsbana, som haft 12 lagda stenar.

Walbo härad, *Ödeborgs* socken: Håfvesten, en med 9 liggande, grofva klumpstenar.
Jerbo socken: Stora Bön, med 7 resta stenar och derutanför 3, resta i triangel: kallas Domarestenarne.

Wedbo härad, *Rölanda* socken: Gillanda, en med 9 liggande stenar.
Ödskölds socken: Orsbyn, en med 9 liggande stenar. Hängesten och Wången hafva hvardera på moarne 3:ne banor med 9 liggande stenar i 4 af dem, 10 uti en och 7 uti en.

De flesta banorna på östra Dal hafva 7 stenar i kretsen, då deremot på vestra Dal 9-talet är det rådande.

2. Tingshög.

Wedbo härad, *Steneby* socken: Prestegården vid Tingsbräckan 1 låg. Den raserades 1847, och på platsen är socknens skolhus uppfördt. Underlaget i densamma, som utgjordes af små rullstenar, är användt till stengård för skoltomten.

3. Offer- eller Tillbedningshällar.

Walbo härad, *Ödeborgs* socken, Håfvesten, å en ljungbeväxt grushöjd. sträckande sig från norr till söder, äro vid södra sluttningen 2:ne vackra hällar uppresta. Den ena 5½ alnar lång ofvan jord, 2¼ alnar bred, 7 à 8 tum tjock. Den andra, 9 alnar från den förra, står ej på samma linie, utan något norr om, är 3 alnar hög, 2 alnar i största bredden, 8 tum tjock. Båda vända flatsidorna åt söder och norr. Ett stycke från dessa har förr stått en tredje hall, 4 alnar hög, som i sednare tider blifvit bortflyttad. Namnet Hof- eller Håfsten jemte Ödeborg, namnet på kyrkan, som ligger nära till, synes utvisa, att i forntiden ett heligt och märkligt ställe varit på denna plats.

4. Stenbanor,

glesa stenrader med åtskilda stenar.

Walbo härad, *Ferglanda* socken: Södra Hillingssäter 4, resta i halfcirkel: kallas Grytfötterna.

Wedbo härad, *Laxarby* socken: Gröfvan 5 stenar, resta nästan i cirkel.

5. Stenplaner,

stenläggningar, jemna såsom en stenlagd gata, men stundom lägre än yttre raden.

Wedbo härad. *Tissleskogs* socken: vid Högsbyn har funnits en sådan, hvilken numera är förstörd genom upplöjning.

6. Stengårdar,

som innesluta något rum.

Nordals härad, *Holms* socken: Östanå, 1 cirkelrund af vid pass 90 alnars omkrets.

Wedbo härad, *Tissleskogs* socken: Högsbyn, 2:ne murar i jemnbredd med hvarandra och en öppen väg dem emellan. Är för några år sedan förstörd.

Borgar.

Nordals härad, *Örs* socken: Wrångebäck, några lemningar på ett berg.

Tössbo härad,	*Fröskogs* socken: Östersby, på ett berg, lemningar och dubbel mur vid ingången. Kallas Slottet.
	Tösse socken: Wänsberg. på en klippa vid Wenern, lemningar efter Helga Gråkollas borg.
Walbo härad,	*Ödeborgs* socken: Hofsten, lemningar efter en större borg på Borgåseberget.
	Ryr socken: Wärhult.
	Högsäters socken: Landa, på Slottskullen.
	Lerdals socken: Höghult på Ramsdalsberget.
Wedbo härad,	*Rölanda* socken: vid Torp på ett berg. Rostorp likaledes.
	Håbols socken: Wägne på Slottskullen vid sjön Grann, en för sådan anläggning mycket tjenlig klippa. Dubbelmuren vid ingången är ännu till en del i behåll, och märke efter 2:ne portöppningar.
	Nössemarks socken: vid Daln å Borrekulle.

7. Hällristningar,

figurer inhackade uti berg.

Wedbo härad,	*Tissleskogs* socken: Högsbyn, på en liten udde i sjön Råvarp äro en myckenhet ristningar, äfven några framme vid gården Högsbyn. En liten del af dem finnes aftecknad i *Skandinaviens Hällristningar* af A. E. Holmberg. 1848, tab. 41.

8. Tomter efter byggnader.

Sundals härad,	*Gestads* socken: Löfås och dess beteshage Murängen. Der äro tomter af gråsten efter 6 särskilda byggnader. Den största, 2 alnar tjocka grundmuren är öfver 30 alnar lång; byggnadens bredd har varit 14 alnar. Tre andra tomter äro nära lika stora, tre mindre, alla i rektangelform.
	Bolstads socken: Gillesbyn i Aneskogen äro 2:ne än större tomter. Den ena 54, den andra 47 alnar lång. Den enas bredd 18, den andras 12 alnar. Men grundmurar för östra gaflarne saknas.
Nordals härad,	*Örs* socken: Prestegården. på ön i Örssjö 2:ne grundmurade tomter. den ena 39 alnar lång, 12 alnar bred, delad i 3 afdelningar. Den andra 40 alnar lång, 12 alnar bred. i 4 afdelningar. Kallas kung Bores slott.
Tössbo härad,	*Tydje* socken: Stommen, en mindre tomt.
Walbo härad,	*Ödeborgs* socken: Håfvesten å Borråsen en lika beskaffad.

Högsäters socken: S. Skallsjö äfvenledes.
Rölanda socken: vid Gilanda och Fulska.
Wårviks socken: vid Krokfors.

Osannolikt är icke, att några bland dessa förskrifva sig från medeltiden.

9. Fotangelformer.

Wedbo härad, *Ödskölds* socken: Wången. På dess mo finnas 2:ne, de enda på Dal. Hvarje arm är 17 alnar lång på den ena fornlemningen och 11 alnar på den andra. Armarnes bredd mellan 2 och 3 alnar.

Medeltiden.

Det kan vid första påseendet förefalla besynnerligt, att man inom orten har vida mindre qvar från denna oss närmare liggande tid, än från hednatiden, både af fornsaker och fornlemningar. Men när man besinnar, att de varaktiga fornsakerna i medeltiden egentligen utgjordes af metaller, hvilkas egande alltid varit begärligt både för fiender och landsmän, — hvarpå bevis komma att anföras längre fram i denna skrift, — samt monumenterna hufvudsakligast voro kyrkor, hvilka, åtminstone till mer än halfva antalet, här byggdes af trä och således längesedan förfallit och blifvit ersatta af nya, så är denna brist lätt förklarad.

Den förteckning jag här aflemnar öfver medeltidens materiella qvarlåtenskap på Dal, ehuru den upptager, såsom jag tror, i det närmaste allt, är högst inskränkt. Kan ej heller annorlunda vara, då arfvingarne under den aflidnes sista sjukdom sletos om boet, och togo ut sin förmenta rätt, innan den döende ännu uppgifvit andan. Det andeliga arfvet och förmånerna hade de redan fått af varm hand, — förstodo likväl icke då deras värde, — de synas icke rätt inses och uppskattas än i dag, — liksom mängden sällan är erkännsam för, men snart glömmer, den vård och ledning man emottagit af ömme och nitiske, om än icke i allt fullkomlige, fostrare.

A. FORNSAKER.

Af silver och guld.

År 1798 i Juli uppgräfdes ur jorden vid hemmanet Årbol i Eds socken brakteater och andra gamla, synnerligen Kölniska mynt, åtskilliga halsduks-spännen, 3:ne handtag till ett litet skrin, m. m., allt silfver till 10 skålpunds vigt, och en liten guldring till 4 dukater. Allt var inlagt i ett

mindre laggkärl, som förmultnat. Upphittaren skall hafva sålt det mesta till en guldsmed i Fredrikshall. Troligen tänkte han på samma sätt som en hedervärd riksdagsman ej längesedan yttrade, då han inkom i Riksmuseum i Stockholm för att pröfva behofvet af bättre utrymme för samlingarne, och fick se det dyrbara, för historien oskattbara, som der förvaras: "Det vore bättre, att detta nedsmältes och förvandlas i pengar, än att det skall ligga här onyttigt!" Af hela fyndet lära endast 3:ne små mynt vara i behåll, dem jag haft tillfälle se i enskilda mäns ego. De 2:ne anses vara af Conrad Salicus eller någon hans närmaste efterträdare; det 3:dje, en brakteat, af någon Tysk abbot på 1100-talet. Inskrifter saknas, eller äro utplånade.

Under gräfning i jorden 1819 vid Tillhagen i Bolstads socken funnos 9 armringar af enkla, trinda tenar (af dem var en bruten i 2 delar), ett ansenligt stycke af en tjock, flätad halsring, åtskilliga smärre delar af söndriga smycken, hakar, märlor o. s. v., samt en betydlig mängd afhuggna trådar, hamrade tenar, sammangjutna klumpar, tunna, utsmidda skifvor, m. m. (54 lod) jemte 343 hela mynt. Deribland voro 86 Anglosachsiska, af Eadgar 2, Æthelred 84. Tyska 285, hvaribland Ottos och Adelheids samt staden Kölns utgjorde flertalet; några tillhörde hertig Bernhard af Sachsen. En stor del voro fullkomligt utplånade. Kufiska mynt 2:ne, Samanider, Ismaël ben Ahmed och Nasr ben Ahmed, af år 299 och 308 efter Hegira (911, 920 e. C.), samt derjemte en stor mängd bitar af alla ofvan anförda myntslag. Hela fyndet vägde 91 lod, hembjöds enligt författningarne Kongl. Maj:t och Kronan samt inlöstes till största delen. B. E. Hildebrand, *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord;* Stockholm 1846, 4:o sid. LXVII. Dessa Anglosachsiska mynt skola vara de enda, som veterligen blifvit funna på Sveriges vestra kust, hvaremot de ofta förekommit på östra kusterna.

1832 funnos vid Baggebol, Brålanda socken, i jorden en silfversked af gammaldags form.

1843 likaledes vid Edstena, Högsäters socken, 2:ne silfvermatskedar med medeltids-inskrifter.

1836 fanns i en bergremna på Kärras mark i Gestads socken en innan- och utantill förgylld silfverkalk af 17 lod. Under sjelfva kalken på handtaget lästes: Gratia. Pax. Näst ofvan foten, på handtaget: Jesus Maria. A. Allt medeltids-stil.

Af andra metaller.

Blott en enda kyrkoklocka kan med säkerhet föras till behållningen från medeltiden. Hon är vid Ödsköld. Inskriften är med sednare munkstil och dess förkortningar. Mig och flere har det icke lyckats att tolka de få orden fullständigt, så att någon mening deraf kunnat hemtas.

Bergsmide. Så kallas i Högsäters pastorat åtskilliga smärre husgerådssaker af malm eller jern, funna i bergskrefvor eller i jorden, hvilka åtminstone förr ansetts vara tillverkade af dvergar och nu begagnas såsom läkemedel att lägga på sjuka menniskor och djur samt förvaras omsorgsfullt i den slägt, till hvilken dylikt bergsmide först kommit. Af denna art finnes en liten malmhäst, ett urmodigt hänglas, en malmklafve m. m.

Rökelsekar vid Laxarby och Åmåls kyrkor.

Af sten.

Dopfuntar af tälgsten finnas vid de flesta kyrkor, men utan inskrifter, några få med ganska enkla sirater, en i Ånimskog med Frälsarens och de fyra Evangelisternas bilder, groft utförda. Denna funt är begagnad till fot under predikostolen.

Grafstenar af tälgsten. Två i Bolstad med Byzantinska blad- och slingersirater, utan inskrift och bilder. I Eds kyrkodörr ligger till tröskel en sten, på hvilken är uthugget ett klodjur med lång svans, stucken emellan bakbenen. På djurets rygg står ett dubbelkors. Under figuren något, som liknar en Fransk lilja. Troligen har denna varit grafsten. En på Ödskölds kyrkogård af tälgsten med ett uthugget, halfupphöjdt kors, liknande ett groft tåg.

B. FORNLEMNINGAR. (Monumenter).

Hit höra *kyrkorna*. Af dem är likväl veterligen ingen, som ej blifvit något förändrad eller tillbyggd sedan reformationen. Endast delar af de kyrkomurar, hvilka funnos vid den allmänna visitationen 1583, kunna således förskrifva sig från påfvedömet. Till dessa höra följande kyrkor: främst *Grinstad*, hvars dubbelmurar i väggarne och rummet dem emellan, fyldt med kalk och småsten, tydligen vittna om hög ålder och äldsta murningssättet under medeltiden i Sverige. Dertill kommer, att på hennes vestra gafvel en sten framstår ur muren, som sannolikt är en helgona-

bild. Vidare *Bolstad, Brålanda, Ryr* i Sundal. *Holm, Gunnarsnäs, Jern, Ferglanda. Ödeborg, Högsäter, Jerbo, Rölanda, Ed, Ärtemark, Steneby, Hesselskog, Tösse, Ånimskog.* Alla öfriga kyrkor, så af sten som trä, äro sedan 1583 alldeles nybyggda.

Af *kapellen,* som försvunnit, äro inga eller få märken öfriga.

1. *Mustasäters kapell* i Örs socken vid Kyrkebol. Intet tecken till tomter synes. Stället, der kapellet stått, kallas ännu Kyrkohagen, som är förvandlad till åker. Ett jordstycke derintill kallas Klockarehagen. Enligt Kammar-arkivets äldre handlingar hörde följande hemman till detta kapell: Kyrkebol, Åssarbyn. Högen. Makeberg, Berga, Annolfsbol, Halfvardsbyn.
2. *Östanå kapell* i Holms socken vid Norra Östanå. Tomten synes ännu, hvaraf vill slutas att kyrkan varit 18 alnar lång och 12 alnar bred. En del af muren omkring begrafningsplatsen tyckes visa, att denna varit 64 alnar lång, 50 alnar bred.
3. *Noreby kapell* i Steneby socken vid Norebyn, straxt vid Norebrons vestra sida, hvilken bro är anlagd öfver det trånga sundet (Nor) mellan sjöarne Grann och Iväg. Kyrkan har legat på en grusvall, der några stenar oredigt utvisa hennes plats, men hvarest man funnit hufvudskålar och andra menniskoben. Till detta kapell hörde hemmanen Norebyn, Eke med Anfastebyn, Ekelund, Högen skatte, Säbyn m. fl.
4. *Hedans kapell* i Dalboredden, på Kyrkudden vid Emneskogssjön och Norra Hedans mark. Kyrkotomten har en längd af vid pass 30 alnar, koret samt torntomten inberäknade, och bredd 12 alnar. Koret har upptagit endast hälften af sjelfva kyrkans längd och bredd, tornbyggnadstomten deremot är nära lika bred och lång som sjelfva kyrkan. Hela byggnaden har således bestått af 3 olika stora fyrkanter. Begrafningsplatsen är en fyrkant om 65 alnar på hvarje sida. Vid gräfning i densamma 1821 funnos 3 små silfvermynt, det ena af Kristian den 2:dre år 1520. Å de öfriga var prägeln otydlig.

Daleborgs slott. Anlagt 1304 af hertigarne Erik och Waldemar på en klippa vid Weners-stranden, på tre sidor omgifvet af vatten och på landsidan skyddadt af en djup försänkning i berget cirka 10 alnar bred, å hemmanet Slottsbackens område. Ödelades 1434. Om dess öden se nedan i historien om krigen näst före Gustaf I. Har utgjort en fyrkant

af vid pass 50 alnars längd på 2 sidor och 68 alnar på de andra.

Detta är allt hvad som kunnat uppspanas efter ifrågavarande tidrymd af minst 400 år. Af skriftliga handlingar finnes här i landet icke en bokstaf i behåll för samma tid, hvarken i allmänt eller enskildt förvar. Utom orten har jag fått tillfälle se och afskrifva några få medeltidsdiplomer, hvilka på sina ställen äro åberopade eller intagna. Derjemte förvaras en liten, i pergament insydd räkenskapsbok i Carlstads Gymnasii-bibliotek, som tillhört Bolstads kyrka. Den börjar med år 1451 och slutar med 1577; har derjemte ett tillskrifvet inventarium af 1648. Den är ganska svårläst samt föga upplysande. Hvad derutur varit att hemta är begagnadt der det kunnat lämpligen införas.

Nutiden.

INVÅNARNES GESTALT m. m. Hvad invånarnes gestalt, ansigtsbildning, färg på hår och ögon beträffar, så finnas deruti inga allmänna skiljaktigheter från angränsande orter, eller sådana, som kunde utvisa olika ursprung och stamort. Hufvuddraget här — såsom allmänneligen i Sverige — är det ljuslagda, blå ögon, ljust eller brunt hår. Wedbofolket synes dock vara af en något resligare växt än i de öfriga häraderna, och i Högsätersbygden af Walbo märkas flera bruna ögon och flere med svart hår, än annorstädes i detta landskap, hvarförutan ansigtsbildningen är mera rund.

Folklynnet är på hela stillsamt, mildt och vänligt. Det härifrån någon gång afvikande är hufvudsakligen föranledt genom öfverflödigt bruk af starka drycker, enligt domhafvandernes intyg i årliga berättelser till Justitie-Statsministern. Dalbon är eljest godsint, till och med mer än mångenstädes i riket, — ett grunddrag hos honom, som önskligt är, att det alltid måtte fortfara. På 1780 och 1790-talen öfverklagades väl ett vildt lynne i Wedbo, hvilket uppenbarade sig vid enskilda sammankomster och dryckeslag, äfvensom vid större folksamlingar, särdeles vid Grea marknad. Der levererades stora fejder med knytnäfvar och påkar, hvarunder en och annan så svårt behandlades, att lifvet var till spillo gifvet, om ej genast, dock någon tid derefter. Men detta var ett tillfälligt och lyckligtvis öfvergående ondt, härledande sig från några rike, öfvermodige och tillika drinkare, som i rusigt tillstånd ville på detta sätt ådagalägga sin kroppsstyrka och sitt förmenta högre företräde framför

sina likar. Med deras afgång och marknadens upphörande på detta ställe, lade sig stormen. Nu, på sednare tiden, berättas, att å en del ställen vid Bohusläns gräns och vid Hällemo marknad ett ännu betänkligare och gemenare sätt uppkommit att fejda inbördes, genom nidingsvapnet knifven, hvilket äfven börjat utbreda sig till östra Dal. Man härleder det dels från inflyttade eller blott besökande Zigenare, dels af smitta från annor ort, der sådana företeelser icke varit sällsynta. Mot dylika illdåd hjelpa inga qvacksalfverier eller en lenhändt polis. Om någonsin stränga karantäns-anstalter böra användas, så är det mot smittor af denna beskaffenhet, hvilka äro vida värre än både gula febern och koleran. Att detta ohyggliga stridssätt icke är nytt, såsom man förmenar, utan mycket gammalt, inhemtas af Walbo härads domböcker, synnerligen på 1640-talet. Men den tiden var man litet allvarsammare mot grofva brottslingar än nu, utan afseende på om det onda kunde kallas endemiskt eller sporadiskt, och följden blef, att det icke återkom förr än efter långa mellantider. Tjufnader hafva i samma trakt, ehuru det så kallade läseriet der är allmännare än annorstädes, och sedligheten således borde vara större, under sednare årtionden snarare till- än aftagit, och gått derhän, att en och annan nödgats hålla nattvakt för att i möjligaste måtto söka freda sin lösegendom. Af sådana brott kommer allenast ett ringa antal inför rätta, emedan man icke kommer upphofsmännen på spåren. De kunna således ej till fulla, verkliga summan synas uti Justitie-Statsministerns berättelser. Anmärkningsvärdt är, att nöd och djup fattigdom ej synes vara driffjedern, då folket i allmänhet i denna trakt bergar sig väl, och hvad som tillgripes icke är af beskaffenhet att släcka hungern.

FOLKMÄNGDEN. Den veterligen äldsta tillförlitliga underrättelse om folkmängden innehålles uti de i Kammar-arkivet förvarade presternas längder på folke-skattepenningarne samt mantals- och qvarntulls-längderna 1605 och följande åren. De upptaga för hvarje hemman antalet af männer, hustrur, drängar och pigor m. fl. mellan 15 och 60 år. Barn under 15 och personer öfver 60 år äro uteslutna, och kan deras antal icke någorstädes erhållas förr än med Tabellverkets inrättande 1749.

Personer mellan 15 och 60 år efter nyssnämnda längder i Kammar-arkivet:

1605	4,016.	1690	7.430.
1610	4.022.	1700	8.541.
1630	4,963.	1710	8,114.
1640	5,274.	1720	6,989.
1660	5,059.	1730	8.274.
1670	7,432.	1750	13.278.

Efter Tabellverket har *hela* folkmängden uppgått till följande belopp:

1750	31,650.	1815	40,862.
1760	34,352.	1820	45.402.
1769	35.303.	1825	51,379.
1772	33,449.	1830	54,649.
1773	32,288.	1835	59.260.
1780	36.790.	1840	60,839[1]
1785	36,475.	1845	66.870.
1795	40,131.	1850 d. 1 Jan. ..	70,629.
1805	41,744.		

Folkmängdens fördelning *efter åldern* år 1845.

Under 15 år	mankön	12,173.	qvinkön	12,069	=	24,242.
Mellan 15 och 60 år	,,	18.836.	,,	19,461	=	38,297.
Öfver 60 år	,,	2.009.	,,	2.322	=	4,331.
	Summa	33,018.		33,852	=	66,870.

Folkmängdens fördelning *efter klasser* år 1845.

Ridderskapet och Adeln	124.
Prestestândet	176.
Stândspersoner	540.
Borgare	399.
Bondestândet	54,006.

[1] Enligt Konungens Befallningshafvandes femårsberättelse den 26 Maj 1843, utgjorde folkmängden 1840 efter mantalslängderna 1,624 personer mera, än efter tabellverket. Orsaken härtill ligger till väsendtlig del deruti, att mantalslängder och tabeller icke afslutas vid samma tid på året, hvarigenom summan efter de samma omöjligen kan blifva lika. Pastorernas tabeller afslutas enligt förhållandet den 31 December. Mindre noggrannhet hos den ene eller andre embetsmannen är naturligtvis äfven bidragande till skillnaden.

Alla andra	11,621.
Utlänningar	4.
Summa	66.870.

Folkmängdens fördelning *efter prosterierna* 1845.

S. Dals prosteri	23,241.
W. Dals	20.242.
N. Dals	18.469.
Torrskogs och Wårviks socknar af Nordmarks prosteri	2,654.
Dalboredden af Gilbergs prosteri	758.
Åmåls stad	1,506.
Summa	66,870.

Folkmängdens fördelning *efter härader* igenfinnes här nedan vid Länsmansdistrikten.

Den som fäster någon uppmärksamhet vid dessa siffror, lärer troligen anmärka den ansenliga tillväxt, folkstocken gjort på 100 år, oaktadt både hungersnöd, krig och farsoter inträffat under tiden, och oaktadt färre hinna till hög ålder nu än fordom. Tilltager den på samma sätt härefter, synes den förmodan icke vara tagen så alldeles ur luften, att i en framtid tillgången på jord till folkets bergning i denna bergsbygd måste blifva otillräcklig. Den tid måste då komma, när hvarje torfva, som kan bära födoämnen, blifvit upptagen och använd. Skogen viker undan för menniskans brådskande odlingsarbete, vatten på de låga trakterna likaså, men bergen vika icke och deras ofruktbarhet förändras ej. Orsakerna till folkmängdens utomordentliga tillväxt äro flera, men de hufvudsakligaste torde utan tvifvel finnas i jordens öfverdrifna sönderstyckande, backstugu-anläggningar samt en tilltagande lättsinnighet könen emellan, sedan straffen för fägersmål under tidens lopp mer och mer mildrats och nu nära upphört. Detta och deraf följande betryck, för hvilket en stor del af befolkningen är utsatt, ger rika anledningar till eftersinnande, om det kan vara önskvärdt och för samhället gagneligt att enahanda förhållande, utan någon hämmande åtgärd af statsmakterna, får allt framgent fortgå.

BONINGAR. En och annan så kallad ryggås-stuga (kroppås-stuga) står qvar, vittnande om hög ålder och om byggnadssättet för omkring 200

år tillbaka, likväl längesedan utrymd af jordegaren och nu bebodd af fattiga. Manbyggningen var vid 14 alnars längd, 10 alnars bredd, men blott 4 à 5 alnar hög på långväggarne. Allt till taket hörande trävirke syntes invändigt. Vid ingåendet måste man böja ryggen. Torpare- och backstugor af denna beskaffenhet finnas nu flerestädes, täckta med råghalm och torf. Intet mellantak. Huset är indeladt i ett större rum, — stugan med sin rundspis, — en liten kammare samt en ännu mindre förstuga. Spjället består antingen af en tunn stenhall eller af några hopspikade brädlappar, som fästas på ändan af en stång, att dermed tilltäppa skorstensöppningen utvändigt, ofvan taket. Stången har till vågmat (hypomochlion) en träbock, stående på taket, och i smaländan ett rep eller björkvidja, som går ned in i stugan, eller och ned till långväggen utvändigt, der den fästes vid en träpinne. Med tillhjelp af detta rep upplyftes spjället nedifrån och lägges på skorstenspipan. På slättbygden, der bränslet måste sparas, arbetar man de mörka qvällarne vid påtända tallstickor, af hvilkas rök taket blifver svart. Åskådligt är sålunda hvad fordom kallades att sitta under "sotad ås". Under sista århundradet, isynnerhet dess sednare hälft, hafva boningarne blifvit, så till det inre som yttre, mycket förändrade, rymligare, med flera rum samt öfvervåning. Sedan tillgången på goda byggnadsämnen aftagit, uppför man större och prydligare hus. Hvad som felas i varaktighet, öfverskyles med brädfodring och rödfärg. På flera ställen har allmogen uppfört manbyggnader, utan allt tvifvel vackrare än adelns sätesgårdar i denna ort under 1600-talet, dock händer icke sällan att öfvervåningen blifver oinredd. Mångenstädes äro rummen väl tapetserade, husen utvändigt rödmålade, jemväl å ett par ställen strukna med oljefärg. Här och der ser man målade staket omkring gårdsplanen. Flertalet har dock enklare, omålade boningar, täckta antingen med björknäfver och torf, eller med skiffer eller tegel.

HUSGERÅD. Detta är hos småbrukarne i allmänhet ganska enkelt, sådant det tillverkas inom orten. I de mera välmåendes gästrum (sängstugan), än på nedre, än på öfra botten, när tapeter ännu icke kommit i fråga, äro väggarne öfverhängda med husfolkets högtidskläder, hvaraf ofta finnes godt förråd. De förmögnaste jordegarne hafva i sina högtidsrum inköpta betsade stolar, bord, soffor, draglådor m. m. af björk eller al, samt större speglar på väggarne. I mina första tjänstår såsom prest

voro ryggås-stugor ännu flerestädes till finnandes och möbleringen mer än enkel. Då jag var ute på husförhörs-resor, hvilade jag öfver natten i en och annan sådan. Bädden tillreddes då åt mig på stugans långa bord, emedan annan plats saknades. Man sof der godt, utom vid tillfällen då det föll husets råttor in att anställa enviges-kamp på stängerna i taket och man låg med fruktan att den tappande parten kunde komma neddimpande i ansigtet. Sängar för flera än husfolket funnos icke i så beskaffade stugor. Fat och tallrikar voro fordom af tenn, numera äro de af postlin. I hvardagslag hade man förr tallrikar, svarfvade af bokträ, som såldes af Westgötar, numera af krukmakaregods. I gamla dagar skänktes ölet i de förmögnes hus åt de förnämsta gästerna ur silfverbägare och till de öfriga ur svarfvade masurbollar eller laggade kannor af enträ, nu utur postlinsmuggar, drickesglas eller glaserade lerstop.

KLÄDEDRÄGTEN. På vestra Dal kläder man sig i allmänhet af hemma tillverkade tyger, grått, brunt, blått vallmar för karlarne, half-ylle och bomullstyger för qvinnokönet. Så äfven på östra Dal, hvad hvardagsbehofvet angår. Men högstidsdrägten derstädes är numera ofta af fabrikstillverkning, inhemsk eller utländsk, och detta bruk synes utbreda sig, samt är i några socknar af Walbo och Wedbo temligen allmänt. Paraplyer och slöjor äro vanliga i dessa socknar samt på östra Dal bland välmående jordegares döttrar. — paletåer, bottforer eller ytterstöflar bland ynglingarne, tulubber hos flera husbönder. Den fordom nyttjade långa råcken, de korta skinnbyxorna, skorna med strumpor och vintertiden derutanpå snösåckor af vallmar, som gingo upp till knäna, jemte hatten af stadig yllefilt, synas för alltid vikit undan på de unga karlarne samt lemnat rum för korta råckar och långa byxor af kläde, stöflar, stundom galoscher, och mössa, allt tillskuret på så kalladt herremanér. Det är allenast de äldre männen och de mindre bemedlade, som vidblifva gamla bruk.

FÖDOÄMNEN och MÅLTIDER. I födoämnenas beskaffenhet företer sig ingen väsentlig skillnad från grannprovinserna. Man brukar det tunna osyrade hafrebrödet, — en sed som förtjenar efterföljd der den icke vunnit inträde. Sådant bröd af skrädmalen hafra är ett bland de smakligaste och tillika sundaste näringsmedel. Till bröd användes likväl vanligen den minst kärnfulla säden, som derjemte hos de fattiga är blandad med något agn. Malet och förvandladt till tunnbröd blifver detta

ganska ätbart, och söndersmuladt i mjölk eller välling en god rätt. Hvardagsrätterna äro gröt, välling, mjölk, potäter med och utan sill, smör och ost, -- söndagarne kokadt fläsk, kött, köttsoppa, ärter eller kål. Godt öl och dricka äro högst sällsynta på landsbygden i Sverige, Dal icke undantaget. Var de gamles "mungodt" icke bättre än nutidens öl, så fordrades en kraftfull Götisk mage för att deraf må väl. Deremot erhålles höst-tiden i skogsbygden ett det välsmakligaste och sundaste dricka af blå enbär, äfven i backstugor tillredt så, att det knappt skulle kunna göras lika godt af den skickligaste bryggarmästare. Men vanligen anser man detta dricka vara för simpelt att bjuda främmande. Måltiderna för arbetsfolket äro: frukost vid solens uppgång, en bit bröd med en sup bränvin, eller ock, i bränvinets ställe, litet smör, ost eller potatissmör till brödet; dagel kl. 9; middag kl. 3; qvällmat vid solens nedgång. Härifrån skilja sig åter andra delar af landet så till vida, att dageln ätes kl. 8, middagen kl. 12. Aftonvard tages då kl. 6 e. m; och qvällsmåltiden vid dagens slut. Detta vår- och sommartiden till den 1 Okt. Hösten och vintern afläggas frukosten och aftonvarden. Kaffe, hvilket för 30 à 40 år sedan var högst sällsynt i allmogens hus, finnes nu allestädes, nära nog i hvarenda torparekoja, å östra Dal till dagligt bruk samt att bjuda främmande. Det förstås, att bränd råg, ärter, hvete, korn får understödja kaffebönorna. Vanligen bjudes hvarje person 3:ne koppar kaffe, 2:ne utan och en med småbröd, hvilket oftast är inköpt i landthandelsbodarne.

IDOGHET. Enligt Konungens Befallningshafvandes femårsberättelser saknar allmogen händighet i slöjder. Så är ock förhållandet i flera Sveriges landsorter. Man sysselsätter sig hufvudsakligen med modernäringen och låter i allmänhet socknehandtverkare uträtta hvad som erfordras i slöjdeväg, äfven den åker- och körredskap, som dagligen behöfves. Dock gifves härifrån många undantag. I flera socknar tillverkar bonden och hans söner sjelfve körredskapen. Men skall en så enkel sak som en likkista eller ett bord förfärdigas, så efterskickas vanligen snickaren. Likaså vid inläggning af golf och tak samt förfärdigandet af stolar, skåp, kistor och fönster. Detta härleder sig mindre från bristade fallenhet och förmåga, än af en gammal ovana att icke försöka sig äfven i dessa arbeten. Det ginge nog, om man blott började och hölle ut någon tid. Ty man ser å en del ställen på Dal personer i vissa fall ådagalägga mycken skicklighet. Så utmärka sig många i Mo, Hesselskogs och Åmåls socknar

såsom särdeles dugliga timmerkarlar, förrättande arbeten, fullt ut jemförliga med, om ej öfverträffande, Fryksdalingens i Wermland. Flera enskilde äro goda smeder och snickare, en och annan i jern-, stål- och malmarbeten att jemföra med de bättre mästarne i städerna. Men i allmänhet eftersättes alltför mycket i denna väg. Lika väl som i Norrland borde man här kunna drifva linodling och och linneväfnad till både rikligt husbehof och till en lönande inkomstkälla. Westgöten i Boråstrakten afsätter på Dal en myckenhet tyger. Ale härads allmoge tillverkar och säljer hit stolar, soffor, draglådor m. m. Dalkarlarne finna köpare för sina väggur, ja äfven ej sällan för sina laggkärl. Smålänningen utbjuder sina väfskedar. Fattiga från södra delen af Elfsborgs län komma, såsom man sagt mig, till Skålleruds socken att der hemta bitar af den ljusgrå, särdeles fina glimmerskiffern, dem de slipa till brynen och sedan försälja. Allt sådant m. m. kunde åstadkommas inom denna ort[2]. Man har icke på länge haft skäl att klaga öfver näringstvång, men desto längre öfver lust till företag i flera särskilda näringsvägar.

FESTER. LEKAR. Marknader och auktioner äro högtider, hvilka gerna och talrikt bevistas, äfven af dem, hvilka hafva litet eller intet att dervid uträtta. Men de äro inbjudande, emedan man der träffar vänner, får se en myckenhet menniskor och varor samlade på ett ställe, gifver och emottager trakteringar, gör nya bekantskaper, får höra nytt från flera håll, och den som älskar spritdrycker, har godt tillfälle att släcka sin törst till öfvermått. I början af Januari årligen anställer ungdomen dans-

[2] Näringarnes mångfald ger godt tillfälle att välja sådant, som för hvarje orts egenheter och hvarje enskild persons fallenhet är bäst passande. Hvad företagsamheten och fliten kunna uträtta till folkets bergning och välmåga synes så inom som utom fäderneslandet, och gränsar stundom till det otroliga. Tyskarnes bräckliga barnleksaker sysselsätta tusentals personer, som deraf finna sin utkomst, och dessa småsaker spridas öfver hela verlden. I Tyrolen finnas trakter, ensamt bebodda af bildhuggare. I byn Sand uti biskopsdömet Bamberg, som hvarken har åkerjord, äng eller skogsmark, sysselsätta sig alla invånarne — icke mindre än 300 hushåll — endast och allenast med korgmakare-arbete. Savoyarderna kunna draga ut ända till Hartz med råttfällor till afsalu, och hemta tillbaka på Rammelberget den brunsten, hvarmed Venetianerna göra sitt gröna spegelglas hvitt. Tyskarne skicka träskedar till Westindien, väggur af trä till Asien och Amerika. *Ueber National-industrie und Staatswirthschaft*, von Lueder. Berlin 1800. I. s. 61.

gillen, hvilka gerna besökas; i Juni likaledes, så kallade Midsommarsvakor, med dans och lekar natten öfver. Undfägnaden vid sådana tillfällen är dricka, öl, kaffe, bränvin och Uddevalla, d. ä. kaffe och bränvin sammanblandade till ungefär hälften af hvartdera i en kaffekopp på sitt fat. Dessutom firas Lucias dag d. 13 Dec. med frukost vid dukadt bord kl. 3—6 på morgonen. Stundom flyttas denna fest till söndagen näst före eller efter Lucias dag. Den 26 Dec. plägar man vid jernverken uppvakta grannarne med Staffans ljusa stjerna, en af papper gjord lykta, fästad på en stang, som visas bittida på morgonen under afsjungande af Staffans visa. Stjernbäraren och sångarne skola undfägnas, och detta är hufvudsaken. Staffans lefnad och öde ligga obemärkta i bakgrunden. Vid större bröllop, synnerligen sommartiden, anställas lekar mellan dansen, helst på fria fältet, såsom hök och dufva, enkling-leken samt andra gamla bekanta. Polskan är den allmännaste och nästan uteslutande enda dansen. I Ärtemark hörer ibland till bröllops-nöjena, att några kläda ut sig, föreställande resande från främmande länder. De berätta nu sina äfventyr, ländernas olika seder och bruk på ett sätt, som ej sällan hos mera öfvade förråder snillrik uppfinningsförmåga samt föranleder till mycken munterhet. Konsten är att måla händelserna så ovanliga och löjliga, som möjligen ske kan.

SPRÅKET.

"Sproget synes engang at have været omtrent det samme i alle tre nordiske Riger."

Ivar Aasen.

Denna orts dialekt, lika behaglig att höra som trots någon annan i riket, är hufvudsakligen densamma som i andra Götalandskap, isynnerhet Westergötland, Bohuslän, Wermland, ehuru här såsom annorstädes skiljaktigheter förekomma. Ett skriftspråk kan och bör bibehålla sig så, att öfvergångsformerna (hvarigenom ordet får ett annat utseende och ljud, ehuru bemärkelsen bibehålles, såsom *Lys* i stället för *Ljus)* blifva få; men med talspråket i allmänhet och bland allmogen isynnerhet är förhållandet annorlunda. De flesta talande känna inga regler, — de följa endast vanan och gehöret samt uttrycka sig ofta efter egen smak och beqvämlighet. Ehuru allmänheten i nära 200 år allmänneligen läst och

förstått språket i tryck, är det dock icke ur boken man hemtat ledning för talet, utan af sin närmaste omgifning. Såsom denna talar, så talar man efter, och förändrar till och med personers tillnamn både till vokaler och konsonanter, så att de få ett alldeles eget utseende och uttal. På detta sätt uppkomma dialekter i skilda orter, stundom olika inom den lilla kretsen af ett härad, jemväl inom en socken. Deraf de många öfvergångsformerna, så i Skandinaviska språken, som i alla andra lefvande språk, — hvilka former bildat sig omedvetet, stundom genom en eller annans vårdslöshet i uttalet, som efterföljts af andra, spridt sig och fortgått under århundraden. Dessa öfvergångar äro så mångfaldiga, skiftande, regellösa, att det vore en spild möda söka bringa dem i system.

Tager man för sig *Dialectus Vestrogothica* af Sven Hof 1772, så finner man der det hufvudsakligaste af det från skriftsvenskan afvikande ordförrådet inom landskapet Dal. En stor del är äfven samlad af Joh. Ihre uti *Dialekt-lexikon* 1766. De af E. A. Holmberg, uti beskrifningen öfver Bohuslän 1842, upptagna provinsord, när derifrån undantages sjötermer, hvilka begagnas af skärgårdsfolket i och för dess näring, återfinnas till största delen här på Dal. Så förhåller sig äfven med ordförrådet i Westbo härad af Småland, enligt J. Allvins beskrifning 1846. Det är det gemensamma språket i Götalandskapen, likväl med smärre artförändringar i olika orter, som bredt sig nordvest ut till gränsen af Dalarne samt vidare öfver Norge. Likheten mellan Norrska allmoge-språket samt allmoge-språket i Götaland ända till Östersjön sträcker sig icke endast till en myckenhet sakord, benämningar på naturföremål, på handlingar, egenskaper o. s. v., utan äfven till böjningssätten, att det synes vara alldeles otvifvelaktigt, att Götarne i Götaland befolkat största delen af Norge, så vidt nämligen man till en sådan bosättning i den grå fornåldern kan och får sluta af det språk, som kolonisterna eller inkräktarne qvarlemnat. En noggrann pröfning af de nyssnämnda dialekt-samlingarne, jemte närmare bekantskap med det ännu brukliga språket bland allmogen i Götaland samt anstäld jemförelse med Iv. Aasens *Det norske Folkesprogs Grammatik*, Christiania 1848, och Lor. Hallagers *norske Ordsamling*, Köpenhamn 1802, skall, såsom jag förmenar, undanrödja all tvekan i detta fall. Än vidare bekräftelse härpå erhålles, då man vänder uppmärksamheten på ställens namn i de båda rikena, hvarvid P. A. Munchs *histor. geogr. Beskrivelse* 1849 *over Kongeriget Norge i Middelalderen*

lemnar förträfflig handledning. Troligen skall mången Svensk, som genomläser denna bok, förundra sig öfver att i Norge återfinna en sådan myckenhet ortnamn, som han förut känner Sunnanskogs i Sverige. Den naturligaste förklaringen öfver denna likhet är väl den, att dessa namn öfverkommit till Norge af samma orsak och på samma sätt, som de många Skandinaviska ortnamn, hvilka träffas i England, och de Europeiska ortnamn, hvilka öfverflyttats till Amerika och andra länder af utvandrare, hvilka der i vildmarkerna nedslagit sina bopålar[1].

[1] Det torde jemväl förtjena anmärkas, att vissa ting och begrepp under medeltiden betecknades med samma ord i Götalands provinser och i Norge, hvarpå exempelvis må anföras: *Utlæghr*, fredlös; *Laupr*, -löp, löb, ett mått för smör och salt; *Laupsbol*, hemman, som betalde i ränta en löp smör, — benämningar, hvilka, så vidt jag känner, icke förekomma norr om Kolmorden och Tiveden, men deremot i Norge. Se Glossarium till *Westgötalagen* af Schlyter; *Gulatingslagen*, Köpenh. 1817; *Bergens Kalfskinn*, *Christina* 1843; Kalmare stadga 20 Juli 1397: Jordebok för Skara Domprosteri, m. fl. diplomer i de Kongl. samlingarne; N. Jonge, *chorogr. Beskr. over Norge* 1779, enligt hvilken då ännu i Söndmöre fanns en skatt, som kallades *Löbsmör*.

Att Wermland från Götaland erhållit sin första befolkning, hvilken der anlagt nybyggen utefter Wenerns stränder och sedan utbredt sig efter vattendragen, synes belägenheten vester om de vilda, oländiga, höga och breda Tiveds- samt Kilsbergen och Dalfjället utvisa, jemte den nära slägtskapen mellan dialekten i Wermland och i Götaland. Visserligen är möjligt, att delar af de vidsträckta urskogarne i Elfdals, Fryksdals och Jösse härader blifvit upptagna af nybyggare från Svealand, men bevisadt eller ens med sannolikheter understödt är det ännu icke. Att Nordmarken blifvit befolkad från Wedbo, har jag ofvanför antydt. Beträffande Sturlesons uppgift, att Olof Trätelja först bebyggde Wermland, så är den, såsom grundad på muntlig sägen, hvilken skulle kunnat bevaras oförändrad fulla 400 år innan den uppskrefs af Snorre, likaså otrolig, som den är för våra äldre Svenska historieskrifvare alldeles okänd. *Isländska konungalängden* för Sverige, *Catalogus regum Sveciæ*, *Registrum Upsaliense*, *Gamla Svenska Krönikan*, *Lilla Rimkrönikan*, Erici Olai *Krönika*, Olai Petri, Johannis Magni, Laur. Petri *Krönikor*, korteligen *alla* våra *inhemska* underrättelser från äldre tider intill 1620, då Ynglinga-sagan synes först blifvit bekant i Sverige, veta alls intet om Trätelja såsom småkonung i Wermland, utan nämna både honom och hans son Inge såsom Svea konungar i Upsala. Dessa inhemska vittnesbörd böra kunna påräkna lika mycket förtroende, ja vida mer, än en, om också utmärkt, sagosamlare på den för händelsernas skådeplats aflägsna ön Island, hvilken samlare, enligt egen uppgift, hemtat sin saga af der boende kunnige män, de der svårligen egde bättre kunskap om

Hvad Dalbodialekten beträffar, meddelas här endast så mycket som skäligen kan väntas i detta arbete, hvilket icke har till föremål grammatikalisk eller lexikalisk fullständighet. Här upptages således endast en ringa del af det väsendtliga. Men svårt, ja nära omöjligt förblifver det alltid att bestämdt förklara: detta ord och uttal hörer till dialekten *ensamt* inom denna provins, detta till dialekten i en annan; emedan till hvarandra gränsande landskap, ja äfven från hvarandra vidt aflägsna, hafva åtskilligt gemensamt, så i ord, vokalförändringar, som böjningssätt och uttal.

Bokstafsljud

A har dubbelt ljud. Ett hårdare, djupare, tillkännagifvet i bokstavens alfabetiska namn samt i första stafvelsen uti *afbedja, aflöna.* Ett lenare, som höres i sista stafvelsen af dessa verber. Det förra ljudet begagnas företrädesvis här i orten och synes framför allt annat utmärka Dalbodialekten. Det förekommer äfven i Norrska landskapen Sogn och Lister. I Tössbo härad är språket något blandadt af Wermländskan, hvilken gifver sig tillkänna genom e i sista stafvelsen af infinitiverna och för öfrigt der Dalbon begagnar det djupare *a*, hvilket jag här i ordlistan tecknar med ***A, a,*** fetstil.

O har dubbelt ljud. Först det vanliga, slutna, som dess namn i alfabetet angifver samt höres uti orden *ogräs, ogunst, ofeg, osa, orda.* Sedan ett mellanljud af *o* och *å*, såsom i orden *offer, sofva, soffa.* Detta sednare

---

Sveriges regenter under förflutna århundraden, än Svenskarne sjelfva. Messenius söker sammanjemka Ynglinga-sagan med våra Svenska källor. Likaså J. Loccenius och Örnhjelm. Ol. v. Dalin är den förste, hvilken icke drog i betänkande att flytta Trätelja från Upsala thron till Wermlands skogar, i enlighet med Ynglinga-sagan, hvarvid sednare författare låtit bero. Wermlands topografer hafva derefter, säkert i all välmening, flyttat Gaulum i Norge till Gilberga i Wermland, Atleön i Wilnes socken, Bergens stift, till Glasfjorden, på papperet uppfört afgudatempel vid Gilberga, gifvit Trätelja kungsgårdar vid Wermskog, Gilberga, Hjelskata och Säffle, samt slutligen låtit hans aska få sin plats i grifthögen vid Säfflebron! Sålunda hafva Thiodolfers 12 versrader i Ynglinga-sagan, i hvilka Wermland icke ens nämnes, fått en utsträckning, som den hedersmannen säkert aldrig anade. Svensken har en öfvervägande lust att tillegna sig eller efterapa det utländska, äfven det orimliga, det bakvända, samt förkasta sitt egna fosterländska, förnuftiga.

ljud är härstädes det allmännaste i andra och följande stafvelserna. För att skilja dessa ljud. är det sistnämnda i ordlistan utmärkt med fetstils *O, o*. Det förekommer allmänt i Norrskan, enligt Aasen, sid. 12.

L har likaledes dubbelt ljud. Ett lenare. det i Svenskan vanliga, som bildas genom tungans förande mot öfra tandraden. Det igenfinnes i bokstafvens namn och i alla ord, som börjas med konsonanten *l*. Ett annat hårdare, som tillvägabringas genom tungspetsens böjande mot gomen, utan att vidröra öfra tandraden. en rörelse så, som då *r* uttalas. Detta *l*-ljud är mycket allmänt inuti och vid slutet af orden, synnerligen efter lång vokal. Det förekommer i flera Götalandskap samt i Akershus stift och Nordanfjälls i Norge. För att skilja detta från det lena *l*, har jag tecknat det med fetstils *l*. Man säger icke Öl utan Ö*l*. [1]

R är icke gombokstaf såsom i Skånskan, Danskan och flera syd-europeiska språk. utan tungbokstaf, såsom i Svenskan, Norrskan samt Jutländskan. När någon uttalar *r* på Skånska sättet, säges han *skorra*, eller tala som om han hade gröt i munnen, och tros detta härleda sig från något fel i talorganerna. Ett sådant skorrande är likväl högst ovanligt att få höra af infödda Dalboer.

Utbyte af vokaler.

A för e. *A* ku, en ko.
„ „ u. W*a*ksen, vuxen.
E för i. D*e*g, dig.
„ „ ä. S*e*ga, säga.
„ „ ö. Bl*e*j*a*, blöja.
I för ö. T*i*vär, töväder.
O för u. *O*ngdom, ungdom. *O*nge, unge. B*o*nke, bunke. *O*mmen, ugnen.
O för u. H*o*fve, hufvud, J*o*mfru, jungfru.
„ „ å. *O*t, åt. F*o*le. fåle. H*o*g (Hoj i Mo socken), håg.
„ „ ö. F*o*lje, följe. B*o*l*a*, böla.
U för o. K*u*, ko. S*u*, so. B*u*, bod.
Y för u. L*y*, ljud. L*y*sebr*o*ten, Ljusebråten.

---

[1] I originalupplagan har dialektordet satts med kursiv stil och rikssvenskan med rak stil, medan avvikande bokstäver, (t. ex. tjockt l) satts med halvfet stil. I 1965 års upplaga har skillnaden mellan dialektordet och rikssvenskan slopats och det avvikande ljudet satts med kursiv stil. L. T.

Å för a. W*å*kenhus, vapenhus.
„ „ e. H*å*s, hes.
Ä för a. *Ä*ftan, afton, L*ä*mm*a*, lamma.
„ „ e. M*ä*, med. *Ä*tter*o*t, efteråt.
„ „ ö. G*ä*r*a*, göra.
Ö för i. S*ö*lver, silfver.
„ „ u. T*ö*ng*a*, tunga, börda.
„ „ y. S*ö*ster, syster. M*ö*, mycket. L*ö*ckt*a*, lykta.
„ „ å. D*ö*n*a* dåna, dundra.

Konsonanter och stafvelser bortfalla.

D i slutet af många ord. Go, Mä, So, god med, såd.

N i den bestämda och obestämda artikeln vid feminina.. E mar, ett sto. Kon*a* ä gal*a*, qvinnan är galen. Resp*a*, rispan. Nössemark*a*, Nössemarken.

De i aktiva imperfektet. P*a*ck*a*, Timr*a*, K*a*st*a*, packade, timrade, kastade.

I öfrigt försvinna bokstäfver och stafvelser på snart sagdt oräkneligt sätt, eller förändras de olika inom olika härader af provinsen, såsom: Gra'n, grannen; H*a*l, hård; Jol*a*, jorden; K*a*r*a*, karda; Hal, half; Lo, loge; S*a*'n, sade han; Ge'n, gif honom; Ge'n*a*, gif henne; T*a* från*a*, tag från henne; Råka'n, råkade honom; *O*mmen. om honom. I sammansättning med fadersnamnet säges s*a* för son:: Per Ols*a*, Per Olofsson. En egenhet förekommer å ett och annat ställe i Walbo och Wedbo, att *h* i vissa ord borttages framför första vokalen, tillägges deremot framför första vokalen i andra ord, der *h* icke borde vara: Äst, häst; Ök, hök; Ön*a*, höna; *A*mpåker, hampåker: *A*ge, hage; Arre, herre: Håk*a*, åka; Hög*a*, öga; Hör*a*, öra. Så är förhållandet i en del af Östergötland vid Östersjökusten samt i en del af Småland, jemväl i Norge, Bergens stift, Söndmör, Söndfjord och Nordhordlän. Och likasom på Dal och i flera Göta landskap *n* af *ns* bortkastas i genitiva ändelsen, så äfven inom Norge: h*a*s, hans; b*a*rsöl, barnsöl, o. s. v. Andra egenheter inhemtas af följande ordregister. Hvad detta angår hade det kunnat betydligt förökas. Jag har uteslutit de ord, som på Ihres tid, d. ä. för 80 år sedan, ansågos för provincialismer, men sedan ingått i skriftspråket och intagits i ordböcker. I öfrigt brukas, såsom kändt är, flera af efterföljande ord i andra provinser så väl som här.

Substantiver.

*A*ckle, fotled; *A*l, häl; *A*ler, selstroppar: *A*nlåt, dödskamp; *A*nring, jernstång under slädmed; *A*ntimme (Anværkdagher), tid för utsäde och skörd: *A*nv*a*kevär, då det blåser om natten och ingen dagg faller: *A*seka (Asikkia), åska; Atteråder, återbud; B*a*ckeli*a*, större backe på vägen; B*a*ra, sädeskärf, neker, utbredda på logen till tröskning: Bet, ohyra pa folk och boskap; Betel, träns i betsel; Betski, infodring omkring dörren; Begåfning, fästmansgåfva till sin trolofvade; Bicka (Bykkia), hynda; Bläster, blåsväder, Bogträ, loka på sele; Br*a*gder, norrskenets strimmor; Brann, ett af de trästycken, som utgöra sädesharfven; Bringebär, hallon; Brasme, braxen; Brik, en inmurad brädlist eller hylla på spiseln; Bro, trappa; Brona, trappan: Brännsten, svarvel; Brötyg, hafra, som begagnas till tunnbröd; Bonke, en hoplagd hög, t. ex. af timmer; Bult, vält: Buser, kålhufvuden; Bygg, korn; I d*a*gane; i dagningen; D*a*gel, frukost; Debea och Debeta, debetsedel: Doning, redskap: Dott (af dötta, tilltäppa), spjäll utvändigt på skorstenen: Dråg, sidländt mark; Drätt, dragstång för oxar vid plog och harf; Drög, vedsläde, äfven handsläde, hvarmed slaget gräs drages från vattensjuka, sumpiga ängar; Dö*l*, Dä*l*, åbo i en dalbygd, såsom Nordä*l*ing, Sundä*l*ing: Dörrk*l*ä, handduk, 4 à 5 alnar lång ½ aln bred, hvilken förr hängde dubbel på väggen vid dörren: Enveting, Enstöne, enfaldig eller envis menniska; Engtyta, gräshoppa; Fa*l*, spår: F*a*nte, en tölper; Fjälster, tarmar af slagtadt nötkretaur; Fjär*a*n, tjäder; Fjärkal, vattenhjul på sqvaltqvarn; Fjott, munstycke pa skaftet till tobakspipan; F*l*og, rheumatism: F*l*es, pannan på en menniska; F*l*oge, vattensamling, äfven golf i kostall; F*l*öter, grädda; F*l*öje, små brömsar och stickflugor; Foss, vattenfall; Froms*a*, den förstfödde qvigkalfven; Fyx, kostall; Fästing, Kornfästing, trolofvad karl, hvilken reste omkring i bygden vintertiden att emottaga gåfvor af säd till sin bosättning; Fästepiga, trolofvad qvinna, hvilken åtföljd af en hustru gick i bygden från ena gården till den andra att insamla gåfvor af ull och lin sommartiden, för samma ändamål (denna osed att fara kornfästing och gå fästepiga, är icke längesedan afskaffad): Gimmer, tacka: G*l*en*a*, ljus fläck mellan molnen på himmelen; Gly, gyckel; Greppe*l*, gödselgrep; Grufva, eldstad; Gröngö*l*ing, grön hackspätt; Grågås, vildgås; Grå, Gråben, varg; Gälle, hylla eller ställning under taket i stugan: Gupp*a*, siklöja: Getk*l*öfving eller Båckebl*a*, menyanthes trifoliata: Gässling, gåsunge; Göp*a*, lodjur; Hadd*a*,

ett jern med led midtpå och krok i båda ändarne, att dermed lyfta kokgrytan i och ur eldstaden; Hafde, hörn på gärdesgård; Ha*l*ane, skulderbladen; Ha*l*e, agn och stubb efter ursållad säd; Hamn, betesmark; Hamnkrytter, boskap som går i hamnen; H*a*ndv*a*l, skaftet på trökslagan; Hen, fint bryne, vättjesten; Hi, björnens vinterläge: Hink, hinder, dröjsmål; Hoballe, då solen sommartiden är högst på himmelen; Hogbit, uppstigning i munnen af magsyra; Ho*l*ing, vallhjon; Ho*l*t, hög, tät skog; Hornvinna, diagonal; H*o*s, strumpa; *I*.fisken id; *I*låt, jämmer, äfven gräl; Jo*l*bär, smultron; J*a*karöl, förlofningskalas; J*o*mfru, jungfru; Isläggar, gamla benpipor af hästar eller boskap, på hvilka man ställer sig och sedan med tillhjelp af en jernbroddad käpp, som hugges i isen mellan fötterna, drifver sig fram på klaris; Jur, jufver: Jäksler, de inre tänderna, molares; Jösse, hare; Kakesma, katekes; K*a*s, svedjeland; Kefv*a*, venstra handen; Kl*a*fve, halsband på nötboskap, antingen af jern eller af en böjd granqvist (dess öfra del, som hvilar på djurets nacke, kallas Åfril i Rölanda socken); K*l*eckenamn, öknamn; K*l*ening, K*l*engås, smörgås: K*l*ägg, bröms: Knalle, gårdfarihandlare från Westergötland; K*o*fve, torrhosta; Koll*a*, stäfva; Kollebässe, vädur utan horn; K*o*lle, en hög, t. ex. ättehög; Korte, litet trådnystan; Kost, qvast: Krot*a*, litet af hvad som helst; Krytter, Krötter, kreatur; Kröser, Krösebär, lingon; Kurr*a*, led af läder på trökslagan, förenande dess båda delar, handvalen eller skaftet och prejeln eller slagdängeln: äfven fängelserum, arrest: Kåre, stor knif; Leg*a*, bädd, liggställe, Lek, dans (Lekari, spelman i medeltiden); Lerk, dyrk; Li, backe; Limme, qvast; Lomm*a*, ficka; Lottbr*o*k, brukning af en jordegendom mot halfva afkastningen: Löte, viss tid på dagen; ve dätte löte, vid denna timman; Mar, sto: M*a*t-tin*a*, aflång träask, hvari arbetaren förvarar sin kost för dagen; Meraftan (Midaptan), omkring kl. 6 e. m.; Mock*a*, en hop af något: M*o*lter, hjortron; M*o*rarå, morgonrådnad; Mug*a*, vanligen 8 sädeskärf, sammansatta på åkern att torka; Mugg, mögel; N*a*re, kall blåst; Nek, sädeskärf; Näbbe, udde, näs; Närqvenn*a*, barnmorska; Nät*a*, nässla; Nöre, torra stickor eller näfver, hvarmed eld upptändes; O*l*stäfve, ordspråk, talesätt; On, hin onde; on t*a* mej, en svordom; Orne, fargalt; Peketer, Jo*l*parer, potäter: P*o*ll, stänger ofvanpå halmtak; P*o*tt, glasbutelj, förr inrymmande $^1/_3$-dels, nu $1/4$-dels kanna; Puke, nattman; äfven en mindre kolmila; Påke, vansinnig; äfven en lustig, rolig person; Ref, ifrigt sökande: Reve, bom på väf-

stol; Rele, fogelbo; Respit. årsgammal bock eller galt; äfven tid, ledighet; R*o*mme, fukt i jorden: R*o*ne. (Runi i medeltiden) fargalt: Rompäl, ryggstycke på sele: Rämmen (Norrska Trammen), djefvulen: Ränne, mellantak i uthus: Räpp, en mindre trakt af en socken: på räppen. straxt; Rättare. sockenrättare, fjerdingsman: Kronorättare. fångförare: R*a*nfoj, stort utrymme; äfven lång rad af åkande eller gående; Ryggåsstofv*a*, stuga utan mellantak: Rättihet*a*. Rektihet*a*, smörtionde till kyrkoherden: Rönning. ängs- eller åkermark i skogen; Röse, en karl, som är för något särdeles utmärkt: S*a*te. elak menniska; Sessare, sax: Sidd. lågländt mark: Sjemäll. ovett. smädelse: Si*l*, siklöja; Simme, 25 famnar rep af fina granrötter, eller af bast, till nottåg: Själabot. god gerning: Skaft. fastebref på inköpt egendom; att hustrun är med in i skaftet, betyder att hennes namn jemte mannens är intaget i fastebrefvet; Sk*o*dd. dimma; Sk*o*ler. begagnadt diskvatten: Skrock*a*. en af björknäfver gjord strut eller korg, hvari bär plockas och bäras; Skrömsle, spöke; e Skräfv*a*. en pratmakare; Skröppel. vidskepelse; Skrälle, Skällre, sönderslaget trä- eller lerkärl; Skånk. benet pa en menniska eller boskapsdjur; Skåle. förstugan till kostall; Skä*l*, fossila saltvattensnäckor: Skök*a*, utbyggnad vid en hö- eller sädeslada, lider; Sli, fodral till knif; Smock*a*, en hop: Sma*l*, stoj. buller: Sm*o*tt. smal öppning eller gång mellan 2:ne byggnader eller rum; Sno, kall blåst: Snubb*a*, Fä*l*snubb*a*, tobakspipa med kort skaft; Sn*o*rd*o*lk, orenlig person; S*o*legrann, det minsta af något; S*o*lsätt (Solasæter i medeltiden). solens nedgång, eller straxt efter hon gått ned: S*o*g, källs*o*g. vattnets uppstigande ur jorden: S*o*ll, Mj*o*lks*o*ll, mjölk, hvari en myckenhet bitar af bröd äro lagda att mjukna innan rätten ätes; S*o*rke, sårnad i hufvudet på barn; Specke, sparf; Spr*a*ken, underrättelse; Sqv*a*le. bråck: Ströf*o*lk. objudna gäster vid kalas: Stuk*a*, detsamma som muga: St*o*fva (Stuva i medeltiden). stuga, boningsrum; Stöt, kyrkovaktare; Su, so; äfven stänger, som nyttjas under näfvern på torftak; Sv*a*le, förstuga i sädesmagasin och andra uthus; Sv*o*lk, käpp eller störända, som nyttjas i slagsmål: Sänn*a*. brynsten: Sö. får; Sövel*a*, får, som mycket springer och bräker; Sönn*a*, synden, äfven sunnanväder; Sätting, nu 1/8 tunnemått; i äldre tider, då en tunna svarade mot 1½ nu, var sättningen 1/12 tunna, såsom i Norge; T*a*f*l*ätt, en liten hylla med 2 à 3 rum och små pelare dem emellan, hvilken hänger på väggen midt för bordet. derå några böcker och glas pläga hafva sin plats;

Tagel, häcklad hampa eller lin; Tarra, en bred hylla under taket i stugan; Taska, ficka; Tasse, varg; Telja, golfbräde; Telde, Telje, golf; Tia, tiden; Tjake, kindben; Tolega, matvaror, som lemnas den qvinna, hvilken emottager ull eller lin att spinna för betalning; Totte, ett antal bruder (små knippen) ohäckladt lin sammanbundna; Tranjuter, tranbär; Trafve, Träfve (Tredive), 30 à 32 sädeskärf, neker; Tvara, en ¾ aln lång käpp af en talltopp med sina utstående qvistar, hvarmed mjölgröt tillredes och omröres under kokningen; Tyn, plåga, gäck; gära tyn, göra narr af; Täle, käle; Tönner, hårdt fnöske; Tönner tusan, en svordom; Utagålsonge, oäkta barn; Wallhofven, en åker som är plöjd andra gången sedan den bar gräs; Wala, verlden; Wan, Wån, brist, osäkerhet, svag förhoppning; Dä ä vant, det är tvifvelaktigt; På vån å vara, på försök. (Af Wan har man vantro, vanfrejd, vanför, m. fl.). Wangilje, evangelium; Wampa, tröja; Weben, murgrön; Wintersä, råg och hvete; Ådrägel, fisken stam; Åflo, nära medvetslöst tillstånd, uppkommet af starka drycker; Åklä, sängtäcke; Åt (af äta), mygg, brömsar och andra insekter på boskapen; Äckra, linda eller osådd åker; Änga, andtäppa; Ärtepong, ärtskida; Ättebrå, lik slägten; Öfse (Opse), takfot; Ökt, arbetstid mellan måltiderna.

Adjektiver.

Dalbon nyttjar sällan adjektivändelsen -ig, -igt. Hellre nyttjas i maskulinet -et, i feminin. och neutr. ete, eller leg, le och a, eller sam, samt, eller volen, volet (Norrskans voren), eller all, allt, och öfverensstämmer häruti med invånarne i flera Götalandskap. Några exempel:

Ändelsen et, ete.

Ampet, ampete, otålig, kinkig; Berget, bergig; Broket, brokig; Bängslet, ostyrig; Flamset, slarfvig; Gåpet, fånig; Grosslet, grumlig; Gälmet, Gremmet, flammig, randig, säges om boskaps färgteckning; Hamset, slarfvig; Holet, gropig; Jåpet, enfaldig; Krasslet, sjuklig; Pjasket, högst inskränkt till förståndet; Posslet, dålig, senfärdig; Påket, fånig, äfven lustig; Sjåpet, dum, enfaldig, Skranket, smal, hänglig till växten; Slomret, tanklös; Spättet, fläckig, som en hackspätt; Stackete, kort; Stönet, envis, oböjlig; Tåpet, enfaldig.

Ändelse leg, le, a.

Brokeleg, bruklig: Grömmeleg. med grymhet; Läseleg. läselega, läslig, läsligt; Måttele, måttligt; Onteleg. ordentlig.

Ändelsen sam, samt.

Morsam, rolig; Fåtisam, nyfiken: Åfångsam. oroligt ombytlig till sinnet.

Ändelsen volen, volet.

Blygvo*l*en, blygsam; Blåvo*l*en, Blåaktig; Fortvo*l*en, fortfärdig; Gråvo*l*en, gråartad: H*a*lvo*l*en. hård, hårdartad; *L*ortvo*l*en, smutsaktig; Renvo*l*en, renlig; Snällvo*l*en, fortfärdig; Stelvo*l*en, stelartad; Våtvo*l*en, fuktig; Wevo*l*en, beskaffad; Uvo*l*en. vårdslös.

Ändelsen all, allt.

Blåsall, stormig; Grinall. grinig; Grättall, kinkig. säges om små barn; Kr*a*kall, sjuklig; Kettal, kittlig: Ruskall, otreflig: Sjukall, sjuklig; Snäggall (om menniskor) vresig, snäsande, (om djur) som gerna vill bita, (om väderleken) kall, stormig; Skuggall, med aftynande krafter; Hemall, hemmastadd, treflig.

Andra adjektiver.

All dag, hela dagen: *A*toll, *a*tall, ful; *A*npusten, tungbröstad; *A*nsqvätten, rysligt ful; B*l*ifallen, vänlig: B*l*ilätt, med gladt utseende; Dann, mycket angelägen eller begärlig efter något: Enk*a* (Enka i medeltiden), en enda; Enryven, Inryven, blygsam; Ettrane, ondskefull; Fä*l*en, rädd; F*l*åm*a*ga, som lätt äcklar; Fr*a*ck, duglig, skicklig; Fråskäll, blygsam; Frön, skör, bräcklig; Gemen, nedlåtande; Ha*l*ebre, bred öfver axlarne; Ha*l*, half; H*o*tta, duglig; Håv*a*r, blygsam; Idä*l*, okynnig; Infu*l*, falsk; jäf, omtyckt; K*a*f, duktig; Kje, Kjed, ledsen vid något; Kutha*l*et, krokryggig; Kjöfd, som har svår bröstvärk; Ljuslätt, ljuslagd; Luten, begärlig på något: Långlätt, långlagd i ansigtet; Myk, mjuk; N*o*n, n*o*t, någon, något; Nersatt, genom trolldom hindrad att bli gift; Olidelig, supare, rucklare; Opåliteleg, opålitlig; Re*a*, färdig att uträtta något; Rölätt, rödblommig; Seckenen, maskul., Seckané, femin., sådan en! Senför, långsam; Sj*o*lgo, inbillsk, egenkär: Skr*a*n, Skrin, mager; Stött, kort; Sulten, hungrig (Sulter i medeltiden) svält; Svång, tom, hungrig; Trå, envis, enträgen;

Tåcken, sådan; U*l*en, ornad; W*a*np*a*ckad, sjelfrådig: W*a*nnig, som undviker viss mat, är grannlagen på rätter; W*a*r, uppmärksam; Will, arg, ursinnig; Wonn, Onn, ond; Wa*l*en, frusen; Wa*l*händ, mycket kall om händerna; Åhängsen, sniken.

Pronomen.

Uttalet af det personliga pronomen är mycket skiljaktigt i olika socknar. Sålunda höres:

J*a*, J*a*j, J*a*k, Jä, Jäg, jag.
Mäg, Mäj, Mäk, mig.
Däg, Däj, Däk, dig.
Seg, sig.
Ho, Hu, hon. Henn*a*, henne. Henn*a*s, hennes.
H*a*s, hans.
Dä, det. Eran maskul., Era femin., eder. Eras, eders.
Mi, Di, Si, femin. min, din, sin.
Mett, Dett, Sett, mitt, ditt, sitt. Wånn, vår.
Åkken, Håkken, hvilken? Åkka, Håkka, femin., Håkke, netr.
H*o*r, hvarje. H*o*rs, hvars? H*o*rt, hvart?
H*o*ran, H*o*ranna, hvarannan. H*o*rdera, hvardera.
Sj*ol*, sjelf, *A*re, andre. Bå, Bå*a*, Bå*a*s, båda, bådas.
Som*l*e, somlige. Enr*a*, endera.
Nåkr*a*, några. Dendäriga, den der.

Verber.

Antur*a* seg, gyckla med mimik; *Asa*, ludra; Attra seg, återtaga sina ord; Bals*a*, gå i djup snö eller dy; B*a*k*a* seg, värma sig; B*a*r*a*, strö granris på golfvet (af barr, granbarr); Bja*la*, prata dumheter; Brå, bestryka med tjära; Busk*a*, sätta buskar och qvistar vintertiden å sjöarne, att utvisa säkra isvägen; Bygg*a*, laga gamla kläder, isynnerhet strumpor och vantar; Bängsl*a*, vara ostyrig; Bälj*a*, råma; Böst*a*, packa; Domeder*a*, föra oljud; Dufv*a*, läppja på; Dält*a*, Dätt*a*, falla ner, tappa efter sig; Datt ner, föll ner; Fa*l*as, färdas; Febb*la*, stappla; Fl*a*ms*a*, fara fram ystert och opassande; Flep*a*, göra narr af; Fåti*a*, se, betrakta med nyfikenhet; Förjomp*a* seg, taga miste; G*la*n*a*, uppmärksamt se på; G*l*op*a*, snöa starkt; Gå på, inträffa, infalla; tinget går nu på; Gränn*a*, gråta;

Gära seg, jäsa: Göra ot, genom vidskepelse och häxeri söka återställa stulet gods — äfven bota krämpor: kallas äfven Fresta för, t. ex. tandvärk; Hjorta, idisla: Hoga, Hogsa (Huxa i medeltiden). Homra, minnas; Hogränna, hafva i tankarne: Holla läpen, tiga; nyttjas nästan ensamt i imperativen: Häcka, hänga: Höra ot, fråga efter; Imta, tugga, idisla; Jåla, narras: Kanka, röra sig af och an: Kara sej fram, sträfva att förbättra sina vilkor: Knoppe dej te kos, skynda dig bort! Knalla, bjuda till: Knötta, vara tillräckligt; Koekla i hop, ställa till något orätt, säges om 2:ne eller flere i samråd; Kälta, småträta, gifva sitt missnöje envist tillkänna; Käckta ätter an, draga andedräkten tungt och djupt, — äfven vara nära döden: Leka, dansa, — äfven sjuda: gryta leker, grytan sjuder: Limma, hvitstryka med krita eller kalk; Lilla, sjunga för boskapen i skogen; Luksa, bedraga; Lunsa, springa ovigt, mödosamt: Ly, lyssna; Lyta, må böra: ja lyter gå, jag måste gå; Mola, äta ost och köttmat utan bröd, eller tvärtom: Mocka, motsäga; Morka, flitigt, men senfärdigt arbeta; Mykna, mjukna; Mäta, bry sig om; ja mäter dä inte, jag frågar ej derefter; Må, böra: nyttjas i vidskeplig mening, t. ex. om ett arbete, som icke bör företagas på en viss tid eller dag, för att icke misslyckas: Nacka, hugga hufvudet af en höna; Näfva, ösa med handen: Nöra, göra upp eld; Ranvala, stjäla; Ro, rodna för solens upp- och nedgång: Raka, räfsa hö: Re, sammanbinda nekar parvis på stör till torkning; Rissa, klänga, tränga sig på; Sirägna, regna ganska starkt; Sjobba, maka åt sig: Skala, springa: skala på skarn, springa på den hårdt tillfrusna snön; Skrocka, säges om hönans låck till kycklingarne; Skunna sej, skynda sig; Skäcka, härma annans tal i smädelig afsigt; Skälla, benämna; Sno, draga huden af ett slagtadt kreatur: Sno sej, skynda sig; han vet att sno sej, han förstår konsten att förvärfva; Snoppla, snava: Spofva, gå stolt, högdraget; Spickra, klyfva ut stickor; Spracka, få underrättelser; Sterta, sträfva emot; Styfva, klippa märke i fårens öron; Säta, lyda; Smocka seg, göra sig ostyrig, omöjlig; Täpa ve, sakta vidröra; Täpa te, bjuda till; Trösta, förmå, våga på; Ty, räcka till: Tyta, tjuta, äfven gråta, samt blåsa i horn eller lur; Tyna, plåga: Waxa, växa; Wanta, felas: Wela, vara narraktig eller dum; Wita, genom signeri förorsaka någon ondt; Wola: lyda; Tvi vole mej, en svor-

dom; Wånn*a*, önska; Wär*a*, vara: Wär*a* *o*t. begära: Åröt*a*, slå in en liten kil, t. ex. i ett yxskaft för att fästa det; Ässl*a*, ämna; Örj*a*, strypa; Össl*a*, slösa.

Partiklar.

At. bak. Attare, Attast. Deraf Atpå, Attante, Atot. Atmä. Atföre, At te. B*a*kante, baktill; Brevé, bredvid; Brännane, hett; D*a*mmane, fort; Dänn*a*, derifrån; Deckt, käckt; Ellane. rödt: Flängane godt, förträffligt; F*o*lle, visserligen: Frammante. framtill; Fult, svårt: Hastele. hastigt; Honn*a*, hvarifrån? Hänn*a*, härifrån; H*o*fle, huruledes? H*o*lles, huru? Isanne, kallt; För jamn*a*, nästan beständigt; K*o*lane, svart; Kl*a*rleg*a*, tydligt; Kj*ol*satt, kallt; Långleg*a*, långsamt: M*a*kele, beqvämligt: Mell*o*m, emellan; Nerante, nertill; Nolante, norrut; Nermä, nertill; No, nu; *O*fvante, ofvantill: *O*t, åt; *O*th*ol*t, ath*ol*t, vämjeligt; P*o*sslete, småfärdigt; R*a*sanne, ganska; Rikele, rikligen: Rättele. rätteligen: Sörante. söderut; Sn*a*rleg*a*, snart; Storleg*a*, storligen; Skräckele, mycket: Säfvele. sakta; Skröpele, ofantligt; S*o*f*l*e, sålunda; S*o*lles, således; Sjä*l*äppe, ovanligt, oväntadt; Se*a*, sedan: På stönn*a*. straxt: Snött. knappt: Stött. ständigt; Te, till; Te g*a*gns, ganska mycket: Ho ä sjuk te g*a*gns, hon är illa sjuk: To*f*le-te, ovant; Uv*o*le, oaktsamt; Westante, i vester; W*a*rleg*a*, varsamt: Wisele, klokt; W*a*nt, osäkert; Åväf*la*, ganska mycket; Äcke (Ækki i medeltiden), icke: Ätter, efter, emedan: Ätter*o*t. efteråt: Älliga (Ællighes i medeltiden), eljest; Östante, österut. I vissa socknar nyttjas högst öfverflödigt, såsom fyllnads-artiklar i samtalet, orden: må vetta, kan tro. Alla här ofvan upptagna ord förekomma icke allestädes i landskapet, utan en del i östra, andra i vestra, södra och norra trakterna.

Till undvikande af vidlyftighet har jag allenast vid ett och annat ord hänvisat till medeltids-svenskan. En stor del af ordlistans innehåll återfinnes likväl i fornspråket. detta må nu kallas Fornsvenska, Fornnorska, Forndanska, Gözka, Norræna, Dönsk tunga eller Isländska, allt efter särskilda åsigter och förkärlek till den ena eller andra. De äro samtelige endast artförändringar af ett och samma modersspråk, hvilket utan tvifvel från äldsta tider hade sina, ehuru då mindre skilda, dialekter, helst knappast ett folk funnits utan sådana, så snart det förökat sig öfver några familjer samt spridt sig till aflägsnare håll. Detta är liksom en naturnödvändighet för menniskan öfver hela klotet, hvilken icke en gång

den högre odlingen förmått utplåna, utan tvärtom synes hafva befordrat, så att på den sednare tiden dialekt-skilnaderna blifvit mera framstående. Deröfver är icke att beklaga sig; men väl deröfver, att nutidens skriftställare i allmänhet täfla att inympa i språket för detsamma alldeles främmande ord och talesätt. Huru olik sig är icke Svenskan nu, mot för 100 år tillbaka, med sina sedan dess till öfverflöd upptagna romanska ord, icke alltid af behof, eller i saknad af motsvarande Svenska, utan ofta blott och bart för ett barnsligt efterhärmningsbegär! Detta kan med tiden förvandla vårt manliga språk till en äkta rotvälska, helst de, hvilka, under den sjelftagna förmyndarevården öfver allmänna tänkesättet, i rikaste mått allmängöra sina egna meningar, göra det på ett språk, som — hvad det ock må kallas — åtminstone icke är ren Svenska. Allmogen deremot, så snart den icke illfänas att gå utom sin bildnings gränser, har den stora förtjensten att i de skilda landskaps-språken egendomligt utbilda det gemensamma modersmålet.

Några dopnamn

från 16:de och 17:de århundradet, hvilka numera till största delen äro aflagda, endast några få nu brukliga, ehuru sällsynt.

Mansnamn.

Alf. Ahl. Ambjörn. Amund. Andor. Anolf. Arne. Asbjörn. Asgöt. Assar. Bene. Bertel. Björn. Brun. Bryngel. Börje. Cornelius. Efven. Egel. Ejer. Elof. Enar. Engelbrekt. Erland. Esbjörn. Fale. Finn. Fromholt. Gammal. Gerent. Germund. Gote. Greger. Grels. Grim. Gullbrand. Gullek. Gunnar. Gunne. Göte. Hake. Halfvard. Hallsten. Harald. Helge. Herlog. Hoge. Holge. Hugo. Håbol. Håkan. Häming. Igel. Ingel. Ingemar. Ingevall. Ingor. Ivar. Jon. Krage. Kåre. Källar. Kättil. Linder. Lindorm. Lukas. Markus. Mårten. Orm. Påvel. Rafvel. Ram. Rasmus. Rear. Rolf. Sale. Segol. Sifrik. Sigge. Simon. Stig. Stut. Svening. Sören. Sövrin. Thron. Tol. Tolf. Tolle. Tore. Torbjörn. Torkel. Töres. Weland. Welem. Witting. Örjel. Örjen.

Qvinsnamn.

Ascher. Barbro. Bolla. Botilla. Böreta. Dordi. Estrid. Gertrud. Gunnila. Gyri. Hamfrid. Helga. Ingeborg. Inggerd. Karin. Lisbet. Marina. Maret. Olags. Ramfrid. Rangela. Secilia. Sidonia. Sigfrid. Söfrek.

Af dessa namn hafva en del hemmansnamn uppkommit i de äldsta tiderna, sannolikt efter gårdarnes förste anläggare. T. ex. Anolfsbyn af *Anolf*, Efvensäter af *Efven*, Kårslätt. Kårebyn af *Kåre*, Salebo af *Sale*, o. s. v. Men de flesta hemmansnamn äro bildade dels af *by*, *bo*, *bol*, *rud* (rödja), *torp*, *säter*, dels af deras belägenhet vid olika naturföremål, och således förekommer *berg*, *näs*, *vik*, *hult*, *backe*, *dal*, *hed*, *kärr*, *strand*, *hög*, *skog*, *ås*, *äng*, *lund*. *bäck*, *fjäll*, *bräcka*, *lid*. *fors*, *sjö*, *myr* o. s. v., hvilket allt af hemmans-förteckningen i socknarne närmare inhemtas.

KRIGSHISTORIA.

Primæ revocabo exordia pungæ
Virgilius

HEDNATIDEN FRÅN ÅR 870.

Sturlesons Heimskringla och andra Isländska sagor hafva sedan 1620 — vid hvilken tid den förra blef först känd i Sverige — varit flitigt anlitade källor af Svenska historieskrifvare och topografer. Om Dal är deras förråd mycket inskränkt. Orsaken härtill låg väl till stor del i denna orts obetydlighet, ringa uppodling och glesa befolkning under hedendomen och första kristna tiden. Dal hette icke *Markerna*, d. ä. skogarne, förgäfves. Förlusten af underrättelser från Island om vår provins är dock lyckligtvis icke stor. De få anteckningarne derifrån, som nu äro tillgängliga, kunna ej heller vara ofelbara. Att så gamla händelser. hvilka timat några hundra år förr än de uppskrefvos. skulle kunnat oblandade och felfria behållas i minnet, lära få numera vilja antaga. Isländska sagorna äro till stor del mer skildringar af det man tänkte sig, än af det som verkligen skett[1]. Emellertid må här inflyta hvad som är att hemta från detta håll.

Om Harald Hårfager heter det, att han. genast efter mötet i Wermland med Erik Edmundsson Wäderhatt och kalaset hos Åke Bonde, underlade sig *hela* det landet. Året derefter drog Harald till sjös. kom upp

[1] Detta medgifves nu helt öppet af Danska lärde. Se t. ex. *Historiske Fortællinger om Isländernes Færd hjemme og ude*, I. s. 318, och andra skrifter. Jfr *Fornnordiskt Bibliotek* af J. G. Wahlström. och *Urda*, Bergen 1837, I sid. 305 följ.

i Götaelf, "for vidt omkring i Götaland, hade *der* många fältslag *på båda sidor om elfven* och fick oftast seger. Sedan lade han under sig hela landet på norra sidan om elfven och *vestan* Wenern, tillika med *hela* Wermland". Häraf får man således veta, att Harald ena året eröfrade Wermland, andra året Bohuslän och Dal samt Wermland ånyo. Dessa tre sägas länge lydt till Sverige. Vidare: att Bohuslän räknades till Götaland, och att hertig Guttorm sattes till befälhafvare öfver dessa trenne provinser. Allt detta skall hafva inträffat före slaget vid Hafursfjord år 872. Om så skett, som sagan efter en sång av Hornklofve uppgifver, skulle Dal denna tid kommit under Norge. Eröfringen lärer likväl icke haft lång varaktighet. Ty då Harald skiftade sitt väldes provinser mellan sina söner, nämnas icke Wermland och Dal[2]. Derest de då hört till Norge, hade man väl icke bortglömt dem vid delningen.

Härefter afhöras inga tvister om *Markerna* under Haralds efterträdare Erik Blodyxa, Håkan Adalstens Fostre, Harald Gråfäll, Håkan Jarl och Olof Tryggvason. Men under Olof Haraldsson, den helige, omkring år 1020, blef ånyo tal om gränsen. Sveriges välde sträckte sig då till Svinesund. Här frammanför, i kapitlet om gränserna, är förmäldt huru Bohuslän då kom under Norrska konungen. Men om Dal och Wermland nämnes intet. De voro och förblefvo lydande till Sverige.

En händelse, ehuru ej rörande krigsärender, må här få ett rum. I 92 kap. af Olof den heliges saga berättas, att vid denna tid Sigvater skald, sjelf tredje, afgick såsom konung Olofs sändebud till Ragnvald Jarl i Westergötland "från Sarpsborg[3] öster öfver Markerna och så till Göta land. De drogo öster till Ed, men hade svårighet att färdas öfver elfven på en liten ökstock, och kommo med nöd öfver. De foro derefter öfver Edsskogen", färdades genom Göta land, der de råkade på Alfablot — offer till Alferna — samt flerestädes ett ovänligt bemötande bland dervarande hedningar. Såsom det vill synas, skedde denna resa öfver Dal. Man har varit af olika tanka om belägenheten af Eida eller Ed. Några hafva velat finna det vid Eda i Wermland. Munthe, i noterna till Jak.

---

[2] Underrättelsen härom förekommer äfven nästan ordagrannt lika i 2 kap. af Olof Tryggvasons saga, enligt redaktionen uti *Oldnordiske Saagaer,* I. sid. 5.

[3] Ej långt från Glommens utlopp. Borgen anlades af Olof d. helige, afbrändes 1567 af Svenskarne. Fredrik V grundlade derefter Fredriksstad närmare till hafvet.

Aall[4], har visat det osannolika häruti, och förmenar deremot, att stället är detsamma som W. Ed på Dal, samt att elfven, som Sigvater med möda kom öfver, vore den å, hvilken förenar Lögsjön vid Eds kyrka med Stora Le. Denna förslags-mening skulle man frestas antaga, derest icke den stora svårigheten dervid mötte, att mellan Lögsjön och Stora Le allsingen å, eller ens bäck, någonsin funnits. Lögsjön saknar synligt utlopp helt och hållet, är rundtomkring omgifven af höga grusmoar och sandvallar. Man nödgas då söka Eida, Ed, på annat efter resans och berättelsens gång lämpligare ställe. Detta finnes svårligen annorstädes än vid Göta-elf och Edet, der Edsvägen varit, mellan Wassända och Åkervass. Denna trakt har från uräldsta tider haft samma namn Ed, Edet. Der i grannskapet af Restad, Malöga och Onsjö har likaledes af ålder varit öfverfarts-ställe, sednare kalladt Nafluma sund[5]. Öfver 2 mil här nedom, förbi ett annat fall i elfven, är det lilla Edet, till skilnad från det längre Edet förbi Trollhättefallen. Skogen, som Sigvater passerade, har då legat midt för Stora Edet på elfvens östra sida. Han säger den varit 13 mil lång. En mil den tiden skall motsvarat ½ Svensk. Då man ej kan föreställa sig ordentligt uppmätta vägar, lära skaldens ord ej heller få tagas efter bokstafven. Men att stora skogar då beklädde Westgöta-slätten är mer än sannolikt. Ännu 150 år sednare klagade konung Sverre öfver Westergötlands ödsliga skogar, såsom här på annat ställe förmäles.

FRÅN KRISTNA TIDENS BÖRJAN, VID 1100, TILL GUSTAF I.

Norrska konungarnes anspråk på Dal afhördes ej förr än 1099, då Magnus Barfot "påstod sig ega hela den bygd, som ligger vestan Wenern upp till Wermland". Då detta honom vägrades, "red han upp till Göta land och hade mycket och godt manskap med sig. Men när han kom till *Markerna* (Dal), härjade han och brände, och for så fram genom alla bygderna. Folket gaf sig under honom och svor honom lydnad. När han kom till Wenern, led det på hösten. Då foro de till Qvaldinsö (Kållandsö) och

4 Öfversättning af Sturlesons Konungasagor, sid. 240.

5 På en pennritning af Rasmus Ludvigsson i Riksarkivet, å hvilken, mellan Wassända och färjestället, han skrifvit: "Her utöffver kan man graffve". Man tänkte således på kanal derstädes en rund tid innan Carl IX lät företaga arbetet.

gjorde der en borg af timmer och torf samt grofvo en graf deromkring. Så snart detta fästningsverk var färdigt, ditfördes kost och andra förnödenheter. Magnus lade der 300 man samt vände sedan åter". Konung Inge lät utdrifva denna besättning år 1100, då Dal med detsamma återföll till Sverige. "Alla Markmännen underkastade sig på nytt Inge, Svea konung". Genom freden i Konghäll samma år blef gränsen oförändrad.

Under konung Magnus Erlingsson, 1174, uppkommo de i Norrska historien så märkvärdige *Birkebenarne.* Enligt Sturleson bestod de mest af Elfgrimar (från Bohuslän) och Markmän, sannolikt till större delen, om ej alla, från Markerna inom Norge, emedan de uppträdde i Norrska angelägenheter. Deras konung eller höfding var Östen Meijla, hvilken stupade 1177. De beskrifvas såsom ett hårdt, strid-djerft och oroligt folk, hvilket for våldsamt fram, så snart de tyckte sig nog manstarka. De voro den tidens hamnbusar och rabulister. Bland dem voro få, som egde rådighet, kunskap i landsstyrelse och lag, eller skicklighet att anföra en krigshär. Om någon sådan fanns, ville dock de fleste hafva fram hvad dem bäst syntes, förtröstande på sitt antal och sin tapperhet. Desse tvungo Sverre, en oäkta son till konung Sigurd Mund, att blifva deras höfding efter Östen. Detta skedde på Hammar[6] i Wermland, onsdagen i fastlagsveckan 1177. Hela hopen utgjordes då blott af 70 man. En ringa början, men som emellertid förde Sverre på Norrska thronen. Med dessa sina anhängare tågade han genom Dal till Bohuslän, derunder antalet förstärktes, att de voro 350 när han kom till gården Sörbo i Krokstads socken. Der utropades han den 5 Mars samma år till Norges konung. Kort derefter drog han tillbaka genom Dal till Wermland och vidare till Norge. Följande året tågade Sverre ånyo genom Dal till Bohuslän med 500 man och på nytt tillbaka till Wermland, så att dessa provinser hade täta besök af denne herre.

Några hafva trott att *Slittungarne,* en annan Norrsk röfvarehop, jemte deras hufvudman, presten Bene, hvilken föregaf sig vara son af Magnus Erlingsson, uppkommit på Dal samt derifrån utgått på rof och rån i grannriket. Konung Håkan Håkanssons saga i 33 och följande kapitlen

[6] Ovisst om det är Hammar i Wäse, Hammarö, Grums eller Bro socknar. Det sista är sannolikast, då man afser den korta tid, som sagan angifver för hans tåg till Sörbo.

upplyser likväl, att Bene var adjunkt hos Harald i Rakkestad, och att han fått sina anhängare inom Markerna i Norge.

Ett annat parti, *Ribbungarne*, med sin hufvudman Sigurd Ribbung, hvilken hade anspråk på Norrska kronan, uppstod 1219. När de kommo i trångmål sökte de stundom fristad inom Dal och Wermland, och derstädes förstärkte sig. År 1224 måste de fly undan konung Håkan Håkansson från Wiken till Dal. För deras besök och måhända det skydd och understöd de njöto, gjorde samme konung 1225 ett härjande infall i vestra Wermland, så att gränsorterna mer än en gång hade sin dryga känning af de strider, som söndrade Norrmännen, af den lystnad de visade efter regent-ombyte, den tidens reformsjukdom, och deraf uppkommande oredor. I sistnämnde konungs saga är minnet förvaradt af en man från Dal, Ivar Torstensson, hvilken afgick såsom sändebud från konung Erik Läspe, för att erfara hvad ersättning Håkan ville gifva för den ofred han anställt i Wermland. Med denna beskickning vanns dock intet vidare än löfte om ett möte vid landsgränsen, på hvilket förlikning kunde ske.

För öfrigt förmäler samma saga, att, sedan Sigurd Ribbung aflidit, Ribbungarne valt junker Knut[7] i Westergötland till hufvudman. Denne skall fått många hopar af Westgöter och Dalboer med sig till Norge. Der erbjöd han dock snart fred och slöt den med sin tremänning konung Håkan, blef derpå jarl samt konungens svåger. Detta är allt det hufvudsakliga, som om Dal kan hemtas ur de Norrska konungasagorna.

Svenska häfderna äro fattiga på underrättelser för hednatiden och början af kristna tidehvarfvet, så väl för riket i allmänhet, som för de särskilda landskapen. Likväl hafva också vi haft sagor såsom Isländarne, sånger och rim såsom de, ehuru högst få numera äro i behåll, sedan de antingen blifvit förskingrade till utlandet[8], eller vandaliskt ringa aktade och förstörda under början af reformationstiden[9].

---

[7] Son af Norrske jarlen Håkan Galin och konung Sverres dotter Kristina, hvilken efter Håkans död blef gift med Westgöta-lagmannen Eskil. Junker Knut var hos denne sin andre fader, då han af Ribbungarne valdes till höfding.

[8] Se företalet till Johannes Magni *Svea och Göta krönika.*

[9] Messenius skref derom d. 1 Aug. 1632 uti dedikationen till Gustaf Adolf framför 15:de tomen af *Scondia illustrata:* "Coenobia instructissimas possederunt

Wermland och Dal skola af ålder räknats för Sveriges femte konungarike, enligt Ericus Olai och Johannes Magnus. Men om dess öden och regenter hafva hvarken de, ej heller någon annan äldre inhemsk författare något att berätta. Ej förr än vid 1275 nämnes Dal i historien, då denna ort, jemte det öfriga Göta land tillegnades den från thronen störtade Waldemar, under det hans broder, Magnus Ladulås, regerade i Svea land. Waldemars herravälde öfver Göta rike upphörde dock 1279, då Göta åter förenades under en spira med Svea. Sedan höres intet om detta landskap förr än ny brödratvist mellan Magnus Laduläses son, konung Birger, och hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, kastade riket uti invärtes oro. Hertigarne härjade uti Westergötland 1304, intogo Dal samt anlade samma år Daleborgs fäste i Bolstads socken vid Dalbergsåns utlopp i Wenern. För denna borgens uppförande plågades närboende allmoge med odrägliga bördor, säger Ericus Olai[10]. Konung Birger sjelf och Torkel Knutsson förde en här af 10,000 man mot Daleborg, belägrade och intog fästet samma år. Hertigarne, som i styrka voro konungens här underlägsna, hade sökt och erhållit mycket manskap af konung Håkan Magnusson i Norge. Efter denna förstärkning vågade de ställa sig i slagtordning emot Birger. Om den gamla uppgiften rörande antalet af krigsfolket är tillförlitlig, hafva troligen hvarken förr eller sednare större fiendtliga härar mött hvarandra inom denna provins. Men både Svenska och Norrska herrar arbetade på förlikning mellan bröderna, som ock tillvägabragtes i *Kålsäter* vid Bohusländska gränsen i Gesäters socken, så att vidare blodsutgjutelse och manspillan förekommos. Freden slöts der den 15 Febr. 1305[11]. Dess innehåll var följande: hertigarne erkände sin förbrytelse att hafva satt sig upp mot sin konung, hvilket erkännande skedde i närvaro af biskop Isar i Strengnäs, biskop Nils i Westerås, Torkel Knutsson, Gudmar Månsson, Tor Kellsson, Per Ragvaldsson, Birger Pedersson, Knut Jönsson, Måns Gregersson och kamereraren Holger

---

bibliothecas. Qvarum interitum, qui religionis novatoribus imputatur, magnopere lugent nostro ævo viri doctiores tam theologi quam chronographi. Præsertium porro deplorant librarii vastationem Alvastrensis, Warnhemensis, Stockholmensis & Wisbyensis, quod binis codicum optimorum vetustissimorumque millibus abundabat."

10 *Scriptores rer. Suecic.* II. sid 80.

11 Hvitfelds *Krönika.* Köpenhamn 1652. Fol. sid. 326.

Ulfsson. De underkastade sig helt och hållet konungens herravälde med ed, hvilken i deras namn skulle afläggas af Mattes Kettilmundsson samt Ivar, att göra och låta hvad deras broder dem tillsade för deras förseelse, med undantag, att de icke skulle föra krig mot konungen i Norge, ej heller hjelpa denne mot Danmark: lofvandes att troligen tjena konung Birger, hans drottning Margareta och deras barn. Birgers son, hertig Magnus, som var vald till konung, skulle de hålla för sin regent och, om han aflede, den äldste af hans söner, så länge någon till vore. att riket skall gå i arf till hans barn. De skulle ej heller tillfoga marsken Torkel. eller andra konungens män, innan råds eller utan, någon skada för det de troget bistått honom. De lofvade tillika att. innan Johannes Döparens födelsedag, öfverlemna till Birger, efter hans eget behag, anting konung Eriks i Danmark, eller konung Håkans i Norge, eller grefve Geerts i Holstein borgen, att denna förbindelse icke skulle brytas, derest icke nöd uppenbarligen tvingade, — ty nöd hafver ingen förpligtelse, — och skulle dessa regenter lofva, att icke lemna hertigarne något bistånd, eller hysa dem, utan lemna dem under de andliges i Sverige dom att bannlysas, om de bröto häremot. Till bekräftelse beseglades detta, jemte dem, af Björn af Björkerö, Halfvard Båt, konung Håkans i Norge råd, Mattes Kettilmundsson och Ivar. Sålunda har Kålsäter fått sitt namn i historien genom ett fredsfördrag, hvilket, så till innehåll som de dervid närvarande personerna, ingalunda kan anses för det minst betydliga, ehuru de ingångna förbindelserna icke varade längre än till den 8 Sept. 1306, då hertigarne fängslade konung Birger på Håtuna och blefvo mästare af riket. Vänskapen mellan hertig Erik och hans tillämnade svärfader, konung Håkan i Norge, blef ej heller långvarig. Hertigen inföll i Wiken 1308, brandskattade, sköflade och brände, samt intog Oslo och belägrade Akershus. En åkommen sjukdom nödgade honom att återvända, hvarefter konung Håkan lönade hans härjningar genom ett lika beskaffadt infall på Dal. Konungen ditsände 2:ne särskilda truppar, den ena anförd af Ivar Jonsson, den andra af Holger Båt. Hvarhelst de framforo var förödelsen deras följeslagare. Ivar kom med sitt manskap oskadd tillbaka till Norge. Men Båt blef slagen och hans manskap skingradt af kommendanten på Daleborg. Härpå följde fred med Norge i Oslo, Mars 1310[12]. Samma år den 20 Juli ingicks fred med Danmark i Helsingborg

[12] Lagerbring, III. sid. 77 följ.

samt förlikning mellan konung Birger och hans bröder, Erik och Waldemar, enligt hvilken konungen insattes i sin förra rättigheter. Hertig Erik fick på sin lott Dal jemte Westergötland, Wermland, Halland och Småland med Kalmar. Detta herradöme var för Dal och det öfriga hertigdömet till ingen fromma. Erik lefde yppigt, gjorde en kostsam resa till Rom, Frankriket och andra länder, som folket fick betala. Gästning genom sammandraget krigsfolk samt fiendtliga härjningar ökade eländet under dessa tiders oredor. Det är antecknadt, att folket, utom de vanliga kronoutskylderna, fick stundom betala 3:ne gärder på året, ehuru i Helsingborgs förening var stadgadt, att inga nya skatter skulle påläggas[13]. Hertigarnes så kallade häfdaskifte af deras landskaper skedde i Lödöse den 9 Sept. 1315[14]. Dittills synas de haft allt gemensamt. Waldemar hade sitt residens i Kalmar, Erik på Högnatorp eller Agnatorp i Westergötland. År 1318 afledo dessa oroliga bröder i sin fångenskap på Nyköpings slott. Eriks enka, hertiginnan Ingeborg, konung Håkans i Norge dotter, fick såsom morgongåfva sig anslagen räntan af Wermland, Walla, Skånings, Kinds, Wartofta och Gudhems härader. Hennes mans hertigdöme återföll till kronan. Men ovisst är om detta skedde genast efter Eriks död, eller först år 1326.

Sedan konung Albrekt tillfångatagit sin morbroder, konung Magnus Eriksson, och lösgifvit honom efter en nära sexårig fångenskap, den 15 Aug. 1371, fick Magnus i underhåll kronans inkomster af Westergötland, Wermland och Dal, dem han åtnjöt till sin död den 1 Dec. 1374[15]. Af Svenska historien är bekant, att rikets tillstånd i allmänhet var högst bedröfligt under Albrekts regering. Ännu olyckligare var det i de vestra gränsorterna Westergötland, Dal och Wermland, som sköflades af Danskar och Norrmän, under det Albrekt inföll i Skåne och Halland för att eröfra dessa provinser[16]. Efter drotset Bo Jonsson Grips död 1386 ökades Albrekts tilltagsenhet samt våldförande af både personer och egendom, att ett formligt inbördes krig utbröt följande året. I sin nödstälda belägenhet vände sig Svenskarne 1388 till Margareta, Danmarks och Norges

---

13 Ericus Olai. *Script. rer. Sv.* II. sid. 91.

14 *Diplomatarium,* III. 1. sid. 227.

15 Olaus Petri, *Script. rer. Sv.* I. sid. 274.

16 *Wisby annaler,* derst. sid. 45. Ericus Olai, derst. sid. 113, Olaus Petri, derst. sid. 275.

regerande drottning, om hjelp, samt valde henne genom bref palmsöndagen samma år till Sveriges drottning[17]. Följande dag lemnade riksmarsken Erik Kettilsson Puke sitt samtycke till detta val genom bref, som här bör få ett rum, emedan det är utgifvet från Dal, der Puke då vistades[18]. "Jag Erich Kiættelssön ridder och marsk kiendis det obenbarlig med dette mit obne breff, att alt det her Byrge Ulffssön, her Steen Bendssön, her Erngisel Nielssön, her Ulff Joenssönn, her Steen Steenssön, her Steen Boessön, her Thure Benedictssön oc her Arvid Benedictssön, riddere, her Knud Bæssön, cantor udi Lingkiöbing, oc Carl Magnussön, Tord Bonde oc Gregorius Benedictssön, svenne, med hederlige oc min kiere frue, fru Margrete, Norigis oc Sverigis dronning oc rette arffving oc förstinde rigens i Danmarck, dagtinget oc bebreffuet haffuer, det er alt giort oc skeet i alle maade med mit raad oc med min villie oc jeg forskreffne i alle stycke nærverendis vaar. Oc fordi at Boe Joenssön i sit leffuende liff skickede mig til en sin testamentarium, da fuldbyrder jeg alle de dagtinge oc breffue, som de forskreffne min frue, dronning Margrete, giort oc giffuet haffuer, oc dennem vil jeg stadeligen holde. Oc haffuer jeg Erich Kiættelssön ridder, til meere beuisning oc visse paa alle de forskreffne stycker, mit indsegle med min vidskaff oc vilie hengd for dette breff, som giffuet oc skreffuet er paa Daleborg aar effter Guds byrd 1388, mandagen næst effter Palmesöndag". Drottning Margaretas bref, palmsöndagen samma år, innehåller försäkran att styra riket efter Svensk lag och rätt[19]. Nyssnämnde Erik Kettilsson Puke anförde drottning Margaretas armé emot Albrekt vid Falköping den 24 Febr. 1389, då konungens här blef slagen, och han sjelf, jemte sonen Erik m. fl., tillfångatogs. Sedan Margaretas välde var stadgadt, hennes efterträdare, Erik af Pomern, vald och hyllad, hölls ett sammanträde med riksens råd i Nyköping den 20 Sept. 1396, dervid henne tillerkändes såsom morgongåfva för lifstiden, med all kunglig rätt, allt hvad kronan tillhörde af Östergötland, Westergötland, Kind, Mark, Dal, Wermland och Mo härad m. m.[20] Och som hon afled den 28 Okt. 1412, har all kronans skatt af Dal intill dess varit af henne uppburen. Vid

---

[17] Hvar valet skedde är ej utsatt, men var troligen i Lödöse.

[18] Hvitfeld, sid. 583.

[19] Hadorph, *Rimkrönikans* 2 del, sid. 51.

[20] Derstädes sid. 67.

nyssnämnda tillfälle i Nyköping stadgades ock i 15:de punkten, att intetdera af de 3:ne nordiska rikena skulle föra örlog på det andra, hvilket än vidare tycktes blifva bekräftadt genom dessa rikens fullkomliga förening under en spira den 20 Juli 1397, eller den ryktbara Kalmare-unionen. Efter denna dag borde hela riket i allmänhet och södra samt vestra gränsorterna isynnerhet hoppas att få lefva i det fredslugn, hvarförutan så allmän som enskild förkofran fruktlöst väntas. Men freden under dels svaga, dels orättvisa utländska regenter, som bröto sin konungaförsäkran, var förenad med verkligt förtryck, utpressning af olaga skatter genom utländska fogdar, förakt för landets lagar, utrikes fejder, främmande för Sveriges fördelar, våld mot både person och egendom, samt inrikes tvedrägt, att landets tillstånd under Skandinaviska föreningen af nordens 3:ne riken blef vida olyckligare än förut. Detta föranledde Engelbrekts uppresning 1434. Daleborgs slott innehades då, på samma sätt som de flesta platserna i riket, af en Dansk höfvitsman eller fogde. Hans namn var Palne Jönsson. På Engelbrekts befallning angreps detta fäste af Peder Ulfsson, troligen i September samma år. Efter en belägring af allenast 3:ne dagar, derunder man anlagt bröstvärn samt antändt slottet, måste Palne gifva sig. Han blef med möda räddad af Peder Ulfsson undan de belägrandes våld, förlorade allt utom lifvet samt tillfälle att begifva sig hvart han ville[21]. Efter att i 130 år varit ett slags fästning på Dal, mer till ortens lidande än gagn, förstördes sålunda Daleborg, utan att sedermera blifvit ånyo iståndsatt. Stenen bortfördes i sednare tider till andra byggnader, så att numera obetydliga spår synes efter grundmurarne. Den bedröfliga unionstiden är ytterst fattig på underrättelser om Dal. Att provinsen icke blott delade det allmänna eländet, utan äfven hade sin särskilda svåra känning af Danskars och Norrskars infall öfver gränsen, kan anses för otvifvelaktigt. Då Kristian I från Wiken gjorde ett ströftåg till Wermland i Augusti 1451[22], är mer än sannolikt att Dal ej heller skonades, ehuru man derom saknar bestämda underrättelser. Under samme konungs härjningar i Westergötland 1452, och den sedermera forfarande ofreden der och i Bohuslän, kunde Dalsland svårligen undgå att i mer eller mindre måtto hemsökas af de politiska stormarne.

21 *Stora Rimkrönikan*, sid. 71.

22 *Stora Rimkrönikan*, sid. 138.

Uti striderna med Danmark i Sturarnes tid är intet af vigt kändt rörande Dal. Blott Ture Jönssons bref (utan årtal) till Svante Sture, original i Kongl. Danska arkivet, i hvilket han säger sig hafva emottagit 30 goda karlar, som tjent Nils Ravelsson, och begär Kinne härad till deras underhåll. Han ville lägga dessa sina tjenare hos Olof Björsson för att vakta på Söffrin Skåning i Wiken, att han icke gjorde något angrepp på Dal, slutande brefvet sålunda: "och hopes mik ath ner han komber han skal faa the swar som honom icke skal behage". Vidare nedanstående bref, efter originalen i samma arkiv, hvilka upplysa, att gränsinvånarne den tiden, till mildrande af krigets olyckor, afslöto fredsförbund inbördes utan konungarnes vetskap. Detta kallades *bondefred*, som är känd ännu närmare 100 år sednare så väl här på Dal. som i Wermland och Småland. Det är ej sannolikt, att en sådan fred något gagnade, då den allvarsamma striden på hög befallning skulle utföras. Den kunde på sin höjd förekomma de anfall, som enskilda flockar, af begär till plundring och under sken af den allmänna ofreden, på eget bevåg synas hafva företagit från ena eller andra sidan af gränsbandet. Brefven lyda sålunda:

1. "Wenligh helsse for senth m*ed* var h*er*re ih*es*u christo maa edher wetherlyghet were kere lasse wynth*er* thet wy haffwe wareth hoes woer h*er*re her gwde galle ok vnderwysth ho*no*m th*et* wy haffwe fare for nokre skoegtiuffue ath the göre oss noketh forffongh ssom de haffwe tyll forne giorth thaa gaff her gwde oss saadaen swaer ath han wyll yckke ath nokre skoghtiuffwe skulle stedes saa langth som hans leen eer ok befalthe oes thet wy skulle skryue edh*er* tyll om y wylle och teslykesth göre paa eders sydhe ath y wylle ycke stede nokre skoegtiuffwe y thet leen ssom y offwer raadhe ok haffwer her gwde galle sacth thet han wyll ycke arghe paa dall heller walbohereth fför en y skulle faa een erlygh forwaryngh bede wy eder gerne thet y skryue oss eder wyllye tyll med thet snaresth huaeth swaer wy skulle giffwe woer herre herr gwde tyll y geen wylle wy gerne góre ffor eder skull dh*et* wy kunne erlygh forsuare h*er* m*ed* eder gudh beffalendes skreffwet y oddual onssdagh*en* nesth fóre palme sóndagh a*nn*o d*omi*ni mdxvij

"borgemesth*er* ok raedh
ok menygheten y
oddewall"

Utanskrift

Welfornumstigh swen lasse wynther fog*het* paa dall tyll komende thette b*re*ff

2. "Venlige oc kerlige helssen forsenth m*ed* gud Vide maa i Lasse vinther som i scriffwe migh tiil om th*en* bondhe ath vij skulle fly honum siith igen huilket ieg oc giort hawer for eders skyld och screff ieg eder tiil stacket siden om noger bónder th*er* paa dal huilke soz fore her neder oc toge en karl oc hans pe*n*ni*n*ge m*ed* bodh baa oc boskap oc haffwer same karl slagett en mwnck i hiell her i vett*e* herit oc giort huerken seeth eller sone anth*en* m*ed* karl en kongh for same ger*ni*nge oc heder then same karl olaff scred*ere* som mwncken slaa i hiel och hinderet ieg hanum inthet thi han haffde sin kongxdagh for segh oc icke visthe ieg thet för ha*n* var borthe, oc er ther oc en anden karl paa dal som for h*er* ned*er* oc röffuede er (?) arff her borth oc fl*ere* and*ere* som ieg scal vel giffeu eder ath kende beder ieg ed*er* gerne ath i skicke meg ræth aff thenne oc the kunne komme her i retthe igen jeg vil giöre eder tisliges igen na'r [i] meg tilsigendes vorder It*em* om saa er ath thet komer til (vfredt) och thet bliffwer vthen dagh beder ieg ed*er* ath i giórer meg en erlige forwaringh jeg vil gióre eder sadan forwaring igen oc giffuer meg en viss scriuelse igen m*ed* th*et* alle forste huore i ville haffuet om alle tisse ære*n*ne oc sende i os ed*er* twende sc*ri*uelsse i siisth vndere meg hui ieg fick engen bwdh igen kan ieg mercke ath eder lensmand hauer th*em* oc vil icke skicka th*em* tiil ed*er* thi vnder meg ath i straff ha*nom* icke ther for som i sc*re*ff meg til utij dagh tyckes iag engen dagh bryde for ieg griber en skalck til rætta It*em* vor ieg gerne self til tals med eder om mange ærenne om vi ku*n*ne ko*m*me samen paa ett beleijligt stedh h*er* m*ed* gud beffallendes Screffuit i vigen förste söndag i fasthe anno d*omi*ni mdxvij

"Sóren
skoni*n*gh"

Utanskrift

Erlige oc velfornu*m*stige Swend lasse
vinther kerlighe Sendes thette breff

3. Wenlige oc kerlige helssen m*ed* gwd Som i sc*re*ffue meg til om th*en* dag som i ere begerendes ath haffue huilket ieg oc samtycke vil ath han

scal staa till manede effter poske oc siden vij dage sidder oc gióre huer ander erlig forvarelsse m*ed* breff oc incegel oc eder visse tienere er (?) ath fóre breffuet til meg oc engen anden faa thet i hender en meg selff, Jeg scal oc tesliges sender eder breff med en my*n* visse tienere som i fwllelige sculle rætthe eder effter oc faa i nogen skade ther offuer ath breffuet bliffuer forsómth som ieg sender vdt tha vil ieg staa eder til rætthe ther faare och rætthe eder skade vp igen, oc nar i scriffue meg til igen tha giffue meg sodan artickel igen i eders breff ther iag bliffuer ligesaa forwaret m*ed* It*em* oc scal th*er* oc engen ander her*re*men*d*z tienere drage her igenom vigen ath arge paa eder m*ed* mijt vidh ath göre, m*ed* myndere ath i sculle faa erlige visse forua*ri*ngh aff meg eller iag scal selff affwerie th*et* paa my*n* herres vegne thet sculle i lide stadelige paa oc giörer oc scriffuer meg til tesligeste igen oc ville iag helder engen skoffstryger stede her saa langt vigen reker at arge paa ed*er* eller nogen eder vndersotte meden th*et* stor i th*en* felige dag oss emellom Item vil ieg oc vare til tals med eder her i foss manede effter poske iag bliffuer ledige fóre ath i ville tha möde megh ther oc ville i th*et* giöre tha giorde i meg storlige til vilie oc vil ieg th*et* forskylle m*ed* ed*er* It*em* oc vil ieg holde then dagh til endhe paa my*n* dannesens *(!)* ære manede effter poske oc siden viij dage erlige vp at sie It*em* for ieg oc my*n* herr*es* breff saa snart ath iag kand icke holde same dag til endhe tha sculle [i] faa erlige forvarelse viij dage til fór*en* Sculle i enthen twiffwel th*er* paa ath huadt ieg giór paa h*er*edets vegne sa lenge ieg er fogede ther scal bliffue giortt kommes ieg til med ath wor vii selff findes kunne vij tha giöre lenger dagh emellom oss thet faa vij tha ath see It*em* oc nær vij skilles ath igen scal dagen visselige staa the viij dage ther effter til huor kommer i sitth bohoff igen Sc*ri*ffuer meg ligeruiser saa igen som iag screffuer eder til her m*ed* eder gude oc sancte olaff konungh beffalendes Screffuit i Auross manedagen nesth effter kiære sóndag anno do*mi*ni mdxvij

"Söffren
skoning"

Utanskrift

Erlighe oc Welfornumstige Swend lasse vinther fogede paa dal kerlige Sendes th*et*te breff

4. "Venligh och Kerligh Helssen tell ffaaren sendh m*ed* wor herræ kiære lassæ vinther som i skriffue meg tell m*ed* thenne breffuiser ath iegh skullæ mödhe eder i róland quasi m*odo* geniti Huelket iegh ingelunde kand aff stedh kommæ helsth fforty ath iegh haffuer mangæ aerende ath bestylla paa my*n* herr*es* nad*es* vegnæ paa samme tiid, Kand edher leyligheдh saa wæræ ath i vellae mödae megh i fforss soghenn hiem tell redher i möde ther vell iegh beskicka edher eth natthæ læghae selff syetthæ och vell iegh visth mödhe edh*e*r ther ottende dagen nesth effth*e*r helige korss dagh nw nesth komende och skall thet staa oss i mellum i feliggen dagh viij dage ther nesth effth*e*r huath heller wij kwnnæ wærae tell eningx eller ey thet skall wœre vthen all argelysth pa my*n* sidhe och alle the hœr i læneth arae tesliges, om iegh vell sidhe tell bordz m*ed* gode karllæ, kwnnæ i och haffue m*ed* edh*e*r oluff staghe paa eder sidhæ iegh vell paa mynæ sidha haffuae m*ed* megh Hermen skriffuere, Huath the baade góra oss i mellen thet vell iegh fuldkommeligæ holdhe paa mynæ sidhæ It*em* thet dagx breff som i skriffue om thet haffuer iegh aff steedh sendh fformondher iegh ath thet skal ko*m*mæ tell edher vfortöffu*et*, kiær*e* lasse kwnnæ i skriffue meg eth visth swar igeen vfortöuet om i vellæ módhe paa sa*m*me tiid saa fremth iegh er helbreyde tha skall iegh visth ko*m*mæ ther tell talss m*ed* edher acthæ i oc ath skiffthæ gotth m*ed* megh, tha skall iegh góræ edh*e*r tesliges aff my*n* ytherste fformwagæ Htr m*ed* edher gudh och her sancte oluff koni*n*gh befolendes Sc*r*effu*et* pa Auross palme sóndagh anno d*omi*ni mdxvij

"Sóffryn
skaani*n*gh"

Utanskrift.

Erliigh och ffornu*m*stigh sswend lassæ vinth*e*r landsfogh*et* paa dall kerligen sendes thette breff

5. Wij almenighe almughe som byghe ok boo pa dal Helsser ed*e*r alle da*n*deme*n* som byghe ok boo i vyghen k*er*leghe *med* vor h*err*e ok *sanct*e e*ri*ch kongh Kære ve*n*ner skal ed*er* alle vitt*er*licketh vare om thet förbu*n*th som ær kom*m*en mellom vighen ok dal sa ath vy fathighe men maa icke far*e* æpter then del oss behoff kan gör*es* in tiil ed*er* ok i hiidh tiil oss tha haffuer vor ffogeth latheth seth godh myn*n*e tiill ath hvilken da*n*neman aff vigen kom*m*er hiidh pa dal æpter sin bærny*n*gh tha skal

han fare meth friidh ok ære vy th*et* sa*m*ma begærendhae aff ed*er* ath i talle tiil ed*er* fogeth ath han lath*er* ok oss fatighe men ffar*e* i friidh i vighen æpter then del oss behoff kan gör*es* til vor bernyngh ath i villi alle vare offuer eth radh m*ed* fogethen ok gyffver oss eth visth swar i gen m*ed* ed*er*th beseldhe b*re*ff th*et* vy ku*n*ne rettha oss æpt*er* ath vy maghæ far*e* m*ed* friidh hwer til an*n*an ok haffuer ed*er* fogeth screffueth oss tiil th*et* vy skullæ scriffue kunghen tiil om vor brösth hvilket oss ær intheth radheligheth æpter wy haffve en godh h*er*re for oss ok höffwisma*n* i swe-*ri*ghe hwath hans h*erre*dömæ vil scriffue ther om th*et* star tiil hanum ok icke tiil os Kære ve*n*ner var*er* h*er* vel fortenkthe vtthy om for sc*re*ffne ärende ath vy faa swar i gen meth thetta vort budh ed*er* h*er* m*ed* alle gud befalend*es* ok *san*cte oloff kon*un*gh *ex* dal torsdagen nesth æpter *san*cte laure*n*cii dagh anno domini mdxix."

STRIDERNA UNDER GUSTAF I.

Resningen emot Kristian II sträckte sig äfven till Dal. Underrättelserna derom äro likväl få och ofullständiga. Säkert vet man likväl, att fogden Asmus blef ihjälslagen i Tössbo härad den 10 April 1521, jemte välborne Torbjörn Olsson och 5 karlar, hvarvid konungens foderkorn och penninge-uppbörden samt 30 tunnor mjöl, tillhöriga ortens lagman Ture Jönsson Roos, borttogos. Detta skedde af en hop från Wermlands bergslag, — grannar till Dalkarlarne, — anförd af Wermlands-lagmannen och häradshöfdingen i Westergötland, Nils Olsson Winge till Skofteby, som ock sammankallade folket (tingade) i Tössbo och talade för Gustaf Eriksson[23]. Detta tal hade den verkan, att 1500 Dalboar grepo till vapen mot Kristian[24]. Sannolikt gaf Winge dem då samma löfte, som han den 23 derpå följande Juni skriftligen lemnade Westgötarne på Gullbergshed, nämligen en tredjedels afkortning i alla årets skatter, och framdeles alla olaga skatters försvinnande, — den säkraste not, hvarmed allmoge i alla tider fångas[25]. Winge upphöjdes sedan till riksrad, riddare och ståthållare på Stegeborg, men blef, såsom deltagare i Westgöta-oväsendet 1529, detta år halshuggen på Brunkeberg[26], och rönte således

23 Historiska handlingar i Riksark. 1520—1560.

24 Geijer, II. s. 28.

25 Fant, *Sylloge litterar. hist. svec. illustr.*, Upsala, 11 Apr. 1803,

26 Fant, *Accessiones ad hist. svec.*, Upsala, 26 Nov. 1806.

enahanda affärd som flere Gustafs ifrige anhängare, hvilka naturligtvis tjusades af första akten i hans uppträdande, men sedermera tyckte, — troligen lika naturligt, — att utvecklingen och efterspelet icke svarade deremot.

Att Dalboarne icke voro delaktige uti sistnämnda Westgötarnes företag, synes af Gustafs bref den 24 Augusti 1531[27], deruti han tackar dem kärligen för den huldskap, troskap och manskap, som de honom och hans befallningsmän alltid bevisat hafva, särdeles att de icke i dessa år någorledes låtit sig bedraga till något obestånd, som en part annorstädes gjort hafva, utan alltid stått honom fasta vid den troskap och manskap, som de honom lofvat och tillsagt hafva, så i dessa år som tillförne, då Ture Jönsson med flere togo sig obestånd före. Och som electus (utnämnde biskopen) i Skara underrättat konungen om Dalboarnes välvillighet att utgöra den hjelp af deras kyrkor med klockor och annan del, som gått till rikets gälds betalning, hvarmed ganska mycket förderf blifvit förhindradt, så tackar han dem gunsteligen och vill det alltid gerna till det bästa betänka.

Fogden på Dal, Sven Karth, hade i början af året 1532 uppsnappat åtskilliga dit inskickade bref från Kristian II samt hans vänner, och hade sjelf fått ett sådant från den afvikne biskopen Måns i Skara. Karth sände dessa bref genast till Gustaf, och erhöll hans svar från Bjurum (i Gudhems härad) sista onsdagen i Januari, deri Karth uppmanas tillse, att sådana skrifvelser ej blifva kunniga, och förbjuda presterna vid lif och gods dem läsa för bönderna. Han befalles derjemte sammankalla allmogen och kungöra följande öppna bref, hvilket äfven afgick till Wermland. "Wi Gustaf etc. helse eder dannemän alle, som bygga och bo på Dal, evinnerliga med Gud. Käre vänner, som i nog förstått hafven huru allas vår hätske fiende, konung Kristian, är kommen uti Norge med sitt krigsfolk, aktandes draga här in i riket till att drifva brand, rof och mord på Svenskarne, som han tillförne gjorde, och hafver han der med sig Ture Jönsson, biskop Gustaf, biskop Måns, som här af riket rymde äro, och hafver varit deras rätta fädernerike orätträdige, hvilke ock ännu stå deruppå att de vilja komma konung Kristian härin, som de tillförne gjorde. Så veten i väl, käre dannemän, i hvad nöd, sorg och

[27] Riksregistraturet fol. 246.

bedröfvelse Svenskarne uti voro, då samme konung Kristian hade riket under sig, och huru okristligt han beviste sig emot dem, der han hölt dem hvarken tro eller lofven, hvarken bref eller insegel, ehuru högt han deruppå svurit och sig förpligtat hade, och veten i väl huru jemmerligen han tog Svenskarne af daga i Stockholm både andelige och verldslige, ädle och oädle, och lät bränna dem, som de hade varit hedningar eller andra ogerningsmän, lät halshugga menlösa barn och uppskära kristna menniskors inelfvor som svin eller annor oskälig kreatur, och var ej heller tillfreds med, att han så obarmherteliga handlade med dem som lefde, utan lät ock upprifva de döda af jorden och lät bränna dem, såsom han gjorde den gamle herren herr Sten och hans barn med honom, öfver hvilken sig Gud förbarme. Desslikes lät han ock säcka och dränka munkar och prester, som allom nog vetterligt är, och kort sägandes, så regerade konung Kristian, att Svenskarne icke stod annat för utan svärd, galge och hjul, och såsom han begynt hade på riddare och riddersmän, så hade han ock aktat att fullfölja in på bönder och den menige man, hvilket han nog lät påskina då han böd uppå, att alle skulle få deras lagböcker och deras arborst ifrån sig, der man väl kunde få märka af hvad han i sinnet hade. För sådan grymhet och okristlig handel, som han här bedref, vore både i och den menige man öfver hela riket redobogne och välvillige till att sätta sig upp emot honom och drifva honom här utaf landet, icke såsom Svenske manna rätte herre och konnung, utan såsom menige rikets förderfvare, den der väldeliga med rof och mord och falsk dagtingan trängde sig in i riket och okristliga regerade så länge han här var. Och efter det att alle Sveriges troinnebyggare voro om ett råd, och alle tillhulpo att drifva honom härut, så är ock intet tvifvel att om han komme härin igen, ville ju vräka det så väl in på eder bönder och bokarlar som andre och ville rycka in till eder med dem han råda finge, det honom Gud förbjude. Derföre rade och förmane vi eder att i icke låte eder bedraga, antingen med bref eller bud, som samme konung Kristian eller hans tillhängare förenämnde Ture Jönsson, biskop Gustaf, biskop Måns och flere af det partiet sända till eder. Ty i veten väl hvad biskop Gustaf är för en man och huru mycket obestånd han hafver kommit här åstad i riket och huru illa han förradde den gode herren herr Sten, satte sig upp emot honom, som hans rätte herre var, och drog konung Kristian här in i riket, Svenske män till allra största skada och

förderf, det näppeligen Sveriges rike förvinner i vår tid, dock hafver han aldrig varit sine rätte infödde herrar rättradig. Så vete i ock väl att Ture Jönsson halp der ock fast till, att konung Kristian kom här in igen, och må i der fulleligen rätta eder efter, att så månge som der begära att han skall komma härin igen, de vilja veta både edert och menige rikets skada och förderf. Ty är rådeligt att i icke sätten tro till deras söta ord, som de gifva eder före, utan hellre tänka eder uppå att det var väl så mycket godt utlofvadt tillförne med eder, bref och insegel, som nu någon tid utlofvas kan, och röntes dock väl hvad godt konung Kristian unnade Svenskarne, och skulle än ytterligare rönas om han råda finge. Så besinner ock ytterligare, käre vänner, att om konung Kristian komme här in igen, då vore allt fåfängt gjordt, som både i och menige riket deruppå kostat hafva med gods och penningar, döda och sårade, att i skulle vara skilde vid honom. Derföre ligger eder allra största makt uppå att i icke låte eder bedraga, utan stån faste emot konung Kristian och hans parti, hvilket oss ock intet tviflar att i ju så görande varde och hålle oss den huldskap, troskap och manskap, som i oss lofvat och tillsagt hafva. Vi akte näst Guds hjelp på vår sida efter vår yttersta makt och förmåga afvärja allas eder skada och förderf, hvar i eljest sjelfve viljen något så nu som tillförne tillhjelpa med. Och hafve vi fördenskull förskickat vårt hoffolk[28] och mesta parten af frälset der ner till Lödöse. Äre ock sjelfve här med nedkomne till eder för allas eder nytta och gagn skull. Dock på det att vi kunde vara funne desto mäktigare, så att vi kunde vara dem tredubbelt eller fyradubbelt stark, hafve vi skrifvit eder till, att i skulle komma oss till undsättning med folk, goda skyttar. Så råde och förmane vi eder ännu att i velen vara redo med den allra största makt i åstadkomma kunnen, och, när i fån der befallning uppå, att draga dit som behöfvas kunde. Och så vele vi näst Guds hjälp göra konung Kristian ett sådant motstånd, att han ej tidare skall längta hit till riket. Derföre, käre vänner, låter eder nu i denna resan finnas välvillige. När Gud fogar vi blifve konung Kristian qvitt, vele vi alltid rama edert bästa. Gudi befallande[29]. — I trakten af gamla Lödöse, vid Skepplanda kyrka, der Kristian hade sitt läger, blef han af Svenske fältherren Lars Siggesson Sparre genom täta anfall så oroad, att han drog sig tillbaka till Norge,

[28] Stockholms garnison.

[29] Riksregistraturet X. fol. 33.

blef kort derefter lockad till Danmark och insatt i fängelse, der han tillbragte sina 27 återstående lefnadsår.

Dacke-upproret i Småland 1542 kunde ej dämpas genom de åtgärder som då vidtogos. Gustaf sammankallade derföre ett möte i Örebro den 19 Jan. 1543 af riksrådet samt Smålands och Westgöta adel. Fogden på Dal, Sven Karth, var äfven der närvarande. Den 23 Jan.[30] fick han bref till frälset i Wermland och Dal, att med sitt folk till häst och fot samlas på den tid och ort, Karth å konungens vägnar utsatte, och borde frälset sätta tro till Karth, liksom konungen med dem personligen handlade. Mötesplatsen blef Wadstena, der adelns manskap skulle samlas den 22 Februari. Karth anbefalldes dessutom i konungens bref från Norrköping den 15 påföljande Juni[31] att hafva noga akt och tillsyn, att icke någon tjufvehop (hvarmed förstås Dackens anhang) sig uppkastar eller församlar på Dal.

Sedan Dackefejden väl var slut uppstod ny oro i Småland. År 1545 den 26 Maj[32] anbefalldes Olof Eriksson att med alla knektar, som voro förlagda i borgeläger uti Westergötland, Wermland och Dal, offörtöfvadt begifva sig till Småland att förstärka fogdarne der nere emot förrädarehopen. Karth åter förständigades den 21 Juni [33] att på Dal värfva det mesta dugliga fotfolk, han der kunde öfverkomma, samt hafva det i beredskap tills vidare föreskrift erhölles. Emedan Småländska oväsendet denna gång tog snart slut, är troligt, att denna värfvade trupp icke behöfde begagnas.

Gustafs regering var alltigenom bullersam. Han fick ej många år i sänder hvila på sina lagrar och njuta af den rikedom i löst och fast, som han så nitiskt åt sig och de sina förvärfvat. Ännu året före sin död och sedan konung Kristian afsomnat stördes hans ro af fruktan för dennes anförvandter, som föranledde herredagen i Wadstena 1559 samt anstalter till försvar. Den 11 Juni samma år afgick Gustafs bref från Stegeborg till dåvarande fogden på Dal, Maurits Stake, så lydande: "Vi låte dig förstå, att vi och detta vårt rike blifva flux undsagde, att vi ju skole hafva oss krig och fejd att förmoda uti detta år af gamle

30 Riksregistraturet K. fol. 16.

31 D:o fol. 56.

32 D:o fol. 165.

33 D:o fol. 212.

konung Kristians arfvingar och deras anhang, desslikes af andre våre missgynnare. Så ligger oss derföre allsom största makt uppå att vi förstärke oss både till lands och vatten med den mesta makt och krigsfolk som vi kunne åstadkomma, och vele dig härmed allvarligen hafva befallt, att du antager uti vår och rikets tjenst det mesta dugliga folk som der på Dal står till att bekomma, och dem du uti så motto uti vår tjenst antagandes varder vele vi att du skickar till Westergötland, ty vi hafve skickat dit Anders Persson till Fåredal, hvilken vi hafve låtit öfverantvarda några penningar till att försträcka samma folk med, den ock skall veta gifva dem tillkänna hvart de sedan draga skola"[34]. — Denna förskräckelse gick dock snart öfver, emedan det förväntade anfallet uteblef.

SJUÅRSKRIGET 1563 TILL FREDEN I STETTIN den 13 dec. 1570[35].

Konung Fredrik II i Danmark började ett kitsligt, orättmätigt och för de nordiska folken obarmhertigt krig emot Erik XIV 1563. Knektehöfvitsmannen i Wermland och Dal välbördig Peder Larsson[36] skref d. 14 Maj samma år från Ferglanda till konung Erik, att han genom sina utskickade till några Norrska städer fått underrättelse om ett tillämnadt fiendtligt anfall mot Sverige. Konungen svarade den 3 Juni med uppmaning att hafva ett vaksamt öga på fienden och uppmuntra menige man att efter yttersta förmåga afvärja den tillämnade skadan, äfvensom han borde inöfva knekte-rotarne på flera särskilda ställen, enär, i anseende till den dyra tiden, hela fänikan ej kunde på ett ställe sammandragas till vapenöfning. Derförutan skulle Sigvard Kruse från Elfsborg skicka nödiga värjor till de nyss antagna knektarne. Den 8 Juni skref konungen ytterligare till Peder Larsson, att man nu förnummit Danskarnes afsigt. Peder Larsson borde således icke begifva sig från orten, utan hafva knektarne utefter gränsen, och derest fienden skulle vilja göra något infall, tillsäga allmogen gå man ur huset, fälla bråtar och i öfrigt göra manligt motstånd. Riksdrotset grefve Per Brahe samt riksrådet Jöns

[34] Riksregistraturet 1559, fol. 94.
[35] Efter registraturet för dessa åren.
[36] Till Ramstad och Bro i Näs härad af Wermland.

Bonde till Traneberg förordnades att bevaka gränsen för Wermland och Dal, hvartill man väntade sig biträde af knektarne i Dalarne, enligt Brahes bref till Bonde den 15 Juli. De ämnade sig kort derefter till gränsen. Brahe hade erfarit, att Baggarne allaredan röfvat och bränt i Blomskogs gäll och Holmedal". (Enligt brefvet af Fjugstad i Knista socken. Originalet i Säfstaholms arkiv.). Den 9 Aug. mottog konungen Danska krigsförklaringen. Danska hären var den 23 Aug. vid Elfsborg, hvilken ort af Gustaf I och Erik nyligen blifvit satt i mycket godt stånd. Icke desto mindre lemnades fästningen den 4 Sept. af kommendanten Lars Kagg i Danskarnes händer. Den 9 Aug. underrättade konungen grefve Per, att konungen af hans skrifvelse inhemtat, hurusom allmogen i Wermland och Dal är välvillig samt redt sig med 4 tolfter pil för hvarje man, — att grefven befallt bönderna förse sig med mer pil, — att, emedan grefven anmält brist på värjor (skjutgevär), krut och bly, befallning afgått om försändande af 100 rör. 100 skålp. krut och 200 skålp. bly, i hopp att detta till en början vore tillräckligt. Konungen förmäler vidare, att sekreteraren och härolden Lars Knutsson återkommit från beskickningen till Danska konungen. hvilken sednare förkastat alla gjorda fredsmedel. Den 2 Sept. aflät konungen från Wäderstad till grefve Per åter en skrifvelse, med tillsägelse att han icke kunde få den begärda förstärkningen, utan måste söka försvara gränsorten med det manskap han egde, biträdd af allmogen, hvars bästa det gällde. Brahe hade ämnat, biträdd af allmogen, infalla i Wiken till Uddevalla. Men svårigheter mötte, emedan Danskarne på sin sida om gränsen fällt stora bråtar, midt emot dem på Svenska sidan. Emellertid hade han utskickade att söka stigar, för att kringgå fiendens bråtar. (Bref till Bonde från Bolstad d. 4 Sept.). Enligt ett sednare bref från Bolstad den 10 Sept., säger han, att bönderna voro honom till föga hjelp. Han hade redan aftalt med några Norrskar, att de skulle vara Sveriges konung undergifna, hvarföre han ej låtit sköfla eller bränna deras hus. Behöll sitt ringa manskap för att möta "then Munchen", som sades åter vara på vägen häråt. Från Åby den 13 Sept. befalldes fogdarne i Westergötland, Dal och Wermland, att från Wenerns stränder vid Westgötasidan bortföra alla skutor och båtar, emedan fienden torde ämna sig upp i Westergötland på farkoster, och der framfara med rof och brand så, som han börjat i trakten af Elfsborg. Tre dagar derefter befalldes knektehöfvitsmannen

Peder Larsson, att — emedan hvar 10:de man i Wermland och Dal var uppbådad — han med dessa och knektarne borde begifva sig till lägret i Westergötland, der riksmarsken Gustaf Olsson Stenbock och Lasse Pedersson Hård voro. Grefve Per Brahe hade underrättat konungen, att han icke ansett rådligt infalla i Norge för närvarande. I svar herå den 17 September förundrar sig konungen, hvarföre grefven, då han icke kunde uträtta något på stället, ej med sitt folk begifvit sig till lägret, tilläggande: "efter i nu hafven någon tid varit borta ifrån edert, och fördenskull väl kunnen tänka, att i hafven behof begifva eder hem och se om edert bästa, derföre mån det väl göra, intill dess vi eder uti några andra saker och ärender hafve behof att bruka". Till menige man på Dal skref konungen samma dag svar på det deras fullmäktige sändebud tillkännagifvit. Sändebuden hade förmält, att allmogen ej velat infalla i Norge, emedan det vore säkert förlikt emellan Norrske och Svenske, så att man på denna tiden och orten icke hade något fiendtligt att förmoda. Konungen yttrar, att det ock nu vore för sent gå öfver gränsen, men om grefve Per ej försummat sig, utan i tid fullgjort befallningen, så hade det varit riket mycket nyttigt. Tillsäger Dalboarne, att de härefter icke skulle vara grefven hörige och lydige, emedan konungen ej ämnar bruka honom vidare i den befallningen. Och emedan menige man i Westergötland ropar om hjelp mot fienden, som framfar med rof, mord och brand, samt krigsmakten ännu icke vore ankommen, men väntades från Upland, Södermanland, Westmanland och Nerike, så ville konungen, att hvar tredje man på Dal, utrustad med den bästa värja han kunde och 6 veckors kost, rycker ut med allra första, jemte ryttare och knektar, som i orten äro, och kommer i följe med folket, hvilket anländer ofvan från Tiveden, sedan begifvande sig till G. Stenbock i lägret. År 1563 d. 29 och 30 Sept. afgick befallning till schyttere och chefer i Wermland och Dal att genom natt och dag, vid lifsstraff, skynda till konungen i Jönköping, emedan Stenbock underrättat, att Danskarne ämnade sig dit för ett fältslag. Grefve Per Brahe lärer kommit till nåd igen, emedan han i September var i Uddevalla och der samtalat med borgarne, likasom bönderna i Wiken, till konung Eriks fördel. Begärde mer krigsfolk, som konungen äfven lofvade, i svar från Jönköping den 8 Okt., att Jöns Bonde skulle sända. Men samma dag, i svar på en annan grefve Pers skrifvelse, säger sig konungen icke kunna

sända mer folk, emedan man erfarit, att Danskarne ämnade sig från Halmstad inåt Sverige öfver Nissestigen. I början af Nov. hade grefve Per likväl med 400 man och en hop bönder ryckt in i Bohuslän, bränt Kongelf samt allestädes der han framdrog, och gick då mest allt Bohuslän konung Erik tillhanda. Dal hade under året 1563 varit skonadt af fienden, men dess manskap och en stor del af allmogen oupphörligt stått på fältfot, så inom som utom orten, hela sommaren och hösten.

Året 1564 blef för denna ort olyckligare. Redan i början af Januari förmäler fogden och krigsöfversten i Wermland, Per Nilsson (Gyllenstråle), i underdånig skrifvelse, att Danske höfvitsmannen i Christiania, Kristian Munch, samlat en trupp, dermed han ämnade anfalla Dal. Konungen svarar härpå från Stockholm den 19 Jan., att detta icke hade något på sig, alldenstund man ofta hört sådant rykte och är ändock intet mera tillgjordt vordet, hvarförutan man förstått, att de Norrske nekat göra Munch något bistånd mot Svenskarne. Likväl, emedan Clas Chr. Horn blifvit affärdad till Westgötagränsen med en hop krigsfolk både till häst och fot, kunde Per Nilsson, om så behöfdes, af honom begära hjelp och eljest rådfråga sig i alla saker, dock gifva konungen alla lägenheter tillkänna. Den 20 Jan. utfärdades instruktion, den 3 Mars förnyad befallning för Horn att straxt företaga täget till Norge, Bohus eller Elfsborg, emedan konungen förnummit, att i Norge intet krigsfolk skulle vara, och Norrmännen voro sin konung icke mycket benägne, enligt hvad befallningsmannen på Dal, Maurits Stake, förmält. Horn skulle söka intaga Wiken och Olsborg. Jöns Bonde hade samma tid afsändt krigsfolk till Dal att ligga uti landtvärn. Men konung Erik säger sig nogsamt förstått, attt de Norrske vore honom fast mer benägne och bevågne, än de voro välsinnade mot sin egen furste, hvarföre några försvarsmedel ej behöfdes på Dal; befallde Bonde att draga trupperna derifrån och biträda Horn. Efter inlupna underrättelser från Clas Flemming, fick Horn den 9 Mars af konungen en skrapa för det han icke uträttat något annat, än skjutit bort kulor och krut vid Bohus. Flemming fick det samma, jemte befallning att skyndsamt intaga Wiken. Missnöje yttrades ånyo mot Horn och Jöns Bonde den 23 Mars i bref till G. Stenbock. I sammanhang med föreskriften att intaga Wiken, befalldes Gyllenstråle den 17 Mars att med den makt han kunde åstadkomma från Wermland och Dal, jemte det folk som stod under höfvits-

mannen P. Bergh, inbryta öfver gränsen åt Mangelbro, öfverallt brandskatta och taga hyllning af Norrmännen både skriftligen och muntligen, efter det formulär, som han nu fick sig tillsändt. Afsigten med dessa rörelser var att hindra Munch skicka trupper emot Svenska styrkan under Claudius Collart, hvilken nyligen intagit Jemtland. Trondheim och Stenviksholms fästning. I Mars hade Norrske fribytare röfvat inom Dal och 2:ne blifvit tillfångatagne af Maurits Stake. Antalet af hans skyttar var allenast 12 eller 16. hvarföre han den 27 Mars från Berg begärde af Jöns Bonde 2 eller 3 knekte-rotar till hjelp. Carl de Mornay befalldes den 29 Mars sända Horn 1000 hakeskyttar för tåget till Wiken. Den 14 April underrättades G. Stenbock och B. Gylta, att ett tåg bör göras till Wiken med de Tyska ryttarne och öfriga manskapet i Westergötland, hvaröfver Mornay skulle blifva öfverste. Vid denna tid underrättade Maur. Stake konungen, att Stake samtyckt till en *bondefred* mellan folket på Dal och i Wiken, på sätt de Norrske af Stake begärt. Uti svar härå förundrar sig konung Erik icke litet, efter Stake varit så länge brukad i Gustaf I:s tjenst. att han härvid icke sett sig bättre före. utan låtit bedraga sig af Jutepartiet, alldenstund han väl vet hvad förmögenhet nu hos dem är, och huru litet bestånd en sådan fred kunde hafva. emedan Danska konungen ännu ej ingått förlikning. Erik ogillade således hvad Stake gjort, ålade honom hjelpa till att fullfölja den befallning. Gyllenstråle fått om infall i Norge. och gaf honom följande formulär till det svar, han borde lemna Bohuslänningarne eller Wikboarne. "Jag hafver för någon tid sedan undfått eder skrifvelse, och såsom i och eder landsfogde hoten och undsägen mycket huru i vele hemsöka Kongl. Maj:ts till Sverige, min allernådigste herres undersåter. som här på Dal bo, och göra oss skada, hvar vi oss emot eder något företagandes varde. Så vill jag eder derpå för svar icke förhålla, att högstbemäldte Kongl. Maj:t min allernådigste konung hafver för god fog och rättmätig orsak till att gripa eder an samt alle andre flere, som hålla med konungen af Danmark, besynnerligen eder. alldenstund i hafven så mycket mer ställt eder otillbörligen emot högstbemäldte Kongl. Maj:t framför andra. i det att i icke hafven hållit den ed vid makt. som största parten af eder hafver svurit högstbemäldte Kongl. Maj:t den tid högstbemälde Kongl. Maj:ts troman och råd. grefve Per Brahe handlade med eder. Och förundrar mig storligen. det i ären så oförståndige. att i icke kunnen betänka och

besinna den nöd och farlighet, som i sjelfve ären stadde uti, i det att i ställen mycken lit till konungen af Danmark, af hvilken i ingen hjelp hafven att förmoda, alldenstund i kunnen skenbarligen se hvad bistånd och undsättning, som edra grannar, som bo på alla sidor om eder i Norge, Halland och Blekinge, hafva utaf honom: och alldenstund han icke hafver makt till att försvara dem, som honom närmast ligga för handen och han sin största inkomst och renta hafver om året, mycket mindre varder han sig vårdandes om eder. Så skolen i veta att jag hafver bekommit högstbemäldte Kongl. Maj:ts min allernådigste herres befallning här uppå att gifva eder Kongl. Maj:ts allvarliga vilje tillkänna, att dersom i ännu velen låta eder ångra, falla till föga och gå högstbemäldte Kongl. Maj:t välvilligt tillhanda, görandes högstbemäldte Kongl. Maj:t en sådan försäkran och ed och annat såsom af nöden är, då vill högstbemäldte Kongl. Maj:t taga eder uti hägn och försvar och hjelpa och befria eder från det Danska våld, tyranneri och träldom. Men hvar i det icke till sinnes ären och sådan Kongl. Maj:ts nådiga benägning och gunst anamme, då mågen i fullkomligen förlåta eder derpå, att hans Kongl. Maj:ts krigsmakt skall komma till eder och hemsöka eder med all fiendtlig tilltastning snarare än i tilläfventyrs förmoden; och der som i sjelfve kunnen trotsa, då skolen i inom få dagar få det förnimma. I velen fördenskull betänka edert eget gagn och bästa och mig med det allra första häruppå ett visst svar gifva".

Att denna skrifvelse icke gjorde åsyftad verkan, synes af följande. Den 24 April befalldes Mornay belägra antingen Elfsborg eller Bohus. Kunde han intet uträtta mot dessa fästningar, borde han belägra Olsborg och tvinga Wikboarne att blifva konungen hulde och trogne. Den 19 Maj förordnades Horn till öfverste i Småland; den 1 Juni befriades Mornay från tåget till Norge, och både han och Horn förblefvo i Småland. Den 3 Juni förklarade konungen sitt välbehag öfver Gyllenstråles ströftåg i Norge, befallande honom värfva krigsfolk i Wermland och Dal. I Juli månad fick knektehöfvitsmannen Peder Bergh och Bengt Svenske befallning att med sina knektar och allmoge i några härader af Westergötland infalla i Norge. Efter återkomsten derifrån anmälde Bergh för konungen, att han uppbränt Uddevalla samt nedergjort vid pass 400 Norrskar och i öfrigt röfvat och bränt. Erbjöd sig infalla i Wiken på lika sätt, om han finge några knektar af dem, som han förut kommenderat. I an-

ledning häraf befalldes Gyllenstrale den 3 Aug. att af Wermlands och Dals knektar. nämligen af dem. han och Stake bordt begagna vid infallet i Norge från Wermlandssidan. lemna Bergh 2 qvarter till tåget inåt Wiken. På det att Svenska trupperna i Trondelaget måtte genom ett anfall från Wermland och Dal understödjas i så måtto. att Norrskarne nödgades dela sina stridskrafter. befalldes Gyllenstråle den 15 Aug. uppmana folket i Wermland och Dal. att till ett ströftag åt Akershus län och Oslo utgöra hvar 3:dje, eller i det minsta hvar 5:te man, då Gyllenstråle borde tillfoga de Norrske all möjlig skada, emedan de Danske sådant väl förskyllt hafva och än dagligen förskylla. Den medföljande Svenska allmogen skulle i Norge få taga fritt byte och tilltastning med hvad del. som de der kunde öfverkomma. Från Linköping den 1 Okt. underrättar konungen i bref Maur. Stake, att han bekommit dess rapport, huru Stake och Gyllenstråle med menige mans tillhjelp från Dal och Wermland infallit i Wiken, der de förhållit sig med mord och brand det mesta de förmått. hvilket var konungen behagligt. om det eljest förhölle sig så som Stake uppgifvit. Dock vill detta ej vara nog. Stake befalldes rådslå med Lindorm Torstensson. som aktade på gränsen utmed elfven vid Elfsborg, antingen denne vill företaga belägring af fästningen, då han skulle understödjas af alla ryttare och knektar från Wermland och Dal. eller. om han ansåg att belägringen icke borde företagas. Stake då skulle draga in i Wiken med de fänikor knektar. som Johan Iselberg, Lasse Rudd och Peder Bergh hade i befallning. Först skulle han skicka Wikboarne konungens bref, om de ville underkasta sig, aflägga en sådan ed. som Stake från konungen medförde, samt om de ville medverka till belägringen af Bohus. I dessa fall borde de förskonas och de förnämsta bland dem tagas i gisslan. Men i händelse af vägran. borde Wiken hemsökas med mord och brand. Den 17 Nov. befalldes Torstensson att ej längre fördröja Elfsborgs belägring. Den 14 Dec. beordrades Gyllenstråle att med första göra infall i Norge der lägligast vore, jemte M. Stake och menige mans tillhjelp i Wermland och Dal samt de 2 fänikor knektar der äro, och dervid ingen förskona, utan sköfla, bränna och slå ihjäl, låtandes folket ha fritt rof och byte: slutandes konungen med dessa ord: ”och hafver du icke behof att vara så rädd, som du vara plägar”. Af dessa ohyggliga akter får man dock i riksarkivet ingen underrättelse. om eller när Norrskarne detta år lika vildsint framfarit på Dal. Men af

Kammararkivets räkenskaper inhemtas, att 55 hemman i Ryr, Torp, Gesäter, Rölanda, Eds, Töftedals och Nössemarks socknar blifvit sköflade och brända, så att förödelsen visade sig på båda sidor om gränsen.

Året 1565 ingick med underrättelse från M. Stake, att Munch och fogden i Wiken haft i sinnet infalla på Dal, men att det folk, som de för ändamålet samlat, från dem afvikit. Konungen tillskref honom den 10 Jan., att det låge största makt uppå att hafva alla saker i god ordning, sända kunskapare till Norge och, i händelse af anfall, skyndsamt sammandraga alla ryttare och knektar i Wermland och Dal, att med menige mans biträde göra motstånd. Befunnos fiende vara för stark, skulle undsättning begäras af Åke Bengtsson (Ferla), som nu belägrade Elfsborg och Bohus. Antingen var all fara förbi den 3 Febr., eller hade konungen ändrat sin plan för anfall och försvar, ty samma dag befalldes M. Stake, och den 4 Febr. Gyllenstråle att lemna trupparne i Wermland och Dal till Åke Bengtsson, som med allvar skulle belägra Bohus, derest han dem behöfde och begärde. Gyllenstråle hade från befallningsmannen i Dalarne, Michel Helsing, blifvit underrättad, att Dalkarlarne voro villige tåga till Norge och Hedemarken, hvarföre konungen gerna såge, att bönderna i Wermland och Dal gjorde dem sällskap, och borde Gyllenstråle derom handla med allmogen. Infallet kunde lägligast ske när konungen med sitt folk droge mot de Danske, hvilket han ämnade med allra första. Den 26 Juli från Hofva fingo Stake, Gyllenstråle och Helsing befallning att bryta in öfver gränsen, då Stake med Dalboarne också härjade en stor del af Akershus län. Efter detta tåg, men samma år, inföllo Norrskarne i Wermland och framforo på samma sätt i Elfdals, Fryksdals, Jösse, Nordmarks och Gilbergs härader, då 100 hemman i de 3:ne förstnämnda röfvades och brändes. Allmogen i Jösse, Gilbergs och Fryksdals härader beklagade sin nöd. Konungen gaf dem i Wadstena den 29 Nov. frihet från 3:ne års utskylder. Deremot undgick Dal detta år sådant besök af sina naboer. Likaså 1566. Men då värfvades i båda provinserna ryttare, en fana under Brynte Börjessons (Lillje) befäl. Den 11 Dec. d. å. utfor konungen i häftiga förebråelser mot Gyllenstråle för det han låg med krigsfolket i landtvärn på Dal och i Wermland, samt hotade honom att få betala den umkost, som detta år till krigsfolkets underhåll blifvit använd. Han befalldes inbryta i Norge från Wermland, likasom Johan Siggesson infallit från Dalarne.

Uti detta tåg 1567, hvari Dals och Wermlands knektar begagnades, utdelades i Norge konungens patent af den 17 Nov. 1566, att Norrmännen borde gifva sig under Svenska Kronan. Gyllenstråle slog 2:ne fänikor Tyska knektar, tog deras fältstycken och brände några Norrska socknar. På berättelsen härom svarade konungen den 11 Mars: "Att du slagits med de Tyske knektar från Sallesborg, m. m., så vore det oss väl behagligt, hvar det eljest hade sig så i sanning som du föregifver. Efter vi hafve nog skytt dernere i landsändan, må du vara förtänkt med det allra första låta samma fältskytt blifva levererad hit till Stockholm, på det vi måtte få se och förnimma att det är sant, som du oss derom berättat hafver". Under detta Svenskarnes ströftåg lades staden Hammer i aska af Johan Siggesson och hans Dalkarlar.

Det våld och grymhet Svenskarne föröfvat mot Danska undersåtar i Norge blef i rikt mått vedergäldt på lika sätt 1568. Oredorna i Svenska styrelsen, konungens vansinne och tvisterna mellan honom och hans bröder gåfvo Danska konungen lätt tillfälle att utan svårighet låta roffa och bränna på Svenska området, intill dess det af hertigarne Johan och Carl i September tillvägabragta stilleståndet afslöts. Enligt handlingarne i Kammararkivet, blefvo ej mindre än 281 särskilda hemman och torp[37] på Dal i 24 socknar röfvade och brända detta år, nämligen i Frändefors, Brålanda, Ör, Gunnarsnäs, Dalskog, Holm, Torp, Ödeborg, Ferglanda, Högsäter, Rännlanda, Råggerd, Lerdal, Jerbo, Gesäter, Rölanda, Töftedal, Ed, Wårvik, Torrskog, Ärtemark, Ödsköld, Bäcken och Mo, dervid prestgårdarne i Ferglanda, Steneby, Frendefors, Högsäter, Ör och Ed jemväl lades i aska. Samma år undergingo 30 af Wermlands socknar lika bedröflig medfart, derunder 665 hemman och torp ödelades i Elfdals, Fryksdals, Jösse, Nordmarks och Gilbergs härader. Vid Ferglanda hade fienden bränt kyrkan, med sig tagit kyrkoklockorna m. m., hvarföre socknen fick all tionden i gället 1572 till hjelp, enligt Johans bref af Stäkeborg den 31 Okt. samma år. Dessa härjningar, som förmodligen skedde i början af året, emedan folket fick afkortning i skatten för 1567, har jag ej funnit omnämnda hos våra historieskrifvare, ej heller i riksregistraturet, utan endast i kammar-arkivet, som förvarar flera under-

[37] Med *torp* i denna tidens handlingar och ännu långt fram förstås enstaka gård under ½ hemmantal.

rättelser om folkets öden, hvilka annorstädes fruktlöst eftersökas.

År 1569 hade Sverige en ny konung. Den 26 Juni afgick bref till alla orter, att ett möte var utsatt på gränsen, S:t Olofs dag, för fredsunderhandlingar med Danmark, men att Danska konungen icke desto mindre rustade till anfall. Konung Johan ville icke inskaffa främmande krigare, emedan de voro folket till besvär. I fall af krig begärde han att menige man måtte strida, eller ock bevilja att han införskrefve utrikes manskap. Härpå begärde han svar och ville veta hvilketdera man valde. Gyllenstråle betackades af hertig Carl den 8 Sept. från Jönköping för de underrättelser han lemnat om tillståndet i Norge, och meddelades honom, att det krut och bly han begärt, skulle af ståthållaren på Wadstena genast aflemnas. Från Hvalstad i Wartofta härad skref konungen den 11 Dec. d. å. till Göran Torstensson, att, enligt berättelse, de Norrske samlade sig i Wiken vid gränsen och troligen ämnade göra Svenska undersåtar någon skada. Emedan konungen för några dagar sedan kallat till sig hans broder Kristoffer Torstensson, ville han, att Göran skulle vara i dennes ställe, hafva alla saker i god akt så väl vid elfven som eljest mot Norrska sidan, att fienden ej måtte göra något "schoffuende" öfver gränsen. Och, på det Dal ej måtte vara blottadt på krigsfolk, befalldes Torstensson att genast begifva sig dit med de Westgöta-ryttare, som vid elfven förordnade voro, samt, i händelse fienden infölle, då med dessa ryttare och menige mans biträde försvara orten.

År 1570 i Januari hade Brynte Lillje härjat Hisingen och nedergjort Danska truppen derstädes, bränt Orust och Tjörn. Den 9 Febr. underrättade konungen sin broder Carl, att han skickat Brynte in i Wiken att befästa Karsborg[38], men att Anders Sigfridsson återkommit derifrån med berättelse, att det ditförda folket ställt sig ovilligt och slätt intet velat uti detta arbete tillgöra. Konungen ville dock ej afstå från företaget, på det man kunde hafva något i pant för Elfsborg, och tillika ett ställe, der det främmande krigsfolket kunde underhållas. Och medan Lillje ryckt in i Akershus län (han brände der en betydlig del, Sarpsborgs stad och län), hade konungen låtit tillskrifva Wermlandsknektarne att begifva sig till Karsborg på 6 veckors dag att befästa samma klippa. Om så vore,

[38] Eller *Carlsborg* vid Röe, Bro socken, Stångenäs härad. Anlades af Tord Bonde under Carl Knutsson omkring 1456. Intogs och ödelades af Kristian II 1531.

att på Dal och i Wermland fara visade sig af Baggarne, så vore ändå Wermlands ryttare der, begärandes att hertigen ville af sina ryttare ditsända 50 à 60. Peder Westgöte, som hade Wermlands-knektarne i befallning, beordrades den 1 Mars att genom natt och dag begifva sig till Wiken till Lillje och Torstensson, på det befästningen af Karsborg måtte blifva företagen[39]. Fogden på Dal, Per Jonsson, fick konungens svar den 19 April, deri det heter: "Berörer du ock om den skada de Norrske fribrytare tillfoga våra undersåter vid gränsen. Du må vara förtänkt med menige mans tillhjelp göra dem allt motstånd". Af årets kronoräkenskaper synes, att Töftedals socken sköflades och brändes. 232 olika hemman och torp i provinsen lågo öde efter förra krigsoroligheter. Den 5 Dec. erhöll samma fogde konungens bref, deruti förmäles, att undersåtarne på Dal haft sina bud hos konungen och låtit förstå; att största parten genom fiendens rof och brand äro mycket fattige och så försvagade vordne, att de ej förmå utgöra skatten, hvartill kom att säden genom mycket regn detta år blifvit förderfvad. Konungen beviljar, att de, som mest lidit, få afkortning på halfva kronoutskylderna. Freden i Stettin, som af konung Johan med skäl kallades olidelig, stadfästades den 24 Febr. 1571 af konungen och hertig Carl. Den gjorde omsider slut på det ömsesidiga härjandet i gränsorterna. Det måste dock dröja länge, innan det arma folket på Dal kunde komma sig före igen efter det sjuåriga lidande, hvarmed Fredrik II i Danmark, som började detta krig, inbrände sitt förhatliga minne. Det hårda Stettinska fredsvilkoret, att Elfsborgs fästning skulle köpas tillbaka med 150.000 r:dr, föll sig odrägligt för Svenske konungen och hans undersåtar.

För dem, som klaga öfver indelningsverket och dess börda, äro krigen före detsammas inrättande en temligen klar och lättfattlig undervisning om huru det har tillgått och alltid skall komma att tillgå i ett land, — der jorden kräfver många armar och mycken flit för att lemna odlaren sin bergning, — när icke en tillräcklig stående armé lemnar skydd åt de fredliga yrkena. Det fordras ingen profetisk anda och siareförmåga för att afgöra huru det skulle komma att se ut i fädernebygden, om under

39 Den 18 Maj hade konungen erfarit, att hvarken Karsborg eller Olsborg blifvit intagne och befästade, hvarföre Erik Gustafsson befalldes att befästa Gullbergs klippa.

ett eller flera års lopp hvar tredje eller hvar femte vapenföre mansperson, någon gång ännu flere, behöfde anlitas att i månader försvara eget och andras hem för in- eller utrikes fiender. Man behöfver endast hafva ögonen öppna för historiens lärdomar.

KRIGEN TILL FREDEN I KNÄRÖD DEN 18 JAN. 1613[40].

Efter Stettinska freden hade Svenska gränsorterna mot Norge ett långvarigt lugn, så att folket kunde åter upptaga och uppbygga de afbrända gårdarne. Dal fick dock så väl som andra orter kännas vid följderna af Ryska kriget, hvartill knektarne kallades i Augusti 1571, med skyldighet att medföra en månads kost. Frälset uppbådades den 19 Sept. s. å. att med hästar och karlar infinna sig, så framt man icke ville förverka adliga privilegierna. År 1574 den 16 Aug. anbefalldes ståthållaren på Elfsborg, Anders Olsson, att i Westergötland och Dal värfva 800 varaktiga enspännare med goda och starka hästar samt brukliga värjor. De som antogos skulle få sina hemman fria från alla årliga utskylder. De åter, som inga hemman egde, ville konungen försörja med sådana, att de der kunde hålla en häst. År 1578 den 11 April påbjöds, att en varaktig och väl utrustad knekt skulle utgöras af 10 frälse- och skatte-bönder, så att hvar 11:te bonde måste ut i fält. Följande året värfvades här derjemte matroser för flottan, mindre besvär att förbigå.

Omsider kunde vänskapen mellan Danska och Svenska hofven icke längre bibehållas, oaktadt det sednares alla bemödanden åren 1609 och 1610. Det förra ville begagna det betryckta tillstånd, hvari Sveriges konung befann sig, för att skörda på grannens bekostnad. Denna politik har ofta varit Danmarks. Vid enskilda tillfällen har den stundom varit fördelaktig, men i det hela ingenting mindre än vinstgifvande. Carl IX beredde sig till försvar och vidtog flera åtgärder. År 1609 den 9 Juni befalldes ståthållaren öfver Läckö slott, Dal, Kinne och Kållands härader, Michel Pedersson, att förstärka knektefänikan på Dal, så att den blefve 300 man. Derifrån borde derjemte 5 eller 600 man komma till hjelp, när behof gjordes. Botvid Larsson skulle emottaga Wermlands och Dals knektar och vara med dem vid Gullberg den 1 Juli. De borde medhafva kost för 2 månader. Kunde de icke sjelfva förse sig dermed, ålåg det bönderna

---

40 Efter riksregistraturet och räkenskaperna i kammar-arkivet.

understödja dem, så att 10 eller 20 bönder underhölle en knekt. I Mars 1611 voro alla knektarne på Dal beordrade till Göteborg, att der, jemte 200 man af Wermlänningarne, arbeta på en skans och gräfva en graf omkring staden. Danska konungen utfärdade krigsförklaringen mot Sverige den 4 April 1611, och anföll kort derefter Kalmar. Konung Carl sände ett bud den 18 Juli till Wermland och Dal, att derifrån afhemta allt det nyutskrifna krigsfolket. Men kort derefter erfor han, att ett infall på Dal var att förvänta af Norrska allmogen, hvarföre konungen från Ryssby i Småland, den 18 derpåföljande Augusti, utfärdade fullmakt för Peder Knutsson att vara öfverste för Dalbönderna, samt för Lars Svensson att vara höfvitsman för en fänika unge, ogifte, utskrifne karlar derstädes. Dessa voro konungens sista åtgärder för denna ortens säkerhet. Han afled i Nyköping den 30 Okt. 1611. Det befarade anfallet uteblef ej heller. Ehuru handlingarne i Riksarkivet härom intet vidare upplysa, inhemtas likväl af Erik Anderssons räkenskap för Dal 1611, att 2 prestgårdar, 7 frälsehemman, 72 $^1/_3$ skatte, 3 halfhemman och 31 torpare, egentligen i Eds och Högsäters pastorat, blefvo sköflade och brände. Frendefors, Bolstads och Ferglanda pastorat röfvades.

Men lidandet var dermed icke slut. Danska armeen, under konungens eget befäl, belägrade och intog Elfsborg den 24 Maj 1612. I följande Juli samlades Norrska hären till Uddevalla, och företog derifrån ett härjningståg inåt vestra delen af Dal[41]. En afdelning af 800 man Danskar från Elfsborg — andre säga några tusen[42] — understödde detta företag med ett lika beskaffadt tåg till Sundals, Nordals och Walbo härader, under anförande af Georg Lunge. Vid ett förnyadt anfall af Lunge i September månad tvang han nyssnämnda härader att hylla Danska konungen, och drog tillbaka med ett byte af 2000 oxar till Elfsborg, der han tog sitt vinterqvarter[43]. Annat munförråd lät Lunge föra på Wenern till Brätte. Fienden tvangs till återtåg af fältmarskalken Jesper Kruus, som ändteligen kom hit från Westergötland med så väl Svenska som Skottska

41 Widekindi, *Gust. Ad. hist.* 1691, s. 101.

42 Jahn, *Historie om Calmarekrigen* 1820.

43 Julien Peleus, *L'histoire de la dernière guerre de Suede*, 1622. Antalet 2000 oxar, hvilket Jahn antager för godt, synes likväl vara öfverdrifvet och lärer svårligen kunnat sammanbringas inom dessa härader, isynnerhet som de föregående året blifvit plundrade.

truppar. Konung Gustaf Adolf aflät den 29 Sept. ett öppet bref till prester och bönder på Dal, så lydande: "Vi kunne eder härmed nådeligen icke förhålla, att vi hafve förnummit, att i hären fara, att fienden, som afviken är, skall åter inkomma. Derföre på det i för fiendens tillsättning desto bättre måge beskärmade blifva, hvar han på eder landsort någon tillsättning göra ville, så hafve vi låtit skrifva vår fältmarskalk till, att han från Westergötland skall till eder skicka både ryttare och knektar, så många som i behöfven. Vi förmane eder fördenskull och förse oss till eder nådeligen, att i samtelige och synnerlige betrakta, öfverväga och hålla eder vid den trohet, ed och förpligtelse, som i oss och Sveriges krona med förbundne äre, hafvandes edra saker i god akt med bråtar, vakt och vård, hållandes eder samtelige vederrede till att göra honom motstånd, såsom edra förfäder alltid gjort hafva och Svenske män egnar och bör. När i det gören och fienden eder samhällighet och enighet förnimmer och att i ären vederrede och hafven edra saker i god akt, så varder han sig intet dit bjudandes. Att i eder trohet och ed således betrakte och denna vår nådiga befallning hörsamligen och enhälligen efterkommandes varden förse vi oss till eder nådeligen, efter det länder eder sjelfve, edra hustrur och barn till hägn och försvar emot fiendens tyranniska tillsättning". På konungens befallning till fältmarskalken Kruus dömdes de, som varit orsaken till förräderiet eller tillstyrkt menigheten svärja trohet åt Danska regenten, att afflytta från orten. Desse voro från Nordal, och fingo sig i stället ödehemman i Westergötland anvisade att upptaga och bebo. Många hade gifvit brandskatt till fienden för att rädda sin egendom. År 1613 den 26 April höll Botvid Larsson ting i Slommehagen, då fogden anklagade menige man i Sundal "för det de hade bebrefvat Juthen". Alla gjorde sig dertill skyldige och begärde nåd. Fienden hade efter sitt aftåg till Walbo sändt några tillfångatagna bönder tillbaka med en skrift, jemte hotelse om rof och brand, om de icke ville "försegla" den. Men som de dolde häradssignetet, lät han en Dansk guldsmed, som bott på Dal, om natten göra ett nytt signet. Några bönder, hvilka såsom gisslan måst följa till Norge, voro utsända att begära "en möjelig brandskatt". Kyrkoherden herr Hans i Frendefors hade lika litet som herr Erik i Bolstad varit i råd med bönderna härom, men herr Erik hade, af rädsla för fiendens och allmogens hot, skrifvit under. Samma år den 29 April hölls ting i Skall-

sjö, Walbo härad. om ungefär ett lika förhållande som i Sundal. enligt domboken i Göta hofrätts arkiv. Anders Nilsson i Böle, då han var stadd på väg till fienden med 44 Tyska daler i mening att aflemna dem, blef gripen af knektehöfvitsmannen Göran Kögher. hvilken fråntog honom penningarne. Deröfver klagade Anders Nilsson hos konungen, som i bref den 5 Sept. 1613 till ståthållaren G. Stenbock resolverade, att penningarne borde till And. Nilsson återställas. sedan konungen redan benådat de undersatare på Dal. hvilka af svaghet kunnat falla de Norrske till. Den fiendtliga sköflingen 1612 hade öfvergått största delen af provinsen. Mesta skadan ledo Sundälingarne, mindre Nordälingarne. I Tössbo brändes intet. Ingen socken var skonad från sköfling. Det oaktadt, enär statens behof det oundgängligen påkallade, måste 16 krono- och skattebönder tillhopa utgöra en krigsgärd, bestående af 8 tunnor mjöl, 8 dito malt, 4 dito gryn och kornmjöl, 4 dito hafre, 3 lisp. 4 skålp. humle, 4 lisp. smör och ost, 24 lisp. kött och fläsk, 1 oxe, 8 får, 8 gäss, 16 höns, 320 ägg, 32 alnar lärft, 16 par skor, 16 fårskinn, 8 lass hö, 64 kärfvar råghalm. Två frälsebönder svarade mot en skatte, 4 torpare mot 1 bonde. Kyrkoherdarne skulle hvardera utgöra en fjerdedel häraf för hvarje 64 bönder i gället, eller lika med 4 bönder, om 64 funnos i pastoratet. Voro flere än 64, ökades prestens afgift i förhållande derefter.

På allmogens klagan öfver den stora skada man lidit, dels af fienden, dels af eget krigsfolk, biföll konungen den 9 Juni 1613, att folket detta år skulle förskonas från städsle- och fodernöts-penningarne. Skattebönderna, som icke sådana persedlar utgöra, skulle få afkortning på deras årliga ränta så mycket som deremot svarade. Från alla ovissa hjelper och gärder, som ännu ej voro utgjorda, skulle de, tills vidare besked, blifva förskonade. Pastorerna i Bolstad, Frendefors, Ferglanda, Högsäter och Ed fingo 20 tunnor spannemål hvardera till hjelp att dermed återuppbygga sina afbrända prestgårdar, hvilken säd erhölls till en del 1613 samt resten 1614.

DANSKA KRIGET 1644 TILL FREDEN I BRÖMSEBRO DEN 13 AUG. 1645.

Man var i Sverige icke okunnig om Danska konungens innerliga benägenhet till fredsbrott, som ock af hans förhållande framkallades den 13 Dec. 1643, då Torstensson inföll i Holstein och inom kort intog her-

tigdömet. Detta anfall föranleddes af det öfverväld, prejerier och åtgärder stridande mot ord och förbund, som konungen i Danmark ådagalagt[44]. Residenten i Köpenhamn, Harald Strömfeldt, och köpmannen Melcher Jungh underrättade kort derefter Svenska regeringen, att Kristian IV låtit uppfordra krigsmakten i Danmark och Norge, hvarföre förmyndare-regeringen den 26 Dec. 1643 befallde generalmajoren Lars Kagg att med första företaga utskrifningen af manskap, erinra landshöfdingarne i Elfsborgs län, Wermland och Dal, Jönköpings, Kronobergs och Kalmare län, att så väl alle gamle officerare som allmogen i dessa orter borde hålla sig redo till motvärn. Landshöfdingen Olof Stake befalldes att den 16 Jan. 1644 mönstra både gamla och nya manskapet och genast derefter skicka det till Göteborg. Vidare i bref den 15 Jan., att förmå allmogen till sjelfbeväpning och gränsförsvar, indela folket i kompanier och gifva det afskedade officerare till befäl, för hvilket försvar 8 tunnor krut och 6 skeppund bly till Stake öfversändes. Den 27 Jan. fick han erinran att öfvertala adeln låta sina skyttar åtfölja kronoskyttarne och hejderidarne till armeen. Enligt regeringens bref den 26 Febr., borde han i Wermland och Dal låta värfva 200 dragoner, hvilka hvardera skulle bestås ½ hemman af högst 2 lisp. smörränta, om de hade lust att tjena och sig sjelfva utrusta. Regeringen hade väl, efter sitt bref den 12 Febr., varit sinnad skicka krigsfolk till dessa orter, men emedan inqvarteringen skulle blifva besvärlig, och armeen samt fästningarne dessutom på detta sätt försvagades, ville hon så mycket hellre härifrån afstå, som faran härstädes icke vore så stor, att ju densamma genom invånarnes enhällighet kunde afvärjas, låtandes dervid bero, att provinserna skulle försvara sig sjelfva[45] under afskedade officerare. Han egde tillika handla med presterskapet och civile embetsmännen i höfdingedömet att utrusta hästar och karlar till allmogens bistånd. De nyssnämnde adelns och kronans skyttar fingo också stanna inom orten[46].

Dalboarne uppkallades att hålla gränsvakt på 5 särskilda ställen, hvarmed början gjordes den 13 Jan. 1644. En hvar måste blifva på vakten 3 à 4 dygn, innan aflösning skedde, och höll sig sjelf både kost och vapen.

---

[44] Fryxell, *Berättelser i Sv. hist.* 7. s. 222 följ.

[45] Huru detta gick får man snart se.

[46] Ur riksarkivet, liksom allt öfrigt om detta krig, för hvilket ingen annan källa är angifven.

Stundom uppfordrades alla vapenföre att på en gång inställa sig, derunder det skall händt, att de värfvade ryttarne lågo overksamme i gårdarne, begagnade mellanåt böndernas hästar, under det de läto sina egna stå i stallet. Ryttarne, nyss tagne bland allmogen i orten, begagnade nu sitt förmenta herravälde öfver sina likar. Man besvärade sig häröfver vid riksdagen i Oktober s. år. Ol. Stake undersökte sjelf i Febr. fiendens ställning. Var 1/2 mil nära Uddevalla, der fiendtliga högqvarteret var, besåg dess vakter vid Saltkällan, och reste sedan utefter hela gränsen för Dal och Wermland. Enligt hans berättelse till regeringen, var allmogen vid godt mod och lifvad att göra manligt motstånd, derest något anfall skedde, men folket saknade gevär. Regeringen svarade honom den 4 Mars att, emedan de Norrske hålla sig fredsamme, våra icke må tillåtas göra något infall i Norge, utan bemöta dem välvilligt, som komma fredligt öfver gränsen, påminnandes dem, huru de fordom varit ett folk med oss m. m., och lofvades i öfrigt gevär. Den 27 Febr. underrättades regeringen af Stake, att de förnämsta bönderna i Eidskog infunnit sig vid Magnors bro hos Svenska vakten och lofvat hålla sig stilla äfvensom hindra andre Norrmän från anfall, derest de fingo vara oantastade af Svenskarne. Den 4 April befalldes han uppspana dem, som utspridde smädeskrifter och osannfärdiga berättelser, hvilka hit insmögos öfver gränsen. Den 22 April lofvas honom bössor åt allmogen, så snart faktoren får dem färdiga. Han borde ej tro att fienden vore så stark, som utspridt är. Ehuru allmogen på Dal, som nu låg på gränsvakt, begärt slippa föra de plankor till Wenersborg och staketets upprättande derstädes, som landshöfdingen i Göteborg Nils Assarsson Mannersköld önskat, kunde någon befrielse derifrån icke beviljas, emedan staden, såsom en vigtig plats, behöfde befästas. Den 12 April hade Stake skrifvit från Morast, att fienden några dagar förut infallit i Skillingemark, der plundrat några bönder, sedan gjort ett infall vid Magnors bro, men på båda ställen blifvit åter utkörd. I början af Maj inföllo Norrskarne ånyo i Skillingemark, men blefvo tillbakadrifne. En Norrsk prest och några bönder hade blifvit tillfångatagne, dem Ol. Stake borde låta få gå hem. Vid Sundals häradsting hade ransakning skett med bonden Börge i Berg, emedan han velat öfvertala allmogen der i orten att gifva sig under Danska konungen och lofva honom brandskatt. Genom Ax. Oxenstjernas bref den 3 Juni befalldes Stake uppsända denne bonde till Stockholm, att vi-

dare ransakning undergå[47]. Hvad underhållet för de värfvade ryttarne och deras hästar anginge, så i Wermland som Dal, lofvade Oxenstjerna den 10 Juni, att yttrande derom skulle meddelas med första. Detta utgafs ock en månad derefter, af innehåll, att rikskammarrådet fått befallning meddela dem underhåll af någon viss ränta i länet; och som folket skulle vara turberadt af de små infall och plackeri, som af fienden skedde äro, och under tiden förelöpa, särdeles af det ryktet han låter utgå om sin förstärkning i Norge, så hade riksdrotsen blifvit affärdad ner åt orten att ställa armeen under en hög officerares befäl, samt i öfrigt vidtaga nödiga anstalter till landets säkerhet. Emellertid inberättade Stake, att fienden stod vid Magnors bro, 2000 man till fot och några hundra till häst, i afsigt att inbryta öfver gränsen; att allmogen, som dels var sysselsatt med höbergningen, dels med vakthållningen, icke förmådde göra tillbörligt motstånd, hvarföre biträde begärdes från bergslagen. Uti svar härå yttrade regeringen den 16 Juli, att fienden icke bestod af annat än bönder och sammanrafsadt parti, och att den stora myckenheten icke vore annat än vanliga falska Jutetidningar, hvilka ofta denna vår och sommar blifvit utspridda, såsom man erfarit af en Tysk sergeant, hvilken öfverlupit till Göteborg, der han berättat, att de många tusen utländskt folk, som skulle finnas i Bohus, utgjordes allenast af 8 kompanier till fot och 4 till häst, allt bonddrängar[48]. Stake borde uppmuntra allmogen att göra manligt bistånd, om så erfordrades, tills det krigsfolket hunne ankomma, som redan vore uppbådadt. Den 10 Sept. anmälde Stake, att Dals och Wermlands ryttare, 213 man, blifvit delade i 2 kompanier, och att han satt sin kaptenlöjtnant att kommendera dem, hvilket regeringen gillade. Dagarne derefter hade Stake beordrat ryttmästarne Gustaf Stake samt Ivar Bagge att anfalla fiendens skans vid Magnor. Den intogs, dervid fienden förlorade 75 man på platsen, några officerare och 14 gemene man i fångar samt 3 kanoner jemte ammunition[49]. Enligt Stakes berättelse, hade han kommenderat Dals ryttare öfver Wermlandsgränsen, hvilka i lika måtto intagit 2:ne fiendtliga skansar, raserat dem och

---

47 Han fick pardon den 7 Augusti.

48 Märkligt är, att man af en öfverlöpares berättelse i Göteborg om ställningen vid Bohus tog sig anledning betvifla uppgiften om förhållandet vid Magnor, i hvars grannskap Stake befann sig.

49 J. H. Bæclerus, *Hist. belli Danici* 1643—1645.

drifvit fienden på flykten. hvaröfver allt regeringen betygade sin tillfredsställelse. Öfverstlöjtnant Peder Lillie. kommendant i Wenersborg, hade den 26 Sept. anmält, att genom fångars berättelse kunnigt vore, det Norrskarne under Hannibal Sehested vore sinnade göra anfall på Dal, hvarföre han sammandragit sina truppar vid Wenersborg och låtit göra en flottbro, för att i hast komma öfver till samma provins. Anfallet uteblef likväl detta år. Deremot intog fienden Morast skans den 18 Nov. utan allt motstånd af allmogen. som låg i garnison derstädes. Kommendant var Peder Bondesson. Fernow kallar honom Salomon Göransson. O. Stake hade allenast allmogen och nyssnämnde ryttare till ortens försvar. hvaraf hände, att Eda socken till en del både plundrades och brändes[50]. Han fick från regeringen som oftast skrifvelser att väl bevaka landet, manligt motstå fienden. uppmuntra allmogen o. s. v., alldeles såsom i Erik XIV:s tid; men hvarken kanoner, handgevär eller öfvadt manskap till biträde. Först i Jan. 1645 kommo några truppar under öfversten Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna. utgörande 4 kompanier Uplänningar tillika med det i Wermland och Nerike hemmavarande ringa antalet soldater, som uppbådades i Dec., samt några Finnar från Dalarne. Faktoren i Örebro. Carsten Otter. befalldes först den 11 Dec. 1644 att med forderligaste skaffa de 600 musketter till Wermlands försvar. hvilka Stake redan den 2 Okt. begärt. Samme Otter tillsades äfven att hafva tillreds ett antal pistoler, på det Wermlands-ryttarne måtte dem der i Örebro för skälig betalning hafva att uppköpa. Ej förr än den 28 Dec. beordrades öfversten Joh. Wrangel att med 2 kompanier fotfolk och det manskap P. Lillie kunde umbära i skansarne vid Götaelf, jemte ett kompani af Göteborgs garnison, draga genom Dal, taga der med sig allmogen och komma Stake till undsättning i Wermland. Men dessa anordningar kommo försent, och kunde ej annat. då högsta befälet, nu såsom 1564, befanns i Stockholm, öfver 40 mil från stället der striderna utfördes. Lägges nu härtill regeringens falska förtröstan till fiendens svaga stridskrafter, till allmogens förmåga att försvara sina hem, endast understödd af en handfull öfvade krigare, så måste följden blifva sådan som den visade sig.

Alla regeringens tillgöranden synes ådagalägga, att hon var i saknad

50 Fernows *Werml. beskrifning*, s. 825.

af både det ena och andra nödvändiga för ett fälttåg. Ehuru dessa provinser, Wermland och Dal. bevakade gränsen och lågo i fejd med fienden så godt de kunde, måste de derjemte förse armeen i Skåne med kläder. Ol. Stake befalldes den 16 Okt. 1644 att skicka de kläder till Göteborg, som på Dal blifvit insamlade, och till Askersund hvad som tillagats i Wermland.

I Norge förde ståthållaren Hannibal Sehested öfverbefälet, efter hvilken kriget fått sitt namn Hannibals- och Balsefejden. Han har efterlemnat en dagbok öfver sina bragder inom Svenska området, hvilken numera är tryckt[51]. Ehuru den, jemförd med officiella handlingar i Svenska riksarkivet, innehåller åtskilligt oriktigt, annat orättvist förklenande, i förening med ett barnsligt skryt i rapporterna, lemnar den likväl en och annan upplysning till fyllnad i underrättelserna om detta härjningståg. Uti en skrifvelse, intagen i dagboken, klagar Sehested öfver Norrska allmogen, hvilken såsom den Svenska icke vill gå öfver gränsen till den andras offension. Detta hade Sehested nu erfarit, med mera, som ej dugde att anförtro åt papperet. De bönder han tagit med sig till förstärkning hade lupit bort, innan han kom till gränsen, ehuru han med hatten i hand bedt dem för Guds skull, för konungens och fäderneslandets välfärd följa med och hålla gränsvakt. Dervid hade de helt rebelliose ropat och svarat, aldrig vilja offendera Sverige, väl vetande, att när man började röra vid Sverige, vore det till deras egen olycka. De första dagarne i Januari 1645 lät han sina truppar inrycka uti Wermland och Dal. Vid Eds prestgård förlades 100 ryttare, 200 dragoner, 400 musketerare, 300 snapphanar, 100 fyrrör, der väntande tills den öfriga armeen kunde från Wermlands-sidan komma in på Dal, att förena sig å något tjenligt ställe mot Westergötland. Allt det Norrska fotfolket, Bohus regemente ensamt undantaget, var väl underhållet i Sverige, säger ståthållaren, nämligen i Jösse, Nordmarks, Gilbergs och Wedbo härader. Den 8 Januari var högqvarteret flyttadt från Holmedal till Sillerud. Derifrån skedde tåget till Gilberga. En afdelning var förlagd i Jösse härad under öfverstlöjtnant van Dick, med 6 kompanier till fot, en sqvadron dragoner och 4 fältstycken, ströfvande in till Fryksdaln. Från Långserud och Gilberga tågades till Åmål, som afbrändes. Vidare en afdelning öfver Köpmanne-

[51] *Samlinger til det Norske Folks og Sprogs Historie.* 1834. 2 b. 3 h.

bro, en annan åt Wedbo härad till W. Ed, hvarefter båda ånyo förenades i Sundal. Derpå företogs af översten Henr. Bielche 3:ne fruktlösa anfall på Wenersborg och dess skans, som tappert försvarades af P. Lillie. Dessa anfall omnämnas icke af Sehested. Hela Norrska styrkan var den 10 Febr. i Bohuslän, den 17 i Hjertum, intog den 18 en liten skans vid Götaelf, samt drog sig den 19 Febr. öfver Qvistrum till Norge. Den 24 Mars var Sehested i Köpenhamn. Från Fredrikshall (Halden) hade han den 14 Jan. utfärdat proklamation till Dal, deruti han förmäler, att Gilbergs härads invånare begärt få sitta i fred under den Danska konungen och dess krigsfolks beskydd, hvartill han samtyckt, och gjorde det honom ondt, om något ringa rof och byte vore skedt på boskap och annat, förr än en hvar kom hem till sin gård. Det samma lofvar han nu folket på Dal, så att de, som blifva hemma på sina gårdar, skola fredligen behandlas. Men den, som icke blifver hemma på sin gård, får stå till sitt eget äfventyr, hvarhelst han med sitt gods träffas. Från W. Ed den 28 Jan. anbefalldes prosten öfver Dal, att med alla sina prester samt 4 de vederhäftigaste män i hvarje härad inställa sig på Halden och aflemna riktigt förseglad längd på alla hela, halfva och fjerdingsgårdar, skolande hvarje hel gård till Danska konungen utgöra 12 r:dr, halfgård 6, fjerdedelsgård 3, för att få sitta i ro och fred. Detta vore den skatt Norrska undersåter utgifvit till krigets underhåll. Halfva beloppet borde betalas den 8 Febr. samt återstoden den 1 Mars, så framt man icke ville straffas med mord och brand. Emedan Norrskarne dragit sig från Dal undan de omsider ankommna Svenska trupparne, är sannolikt att denna brandskatt aldrig utgått. Uti underdånig rapport till sin konung, äfven af den 28 Jan., uppgifver Sehested: att han intagit staden Åmål (den var nyligen anlagd, och kunde icke vara större eller svårare att eröfra än en bondby); att de Svenske befälhafvarne börjat krig sinsemellan i så måtto, att Ol. Stake och G. Oxenstjerna trakterat hvarandra med skällsord, örfilar och käppar; att Sehested slagit Stakes trupp, sekursen från Stockholm 2 kompanier till häst samt Wrangels dragoner vid Köpmannebro, bekommit G. Stakes och J. Bagges fältstycken, ammunition, bagage och bref, samt går nu med armeen, omkring 5000 man[52], mot Göteborg, sedan han lagt i kontribution 2:ne stora provinser. Werm-

[52] I Wermland ansågs styrkan vara 700. Se Fernow, s. 831.

land och Dal. Uti skrifvelse s. d. till kansleren C. Sehested förmäler ståthållaren, att han helt ruinerat Ol. Stake, Oxenstjerna, G. Stake, J. Bagge, Wrangel och P. Lillie med deras folk till häst och fot, först vid By (i Eda socken) på isen, sedan i Åmål, dernäst vid Köpmannebro; och i bref till amiral Gädde den 30 Jan., att vid Köpmannebro J. Bagges och G. Stakes kompanier blifvit så slagne, att icke sju man öfverblefvo.

Dessa stora mandomsprof få likväl icke tagas efter orden, emedan åtskilligt motsäges af Svenska handlingar samt jemväl en del af berättaren sjelf. I brefvet till Gädde säger Sehested, att han beordrat öfverste Bielche att med allt sitt folk aftåga från W. Ed genom Högsäter och Ferglanda, dels för att erfara Svenska styrkan, dels att lägga sig vid Bohuslänska gränsen och försäkra Wiken mot Svenskarnes anfall, samt tillägger, att han ej vågar gå anfallsvis till väga eller långt ifrån gränsen, utan att hafva säkert återtåg på Bohus och Akershus. Hans befallning till fogdarne i Bohuslän den 10 Febr., deri allmogen uppbådas mot Svenskarne till nästa lördag, synes utvisa, att han med sina 5000 man ej var trygg och måste inskränka sig till gränsförsvar. De 2 stora provinserna ansågos af honom sjelf redan förlorade 2 dagar efter den underdåniga rapportens datum.

Af Svenska handlingar intages, att Norrska styrkan inryckt i det på försvar blottade Wermland, der endast ett ringa antal krigsfolk var i Jösse härad under Ol. Stakes befäl. Striden på isen vid By i Eda fördes mot 200 Svenska ryttare och en hop bönder, som icke hade tillräckligt hvarken af krut eller kulor. Undsättningen till Ol. Stake kom för sent, och när Oxenstjerna anlände, var hans styrka för ringa att bjuda van Dick spetsen. Han nödgades fatta posto i Nor, bakom förhuggningarne mellan södra ändan af Fryken och Wermeln. Fienden fick således alldeles oförhindrad genomtåga Wermland till Dal. Först den 17 Jan. utfärdades fullmakt för generalmajoren G. Otto Stenbock att föra försvarsverket i dessa orter. När han hitkom voro trupparne så ringa till antalet, att han icke kunde anfalla den mångdubbelt öfverlägsne fienden. Då han ändteligen erhöll förstärkning i slutet af Januari, hade fienden lemnat sin post vid Frendefors och gått öfver gränsen till Bohuslän. Vid Åmål förefóll endast en skärmytsling med Ivar Bagge. Den 21 Jan. inberättade öfverste Wrangel, att fienden sökt hindra hans förening med Oxenstjerna; träffningen vid Köpmannebro hade aflupit till större förlust för

Norrskarne än för Svenskarne. Det manskap, som uppifrån landet ankom, var till en del af den art, att det lopp sin väg hem igen. Så gjorde borgarne från Arboga och Köping, enligt Stenbocks rapport. Att P. Lillie icke var ruinerad, såsom Sehested uppgaf, kan slutas deraf, att Wenersborg och dess skans icke kunde intagas, oaktadt 3:ne försök dertill.

Sedan fienden utrymt orten, stannade en del af Svenska styrkan qvar. Hvad fienden icke sopat med sig af födoämnen, förtärdes nu af egna försvarare. Den 20 Febr., från Berg i Holms socken, inberättade Ol. Stake, att han ej egde medel till detta krigsfolkets underhåll, emedan allmogen var af fienden utblottad och proviant saknades. Härpå fick han svar från regeringen den 5 Mars, att det faller Oss och kronan svårt sända proviant till Dal, utan borde Stake genom alla görliga medel och utvägar uppbringa af allmogen hvad till krigsfolkets behof kunde erfordras, hvilket skulle i deras utlagor afkortas. I bref från Arvika i Mars månad anhöll Stake, att Dal och Wermland detta år måtte förskonas för utskrifning, emedan allmogen nästan beständigt måst gå i fält, ofta varit i fejd med fienden, och dervid hvarje gång förlorat några man, utom alla andra olägenheter. Äfven detta afslogs, men utskrifningen mildrades sålunda, att endast hvar 15:de eller 20:de man borde tagas. Den 31 Mars skref regeringen till Stenbock, att mot en fången Norrsk prest, som då befanns i Westerås, utbyta någon fången prest från Dal. Af Walbo härads dombok, Juni 1645, erfar man, att kyrkoherden i Ferglanda Lars Rolander, i spetsen för allmogen derstädes, den han sjelf uppbådat, nedgjort en stor del af en Norrsk truppafdelning i Januari detta år vid ett pass på Stigsfjället, sjelf skjutit öfversten Bilde, borttagit hela trossen och gjort fältpresten till fånge. Hade Norrskarne att berömma sig af sin prest Kjeld Stub, hvilken i detta krig gjordes till förman för vakten vid Medskog, så kunde Svenskarne deremot uppvisa denne Rolander på Dal samt kapellanen Daniel Buschovius i Dalarne[53]. Genom K. Br. den 31 Mars 1649 fick Rolander frihet för taxan och gärden så länge han var pastor i Ferglanda, emedan han utstått mycket lidande i sista fejden, då fienden röfvat och afbränt hans boställe[54].

Sedan Stenbock i början af Maj fått nödig förstärkning, intog han

[53] Fryxells *Berättelser i Sv. hist.*, 7 b., sid. 256.
[54] Räkenskapen i kammar-arkivet.

genast Morast skans i Eda, dref fienden ur skansen vid Magnorsbron, hvilken Norrskarne sjelfve antände och lade i aska, liksom skansarne vid Magnor och Medskog. Fienden stannade ej förr än han öfverkommit Glommen, der Stenbock vände om samt enligt befallning drog krigsfolket ur Wermland i slutet af Maj.

Vid vårtingen på Dal 1645 ransakade J. Petrejus öfver presterskapets lidanden. Då upplystes, att prosten på Dal, kyrkoherden i Tösse, blifvit bortförd till Norge. Hela Eds och halfva Ferglanda prestgård hade fienden lagt i aska. Kyrkoherdarne i Ed, Tösse och Frendefors hade förlorat all sin lösegendom, och de öfrige största delen af hvad de egde i böcker, kläder, husgeråd, kreatur och spannemål. Enligt Ol. Stakes bref till fogden Erik Bengtsson, Carlsberg (i Carlstad) den 19 Sept. 1645, njöto kyrkoherdarne i Tösse, Ed och Frendefors för år 1644 full eftergift af taxan, mantalspenningarne (gärden) och råghjelpen. De öfrige fingo en del deraf afkortad. Detta var all den ersättning de njöto för sin förlust. År 1645 ransakade Ol. Stake och Petrejus jemväl öfver allmogens lidande. Då utröntes, att 109 hemman på Dal blifvit så utplundrade och brända, att de voro alldeles obrukade och platt öde. Andra hemman, till ett antal af 121½, voro väl icke alldeles öde, men hade lidit ganska mycket. Utur kyrko-härbergena i Ferglanda, Högsäter, Ed, Hesselskog, Tösse hade 60 tunnor kronotionde blifvit borttagna. Förödelsen hade i mer och mindre måtto öfvergått 34 socknar. I vestra Wermland hade likaledes 116⅚ hemman blifvit förhärjade[55]. Afkortningar i skatterna blefvo häraf en följd. För det lidande folket var detta en ringa ersättning.

KRIGET MED DANMARK 1657 TILL FREDEN I KÖPENHAMN DEN 6 JUNI 1660.

(Krabbe-kriget)

Huru svaga anledningar Danmark hade till fredsbrott, inhemtas af Rühs[56]. Emellertid började Fredrik III fiendtligheterna redan i Maj 1657 till sjös. Man hade i Norge tidigt beredt sig att anfalla Sverige. Den 29 Nov. 1653 skref landshöfdingen öfver Wermland, Langman, till

[55] Handlingarne i kammar-arkivet.

[56] *Sv. hist.*, 5 b., sid. 97—102.

general-guvernören, hertig Adolf Johan, att bönderna i Norge som oftast mönstras samt blifvit befallda alltid hafva i beredskap bössa, krut, 20 kulor och en skaftyxa. 1654 den 24 Jan. anmälde han vidare för hertigen, att ståthållaren på Akershus, jemte en öfverste och en major, varit vid Morast, hvarefter de 2:ne sistnämnde rest inom Svenska området och der besett den ruinerade skansen[57]. Man beság sålunda i tid orten och tog belägenheterna i betraktande. Å Svenska sidan beredde man sig äfven. Eda skans anlades 1656, i stället för den vid Morast. I Febr. 1657 inföllo Norrmännen och intogo den nya skansen, men måste straxt derpå öfvergifva den, när tillräckligt antal Svenska krigare ankommit. Troligen skedde Ivar Krabbes anfall på Westergötland från Bohus vid samma tid, äfvensom några mindre ströftåg till Dal. Generalmajoren grefve Gust. Oxenstjerna kommenderade vid Eda. Han berättar till rådet den 20 Augusti 1657, att fienden förstärkte sig bakom Glommen samt hade redan öfverfört 6 kompanier ryttare, 3 kompanier dragoner. Dess styrka sades uppgå till 4000 man. Af Oxenstjernas manskap hade Bergssqvadronen den 24 Aug. velat rymma lägret med gevär och fanor, såsom den gjort i sista kriget. Men genom Wermländska kompaniets och de gamle knektarnes framryckande hindrades verkställigheten. Tre af upphofsmännen till myteriet bland desse nykomne, den tidens förstärknings- eller beväringsmanskap, blefvo efter ståndrätts dom straffade till lifvet, några andra med gatulopp. Den 1 Sept. hade fienden med ansenlig styrka samlats vid Magnors bro, men drog sig tillbaka då Svenska hären hotade med anfall. I Oktober anmälde han, att fienden låg stilla på andra sidan Glommen, och besvärade sig deröfver, att hvarken proviant eller aflöning ordentligt ingick. Efter erhållna order att med trupperna gå från Eda, hade Oxenstjerna qvarlemnat öfversten Cl. Fleming med det hemförlofvade folket af Wermland, något rytteri, dragoner och fotknektar, 6 jernstycken, samt uppbådat allmogen. Den 5 Dec. hade han sitt högqvarter vid Tveten i Frendefors och inberättade derifrån, att fienden från sitt läger i Uddevalla utsändt truppar söderut och en annan del norrut till inemot Wedbo härad, der han af Dalbönderna fordrade brandskatt. Oxenstjerna hade derföre öfverenskommit med generalmajoren Stake att afsända 2 kompanier ryttare till Wedbo,

---

[57] Generalguvernements-handlingar i riksarkivet.

men ville först afbida rikstygmästaren E. Stenbocks ankomst. Hela styrkan, som Oxenstjerna hade vid Frendefors, uppgick till 1108 man kavalleri och 740 man infanteri. Freden i Roeskild den 26 Febr. 1658, hvarigenom Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Trondheims län, Bornholm och Hven tillföllo Sverige, hade väl bordt bereda lugn mellan grannarne. Men den bröts inom kort. Det vanliga oroligheterna i gränsorterna började ånyo. Inom Dal gjorde Norrskarne på öfligt sätt sina plundringsbesök. Hela denna landsort led af deras rofferier, hvilka blefvo så mycket odrägligare, som folket dels ej ville, dels ej förmådde betala den fordrade brandskatten. Ryrs socken i Walbo blef alldeles ruinerad. Husen nedbrändes och gårdarne voro mest öde 1660. Nössemarks kyrka hade blifvit sköflad och så förderfvad, att gudstjenst der icke kunde hållas. För att i någon mån värja sig, måste Dalbon turvis ligga på fältvakt. Det krigsfolk man fått till försvar måste underhållas, och var en tryckande börda. Isynnerhet förorsakade rytteriet stor tunga, emedan hästarne vintertid skulle förses med hafra och hö, och under sommaren afbetade de ängarne. I Mo och Åmåls socknar var artilleri inqvarteradt med 100 hästar i 9 veckor, från Febr. 1659, hvarunder de öfriga socknarne i grannskapet utgjorde 3 r:dr af hemmanet. I Walbo låg ett regemente samt 6 kompanier dragoner i 7 veckor vid samma tid. Ungefär samma besvär i de öfriga häraderna. Detta är summariska innehållet af klagomålen vid riksdagarne i Göteborg och Stockholm 1660. Regeringen beslöt en allmän noga ransakning af dertill utsedde kommissarier, och lofvade lindring i skatten efter hvars och ens lidna skada. Harald Stakes anfall på Fredrikshall med 1,200 man i Sept. 1658 och början af 1659, äfvensom hans, Gustaf Horns och Lars Kaggs intåg i Norge, Januari 1660, bidrogo att freda Dal för än svårare medfart. Kronofogden Er. Lideman anförde Dals allmoge de 2:ne sista åren. Vid ett försök, som fienden gjorde under general Bielche att intränga i provinsen vid Strömsäters bro i Ryrs socken, blef han slagen, återdrifven öfver gränsen, och förlorade dervid 4 metallkanoner, gevär och bagage. Detta utfördes dels af allmogen, dels af kapten Åke Hökenberg och hans kompani.

KRIGET MED DANMARK 1675 TILL FREDEN I LUND DEN 26 SEPT. 1679.

(Gyldenlövs-fejden)

Kristian V önskade sig tillfälle angripa Sverige, för att återvinna de i sista kriget förlorade provinserna. Carl XI gjorde deremot allt genom underhandlingar för att bibehålla freden, och begärde tillika grannens syster till gemål. Ingenting hjelpte. Danska konungen förklarade krig den 2 Sept. 1675. Det fördes derefter hufvudsakligen i Halland och Skane. Ståthållaren i Norge, grefve Gyldenlöve, inföll i Sept. med 6000 man öfver Svinesund i Bohuslän, men drefs tillbaka vid Qvistrum af general R. v. Ascheberg med sina 2,700 man, som nödgade Gyldenlöve att i de första dagarne af Nov. återtåga till Norge[58]. Konungen kom till Wenersborg den 4 Nov., der han af bref till v. Ascheberg från öfversten Gyllenspets vid Eda i Wermland fick anledning förmoda, att fienden torde med öfverlägsen styrka ämna besöka den provinsen. Han beordrade derföre samma dag generalen Carl Sparre, som stod i Norrland, att infalla i Norge, på det fienden derigenom kunde föranledas draga sig från Wermland. Samma dag befalldes landshöfdingen Lejonhufvud att sammandraga Wermlands allmoge till Eda samt laga så, att ryttmästaren Lodh ginge dit med sitt kompani, helst fienden lärer vara att förvänta med 6 kompanier till häst, 800 dragoner och 4 à 5,000 fotfolk. Gyllenspets underrättades dessutom, att ryttmästarne Svenske och Lodh blifvit till honom beordrade. Den 9 påföljande Januari befullmäktigades generallöjtnant Fersen att taga sig an hela försvarsverket vid Eda.

Konungen reste till Göteborg, men återkom till Wenersborg den 25 Nov., och qvarblef der i 3 månader[59], eller till den 29 Febr. 1676, då han reste till Stockholm och derifrån till Skåne, dit äfven v. Ascheberg kallades, till olycka för vestra gränsorterna mot Norge.

Under vistandet i Wenersborg ordnade konungen bondehären på Dal. Den skall uppgått till nära 3000. Dess fanor voro tecknade med en stridsyxa. en hillebard eller partisan och en spikklubba, korslagda öfver varand-

---

58 Riksregistraturet och Holmbergs *Hist. om Bohuslän*, I. sid. 136. Underrättelsen att Gyldenlöve gått tillbaka öfver Svinesund erhöll konung Carl i Göteborg den 11 November.

59 Konungens Dagbok i Loenboms *Samlingar i Svenska hist.*, 2. s. 82.

ra, och underskriften: fidelitate et armis[60]. Emedan allmogen uti Eds pastorat, såsom närmast till gränsen liggande, framför andra blifvit betungad med gärd, folks och hästars underhåll, och derjemte lofvat att, om så påfordrades, gå alla män af gård att sig försvara, så resolverade konungen, den 3 Jan. 1676, till befrielse från den nu tillstundande utskrifningen, helst folket under förra krigstider förhållit sig väl.

A. Faye i *Norges historia*[61] säger väl, att Gyldenlöve i Febr. 1676 med 11,000 man inföll i Bohuslän. Men detta skedde icke förr än 8 Juni samma år[62]. Den lilla besättningen i Wenersborg måste ge vika för Norrska öfvermakten den 24 juni. Då Svenskarne drogo sig undan, satte de bron öfver Carlsgraf i brand, och sedan Rånnumsbron. På Westgötasidan funnos endast 3 kompanier krigsfolk, som, jemte allmogen i Wäne härad, gjorde något motstånd då fienden ämnade gå öfver Götaelf vid Malöga. Förskräckelsen var allmän, och Westgötarne flyktade undan till skogarne med sina lösören. De la Gardie ensam lät sitt orördt på Höjentorp, derifrån han uppbådade sitt grefskap och försåg folket med vapen så långt han förmådde. Men han saknade tillräckligt krut för handgevären och sina 4 kanoner. Under Juli månad gjorde han hos vederbörande påminnelse derom 3:ne gånger fruktlöst. Likaså flera gånger hos konungen om förstärkning. I slutet af Juni hade fienden gått öfver elfven med 300 man och 100 ryttare, hvilka röfvade der de framforo. Frendefors och Bolstads pastorat brandskattades vid samma tid. I början af Juli hade fienden landvägen från Uddevalla framsläpat till Wenern några skärgårdsbåtar, hvarmed han oroade kusterna, så i Westergötland som Dal. De la Gardie förmådde städerna Christinehamn och Carlstad att utrusta 2:ne Wenerskutor med 8 kanoner å hvardera. De bemannades

---

60 Peringskiölds *Monumenta*. Handskrift i kongl. biblioteket. Såsom exempel på den tidens saknad af nödiga topografiska hjelpredor må nämnas, att konungen i bref den 21 Nov. 1675 till landshöfdingen Abr. Lejonhufvud i Örebro begärde få låna den karta med tabeller, hvilken konungen hade sett hos honom förliden vinter, och som förefallit Hans Maj:t mycket exakt. Det var en ritad karta öfver Wermland af simplaste och ofullständigaste art, så vida det är densamma, som ännu ligger i riksarkivet.

61 Cösters öfversättning, s. 205.

62 M. G. de la Gardies bref och rapporter 1672—1686. Folioband i riksarkivet, hvartur denna uppgift och åtskilligt af det följande är hemtadt. Vidare äro Hans G. Mörners bref och rapporter rådfrågade.

med sådant folk, som kunde åstadkommas, jemte 20 man från den lilla styrka Gyllenspets hade vid Eda. Dertill kommo 5 Wenersbåtar med 2 kanoner å hvardera; och var detta den flotta, hvarmed fiendens skulle mötas, som hade handterligare fartyg och öfvade sjömän om bord. Svenska befälet till sjös innehades af kaptenerna Sterne och Wertelau öfver tillhopa 200 man. Man sökte föra till Dal all den manstyrka, som kunde erhållas. Men den blef i alla fall för ringa och till stor del oduglig. Den allmoge från Näs härad, som Gyllenspets ditskickat, blef vid Åmål upprorisk och vände om. I Eda skans var manskapet sjukt. Endast 100 under Gyllenspets, 225 ryttare under öfverstlöjtnant Ulfsparre och ryttmästaren Columbus samt 200 dragoner under öfverste Strauck, var all den undsättning provinsen bekom. Med dessa 525 krigsmän kunde naturligtvis föga uträttas eller fiendens företag hindras. Han framträngde derföre med en del af Gersdorffs regemente till Walbo härad, derifrån han dock blef tillbakadrifven af en löjtnant med 40 hästar samt en hop bönder, hvilka sutit opp såsom dragoner. Det lilla Svenska lägret var den 31 Juli vid Torpane i Tösse. Den 30 Juli om natten inföll fienden på 6 båtar i Sundal, tog allt folket till fånga på Frendefors prestgård, utom kyrkoherden, som undkom. Derpå refs Frendeforsbron.

Riksrådet Tord Bonde, som hade fått sig uppdraget högsta befälet i Wermland, samt rikskanslern De la Gardie, hvilken hade samma befattning i Westergötland och Dal, utfärdade från Mariestad den 1 Aug. 1676 en allmän kungörelse till dessa landsorter. Deri åtvarnas menigheten att icke sätta tro till fienden och de åtskilliga skrifter han i orterna utspridt, i hvilka han oblygt uppdiktat osanna underrättelser, för att draga menige man från den trohet man svurit sin konung och fäderneslaand. De löften fienden i dessa plakater gifvit äro svekfulla. Till dem kan man icke sätta mer lit nu, än i förra tider, då sådana jemväl blifvit gifna, men aldrig hållna. Största delen af hvad fienden berättat var osant och allenast ett hos honom vanligt skryt, såsom hvarjom och enom för ögonen är. Folket uppmanas till trohet och tappert motstånd, så nu som i fordom tid, då dessa orters invånare förvärfvat ett odödligt beröm.

Emellertid ströfvade fienden öfver större delen af södra och vestra Dal, plundrade och brände, der intet allvarligt motstånd mötte. Vid en skärmytsling i Walbo blef Norrska öfversten Kray dödskjuten. Medan

Svenska styrkan var sysselsatt på vestra Dal, sände fienden en afdelning till östra Dal ända upp till Åmål i Augusti månad, plundrade staden, och likaså på fram- och återtåget genom Tössbo härad, afbrände husen i Hängelsrud samt Lund i Ånimskog, och tog kyrkotionden vid sistnämnda kyrka[63]. I samma månad blef fienden drifven öfver elfven från Westergötland af De la Gardies och T. Bondes bondehär, hvarpå han afbrände Wenersborg och förstörde dess skans. Under sommaren hade Gyldenlöve fruktlöst beskjutit Göteborg och Bohus. Drog sig sedan tillbaka, utrymde Uddevalla natten till den 13 Sept. 1676, der han lät kasta 1,400 tunnor råg och malt i elfven, jemte en myckenhet salt, som han ej kunde medföra, gick öfver Svinesund, efter att hafva i 3 månader uppehållit hären i Bohuslän, Dal och en del af Westergötland.

Då fienden nu väl var borta, fick Dal emottaga de 200 man, hvilka varit å Wenersfartygen. Utskrifning skulle ske öfver hela riket, och hade man åtagit sig hvar 6:te man. Dalboarne undanbådo sig, emedan de i alla fall icke friades från allmänt uppbud när faran hotade. Och emedan de i sådan händelse lofvade att man för man göra fienden motstånd samt jemväl gå öfver gränsen, då de dervid biträddes af krigsfolk, så medgaf rikskansleren den 3 Okt. 1676 i Alingsås (der provincialmöte eller landtdag nu hölls)[64] att Dal denna gång förskonades, presterskapet dock undantaget, som skulle anskaffa och kläda en dragon och utstyra honom med 1 månads kost. Men för 1677 skulle hvar 10:de man utgöras enligt riksdagsbeslutet. I Oktober fortfor fienden att med skärbatar besöka öarne i Bohuslän och der plundra. Dal oroades icke vidare. Under en sammankomst i Åmål rörande krigsärenderna, den 12 Dec. 1676, emellan De la Gardie, Tord Bonde, generalmajor Gyllenspets m. fl., hade man öfverenskommit hemställa till konungen, om ej en allmän landtstorm från Dal och Bohuslän borde ske till Norge under julhelgen och sålunda löna Gyldenlöves inbrott. Men konungen svarade den 20 Dec., att man endast skulle försvara sig. Vid denna sammankomst, såsom De la Gardie i brefvet till konungen yttrade, erfor han besvär öfver rytteriet, som Dal haft till sitt skydd. Jag har aldrig trott, säger han, att finna så svåra klagomål som nu öfver de 2:ne kompanier ryttare, hvilka här

---

63 Tössbo härads dombok, Mars 1677.

64 *Handlingar rör. Landtdagarne i Westergötland*, 1676. Stockholm 1848.

stått hafva. Det är okristeligt huru de hafva sig anställt: och nödgas jag låta ske en solenn inqvisition och sedan hålla krigsrätt. Detta arma folket har varit alldeles utan försvar, och haft ingen som dem protegerat, utan hafver man handterat dem efter eget behag[65].

År 1677 den 11 Juni inföll Norrska krigshären ånyo i Bohuslän, intog Marstrand, besegrade De la Gardie vid Qvistrum och den 29 Aug. vid Uddevalla, samt uppehöll sig der till julen samma år. Carl XI:te blef af Gyldenlöves fördelar i Bohuslän betänkt på att icke blott gå försvarsvis tillväga, utan äfven begagna den plan De la Gardie året förut uppgjort i Åmål, att inbryta i Norge. Den 6 Dec. fick öfversten och generalqvartermästaren E. Dahlberg befallning att iordningställa allt, som erfordrades för ett anfall på fienden i Bohuslän och ett inbrott i Norge. Samma dag, från högqvarteret Ljungby i Skåne, utskrefs konungens budkaflebref till Elfsborgs, Skaraborgs, Nerike och Wermlands län om en allmän resning, på samma sätt som Smålänningarne några gånger berömligen gjort och följt konungen i striden. Danska konungen hade utan skäl anfallit riket med härjande och brännande, emot kristlige furstars bruk, på flera orter Sveriges gränser förderfvat och ödelagt. Konungen ämnade nu i egen person med en del af krigsfolket fienden ur Bohuslän fördrifva och tillfoga honom efter tidsens lägenhet den skada, som han med sin grufliga våldsverkan förtjent. Folket i gränsorterna borde derföre komma man ur huset konungen till hjelp på den dag ortens landshöfdinge tillsade. Denna storm kom likväl ej vidare på papperet. Budkaflen låg färdig, underskrifven, men blef aldrig afsänd. Dahlberg återkallades genom bref från Halmstad den 20 följande Februari, emedan ingen förhoppning var att i verket sätta den honom anförtrodda planen, i anseende till den ostadiga väderleken. Året 1677 var för Bohuslän högst olyckligt; för De la Gardie likaså, i anseende till den förlorade träffningen vid Uddevalla, hvarigenom han ohjelpligt föll i konungens onåd. Han hade på goda skäl året förut begärt befrielse från öfverbefälet, emedan, såsom han sade, ingen olyckligare befattning finnes, än att vara general utan folk, utan officerare och utan underhåll; men måste

[65] Under aristokratiens ännu lysande tid ordar en grefve så inför sin konung till bondens bästa, medan de, som nyligen utur menigheten uppsutit på hästryggen till allmogens värn, blifvit allmogens plågare.

likväl, på konungens befallning i Sept., dermed fortfara. När han ändteligen erhöll folk, fick han till en del sådant, som rymde fältet.

Året 1678 använde Gyldenlöve mot Bohus och Göteborg, utan att vinna sitt egentliga ändamål. Mot årets slut, då Bohuslän var utplundrat, gjordes ströftåg till Dal. Men 1678 i slutet af December och 1679 i början af Januari inföll fienden der på 3:ne ställen och utöfvade de gräsligaste ohyggligheter. Under Jan. och Febr. hade Norrska generalmajoren Dunkam sitt läger i Tösse. Tydje kyrka. Hesselskogs prestgård, norra halfva delen af Åmål, jemte 45 bondgårdar, förvandlades till aska i häradets norra del, och många deribland på sjelfva nyårsdagen. Kyrkors tillhörigheter och enskildes bohag bortröfvades, äfven kyrkoklockor, såsom man med visshet vet hafva skett vid Gesäter. De la Gardie var nu skild från krigsärenderna. Till honom, som då vistades på Kägleholm i Nerike, skref Per Olsson Luthman den 3 Mars 1679 om det oerhörda tyranneri, som i de dagarne spordes på Dal. Fiendens styrka under Dunkam uppgick till 4,000 man, utom några Bohusbönder. Vid första inbrottet hade 8 socknar i Wermland blifvit härjade. Derpå hela Wedbo och Walbo, staden Åmål och Hesselskogs socken. I Walbo hade fienden bränt nästan hvarenda stake. Kapten Sven Skough, densamme som var med vid sjöslaget på Wenern och nu var kommendant i Uddevalla skans, anförde brandpartiet. Den 1 Mars hade fienden, hvars största styrka då stod vester om Stigsfjället, ankommit till Frendefors, uppbränt prestgården och 30 kringliggande hemman. Kyrkoherden Torsten hade med sin hustru flytt öfver isen på Wenern till Tådene. All boskapen på prestgården jemte hela lösöreboet hade fallit i fiendens våld. Medelst granaters och fyrkulors inkastande i husen, kommo dessa att inom ¼ timme stå i låga. Man förfor dervid så vildsinnadt, att barnsängsqvinnor och annat sjukt folk, som icke förmådde fly undan, blefvo innebrända. Kyrkoherdens i Frendefors gamla "*fäätulla*", som ville försvara boskapen, hade Norrskarne kastat upp i elden. Luthman förmäler ock, att det i Westergötland varande krigsfolket samlades vid Forstena, och skulle under generallöjtnant N. Bjelkes befäl bryta upp öfver sjön till Dal, dit emellertid 300 kavallerister skulle nästa torsdag begifva sig att kunskapa om fiendens ställning och antal. Beklagar att fienden, utan ringaste mot-

värn, fått ruinera landet, m. m.[66]. När von Ascheberg emottagit länsstyrelsen härstädes, anmälde han för konungen det ömkansvärda tillstånd, hvaruti Dal befanns vid detta årets slut. Åtskilliga socknars åbyggnader voro afbrända och öde, samt boskap och annan egendom borttröfvad[67]. På allmogens klagan vid riksdagen 1680 öfver fiendens härjningar, brand, inqvartering och gärder till eget krigsfolk, resolverades i 7:de punkten, att landshöfdingarne skulle derom ransaka och sedan låta vederbörande få förmedling, eller frihetsår, efter omständigheterna[68]. Af Walbo dombok inhemtas, att hvarje hemman härstädes ålades utgöra 2 tunnor säd, förbakade till bröd åt garnisonen i Wenersborg under April 1675. Emedan landsböcker för Elfsborgs län saknas i kammar-arkivet åren 1676—1679, landskontorets i Wenersborg handlingar jemväl gingo förlorade i branden 1834, har jag icke varit i tillfälle få bestämda antalet af de hemman, hvilka blefvo förhärjade under det barbariska Gyldenlövs- och Dunkams-kriget. Men landshöfdingen Maklier nämner uti en underdånig rapport till Carl XII:te den 21 Nov. 1699, att 400 gårdar blifvit afbrända. Af 1682 års afkortningsbok för länet inhemtas, att följande antal röfvade och brända hemman ännu då voro befriade från vissa räntor: skatte och krono 131⅜, nytt frälse 2½, gammalt frälse 15⅞, summa 149¾ hemman. I anseende till liden skada under kriget, fingo pastorerna i Westersysslet i Wermland genom kongl. brefvet den 2 Dec. 1680 förskoning till hälften af de vid samma års riksdag belefvade kontributioner; de i Östersysslet med 4 tunnors utgift; men de i Frendefors, Ferglanda, kompastor i Ryr, pastorerna i Ed, Steneby, Hesselskog, Åmål, kompastor i Rännlanda, enkan i Rölanda och Ör samt pastorerna i Holmedal, Silbodal, Sillerud och Blomskog, blefvo alldeles förskonade från dessa bevillningar, emedan de dels blifvit utplundrade, dels deras boställen tillika afbrända. D. Maklier sändes af Carl XI:te till Gyldenlöve i Norge att förkunna freden i Lund. Under samtalet yttrade den Norrske ståthållaren, "att, i anseende till den ymnighet, som fanns på Dal, han icke kunnat afhålla sig ifrån att plundra denna rika spiskammare". Den begagnades ock med glupskhet. De la Gardie och Tord Bonde

[66] Original i kammar-arkivet, benäget anvisadt af herr kamereraren Carl Sandberg. *De la Gardieska ark.*, 10 b., sid. 153.

[67] Landshöfdingarnes underd. skrifvelser i riksarkivet.

[68] Stjernman. *Riksdagsbeslut*, 2. sid. 1829.

underrättade rådet den 15 Aug. 1676, att af fiendens folk många sjukna och dö, så väl vid armeen, som i Wenersborg "egentligen af den färska maten, som de utsvultne Norrbaggarne så omenskligt förtära". Med hungern må nu vara huru som helst, men ovedersägligt är, att Danske krigaren både förut och isynnerhet under denna fejd uppenbarade en vildhet mot oskyldiga och värnlösa invånare, hvars motbild lyckligtvis sällan förekommer i historien sedan reformationstidens början. Lika otvifvelaktigt synes det vara, att Svenska regeringen under alltför mycken godtrogenhet mot grannen och oriktigt begrepp om hans stridskrafter, försummat lemna gränsprovinserna tillräckligt skydd, utan egentligen låtit dem försvara sig sjelfva, då försvaret också blifvit derefter, och följden ett outsägligt lidande.

DANSKA KRIGEN UNDER CARL DEN 12:te TILL FREDEN DEN 3 JUNI 1720.

Danmark hyste ett outsläckligt hat till Sverige, och Svenska maktens störtande syntes vara den Danska politikens enda syftemål, säger Rühs. Till ovänskapen bidrog väl äfven i någon mån det misslyckade försöket att gifva en Dansk prinsessa till Sveriges drottning[69]. Konung Fredrik IV:s anfall mot Carls svåger, hertig Fredrik af Holstein, gaf anledning till uppenbara fiendtligheter. Innan dessa utbröto kände man i Sverige Danska hofvets afsigter. Landshöfdingen Maklier inberättade den 21 Nov. 1699 till konung Carl, att gemene man i Norge mer än vanligt öfvas i krigstjenst, erhållit mer kulor och krut än förr, att af hvarje bondgård tagits en dragon med häst och mundering, samt att Fredrikshalls fästning fått ökade förråd. Det liknar sig således till ofred. I sådant fall har Dal så mycket säkrare att vänta fiendtliga besök, som denna provins är ansedd för en god visthusbod, hvarom Maklier sjelf hört Gyldenlöves yttrande. Han föreslog derföre, att Dalbönderna må öfvas i krigstjenst, äfvensom att f. d. ryttmästaren Lars Fahneskiöld må få detta uppdrag och hugnas med majors fullmakt. Den 3 Jan. 1700 lemnade konungen härtill sitt bifall. Maklier anmälde vidare den 3 April s. å., att Norrska bönderna dagligen öfvas, och att Norrska trupparne dragas närmare mot

[69] Fryxell, *Handlingar ur utrikes arkiver*, 4:de del.

gränsen. Han uppgifver, att, liksom major Granfelt fått fullmakt att öfva Wermlands bönder, Fahneskiöld också gjort en början till detsamma på Dal, då han under Mars månad upptecknat och indelat folket i vissa rotar, enligt bilagd lista, utvisande att här funnos 2,747 bönder, 317 bondesöner och 198 drängar. Dessa egde 2,102 hakar och bössor, men ganska få voro dugliga. I svar härå lofvades gevär och trummor från rustkammaren i Örebro. Fanor kunde göras af lärft. Redan i Januari hade Maklier fått befallning uppgifva huru många dugliga artillerihästar kunde anskaffas i denna ort. Han borde ock värfva kuskar för artilleriet i händelse af krig[70].

Till bevakning af gränsen för Wermland och Dal 1700 voro inqvarterade Östgöta kavalleri, Elfsborgs och Westgöta Dals regementen, af hvilka likväl det förstnämnda i Juni afgick till Skåne och deltog i landstigningen på Seland den 25 Juli[71]. Freden i Travendal den 8 Aug. 1700 gjorde slut på fiendtligheterna för denna gång.

Men Danmark förklarade krig den 9 Nov. 1709. Landsatte 3 dagar derefter 18,000 man i Skåne, hvilka grefve Magnus Stenbock fullkomligt besegrade den 11 Mars 1710, dervid omkring hälften af Danska armeen gick förlorad. Vid denna tid hade generallöjtnanten grefve C. G. Mörner befälet öfver krigsfolket utmed Dals och Wermlands-gränsen. Den 11 Aug. detta år gick Norrske ståthållaren Lövendal öfver Svinesund med 10,000 man, gjorde i Bohuslän byte af födoämnen och lösören. Dermed återtågade han i slutet af Augusti, såsom det synes, utan att hafva lossat ett skott mot någon enda Svensk stridsman. Rühs berättar, att Lövendal lofvat sin konung intet mindre, än att eröfra hela Sverige. Mot sommaren 1711 och hösten likaså inkom ett och annat Norrskt ströfparti öfver gränsen härstädes, dervid allmogen flydde husen, lemnande sin boskap och lösören till spillo[72]. Vice landshöfdingen Cederhjelm anmälde hos regeringen den 21 Aug. 1711, att Dals manskap låg vid gränsen, Westgöta-allmogen vid Uddevalla. Fogdarne hade den 18 i samma månad blifvit befallda *vid lifstraff*, att genom natt och dag med utskickade länsmän, nämndemän, ryttare, profosser och fogdekarlar

---

70 Landshöfd. skrifvelser i riksarkivet.

71 Ennes, *Biograf. minnen*, 1 delen.

72 Nordberg, *Carl XII:s hist.*, 2. sid. 141.

resa till alla herre-, preste-, fogde- och länsmansgårdar, hvar någon förmögenhet funnes, och der, mot löfte om betalning, utfordra så mycken spannemål, kött, fläsk, smör, ost, gryn, ärter, m. m. slikt, som i deras hushåll funnes, sedan undantaget vore hvad deras nödtorft *på någon tid* kunde behöfvas. Vidare att indrifva innestående kontribution, tionde, gärder, skatter af alla slag. Afskedade ryttare och knektar skulle genast gå till garnisonen, rörliga qvinfolk samt gamla gubbar transportera spannemålen och gärden, som allt skulle vara indrifvet till den 8 September. Särskildt hade landshöfdingen befallt fogdarne utkräfva medlen af rotarne till upphandling af trossen, men dermed gick mer än trögt. I underdånig skrifvelse den 27 Sept. klagar han, att allmogen på Dal är alldeles medellös och utblottad genom många knektelegor och monteringar, hvilka på så åtskilligt sätt detta år varit påbjudna, att ehvad allvarsamhet kronobetjeningen än brukade för anskaffandet af trossmedlen till Elfsborgs infanteri, som nu skulle afgå till Skåne, var dock ingen tillgång förr än bonden finge berga och i penningar förvandla sin säd. Men som fienden just vid bergningstiden inföll i landet, och allmogen så väl som kronobetjeningen allt sedan varit sysselsatt, dels med uppfordringar till gränsens försvar, dels med skjutsningar af regementerna fram och tillbaka, gärders anskaffande och afförande till armeen, kunde de ifrågavarande medlen nu omöjligen anskaffas. Den nye landshöfdingen Sparfelt tillkännagaf för kongl. senaten den 30 Dec. 1711, att allmogen lidit ett svårt förtryck vid en del regementers genomtåg, af hvilka folket blifvit handteradt såsom fiende, att man ej kan se huru det skall kunna betala sina utskylder, helst det 3:ne år å rad måst utgöra krigsgärder utan någon vedergällning. Så nu, som alltid under krigen här på gränsen, framlyser den nyutskrifna gemenskapens våldsamheter och prejerier, ehuru de, såsom allmogens egna söner, borde bäst känna hvar skon klämde och mest ömma för jordbrukaren. Men när den obildade fått eller tror sig ega väldet, gifves ingen argare despotism än dennes. Sparfeldt intygade, att de allvarligaste bemödanden, så af civila som militära makten, icke förmådde skydda bonden.

Året 1712 ingick och med detsamma fortfarande lidanden. Sparfelt anmälde den 28 April för defensions-kommissionen, att invånarne på Dal och utmed elfven voro af de tryckande bördorna så medtagna, att, derest icke snar befrielse inträffade, intet hopp vore att skatterna och kontri-

butionerna detta år kunde utgöras. Här hade 3 regementen under ½ års tid, det ena efter det andra, haft samma qvarter. Först öfverste Bennets kavalleri, och, när detta afgått till Halland, sedan Södermanlands infanteri, sist Uplands regemente, som legat här 3 månader. Ehuru Sparfelt på allt sätt sökt hålla god ordning vid inqvarteringarne, hade han icke förmått hindra att invånarne blifvit alldeles utsugna genom penningars utpressande, hvartill soldater och officerares drängar gjort sig skyldiga. Till råga på allt detta skulle nu, enligt kongl. brefvet den 26 April 1700, dragoner uppsättas. Hvarje dragonrustning uppgick till 200 daler silfvermynt. Adel, prester och ståndspersoner hade förklarat sig villiga utgöra penningebeloppet, men att anskaffa manskap och persedlar var omöjligt. För bondehären begärde Sparfeldt mer gevär af kommissionen. Samma år ålades folket åt sig anskaffa ett slags vapen, kalladt *bilspjut*, troligen hellebard, partisan, som kostade 1 daler 16 öre silfvermynt. Emedan de voro tunga och oviga, begärdes 1720 deras utbytande mot skjutgevär. Den enda hugnad Dalbönderna erforo 1712, var ett bref från Bender den 13 Mars, deri konungen berömde dem för deras nit att försvara gränsen, samt gaf dem någon lindring i skatten. Han förordnade öfverstlöjtnant G. Brinck och majoren Ludv. Tessmar m. fl. till allmogens officerare[73].

År 1713 oroades orten icke af fienden. Men de inqvarterade dragonerna plågade folket på mångfaldigt sätt, hvaröfver landshöfdingen fruktlöst beklagade sig på högsta ort. Likaså öfver värfvare, hvilka med våld och nattetid, till och med under helgedagen på vägen till gudstjensten, grepo drängar, gossar, stundom jordbrukande bönder, samt bortförde dem till krigstjenst. Vid inqvarteringar lät militären sig icke åtnöja med anvisade rum, utan godtyckligt ombytte när som helst, och utpressade penningar, att intet deraf qvarblef för skatterna. Landshöfdingen

[73] Gabr. Brinck hade varit i Ryska kriget och följt med till Bender. Befordrades 1717 till öfverste. Adlades 1718 med namnet Lejonbrinck. Var tapper, men tillika en bondeplågare. När de, som omgåfvo Carl XII:s person, fästade underdånigst konungens uppmärksamhet derpå, ansåg Carl detta icke väl, utan erinrade, att ingen bör tala illa om någon inför sin konung. En besynnerlig grundsats, enligt hvilken en konung icke skulle få lära känna sina brottsliga undersåtar. Nordberg, 2. sid. 229. Tessmar afled i Moss 1716. Hans enka, friherrinnan Katrina Kristina Fägerskiöld, blef sedan gift med kapten Svinhufvud.

anhöll, att regementerna måtte förläggas i garnison och månadstraktamente från landet till dem aflemnas. Om sådant ej läte sig göra, borde dock 1678 års inqvarteringsordning införas, jemte en sträng tillsyn, så vida det arma folket icke skulle gå till undergång. Oordningarne och sjelfsvåldet hade hunnit derhän, att bönder från Horntveten och Hofsten i Ferglanda skriftligen hos landshöfdingen förklarade, att om icke hjelp anskaffades, hus och hemfrid mot våldsamma värfningar bereddes, omöjligen något annat kunde följa än uppror och inbördes mord. Landshöfdingen anhöll likaledes få veta huru allmogens officerare härefter skulle underhållas, utan folkets vidare betungande. Handlingarne förmäla icke, om något eller intet blef tillgjordt i anledning af dessa klagomål och hemställanden.

Efter nära 15 års bortavaro i främmande länder, återkom Carl XII den 13 Dec. 1715 till Sverige, åtföljd af 4 personer, och landsteg vid Trelleborg. Öfvergifven nära nog af hela verlden, icke så alldeles utan skäl som det synes, hade han ingenting öfrigt utom sin krona, sin stridslust och spiran öfver ett af hårda lidanden nedtryckt folk. Den 16 Febr. 1716 reste han bittida på morgonen från Ystad och anlände till Carlstad den 18 kl. 12 på natten[74]. Redan den 26 i samma månad gick han öfver Norrska gränsen i Östevallskog med 3,000 man, under det generalmajoren C. G. Mörner med 6,000 man inryckte från Dal och Bohuslän. Den 27 Febr. föreföll en liten träffning vid Hölands prestgård i nedre Romerige, då prinsen af Hessen, konungens svåger, sårades af en kula i högra låret och måste afföras till Åmål, der han låg sjuk i nära 3 månader[75]. Den 11 Mars var Carl i Christiania, der hela armeen samlades, efter ett svårt tåg på obanade vägar i den ovanligt djupa snön. I och för detta hinder kunde gröfre artilleri icke medtagas. Detta fälttåg blef fruktlöst, såsom flera andra af denne konungs kraftansträngningar. Den 29 Juli var ar-

---

74 *De la Gard. arkivet*, 13 b. sid. 235. På en dag, säger Fant i *Utkast till föreläsningar i Sv. hist*, 5. sid. 108. Att resa från Ystad till Carlstad med hästar på en dag, var dock omöjligt.

75 Hos borgmästaren And. Åbergh. Den 7 Mars fick prinsen besök af sin gemål, som qvarstannade i Åmål till den 31 Mars. Allmogen, som nästan hvarje månad kallades till möte och vapenöfning, höll vakt för de furstliga personerna under deras vistande i staden, enligt protokollet vid extra tinget i Tössbo den 3 April 1717.

meen åter inom Svenska gränsen, sedan den gjort flera förluster. Under det konungen låg i Christiania med krigshären, gjorde Norrmännen ett och annat ströftag inåt Dal och Wermland.

Från Strömstad anlades väg 1716 till V. Ed på Dal. Vid Ed uppfördes äfven en skans. Dalbönderna arbetade på densamma mot en dagspenning af 4 öre, då de sjelfva höllo sig kosten. Högre gällde icke en karls dagsarbete den tiden. Många arbetare hade flera mils väg till Ed. Der byggdes äfven ett kongligt stall och ett magasin för armeens behof. Dylika magasiner anlades tillika i Wenersborg, Bogesund, Alingsås och Borås. År 1717 ålades hvarje hemman aflemna till desamma 40 lispund hö, 1½ tunna hafra, 3 tunnor råg, mot löfte om betalning efter markegång. Denna utföll till stor del aldrig, lika litet som för den inventarii-säd vid prestgårdarne, hvilken vid denna tid fråntogs kyrkoherdarne[76]. Den 5 Aug. 1717 kom konungen från Strömstad, veterligen första gången till V. Ed. Dröjde der till den 18 Aug., då han öfver Bohuslän begaf sig till Göteborg och vidare till Lund. Troligen hade allmogen under hans vistande vid Ed beklagat sig öfver de Norrska ströfverierna. Konungen gaf derföre befallning att bemöta Norrmännen på samma sätt. Under hösten och vintern detta år gjorde Svenska truppafdelningar flera infall öfver gränsen, borttogo hästar och boskap, som lemnades till de Svenska bönder, hvilka lidit enahanda förluster, hvarigenom ersättning bekoms så långt tillgången medgaf.

I Febr. 1718 inföll ett Norrskt ströfparti af 300 man i Töftedals och Eds socknar, plundrade flera hemman på kläder och boskap, sönderslog fönstren för allmogens boningsrum, samt tog 20 man af Uplands tremänningar jemte några bönder till fånga. Nio Norrska blefvo derunder gripna dels af allmogen, dels af dragonerna. Den 21 April s. å. begaf sig konung Carl med 27 små roddbåtar på Stora Le från Holmedal till V. Ed, dit han anlände följande morgon. Fienden, som fått underrättelse om hans resa, hade anlagt ett vattenbatteri på sjön. Detta förstördes lik-

[76] Från katolska tiden fanns på nästan alla prestgårdar ett spannemålsbelopp, under namn af inventarium, som en afliden kyrkoherde efterlemnat till efterträdares fördel, så att hvarje nykommen pastor alltid fann detta belopp för sig på stället och måste lemna det vid afgång från sysslan, förbättradt och icke försämradt. Detta inventarium innehöll derjemte på flera ställen diverse kreatur och lösören. Allt måste nu lemnas till krigsbehofven.

väl av G. Brinck och hans bondehär, att konungen med de öfrige oförhindrade framkommo. Den 24 April var Carl i Strömstad. Gjorde derefter besök i Skåne. Den 11 Juni var han åter i Strömstad. Gjorde i Augusti och September ofta färder till häst efter gränsen upp till Eda och tillbaka, intill den 28 Okt., då han med mellersta kolonnen af armeen sjelf uppbröt från Eds prestgård öfver Jakobsrud, Prestbacka och Snäckeklefven till Ideslätten. H. O. v. Albedyl inbröt från Wermland. Tredje kolonnen den 10 Nov. öfver Svinesund, under fältmarsklken grefve C. G. Mörner och arfprinsen af Hessen. Hela styrkan uppgifves till 12,600 man infanteri, 9,500 man kavalleri[77]. Den 30 Nov., 1:sta söndagen i Adventet, kl. 9 e. m. föll den Svenske hjelten utanför Fredrikshalls fästning, älskad såsom enskild menniska och krigare, men icke saknad såsom statsman, — om för fiendtlig eller förrädisk kula, är ännu oafgjordt och torde alltid förblifva det.

Klagomålen öfver krigets olyckor på Dal voro lika välgrundade som många. Vid 1719 års riksdag ingaf häradsallmogen härstädes 33 gemensamma besvärspunkter, jemte dem som framlemnades af hvarje härad för sig, — nästan alla föranledda af kriget. Man uttryckte sin sorg öfver den kring hela verlden bekante hjeltens död, men tillika sin glädje deröfver, att drottningen redan afsagt sig envåldet samt lofvat förändra alla nyheter, hvilket öfverensstämde med alla trogna undersåtares högsta önskan.

För detta krig ankommo på olika tider 12,000 man[78], dels från Wermland, dels från Westergötland, till Mellerud i Holms socken och afgingo derifrån till V. Ed. Gärden till deras underhåll forslades in uti Norge och till Blomsholm i Bohuslän. Denna orten hade varit nära 3 gånger mer betungad af gärder, än andra. 215 hästar gingo förlorade på transporterna, ängarne efter vägarne blefvo afbetade, nertrampade och för längre tid förstörda. Några år förut hade orten lidit af inqvarteradt rytteri och dragoner, under det de egna soldaterna dragits åt andra håll. Inqvarterings-penningarne till allmogens befäl, som blifvit betalda sedan 1712, hade folket ännu icke utbekommit 1719, likasom icke någon

[77] Handlingarne i riksarkivet. Nordberg, Rühs, Lagerbring, Fant, Fernow, m. fl. tryckta källor.

[78] Så uppgifves i riksdags-besvären.

ersättning utfallit för det man i 2:ne år gifvit kost åt detta befäl, deras hustrur, barn och tjenstefolk, samt foder åt deras hästar. Ehuru man här såsom annorstädes antagit det vissa knekthållet, blefvo likväl tremänningar (en soldat af 3 rotar), fyrmänningar och sjumänningar hvar efter annan utskrifna, hvarförutan socknesoldater (en eller två af hvarje socken) måst anskaffas. Derigenom hände, att icke blott alla drängar och bondesöner, utan äfven bönder på 1/4 hemman uttogos till krigstjenst, hvarigenom åkerbruket råkade i ödesmål. Man hade måst utgöra trosshästar och packsadlar, trossdrängar och munderingar, tvärtemot knektekontraktet. Provinsen hade tillika blifvit ålagd rekrytera för Kållands och Kullings kompanier i Westergötland, hvilkas manskap förlorats vid Revel, utan att för sådan uppoffring af folk någon ersättning eller lindring erhållits. Vid mönstringarne gick ock hårdt till, hvarpå anfördes såsom exempel, att 2:ne sjumänningar från Ör, af landshöfding och vederbörande befäl godkände i Wenersborg, efter ankomsten till Skåne vid generalmönstring derstädes blifvit hemförlofvade, och socknen anbefalld skaffa andra.

Sådant är hufvudinnehållet af skuldregistret för denna tid. Klagomålens öfverensstämmelse med förhållandena bestyrktes uti flera underdåniga skrifvelser åren 1719 och 1720 af landshöfdingen Fock. Han framställde nödvändigheten deraf, att orten förskonas från inqvarteringar, så framt den ej skulle blifva ödemark. Han vitsordade de olagliga, våldsamma värfningarne, anhållande att sålunda anskaffadt manskap måtte återgifvas till föräldrar och husbönder. Han yrkade, att allmogens befäl måtte indragas, emedan det länder bonden mer till betungande och öfvervåld, än landet till nytta. Spannemålsbristen 1719 var så stor, att en svår hungersnöd stod för dörren. Fock begärde derföre, att allmogen måtte få köpa säd ur kronomagasinerna till brödföda och utsäde. Samma förlägenhet och behof 1720. Fock bönföll hos regeringen ånyo om landets förskoning från inqvartering af hästregementerna. För deras skull hade alla halmtak under vintern blifvit förtärda i hackelse. Den befintliga hafran hade ock dertill blifvit använd, under det att folket lifnärde sig af barkbröd. Det gränsar till det otroliga, att, under sådana förhållanden och efter så ofta upprepade klagomål och sedan freden redan den 3 Juni var afgjord, landshöfdingen likväl ännu den 15 Dec. 1720 klagar öfver, att kavalleriet var här inqvarteradt. Enväldet

var redan afskaffadt, den äkta frihetstiden hade ingått. En hvar läsare har här lägligt tillfälle att jemföra vår belägenhet och vårt närvarande fredslugn med dessa tider, och derefter anställa de betraktelser, som med den historiska sanningen öfverensstämma.

Efter Carls vistande i Eds socken 1717 och 1718[79], har man ett och annat minne qvar, såsom ruinerna efter skansen, den anlagda vägen, — en träskål, ur hvilken konungen druckit, och en kista, hvarpå han hvilat hos den snällfotade Halvord Bryngelsson i Klefmarken. Denne Halvord fick i belöning för sin skicklighet att fortskaffa bref besittningsrätten på detta kronohemman, hvilket 1792 köptes till skatte. Hans ende son Engelbrekt var riksdagsman 1761 och 1765. Denne författade ett rimmadt samtal mellan Carl XII och Halvord, hvilket Engelbrekt aflemnade 1772 till Gustaf III, då konungen för ett befaradt fredsbrott med Danmark besökte V. Ed[80]. Engelbrekt skänkte träskålen 1802 till pastor i Ed, doktor P. P. Ekelund, hvilken åter vid riksdagen 1815 öfverlemnade henne, då silfverbeslagen och försedd med inskrift, till konung Carl XIII. Kistan och en träsked, hvarmed Carl XII skall hafva ätit, funnos ännu i behåll 1833 hos Anders Svensson i Klefmarken.

KRIGSHOT FRÅN DANMARK 1743.

Gränsorternas invånare lefde i fredslugnet till 1743, då de hotades med nytt anfall från Norrska sidan. Danmark öfvergaf ej sin gamla politik att passa på när Sverige var i trångmål. Westöta-Dals regemente låg i Stockholm och var ett bland dem, som den 20 Juni detta år uppställdes utanför Norrtull mot den upproriska allmogen från Dalarne. Understödd från Norge och uppviglad af Danska ministern i Stockholm, gjordes denna allmoge till ett medel att få kronprinsen Fredrik i Danmark vald till Svensk thronföljare, och således, om möjligt, en ny Skandinavisk förening tillvägabragt. Men en del af Dalkarlarne blef på hufudstadens gator nedskjuten den 22 Juni på eftermiddagen, sedan alla fredliga och vänliga försök misslyckats att bringa massan till sans, hvarpå hela den 5,000 man starka hopen skingrades. Följande dag valdes hertig

79 Icke 1715, såsom det uppgifves i *Iduna*, 6. sid. 125.

80 Tryckt i Wenersborg 1833 hos Joh. Qvist.

Adolf Fredrik till kronprins[81]. Detta val tillintetgjorde Danmarks afsigter på thronen, hvilket gick Kristian VI så hårdt till sinnes, att han ämnade med 10,000 man infalla ur Norge. Landshöfdingen i Wenersborg, Axel Roos, anmälde i underdånig skrifvelse den 22 Aug. 1743, att han haft sina vanliga kunskapare inöfver gränsen och derigenom inhemtat, att Norrske generalen H. J. Arnoldt vidtagit åtskilliga krigsrustningar. Hvarje bakungsegare i Fredrikshall var ålagd förbaka 12 tunnor mjöl, köpmännen att upphandla viktualier och bränvin till armeens behof, en köpman i Christiania var antagen till öfvermarketentare och hade erhållit 10,000 r:dr kontant i förskott, befallning hade skett om upphandling af allt det hö, halm och hafra, som kunde öfverkommas, 2:ne generaladjutanter voro förordnade, Trondhiems och Bergenhus regementen voro redan i rörelse söderut, materialier till brygga öfver Svinesund tillagade, krigsmanifestet redan befordradt till trycket[82].

Dessa åtgärder föranledde Svenska regeringen till både underhandlingar i Köpenhamn genom grefve C. G. Tessin och rustningar samt att begära hjelptrupper från Ryssland. Derifrån anlände äfven 15,000 man, af hvilka en del stannade i Södermanland, underhållne på Ryska kejsarinnans bekostnad. I medlet af Sept. 1743 samlades af dessa hjelptruppar 13,300 i Norrköping, der de qvarlågo till den 24 Juni 1744[83]. Till befälhafvare mot Arnoldt utnämndes riksrådet, generalen C. G. v. Rosen. Men Ryska hjelpen gaf sannolikt åt underhandlingarne den vigt, att man ansåg rådligast afstå från våldsamma steg. Förlikning afslöts i Köpenhamn den 23 Febr. 1744. Dal förskonades således denna gång från fiendtlig gästning.

Norrska hären hade sitt läger på Skiebergs-heden, der lingon (på Norrska Tyttebær) växa i myckenhet. Af denna anledning erhöll detta fälttåg i Norge spenamnet *Tyttebærkrigen.*

---

81 Berättelsen härom hos Modee, 3 b., sid. 2055. *Handlingar rör. Skandinaviens hist.*, I. sid. 205; IX. sid. 275.

82 Handlingar i riksarkivet.

83 Sundelius, *Norrköpings minne*, sid. 173.

DANSKA KRIGET 1788[84].

Sveriges krig med Ryssland detta år föranledde äfven fiendtligheter från Danmark, denna gång, såsom det ville synas. på grund af traktater. Uti den deklaration Danska regerigen aflemnade till den Svenska, förmäles, att Ryska kejsarinnan, angripen till lands och vatten af Sverige, hade anropat den hjelp, hvilken blifvit lofvad i defensiva allianstraktaten 1763 och 1769. förnyad 1773. Danska konungen förklarade, att han till följd häraf öfverlemnade en del af sin flotta och armé, hvilka nu utrustades till Ryska kejsarinnans fria disposition. Med största ifver gjordes dessa rustningar i Danmark, hvarest man, utom förpligtelsen af förbundet, äfven ansågs gerna vilja nyttja tillfället att inom trångare gränser inskränka Svenska konungen. Allmänt gick den sägen, att Ryssland försäkrat Danmark om besittningen af Göteborg och Bohuslän, så snart dessa voro intagna. I Finland fick Gustaf III den 21 Aug. 1788 underrättelsen att Danskarne beredde sig till infall i Wermland och Dal. I den förlägenhet konungen då var, mottog han tidningen med glädje. Största delen af Svenska krigsfolket var i Finland. Konungen, derifrån anländ till Stockholm den 1 Sept., sände genast gardet till fot och Jemtlands regemente till Göteborgs förstärkning. Sjelf begaf han sig till Dalarne, der han den 14 Sept. i Mora, sedan i Leksand. Tuna och Falun, begärde Dal-allmogens bistånd, och fick löfte om 6,000 frivillige. Derifrån reste han till Carlstad. General Armfelt samlade frivillige i Wermland. Men det var stor brist på krut, flintor och andra nödvändigheter, isynnerhet på penningar. Då Armfelt stod på resan från Dalarne, der han varit att påskynda Dal-allmogens snara ankomst, var reskassan så uttömd. att han i Filipstad måste låna skjutspenningar till Carlstad. Hela krigskassan utgjorde allenast 4,000 dukater, hvarmed en armé skulle anskaffas och underhållas. Armfelt dels sålde, dels pant-

---

84 Källor: Protokoll och handlingar i riksarkivet; Gustaf III:s historiska handlingar (Gustavianska papperen) i Upsala, tom. 46; landshöfdingen Lilljehorns tryckta kungörelser till kyrkorna på Dal; *Memoires sur la campagne de 1788 en Suède par le Prince Charles de Hesse*, Copenhague 1789; G. v. Schantz, *Hist. öfver kriget* 1788—1790; Posselt, *Gustaf III:s hist.*, Hemliga handl. till Sv. hist. efter Gustaf III:s anträde till regeringen; G. M. Armfelts berättelse uti *Handl. rör. Sveriges äldre, nyare och nyaste historia; De la Gardieska arkivet.*

satte sitt eget silfver och juveler. för att i första ögonblicket öka den otillräckliga summan konungen hade att lemna. Eda skans var i dåligt skick. Man befäste Morast. gjorde förhuggningar der och vid Glasfjorden. Armfelt fick till användande 1 bataljon infanteri. 1½ sqvadron kyrassierer samt 2 kanoner. jemte allmogen från Dalarne och Wermland.

På Dal voro försvarsanstalterna ännu sämre. Westgöta-Dals regemente var i Finland. deltog i slaget vid Hogland den 17 Juli 1788 samt reträtten från Högfors den 1 Sept. 1789. Enligt generallöjtnanten och öfverbefälhafvaren vid vestra gränsen Carl Hjertas interimsfördelning af trupparne, gifven Lagmansholm den 8 Sept. 1788, skulle förläggas i Åmål 296 man med 2 trepundiga kanoner. Till Strömstad föreslogos 1.218 man. Uddevalla 150. Wenersborg 1.310. Kongelf 200. Desse skulle göra motstånd emot Norrska styrkan. som inbröt öfver gränsen och lärer utgjort 9.540 man. enligt prinsens af Hessen uppgift.

Man hade flera kunskapare på Norge. Bland dem f. d. munsterskrifvaren And. Atterberg i Holmedal. hvilken inberättade den 17 Sept., att större delen af Norrska armeen låg så nära till, att den inom 24 timmar kunde vara på Svensk botten; att hvarje man af Norrska landtvärnet fått 30 skarpa skott: att alla vapenföra drängar och husmän blifvit försedda med gevär. De som ej voro dugliga att handtera skjutgevär, skulle uppvisa, att de åtminstone hade sjut, spik-klubba eller värja, så att ingen mansperson från och med 15 år fanns. hvilken icke hade något vapen. Man hade vakthus och vårdkasar i ordning. En Norrsk i Fredrikshall hade skrifvit till Atterberg, att han hoppades oroligheterna skulle biläggas, samt att det ännu icke. efter hvad man kände. var Danmarks afsigt att anfalla. Af tillrustningarne vill dock synas, som icke blott den Norrske brefskrifvaren misstog sig, eller med uppsåt ville missleda, utan äfven att Danska afsigterna gingo något längre, än ofvannämnda krigsförklaring innehöll. En annan kunskapare hade varit inne i Christiania och der erfarit, att Danska kronprinsen äfvensom prins Carl af Hessen och dess son Fredrik kort före den 19 Sept. dit anländt, men efter några dagar begifvit sig till Fredriksstad, hvarest funnos 16.000 man infanteri, utom karabinierer. 2.000 hästar voro antagna för armeen. Anfallet troddes ske med första, ehuru man icke kände på hvad ställe. Från Strömstad erfor man den 17 Sept., att i Fredriksvärn 10 galerer

voro rustade, 3 fregatter nyligen anländt från Köpenhamn, 2 andra med proviant och ammunition, jemte mindre transportfartyg. Pontoner skulle föras till Svinesund från Fredriksstad. Under sådana omständigheter lefde folket vid gränsen i daglig oro. Natten till den 25 Sept. öfvergick också fienden Idefjorden vid Krokstrand till Bohuslän, tvang öfverste Tranefeldt, som med sin lilla styrka stod vid Wettelandsbro, att draga sig undan till Qvistrum. Der föreföll en för Svenskarne olycklig drabbning den 29 Sept., i hvilken 550 man, jemte generalbefälet, tillfångatogos af Norrska krigsmakten, hvilken var omkring 10 gånger större. Vägen stod nu öppen till Wenersborg. Staden utrymdes af Svenskarne och bron öfver Götaelf afbrändes af de flyende. Fienden inryckte der den 3 Okt. och tog dervarande magasin. Norrske öfverbefälhafvaren utfärdade derpå följande *Bekiendtgjörelse:*

"Da paa hans k. Svenske Maij:ts allernaadigste befal er utgaaed nogle Placater, som opmuntrer allerhöjstsammes Troe undersaatter til Mod og en kraftig modstand mod de Fiender som er falden ind i Landet og jeg befrygter at en uvidende Almue, eller andre uvidende mennesker kunne ilde forstaae saadanne Placater og ansee dem for Fiender som hidtil intet Fiendtlig har foretaged med nogen ubevæbned Mand, men tvertemod nöijagtig opfyldt den af den höijst commanderende General Feldtmarschallen H. Prinds Carl af Hessen Cassel udgivne Bekjendtgörelse, og gribe til Waaben og giöre irreguliere ud- og anfald. som intet virksom kand bidrage til Landets Forsvar. eller Krigens lyckelige Ende; soo formaner jag en hver af hvad Stand de kand være at holde sig roelig i sit huus og hiem: hvor hans huus og ganske Ejendom samt alt hvad hand Ejer og besidder, skal være beskyttet som i de Roeligste Tiider. Men skulle vedkommende og icke i militaire Stand virkelige engagerede Folk lade sig finde udi Waaben, soo kand ingen Pardon for hans liv være at vente, og jeg hverken vil eller kand indestaae for de slemme Fölger som i saa maade kand falde paa hans familie og Medborgere. Wenersborg d. 11 Okt. 1788.

Generalmajor og höijst commanderende ved de Danske tropper i Wenersborg og omliggende Egne.

Mansbach."

Fienden utbredde sig derefter öfver Dal. Öfversten Stricker intog Åmål och låg der med 1.500 man. Han hade sina förposter vid Lunkekrog, ¼ mil norr om staden. Sednare ditsändes Mansbach med kavalleri. En afdelning låg vid Rådanefors. Hvar fienden uppehöll sig, hade han med våld och hot aftvingat folket nästan intill det sista som fanns. Af hemmanen utskrefvos födoämnen för hären, hö, hafra och hackelse för hästarne, under löfte om betalning, som blott till en del utföll. Ett förhållande, som icke öfverensstämde med prinsens af Hessen meddelade generalorder och öfriga uppgifter i hans memoires. Borgmästaren Gust. Åberg i Åmål lofordades af general Armfelt i underdånig rapport för sitt högst berömliga förhållande under denna ofred. Generalen hade i sinnet anfalla Stricker i Åmål vid samma tid, som den i Kongelf den 9 Okt. afslutade första vapenhvilan på 8 dagar tilländalopp. Begagnade några raska personer, som skulle förmå allmogen i byarne näst intill Köpmannebro att uppbränna densamma och derigenom hindra all förbindelse med Wenersborg. Tvänne halfgalerer, som sedan Carl XII:s tid stått under skjul vid Weners-stranden, hade generalen fått i sjön och bemannat med 102 Westgötabönder. De voro bestyckade med en tolfpundig fältslanga och 16 trepundiga kanoner. Dessa skulle visa sig vid Åmål samma stund man från alla sidor ämnade hota Stricker. I staden voro alla sitt fädernesland tillgifna. Planen tillintetgjordes likväl, emedan en ny vapenhvila den 18 Okt. blef undertecknad, hvilken skulle räcka till den 13 November, hvarom Armfelt genom en kurir underrättades. Enligt denna återtågade Norrska hären d. 1 Nov. öfver Köpmannebro. I följd af vapenhvilan fick Åmål icke förr än den 13 Nov. mottaga en Svensk postering. Danskarne ville nödvändigt hafva försprång. 4,000 af Danska krigsfolket skulle hemtågat genom Wermland. Men när Armfelt anmälde, att den armerade allmogen lätteligen kunde öfverfalla dem, afskräcktes prins Carl af Hessen från denna väg. Genom en öfverenskommelse i Uddevalla den 5 Nov. förlängdes stilleståndet på 6 månader, och fienden troppade af till Norge den 12 Nov., utan att få behålla en fotsbredd land af de 2:ne provinser och flera städer, som han öfversvämmat och intagit. Härmed slöts detta härtåg, som varat omkring 6 veckor. Denna lyckliga utgång tillskrifves i första rummet konungens vaksamhet, rådighet och drift. Dernäst Englands och Preussens biträde i underhandlingsväg. Engelska ministern vid Danska hofvet,

Elliot, mötte konungen i Carlstad vid ankomsten från Dalarne, och erbjöd Englands bemedling på vilkor. som ej voro gjorda att behaga Franska hofvet. Elliot, i förening med Preussiske ministern von Borcke, var en kraftigt bidragande orsak att förlikning kunde åstadkommas och ett möjligen långvarigt krig med Danmark förekommas. Båda hotade Danmark med de allvarsammaste åtgärder. Det tyckes således som fullmyndige ministrar äro vid sina tillfällen goda att hafva, än för det ena, än för det andra folkets bästa, emedan regenterna sjelfva icke stå till hands på hvarje ort och hvarje tid att lägga sitt ord till i vågskålen så skyndsamt, som det ofta behöfves.

Några ytterligare underrättelser om detta krig må ännu tilläggas. Under vistandet vid Eda skans fick Gustaf III underrättelse om Danskarnes infall i Bohuslän. Han återvände då straxt till Carlstad, satte sig den 2 Okt. kl. 8 på aftonen i det sämsta väder och väglag uti åkdonet, för att öfver Åmål skynda till Göteborg. Men en kurir mötte konungen straxt utom staden. med underrättelse från den fångne generallöjtnant C. Hjerta om Qvistrums-affären. Konungen måste då vända om till Carlstad, emedan vestra kusten af Wenern ej ansågs säker, helst fienden redan kunde vara i Wenersborg. Han reste derföre öfver Mariestad. På halfva vägen lemnade han vagnen, satte sig till häst, brådstörtade till Göteborg, dit han ankom helt oväntad den 3 Okt. sent på qvällen. Befolkningen var i största oro och bekymmer för den annalkande fienden. Kommendanten, generallöjtnanten A. R. Du Rietz, besvor konungen att skynda derifrån, emedan staden icke kunde räddas. Följande morgon kom Danska generallöjtnanten v. Haxthausen, förvånad att finna konungen der, hvarest han minst väntade det. Han uppfordrade staden. Gustaf gaf det muntliga svaret, att staden förr skall låta förvandla sig i en stenhop, än gifva sig. Staden blef jemväl icke en gång beskjuten, och de goda Göteborgarne räddades.

Genom öfverenskommelsen i Uddevalla var man qvitt fienden och dess utpressningar för denna gång. Men anstalter måste vidtagas till landets försvar, hvilka blefvo kännbara. På hög befallning höll landshöfdingen Lilljehorn sammankomster, den 5 Jan. 1789 med Tössbo och Wedbo i Torpane, den 7 Jan. med öfriga härader på Dal i Östebyn, för att inhemta i hvad mån man skulle kunna bidraga till landets säkerhet. Invånare åtogo sig att för hvarje soldat eller soldat-rote hålla en *Varge-*

ringskarl, hvilken skulle vara i reserv att intaga en afgången soldats plats och nummer. Denna extra soldat skulle rotarne förse med släpkläder och kost vid öfningsmöten. Derjemte förbundo de sig att hålla en *Landtvärnskarl* på hvarje helt hemman, utan afseende på hemmanets natur. Som detta manskap åtogs till provinsens enskilda säkerhet, gjordes det förbehall, att landtvärnet icke borde kommenderas utom denna gränsort. Styrkan beräknades till 550 vargerings- och 930 landtvärnskarlar, tillsammans 1,480 man. Emedan landshöfdingen anmälde, att folket åtagit sig mer än det förmådde utgöra, nedsatte konungen vargeringarnes antal till hälften, och förklarade sitt nådiga välbehag öfver den utmärkta beredvillighet, hvarmed invånarne åtagit sig uppsätta dessa truppar. Den 20 Mars beslöt konungen att de skulle skyndsamt mönstras och till befälet öfverlemnas. Vargeringen skulle öfvas tillhopa med en bataljon af regementet. Befälet öfver landtvärnet blef följande i Maj 1789: öfverstlöjtnant och chef f. d. majoren Sam. v. Schultz; major D. E. Wollert; kaptener El. v. Wolcker, Åke Ridderstolpe, O. Appelberg, Dan. Svinhufvud, C. Rahm: löjtnanter J. v. Starck, H. L. Lidström, J. L. Svanberg, L. Fågelberg; fändrikar E. C. Wollert, C. N. Wirgin, N. A. Fagerström, C. Qviding, M. C. Eurenius, Benj. Wall, Otto W. Holmqvist, Gust. Ekelund, C. G. Wirgin. Westgöta-Dals och Elfsborgs vargering samt landtvärn hade, efter behörig afmönstring och öfning samt till en början till stor del försedda med kläder af landet, dels med sin hela styrka, dels afdelningsvis, intill freden med Ryssland i Werelä den 20 Aug. 1790 bestridt garnisoneringen i Göteborg, Elfsborg, Carlsten, Warberg och Wenersborg, med allt det nit, som andra reguliera truppar, hvarigenom riket hade den nyttan, att gamla stammen kunde dragas till Finland. Landshöfdingen Lilljehorn framställde denna manskapets tjenstgöring och uträttade gagn sålunda inför Kongl. Maj:t i konseljen på Haga slott den 10 Nov. 1790, der han var personligen närvarande. Konungen beslöt da offentligen betacka invånarne för deras nit, och förklarade, att Dalboarne genom landtvärnets uppsättande ådagalagt den trohet mot sin konung, den kärlek mot fäderneslandet, som alltid utmärkt Svenska folket, och försäkrade dem om sin beständiga, synnerliga nåd och välvilja.

Öfverste kammarjunkaren baron G. M. Armfelt erhöll den 10 Febr. 1789, jemte chefskapet öfver frikorpsen i Dalarne, som han den 29

förutgående Sept. emottagit, befälet öfver alla truppar i provinserna mot Norge. Landshöfdingen baron Fr. Lilljehorn var generalintendent för vestra krigs-kommissariatet. Fältmagasiner voro anlagda i Åmål, Wenersborg, Lerum, Alingsås och Göteborg.

DANSKA KRIGET 1808[85].

Efter Danska politikens vanliga gång skulle Sverige anfallas på dess vestra gräns, så snart riket hade krig med någon annan makt. Så äfven nu. Redan i Febr. 1808 inföll Ryska hären i Finland. Samtidigt nalkades Norrska truppar Svenska gränsen. Så snart underrättelsen härom kom till Stockholm, sammandrogos de närmast linien befintliga regementerna i början af Mars. Westgöta-Dals regemente till Wenersborg den 16 i samma månad. Emedan förråd saknades, måste rotehållaren utrusta soldaten såsom till regementsmöte. Efter konungens vilja borde hvarje hemman för armeens behof dessutom utgöra och vid det närmaste af följande magasiner eller uppbördsställen, nämligen Wenersborg, Åmål, Köpmannebro, Uddevalla, Saltkällan, Fjälls gästgivaregård i Steneby, Töftedaln, Ed, Bengtsbron och Tånglanda, aflemna 1 skeppund hö, 1 d:o halm, 1 lisp. salt fläsk och 1 tunna hafra, allt inom Mars månads slut. För transporten af magasinsförråden anskaffades lastpråmar vid Köpmannebro, i Råvarp, Åklången, Laxsjön, Lelång och Stora Le. Konungen befallde äfven att vargeringen skulle uppsättas efter 1790 års författning med görligaste första. Både för detta manskap och soldaterna ålades rotarne anskaffa strumpor, skor, skjortor m. m. mot betalning. Hvad vargeringen angick, gjordes intet afseende på färg eller snitt å kläderna. Detta brokiga manskap samlades den 28 Maj i Wenersborg, och afgick under kapten Tollstedts befäl till vapenöfning vid Jönköping. Förlades derefter i läger vid V. Ed. Konungen föreskref ytterligare den 26 Mars, att 4 bataljoner *landtvärn*, hvardera om 600 man, skulle upprättas i Elfsborgs län, deraf 1 bataljon föll på Dal. Öfver landtvärnet sattes öfversten grefve Carl E. Lewenhaupt i Alingsås till brigadchef.

Danska krigsförklaringen aflemnades i Stockholm den 14 Mars. Ge-

---

85 Källor: Bulletiner under kriget; E. v. Vegesack, *Sv. armeens fälttåg* 1805—1808; *Handl. rör. Sver. äldre, nyare och nyaste hist.*, Landshöfdingens underdån. skrifvelser i riksarkivet; dess tryckta allmänna kungörelser till kyrkorna.

nast derefter afgick reserv-armeen vid Örebro till Norrska gränsen. Likaså fördelningen i Jönköping. Generalbefälet öfver hela styrkan mot Norge uppdrogs åt generalen baron G. M. Armfelt, som tillika förde befälet öfver högra flygeln. Venstra flygeln kommenderades af generalmajoren baron v. Vegesack. Den förra utbredde sig efter Wermlandsgränsen till Silbodal. den sednare derifrån efter gränsen till Svinesund. Högra flygeln, som sedan kallades Wermländska fördelningen, bestod af Wermlands fältjägare, Nerikes och Wermlands regemente, en bataljon af lifregementets grenadierer, två af Uplands, en af Helsinge, två af Södermanlands. två af Dalregementet, fyra sqvadroner lifgarde till häst, lifregementets husarer och fyra batterier artilleri. Högqvarteret i Carlstad, men flyttades sedan till åtskilliga ställen vid gränsen. Venstra flygeln: Westgöta-Dals, Bohusläns, Elfsborgs och Skaraborgs regementen, fyra bataljoner lifregementets grenadierer, Westgöta dragoner och två batterier åkande artilleri. Höqvarteret i Wenersborg. Första planen var att endast gå försvarsvis tillväga. Men sedan hjelptruppar med säkerhet väntades från England, hvilka borde användas mot Norge, befalldes inbrott öfver gränsen. Högra flygeln gick också öfver gränsen i medlet af April. Den venstra, som genom brister af alla slag blifvit uppehållen, företog genom Nössemarken en lyckad rekognoskering den 16 April, under ledning af Armfelts adjutant Carl Löwenhjelm, hvarpå hela flygeln den 1, 2 och 3 Maj gick in i Norge vid Nössemark, Jakobsrud, Wassbön. Striderna fördes efter gränsbandet, hufvudsakligast af högra flygeln, intill den 10 Juni, då fiendtliga hären — öfver hvilken prins Kristian August af Augustenburg förde högsta befälet — gjorde ett kraftfullt försök att drifva Svenskarne tillbaka inom Dal och Bohuslän, som dock misslyckades. Ty den 14 Juni innehade de åter sin förra ställning. Kampen fortfor under omvexlande lycka, utan att några stora förluster inträffade å någondera sidan, ej heller förekom någon större affär. Så fortfor den återstående delen af året till den 2 Dec., då en vapenhvila på obestämd tid, med 48 timmars föregående uppsägning, afslöts, hvilken genom regementsförändringen den 13 Mars 1809 kom att fortfara tills freden med Danmark den 10 Dec. s. å., hvilken afslöts i Jönköping, gjorde slut på detta krig.

Det hörde til f. d. konungens flera förvirrade och olyckliga åtgärder i försvarsanstalter och politik, att, ehuru en öfvergeneral fanns på stället

vid vestra armeen, chefen för venstra flygeln likväl direkt skulle taga befallningar från konungen, som befann sig i Stockholm. Detta återkallar i minnet Erik XIV:s ofvan anmärkta förhållande, hvaraf Gustaf IV Adolfs hade ett starkt slägttycke. Likaså att konungen, genom sitt besynnerliga förfarande mot England, ej fick begagna de hjelptruppar, som anländt till Göteborg och han så väl behöfde, men hvilka han till och med vägrade att landstiga. Så återkallade han i Maj general v. Vegesack från venstra flygeln. Armfelt flyttade då sitt högqvarter till Wenersborg och vidare i Juni till Vestra Ed. Öfverstlöjtnant Georg Adlersparre blef chef för högra flygeln när Vegesack afgått. Nu var ordningen hos Armfelt att falla i onåd. Denne hade någon kunskap derom förut, och yttrade den 14 Aug. i bref till Adlersparre: "Hans Maj:t vill menagera mig och ej utan ett visst decorum sparka mig bak. Häruti har han orätt; ty jag skulle finna mig admirabelt i den disgracen". I samma dagar anlände presidenten i krigs-kollegium, generalen baron Bror Cederström, till Dal och emottog generalbefälet. Armfelt återvände från den bedröfliga krigs-teatern, såsom han synes hafva uppriktigt önskat. Armeen var illa rustad både med kläder och fält-traktamente. Var dessutom till antalet för ringa att uträtta något hufvudsakligt, knappast att försvara den långa gränslinien. Den starka kölden vintern 1808 och 1809 bidrog derjemte att bland armeen, isynnerhet landtvärnet, uppkom en svår feber, känd under namnet *landtvärnssjukan*, hvilken bortryckte en myckenhet folk i och utom hären i dessa vestra gränsorter. Detta krig och dermed förenade olyckor, frukter af konungens styrelsesätt, bragte isynnerhet öfver Dal och Wermland ett djupt lidande. Redan den 28 Juni 1808 fick landshöfdingen Lilljehorn befallning att genom subskriptionslistor i länet insamla medel till landtvärnskläder. Dessa medel uppgingo endast till 4000 r:dr riksgäldsmynt och voro för ändamålet alldeles otillräckliga. Man höll derföre sammankomst med länet i Wenersborg den 19 Oktober. Den var ej angenäm. En högljudd och nästa allmän klagan hördes bland deputerade öfver förökade bördor af alla slag. Men nöden bland landtvärnet var ännu större. Man måste, på kyrkoherden i Frendefors, doktor P. P. Ekelunds förslag, gripa sig an att uppkläda landtvärnet, så vida dessa ynglingar ej helt och hållet skulle förgås. Hans förslag bifölls. Vid pass 2:ne hemman borde, vid 6⅔ r:dr banko vite, innan den 8 påföljande November aflemna en

råck af grått vallmar med blå krage och sleif på venstra axeln, ett par grå vallmarsbyxor, en väst med ärmar, ett par svarta stöfletter, två par ullstrumpor, ett par skor, två blångarns-skjortor, en halsduk, en uniformshatt. När detta var gjordt, skulle penningesammanskottet återlemnas. I underdånig skrifvelse den 24 Okt. framlade Lilljehorn lika öppet som ärligt och sannt tillståndet i landet. Detta län, yttrade han bland annat, ett af de magrare i riket, har, genom sin nära belägenhet till krigs-teatern, i märklig mån fått och får vidkännas krigets vidriga påföljder. Ständiga kronoskjutsningar, särdeles för transporterna till armeen, ofta påkommande kurirskjuts, dryga legor för täta rekryteringar af soldater, ryttare, båtsmän och vargeringskarlar, samt deras förseende med kläder och andra förnödenheter, utrustande af ett betydligt antal landtvärn och dess fullständiga beklädning, samt, till råga på allt detta, en i de flesta delar af länet, så väl de näst förflutna åren som äfven isynnerhet detta år, inträffande missväxt, — på Dal i den mån kännbar, att ganska många af sitt vårutsäde icke fått skörda frökornet igen, — äro omständigheter, som i förening med hvarandra synas innebära hotande och svåra utsigter för invånarnes bergning. Men dessa och andra, af rikets högre embetsmän uttalade, ännu kraftigare föreställningar verkade intet. Lilljehorns förutsägelse gick i bedröflig fullbordan. Såsom generalintendent för armeen led han inte blott brist på penningar till mathållning och medikamenter för sjukhusen, utan måste såsom länets höfding se en svår hungersnöd inställa sig i många hus, särdeles på Dal. Han anskaffade 3,000 tunnor af olika sädesslag, men Dalbönderna kunde ej betala, emedan penningar saknades. Den af oviljan för egennytta och andra moraliska lyten orättvist tadlade kanslipresidenten Fr. W. v. Ehrenheim hade på den målning af tillståndet i landsorten, som Lilljehorn honom muntligen lemnat, skänkt 1,000 pund sterling, för hvilka i England upphandlades närmare 800 tunnor korn, att utdelas bland nödlidande i Dal och Westergötland. Vid underrättelse om denna Ehrenheims gåfva, skänkte jemväl Engelska ministern Georg Canning ett penningebelopp, hvaraf 2,416 r:dr 32 sk. banko tillföllo Dal. Dessa medel kommo likväl ej hit förrän 1811, då landshöfdingen Hjerta underdånigst föreslog, att desamma måtte få förräntas och framdeles vid inträffande missväxt användas till Folkets behof, emedan de nu efteråt svårligen kunde rättvisligen utdelas, och orten för närvarande någorlunda repat

sig efter kriget. Staden Åmåls invånare erhöllo i inrikestidningarne af bataljonschefen Chr. Klingspor en offentlig tacksamhet för det hedrande och välgörande bemötande de ådagalagt mot både befäl och manskap af Dalbataljonen under dess vistande i staden i Dec. 1808. Manskapet hade blifvit med förekommande godhet och frikostighet bemött. De talrikt sjuka rönte utmärkta prof af ädelmod. Borgmästaren Gust. Åberg och krigskommissarien B. Norström uppläto åt de sjuka lägenheten Kasenberg utom staden, och komministern Jak. Bergenhem sin embetsgård inom staden. Norström anskaffade hvad till sjukhusen behöfdes, samt skänkte 50 skjortor till de mest usla. Sådana exempel af menniskokärlek och välgörenhet hos högre och lägre embetsmän samt andre medborgare, ehuru icke under någon tid sällsporda, må dock ihågkommas och leda till efterföljd.

Åren 1808 och 1809 voro, i och genom krigets elände, den sista allmänna. hårdt tryckande olycka, som öfvergått denna landsort. Ty hvad var väl 1812 års och sednare inträffad missväxt i jemförelse med krig, sjukdomar och missväxt i förening? Den som under nuvarande fredslugn och rättvisa styrelse missnöjd klagar dels öfver svårigheter, ofta mer diktade än verkliga, dels öfver bördor, oskiljaktiga från hvarje samhälle, — äfven det lyckliga, man sjelfklokt tror sig kunna nybilda, — han bör erinra sig fordna tidsförhållanden, de lidande som öfvergått Dal, de eldprof det utstått, för att om möjligt göra en rättvis jemförelse mellan det förflutna och närvarande.

DANSK-NORRSKA KRIGET 1813—1814.

Sverige biträdde de förenade Europeiska makterna i det gemensamma beslutet att sätta en gräns för kejsar Napoleons krigs- och eröfringslystnad och derigenom bereda fred i Europa. Enligt fördragen härom och att försäkra det så ofta störda lugnet i Skandinavien, borde Norge med Sverige förenas, samt Danmark erhålla ersättning inom Tyska området. Danska hofvet var ej härmed nöjdt. Det vidhöll förbundet med Frankrike, ehuru dess politik stundom syntes dubbel.

De första Svenska trupparne öfverkommo till Stralsund den 22 Mars 1813 för att deltaga i den gemensamma striden mot Frankrike. Kronprinsen Carl Johan afseglade från Carlskrona till Pomern den 14 på-

följande Maj. Innan dess gaf han sina vapenbröder inom riket tillkänna föremålet för sin resa, äfvensom att 2:ne armé-korpser qvarlemnades under fältmarskalkarne friherre Toll och grefve von Essen, för att bevara tryggheten af rikets gränsor och för att anfallsvis gå tillväga, der fäderneslandets heder och intresse sådant fordrade. Han yttrade äfven, att Skandinaviska folkens förening var tryggad genom fördrag, grundad på en sund politik och som hade Nordens lugn till föremål. Den 30 Maj afsändes hofkansleren friherre Gust. af Wetterstedt, Ryske generalen v. Suchtelen, Engelska sändebuden, envoyén Thornton och generalmajoren Hope till Köpenhamn, för att förvissas om Danska hofvets verkliga tänkesätt, föreslå de villkor, hvarigenom fred kunde afslutas med England och, i förening med densamma, Sveriges på fördrag grundade fordringar — genom dess eget medgifvande betydligt nedsatta — tillfyllestgöras. Genom Danska statsministern Rosenkrantz fingo underhandlarne fullkomligt afslag, erhöllo icke ens tillstånd att landstiga i Köpenhamn. Den 4 Juni återvände de till Stralsund. Detta afslag blef således ett ytterligare bevis på egenskapen af Danska regeringens med Frankrike ingångna, nya hemliga förbindelser, hvarom för öfrigt dess deltagande i Hamburgs besättning mot slutet af Maj tydligen vittnade. Anmärkningsvärdt syntes ock att, på samma gång Danska presidenten Kaas hemligen i Harburg öfverenskom med prinsen af Eckmühl att med förenade Danska och Franska truppar anfalla och befästa Hamburg, han lät säga Svenska generalerna, att konungen af Danmark vore färdig förena 25,000 man med Svenska armeen för att återställa en allmän fred samt minska Napoleons välde. Danmark hade likväl genom nyssnämnda afslag bestämdt förklarat sig och vidhöll förbundet med Napoleon. Emellertid gick denne, det oaktadt, sitt fall med stora steg till mötes, hvilket fullbordades i slaget vid Leipzig den 16 och 18 Oktober 1813. Redan dessförinnan, eller den 15 Sept. s. å., kungjorde Sveriges konung för sitt folk: sedan Danska konungen, efter ett länge fortsatt ovänligt bemötande, hvarigenom, oaktadt fredsslutet 1809, Svenska sjöfarten af Danska kapare alltjemt blifvit oroad, nu skridit till verkliga fiendtligheter, med befallning till sina undersåtar, att alla Svenskar, som befinnas på uppbragta eller till uppbringande skepp, skola behandlas såsom krigsfångar, Sveriges konung funnit sig nödsakad möta våld med våld, — att krigstillståndet med Danmark inträdt, samt att all gemen-

skap med Danmark och Norge vore afbruten. Carl Johans segrande truppar utbredde sig öfver Holstein i början af December, och Danmark måste genom freden i Kiel den 14 Jan. 1814 för evärdeliga tider afträda Norge till Sverige.

Från och med September 1813 bevakades Norrska gränsen af hemmavarande krigare. Wermlands regemente låg vid V. Ed. Westgöta-Dals extra roterings-, förstärknings- och beväringsmanskap beordrades äfven dit den 23 Sept. Öfver vestra armeen eller Norrska gränsbevakningen innehades öfverbefälet af fältmarskalken grefve H. H. von Essen.

I Norge hade man långt förut beredt sig på krig med Svenskarne. Redan den 13 April 1812, således mycket öfver 2:ne år innan det utbröt, lästes i tidningarne underrättelser om Norrmännens rustningar. Sunnanfjäldska regementet var då förlagdt i Fredrikshall, det nordanfjäldska i Fredriksstad och Moss, jemte skarpskyttar och jägare. På förra stället arbetades ifrigt att sätta fästningen i bästa skick. Stora foror från Danmark af ammunition, beklädnadspersedlar m. m. fördes ofta genom Strömstad till Norge. Patruller utsändes ordentligen till Svenska gränsen. Allmänheten tycktes vara öfvertygad om att Norrmännen skulle infalla i Sverige. Brist på lifsmedel lät känna sig. Invånarne i Fredrikshall och deromkring läto förstå, att de icke längre kunde underhålla de sammandragna trupparne, hvilka, enligt till Sverige inlupna, i tidningarne meddelade underrättelser, till en del blefvo spisade med frusna potäter.

I Norge var prins Fredrik af Hessen vice ståthållare till den 21 Maj 1813, då Danska kronprinsen Kristian Fredrik anlände till Christiania samt öfvertog ståthållare-befattningen. Så snart fredsafhandlingen i Kiel af honom blef känd, sammandrogos hela Norrska styrkan, omkring 30,000 man, sunnanfjälls. Derpå reste prinsen omkring i landet ända till Trondhiem att inhemta allmänna sinnesstämningen. 1814 den 19 Febr. förklarade han sig för Norges regent tills vidare samt påbjöd en riksförsamling till Eidsvolds jernbruk den 10 April. Armeen förlades sålunda: generalmajoren v. Staffeldt med något öfver 8,000 man kantonerade i Smaalænenens amt, vester om Örjesjön, vid Berg, Skieberg, Thunoe, Rakkestad, Eidsberg, Trögstad. Öfversten Hagerman med något öfver 7,000 man i Akershus amt och öfra Romerige, vester om Glommen, vid Sörum, Ullensager, Eidsvold, o. s. v. Öfversten Krebs med

2,000 man i trakten af Kongsvinger. Rode med sina 1,000 man i Hedemarken och Elverum. Generalmajoren v. Arenfeldt med reservbrigaden 4,000 man i Christiania, Drammen. o. s. v. Generalmajoren v. Mailænder med 2,000 man vid Fredriksværn. Öfverstelöjtnanten v. Stabells förtropp 2,000 man sträckte en kedja från Krogfos i Höland till Skotborg sund. Dertill kommo fästnings-garnisonerna[86]. Af en så talrik armé och under det en stor del af Svenska försvaret var i Holstein, kunde man i Sverige möjligen befara ett infall öfver gränsen. Men hvarken den yttre politiken, ej heller Norges inre förhållanden voro af beskaffenhet, att ett sådant rimligen borde företagas. Spannemålsbristen i landet var omöjlig att afhjelpa, emedan oöfvervinneliga hinder mötte tillförseln från Danmark. Endast hälften af den öppna jorden i Akershus och Kristiansands stift lärer varit besådd 1813. Sannolikt var förhållandet föga bättre i de andra stiften. Oaktadt den fiendtliga ställningen blef dock Norrska folket vänligt behandladt från Svenska sidan. 1814 den 25 Febr. kungjorde fältmarskalken v. Essen, att all gemenskap mellan enskilde personer på Svenska och Norrska sidan vore fullkomligt fri och obehindrad; — att alla vårt lands egna produkter finge tullfritt föras öfver gränsen; — att Norrska varor, bränvin undantaget, likaledes finge tullfritt införas; — att alla i Sverige tillåtna och förtullade varor jemväl finge utföras till Norge. Detta hade kunnat komma folket å båda sidor om linien till godo. Men fördelarne häraf måste snart minska och upphöra, sedan man erfarit att prins Kristian förklarat sig för Norges regent. Essen såg sig då tvungen att den 28 Febr. förändra den gifna tillåtelsen i så måtto, att tills vidare endast spannemål fick afyttras i

86 *Det norske Feldtog i Aaret 1814*, s. 12. Författaren till samma lilla skrift är en både rolig och tapper föreläsare i krigskonsten. Hade hans råd för tillfället varit kända och följda, så skulle Norrska armeen eröfrat Bohuslän, Dal, Wermland, Westergötland, Göteborg, Dalarne, Nerike, Westmanland, och gått rakt på Stockholm, då Svenskarne måst anhålla om fred. Men på sidan 6 förråder han sinnesstämningen hos generaler och stabsofficerare, som allvarligt afstyrkte ett anfallskrig; och sid. 47 säges, att Norrska soldaten nu såg ut snarare som *et Pakæsel*, än en man. Under många oblida förhållanden är det märkligt att varsna sådana insigter och mod, som denne författares. Hans löfte var väl icke så vidsträckt som Lövendals 1711, — hvilken lofvade Fredrik IV att eröfra *hela* Sverige — men den skarpsynta fältherreblicken synes varit hos båda lika stor.

mindre partier till dem af Norrska allmogen, som infunne sig å Svenska området att uppköpa denna lifsförnödenhet. Likväl föranläts fältmarskalken den 24 Mars att återtaga äfven denna tillåtelse, sedan utrönt blifvit, att Norrska styrelsen tvungit bönderna aflemna till fältmagasinerna en betydlig del af den säd, de af barmhertighet fått tillhandla sig i Sverige[87]. Under sommaren gjordes flera försök att tillvägabringa en fredlig förening emellan rikena. Men hvarken vänliga uppmaningar från Sverige, ej heller till Norge afsända kommissarier från de förenade Europeiska makterna och Danska konungens föreställningar, förmådde rubba Norrska styrelsens beslut att med vapen i hand afgöra saken. Den 12 Juli 1814 afreste derföre kronprinsen Carl Johan från Stockholm att taga befälet öfver den nu samlade Svenska armeen vid gränsen, besvara inbjudningen samt mäta sina krafter, sitt snille och mångåriga erfarenhet med fiendens. Lyckligtvis blef striden hvarken långvarig, ej heller särdeles blodig. Armeen fördelades i 2:ne korpser. Den första, den från Tyskland återkomna, under kronprinsen Carl Johans eget befäl. Den andra under fältmarskalken grefve v. Essens ledning. Den första bestod af 3 divisioner och 6 brigader. Divisionschefer: generalmajoren friherre Posse, generallöjtnanterna friherre Sandels och friherre Boije. Brigadchefer: generalmajorerna v. Schultzenheim, Lagerbring, Brändström, öfverstarne Reutersköld och Bergenstråle samt generalmajoren Hederstjerna. Den andra korpsen af 2 divisioner och 4 brigader. Divisionschefer: generalmajorerna v. Schultzenheim, Lagerbring, Brändström, gadchefer: öfverstarne v. Platen, Hay, Klingspor och Gahn af Colquhoun. Elfte brigaden, under öfversten Eek, stod på gränsen af Jemtland. Första arméкorpsen sammandrogos i trakten af Strömstad, vid hvilket tillfälle armeen, genom en generalorder den 29 Juli, erinrades att, då Svenskarne stridde mot de upproriske och främlingar, som endast stämplade till Norges olycka, förde de icke krig mot Norrmännerna, hvilka armeen är skyldig välvilja och beskydd. Deras egendom anförtros åt vården af Svenskarnes redlighet och krigslydnad. Divisionsgeneralerna gjordes ansvariga för hvarje öfverträdelse af denna befallning. Den mot Norge utrustade flottan bestod af 4 linieskepp, 4 fregatter, några briggar, skonertar, däckade kanonslupar och mörsarebåtar samt 60 öppna kanon-

[87] Landsh. L. Hiertas kungörelser till Kyrkorna i länet.

slupar, under general-amiralen friherre Pukes öfverbefäl, och skärgårdsflottans rörelser särskildt under öfversten af Wirséns ledning.

Den 26 Juli 1814 satte sig flottan i rörelse vid Hvalöarne. Den 30 Juli inbröt fältmarskalken von Essen från Dal med sin armékorps till Prestbacka och Bærby, hvarunder han hade att kämpa med stora svårigheter i anseende till de branta vägarne. Den 31 Juli ryckte generalmajoren Gahn öfver gränsen från Eda i Wermland. Den 2 Aug. gick första armékorpsen, under kronprinsens eget befäl, öfver Svinesund på pontonbrygga. Den 14 Aug. var striden utkämpad och kriget slut genom konventionen i Moss samma dag, enligt hvilken prins Kristian Fredrik afsade sig Norrska kronan för sig och efterkommande evärdeligen.

Af detta krig hade Dal ingen svårare känning än skjutsningar och inqvarteringar. Men dessa voro betydliga nog, i anseende till den större styrka med dertill hörande tross, som dels var förlagd i orten, dels fördes derigenom. Vid Ed hade gränsbevakningen legat i 11 månader. Den 5 Nov. 1814 uppbröt armeen från Norge, återvändande till hemorten, med undantag af de 2:ne garnisonerna i Fredrikshalls och Fredriksstads fästningar.

HJELPSÄNDNINGEN TILL DANMARK 1848.

Efter 34 års fredslugn fick krigsmannen på Dal åter rusta sig till strid. Tilldragelserna inom Danmark och fiendtliga besök af dess södra grannstater föranledde detta rike att begära hjelp från Sverige och Norge. Så väl konungen som brödrafolken omfattade denna sak med uppriktigt och varmt deltagande. Man ej allenast glömde gamla misshälligheter och utståndna lidanden, hvilka jag framställt i denna krigshistoria, utan man skyndade att lemna ett hjelpsamt biträde åt grannen söder om sundet. Anmärkningsvärdt är, att det generalbefäl och en stor del af de truppar, som från Sverige afsändes att först vara till hands der behofvet så fordrade och gifva prof på Svenska krigarens mod och tapperhet i en rättvis strid, voro från de Svenska provinser, hvilka under århundraden haft mest att beklaga sig öfver Danska politiken.

Svenska ständerna beviljade 2 millioner r:dr banko — mer än ett års allmän bevillning för Sveriges inre behof — att användas för dessa krigsomkostnader. Omkring 16,000 man sammandrogos. Under befäl af generallöjtnanten m. m. grefve Carl Gust. Löwenhjelm på Long i

Wermland, gingo trupparne, deribland Westgöta-Dals regemente, ombord i Göteborg den 7 Juni 1848 på sju Danska transportfartyg och fyra Danska ångbåtar till Nyborg på Fyen. Genom konung Oscars bemedling inleddes under tiden underhandlingar samt afslöts i Malmö, den 26 följande Augusti, en konvention mellan konungen i Danmark å ena sidan samt konungen i Preussen så väl i eget namn som å Tyska förbundets vägnar å den andra, hvarigenom all fiendtlighet till lands och sjös skulle från samma dag under sju månader fullkomligt upphöra, med en månads uppsägning för hvar och en af de kontraherande makterna. De Svenska hjelptrupparne fingo således återvända till hemorten. Den 19 Sept. s. å. anlände från Fyen till Göteborg så väl Westgöta-Dals regemente som de öfriga.

VAPEN, STYRELSE, INDELNING.

Vapnet, hemtadt af den här i fordna tider högt drifna boskapsskötseln, är en röd oxe i hvitt fält under greflig krona. Att det redan fanns vid Gustaf I:s begrafning d. 21 Dec. 1560, kan slutas af v. Dalins berättelse om likbegängelsen. Fanan, som då var den 14:de i ordningen af 24, bars vid tillfället af Erik Bertilsson Slang, sist ståthållare på Kexholm. Grefskapstiteln lärer härleda sig från Erik XIV, hvilken, i bref till sin broder hertig Magnus den 28 Nov. 1561, kallar honom hertig till Westanstång i Östergötland och grefve till Dal samt Wadsbo.

Styrelsen öfver Dal och kronoinkomsterna deraf hafva i äldre tider varit lemnade än till den ena, än den andra kungliga eller furstliga personen.

1. Sålunda, då Magnus Ladulås i Augusti 1275 störtade sin broder Waldemar från thronen, fick denne behålla Göta rike, d. ä. Westergötland, Östergötland, Småland, Wermland och Dal, och var dess konung, hvilket likväl fortfor endast till början af 1279[1].

2. Sedermera egde Magni söner hertigarne Erik och Waldemar, i förläning flera landskap, deribland äfven Dal, som de gemensamt styrde och anlade Daleborg 1304. Af deras häfdaskifte i Lödöse den 9 Sept. 1315 inhemtas, att hertig Erik på 5 års tid fick Westergötland, Dal och Wermland m. m. på sin lott, men detta regemente upphörde med hans fängslande den 10 Dec. 1317.

3. Genom fördraget i Jönköping den 28 April 1357 emellan konung Magnus Eriksson Smek och hans son samt medregent, konung Erik, erhöll denne sednare Westergötland, Wermland och Dal m. m., hvilket herravälde upphörde med Eriks död 1359[2].

---

[1] I diplomer skref sig Magnus för Dux ännu den 22 Juli 1275; men Rex Sveorum den 11 Sept. s. å. Ej förr än den 9 Juni 1279 kallade han sig Rex Sveorum Gothorumque. Se Lilljegrens *Diplomatarium.*

[2] Hadorph, *Bih. till Rimkrön.* sid. 41.

4. Då Magnus Smek och hans son Håkan 1371 den 14 Aug. afsade sig allt anspråk på Svenska kronan, fick Magnus till årligt underhåll kronans inkomster af Westergötland, Wermland och Dal, och innehade dem till sin död i Norge den 1 Dec. 1374[3].

5. Enligt riksens råds förening i Nyköping den 20 Sept. 1396 fick drottning Margareta såsom morgongåfva, med all kunglig rätt, Öster- och Westergötland, Dal och Wermland m. m. till sin död, hvilken inträffade den 27 Okt. 1412[4].

6. Konung Johan II:s gemål, Kristina af Sachsen, erhöll vid sin kröning i Stockholm 1499 Örebro, Nerike, Wermland och Dal i lifgeding. Upphörde 1501, då konungen afsattes[5].

7. Genom Gustaf I:s testamente den 1 Juli 1560 erhöll hans tredje son, hertig Magnus, utom andra orter, äfven Dal, "med adel, klerkeri, borgare, bönder, skatt, afrad, räntor, tullar, sakören, jagter, strömmar, färska och salta vattenfiskerier, qvarnar, dammar och qvarnströmmar, funne och ofunne bergverk, med allt dess tillbehör och rättigheter, alldeles likasom konung Gustaf sjelf dem på kronans vägnar innehaft med deras skillnad och gränser, platt intet undantagandes. Sammalunda ock allt förråd på attelarii munition, vigtualie och hvad annat som dertill hörer, allt sådant såsom sin egen furstelige arfvedel, utan all taxa, besvär eller förhållning, behålla, njuta och bruka för sig, sine furstlige mansarfvingar, från arfvinge till arfvinge *till evig tid*. Deremot förpligtas han och hans efterkommande att visa huldskap och trohet mot Sveriges konung samt af sitt län hålla det mesta folk, hästar och krigsutrustningar, som honom möjligt och han, *utan sin skada*, åstadkomma kan till konungens och rikets försvar. Skulle så hända, det Gud nådeligen afvände, att någon af konung Gustafs käre söner utan mansarfvinge dödligen afgår, då skall hans län fritt och obehindrat läggas under Sveriges krona igen". Detta testamente fastställdes af konung Erik i Linköping den 7 Augusti 1561. Hertig Magnus föll i sinnessvaghet 1563 och förblef deruti till sin död 1595, så att Dal endast en kort tid af honom styrdes. Emellertid hade Göran Eriksson (Gyllenstjerna) till Fogelvik

---

[3] Messenius, *Scond. illustr.*, 3 tom. sid. 26.

[4] Hadorph, *Bih.*, sid. 62.

[5] Messenius, 4 tom. sid. 56.

förvaltningen såsom gubernator till och med 1567. Men 1569 öfvertog konung Johan III sjelf styrelsen, såsom flera dess bref om afkortningar utvisa, och lärer således särskildt tilldelat sin sjuke broder hvad denne behöfde. Konungen tillbjöd samma år hertig Carl att för sitt välförhållande få Dal såsom tillökning i sitt furstendöme, hvilket hertigen likväl undanbad sig.

8. Emedan hertig Carl 1574 försträckt konungen och riket 45,000 daler till Elfsborgs återlösen och, enligt konung Johans samt riksens råds pantebref den 27 Juli 1590, till rikets höge och anliggande nödtorft undsatt kronan med 12,000 Rhenska gyllen af sin dotter Katrinas möderne, för hvilket Dal med all dess årliga ränta blifvit lemnadt till säkerhet, intilldess kapitalet och derå löpande 6 procents ränta vore betald, så lät hertigen, emedan betalning uteblef i Johans lifstid, tillerkänna sig landskapet genom bref den 21 Jan. 1593[6].

9. Johan III:s son, hertig Johan af Östergötland, fick vid riksdagen i Linköping 1600 af ständerna samma furstendöme, som hans farbror hertig Magnus innehaft, hvilket ytterligare bekräftades vid riksdagen i Norrköping 1604, der hertigen afsade sig arfsrätten till Svenska kronan. Sjelf vägrade han likväl, i anseende till sin ungdom och oerfarenhet, att öfvertaga styrelsen öfver Östergötland och Dal intill den 8 Sept. 1606, då han var på sitt 18:de år och furstendömet genom ett öppet bref honom öfverantvardades[7]. Under hertig Johans utländska resa 1607, var riksrådet Erik Ribbing till Svansö gubernator[8]. Men emedan hertigen afstod Dal samt Leckö slott och län — eller Kinne och Kållands härader — emot Stegeborg och dess län, så kom han ej att njuta räntan af Dal längre än till och med året 1609, då den återgick till kronan. Styrelsen öfver Dal, Leckö slott och län öfvertogos likväl redan i Juni 1608 af konungens tillförordnade befallningshafvande Michel Pedersson, och har denna provins sedermera icke till någon furstlig person varit bortförlänt[9].

Ett annat öfverherrskap uppkom under Gustaf II Adolf, som för

[6] Riksregistraturet s. å. fol. 18, 84, 85.
[7] Dito 1606. fol. 55.
[8] Riksregistraturet 1607. fol. 172.
[9] Dito 1608. fol. 260.

orten blef särdeles tryckande. Den förlägenhet, hvaruti konungen sig befann i och för sina stora företag, hvarigenom rikets krafter ansträngdes utöfver dess naturliga förmåga, nödgade honom till medel, hvilka för folket voro ingenting mindre än helsosamma. Flera provinser, härader, bergslager, socknar i riket bortarrenderades 1620 och följande åren till enskilda personer. Så äfven Dal. Hela detta landskap lemnades på arrende:

1:o till fogden Erik Andersson den 27 April 1620. Hans kontrakt, med hvilket de sednare arrendatorernas hufvudsakligen och nära ordagrannt öfverensstämde, må väl här inflyta.

"Wi Gustaf Adolf &c. &c. Göre veterligt, att vi hafve förpaktat och till arrende nådeligen upplåtit vår tro tjenare, Erik Andersson, Dal uti Westergötland med alle visse och ovisse persedlars behållne och oförlänta räntor, så väl af våre arfvegods der uppå Dal belägne, som af krono- och skattegods utgöras bör, den han sig till nytto, gagn och godo uti sex år bruka och behålla må, och för årlig behållen ränta och kyrkotionde af förenämnde Dal skall han vara förpligtad årligen in uti vår skattkammare här i Stockholm 4729½ daler, 14 ⁴/₅ penningar, halfparten den 12 Febr. och den andra halfparten den 14 Aug. leverera, och sedan årligen på samma tid, så länge arrendet varar. Men de ovisse persedlar, som han af våre undersåter der på Dal uppbärandes varder, och der pålagde blifva, skola på efterskrifne sätt betalas, nämligen för 1 tunna spannemål 10 mark, 1 tunna hafra 5 mark, 1 konungsoxe 11 daler, 1 fodrings eller gärdeoxe 10 daler, 1 lisp. smör 6½ mark, 1 lisp. gärdekött 3 mark, 1 gärdefår 3 mark, 1 lisp. humle 6 mark, 1 lass ved 4 öre, 1 lass hö 4 mark, 1 dagsverke 6 öre. Han skall ock vara förpligtad der på landet att hålla våra undersåtar vid lag och rätt, såsom och alle saker, som der förefalla på laga ting, lagligen låta skärskåda och ransaka, icke heller af någon olagförvunnen några sakören uppbära, han skall ock efter föregången ransakan och dom alla högmåls och lifssaker oss presentera, att vi dem efter deras brott till lifvet måge straffa låta eller benåda, och för de sakören som der falla årligen oss gifva 120 daler. Hvad ödestomter der finnas kunna, anten skatte eller krono, skall han ock vara förpligtad låta upptaga och bygga, och således våre och kronans egor förbättra och räntan föröka. Vår ståthållare skall ock i lika måtto alle ödeshemman besätta och på frihet låta upptaga, efter

som de länge hafva legat öde eller förfallne till, och när samma frihetsår ute äro, skall han dem arrendatori inrymma, hans arrende dermed föröka, deraf han sedan skall betala oss den rättighet, som deraf utgår, liksom af andra behållna hemman; och på det han räntan desto bättre må kunna utfordra och inmana, vele vi honom deruti landet bestå . . . . länsmän, som han dertill bruka må. Wi vele ock härmed hafva strängeligen förbjudit allt landsköp uppå förenämnde Dal, vid straff som uti Sveriges lag derom förmäles, såsom ock ingen skall sig utan vårt särdeles tillstånd och förlof att hugga någon bärande ek fördrista; der ock förbemälte arrendator kan der på Dal något malmstreck uppfinna, så vele vi härmed honom tillstånd gifvit hafva dem upptaga och uti fullt bruk bringa. Och på det han desto större flit derpå använda och sin omkostnad icke fåfängt derpå spendera skall, hafve vi nådeligen efterlåtit, att han uppå de bruk, han sålunda upptagandes varder, sex års frihet njuta skall, och sedan samma 6 år förlupne äro skall honom vara framför allom efterlåtit samma bruk arrendera och behålla för den ränta oss kan behaga deraf utfå. Bjude fördenskull och härmed befalle alle våre trogne undersåtar, som på Dal bygga och boendes äro, att de bevisa förenämnde Erik Andersson hörsamhet och lydno, välvilligen utgörandes all den del, som de uppå våra vägnar skyldige och pligtige äro, uti gode och gilde varor, och dem ovägerligen fordra och föra innan lagsagu och till de orter, som de vår ränta tillförne äro vane att leverera, jemväl och utan tredsko komma tillstädes på ting och stämma, när dem derom i tid tillsagdt och befaldt varder. Förenämnde arrendator skall ock sig benöja låta med sådana vigt och mål, som vi gillat hafve och befallt vid våre slott och gårdar att bruka. Samma ränta må han ock förvända och försälja det bästa han kan sig till gagn och fördel, och det tullfritt uti Göteborg utskeppa, dock Sveriges rikes städers privilegier oförkränkte. Och all den föreskrifne summa skall han som förbemäldt är på de 2:ne terminer utan någon förevänd undskyllan leverera, der vårt kammarråd, ståthållare, kamererare och alle andre veta sig efterrätta, icke görandes förenämnde arrendator häremot något hinder eller förfång[10].

[10] Efter handlingen i kammar-arkivet.

2:o till en Göteborgare, Per Byrgersson, den 27 April 1626, hvilken var arrendator till och med 1630.

3:tio till Per Andersson, som arrenderade kronouppbörden för år 1631.

4:to till Nils Jönsson, hvilken innehade arrendet åren 1632 —1634.

Huru desse ansågos af landets invånare upplyses af riksdagsbesvären den 14 Mars 1633, deruti det heter: "Arrendatorerne äro allmogen till fattigdom och förderf genom sin snikenhet efter profit och vinst. Begäres derföre att desse och andre onyttige landsförderfvare må blifva sin kos tagne och afsatte, och den gamla förra sedvänjan, som var i salig konung Carls tid med fogdar, restitueras och uti god ordning och uppsigt hållas".

Dal och Nordmarken i förening utgjorde under medeltiden ett län för sig, kalladt *Dalaborgs län;* huru långt tillbaka vet man ej. Men 1396 var förhållandet sådant (se bilagan N:o 1). Osannolikt är icke, att de utgjorde ett län redan 1287 (se ofvan vid gränsbestämmelserna, noten 2). Dal med Nordmarken hade sin egen fogde, befallningsman eller ståthållare ända till 1567, hvarefter Dal förenades än med det ena, än med det andra af nästgränsande landskap.

1. Dal förenades med ståthållaredömet Westergötland och Wermland den 14 Jan. 1567, då Knut Bengtsson Hårdh sattes till ståthållare. På samma tid var likväl Göran Gyllenstjerna gubernator för hertig Magnus, såsom ofvan är anfördt.

2. 1569 är Dal förenadt med Westergötland.

3. 1583 med Leckö län.

4. 1593 den 3 Maj blef Bo Ribbing till Säby ståthållare öfver Wermland och Dal. Provinsen skildes således från Westergötland.

5. 1606 den 8 Sept. emottog hertig Johan Dal, såsom en del af sitt furstendöme, då Göran Ulfsson Sneckenborg var ståthållare här och öfver Leckö.

6. 1613 den 8 Juni sattes Gustaf Eriksson Stenbock till ståthållare öfver *hela* Westergötland, hvartill Dal nu åter hörde, således icke ensamt till Leckö län.

7. 1619 den 18 Mars blef Nils Stjernsköld generalståthållare och Per Göransson Ulfsparre ståthållare öfver Elfsborg och dess län. Dal nämnes väl icke i fullmakterna, men dess räkenskaper i kammar-arkivet

finnas nu vid Elfsborgs län. I en dombok 1624 uti Göta hofrätt finnes afskrift af landstings-akter på Dal i Bolstad, som visar, att Stjernsköld hållit ting här i närvaro af Ulfsparre, 3 lagläsare, 1 häradshöfding och alla 5 häradsnämnderna. Från 1611 till 1639 möter stor svårighet att i riksarkivets handlingar få säker och fullständig reda på ståthållareskapens vidd och deras styresmän. Titeln landshöfding har jag icke funnit använd i berörde handlingar förr än den 2 Sept. 1600, ehuru den först 30 år derefter blef allmän.

8. 1639 den 16 Mars förordnades Olof Stake till landshöfding öfver Dal och Wermland, då Dal sålunda skildes från Elfsborgs län. Men detta varade ej längre än till

9. 1655 den 1 Mars, då landshöfdingen i Elfsborgs län Per Lindormsson Ribbing emottog Dal, som lades till hans förra höfdingedöme.

10. 1679 den 26 Sept. erhöll generalguvernören Rutger v. Ascheberg fullmakt att vara landshöfding öfver Bohuslän, Dal, Askims och Sävedals härader samt Hisingen. Men Dal var blott året 1680 förenadt med detta höfdingedöme.

11. 1680 den 4 Sept. förenades Dal åter med Elfsborgs län, hvarvid det sednare förblifvit. Det kan således svårligen nekas, att denna landsort i afseende på länsindelningen varit flitigt skjutsad på reformbanan och ofta utsatt för både framåt- och bakåtskridande. Det är till förmodande, att sådant den tiden ländt orten till ingen båtnad, likasom olägenheter deraf ännu i dag erfaras i så måtto, att landets handlingar i arkiven måste uppsökas på skilda ställen under olika län.

Följande herrar hafva sedan 1567 varit ortens landshöfdingar. Deras lefnadsomständigheter finnas i Stjernmans och Låstboms Höfdingaminnen.

1. Knut Bengtsson Hårdh. Förordnad den 14 Jan. 1567.
2. Halfvard Knutsson. 1569.
3. Knut Axelsson Posse. 1569.
4. Bo Ribbing. 1593 den 3 Maj.
5. Göran Ulfsson Snäckenborg. 1607.
6. Michel Pedersson. 1608 den 15 Juni. Kallas fogde 1610.
7. Gustaf Eriksson Stenbock. 1613 den 8 Juni.
8. Per Göransson Ulfsparre. 1619 den 18 Mars.
9. Johan Hindersson Reijther. 1634 den 19 Nov.

10. Olof Stake. 1639 den 16 Mars.
11. Tönnes Langman. 1648 den 28 Nov.
12. Per Lindormsson Ribbing. 1654. Allmogen på Dal klagade 1655, att orten för någon tid sedan blifvit tagen från sitt rätta landshöfdingedöme Wermland och lagd under ett annat med lagmans-justitiens administration. Anhållan om ändring häruti var ingifven till drottning Kristina, som lofvat bifall, men hvilket ej kom till fullbordan, i anseende till hennes hastiga nedläggande af kronan.
13. Per Larsson Sparre. 1663 den 16 Dec.
14. Hendrik Falkenberg. 1674 den 10 Mars.
15. Hans Georg Mörner. 1676 den 5 Maj.
16. Rutger von Ascheberg. 1679 den 26 Sept.
17. Henrik von Vicken. 1680 den 4 Sept.
18. Lars Eldstjerna. 1690 den 21 April.
19. Johan Fägersköld. Vice landshöfding 1693 den 16 Aug.
20. David Macklier. 1693 den 20 Dec. Landshöfdinge-residenset flyttades till Wenersborg 1697.
21. Georg Reinh. Patkul. 1708 den 11 Nov. Vice landshöfding.
22. Axel Faltsburg. 1709.
23. Germund Cederhjelm. Vice landshöfding 1711 den 20 Mars.
24. Anders Sparfelt. 1711 den 30 Nov.
25. Gustaf Fock. 1716 den 4 Maj.
26. Olof Gyllenborg. 1725 den 6 April.
27. Johan Palmfelt. 1733 den 22 Nov.
28. Axel Roos. 1740 den 11 Mars.
29. Carl Broman. 1749 den 23 Aug.
30. Adolf Mörner. 1751 den 21 Jan.
31. Ture Ollenberg. Vice landshöfding 1756 den 29 Mars.
32. Johan Råfelt. 1756 den 15 Nov.
33. Carl Gust. Strömsköld. Vice landsh. 1763 den 9 Aug.
34. Maurits Posse. 1763 den 5 Sept. Men Strömsköld förestod tjensten ännu den 17 Maj 1764.
35. Sven Cederström. 1769 den 10 Aug.
36. Patrik Alströmer. Vice landshöfding 1774 den 2 April.
37. Michael von Törne. 1775 den 2 Maj.

38. Joh. Fr. Liljehorn. 1785 den 29 Aug. Lemnade länsstyrelsen den 14 Okt. 1809.
39. Samuel Ståhl. Vice landshöfding 1808 och 1809 under kriget.
40. Johan Adam Hjerta. 1810 den 14 Maj.
41. Lars Hjerta. Vice landshöfding 1810 den 4 Juni. ordin. den 20 Dec. samma år.
42. Per Adolf Ekorn. 1816 den 6 Febr.
43. Carl Georg Flach. Vice landshöfding 1817 den 11 Mars, ordinarie 1820 den 13 Juni.
44. Paul Sandelhjelm. 1825 den 15 Nov. död den 17 Okt. 1850 i kolera-farsoten.
45. Fredrik Håkan Gasslander. Vice landsh. 1850 d. 23 Okt.
46. Bengt Carl Bergman. 1851 den 3 Febr.

GENERALGUVERNÖRER

öfver Westergötland, Halland, Dal och Wermland.

1. Lennart Torstensson. Förordnad 1648 den 31 Maj.
2. Hertig Adolf Johan. 1651 den 10 Juni.
3. Magnus Gabriel De la Gardie. 1654 den 19 Aug. Hans befattning var kort. hvarefter detta embete 1655 upphörde. 1716 den 8 Juni förordnades Carl Gustaf Mörner tillfälligtvis att vara generalguvernör öfver Nerike, Wermland, Halland, Skaraborgs och Elfsborgs län, hvilka orter skulle bidraga till landtförsvaret vid Norrska gränsen.

Civila indelningen. Fördelningen i 5 härader, *Sundal, Nordal, Walbo, Wedbo, Tössbo,* går upp i hednatiden, fastän man, i saknad af äldre urkunder, icke finner häraderna nämnda förr än i Magnus Barfots saga, omkring år 1100, samt i Westgötalagen af omkring år 1220. Tössbo härads namn förekommer först i ett kongl. bref 1287[11]. ehuru det utan tvifvel är nära samtidigt eller lika gammalt med de öfriga.

Den tiden gamla Westgötalagen tillämpades fanns äfven en annan indelning inom lagsagan, i så kallade *bo* eller ett slags fögderier. Dal och Westergötland tillhopa voro delade i 8 sådana *bon*. Sundal och

11 *Diplomatarium,* N:o 937.

Wedbo hörde till *Skalanderbo* i Westergötland, Nordal till *Asbo*. Hvart Walbo och Tössbo hörde, omförmäles icke.

Dal utgjordes af ett enda *fögderi* till 1716. Då föreslog landshöfdingen Gust. Fock, att Sundals, Nordals och Walbo härader måtte blifva ett fögderi, samt Tössbo och Wedbo härader det andra, hvilket konungen, som uppehöll sig på Torpum i Norge, biföll den 2 Juni samma år. Sedan den tiden har här varit 2:ne fögderier, det *södra* och *norra*. Konung Carl tillsatte väl samma år ännu 2:ne fogdar, men detta var en tillfällig indelning i och för kriget, som upphörde 1719.

FOGDAR ÖFVER HELA DAL.

Titeln fogde, befallningsman och ståthållare omvexlade i äldre tider, men betydde ofta samma tjenstebefattning. Stundom förordnades en fogde till öfverste för truppar eller bondehär och kallades då höfvitsman. Landshöfdingen Gustaf Eriksson Stenbock benämnes än fogde, än ståthållare, i rikets handlingar. Sjelf skref han under sitt namn, i befallning till en fogde 1614, titeln landsherre. En och annan af efterföljande fogdar hade möjligen bordt upptagas bland landshöfdingarne. Detta är svårt att afgöra, åtminstone efter de handlingar jag haft tillfälle se och rådfråga.

1. Peder Knagh, välbyrdig, var fogde i Wermland 1480, då han å Sten Stures vägnar gjorde ett hemmansbyte mellan kronan och Wadstena kloster, hvarigenom klostret erhöll Stymistadhe i Sivorstadhe (Segerstad) socken, och kronan fick Boda i Æskesäter (Eskilsäter) socken. Samma år bevittnade han väpnaren Nils Braths bref, hvarigenom denne lemnade Gruffön i Grums härad såsom morgongåfva till sin hustru Margita Ivarsdotter. 1497 var Knagh fogde öfver Wermland, Dal och Åkerbo härad, då han bevittnade ett köpebref, hvarigenom Cristin i Snarstad sålde Glumrudh i Wäse socken till Sone[12].

2. Hans Persson var fogde här, då han den 2 Okt. 1502 bevittnade en köpehandling, hvarigenom väpnaren Johan Hogensson sålde till sin

[12] Kongl. permebrefs-samlingen samt ännu i behåll varande originalbref i hemmanet Glumserud, Wäse socken.

måg Sven Eriksson gården Thorpp i Ferglanda gäll och Biersæthe i Tösse socken[13].

3. Olof Björnsson var fogde under Svante Sture, enligt ett odateradt originalbref på papper i geheime-arkivet uti Köpenhamn bland den samling bref till Svante Sture, som der förvaras. Det är af följande innehåll:

"Myn ödmöke tro tyænisthæ *med* skrewelsse ma i vedhe kere H*erre* som i sk*re*we mygh tiil att jak skulle aname dal hwyketh iak hawer oc so gyorth oc ere the danemen th*e*r alle glade wedh bedher iak ed*er* g*er*ne H*erre* at i sk*re*we myg tiil om then skath som gor aff dall eller jak skal h*anu*m syæliæ eller hwar ed*der* th*er*om thökess soo om then skaten aff wemelandh hanvm hawer jag opboryth oc hawer jak senth op tiil stockholm efft*er* eder beffeli*n*gh c (100) oxer oc lx (60) oxer oc iii (3) oxer och hwadh sak öre jag kan ra*m*me tiil hope ter skal jak leghe mygh wyn om ke*re* h*erre* skr*i*wer mygh tiil hw*ad* ed*er* wille er oc hwar effter jak skal mygh retthæ i th*en*ne lanss endhe oc wiil iak oc see soo tiil i th*en*ne lanss endhe at i skulle hawe hanum for vden al fa*re* oc vil jak altydh va*re* pa ed*er*th beste oc gawn. som i tro mygh tiil He*rmed* ed*er* gwdh beffalendhyss oc s*anc*te e*ric*k kongh skreveth i wermelan s*anc*te p*eders* dag ad vincula

Olleff byórnsson	eder tro tyænere

"*Schedulan*

Hawer jak takyt tyl mygh efft*er* edh*er* beffaly*n*gh xl (40) eller lx (60) karlle som nw ere hoss mygh beder iak edh*er* g*er*næ kere h*erre* at i skr*i*ue mygh tiil hwad eder viiljæ er, er th*et* so ath edher göres fflære swene behoff ta fångher jak tom her wel Kere h*erre* var i vedh en godh tröst thenne lans endh skulle i hawe for den fare . . . . Er her inghen anen tyendhe en alt som myn drengh kan ed*er* vel vnd*er* vissa" etc.

Utanskriften

Hederlig oc welbördugh herre her swanthe nyels*son* ödmökeleghe d*etur* thet*te* breff

[13] *Handl. ur von Engeströms bibliotek*, Stockh. 1819, 3 h. sid. 42.

4. Lasse Winther. Var fogde öfver Dal 1517, då han skriftvexlade med borgmästare och råd i Uddevalla samt med fogden i Wiken eller Bohuslän, Söfrin Skåning. Se här ofvan om krigen före Gustaf I.

5. Asmus. Enligt Westgöta-lagmannen Ture Jönsson (Roos) bref den 12 April 1521 till konung Kristian II, samma år den 13 Maj till Wermlands lagman Nils Olsson (Winge) till Skofteby, samt den 14 Maj s. å. till alla Wermlänningar, blef denne fogde ihjälslagen den 10 April 1521 i Tössbo härad af en "skalkehop" från Wermlands bergslag, under Winges anförande. Sedan borttogo de fogdens hela kronouppbörd jemte 30 tunnor mjöl från Ture Jönsson[14].

6. Sven Karth var 1525 fogde i Wermland med Silleruds och Svanskogs socknar i förläning, d. ä. lön. Var närvarande med öfrige af adeln vid riksdagen i Westerås 1527 och vid arfföreningen 1544. Fick midsommarsafton 1529 fullmakt att vara slottslofven på Leckö och fogde på Dal. Erhöll i Okt. s. å. hela Nordmarks härad i Wermland med all konungslig ränta i förläning på behaglig tid. Samma inkomst hade förut innehafts af erkebiskopen. Karth skänkte sitt hemman Hanebol i Åmåls socken till Gustaf I. Skref sig till Amor och egde några hemman i Åmåls församling. Lärer aflidit 1546. Var gift med Kerstin Torstensdotter i Wånga, som sedan blef omgift med Anders Mårtensson. Deras son Per Karth adlades den 7 Maj 1555 med frälsefrihet på Snärten (Nygård), Björnekil och Skedevik i Åmåls socken. Per blef befallningsman på Stockholms slott 1556 och var 1566 ståthållare i Westergötland, då han dog. Sven Karths dotter Karin var gift med lagmannen Botvid Larsson (Ankar) den äldre, på Agnhammar i Grums, der hon bodde såsom enka åren 1561—1565[15].

Sven Andersson var fogde 1545—1555 öfver Wadstena klosters bönder i Småland, Westergötland, Dal och Wermland.

Lasse Svensson var 1546 fogde öfver sommarskatten härstädes.

Olof Jonsson var fogde 1548 öfver konungens egna hemman i Westergötland, Dal och Wermland.

Man ser att det fanns flera slags fogdar i dessa tiderna.

7. Maurits Olsson Stake. Stake-ätten kan följas till 1300-talet, enligt

---

14 Historiska handskrifter för Gustaf I:s tid i riksarkivet.

15 Riksregistraturet och v. Stjernmans *Höfdingaminne.*

genealogiska tabellerna (N:o 110) i riddarhus-arkivet. Dess stamgods var Berg i Holms socken, Wättungen i Bäcke socken, men den hade flera andra egendomar på Dal i Westergötland och Wermland. Ätten gjorde sig frejdad genom flera i statens tjenst utmärkta medlemmar, bland hvilka främst må nämnas friherre Harald Stake, som blef riksråd 1657.

Sven Niclisson till Berg och Wättungen var väpnare 1416, gift med Britta, som förde ett horn under ett sjöblad i vapnet. Dess son Amund, väpnare 1450—1455, anses vara densamme som kallade sig Anund Hatt, den yngre, lagman i Wermland och gift med Britta eller Margareta Strömfelt, dotter af höfvitsmannen på Westerås 1491, Håkan Svensson. Bland Anunds flera barn var Olof Stake till Håborg och Råbäck, som lefde 1530, gift med Hamfrid, dotter af Tord Olsson Pyting till Råbäck.

Ofvanstående fogde, Maurits, var denne Olof Stakes son. Maurits skref sig till Råbäck, Wättungen och Berg. Var närvarande vid arfföreningen i Westerås 1544. Fick 1548 den 6 Aug. kongl. fullmakt attt vara befallningsman öfver Dal, ehuru han redan förut innehaft denna befattning, enligt konungens bref den 8 Juni 1547 af Rydboholm, om indragningen af prestegodsen mot vederlag. Erhöll den 14 Okt. 1550 på behaglig tid biskopsdelen af tionden i Sundals och Nordals härader till underhåll, hvilken tionde 1561 utgjorde 6 läster, 5 pund, 1 fjerding. 1566 hade han i underhåll eller förläning Bolstads pastorat och Ånimskogs socken, som utgjorde 1,713 mark, 18 penningar. Underskref den 30 Juni 1560 Gustafs testamente. Gjorde 1565 med ett antal folk infall i Norge, sköflade och brände en del af Akershus län. Död på Råbäck 1566. Gift med Anna, dotter af Göran Lindormsson till Bronäs, af Forstenaslägten. N:o 2, sedan omgift med Erik Andersson (Röd), och åter enka. Hon bodde på Berg i Holms socken; fick 1570 all tionden af Bolstads, Frendefors och Örs pastorat såsom pension efter sin man. Hade 1571—1580 Nordkärr i pant af Kronan. Afled på Berg 1591 och begrafdes i Holms kyrka den 29 Mars s. å. Deras barn:

A. Karin, död 1555.

B. Olof, fogde. Se nedan N:o 12.

C. Britta. Död ung.

D. Göran till Råbäck. Slottslofven på Wadstena, död 1593. Gift med Karin Kyle, och fick, enligt kongl. bref den 9 Juli s. å., i förläning Lottsbyn i Holms socken. 1612 blef hon hofmästarinna. 1619 omgift

med riksrådet Bo Svensson Ribbing. Dog 1623. Göran Stakes barn: Märta, Maurits, Hans. Den sistnämnde blef hofmästare hos hertig Johan af Östergötland. Gift med Anna, dotter af Gustaf Olsson Kafle till Olstorp samt Kristina Ribbing.

E. Agneta.

F. Eggert till Elgesnäs, hertig Carls hofjunkare, död 1593 och begrafven i Nyköpings kyrka. Gift 1587 med Elin Sjöblad, dotter af amiralen Peder Sjöblad. Barnlös. Elin dog vid 113 års ålder.

G. Nils, till Löfås i Gestad. Häradshöfding 1594 i Uppviddinge härad. Gift 1595 med friherrinnan Kerstin Oxenstjerna. Deras son Maurits, ogift, blef 1635 ihjälslagen af Axel Turesson Silfversparre, hvilken derföre måste rymma ur riket. Dottren Anna gift med Nils Axelsson Posse d. y. till Säby och Gammalstorp.

H. Erik till Fredsberg blef 1591 konung Johans kammarpage, 1592 d. 3 April häradshöfding i Sjuhundra. Dog ogift.

I. Holmfrid. Dog ung.

K. Lindorm. 1590 den 28 April häradshöfding i Kåkind, 1591 i Kullings härad, samt 1594 i Tierps och Wendels härader. Död ogift.

Stake-ätten utslocknade på manssidan den 31 Aug. 1763 med majoren och ridd. Carl Magnus Stake.

Fogden på Dal Peder Knutsson Roos till Säffle hade anmält, att 2:ne af Maurits Stakes söner, Nils och Erik, stodo i hemligt förstånd med konung Sigismund, hvarföre konung Carl från Nyköping den 25 Juni 1605 befallde Roos att, "emedan de åter varit på vägen med förräderi, låta taga dem för hufvudet, såsom ock den Nils Hansson, som varit med deras bref till Pålandh, och låta föra dem väl förvarade till oss, dit vi kunne vara stadde. Likaså bonden Nils Jonsson och länsmanssonen med Nils Svensson, vaktmästare under Anders Jonssons fänika". S. å. den 5 Juli befalldes ståthållaren i Stockholm att, som vi finne Lindorm Stake vara i Stockholm, och hans bröder åter på nytt hafva haft förräderi för handen och vi väl tro honom vara i råd med dem, — Lindorm antingen skulle tagas i god förvaring på slottet, eller ställa stark borgen för sig." Hurudan utgången blef af denna sak, är okändt.

Måns Knutsson var tionde-fogde öfver Dal och Wermland 1561—1566.

8. Nils Siggesson. Fogde öfver ordinarie räntan åren 1562—1566.

9. Peder Jönsson. Fogde 1567—1574. Han hade fritt 1 kronohemman N. Kambol och 2 kronotorp.

10. Göran Torstensson till Nygård, ädel och välbördig. Fogde 1576—1584. Egde Rölanda i Frendefors, Årbol och Åttingsåker i Ferglanda, m. fl.

11. Gunnar Arvidsson. 1585—1590.

12. Olof Stake, son af Maurits, N:o 7. Egde och bebodde Ekholmen och Kyrkebyn i Gunnarsnäs socken, hvilket sednare kallades Stakelund. Här befallningsman 1591 d. 16 Febr. Måste lemna tjensten 1593. Gift med 1:o Britta Botvidsdotter (Ankar), dotter af befallningsmannen på Stockholms slott Botvid Larsson till Agnhammar samt Karin Karth; 2:o sin frilla Britta Gustafsdotter, förra fruns syskonbarn. Hade under förra äktenskapet häfdat henne med barn 1601. Härom uppkom i flera år mycken skriftvexling mellan biskop Petrus Kenicius i Skara, prosten Brynolph Haqvini i Ör samt Stakes syskon. Stake medgaf att hans sätesgård med 10 hemman derunder skulle ärfvas endast af hans lagliga barn. Under dessa skriftvexlingar blef han 1609 vigd med Britta Gustafsdotter, utan biskopens eller pastors vetskap, "af lättfärdig prestman, den Bryn. Haqvini strax afsatte från sitt kall och embete på bispens vägnar". 1620 den 29 Aug. förklarade Kenicius, som då var ärkebiskop, äktenskapet med Britta Gustafsdotter fast, och de efter vigslen aflade barnen för äkta. Stake dog vid år 1624. Barn:

A. Johan till Wättungen, Ströberg och Öjervalla. Öfverste vid Westgöta-Dals regemente. Dödad 1657 vid Hjertums skans i Norge, sedan han fått 17 sår. Gift 1635 med Elisabet Oxhufvud, dotter af öfversten Anders Oxhufvud och Margareta Kristoffersdotter Lilie. Enligt anteckningar uti Palmsköldska samlingarne i Upsala, uppbygde han på egen bekostnad de förfallna kyrkorna i Dalskog och Bäcke.

B. Gustaf till Ekholmen, Tranarp och Olstorp. 1645 ryttmästare. Stridde tappert och lyckligt i Norrska kriget. Gift med Elsa Magd. Silfversparre, dotter af Ture Månsson till Molnby och Anna Andersdotter Rosenstråle.

C. Anders. Elisabet. Kerstin. Anna. Maria[16].

---

[16] Handskrifter i Linköpings bibliotek. Genealogierna i riddarhusark. Riksregistr. 1601, fol. 141.

13. Lasse Pedersson. Enligt en minnessedel af hertig Carl, den 4 Maj 1593, till den då utnämnde befallningsmannen öfver Wermland och Dal, Bo Ribbing, skulle Ribbing begifva sig till Dal och tillsätta Lasse Pedersson till fogde härstädes, hvilken knektehöfvitsman varit hafver.

14. Ambjörn Jonsson förde dock räkenskapen öfver årliga räntan 1593—1594. Den förre lärer således antingen icke blifvit fogde, eller blott varit det en kort tid.

15. Sven Carlsson var fogde redan i Juni 1595 och innehade tjensten ännu 1603. Hade Halfvardsbyn i Ör fritt.

16. Peder Knutsson Roos till Säffle blef fogde 1604. Hade Halfvardsbyn fritt, enligt kongl. brefvet den 27 Febr. 1594. Hade derjemte i lön 24 daler och 24 tunnor spannemål, enligt kronoräkenskapen 1605. Lärer varit fogde till 1609, då Michel Pedersson blef befallningsman och förde räkenskaperna 1609—1610. Denne M. Pedersson är här ofvan upptagen bland landshöfdingarne af det skäl, att han jemte Dal hade Leckö län såsom höfding.

17. Erik Andersson uppgjorde räkenskapen 1611, 1612.

18. Lars Torstensson likaledes 1613—1619. Hade Stenarsbyn jemte utgjorden Busterud fritt, enligt kongl. brefvet den 8 Febr. 1614. Bodde i Kambol 1620.

Härefter voro kronoräntorna bortarrenderade i 15 år, under hvilken tid ingen kronofogde fanns.

19. Nils Jönsson. Från arrendator af kronans inkomster fogde här 1635.

20. Anders Nilsson. 1639—1642[17].

21. Erik Liedeman blef fogde 1642 och var det till 1676, då han begärde afsked. Död 1678. Fadern, borgmästaren i Lidköping, Bengt Håkansson, död 19 Febr. 1635; modern Britta Jonsdotter, död 9 Nov. 1642. Liedeman föddes den 13 Jan. 1613. Bodde på Stenarsbyn. Adlad den 18 Nov. 1672. Anförde allmogen mot Norge 1658, 1659, samt fick derföre säterifrihet på Stenarsbyn den 25 Aug. 1669. Gift 1630 med Anneka Persdotter, som lefde ännu 1692, dotter af fogden Peder Olsson i Westersysslet i Wermland. Barn:

---

[17] Hvad här om fogdarne är anfördt har blifvit hemtadt ur kammararkivets handlingar samt domböckerna.

A. Bengt, född 1639, döfstum. Dog ogift i hög ålder, den siste af ätten.

B. Petter, född 1640. Sekreterare i kansli-kollegium. Hofråd. Död 1694. Gift med Karin Grundel. Barnlös.

C. Britta, född 1642. Gift med borgmästaren A. S. Wallman i Wenersborg.

D. Sven, född 1643. Major. Kallades Sven Snälle. Död ogift 1682.

E. Kerstin, född 1645. Gift med kapten Emil Lilljenheim. Barnlös.

F. Ibba, född 1647. Gift med 1:o Pet. Groth. 2:o Erik Semenius, pastor i Tunhem.

G. Anna, född 1649. Gift med rådmannen Er. Lind i Carlstad.

H. Katrina, född och död 1651.

I. Maria, född 1653. Gift med Kaptenen vid Westgöta-Dals regemente Erik Eriksson Hårdh.

K. Carl, född 1655. Protokolls-sekreterare. Dog ogift utrikes.

L. Benedikta, född 1657. Gift med kaptenen Gun. Gyllenstorm. Barnlös.

M. Magareta Nata, född 1662. Gift med Kaptenen Fredrik Pfeif. Denne och Gyllenstorm bodde samtidigt på Stenarsbyn 1702.

22. Bengt Månsson. Var fogde från 1675 till 1685. Fick 1686 den 12 Febr. tingsrättens bevis, att han sig i tjensten väl förhållit. Egde Rådane i Hesselskog. Vid tinget den 27 Jan. 1691 förevisade han landshöfding Mackliers bref den 28 Juni 1685, som innehöll, att B. Månsson allenast interimsvis i och för sin sjukdom blifvit tjensten afsagd, hvarföre han ock nu offentligen protesterade deremot att Sven Andersson fått tjensten.

23. Nils Persson Blomberg var fogde i 6 år från och med Jan. 1685. Begärde afsked. Kammar-Kollegium förordnade den 24 Nov. 1690 länsmannen i Sundal, Sven Andersson, i hans ställe.

24. Sven Andersson. Här fogde 1690, och fortfor dermed till 1708 års slut. Genom kongl. brefvet den 14 Febr. 1698 erhöll han besittningsrätten på kronohemmanet Åsbrorud i Grinstad socken för sig, hustru, barn och arfvingar. Hans son Anders blef militär och adlad Dalfeldt den 10 Maj 1718. Denne dog 1740, gift med Johanna Margareta Lanner.

25. Erik Svensson. Fogde 1709—1716.

FOGDAR I SÖDRA FÖGDERIET.

1. Anders Marcus. 1716—1720. Hade i lön 370 daler silfvermynt. Hans häradsskrifvare var Lars Hasselroth, med 170 daler i lön. Lefde ännu 1730.

2. Adam Bahrman. 1721—1755. Son af mantalskommissarien i Stockholms län Magn. Bahrman. Bodde i Rud, Ör socken. Gift med 1:o Lisa Andersdotter Ekman, rådmansdotter från Wenersborg: 2:o Lisa Pettersdotter Ekman, äfven rådmansdotter i Wenersborg: 3:o Hedda Martin, majorsdotter; 4:o Katrina Bark, häradshöfdingedotter. Hade 11 barn.

3. Jonas A. Ingman. Född 1713. Fogde här 1756. Fick titel af landskamererare. Skiljd från sysslan 1777. Död på Ekarebol i Bolstad den 11 Juni 1786. Gift med Maria Sandberg, som var född 1715. Barn:

A. Anders, född 1744. Hade öfverauditörs titel. Förestod fadrens tjenst i flere år från 1768. Gift med Britta Kristina Ekelund, född 1748, prostedotter från Frendefors, och hade med henne barnen: Jonas Petter, född 1772; Carl Olof, född 1773: Maria Katrina, född 1775: Anna Beata, född 1776: Britta Kristina, född 1778: Anders, född 1782; Ingeborg Fredrika, född 1785: Erika Sofia, född 1793.

B. Carl, född 1747. Student i Åbo 1761, i Upsala 1764. Extra ordinarie i kongl. kansliet 1772. Kopist i utrikes expeditionen 1773. Vice sekreterare vid Svenska legationen i Dresden 1775, i Petersburg 1776. Rymde utrikes 1778, sedan han för något brott mistat tjensten och Svensk medborgarerätt. Uppehöll sig länge i Danmark. Antog namnet Manderfeldt. Vistades några år i Norge. Skall af Gustaf III blifvit benådad 1789, och erhöll titeln kongl. Svenskt landtråd. Ingick äktenskap i Christiania med Ingeborg Fredrika Ackley. Bodde på Ekarebol i Bolstad. Enligt kyrkoboken afled frun på Ekarebol 1800. Men i bevillningslängden för 1805 är Manderfeldt upptagen "med fru", samt för henne debiterad till bevillning, ehuru han veterligen aldrig var gift mer än en gång. Af samma längd får man äfven veta, att han erlade bevillning för 600 r:dr hofrättsråds-lön, äfvensom att hans egendom var med mycken skuld graverad. Hade inga barn. Makarnes äktenskap var icke lyckligt. Fruns enskilda, betydliga förmögenhet smälte bort. Manderfeldt inflyttade till Wenersborg 1799 och afled der den 6 Mars 1813.

Utgaf flera skrifter från trycket och sist deribland tidningen "Den ovälldige Granskaren". Wenersborg 1811, 1812. Hans umgängessätt var lätt och behagligt, utmärkande en man, hvilken var hemmastadd i verlden hvar som helst. Om det gåtlika i en del af hans lefnad kan läsas i månadsskriften "Läsning för Bildning och Nöje". Upsala 1848. sid. 314 o. f.

C. Anna Sofia, född 1750. Maria, född 1755. Jonas.

4. Jonas Silvén, född 1736. Kronofogde 1777 till och med 1799. Bodde på Rinnen. Gift med 1:o N. N.: 2:o Sofia Elisabet Kock, född 1757. Barn: Lars Henrik, född 1766: Petter, född 1778: Anna Maja, född 1782: Mariana Kristina, född 1786, gift med efterträdaren Dahlberg: Anders Wilhelm, född 1788, kronolänsman i Walbo; Märta Charlotta, född 1790.

5. Johan Petter Dahlberg, född 1768. Erhöll assessors titel under sin kronofogdetjänst från och med 1800 till och med 1822. Gift med 1:o Ulrika Norström, född i Marbäck 1775, och syster till kommerserådet Bengt Norström. Se nedanför vid Norra Fögderiet. 2:o Mariana Kristina Silvén, sin företrädares dotter. Barn: Elof, född 1801, underlöjtnant vid artilleriet, reste till Brasilien och lärer der aflidit; Benedikta Elisabet, född 1807, gift med Gustaf Wibelius, kronofogde i Lagunda af Upsala län; Ulrika, född 1808; Per. — Dahlberg afled den 22 Juni 1822.

6. Johan Berger. Född i Westergötland den 24 Dec. 1787. Var stadskassör i Strömstad, då han i Nov. 1820 förordnades förestå kronofogdetjensten härstädes. Blef kronofogde 1827. Bodde först på Mellan Rådane i Ödeborg och sedan på Bodane i Frendefors, der han afled 1835. Var skicklig embetsman och hade mycken insigt i mekaniken. Uppfann en spinnmachin, på hvilken han erhöll patent. Gift med Maria Aug. Åhman, född 1794, superkarjörsdotter från Bohuslän. Barn: Wilhelm, född d. 17 Sept. 1817, prest i Göteborgs stift; Ernst Leonard, född 1819; Emilia Maria Sofia, född 1821; Britta Julia Konstantia, född 1823: Johan.

7. Gustaf Forsell. Född i Wenersborg d. 2 Nov. 1805. Fadern borgare. Från kronolänsman i Walbo härad befordrad till kronofogde härstädes den 21 Nov. 1835. Eger och bebor säteriet Westergården i Erikstad och tillika hälften i Öxnäs jernbruk. Gift med Sofia Matilda Jakobs-

son, född i Åmål 1814. Barn: Gustaf Albin, född 1839; Tullius Walfrid, född 1840; Sixten Jakob, född 1842; Oscar Maurits, född 1843; Anton Isidor, född 1846; Hulda Matilda Aurora, född 1848.

FOGDAR I NORRA FÖGDERIET.

1. Abraham Bergman. Fogde 1717, efter Erik Svensson, till och med 1728. Gift med Maria Sofia Risell, dotter af kyrkoherden Nils Risell i Hesselskog. Deras son Esber blef borgmästare i Wenersborg 1762.

2. Haqvin Lidbeck. Fogde åren 1729—1758. Född 1694, död 1766. Hade förut varit häradsskrifvare, och bodde på Stallbacka i Tunhem. Då han blef fogde, flyttade han till Åmål. Erhöll landskamererare-titel 1758. Gift med 1:o Kajsa Hal, borgmästare-dotter i Lidköping; 2:o Mariana Kristina Waldenström. Barn:

A. Maria. Född 1722, död i Åmål 1804. Gift med 1:o borgmästaren P. Åberg (se vid Åmål); 2:o prosten i Hesselskog, teol. doktorn And. Sörström.

B. Erik Gustaf. Född i Bräcke, Hesselskogs socken, d. 21 Juni 1724. Förste professor i naturalhistorien vid Lunds universitet den 31 Mars 1756. Ridd. af Wasa-orden den 1 Sept. 1773. Anlade i Lund planteringarne på Lundagård, i akademiska trädgården och i Paradislyckan. Död i Lund d. 9 Febr. 1803. Gift den 28 Sept. 1760 med Klara Grape. Med henne 13 barn. Om dessa, m. m. till faderns minne hörande, hemtas närmare underrättelser uti L. M. Ståhls biografier öfver Lunds professorer, Christianstad 1834, samt i Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske män. Äldre sonen, Anders, blef professor i estetiken i Lund. Den yngre, Carl Johan, blef öfvermasmästare.

C. Anna Kajsa, född 1727. Gift med 1:o kronofogden Olof Tegman, här nedan upptagen; 2:o rådmannen i Åmål Benjamin Brink, med hvilken hon hade barnen: Abraham, född 1763, blef kapten på handelsfartyg; Elsa Maria, född 1765, gift med munsterskrifvaren Holmberg i Borås; Ebba Lovisa, född 1766, gift med målaren N. N.; Håkan, född 1770, hökare i Uddevalla, gift med enkan efter lagman Amelgren, född Simmingskiöld.

D. Elsa Beata, född 1737, död 1819. Gift med fältsekreteraren Fr. Åberg. Se Åmåls borgmästare N:o 3.

E. Johan Magnus, född 1738. Handlande i Åmål. Gift med Maria Groth, född 1752. Deras barn: Kajsa Maria. Fredrik. Erika Gustava. Carl Ingemar. Anna Henrika.

3. Olof Tegman. Fogde 1759—1763. Son af tullskrifvaren, rådmannen och postmästaren i Åmål, Börje Tegman, och Anna Lind. Då fadren dog 1727 befanns modern i fattiga omständigheter med 6 små barn, af hvilka Anders sedan blef rådman. Olof Tegman var stadskassör i Åmål 1741. Sedan vice kronofogde och derpå ordinarie. Död den 4 Aug. 1763. Gift med företrädarens dotter. Deras barn:

A. Kajsa. född 1749. Gift med rådmannen i Åmål Olof Wennerus.

B. Gustaf, född den 27 Juli 1755. Student i Lund. Auskultant i Göta hofrätt 1776. Aktuarie der 1780. Hofrätts-fiskal 1782. Ordin. notarie vid civilprotokollet 1783. Protonotarie 1788. Adjungerad ledamot 1790. Assessor den 5 Juli 1793. Hofrättsråd d. 22 Maj 1803. Ordförande i den division af hofrätten, som förordnades den 18 Nov. 1811 att begifva sig till Lund och der dömma öfver det samma år i Skåne uppkomna bondupproret. Riddare af Nordstj. orden 1812. Adlad den 15 Aug. 1815 med namnet Tegmansköld. Vice president i Göta hofrätt den 17 Juli 1821. Dog ogift.

C. Per, född den 10 Sept. 1757. Professor i matematiken vid Lunds universitet den 5 Okt. 1787. Teol. doktor 1800. Död i Lund d. 23 Sept. 1811. Gift med Sara Gjörloff 1791. Om honom se Ståhls nyssnämnda biografiska arbete.

D. Britta, gift med brukspatronen Johan Åberg. Se vidare bland Åmåls borgmästare N:o 4.

4. Johan Ulrik Holmer. född 1727. Fogde från 1763 till sin död den 20 Aug. 1783. Gift med Anna Katrina Sparman, född i Göteborg 1743. Barn: Lars Magnus, född 1764, medic. doktor 1793, provinciálläkare i Upsala län 1797, död 1800: Johanna Katrina, född 1768; Sara Lisa 1770; Ulrika 1772, gift med landsfiskalen Silvius.

5. Magnus Bäckman, född i Eds socken 1749. Var förut häradsskrifvare härstädes. Fogde från och med 1783 till och med 1792, då han tog afsked. Bodde på Lilla Bräcke i Ånimskog. Gift med Maja Katrina Wallin, född 1751 i Göteborg. Barn: Stina Kajsa, född 1779: Magnus, född 1781: Harald Emanuel, född 1785; Johanna Maria, född 1789; Märta Sofia, född 1790.

6. Bengt Norström. Fogde från 1792 till 1806. Född i Skottek, Marbäcks socken, Kinds härad, den 14 Okt. 1765. Fadern häradsskrifvaren Elof Norström, modren Lisa Mœller. Erhöll först fältrevisors, sedan landskamererares, sist kommerseråds titel. Riddare af kongl. Wasa- och Nordstjerne-ordnarne. Förvärfvade betydlig förmögenhet och hade flera tomter i Åmål samt jernbruk och många landtegendomar i Grums härad af Wermland. Afled på Höglunda i Nors socken, Wermlands län, den 1 Maj 1828. Gift med 1:o Stina Wikström, postinspektorsdotter i Wenersborg. Med henne dottren Kristina, född 1796, gift med kanslirådet Per Wahlström; 2:o Maja Kajsa Åberg, dotter af brukspatronen Joh. Åberg. Se Åmåls borgmästare N:o 4. Med henne barnen:

A. Johan, född 1802. Brukspatron. Gift med Charlotta Weinberg.

B. Anna Kajsa, född 1804. Gift med brukspatronen Carl Wikström i Wenersborg.

C. Karolina, född 1812. Gift med brukspatronen F. W. Weinberg.

D. Gustaf, född 1814. Brukspatron. Gift med Ottony Lagerberg.

7. Magnus Almqvist. Fogde från 1807 till 1823. Son af lektorn, kontraktsprosten, doktor Johannes Almqvist. Född på Wisingsö den 28 Maj 1779. Erhöll på begäran afsked från kronofogde-sysslan den 9 Sept. 1823. Flyttade till Flo i Westergötland och afled der hos sin måg Lagergren den 24 Juni 1848. Gift med 1:o sitt syskonbarn Anna Sara Almqvist, landssekreterare-dotter från Wenersborg; 2:o Anna Magdalena Lilljehöök, dotter af kaptenen Carl Adam Lilljehöök och Maria Reenstjerna. Barn i första giftet:

A. Joh. August, född i Åmål d. 21 Okt. 1808. Prest 1832. Kapellpredikant i Lekvattnet 1850. Gift 1842 med Katrina Charlotta Åberg, dotter af Carl P. Åberg. Se Åmåls borgmästare N:o 4.

B. Magnus Oscar, född 1812. Apotekare i Wernamo.

C. Anders Teodor, född 1813. Possessionat i Westergötland.

D. Carl Harald, född 1815. Medic. studiosus. Död 1839.

E. Lars Konrad, född 1816. Garfvare i Westergötland.

F. Anna Kristina Matilda, född 1818. Gift med possessionaten Pako Aug Lagergren i Westergötland.

I andra giftet: Sara Maria Lovisa, född 1828; Margreta Ch. Adamina, född 1833.

8. Emanuel Dahlgren. Född i Blomskog d. 1 Maj 1792. Fadren

komministern derstädes Magnus Dahlgren. Af landshöfdingen förordnad den 31 Okt. 1820 att förestå kronofogde-tjensten härstädes, och af kammarkollegium ytterligare förordnad dertill den 10 Nov. s. å. Af Kongl. Maj:t utnämnd till ordinarie kronofogde den 3 Dec. 1823. Gift med Anna Kristina Wahlenberg, född i Trankil den 9 Juni 1798. Eger och bebor Käppenäs i Hesselskogs socken.

LÄNSMANS-DISTRIKTER. Af ålder har varit en länsman inom hvarje härad, således 5. Deras antal är nu ökadt till 8. I *Sundals* härad äro 2:ne, en för Bolstad, en för Frendefors pastorat. Der var blott en tills för några år sedan. I *Nordals* härad är en. I *Walbo* härad blefvo 2:ne vid samma tillfälle som i Sundal. Den ene för Torpe och Fergianda pastorat, den andre för Högsäters pastorat. I *Wedbo* äro 2:ne sedan 1680-talet. Åtminstone var förhållandet sådant för det tiotalet, enligt kronoräkenskaperna. Den ene är för Eds och Rölanda pastorat, eller vestra distriktet, den andre för Steneby pastorat, Torrskogs, Wårviks och Laxarby socknar, eller östra distriktet. I *Tössbo* härad är en. Länsmans-distrikten innehålla:

		Qvadratmil.	Folkmängd.
Sundal, Bolstads distrikt	....	1,825.	6,928.
„ Frendefors d:o	....	3,293.	8,187.
Nordals d:o	....	3,532.	9,252.
Walbo södra d:o	....	3,154.	6,010.
„ norra d:o	....	3,090.	6,501.
Södra fögderiet.	Summa	14,894.	36,878.
Wedbo vestra distrikt	....	7,850.	9,179.
„ östra d:o	....	8,884.	12,894.
Tössbo d:o	....	5,185.	10,216.
Norra fögderiet.	Summa	21,919.	32,289.
Härtill kommer staden Åmål	....		1,462.

Hvad fördelningen af folkmängden angår, så anmärkes, i anseende

till olikheten emellan den civila och kyrkliga sockneindelningen, — hvarom nedanför vidare förmäles, — att från *Nordals* distrikt böra afgå och läggas till *Wedbo östra* så många personer, som finnas i den så kallade Wedboräppen af Dalskogs socken. Likaledes från *Walbo norra* distrikt till *Wedbo vestra* så många, som äro antecknade i tabellerna för Lerdals och Råggerds socknar, men i civilt hänseende höra till Rölanda och Gesäters socknar i Wedbo härad. Härigenom minskas folkmängden i södra fögderiet och deremot ökas i det norra med omkring 1000 personer.

Ehuru måhända något på sidan af ämnet, må mig tillåtas en jemförelse och en liten anmärkning. Omkring år 1500 var ganska sannolikt icke mer folk på hela Dal, än nu inom ett enda härad, äfven det minst bebodda. Att samhällsinrättningen då var enklare och embetsmanna-bestyren ganska få, är lika säkert, om icke ännu vissare. Embetsmannen kunde då fullt ut medhinna de göromål honom tillhörde. Den tiden funnos 5 länsmän. Deras antal ökades först nära 200 år derefter till 6, och ej förr än vid pass 340 år derefter till 8. Under denna tidrymd hafva samhällsförhållandena ansenligen utvecklats, fordringarne på embets- och tjenstemäns skicklighet i förhållande derefter bordt stegras och äfven blifvit det, göromålen mångdubblats, folkmassan likaså. I Gustaf I:s tid och långt derefter behöfde en länsman icke kunna skrifva[18]. Hans skrifmaterial utgjordes af en täljknif och en trästicka, som kallades budkafle, på hvilken han nödtorftigt uppskar sitt bomärke, hvilken sticka, när behof så gjordes, följde med den muntliga befallningen. Nu hafva länsmännen icke blott för sin egen person fullt opp af skrifveri och annat sysslande, utan måste derjemte hålla en medhjelpare[19]. De ha också nu — tänker man — en vacker lön, 200 r:dr, och i ett annat land finnas embets- och tjenstemän, åt hvilka bestås ganska litet, kanske än mindre, af statskassan, men de

---

[18] I kammar-arkivet finnas handlingar för äldre tider, hvilka ådagalägga, att länsmännen endast förmådde teckna sina bomärken. Sjelfve fogden Karths räkenskaper derstädes utvisa, att han eller hans kontorister icke gjort stora framsteg i skrif- och räknekonst. År 1540 textades titeln på räkningen rätt. Men nästföljande år hjelpte man sig fram på det sättet, att man först textade 1540 och sedan en etta näst derefter. Således 15401 för 1541.

[19] Se Elfsborgs läns kalender för 1845.

berga sig der ända godt. Likväl bör man känna, att i det landet embetsmännen hafva sportler och lösen, hvilkas belopp vida öfverstiger hvad här är stadgadt, och för hvilka man hos oss skulle baxna. Af något måste dock den lefva, som skall uppoffra sin tid och verksamhet för folkets bästa. I allmänhet vore det icke ur vägen, om allmänheten skaffade sig någon kunskap om de mångfaldigt förökade åligganden, hvilka i sednare tider fallit på embets- och tjenstemäns lott, så högre som lägre, civile och ecklesiastike, hvarigenom man blefve i tillfälle pröfva, dels om aflöningen är deremot svarande, om den är något eller alls intet förbättrad mot förra tider, då hvarken folkmängd eller göromål vuxit till en sådan höjd som nu, dels huru mycket af embetspligterna en man med all ansträngning förmår uträtta till punkt och pricka, äfvensom om icke en och annan af dessa pligter är sådan, att den öfverstiger hvarje menskligt förmåga.

DOMSAGOR. Af ålder här blott en domsaga. Sedan 1770 den 30 Jan. äro de 2:ne och omfatta samma härader och socknar, hafva samma vidd och folkmängd som de 2:ne fögderierna. Således *södra domsagan* lika med södra fögderiet, *norra domsagan* lika med norra fögderiet.

HÄRADSHÖFDINGAR ÖFVER HELA DAL[20].

1. Jönis Magnusson 1435, enligt ett originalbref i de kongl. samlingarne, så lydande: "Alla the mæn som th*etta* breff höra ella see Helsar iak Jönis magus*son* riddare ok hæradzhöfdinghe öfv*er* daal kærlika m*ed* gudhe kænnis iak m*ed* mino opno breve at jak nær var ok aa hördhe at öst*er*by ok alt th*er* und*er* ligg*er* som esbiörn rööd fordhom atte laglika op bödz aa thry hæradzting ok eth lagm*a*ndzting *som* stood i holme i manga danda manna nærvaro ok sagdhe engin sik aa for:da tingo vilat for:da öst*er*by köpa eller lösa Til mera visso oc bætre bevisni*ng* hæng*er* iak mith incigle med herra laurenze incigle i byrstadh fore

[20] I riksarkivet förvaras en förteckning på lagmän och häradshöfdingar af Johan Pering. För Dal upptager den endast några, och som det vill synas nästan alla hörande till andra orter än denna. Endast en deribland hörer med visshet hit, näml. Foborg.

thetta breff Scriptum ibidem anno domini mcdxxxv dominica tercia septua" Af sigillen är blott ett qvarhängande i remsa. Denne riddare saknas uti Tibells Serafimer-ordens historia 1826, jemte 11 andre, som förekomma i diplomer för Wermland och Dal 1340 till 1343. Jöns Magnusson upplät Aspberg och Aspbergs krok i Segerstads socken af Wermland till Wadstena kloster för 50 mark penninga 1414 qvinta feria proxima post dominicam lætare. Bland anteckningarne i ett jordeboksregister uti kongl. biblioteket (N:o 5 Broocman) synes att han bevittnat, att Jon Knutsson löst och köpt Elne gård i Torps socken, Walbo härad, 1415 för en "hingxt", så god som 200 mark.

2. Amund Stake. Utgaf såsom häradshöfding på Dal S:t Margaretas dag 1502 från Berg i Holms socken ett bref, hvarigenom Arne Björnsson skänkte ödetomterna Waglen, Snarastig och Smedsbod i Östenaa socken till Wadstena kloster. Var väpnare eller riddare samt gift med Johan Hogenssons dotter, enligt ett köpebref den 2 Okt. 1502, som han bevittnat jemte Nils Westgöte och fogden Hans Persson. Denne Amund Stake saknas på tabellerna i riddarhus-arkivet. Var möjligen en son af den lagman Amund Svensson å samma tabeller, hvilken var väpnare och skref sig till Berg och Wettungen 1455, samt förmodas vara densamme som lagmannen i Wermland Amund Hatt.

3. Nils Westgöte var häradshöfding öfver Sundal och Walbo 1502 d. 2 Okt., då han bevittnade ett köpebref, hvarigenom Johan Hogensson, väpnare, sålde till sin måg, Sven Eriksson, Torp i Ferglanda gäll och Biersæthe i Tusboo härad Tusee socken för "fyre simon tiuffve mark i selff oc penningha". Brefvet beseglades tillika af förestående Stake. Häraf synes, att nu voro samtidigt 2:ne häradshöfdingar härstädes. Var här ännu 1509.

4. Nils Krumme till Tådene, väpnare, utgaf en landssynedom om skillnaden emellan Årnäs och Kinne härad, Marie födelsedag 1509, deruti han skrifver sig häradshöfdinge på Dall (*De la Gardieska arkivet*, 2 h. sid 102). Fick 1529 Walbo härad i förläning med all kunglig ränta och rättighet. Var riksråd 1530. Höfvitsman på Carlsborg i Bohuslän. Afled 1544. Enligt v. Dalin var han gift med Lars Siggesson Sparres syster Margareta. Egde flera hemman på Dal.

Hvilken eller hvilka varit häradshöfdingar näst efter denne Nils Krumme till Tådene, är okändt. Af följande bref i kongl. Danska geh.-arkivet

synes likväl, att en Anders Bengtsson 1516 varit dertill förordnad i Nordal.

"Vor ödmykeleghe Helsse ok k*er*legh ederth herredöme altiidh tiil fforen sendh *med* vor*om* herre *iehs*u christo kære herre ok höuissmandh verdz ed*er*th h*er*re döme vithæ th*et* Anders benthsson pa Fly war her innæ nær oss i nordal byge*ndes* pa dal och haffdhe han *med* sygh ederth h*er*redömæ besegleth vppnæ breff ok lath oss vndherstha sin villiae ther vtthy the*t* vy skull*æ* thaghæ hanu*m* ffor var retthae haeretzhöffdingh ok han vndh*er*uisthe ffor ed*er*th h*er*redömæ th*et* vy vore hanum beghærende hwilket vy syghæ th*er* ny ffore ok bedyae vy eder kaere herre thet i villiæ vel göræ for gwdz skiildh ok vor fatyghe böön skyldh ath vy mathæ nytthiæ thet sa*m*mae som ffordom var*e*th haffuer thet hæreth*et* motthæ blyffue tiil sa*m*men thet aer icke mer en eth halffth hæreth som han ær begaerendes ath haffue ok aer han oss inthet besittyænde eller hielpperedha innæ nær oss hwasken tiil gestni*n*gh eller hielpp ok aff væriiæ la*nd*eth *med* oss om behoff kan gör*e*ss Thy bedyæ vy ederth h*er*redömæ ffor gwdz skuldh ath vy motthæ behollæ en af the godhe me*n*d her boor innæ i landyth ner oss Kær*e* h*er*re thet*t*e ær var storlege ok ödhmykelighe böön tiil ed*er* och villiæ vy altiidh g*er*ne var*e* redhe nath ok dagh i hwath motthæ ed*er*th h*er*redömæ oss beghierendes ære æpt*er* vor*e* fatyke makth Ey mer en ed*er*th h*er*rædö*m*mae then alzmektisthæ gud befale*n*de ok s*an*cte er*i*k kongh scr*e*ffuith i nordal sancte symonis & iudæ dagh Anno domini mdxvj

Menyghe almoghen
i nordal

Utanskrift

Erlegh ok velburdugh herræ strenghe riddere her Sten Stwr*e* Sweriges riges forstandere ödmykeleke se*nd*is th*ett*e br*e*ff

5. Nils Foborg eller Fubb. Bodde på Berg i Holms socken. enligt ett af honom, Marie besökelsedag 1533, utgifvet bytesbref med sin hustru Hamflydt Thoresdotters samtycke, hvarigenom han bortbytte en gård Ede i Öttums socken, Skaraborgs län, till abbedissan Karin Eriksdotter i Wadstena mot *Östranå* på Dal. Bytet bevittnades af välbyrdige männen Tore Bonde och Nils Jespersson. 1531 var denne Foborg, jemte

Erik Stake (slottslofven på Leckö 1534), samt mäster Sigge, scarensis eccl. canonicus, fullmäktige att handla om klockehjelpen här i orten, enligt Tegel, Gustafs hist. 1. sid. 276. Enligt riksregistraturet 1533 tillvann han sig 2:ne gårdar, Malma och Myrekärr i Wermland, på sin hustrus vägnar, efter Thorbjörn Ottesson och Jöns Knutsson. Han erhöll 1531 räntan af Gunnarsnäs socken i förläning. 1541 den 21 Mars aflade han sin ed i Upsala såsom häradshöfding öfver Dal. Samma dag fick han fullmakt, hvilken innehöll följande: han skall rättvisligen dömma efter lag; hålla register eller domböcker "efter gammal vana" öfver alla ärender och saker; hålla register mot fogdarne på sakören och detta register inlemna i konungens kammare eller till ståthållaren på Elfsborg 2 gånger årligen: i jordetvister mellan frälset och kronans skattskyldige bönder icke fråndömma de sednare någon del utan vett och skäl, i skog, fiske, åker, äng m. m., "på det kronan icke må ske något för när"; vara konungen och hans unge lifherrar huld och trogen; "söka skaffa konungen en huld, välvillig och trogen *allmoge*" (dermed menas undersåter af alla klasser efter den tidens språk); icke pålägga folket någon tunga och besvär. Han underskref, jemte öfrige af adeln, arfföreningen i Westerås 1544. Skref sig till Gunnarsnäs 1554.

6. Nils Krumme till Örboholm. Son af N. Krumme här ofvan. Var väpnare 1554. Samma år höll han, såsom häradshöfding på Dal. ting i Kråkserud i Högsäters socken, thorsdagen före Pauli, i närvaro af fogden öfver Dal Maur. Stake och Nils Foborg till Gundersnäs, då han tilldömde hemmanet Höghult i Torps socken en ström, hvilken af ålder legat dit, men några Norrmän ville tillegna sig. Se ofvan om gränserna för Dal. Originaldomen i denna sak finnes i riksarkivet. Blef riksråd 1564. År 1557, thorsdagen före S:t Karins dag, höll han såsom häradshöfding härstädes ting i Hensbyn, Fröskogs socken, och utgaf, jemte Anders Persson till Dyngevik, i närvaro af Maur. Stake, fastebref på Fossbro och dess qvarn i Åmåls socken, hvilka Jöns Bonde till Traneberg sålt till välbördig Peder Karth för 300 mark Danska (Peringskiölds Monumenta i kongl. biblioteket). Blef riddare 1561. År 1563 d. 1 Sept. var han ledamot i konung Eriks nämnd (Tegel. Erik XIV:s hist. sid. 78 noten, der domen är införd). Ståthållare på Stockholms slott 1565. Gift 2:ne gånger, sist med Karin, dotter af Gödike Nilsson Fincke.

7. Knut Posse till Såtenäs och Hellekis. Var häradshöfding här, då

han den 23 Juni 1561 höll laga ting i Vestra Byn, Mo socken, i närvaro af befallningsmannen Maur. Stake, och afhörde 2:ne vittnen, som edeligen intygade, att Gunnesön i Ny socken Näs härad af ålder legat under Ramstad. (Afskrift af vittnesförhöret finnes i kammar-arkivet). 1567 blef han slottslofven på Leckö. 1569 riddare och riksråd samt ståthållare öfver Westergötland. Höll ting i Ösby i Rännlanda socken den 10 Juli 1584, då han skref sig riddare och häradshöfding öfver Dal. 1589 lagman i Småland. Död 1595. Gift med Ebba, dotter af Göran Lindormsson Örnflycht till Bronäs. Knut Posse var son af väpnaren och riksrådet Axel Nilsson Posse och Anna Axelsdotter af Winstorpa ätten, som jemte öfrige riksens råd bekräftade Malmö recess 1512. (Hadorphs Bih. till Rimkrön. sid. 427). Denne Axel Posse var invecklad uti det af Ture Jönsson Roos tillämnade Westgöta-upproret 1529, såsom inhemtas af riksregistraturet samma år fol. 124. Gustafs bref till honom den 21 Aug. 1529 är i visst fall upplysande, och må, såsom förut otryckt, här inflyta: "Til Axell Possze. Wår &c. wij haffue vndfongit eders scriffuilse axell med thz kredensze kar i senden oss til hånde, i huilken scriffuilsze i bekenne eders brwth emote oss wtj then handel och wpror som så oärlige emote oss begynt war ther i Vestergölland i wåres. Så epter wij see eders ödmijwkt och bekennelsze i then motten och förhoppes oss atj eder icke offtare wille bedraghe lathe eller vpsette emote oss, äre wij wäl til friidz med eder på thenne tidh giffwendes eder wår willie och wenskap igen Och wele atj på niest igen skole med breff och insigle förnye oss thz hulskap troskap och manskap som i oss tilförende swåridh och tilsagt haffue Och ther til betencke oss än med ij sköne heste (2 sköna hästar) then wij försee oss i wäl aff stadh komme kunne mz thz förste, wm thz kredensze kar. hadhe icke giordes behoff, hadhe wij ther heldre tagit sköne hesther före. tog medan thz kommed är. tacke wij eder therföre Gudh eder her mz. aff lincöping lögerdagen före bartollomej".

8. Göran Posse, förenämnde Knut Posses son, född på Såtenäs den 14 Jan. 1556. Ryttmästare 1582 vid Westgöta hofmän. Riksråd 1590. Hade af konung Johan bekommit häradshöfding-rätten öfver Dal samt 2 läster spannemål af tionden derstädes. Emedan Dal var pantsatt till hertig Carl, begärde han och fick den 17 Jan. 1593 hertigens tillåtelse att samma inkomster behålla. Var en bland de i Linköping 1600 lif-

döme riksråden, men benådades med fängelse, som varade 3:ne år, då han frigafs på hela Finska adelns förbön. Flydde 1603 den 22 Okt. jemte flere till Polen, der han dog. Gift med Elisabet Oxenstjerna, riksamiralens dotter. Hans lefnadsöden äro intagna i Biografiskt Lexikon.

9. Anders Lindormsson till Resta, af Forstena-ätten, son af Linder Torstensson. Var, såsom företrädaren, ryttmästare, då han den 9 Aug. 1597 fick fullmakt att vara häradshöfding härstädes. Den innehöll: "att han såsom en rättvis och oväld domare så väl med den fattige som rike, med höge och låge, om alla ärender som för rätta komma, troligen ransaka och rättvisligen dömma och åtskilja skall, alldeles och i all måtto, som Sveriges beskrifne lag och rätt medgifver och såsom han vill nu och framdeles för Gud och hvar man tryggeligen till svars vara. Han skall årligen förpligtad vara att leverera in uti vårt fursteliga cancelli en viss dombok, hvad för saker som på häradstinget dömde och ransakade blifva. Hvarföre bjude vi eder våre trogne undersåtare alle, som på förenämnde Dal bygga och bo, att i anammen och bekännen förenämnde And. Lindormsson för eder rätte häradshöfding, utgörande välvilligen hvad som i ären honom efter Sveriges lag och riksens recess för sin tjenst och omak skyldige" (registr. s. å. fol. 84). Man ser att stilen är helt annan nu, än i fullmakten för Foborg här ofvan. Anders Lindormsson var öfverste 1605 och hade i förläning Bolstads gäll. Var 1599 den 1 Maj förordnad till högste befallningsman på Elfsborg. 1600 i Juli riksmarskalk. Fick 1604 den 2 Juni för sina trogna och tappra tjenster tillbaka sin broders, Torsten Linderssons förverkade gods Forstena. Stupade i slaget vid Kerckholm 1605 och begrafdes i Riga. Var ogift. Njöt häradshöfdinge-räntan af Dal till sin död, enligt 1605 års räkenskap i kammar-arkivet. Hans vikarie eller lagläsare 1598 var Jakob Pedersson, hvilken 1613 var lagläsare i Wermland och bodde på Kärne i Grava Socken. För sin långvariga trogna tjenst fick han 1614 detta hemman fritt från alla skatter i sin och hustruns lifstid.

10. Botvid Larsson Ankar, den yngre, sonson till den äldre af samma namn samt son till befallningsmannen i Wermland Lasse Botvidsson till Agnhammar. Introducerades på riddarhuset 1625. Riksdagsman 1604 och underskref beslutet bland öfrige af adeln. Var här lagläsare i riksskattmästaren och riksrådet Seved Ribbings ställe, samt såsom sådan

underskref längden på konungens sakören 1613. Var ännu 1617 i Nov. lagläsare. Egde 1611 och följande åren Björkil. Säter, Skevik och Snärten i Åmals socken, jemte Agnhammar och 22 andra frälsehemman i Wermland, utom gods i Westergötland. Småland och Nerike, de flesta, om ej alla, honom i arf tillfallna. Hemmanet Snärten kallade han Nygård, hvilket namn det sedan behållit. Hade i förläning tionden af Kila socken 1613. Gift med Beata, dotter af Knut Bengtsson Hård och Märta Persdotter Ulfsax. Barn: A. Karin. gift med Jöns Bengtsson Rosenbjelke på Westbro, kommendant på Warberg, med hvilken hon hade sonen Arvid Rosenbjelke. gift med Kristina Silfversvärd; sonen Bengt Rosenbjelke, gift med Kristina Hilldring. och en dotter, gift med Henrik Eding, som 1668 blef den förste häradshöfding i Wermland. och för sin ålder tog afsked 1685. B. Märta, gift med 1:o hofkansleren Nils Chesnecopherus 1616: 2:o Göran Johansson Ekeblad. C. Torbern, student i Upsala 1622. (Enl. kamerer. Fr. Fryxells Slägtebok i Carlstads gymnasii-bibliotek).

11. Per Bengtsson till Fjäll. Välbördig. Var häradshöfdinge domhafvande 1619 å fältmarskalken och riksskattmästaren Jesper Mattsson Cruus's till Harfvilla vägnar. Hade redan 1611 haft förordnande här, före Ankar.

12. Anders Torkelsson i Piksbod var 1620 lagläsare för fältmarskalken Lennart Torstensson till Forstena. och fortfor dermed till vårttingen 1643. Fältmarskalken innehade en tid häradshöfdinge-räntan af både Dal och Wermland, hvilken 1644 uppgick till 797 daler 20 öre silfvermynt, samt lagmansräntan samma år af Dal, utgörande 397 daler 10 öre.

13. Johannes Petrejus Junecopensis. Enligt förordnande af Göta hofrätt tillträdde han lagläsaretjensten i Anders Torkelssons ställe och deri inställdes i Tössbo den 5 Juni 1643. Den äldsta nu befintliga domboken i Tössbo, Nordal, Sundal och Walbo är af honom. Flyttades 1651 till Elfsborgs län. 1654 års hösteting var han i Tössbo närvarande i landshöfdingen och riksrådet Per Ribbings ställe.

14. Mattes Eriksson Pleningius (Pleningskjöld). Var född i Upsala. 1640 blef han underlagman i Wermland och 1642 tillika borgmästare i Carlstad. Assessor i amiralitets-kollegium 1647 den 10 April. Häradshöfding här 1651 den 20 Maj. Adlad den 14 April 1654. Skref sig till Pleningsholm och Westsjö. Med bibehållande af sin förra tjenst ånyo assessor i amiralitets-kollegium 1657. Dog i slutet af 1670-talet. Var

en för sin rättrådighet, ordentlighet och skicklighet ansedd domare. Mångenstädes i Wemland och Dal äro handlingar i rågångstvister efter honom qvar, hvilka fördelaktigt vittna om mannens förmåga. Gift med Kristina, sondotter af rådmannen i Upsala Erik Israelsson. Hade 2:ne söner, Israel och Johan. Israel blef hofmästare hos riksdrotsen grefve Magnus Gabriel De la Gardie, samt erhöll 1671 d. 17 Aug. kongl. fullmakt att förvalta häradshöfdinge-tjensten åt fadern. Dog 1672. Fadern hade i Upsala 1632 och 1633 utgifvit 2:ne skrifter på Latinska språket, jemte gratulationer på Latinsk vers, samt 1632 liktal på Svenska vid lagmannen i Södermanland Svante Stenbocks begrafning.

15. Johan Pleningskjöld. Den förenämndes son. Erhöll af konungen den 5 Nov. 1672 fullmakt att förrätta häradshöfdinge-tjensten. Medan fadren ännu lefde och var ordinarie domare, ehuru af långvarig sjukdom bräcklig, erhöll Johan af Carl XI, under konungens vistande i Wenersborg, den 3 Dec. 1675, verklig fullmakt på häradshöfdinge-sysslan. Riksdagsfullmäktige från Dal anhöllo, att han måtte få njuta häradshöfdinge-räntan efter vanligheten i sin lifstid, för den skada han lidit af fienden på sin egendom och likväl under kriget hållit giltig mundering. Men detta afslog konungen den 2 Juni 1683. Dog utan son 1687, hvarföre ätten med honom utgick. Gift med Elsa Stake, dotter af den tappre ryttmästen Gustaf Olsson Stake till Ekholmen och Elsa Magdalena Silfversparre. Barn: 1. Elsa Katrina, gift med amiralitets-kaptenen Carl Hildebrandsson Uggla; 2. Britta, gift med Anders Brodin, predikant vid stora barnhuset i Stockholm; 3. Kristina, gift med kapten Hans Belfrage. Bodde på Ekholmen i Gunnarsnäs.

16. Johan Rhodijn (Leijonbjelcke). Född den 16 Okt. 1655. Fadren Ingeldus Petri Rhodovius, kyrkoherde i Råda, Melby och Åsaka i Westergötland, der hans förfäder hvar efter annan varit kyrkoherdar i 130 år. Rhodovius afled den 25 Maj 1687. Modren Gunilla Larsdotter, för sin gästfrihet kallad Mat-Gunilla, dog d. 27 Sept. 1688. Rhodijn var hofsekreterare hos riksdrotsen grefve Per Brahe, sedan notarius publicus i Stockholm, advokat-fiskal i Svea hofrätt, landssekreterare i Östergötland. Tillträdde sysslan här med början af året 1685. Adlad den 13 Mars 1689. Led af en svår ögonsjukdom, så att han måste resa till Stockholm att erhålla läkarevård, hvarföre borgmästaren i Åmål, M. Eneroth, förordnades d. 1 April 1707 att förestå tjensten. Tjenstgjorde sjelf

1709. Köpte säteriet Högen i Steneby 1690 och torpet Kershultet samt Broströmmen, ett qvarnfall i Billingen för 500 r:dr kurant. Likaledes säteriet Åsen för 510 r:dr kurant. Skänkte till Steneby kyrka en dyrbar mässhake och altarkläde. Afled barnlös den 15 Juli 1710 och begrafdes i ofvannämnda Råda kyrka. Gift 1:o med Hedvig Eleonora, dotter af befallningsmannen på Stockholms slott Johan Appelrooth: 2:o med Elisabet Ollenberg. Rhodijns dombok 1689 är den äldsta i Wedbo.

17. Carl Gyllenhöök. Son af Per Gyllenhöök, född 1686. Erhöll kongl. senatens fullmakt på häradshöfdinge-tjensten efter Leijonbjelcke den 1 Sept. 1710. Under hans tid tillsatte Carl XII en ny häradshöfding på Dal, den 11 Okt. 1718, då Gyllenhöök fick behålla Sundals, Nordals, Walbo och Tössbo härader, men förlorade Wedbo. Denna delning upphörde likväl följande året. Dog den 19 Nov. 1731, enligt slägttaflan i riddarhuset. Han lärer således ett par år förut lemnat tjensten. Gift 1709 den 12 Jan. med Margareta, dotter af kammarrådet Johan Lagermark och Margareta Persdotter Snack. Med henne 11 barn af hvilka 7 dogo i unga år. Sonen Carl Gustaf till Gyllenfors afled 1749; Johan Magnus: öfverste, dog 1792; Fredrik Adam, kaptenlöjtnant vid amiralitetet, dog 1765. Dottren Anna Maja blef gift med landshöfdingen grefve Fr. Ulr. Reenstjerna.

18. David Rosenholm. Född 1660. Död 1725. Föräldrar: assessorn i kommers-kollegium och häradshöfdingen i Upland Erik Pedersson Rosenholm samt Märta Beata Stuart. Var häradshöfding i Flundre, Wäne m. fl. härader, då han den 11 Okt. 1718 fick kongl. fullmakt att vara häradshöfding i Wedbo. Genom kongl. brefvet d. 22 April 1719 om rättegångs-instantiernas återgående till sin förra beskaffenhet, återfick han förra domsagan i Flundre, Wäne m. fl. härader. I anseende till hans sjukliga och vanföra tillstånd begärde dessa härader vid riksdagen s. å. att han måtte få pension. Erhöll afsked den 7 Aug. 1719 och lärer då befordrats till assessor. Gift med 1:o Sofia, dotter af assessorn i Göta hofrätt Baltasar Lejonsten; 2:o Brigitta Edenberg. I förra giftet 8 barn, i sednare inga. Ätten utgick med sonen Carl Adolf, död 1764.

19. Carl Gustaf Löwenhjelm. Född på Ström i Kila socken af Wermland den 5 Jan. 1701. Fadren, dåvarande häradshöfdingen Gudmund Nordberg, prostson från Gilberga, adlad 1725, då han var assessor i Göta hofrätt, blef sedan hofrättsråd. Modren Maria Cederhjelm. Sonen Carl

Gustaf blef 1719 auskultant och 1721 advokat-fiskal i Göta hofrätt. Fick fullmakt på Dals domsaga den 6 Dec. 1729, hvilken han innehade till den 18 Dec. 1738, då han, efter beviljadt byte af domsaga med häradshöfdingen Johan Hage, fick Westersysslets domsaga i Wermland. 1741 den 19 Aug. revisions-sekreterare. Han hade ådagalagt i sina befattningar så öfverlägsen förmåga, att ständerna 1746 satte honom 2:ne gånger på riksrådsförslag och en gång på förslag till president i Åbo hofrätt. 1747 den 17 Mars justitie-kansler. Föreslogs af rikets ständer ånyo till riksråd s. å. Då han den 12 Dec. 1747 i underdånighet undanbad sig denna befordran, väckte en sådan försakelse till den grad konungens uppmärksamhet, att Löwenhjelm samma dag upphöjdes till friherre[21]. 1748 ridd. af N. O. 1750 den 7 Febr. president i Svea hofrätt. 1751 den 5 Okt. riksråd. S. å. den 25 Nov. kommendör af nordstjerneorden och serafimerriddare, da han tog till valspråk: Deo. Regi. Legi. 1762 den 26 Mars kansler för Lunds universitet. S. å. den 2 Juni upphöjd till grefve. 1765 den 19 Sept. kansli-president. S. å. den 22 Nov. kansler vid Kongl. Maj:ts orden. Hade derjemte flerfaldiga vigtiga befattningar. Han var en man med grundliga kunskaper samt utrustad med sällsynta naturens gåfvor. Då han tillika handlagt de lägre embetsmannabestyren och således vunnit vidsträckt erfarenhet, förenad med en allmänt erkänd rättrådighet och varm fosterlandskärlek, blef han också en bland de dugligaste rådsherrar Sverige egt. Var 2:ne gånger præses i kongl. vetenskapsakademin. Om hans vidare lefnadsomständigheter och tryckta skrifter handla flera öfver honom utkomna biografier. Död 1768 den 7 Mars i Stockholm af kallbrand, uppkommen genom en afskuren liktorn. Delegare och disponent af Forsbacka bruk med flera egendomar, egde Strömsberg, Henriksholm, Hängelö, samt i Wermland Apertin m. fl. För Dal är det en ära, att i 9 år haft till domare och än längre till fastighetsegare en man, sådan som riksrådet Löwenhjelm. — i sin lifstid en af samtidens utmärktaste personligheter och efter sin

---

[21] Eodem hoc anno 1747 Ordines Regni altera vice primo eum loco ad munus senatoris commendarunt. *Supplex vero ipse apud Regem obtinuit, ne illo condecoraretur.* Qua magnanimitate Rex ita commovebatur, ut eodem die eum liberum Baronem creaverit die 12 Dec. ejusdem anni". Parentation af filos. prof. Lars Laurel i Lund den 5 Maj 1770, sid 23. Detta samtida intyg afviker något i denna punkt från uppgiften i en sednare biografi öfver Löwenhjelm.

lifstid en af samtidens utmärktaste personligheter och efter sin död lika ovanlig genom sina afkomlingar. Exempel torde ej vara lätt att finna pa en man, född ofrälse, hvilken icke blott genom sin öfverlägsenhet uppstiger till rikets högsta värdigheter, utan inom en mansålder efter sin död har att uppvisa flera efterkommande, som på den högre förtjenstens och ärans bana trädt i stamfadrens fotspår. Löwenhjelm var gift 3:ne gånger:

1:o 1730 den 25 Aug. med Anna Elisabet Kolthoff (född den 8 Juni 1711 på Forsnäs i Wermland, död i barnsäng på Strömsberg den 27 Nov. 1737 och begrafven i Tösse kyrka d. 8 Jan. 1738), dotter af brukspatronen Olof Hermansson Kolthoff och Katrina Ekebom.

2:o 1740 den 14 Aug. med Anna Kristina Rudensköld (född den 17 Maj 1711, död i Carlstad den 5 nov. 1745), enka efter majoren Joh. Henr. Nordenborg, samt dotter af biskopen i Linköping Torsten Rudeen och hans sednare fru Magdalena Jonsdotter Wallvijk.

3:o 1754 den 27 Dec. med Juliana Konstantia Simzon (född den 14 Sept. 1713, död den 14 Sept. 1759 i Stockholm), enka efter hofjunkaren och brukspatronen på Forsbacka, Johan Gustaf Eliæson Linroth, samt dotter af ryttmästaren Erik Simzon och Anna Maria Johansdotter Linroth. Barn:

A. Carl Gustaf, född den 25 Sept. 1732. Död i Carlstad den 13 Maj 1788. Sist öfverste för södra Skånska kavalleriet, derifrån han tog afsked 1773. Ridd. af svärds-orden. Gift 1752 den 2 Aug. med Sara Linroth (född den 24 Sept. 1739, död den 15 Sept. 1826), dotter af assessorn och brukspatronen Johan Gustaf Linroth och Britta Nilsdotter Stedt. Hade 2:ne barn, Carl Gustaf och Sara Katrina, af hvilka dottren, född den 13 Okt. 1767, dog den 5 Maj 1769. Sonen Carl Gustaf föddes den 10 Maj 1759, dog den 10 Febr. 1839. Var kapten vid lifgardet, derifrån han tog afsked 1789. Egde Long, Apertin m. fl. landt- och bruksegendomar i Wermland. Var ridd. af nordstj.-orden. Gift 1785 d. 23 Juni med Agneta Sofia Wrangel (född 1765 den 22 Aug., död på Long den 16 Juni 1800), dotter af kapten Henr. Herm. Wrangel och C. M. Runeberg. Deras barn:

1. Charlotta Ulrika Katrina, född d. 1 April 1786. Gift den 18 Juni 1809 med öfverst-löjtnanten och ridd. af Svärds-orden Emil Adam v. Gerdten. Haft 5 barn.

2. Augusta, född den 3 April 1788. Gift den 22 Sept. 1809 med generalmajoren, kommendören med st. korset af svärds-orden friherre Carl Cederström. Haft 9 barn.

3. Carl Gustaf, född den 31 Januari 1790. Började 1809 den 10 Mars sin krigarebana såsom volontär vid lifregementets husarer. Befordrad sedan till korporal, kornett, o. s. v. alla graderna igenom, samt den 27 April 1847 till generalbefälhafvare i det nybildade 3:dje militär-distriktet. Såsom frivillig adjunkt hos Ryska generalerna v. Korff och v. Bennigsen, deltog han i 1812 års strid mot Napoleon. Bivistade slagen vid Witepsk, Kolotzky och Borodino samt tog de 5 första under detta fälttåg eröfrade kanonerna från fienden. Bivistade 1813 den 26 Aug. bataljen vid Dresden, der Moreau dödligen sårades, vidare bataljerna vid Culm, Mariaschein och Leipzig d. 16—19 Sept. s. å. och tjenstgjorde då hos kejsar Alexander. 1814 deltog i träffningen i trancheerna för Hüningen, i slagen vid Arcis sur Aube, vid Fère Champenoise, vid Clayes och Villeparisis samt utanför Paris den 30 Mars, och var då adjutant hos kejsar Alexander. 1848 från Maj till den 20 Sept. kommenderad såsom öfverbefälhafvare för de truppar, hvilka besatte ön Fyen. De utgjordes af 1 bataljon Svea lifgarde, 1 d:o 2:dra lifgardet, 2 d:o Westgöta, 2 d:o Skaraborgs, 2 d:o Elfsborgs, 2 d:o Westgöta-Dals infanteri-regementen, 1 tolfpundigt batteri af Göta artilleri och 2 sqvadroner af kronprinsens husarer. Trupparnes förhållande var derunder sådant, att under de 4 månader Fyen af dem innehades, ej ett enda klagomål emot dem förekom. Erhållit både Ryska och Svenska medaljen för tapperhet i fält, flera utrikes ordnar, Svenska svärds- och nordstjerne-ordnarne samt den 28 April 1849 utnämnd till serafimer-riddare. I diplomatiska ärenden haft många och vigtiga uppdrag hos flera utländska hof. 1824 den 24 Febr. utnämnd till minister i Turkiet. 1827 den 4 Juli till minister vid Österrikiska och 1828 tillika vid Bayerska hofvet. 1843 d. 19 Juni utnämnd landshöfding i Göteborg, hvilken befattning han lemnade 1847. Under-kansler vid Kongl. Maj:ts orden 1829.

Gift 1:o 1817 den 18 Sept. med hoffröken hos drottning Hedvig Elisabet Charlotta, Gustava Charlotte Jaquette Aurora Gyldenstolpe (född den 4 Juli 1797, död i Jan. 1839), dotter af landshöfdingen grefve Nils Gyldenstolpe och Charlotta Aurora de Geer. Makarne genom laga

dom skilde 1828, då grefvinnan s. å. ingick äktenskap med friherre Uno v. Troil, minister-resident i Turkiet.

2:o 1840 den 23 Febr. i Wien med hoffröken hos kejsarinnan af Ryssland, riksgrefvinnan Natalia Alexandrowna v. Buxhöwden, dotter af Ryska statsrådet grefve v. Buxhöwden och friherrinnan Julia v. Dellingshausen. Grefvinnan Löwenhjelm antog Lutherska trosbekännelsen 1842. Hon är född i Reval 29 Maj/9 Juni 1814. Deras barn: Carl Gustaf Löwenhjelm, född på Long den 22 Jan. 1841; Natalia, född på Long den 16 Sept. 1842; Natalia Agnes Giulia, född i Göteborg d. 17 April 1845; Carl Axel Gudmund, född i Carlstad den 10 Okt. 1848 och der död den 22 Nov. s. å.

4. Agneta Sofia, född den 20 Sept. 1791. Gift den 22 Sept. 1809 med hofmarskalken, ridd. af svärds-orden, friherre Kristian Anton Wrangel. Haft 11 barn.

B. Katrina Maria, född 1731, död 1739.

C. Olof, född 1734.
D. Fredrik Gudmund, född 1735.
E. Anna Elisabet, född d. 11 Nov. 1737.
Alla 3 innebrände i vådeld på Forsnäs bruk 1738.

F. Anna Elisabet, född 1741 den 7 Maj, död 1783. Gift med statskommissarien ridd. N. O. Göran Adlerberg, född den 7 Okt. 1732, död den 28 Aug. 1794.

G. Fredrik Adolf, född den 29 Okt. 1743. E. o. kanslist i kansli-kollegium den 12 Febr. 1760. Utgaf och försvarade 1762 och 1763 2:ne disputationer i Upsala: De moderamine actionum humanarum per leges civiles. 1764 hofjunkare. 1766 kommissions-sekreterare i Paris. 1769 d:o i Köpenhamn samt kammarherre. Ridd. N. O. Minister i Chur-Saxen 1773, i Madrid 1780, i Berlin 1783, vid Neder-Sachsiska hofven 1788, i Bataviska republiken 1789. Komm. af nordstj.-orden den 1 Sept. 1782. Fick hofkanslers värdighet den 9 Aug. 1805. Död i Cassel den 7 April 1810. Gift d. 7 Dec. 1770 med hoffröken grefvinnan Kristina Aug. v. Fersen (född den 10 Mars 1754), dotter af en af rikets herrar m. m. serafimer-ridd. grefve Carl Reinh. v. Fersen till Steninge och friherrinnan Katarina Charlotta Sparre. Barn:

1. Gustaf Carl Fredrik, född d. 6 Okt. 1771. Började sin tjenstgöring såsom underofficer 1787. Blef löjtnant 1788 den 24 Jan. 1788 stabs-

kapten. Bivistade 1788, 1789, 1790 årens krig i Finland samt affärerna vid Summa, Högfors, Broby och Pyttis. Vakthafvande hos konung Gustaf III och nära hans person då det mordiska skottet på honom aflossades å maskeraden den 16 Mars 1792. Friade Hans Maj:t med beväpnad hand utur trängseln och halp hofstallmästaren baron Essen att föra konungen in i sina rum. Efter gradvis befordran generaladjutant den 30 Mars 1803 och inspektör för kavalleriet den 7 April 1805. Deltog i kriget 1806 i Pomern, 1808 i Finland och der blesserad samt tillfångatagen, men utvexlad 1809. Bivistade affären vid Sävar och d:o vid Ratan 1809, bataljen vid Dennewitz och Gross-Beeren 1813, uppfordrade fästningen Rendsburg s. å., uppgjorde och tecknade kapitulationen. 1818 den 30 Juni generallöjtnant. 1819 den 4 Juli inspektör för 2:dra kavalleribrigaden. General för kavalleriet d. 11 Maj 1826. Erhållit medaljen för tapperhet i fält, flera utländska ordnar, Svenska svärds-ordens kommendörsband samt blef den 28 Jan. 1827 serafimer-riddare. Är en af rikets herrar. Ledamot af vetenskaps-akademien. Haft både många och vigtiga diplomatiska uppdrag vid utländska hof, bivistade kampen mot Napoleon åren 1812, 1813, 1814 i Polen, Schlesien, Böhmen, Tyskland och Frankrike. Minister i Wien 1817 och i Paris 1818, med hvilken befattning han ännu forfar. Gift 1826 den 18 Mars med fröken Cleonice Francoise Iphigenie de Baguet, född i Nimes. Deras barn: Carl Bernhard August, född den 5 Jan. 1827, död den 1 April 1829; Oscar Gustaf Fredrik, född den 23 Juli 1828, död 1850: Augusta Maria Margareta, född den 6 Juli 1830. Gift i Paris den 17 Maj 1851 med hertig Edouard de Fitz-James, äldste sonen af framlidne pair de France Jacques de Fitz-James. Deras son föddes den 10 Febr. 1852. Se vidare om honom Biografiskt Lexikon.

2. Carl Axel, född i Stockholm d. 3 Nov. 1772. Började att vara fanjunkare vid lätta dragonerna. Blef efter förrättadt fälttåg i Finland stabskapten vid lifgardet 1791. Befordrades under årens lopp till särskilda grader och blef den 13 April 1811 generaladjutant samt öfverste för Westgöta-Dals regemente. Bivistade fälttåget 1812, 1813, 1814 i Ryssland, Tyskland och Frankrike och derunder förefallande flerfaldiga bataljer. Blef generalmajor 1814 den 28 Jan. Generallöjtnant 1815. Öfverste kammarjunkare 1816. President i krigs-kollegium 1819 d. 20 Okt. Statsråd d. 19 Mars 1822. Ståthållare på Drottningholms slott 1826, hvarmed

han ännu fortfar. Haft mångfaldiga maktpåliggande diplomatiska uppdrag hos utrikes makter. Varit minister i Paris och vid kongressen i Wien 1814, i Petersburg 1816—1818. Erhållit flera utrikes ordnar och Svenska svärds-orden, Carl XIII:s orden, 1824 serafimer-orden. Är sedan 1826 en af rikets herrar och ledamot af krigsvetenskaps-akademien.

Gift 1:o den 3 Okt. 1816 med Ebba Augusta Sophia de Geer (född den 23 Juni 1790, död den 16 Juni 1822), enka efter förste hofstallmästaren m. m. Carl Bunge och dotter af riksrådet m. m. friherre Emanuel de Geer och grefvinnan Charlotta Fredr. v. Fersen. Med henne barnen: Alexandra Maria Augusta, född i Stockholm den 3 Aug. 1817; Ebba Katrina Lovisa Fredr., född derstädes den 2 Jan. 1819; Charlotta Maria Konstantia, född der den 6 Febr. 1820, död 1847; Aurora Dorotea Eleonora, född och död 1821.

2:o med enkegrefvinnan Henrietta Lovisa Renata Augusta v. Düben, född grefvinna Schönburg Wechselburg, dotter af regerande riksgrefven Carl Henrik. Barn: 1. Alexandra M. A. C., född 1817. Gift 184? med friherre Axel Raab, som dog den 30 Mars 1850. En deras dotter död. En son Carl Axel Raab. 2. Ebba C. L. Fredr., född 1819. Gift 1:o med grefve Gustaf v. Düben, som dog 1838. Med honom en son Gustaf, född 1838. 2:o med friherre Carl Johan Åkerhjelm, som dog 1842. Se Biogr. Lexikon.

H. Ludvig Ulrik, född 1745, död 1746.

Af denna grefliga ätt hafva 3:ne haft befattningar på Dal. En varit domare, en öfverste, och en är för närvarande generalbefälhafvare. Provinsen lärer således kunna och såsom det synes gerna vilja räkna dem för sina.

20. Johan Hage. Född i Finland och flyktade derifrån under Carl XII:s krig. Öfverkommen till Sverige blef han stadsnotarie i Arboga 1715. På Åbo hofrätts förord erhöll han kongl. fullmakt den 9 Juni 1719 att vara häradshöfding efter aflidne Johan Forssten uti Euräpä, Jäskis och Stranda härader i Finland och Wiborgs län. 1726 den 30 Juli kongl. fullmakt att, efter Johan Ekstedt, vara häradshöfding i Jösse, Nordmarks, Gilbergs, Carlstads, Grums och Näs härader samt Philipstads och Nyeds bergslager. Han var dock ej uppförd på förslaget, utan en bland de så kallade exspectanterna. Genom kongligt tillstånd den 18 Dec. 1738 fick han byta domsaga med C. G. Löwenhjelm. Afled mellan

den 20 Maj och 10 Juni 1740. Domböcker saknas för den tid han sjelf hållit tingen härstädes, och då bytet med Löwenhjelm beviljades yttrade kongl. Göta hofrätt. att Hage för begångna felaktigheter blifvit inför hofrätten af fiskalsembetet anklagad och stämd.

21. Krister Malmström. Efter slutade studier i Upsala och Lund auskultant i Göta hofrätt d. 22 Febr. 1729. Auditör vid Jönköpings infanteri den 29 April 1734. I hofrättens förslag berömmes han "för mycken förfarenhet och insigt uti jurisprudentia, samt besynnerlig qvickhet och kunskap uti nyttiga vetenskaper, hvilka tanquam jure hæreditatis honom tillfallit efter hans sal. fader, fordom juris professorn Malmström i Upsala". Fick kongl. fullmakt på denna domsaga den 23 April 1741. Bodde 1746 i Örs socken och Gullesbyn. Dog den 6 Nov. 1748. Gift med Stina Brunn. Sonen Krister född 1746.

22. Carl Gustaf Lindsfelt föddes den 13 Maj 1706. Fadren Samuel Lindsfelt (farfadren Johan Samuelsson Hytthon från Berwich i England införskrefs till Sverige 1652 och blef handlande samt rådman i Norrköping). C. G. Lindsfelt blef landssekreterare den 29 Maj 1734 i Blekinge län; 1747 assessor i Göta hofrätt; 1749 den 6 Nov. häradshöfding härstädes. Dog den 8 Aug. 1761. Gift med 1:o Katrina Du Rietz, dotter af assessorn och häradshöfdingen G. Sam. Du Rietz. Med henne 6 barn. 2:o Maria Kristina, dotter af kornetten Blix. Med henne 3 barn, af hvilka den yngste, Samuel Johan, kapten vid Nerikes och Wermlands regemente, dog på Grimstad i Wermland 1828.

23. Otto Henrik de Frese. Ledde sitt ursprung från en urgammal adlig ätt i Frisland och Preussen, som introducerades pa Svenska riddarhuset 1731. Han föddes den 22 Juli 1720 på Lång i Barna härad af Westergötland. Fadren ryttmästaren vid Westgöta kavalleri, R. S. O., Georg Kristian de Frese. Modren Margareta Kock, dotter af assessorn i Göta hofrätt Paul Kock. Auditör vid Westgöta kavalleri 1749. Landssekreterare i Mariestad 1757. Utnämnd den 22 Sept. 1761 till häradshöfding på Dal, då han äfven erhöll assessors värdighet. Förordnades flera gånger att förrätta lagmanstjensten i Bohus, Wermlands, Elfsborgs och Skaraborgs län. Utverkade 1770 att Dal delades i 2:ne domsagor. Bodde på Lästviken i Steneby. Afled den 17 Jan. 1794. Begrafdes vid Steneby kyrka, der hans barn läto uppresa en grafvård af täljsten öfver hans stoft. P. P. Ekelund, som höll liktalet öfver honom, yttrar deruti: "Med ovan-

lig lätthet och redighet att arbeta utredde han lika säkert som skyndsamt de mest intrasslade mål, och afböjde såmedelst flere rättegångar, än han afdömde. Han var af de få sällsedde menniskor, som just tyckas vara födde till andra menniskors kärlek och högaktning". Af trycket är utgifvet 1770 det griftetal de Frese höll då öfversten C. G. Strömschöld begrafdes. Likaså åren 1778 och 1784 hans 2:ne tal inför sällskapet De Gamle Göter i Wenersborg. I handskrift är ännu qvar hans "Föreställning", som hölls inför menigheten vid häradstingens början i Tössbo och Wedbo innan regeringsformen af den 21 Aug. 1772 upplästes. Den vittnar lika mycket om hans skicklighet som talare som om hans fosterlandskärlek samt glädje deröfver att mångväldets och sjelfsvåldets tid var förbi. Gift den 16 Sept. 1750 med Johanna Fredrika Flach, född 1733, dotter af assessorn i Göta hofrätt Fr. Fred. Flach samt Klara Johansdotter Camitz. Hade med henne 8 barn, hvaraf 3 söner och 1 dotter afledo före fadren. Sonen Fredrik Georg blef öfverjägmästare, gift med Charlotta Pantzarhjelm. Sonen Axel, häradshöfding, gift med Sara Helena af Geijerstam. Dottren Klara Margreta, född 1751, gift med lagmannen Carl Eman. Eneroth. Dottren Katrina Maria, född 1752, dog ogift i Åmål.

SÖDRA DOMSAGAN.

Sundals, Nordals, Walbo härader.

1. Johan Fredrik Flach, son af assessorn i Göta hofrätt F. F. Flach och Klara Camitz, född den 11 Mars 1740. Erhöll kongl. fullmakt att vara domare härstädes d. 29 Dec. 1770. Fick lagmans värdighet. Ridd. af N. O. 1785. Tilläts byta domsaga med sin son, enligt kongl. br. Stralsund den 29 Juni 1807. Egde och bebodde Nordkärr i Holms socken, der han afled 14 Maj 1810. Gift den 17 April 1774 med Beata Katrina, dotter af löjtnanten Georg Svantesson Uggla och Katrina Kristina Stjerngranat. Barn: 1. Klara Elisabet, född 1775, gift med häradshöfdingen i Wermland Sam. Gam. Ehrencrona. 2. Fred. Ferdinand. Se nästföljande. 3. Carl Georg, född 1778 den 9 Sept., landshöfding i Elfsborgs län, gift med Anna Ebba Aminoff. Död 1846. Om honom se Låtsboms Höfdingaminne. 4. Johan Filip, född den 20 April 1780, tvilling. Kapten. Död 1840. Gift med Charlotta Wikström. 5. Charlotta Mariana, född

den 20 April 1780, tvilling. Gift med landssekreteraren i Carlstad, lagmannen Gust. B. Kleman. 6. Otto Jakob, död barn. 7. Erik Gabriel, född den 22 Nov. 1783. Major, ridd. S. O. Postinspektor i Carlstad. Gift den 31 Mars 1812 med stiftsfröken Johanna v. Qvanten.

2. Fredrik Ferdinand Flach, son af förestående. Född den 16 Aug. 1776. Erhöll kongl. fullmakt på domsagan i Tössbo och Wedbo den 11 Jan. 1803, samt beviljades den 29 Juni 1807 byta sig till den södra. Erhöll lagmans värdighet den 3 Dec. 1810. Egde och bebodde Wedbjörbyn i Holms socken. Afled på Stora Ödeborg i Ödeborgs socken d. 14 Maj 1826. Gift den 12 Nov. 1804 med Augusta Charlotta, dotter af öfversten Wolrat Wilh. Haij och grefvinnan Katrina Emerentia v. Stockenström. Barn: Fredrik, född 1805. Carl, född 1807; död. Jeana Elisabet Mariana, född 1812. Oktavia, född 1816.

3. Klas Ulrik Nerman. Son af assessorn, landssekreteraren Johan Nerman och Marg. Kristina Kuylenstjerna. Född d. 5 Okt. 1792. Adjungerad ledamot i Göta hofrätt 1821—1826. Här häradshöfding den 4 Maj 1827. Polismästare i Stockholm den 21 Maj 1830. Fick lagmans värdighet s. å. Ridd. af Wasa-orden 1832, af nordstj.-orden 1834. Tillförordnad underståthållare i Stockholm 1836. Tillförordnad justitiekansler 1837. Ordinarie d:o den 1 Juni 1838. Landshöfding i Calmar den 28 Mars 1840. Adlad den 17 Okt. 1843. Gift 1829 med Amanda Olivia, född 1812, dotter af skeppsfurneraren Gustaf Melin och Magdalena Katrina Holm. Barn: Johan Gustaf, född d. 10 Nov. 1830: Olof, född d. 8 Sept. 1832.

4. Gustaf Adolf Montén, född i Ljungby pastorsbol i Halland den 4 Juni 1800. Fadren kyrkoherden Anders Montén, modren Lovisa Ulrika Linderot. Tog juridiska examen i Lund i Juni 1824 och blef auskultant i Göta hofrätt i Juli s. å. Har derefter tidtals förestått dels Årstads, Faurås och Himble häraders, dels Fjäre och Wiske häraders domsagor i Halland. Från den 1 Maj 1829 förvaltat domare-embetet i denna södra domsaga. Utnämndes till ordinarie domare härstädes genom kongl. fullmakt den 18 April 1839. Gift den 22 Sept. 1842 med Maria Charlotta Ehrengranat, född 1816, dotter af chefen för Westgöta-Dals regemente Axel Wilhelm Ehrengranat och Sofia Charlotta Krull. Barn: Sofia Louise, född 1843; Henning Wilhelm, född 1845: Gustaf Anders, född 1846; Richard Axel, född 1848.

NORRA DOMSAGAN.

Wedbo och Tössbo härader.

Efter assessorn O. H. de Frese, hvilken sedan provinsens delning i 2:ne domsagor innehade denna norra, hafva följande här varit häradshöfdingar:

1. Carl Emanuel Eneroth. Född 1739. Blef 1771 d. 5 Juni auditör vid Westgöta-Dals regemente. Här häradshöfding den 17 April 1776. Fick lagmans värdighet 1787. Lagman öfver Westergötland och Dal den 2 Mars 1796. Genom byte lagman på Gottland den 7 Maj 1810. Erhöll på begäran afsked den 27 Maj 1811. Död den 28 Jan. 1816. Under tjenstetiden här bodde han på Hängelö. Gift med Klara Marg. de Frese. Barn: Otto Magnus, född 1781; Fredrik Ture (se nedan N:o 6); Leonard, född 1785; Carl Emanuel, född 1784: Sara Johanna, född 1787.

2. Per Åberg. Se bland borgmästarne i Åmål. Erhöll fullmakt på denna domsaga den 2 Mars 1796. Dog ogift den 3 Juni 1802.

3. Fredrik Ferdinand Flach. Se N:o 2 vid södra domsagan.

4. Johan Fredrik Flach. Se N:o 1 vid södra domsagan.

5. Erik Gustaf Ingman (Gyllenheim). Född 1772. Son af magistratssekreteraren och rådmannen i Wenersborg Anders Fredrik Ingman (borgmästare-son i Wenersborg). Modren Maria Margareta Gyllenberg, dotter af kapten Erik Svante Gyllenberg och Kristina Sabina Virgin. Ingman var advokatfiskal i krigskollegium 1810. Här häradshöfding den 31 Juli 1811. Förordnad 1814 till tjenstförrättande generalauditör först hos fältmarskalken grefve von Essen, sedan under dåvarande kronprinsens befäl i Norge. Fullmakt på generalauditörs-värdighet den 17 Jan. 1815. Adlad den 11 Dec. 1821. Dog ogift i Wenersborg den 23 Sept. 1825. Gjorde 1824 den 6 Okt. en betydlig donation, hvars årliga räntevinst, 800 r:dr banko, användes dels till underhåll af biblioteket vid Wenersborgs lärdomsskola, dels till premier åt skickliga gossar och flickor, som genomgått folkskolan, och dels till uppfostran af omkring 25 fattiga barn.

6. Fredrik Ture Eneroth. Se Åmåls borgmästare N:o 11. Här häradshöfding 1826. Död den 5 Maj 1841. Begrafven vid Ånimskog, der en vacker marmorvård utvisar hans grift.

7. Johan Jakob Jakobi. Född i Kinds härad af Östergötland den 14

Juni 1798. Fadren bonde. E. o. kanslist i justitie-revisionen den 18 Dec. 1824. Auskultant i Svea hofrätt den 15 Sept. 1825. Rådman och kämnerspreses i Örebro den 2 Febr. 1829. Borgmästare i Södertelge den 16 Sept. 1830. Riksdagsman 1840. Befordrad hit d. 22 Dec. 1841. Död i Åmål d. 31 Jan. 1847. Gift med Amalia Dorotea Sundel, född i Stockholm 1804, död 1850. Med henne 3 söner, 6 döttrar. Efter honom konkurs, dervid bördesummor, som varit i häradsrätten nedsatta, gingo förlorade.

8. Theodor Gradman. Född i Göteborg d. 18 Dec. 1807. Fadren handlanden J. A. Gradman, modren Jenny Minten. Undergick juridiska examen i Upsala 1827. E. o. kanslist i justitiefördelningen af kongl. kansliet den 16 Juni 1828. Auskultant i Göta hofrätt den 13 Maj 1829. Åren 1830—1833 tidtals förestått domare-embetet i norra och södra Wedbo domsaga af Jönköpings län. Utnämnd vice häradshöfding d. 14 Jan. 1833. Förvaltat domare-embetet i Fjäre och Wiske domsaga af Halland 1835 och 1836. Tjenstgjort såsom länsnotarie vid landskansliet i Halmstad 1837. Från d. 10 Sept. s. å. till d. 1 Sept. 1838 förvaltat domare-embetet i Halmstads, Höks och Tönnersjö domsaga. Åren 1839, 1840 förrättat lagtima ting i Årstads och Höks härader. Från och med 1841 till den 21 Nov. 1848 förestått domare-embetet i Wiske och Fjäre domsaga. 1845 d. 2 Juni uppförd å förslag till ett ledigt assessors-embete i Göta hofrätt. 1848 den 21 Nov. erhöll kongl. fullmakt på häradshöfdinge-befattningen härstädes.

KYRKLIGA INDELNINGEN. Kyrkostyrelsen öfver Dal innehades från kristna tidens början af biskopen och kapitlet i Skara till 1658, då provinsen genom kongl. brefvet d. 27 Maj s. å. förenades med Wermland och Carlstads stift[22].

---

[22] Hesselgren i sin *Dissertatio de Dalia* 1718, och efter honom Lindskog i *Beskrifningen öfver Skara stift*, 5 h. sid. 9; *Biografiskt Lexikon*, 11:te b., s. 214, m. fl, författare uppgifva, att hertig Johan af Östergötland skulle hafva förenat Dal med den superintendens, han inrättade 1610, 1612 eller 1615 öfver de härader i Westergötland, hvilka hertigen innehade, och hvarest han insatte Sylvester Phrygius till superintendent. Mig förekommer detta högst otroligt, helst hertigen under ifrågavarande år hvarken var furste öfver Dal, ej heller deröfver

Landskapet utgjorde ett enda *prosteri* till år 1669. Delades då i 2:ne: *Norra Dals prosteri*, innehållande Åmåls, Hesselskogs, Tösse, Steneby, Rölanda och Eds pastorat; *Södra Dals prosteri* de öfriga pastoraten.

1732 lades Åmåls och Tösse pastorat till södra Dals prosteri samt Högsäters pastorat till det norra.

1745 delades provinsen i 3:ne prosterier: *södra kontraktet* utgjordes af Bolstads, Frendefors, Örs och Ferglanda pastorat; *norra kontraktet* af Åmåls, Tösse, Hesselskogs och Eds pastorat; *vestra kontraktet* af Torps, Högsäters, Rölanda och Steneby patorat.

1792 skedde den indelning, hvilken ännu eger bestånd. Till *Södra Dals prosteri* lyda Bolstad, Frendefors och Ör; till *Norra Dals prosteri* Tösse, Hesselskog, Åmål, Steneby: till *Vestra Dals prosteri* Torp, Ferglanda, Högsäter, Rölanda och Eds pastorat.

De 2:ne socknarne *Torrskog* och *Wårvik* lyda under Nordmarks prosteri i Wermland, såsom tillhörande Blomskogs pastorat inom samma län; *Dalboredden*, en del af Svanskogs socken i Kila pastorat, hörer till Gilbergs prosteri i Wermland.

---

egde någon slags befattning. Detta upplyses af registraturet i riksarkivet för 1608, fol. 280, der följande kongl. bref af den 14 Juni 1608 finnes intaget.

"Carl &c. &c. Göre veterligt, att eftersom emellan oss och den högborne furste, hertig Johan &c. &c. vår älskelige käre broderson, nu näst förgångne d. 12 April uti Örebro så vardt afhandladt, aftaldt och förlikt, att hans kärlighet skall afstå med desse efterskrifne slott, län, härader och socknar, som hans kärlighet uti Norrköping af menige riksens ständer tilldelt blef, nämligen Dal i Westergötland (här uppräknas alla socknarne) såsom ock Leckö slott med Kinna härad, deruti Källby, Broby, Haglösa &c. &c. socknar; item Kålland med Råda, Åsaka &c. &c. socknar, och vi återigen skole inrymma hans kärlighet Stegeborgs slott och dess län, med Hammarkinds härad, Bierkekinds härad, Löstrings härad, Oskinds härad (socknarne uppräknas), så hafve vi fördenskull skickat dit neder till förbemälte Stegeborg denne oss älskelig, välbördig Göran Ulfsson till Nårnäs, och honom i befallning gifvit, att der låta inventera hvad som på samma slott är, både en ting och annan, och sedan alltsammans både rörligt och orörligt, löst och fast, slottet, länet och ladugården tillställa hans kärlighet eller hans kärlighets fullmäktige".

Ett så beskaffadt bref eller fullmakt utgafs d. 15 Juni s. å. för Mickel Pedersson att på lika sätt af hertigen eller dess ombud emottaga Leckö slott, Dal m. m., deröfver Mickel Pedersson på samma gång sattes till befallningsman och förman.

Den borgerliga indelningen i härad och fögderier stämmer icke allestädes öfverens med den kyrkliga i socknar och pastorat. Afvikelserna dervid äro följande:

1. *Tössbo* härad. *Dalboredden* hörer i kyrkligt hänseende till	Svanskogs socken af Kila pastorat i Wermland, Gilbergs härad.
2. *Wedbo* härad. *Laxarby* socken hörer i kyrkligt hänseende till	Hesselskogs pastorat i Tössbo härad.
3. *Wedbo*. Socknarne *Torrskog* och *Wårvik* d:o d:o till	Blomskogs pastorat, Nordmarks härad, Wermland.
4. *Wedbo*. Bäcke sockens hemman Halängen, Teåker, Källsviken, Famshed, Kläppesnäs, Sjöliane, Liane, Kronoberg, d:o d:o till ..	Dalskogs s:n, Örs pastorat i Nordals härad.
5. *Wedbo*. *Gesäters* sockens hemman Ammeliden, Ö. Fjälla, Hålebacka, Liden, Lommelanda, Åkerud, Käxbo, Fårved lilla, Taraldsrud, Lund, Fårängen, d:o d:o	Lerdals socken i Walbo.
6. Hugeryr och Rud d:o d:o till	Råggerds socken i d:o.
7. *Wedbo*. *Rölanda* sockens hemman Gundbjörbyn, Bräckan, Brene, Ullpassbo, d:o d:o till	Råggerds s:n i Walbo.

Under påfvedömet voro 9 pastorat, 44 kyrkor, då Svanskogs kyrka räknas för Dalboredden, samt dertill 4 kapellkyrkor, *Mustasäter* i Ör, *Östanå* i Holm, *Noreby* i Steneby och *Hedan* i Dalboredden, således 48 kyrkor. Nu äro kapellen försvunna, men deremot har en brukskyrka, *Billingsfors*, tillkommit (1763), så att kyrkornas antal är åter 44, sedan Tydje kyrka är borttagen och socknen 1848 förenad med Tösse i kyrkligt hänseende.

Tre nya pastorat hafva genom delning tillkommit, nämligen 1. *Åmåls* socken med staden, afsöndrad från Hesselskogs pastorat 1655; 2. *Rölanda*

med annexen Gesäter, skilda från Ed 1656; 3. *Torp* med annexen Ryr, tagna från Fergланда pastorat 1670, hvarigenom pastoraten numera äro de ofvan anförda 12. Af dessa äro Bolstad, Ör, Steneby och Åmål regala gäll. De öfriga konsistoriella.

MILITÄRA INDELNINGEN. Landet utgör en bataljon af kongl. Westgöta-Dals infanteri-regemente, N:o 16. Denna är indelad i 4 kompanier, med 150 soldatrotar i hvarje. Vanliga nummerstyrkan af soldater utgör omkring 550 man i fredstid. enligt mantalslängderna.

1. *Sundals* kompani, förlagdt i Sundals och Nordals härader.
2. *Walbo* kompani i Walbo härad.
3. *Wedbo* kompani med 41 rotar i Jerbo och Råggerds socknar af Walbo härad samt 109 rotar i Wedbo härad.
4. *Tössbo* kompani i Tössbo härad jemte några rotar i Torrskog, Wårvik. Ärtemark. Steneby. Tissleskogs och Skålleruds socknar och de hemman i Silleruds socken af Wermland, som 1814 afskildes från Elfsborgs län. Detta är gamla roteringen efter indelningsverket af konung Carl XI.

Extra roteringen, som endast i krigstid utgöres af förut oinroterad jord. enligt riksdagsbeslutet den 2 Maj 1810 samt instruktionen för extra roterings-kommissionen af den 3 Febr. 1811, består af 38 rotar eller nummer, med biträde af 3/4 mantal af Naglums socken i Westergötland. (Landshöfd. kungörelse N:o 49, 1847.)

ÖFVERSTAR FÖR DAL, SEDAN WESTGÖTA-DALS REGEMENTE.

1. Nils Olsson Winge var höfvitsman öfver Dal 1525.
2. Peder Larsson till Ramstad 1562.
3. Peder Nilsson Gyllenstråle 1564.
4. Göran Kögher. 1613.
5. Johan Stake.
6. David Macklier. 1691 d. 20 Sept. Kommendant i Malmö.
7. Joh. Fägersköld, friherre. Chef 1691. Död 1704.
8. Georg Reinh Patkull, generalmajor. Chef 1705. Landshöfding i Jönköping den 4 Maj 1716 .

9. Libert Rosenstjerna, friherre, generalmajor. Chef den 21 Juni 1716. Död den 5 Aug. 1732.
10. Jean Fredrik Didron. Chef 1732. Afgick 1735.
11. Carl Ollenberg, friherre. Chef 1735 den 23 Maj. Död den 21 Aug. 1745.
12. Carl Lillie. Chef 1745. Afgick 1749.
13. Erik Lybecker, friherre, generalmajor. Chef 1749—1766.
14. Ulrik Scheffer, friherre. 1766—1769.
15. Carl Gust. Strömsköld. Chef den 23 Nov. 1769, död den 24 Sept. 1770.
16. J. P. Klingspor. 1771—1773.
17. Abraham Daniel Schönström. 1773—1779.
18. Fredrik Carlsson Posse, grefve. 1779—1785.
19. Gustaf Cronhjelm, grefve. 1785—1793.
20. Gustaf Lewenhaupt, grefve. 1793—1794.
21. Carl Bunge, friherre. 1794—1811.
22. Carl Axel Löwenhjelm, grefve, generalmajor. 1811 den 13 April—1816.
23. Wilh. Albr. D'Orchimont, generalmajor. 1817 d. 15 April. 1838 den 9 Mars landshöfding i Mariestad.
24. Axel Wilhelm Ehrengranat. 1838 den 2 Mars—1847 den 20 April.
25. Polycarpus Erik Cronhjelm, grefve. 1847 den 20 April.

NÄRINGSGRENAR

JORDBRUKSNÄRINGEN.

JORDEGENDOMARNES FÖRDELNING. Efter deras i kronoräkenskaperna afsedda *natur* äro jordegendomarne, hemmanen, nu fördelade sålunda:

Skattehemman	$721^{5}/_{32}$
Kronohemman, jemväl under kronotiteln upptagna pastorboställen och stomhemman, ehuru icke kronan tillhörige	$55^{7}/_{8}$
Kronosäterier	3.
Frälsehemman	$158^{13}/_{24}$
Rå- och Rörshemman	$7^{1}/_{4}$
Hemman, donerade staden Åmål, deraf $1^{1}/_{2}$ skatte, $3^{1}/_{2}$ krono, 1 frälse	6.
Summa	$993^{1}/_{96}$

Vid Gustaf I:s anträde till regeringen voro hemmanen icke så många. Men under hans styrelse blef en myckenhet så kallade *nybyggen, ödetomter* och *ödegårdar* skattlagda och satta till hemmantal, några ända till helt hemman. Af 1550 års jordebok inhemtas, att summan då uppgick till $851^{1}/_{2}$ mantal, ett säteri och prestgårdar samt torp och ödetomter oberäknade. 1570 hade summan växt till cirka 913, då torpen medtagas och hvarje sådant öfver hufvud anses till $^{1}/_{4}$. Med *torp* denna tiden förstods hemmansdel under $^{1}/_{2}$ hemman. Ett säteri och prestgårdarne äro icke heller här i summan inbegripna. Under den nästföljande tiden skattlades åtskilliga nya, på de gamla bolbyarnes marker upptagna små hemman. En vid namn Erik Krabbe[1] erhöll af konung Gustaf Adolf tillstånd att uppsöka och till skattläggning befordra nybyggen,

[1] Förmodlingen jägmästaren Er. Krabbe, som afled den 13 Aug. 1634, enligt Stjernmans *Adelsmatrikel.*

torp och tomter i skogarne på Dal. För sin möda härvid och för den vinst kronan derigenom gjorde, skulle han erhålla hvart sjette af dem i belöning till evärdeligt frälse. Från 1619 till 1634 hade, enligt domhafvandes, Anders Torkelssons, embetsintyg[2], 48 sådana lägenheter blifvit skattlagda till ¼, ⅛, 1/16 mantal. På detta och andra sätt ökades hemmantalet, så att det, enligt 1681 års räkenskaper öfver ordinarie räntan, då hunnit ända till 1,047¾ mantal, nämligen 726 skatte, 158⅝ krono, 3¾ konungens egna, 159⅜ frälse, — säteri och prestgårdar icke beräknade. Nu kom så väl reduktionen som den nödiga förmedlingen vid en mängd hemman, som blifvit satta till för högt mantal, hvilket åstadkom förändring samt minskning i hemmantalet.

Afser man åter hemmanens särskilda *storlek i hemmantalsberäkningen*, d. ä. summa gårdar med egna namn och egorymder efter deras olika hemmantal, så visar sig förhållandet vara följande:

Tvåhemmans gårdar	4.
Femfjerdedels gård	1.
Helgårdar	650.
Sjuåttondedels gårdar	13.
Trefjerdedels gårdar	39.
Femåttondedels gårdar	9.
Halfgårdar	274.
Treåttondedels gårdar	18.
Fjerdedels gårdar	432.
Tresextondedels gårdar	5.
Sjettedels gård	1.
Åttondedels gårdar	270.
Sextondedels gårdar	10.
Summa	1.726.

Märkligt är, att härutinnan icke finnes något spår till decimalfördelning.

Hvad man i andra provinser förstår med byalag, är främmande för denna ort. De få tvåhemmans-gårdarne, belägna på östra Dal, äro säterier, hvaraf 3:ne äro i en mans hand och 4:de eges af 2:ne personer.

[2] I kammar-arkivet.

Jordens sönderstyckning, den så kallade *hemmansklyfningen*, har här gått till ytterlighet. Landshöfdingen har i sina femårsberättelser flera gånger fästat uppmärksamheten härpå, och det kan icke undfalla någon, som kastar ögat på mantals- samt bevillningstaxerings-längderna. Man finner vid de flesta hemman, hvilka egas af bönder, hemmansdelar så små, att de omöjligen kunna vara tillräckliga för ett litet hushålls bergning. Några få, af flera hundrade, exempel må här anföras: 1/56, 1/72, 1/92, 1/96, 1/134, 1/192, 1/240, 1/256, 7/2048, 19/13440, 1/516, 3/315, 1/768. Går man vidare och betraktar det *värde*, hvartill dessa och dylika lotter blifvit år 1849 taxerade, så råkar man i det för det mesta skoglösa Sundals härad icke mindre än 47 bönder, som hvar för sig hafva en så obetydlig hemmansdel, att den uppskattats till högst 50 r:dr, men flera af dessa under denna summa. En bondes fastighet är taxerad till 8 r:dr, i bråktal såsom hemmansdel motsvarande 931/771168 af helt hemman, en annans 1/600-del är värderad till 7 r:dr, en tredjes 3/3888-delar till 4 r:dr. I norra fögderiet äro jemväl flera sådana lotter, hvilka högst hinna i värde till 50 r:dr. Äfven der träffas hemmansdelar värderade till 8 r:dr, 5 r:dr, ja en till blott 2 r:dr. Denna sistnämnda köptes 1849 för 25 r:dr, enligt domhafvandens uppbudsförteckning, det är, för värdet af en ko af inhemskt slag. Så ringa jordegare äro i denna ort mångfaldiga medlemmar af hedervärda bondeståndet. Denna ytterligt utsträckta, af ingen samhälls-styrelsens högre eller lägre organ förhindrade hemmansklyfning strider icke blott uppenbarligen mot kongl. förordningen den 19 Dec. 1827, utan är jemväl högst betänklig för samhällets framtid. I nationalhushållningen skall samhällets väl vara högsta målet, ej blott för dagen, utan för all tid, så långt det menskliga förutseendet förmår hinna. Strider den enskildes vilja och tillgöranden emot detta mål, så måste den fria utöfningen inskränkas med samma skäl som i det sedliga lifvet. Ty i båda fallen har den enskilde oeftergifliga pligter mot menskligheten och det fortgående slägtet. En obegränsad frihet, eller en frihet, som i lag väl är begränsad, men hvilken lag sällan eller aldrig handhafves och verkställes, leder ovilkorligen förr eller sednare till barbari. Detta synes i allmänhet ej vara rätt öfvervägdt af dem, som tala för lossandet af näro nog alla möjliga band på den enskilda friheten och rättigheterna, liksom inga *allmänna* rättigheter funnos till. Man kan immerfort lossa, tills intet återstår, som

förenar och sammanhåller de spridda delarne, utan upplösningen är fulländad till en rå, oordnad massa. Man hoppas på en allmän nationalanda, som verksamt skulle träda i stället för den politiska verkställande makten, men — sådan menskligheten öfver allt visar sig — denna anda aftager och urartar i samma mån som, genom misstag i lagstiftningen eller slapphet i lagskipning och verkställighet (philantropomanie), det ekonomiska oberoendet och välståndet undergräfves hos den stora mängden bland jordinnehafvarne, äfven om desse redan egde eller snart kunde beredas högre bildningsgrad än deras vederlikar under något föregående tidehvarf. Man ömmar för den enskilde, man ömme än mer för samhället och menskligheten!

På sednare tider framträdde ett i flera fall ovälkommet *gårdfarihandlareskap* med fastigheter, ett ordentligt schackrande med landtegendomar, som vore de handelskram. Man köper icke för att sjelf behålla och begagna jorden, utan i ändamål att genast sälja, eller först om något tid, sedan man plundrat egendomens skog. Att göra vinsten så mycket större, styckas det hela i små lotter, på det köparne må blifva desto fler och öfverbjuda hvarandra, hvilket ej sällan sker vida utöfver både jordens verkliga värde och köparnes tillgångar. Der någon skog ännu är qvar, ödelägges den för afbetalning å köpeskillingen. I öfrigt måste diskonten och privatbanken anlitas. Der förut fanns en behållen eller välmående egare med bergade jordtorpare, blefvo desse efter sönderstyckningen uppsagde, husville, flere eller färre fattighjon, emedan de nya egarne sjelfva behöfde bebo, eller åtminstone hafva under egen brukning torplägenheterna. Der förut fanns en egare, hvilken kunde erbjuda arbetsförtjenst åt den fattigare folkklassen, äro nu andra, hvilka icke äro i tillfälle att emottaga arbetsfolk utöfver sina egna. Detta onda och dess menliga följder äro kända i flera af rikets landsändar. Uti sin femårsberättelse 1836 säger landshöfdingen, "att, af tillökningen i folkmängden sedan 1808, hälften åtminstone kan räknas till obesutna klassen, och finnas trakter, der denna obesutna klass redan börjar i talrikhet öfverstiga klassen af besutne, behållne och bergade jordbrukare, hvilket i flera afseenden betänkliga förhållande hufvudsakligen tillkommit genom hemmansklyfning och jordafsöndring samt backstugors anläggande".

Hvad jordens fördelning mellan olika *samhällsklasser* beträffar, så vi-

sar sig, att ridderskapet och adeln från Gustaf I:s tid till och med Gustaf II Adolf haft flera egendomar härstädes, än sedermera. År 1563 egde rikets första stånd 162 hela hemman, år 1577 hade det 145, år 1626 deremot 81½. Under drottning Kristinas tid, på de vilkor, som föreskrefvos i Norrköpings riksdagsbeslut 1604, växte antalet visserligen till ett vida högre belopp. Ty 280⅞ hemman bortgåfvos till 20 personer af adeln, och till desamme bortsåldes 311¾ hemman. Men denna okloka och för statskassan skadliga handel gällde dock här endast kronans inkomster af dessa hemman, icke egande- och nyttjande-rätten, som blefvo oförändrade. Adelns egande gods hafva efter Carl XI:s reduktion ganska betydligt förminskats samt öfvergått genom salu till ofrälse ståndspersoner och allmogen, egentligen sedan 1810 års riksdag, då ridderskapet och adeln afsade sig rättigheten att, med andras uteslutande, besitta säterier. Den klagan har stundom hörts af personer utan nödiga insigter i ämnet, att jorden fordom var i *för få* händer. Detta inträffade likväl vida mindre i denna ort, än annorstädes. Man pröfve af det föregående, om det blifver bättre när jorden kommer i *alltför många* händer, äfvensom om icke de händer i vår tid äro flera, hvilka sakna jord, än de, som ega. Adeln var äfven i äldre tider icke alltid den, hvars medlemmar voro de största jordegarne på Dal. Stundom kunde en och annan bonde icke blott mäta sig med, utan öfvervägde mången adelsman i egandet af flera hemman. Deröfver klagades icke. Så t. ex. fanns på 1560—talet bonden Osmund i Önne, Jerbo socken, hvilken hade öfver sju hela hemman[3]. Den så kallade Håbolsslägten (Håbolingarne) utmärkte sig isynnerhet för egandet af många jordagods och stor förmögenhet, ehuru boende inom det magra Wedbo härad. Stamföräldrarne till denna slägt, Erik Persson från Högkil och dess hustru Katrina Bågenholm från Gäserud, ingingo äktenskap 1757, och bodde i Håbols stom. De hade 7 söner och 3 döttrar. Då barnen gifte sig, erhöllo de af föräldrarne ett helt hemman hvar för sig, som åt dem bebyggdes, efter den tidens sed, ståtligt med stora tvåvånings manbyggnader. Sedermera ökade de sjelfve fastigheten genom inköp af andra jordagods. Sonen Petter hade fjorton hela hemman. Deras talrika efterkommande äro ännu i allmännhet rike eller välmående, aktningsvärde och aktade i bygden. Den verkligen *be-*

[3] Handlingarne i kammar-arkivet.

sutne jordegaren har i alla fredstider kunnat berga sig väl, och under den sednaste tiden "har den *besutna allmogens* välmåga synbart utvecklat sig"[4]. Af ofrälse ståndspersoner hafva alltid funnits och ännu finnes flera, som i egandet af fastighet kunnat både mäta sig med samt äfven öfverträffat många af adeln, stundom hvarje enskild af detta stånd. Det som lagligen förvärfvas, med ära och till det allmännas båtnad begagnas, af hvilken samhällsklass det än må vara, förtjenar intet klander. Det är annars liksom en arfsynd, hvilken är alltför allmän, att med afundsjuka ögon betrakta den som har mer, vare sig af gods, insigter eller välförtjent anseende.

Af domhafvandernas årliga uppgifter till justitie-statsministern öfver köpt och såld fastighet under de 16 åren från och med 1833 till och med 1848 inhemtas, att allmogen

1:o	köpt mer fastighet af ridderskapet och adeln, än den till adeln sålt, för ett sammanlagt värde af	40,649.
2:o	köpt mer af ofrälse ståndspersoner, än till dem sålt, för	526,282.
	Summa banko r:dr	566,931.

Detta synes vara ett fördelaktigt förhållande, åstadkommet egentligen och mycket öfvervägande inom södra domsagan, jemförelsevis mot köpen i den norra, och är äfven gynnsamt för bondeståndets välstånd, så vida dessa köp skett utan större skuldsättning, än som kan tålas, och utan att till stor del förstöra skogen. Men köpen äro icke alltid väl beräknade, allraminst vid afhandlingar mellan allmogen inbördes, der obesutenhetsklyfningen eger rum. Sådana köp äro både till antal och köpesumma de största. Under nyssnämnda 16 år har

Ridderskapet och adeln köpt fastighet	
från adeln för en summa af	227,401.
från ofrälse ståndspersoner	339,169.
från allmogen	5,280.
Ofrälse ståndspersoner köpt fastighet	
från ridderskapet och adeln för	285,843.
från ofrälse standspersoner	817,774.
från allmoge	225,085.

[4] Landshöfd. femårsberättelse 1836.

Allmogen köpt fastigheter

från adeln för	45,929.
från ofrälse ståndspersoner	751,367.
från allmoge	4,748,677.
Summa banko r:dr	7,446,525.

Det vill då förekomma klart, att eganderätten till fastigheter härstädes varit försatt i mycken rörlighet. Man bör nämligen taga i beräkning, att all fastighet på Dal, vattenverk m. m. inbegripna, knappt uppgick i taxeringsvärde 1849 till 5½ millioner, sedan värdet af fideikomisser, stiftelser och boställsjord blifvit afdraget, emedan dessa icke äro underkastade köp. Att taxeringsvärdet är för lågt i allmänhet, oaktadt den edgång och öfriga kontroller man uppställt emot ett sådant förhållande, känner en hvar. Men om nuvarande taxeringsvärde vore endast hälften af verkliga värdet, så är likväl detta ombyte af egare till jorden inom en så kort tidrymd, som 16 år, ganska anmärkningsvärdt. Ridderskapet och adeln har således ökat sin jordegendom till

ett inköpsvärde af	12,677.
Allmogen likaledes	566,931.
Summa banko r:dr	579,608.

hvilken summa är det belopp, hvarmed ofrälse ståndspersonsklassen minskat sitt fastighetsvärde efter inköpspriset.

Ser man åter på förhållandet med den i fastighet intecknade skulden under förenämnde 16 år, så visar sig att

Ridderskapet och adelns intecknade skuldbelopp uppgått till	604,824.	
Beloppet af ståndets dödade inteckningar till	226,718.	378,106.
Ofrälse ståndspersoners tecknings-summa	1,023,766.	
Deras dödade inteckningar	580,218.	443,548.
Allmogens intecknings-summa	1.018.101.	
Dess dödade inteckningar	214,075.	804,026.
Qvarstående inteckning		1,625,680.

Hela landskapets *taxeringsvärde* 1849.

Hemman, 987 1/96, uppskattade till	....		5,046,273:—
Frälseräntor af 52 29/288 hemman	....		54,858:—
Lägenheter 266	....		36,884:—
Bergverk, manufakturier, fabriker o. inrättningar 65			938,527:—
Qvarnar och sågar 253	....		206,982:—
	För landet summa		6,283,524:—
För staden Åmål. Dess jord	....	36,779:08.	
	Sjelfva staden	278,939:24	315,718:32.
		Summa	6,599,242:32.

JORDEGENDOMARNES FÖRVALTNING verkställdes år 1845 af följande egare, innehafvare och arrendatorer af landets $987^{1}/_{96}$ hemman, sedan Åmåls donationsjord blifvit från hemmantals-summan afdragen, och den personal, som eger och arbetar å stadsjorden, icke heller tagits med i beräkning.

Bönder på egna hemman	4,894.	
Gästgifvare med jordbruk	92.	
Possessionater	26.	
Jernverksegare och boställsinnehavare med jord ...	101.	5,113.
Arrendatorer utom bondeståndet	19.	
Bönder på andras hemman	893.	912.
	Summa	6,025.

I medeltal faller således omkring $^{1}/_{6}$ hemman på hvarje.

Öfrige af manspersonalen, som i mer eller mindre måtto sysselsattes med jordbruket, voro:

Jordtorpare	1,917.	
Stattorpare	111.	2,028.
Nybyggare	51.	
Arbetsföre backstuguhjon	627.	
Dito inhyseshjon	1,310.	1,988.
Vanföre backstuguhjon	103.	
Dito inhyseshjon	173.	276.

Bondesöner öfver 15 år	....	7,758.	
Dito mellan 10 och 15 år	....	3,548.	11,306.
Åldrige bönder, som upphört med eget landtbruk	....		258.
Gårdsinspektorer	....		3.
Gårdsfogdar och rättare	....		11.
Gårdsdrängar	....		171.
Trädgårdsmästare och trädgårdsdrängar	....		5.
		Summa	16,046.
		Hela summan	22,071.

Hushåll eller matlag 1845, på landet och i staden.

1.	Matlag, som egde mer än till uppehället behöfdes	1,502.
2.	Dito, som egde sitt uppehälle af egna medel och arbete	8,708.
3.	Dito dito dito till en del af egna medel och arbete	1,900.
4.	Dito, som helt och hållet försörjdes på allmän eller enskild bekostnad	539.
	Summa	12,649.

Af dessa hushåll voro 258 i Åmål.

Antalet af *fattiga* personer utgjorde s. å.

På landet	....	mankön 713.	qvinkön 1,282 =	1,995.
I staden	....	22	39 =	61.
	Summa	mankön 735.	qvinkön 1,321 =	2,056.

BOSKAPSSKÖTSELN. Denna var fordom högt drifven. Förträffliga betesmarker, i förening med en rik löfskog, gynnade underhållandet af mycken afvel. Man afsatte oxar, kor, smör, ost, talg, hudar och skinn, icke blott till Norge, utan ock till andra länder, från Lödöse, som då var stapelplatsen för denna och all annan handel på Vesterhafvet, oberäknadt hvad som gick till bergslagen och andra inrikes orter. För detta sednare behof blef utförsel till utlandet stundom förbjuden, såsom 1534[5] och 1555 samt flera gånger derefter. Det sistnämnda förbudet innefattas i följande kongliga bref: Wij Gustaff medt Gudtz nåde Sverigis, Göthis

[5] Riksregistraturet s. å. fol. 227.

och Wendis &c. konung. Tilbjueder wåre trogne undersåter, Frijborne Frälsissmän. Fogter och Befalningsmän Präster Ländzmän Crononés skatskyllige bönder Landboer och menige almoge som bygge och boo udi Daell och Wermelandh Wår gunst och nåde tilförende. Och giffwe eder her medt tilkenne ath nu sedan wij kome till Uplandh haffwe monge våre fattige undersåter udi thenne Landzende Uplandh och Norlanden. Sammelunde utaff Finlandh warit hoss oss och medt stortt bekymber latid förstå ath the haffwe lijdit stoor skade udi thenne näst-förlidne winther och wåår. Så ath både hester oxer och myken annen qvickboskap, ssa mykit haffwe uthdödt ath the haffwe nu ganske lithet igen. Sza haffwe same fattige wåre undersåter her i Uplandh och Finlandh förthenskuldh aff oss ödmiukeligen begäret ath wij wille göre förbudh opå the häster boskap och allehande fetalie som utaff rijket i förenämde landh pläge utfördt bliffwe. Synnerligen opå någon tijd tilgörend och ssa lenge landet kunne komme sig före igen medt sådane Boskap och fettalie. Szå medan wij opå wårt embetis vegne äre plictige. ath wete och rame them och alle Sverigis Rijges trogne inbyggeres gagn och bäste och wij kunne besinne ath the inthet annet begäre uthenn thet som menige Rijkit wäll lijdeligit är. Therföre haffwe wij theres nöttorfftige begären icke kunnet affslå uthenn sse gerne som vij och ther till hjelpe wele ath the fattige wåre undersåter som haffwe lijdit sådane stoor skade motte åther medt tijden kome sigh före igen. Wij försee oss och till eder trogne undersåter ath i alle utaff hvadh ståndh i helst äre vele och betencke och sökie edertt fädernes Rijkis beste och heller fordre och hielpe them som medt eder her inrikis bygge och boo än the fremmende. Szå wele wij och haffwe formanet alle Ständer udi for:ne Landzende Wermelandh och Daall som anthen hester eller annen qvickboskap, Tesliges någre fetalie warer haffwe rådh till och sälie och thet förytre vele ath the göre ther medt tilförning till för:ne Uplandh och Finlandh medt thet allre förste och wele wij late förskaffet ath hvar och en wäll lijke och skäll för sitt bekome skall. och hvar i trogne undersåter nu lathe eder finne välvillige medt sådane tillföring till för:ne Landzender Uplandh och Finlandh och udi framtijden same Landzenders hielp och undsättning åter igen kune behöffve. Dhå bliffwer eder utan tviffvell lijke sådane tillföring till för:ne Landzender Uplandh och Finlandh och udi framtijden same Landzenders hielp och undsätning

åter igen kune behöffve, Dhå bliffwer eder utan tviffvell lijke sådane välvillighett igen wederfarin som i nu bevisse och hvar wij förnime herudinnen eders välvillighett vele wij och ssä thet medt eder gunsteligen betenkie. Wij vele och med thette wårtt opne breff haffve förbudit alle utaff hvadh standh the helst ware kunne, anthen ath sälie the forenemde eller sielffwe före utrijkis hester oxer eller någre andre fetalie varer, udi thette åhr eller täsförinnen ath menige Rijgzens inbyggere kune kome sig före igen, Szå frampt the vele undwijke vår och Rikzens strenge nepst och straff Ther hvar och en sig effter rette haffver. Dat. Gripzholm 11 Juni Anno 55. Under vårtt Secret"[6]. År 1535 fick Anders Persson i Åmål konungens tillstånd att drifva handel med oxar och andra varor, dock med uttryckligt förbehåll att icke föra dem af landet[7]. För kronans räkning och till kungsgårdarne skedde genom fogdarne uppköp härstädes af så väl hästar som kor och tjurar, hvilket säkert ej inträffat, om icke den härvarande rasen varit väl ansedd. Åren 1580, 1596, 1607 upphandlades hästar och år 1605 kor till Ulfsund (Kungsör). 1610 i Maj och Juli 120 goda mjölkkor till Gripsholm, år 1617 likaledes 50 kor och 1 tjur till Götala. Sker så i vår tid?

Den för landets förkofran i alla riktningar så verksamme konung Carl IX lät anlägga stuterier, *"stodgångar"*, af inhemska djur i flera landsorter. Fyra sådana härstädes 1610. Till dessa borde hvarje hel krono- och skattebonde lemna 4 *"hvelmar"* hö årligen. Bastian Bonat förordnades att vara stallmästare öfver alla sådana i Södermanland, Nerike, Wermland, Dal, Westergötland, Småland och Öland. Han borde resa dit 3 eller 4 gånger årligen att tillse huru det förhöll sig och huru de unga hästarne vårdades[8]. Konung Gustaf III bemödade sig äfven att upphjelpa hästafveln. Han befallde landshöfdingen d. 28 Mars 1776[9] söka förmå adeln och andra ståndspersoner att hålla felfria hingstar till underhafvandes nytta. Ett talande bevis på boskapsskötselns höga ståndpunkt i äldre tider är det stora antal oxar, som årligen levererats i

---

[6] Efter originalet uti Fernows *Archivum Vermelandicum* i Carlstads gymnasiibibl., 2 tom. s. 754.

[7] Riksregistraturet s å. fol. 266.

[8] Dito 1610, fol. 74, 520.

[9] Landshöfd. kungörelse s. å. N:o 442.

kronouppbörden i stället för penningar. Räkenskaperna i kammar-arkivet visa t. ex. att år 1540 levererades 335 oxar,

1555	,,	273	,,
1566	,,	527	,,
1568	,,	496	,,
1580	,,	356	,,
1590	,,	480	,, o. s. v., men något mindre

årligen, jemte kor. När nu härtill lägges hvad under de förödande krigen med Danmark dels af fienden roffades, dels användes för det egna krigsfolkets uppehälle, så uppkommer ett ganska betydligt belopp, jemte det antal, som såldes till in- och utrikes orter, hvaröfver allt någon bestämd beräkning icke kan uppgöras.

Att husdjurs-afveln för närvarande icke är så god, ej heller så högt drifven, som under 15:de och 16:de århundradet, är ostridigt. Tillgången på starkt närande födoämnen för menniskan är således äfven nu mindre än förr. Sedan naturliga ängar och de bästa betesmarkerna blifvit uppodlade till åker, hvarigenom mulbetet är både förminskadt och försämradt, — det fina, af flera slags sjelfsådda växter blandade höet äfvenväl högst betydligt förminskats, — vinterutfodringen hufvudsakligast sker med hafrehalm med liten tillsats af hö, samt detta af grofväxt klöfver och timotej, — obetydligt af vårsäden användes på hästarne, nära nog intet på hornboskapen: — så måste naturliga följden blifva, att husdjuren icke kunna hafva den trefnad, ej heller gifva egaren den vinst, som under andra, bättre förhållanden. Derföre afmagras allmogens boskap, särdeles under vintern. I anseende till de små och dåliga betesmarkerna, kan hullet föga förbättras under sommartiden. Detta gäller isynnerhet om östra Dal. På vestra Dal är förhållandet bättre, synnerligen i Wedbo härad, emedan betesmarkerna der äro vidsträcktare samt för det mesta af beskaffenhet, att icke med fördel lämpa sig till uppodling och förvandling i åker. Dock finnas äfven i Walbo och Wedbo sådana trakter, hvarest man icke kan föda sin boskap hemma under sommaren, utan nödgas utackordera en del deraf på andra ställen. På östra Dal isynnerhet står boskapens antal icke i rätt förhållande till den vidsträckta öppna jorden, hvarföre åkern ej erhåller tillräcklig gödning.

Hornboskapen, af ursprungligen godt slag, är liten, men passar för orten vida bättre, än den större utländska, hvilken med här öfliga ut-

fodringssätt skulle gifva vida mindre afkastning, än den inhemska. På Baldernäs i Steneby socken är Engelsk boskap införd under sednare åren, och vårdas äfven efter sin natur och sina medfödda vanor, hvilka icke ohämnadt afbrytas eller ändras till något sämre. Oxar används allmänneligen i gårdsbruket, der jordegaren ej har för liten hemmansdel att föda ett par, då hästen föredrages, såvida en sådan kan underhållas på egendomen. Men ganska många bönder hafva hvarken oxe eller häst.

Allmänna boskapssjukdomar härjade åren 1598, 1601, 1648, 1667, 1750.

Hästarne, likaledes af gammal infödd ras, äro af medelmåttig storlek samt ihärdiga, isynnerhet på vestra Dal. Att på härvarande betesmarker vilja uppdraga hästar af större slag, lärer knappast lyckas.

Får underhållas till stort antal på vestra Dal och i Tössbo härad. Äro i allmänhet grof-ulliga och föga gifvande. En blandning med någon utländsk, härdig, ullrik sort, och en omsorgsfullare vård under vintrarne skulle tillskynda orten med all visshet fördubblad afkastning. Fåren hafva den gamla Svenska svarta, gråa och till en del hvita färgen. Så äfven med hornboskapen, hvilken i Wedbo härad liknar Finnarnes i norra Wermland, så till växt som färg, samt jemväl deruti, att många djur äro utan horn. Getter uppfödas numera till ringa antal, endast i de vestra och norra socknarne.

Svinkreatur underhållas i mängd uti den sädesrikare delen af landet, likaså gås-afveln der med fördel idkas.

ÅKERBRUKET. I äldre tider var detta mycket inskränkt. Nu deremot synes den öppna jorden i allmänhet vara större, än att hon kan vederbörligen brukas och häfdas. På de sista 50 åren har åkervidden, på ängens och betesmarkens bekostnad, blifvit ansenligen förökad, troligen nästan fördubblad. Det är nära nog en vurm att olikt och likt bryta upp jorden till åker, utan att man allvarligt varit betänkt på att öka hötillgången och ladugården. I förra tider sådde man litet, men gödslade väl. Nu tvärtom. Derföre är åkern vanligen mager och gifver icke den afkastning, som med bättre gödning skulle säkert förväntas. För att visa skillnaden mellan förr och nu, må anföras utur boskaps- och mantalslängden för år 1630[10] några exempel. I hela Frendefors pastorat

[10] Uti kammar-arkivet.

funnos då 697 mantalsskrifna karlar, nu 2.212. I Frendefors socken var hela utsädet 290 tunnor, i Brålanda 151 tunnor, I Ryr socken 119 tunnor, summa på 119 hemman i pastoratet 560 tunnor, eller omkring 5 tunnor öfver hufvud på hemmanet. Nu är utsädet mer än tiofaldt förökadt på det hela taget. Samma år såldes på Örs prestgård 10 tunnor. Men der föddes 6 hästar, 7 oxar, 20 kor och qvigor, 19 får, 14 svinkreatur. Pastor i Ferglanda sådde på prestgården 8 tunnor, födde 3 hästar, 9 oxar, 14 kor och qvigor, 6 getter, 20 får, 6 svinkreatur. I hela Dalboredden af Svanskogs socken funnos 83 karlmantal, nu 204. Då såddes 37 tunnor, föddes 30 hästar, 58 oxar, 228 kor och qvigor, 213 getter, 149 får, 19 svin. Dalboredden utgjordes den tiden af 10½ hemman. Nu innehåller Dalboredden 9⅛ mantal och hade år 1845 manspersoner, mellan 15 och 60 år, 238. Genom efterfrågningar och öfverslag är utrönt, att i Dalboredden för närvarande utsås 590 tunnor, födes 85 hästar, 20 oxar, 510 kor och qvigor, 20 getter, 836 får, 110 svin. Om samma förhållande gällde mellan utsäde och boskap 1630 och 1850, så borde nu födas i Dalboredden ett mångdubbelt större antal. I gamla dar, då man underhöll så mycken boskap, kunde åkern gödslas väl hvartannat år, och skulle följaktligen gifva afkastning derefter; i vår tid endast hvart 6:te år, som dock är det bäst ansedda åkerbrukssättet, men i allmänhet återkommer ej gödslingen förr än 7:de eller 9:de året, samt då ofullständigt. Nyodlad jord får vanligen vänta ännu längre.

Nyodlingar fortgå årligen, såsom redan är nämndt, med snabba steg. Man utvidgar åkern allestädes så mycket möjligen ske kan. Dervid nyttjades flåhackning för 20 år sedan, så väl på grund som djup jord. Torfven, upptagen med spade eller bred hacka, uppställdes i små högar på fältet att torka. Brändes sedan, hvarpå askan utspriddes. Första året erhölls vanligen en rik skörd. Derefter plöjdes. Men emedan växtmyllan uppbrändes, blef jorden försämrad. Ett annat, mindre skadligt sätt har sedan inträdt. Man plöjer fältet genast, tager 2:ne plogskifvor för hvarje åkerteg att brännas till aska. De afskäras med spade, uppställas till torkning, brännas och askan utsprides. Emellertid är denna gödning endast för första året, och hvad som blifvit brändt är utan gagn för framtiden. Deremot om denna torf upplades i högar att multna, helst hvarftals blandad med bränd, osläckt kalk, omskyfflad, och sedan, efter

att ett år hafva legat i hög, använd såsom gödningsämne, skulle sådant i hög grad förbättra jorden och löna kostnad och arbete. Men detta förfaringssätt, det bästa nu kända, fordrar ett par års tålamod och något förlag för uppköp af kalksten och dess bränning.

Wattenöfversilning är endast på ett ställe började, nämligen vid säteriet Wättungen i Bäcke socken, der brukspatron C. F. Waern anlade en sådan anstalt 1849.

Åkerbruksredskapen, plogen, harfven, välten, äro i allmänhet sedan äldre tider oförändrade, utom hos ståndspersoner, som antagit bättre redskap, på ett och annat ställe efter utländska mönster. Från och med $^1/_6$ till och med $^1/_9$ af öppna åkern gödes och besås med höstsäd, råg samt hvete. Det återstående begagnas till vårsäd. Så hos allmogen i allmänhet. Hos ståndspersoner ligga vanligen 1, 2, eller 3 niodelar af åkern i vall. hvilka bär klöfver- och timotejgräs, hvarigenom vårutsädet minskas. Detta växelbruk har varit nyttjadt omkring 40 år. Har äfven vunnit efterföljd hos de förmögnare bland allmogen. Småbrukaren deremot kan icke tillämpa växelbruket. Dertill har han alltför liten åkerrymd. hvilken helt och hållet behöfver användas till säd och potatis. Åkerns beredning för att emottaga sädeskornet är i allmänhet mycket ofullständig. I synnerhet gäller detta om trädes-åkern, hvilken allmännast plöjdes blott en gång, kort förr än man skall så höstsäden. När plöjningen skett, harfvas, gödslas ofvanpå och derpå genast sås.

Såningstiden för vårsäden infaller i början af Maj, — något år tidigare, — för höstsäden i Augusti och början af September. Slåttern börjas före medlet af Juli. Skördetiden inträffar efter medlet af Augusti. Grödan är allmänneligen inbergad innan 1:ste Oktober, så vida ej desto långvarigare nederbörd påkommer.

Sädesrior brukas icke. För vårsädens torkning å slättbygden sättas sädesbanden parvis jemte hvarandra i rader på åkern. Hvarje sådan rad innehåller, i olika socknar, 8, 10, 15, 16, 25, 30, 31 eller 32 band. Rågbanden deremot sättas i rundel, 8 à 10 band i hvarje skyl eller snes. Inom Tössbo härad förses en sådan kägelformig sädesrundel med hatt af ett större band eller nek. Dessa hopsatta sädesskylar hafva olika namn i särskilda härader och socknar. Således kallas

1 *Trave* (Tredive), *träfve*, som innehåller 16, 30, 31 eller 32 band.

1 *Stör* d:o 25 band, eller flera, lika med traven.

1 *Mufva* d:o 10, 25 band.
1 *Stuka* d:o 8, 10, 15, 16 band.
1 *Rök* d:o 10, 16 band.
1 *Kupa* råg d:o 10, 16 band.

Der tillgång är på skog, huggas unga granar till 7 à 9 alnars längd, afbarkas och spetsas i båda ändarne. Dessa störar nedsättas vid pass ¾ aln djupt i åkern på längre afstånd från hvarandra, hvarpå vårsädsbanden parvis fastbindas vid stören, med sädesaxen vända mot söder. Nederst omkring stören sättas likväl först 4 à 6 sädesband på åkern med axen uppåt, på hvilka de öfriga bundna sädeskärfven stödja sig. Detta kallas att *reda* eller *re*. Dertill begagnas *restol*, på hvilken karlen uppstiger efter behof, allt som redningen fortskrider uppåt. När säden sålunda är *redd*, anses den halfbergad, emedan den länge emotstår regn utan att taga skada. Den säd åter, som står på åkern i skylar, är vida mer blottställd.

De odlade gräsväxterna äro klöfver och timotej. Genom den naturliga ängens upplöjning till åker samt ingående i växelbruk, komma de sjelfsådda grässlagen att betydligt förminskas, emedan inga andra gräsfrön sås, än de nämnda. Att denna enformighet icke kan vara nyttig för boskapsskötseln, synes otvifvelaktigt. Genom ett väl skött växelbruk erhålles visserligen en större mängd hö, men att detta icke är lika begärligt och närande för boskapen, som det af många slag och arter blandade gräset på naturlig fet vall, har erfarenheten ådagalagt. Vicker odlas högst obetydligt.

Sädeslagen äro höst- och vårråg, höst- och vårhvete, korn, hafra, blandsäd af vårråg och hafra samt af korn och hafra. Hafran är hufvudsädet och utgör i tunntalet omkring 9 à 10 gånger mer än de öfriga. Ärter odlas ringa på östra Dal, än mindre på vestra. Linodlingen är äfven inskränkt och knappt mer än till nödtorftigt husbehof. Hampsådd sällsynt, och der hampa sås, är det endast på små jordland vid husen af några få qvadratfamnars vidd. Potatisodlingen är deremot idkad i stort, emedan denna jordfrukt utgör småbrukarens, torparens och backstugusittarens hufvudsakliga näring. Hos de förmögne läggas tusentals tunnor deraf i bränvinspannan. Kålroten odlas allmänt, ehuru ännu icke till kreaturs utfodring. Rofvor odlas än mindre och endast tillfälligtvis på små svedjeland.

Humla odlas numera till knappt husbehof. Förr till icke obetydligt afsalu inom Dalskogs och Hesselskogs socknar. Biskötseln idkas med fördel i Sundals och södra delen af Walbo härad. I öfrigt är den mer eller mindre försummad. Trädgårdsskötseln kan sägas vara nära nog ingen, utom på några herregårdar. Der de fordna sätesgårdarne kommit i allmogens ego, hafva trädgårdarne förr eller sednare gått ut. Kommer hemmansklyfningen att fortgå såsom hittills, är mer än sannolikt, att om hundra år knappast ett enda fruktbärande träd skall stå qvar.

Allmänna svåra missväxter har jag funnit antecknade för följande år: 1620, 1635, 1644, 1648—1650, 1652, 1660, 1666, 1672, 1675, 1686, 1689, 1690, 1693, 1719, 1747, 1748, 1772, 1781, 1782, 1785, 1798—1800, 1803, 1807, 1808, 1812, 1817, 1826, och nära missväxt 1837. Under sådana år har barkbröd måst anlitas i Wedbo samt delvis i Walbo och Tössbo, hvarförutan understöd måst lemnas af kronan. År 1809 skänktes hit af ett välgörande sällskap i London 200 tunnor hafra och 200 tunnor korn.

SKOGSHUSHÅLLNINGEN. Under hedna- och medeltiden var detta landskap till största delen en urskog, såsom dess namn *Marker* utvisar. Då öfvade man icke omåttligt den konsten att nedhugga omogen skog och till stor del bränna upp den vid stubben, hvilket här kallas att *kasa*, och derefter på den svedjade marken så råg. Det var egentligen Carl IX, som — först genom exemplet, användt på hans egendomar i Wermland, derefter genom inflyttade Finnar, hvilka redan 1583 voro i den orten[11], och tillika genom ett formligt påbud till Wermlänningarne d. 21 Sept. 1587[12], hvarmedelst hvarje bonde vid straff ålades att hvart år så en tunna råg i svedjefall, — gaf riktig fart åt detta skogsödande i våra vestra gränsorter. Det som då var en nödvändighet för landets uppodling och befolkning, har sedermera blifvit en af de mest verkande orsakerna till skogsbrist och deraf följande olägenheter.

Åren 1604—1611 hemtades en myckenhet ek- och furuvirke, mastträn, spiror, timmer, sågblockar och 30,000 "pipholt" samt plank och bräder och flera tusen famnar ved för statens behof till Elfsborgs befästning, till flottan, till slussarne vid lilla Edet och skutbyggnad vid

11 Hertig Carls registratur i riksarkivet s. å. fol. 6.

12 Derstädes 1587, fol. 50.

Timmervik i Gestads socken. År 1605 t. ex. flottades 200 grofva mastträn och 800 slussstockar utför "Ronnoma" strömmar och Trollhättan, hvaraf de sednare stannade vid Lilla Edet. Till Göteborgs befästande togos på Dal spiror och mastträn 1640—1642. Kronan hade äfven da stora, endast till skogsväxt dugliga trakter, som af ålder varit henne förbehållna till flottans behof. Af dessa var den betydligaste på östra sidan af stora Le, å norra och södra Kölvikens, Sunds, Walsebo område i Nössemarks socken samt Assleruds mark i Håbol. Den fredlystes 1640. Lades på karta 1694 af Bo Kämpenskiöld[13]. Enligt landshöfdingen Mackliers underdåniga skrifvelse den 14 Aug. 1695, hade denna intjällrade[14] trakt $5\frac{1}{2}$ mil i omkrets. Den bestod då af master, dubbla blockträn, spiror och stor, behållen timmerskog. Kronan hade dessutom flera allmänningar på Dal, beväxta med stor, skön ekskog, såsom Macklier förmäler. Kronoallmänningen Kroppefjäll låg vid Bollungen i Ryr socken af Sundals härad. En kronopark vid Hästefjorden i Frendefors, kronotrakten Tjurfjället i Ödeborgs och Torps socknar, jemte då skogbeväxta, nu nakna kronoöar i Wenern. Tillgången på skogseffekter var, isynnerhet på vestra Dal, länge ganska rik. Mast-inspektorn Er. Wallman kunde 1664 för kronans räkning vid ett enda hemman, Bön i Torrskog, låta hugga 100 mast-trän. Vid 1686 års riksdag klagade ombuden för Nordals och Tössbo härader, att ekskogen förgår deras ängar, åkrar och betesmarker, begärandes tillstånd få borthugga den odugliga. Att ingen brist var på ek i Wedbo ännu 1750, vill synas deraf, att Nils Kock då anhöll få hugga 300 sådana för byggnader vid sina manufakturverk Billingsfors och Gustafsfors. Sedan jordegaren genom förordningen d. 28 Okt. 1830 fått förvärfva fri nyttjanderätt öfver ekskogen, mast- och storverksträn, kan man vara förvissad att dessa icke skola besvära den odlade jorden. Ekar och mastträn äro redan så fullständigt undanröjda, att qvarlåtenskapen snart är räknad.

Till skogens utödande hafva äfven grannarne på vestra sidan Norrska gränsen i fordna tider något bidragit. Redan 1588 förmäles, att en

[13] I kongl. landtmäteri-kontoret portföljen D. Der förvaras likaledes: Karta öfver Kroppefjäll 1773 af Beckman; Rågångskarta öfver kronomastskogen 1785 af Lindskog; Karta öfver en kronopark vid Hästefjorden samt karta öfver rågången emot kronoskogen Kroppefjäll eller Bollungsskog 1800 af Dalin.

[14] Af medeltidsordet *Tjældra,* råmärke.

Norrsk fogde, Peder Bagge, olagligen köpt en ekskog på Dal, deraf han byggt skepp om några hundra lästers drägt[15]. 1619 såg Svenska regeringen sig tvungen antaga en skogvaktare, som skulle tillse, att icke något ekvirke fördes öfver gränsen. 1640 hade en Dansk borgare köpt en såg på Dal, från hvilken han förde tillverkningen öfver till Norge; och emedan ingen utom Sverige boende hade rätt att här hafva sågar, thy befalldes landshöfdingen fogligen förmana honom sälja tillverkningen till en Svensk man. Skedde detta icke, skulle sågen vederkännas under kronan. Vid 1686 års riksdag klagade Åmålsboarne, att Fredrikshalls borgare anlägga sågar och flottslussar vester på Dal samt föröda skogen. Landshöfdingen O. Gyllenborg inberättade 1725, att Norrmännen, mot förbud, årligen handlat några tusen tolfter timmer, hvilket sågverksegarne i Uddevalla fruktlöst sökte hindra. Desse hade låtit bygga en jagt och försett den med nödig besättning, att hålla vakt i Stora Le. Första vintern, då hon stod infrusen, blef hon uppbränd. En ny byggdes, och den derpå kommenderade löjtnanten tog mycket timmer i beslag. Men detta blef hemligen borttaget nattetid samt fördt öfver gränsen. I Okt. 1724 hade Norrmän med våld återtagit 209 tolfter, som han konfiskerat. I samma månad anhöllo Svenske strandridarne 90 tolfter, som Norrmän tagit på Dal; men då Norrskarne sköto skarpt på strandridarne, måste desse afstå från bemödandet att föra timret åter. 1723 hade gränsallmogen på Svenska sidan begärt få sälja skogseffekter till Norge, men i resolutionen på riksdagsbesvären s. å. fingo de afslag på denna begäran. Genom förordningen den 16 Juni 1729 stadgades ytterligare och upplifvades 1688 års författning, att trähandel på Norge var förbjuden, men lofvades, att Norrmännen kunde få flotta timmer från sina egna skogar genom Svenska vattendragen, dock under Svensk tillsyn samt 100 dalers vite för hvarje tolft Svenskt timmer, som befanns vara intaget. Enskilde Norrmän begärde och fingo tillåtelse till sådan flottning från sina egna skogar, såsom handlanden i Fredrikshall Mattias Wærn. Men tillåtelsen föranledde till hvarjehanda missbruk och klagomål, än det ena året, än det andra. Norrskarne gjorde 1742 svår åverkan på de Svenska skogarne. 1746 den 18 Sept. måste Svenska regeringen begära af den Danska att återfå det timmer, som uppsyningsmannen öfver timmerflottningen, rytt-

[15] Riksregistr. s. å. fol. 251.

mästaren Svinhufvud, tagit i beslag af handlanden Colbjörnsson i Fredrikshall, hvilket denne sednare funnit utväg att våldsamligen bortföra med tillhjelp af sina landsmän. Regeringen begärde äfven att Colbjörnsson måtte allvarligen bestraffas. Borgaren i Fredrikshall Hans Juel sökte att få begagna det tillstånd till timmerflottning, som nu aflidne Wærn 1741 bekommit; men konungen afslog denna begäran den 8 Jan. 1747, emedan intet annat medel fanns att förekomma öfvade underslef, hvilka ledde till stridigheter rikena emellan. 1748 den 21 Mars fann Svenska regeringen sig föranlåten beordra ett kompani dragoner till gränsen, att förekomma Norrmännens våldsamheter och deras åverkan på ekskogen i Bohuslän. I fall någon Svensk biträdde Norrskarne i deras skogsåverkan, var straffet för honom 20 par spö och förlust af eganderätten till hemmanet, hvilken öfvergick till närmaste laga arfvinge. 1748 hade Svinhufvud ånyo måst lägga beslag på timmer, som Norrmännen olagligen åtkommit. Danska ministern Wind besvärade sig deröfver. I svar derå yttrades, att en domstol af Svenske och Danske män borde förordnas till dylika klagomåls afgörande å ömse sidor, i annat fall och derest Norrmännen, efter vanan, skulle undandraga sig laga undersökning, vore man, till egna gränsers fredande, nödsakad vägra Norrskarne all slags flottning i de Svenska vattendragen. Samma år hade de likaledes företagit sig att olofligen kola i Serna skogar. Den ifrågavarande domstolens ledamöter sammanträdde i Fredrikshall den 23 Dec. 1749. De voro å Svenska sidan assessorn Dan. Tilas samt häradshöfdingen Carl von Numers, å Danska sidan justitierådet Paul Braunman och borgmästaren Ul. Fr. Larsen. Frågorna rörde så väl en emot kapten Ernst Colbjörnsen 1746 angifven oloflig timmerhandel i Sverige, bruten qvarstad och dervid föröfvadt våld, som ock dennes klagan öfver obillig medfart af ryttmästaren Svinhufvud, jemte flera stridigheter emellan denne och Norrska handlande. Domstolens sammanträden afbrötos den 29 Aug. 1750 af det oväntade skälet, att Danska ombuden, på grund af sina fullmakter, alls icke ville befatta sig med ransakning och afdömmande af några klagomål mot Norrmän, utan endast dessas klagomål mot Svenskar. I Febr. och April s. å. hade likväl Svenska ministern i Köpenhamn, baron Fleming, på befallning från sitt hof, yrkat lika vidsträckta och ändamålsenliga fullmakter för Danska ombuden, som de Svenska, men fruktlöst, hvarföre Svenska ombuden måste hemkallas, intill dess Danska rege-

ringen kunde förmås till ärligare handlingssätt. Jag har ej sett några dokumenter, som upplysa när eller om detta någonsin skedde. Konungen föranläts den 15 Okt. 1753 indraga den flottningsfrihet, som Norrmännen hittills åtnjutit och så många gånger förverkat. Men på Danska regeringens enträgna begäran blef detta förbud den 3 Juli 1754 lättroget upphäfvet, så att Norrskarne under 10 år, på vissa vilkor, finge flotta sitt eget timmer i de Svenska vattendragen inom Wermland och Dal, så langt i söder som på Stora Le, och 1756 den 6 Dec. förlängdes detta tillstånd på 25 år. Det dröjde dock icke länge innan nya klagomål inkommo öfver Norrskarnes olagliga förfarande under flottningarne. Regeringen måste den 23 April 1759 anbefalla krigskollegium låta postera militäriskt manskap på tjenliga ställen vid gränsen, för att hindra åtskiliga våldsamheter af Norrmännen. 1767 den 7 Dec. beslöt konungen låta anlägga en bombyggnad vid Smogesund. På 1770-talet samt 1780 och 1781 skedde oloflig timmerhandel flera gånger, och det i beslag tagna timret blef med våld bortfördt till Norge. Efter en så långvarig och obehaglig erfarenhet, och som tyckes alltför länge pröfvat det Svenska tålamodet, förklarade Gustaf III den 23 April 1782, att Svenska vattendragen skulle tillslutas för all vidare flottning till Norge[16]. Andra och lyckligare politiska förhållanden hafva sedermera inträdt mellan de Skandinaviska folken, så att "förvecklingar" af denna egenskap böra upphöra.

Om skogshushallningen i Wermland och på Dal hafva särskilda stadganden i äldre tider varit vidtagna. 1642 den 11 Mars, uti resolution på Brätte riksdagsbesvär, medgafs att borgerskapet i Brätte, Carlstad och Åmal, på föregånget meddelande och rådförande med landshöfdingarne, må upprätta ett kompani om masthandeln, så att dessa städer tillhandla sig alla master, hvilka kunde fällas i dessa provinser, deröfver städerna borde välja en direktor, som skulle föra ordentlig räkenskap, så att hvardera staden blefve delaktig af den vinst, som svarade mot dess omkostnad. Denna förening gaf likväl anledning till misshälligheter emellan städerna inbördes, emedan de icke noga efterlefde den träffade öfverenskommelsen. Till att ännu bättre härom reglera tillsatte konungen en

[16] Riksarkivet. Utdrag af utrikes expeditionens handlingar, om hvad som blifvit vidtaget till förekommande af de Norrskes olofliga utpraktiserande af Svenska skogsprodukter.

särskild kommission den 30 Aug. 1673 rörande skogarne och trävaruhandeln i Westergötland, Wermland och Dal, under ordförande af riksrådet Claes Stiernskiöld, till förekommande af den öfverflödiga och riket skadliga sågblocksutförseln. Allmogen sammankallades och afslöt i Carlstad den 21 Aug. 1674 kontrakt för Gilbergs och Nordmarks härader med städerna Carlstad, Wenersborg, Uddevalla och Åmål. Den 8 följande September slöts kontrakt i Åmål af samma städer med allmogen i Wedbo härad. Här, såsom i Wermland, fick ingen sälja mer årligen, än 12 tolfter af helt hemman, 8 tolfter af ½ hemman, 5 tolfter af ⅓ hemman, 3 tolfter af ¼ och ⅛ hemman. Dock icke dubbla blockar eller trän, som dugde till master och spiror. Timret borde säljarne lemna vid Långströmmen i Steneby socken, och betaldes der med 5 mark tolften, ⅔ af summan i penningar och ⅓ i salt. De, som lemnade timret vid Köpmannebro, fingo 7 mark tolften. Timmer från Töftedals, Eds, Nössemarks och Håbols socknar skulle lemnas vid Edsbotten, d. ä. södra ändan af Stora Le, mot 6 mark för hvarje tolft. Kontraktet tog sin början med 1675. Timret skulle vid islossningen och vårfloden vara utkördt, hålla i längden 6 alnar samt en god fot i gluggen[17]. Det var isynnerhet Uddevalla, som skördade af denna handel, derom Holmberg i Bohusläns beskrifning, 3:dje delen sid. 117, lemnar upplysning. I Örekilselfven hade intressenterna 24 sågar 1688, men antalet hade, enligt deras egen uppgift, 1725 växt till 32. För timmerflottningen ålåg det sågintressenterna att rensa vattendragen, men allmogen att laga vägarne. Öfver detta besvär klagade allmogen i Wedbo vid riksdagen 1693, så mycket hellre. som häradet måste upprätta 2:ne broar mellan Edsbotten och Lerbäck i och för timmerkörslen. Vidare klagades att man fick allenast en r:dr tolften sedan Uddevalla sågintressenter fått timmerhandeln, då det lemnades ofvan Ronekebron, och varorna, som bekommos, höllos i ganska högt pris. Den tid deremot, då timret fick säljas till Norge, betaldes det med 2 r:dr nedom sistnämnda bro. Dessutom vräktes timret oskäligt af herrarne i Uddevalla. Konungen remitterade d. 18 Nov. s. å. dessa besvär till landshöfdingens upptagande. Pastor i Ed, som på sina egor led svårt intrång af timmerrörelsen, erhöll 1692 den 14 Sept. lindring i taxan och gärden med 16 daler silfvermynt. Hela Dal klagade

[17] Original uti privilegiiboken i Åmåls rådhus-arkiv.

vid riksdagen 1769 öfver den skada, som skedde på egorna genom timmerflottningen, så att denna timmerhandel i mer än ett hänseende förorsakade landets invånare olägenheter och förluster. Emellertid var den alltid af styrelsen gynnad, från början till förmån för städerna och sedan för ett enskildt bolag. Den sjelfrådande Carl XII hade knappt en månad sutit på thronen då han den 23 Dec. 1697 gaf bolaget i julklapp $^5/_8$ kronohemman V. Ed, hvilket ännu ej återgått till kronan, ehuru sågbruksbolaget har upphört att finnas och timmerskogen på Dal nära nog likaså.

Efter otaliga klagomål utkom kongl. förordningen den 16 Juni 1729 huru med timmerhandeln i Dal och Wermland bör förhållas. Enligt densamma skulle Uddevalla sågbruksintressenter och öfriga städerna emottaga såväl furu- som gran- och gårtallstimmer tills vidare mot följande pris:

							Daler.	Öre.
1	tolft furublockar		à 6	alnar,	1 fot i gluggen		4.	8.
1	d:o	d:o	à 5½	„	12 tum i lilländan ..		3.	16.
1	d:o	d:o	à 5½	„	9	d:o........	3.	—
1	d:o	d:o	à 5	„	9	d:o........	2.	16.
1	d:o gran och gårtall		à 6	..	12	d:o........	3.	—
1	d:o	d:o	à 5½	„		....	2.	16.
1	d:o	d:o	à 5	„	9	d:o........	2.	—

allt i silfvermynt räknadt. Sågbruksbolaget i Uddevalla och öfriga städerna voro pligtiga gå allmogen till handa med förskotter uti allt hvad de till deras nödtorft betarfvade, så kärt dem ville vara att för sig allena behålla denna timmerhandel, och jemväl, om allmogen så åstundade, betala med kontanta penningar. Timmerlevereringen skulle ske i Maj och Augusti månader. Säljarne fingo tills vidare njuta 1674 års stadga till godo, så att på helt hemman finge huggas 12 tolfter årligen o. s. v. Stora trän af en alns diameter i lilländan skulle vid vite lemnas ohuggna och borde af jägeribetjeningen krönas. Landshöfdingen ålåg hålla hand deröfver, att icke skogarne genom denna handel medtogos, samt inkomma med förslag om minskning i det tillåtna tolftetalet, om så nödigt vore.

Gustaf III lossade de band, som funnos för skogarnes vård. Uti bref till landshöfdingarne den 23 April 1782 upphäfdes den af städerna Carlstad, Åmål, Wenersborg och Uddevalla utöfvade handelsrättigheten till vissa skogsdistrikter, samt förklarades timmerhandeln i Dal och

Wermland fri och oinskränkt. Detta var utan tvifvel en rättvis och helsosam åtgärd. Men då intet vidare band lades på timmerhuggningen, än att landshöfdingarne borde fastställa längden och tjockleken på de sågblockar, som finge gå i köp och salu, och alle mindre blockar vid vanliga hamnar och samlingsställen anhållas och konfiskeras, så blef det en hvar öppet att, om han så ville, på ett enda år nedhugga all den timmerskog han egde, som stod målet. Följden deraf uteblef icke heller länge. Landshöfdingen öfver Dal beklagade i allmän kungörelse den 21 Okt. 1796, "att det ena skogrika fältet efter det andra förvandlas till kala slätter, och, långt ifrån att återplantering någonsin kommer i fråga, har den högst förderfliga oseden, att bortbränna ljungen samt med den tusentals små skogsplantor, inrotat sig och gör all återväxt omöjlig, äfvensom att, sedan detta några gånger blifvit förnyadt, vidsträckta fält för alla slags växter blifvit ofruktbara". Dessa varningar hade ingen verkan. Genom kongl. brefvet den 28 April 1819[18] tilläts Wedbo härd samt Råggerds och Lerdals socknar i Walbo att till Norge utföra så mycket, "*som tillgångarne och egarnes omtanka medgåfvo*", mot en tull af 8 sk. tolften 5½ à 7½ alnars timmer, 9 sk. för 7½ à 9 alnars, 10 sk. för 9 à 12 alnars, 14 sk. för 12 à 16 alnars, 24 sk. för 16 à 20 alnars. Men huru skulle det gå, der omtankan icke sträcker sig längre, än till det tillfälliga eller uppgjorda behofvet? Utan tvifvel så, som det allmänneligen skett i detta landskap och flera andra, att mogna timmerträn äro uthuggna. Hvar man framfar — ingen socken undantagen — får man på tillfrågan höra, att den grofva skogen (*ståndskogen*) är slut samt endast ung skog återstår. Aldrig blir menniskonaturen i stånd att använda *obegränsade* rättigheter. Den *obegränsade makten* i samfundslifvet, vare sig hos den enskilde eller hos embetsväldet, förstör allt till mensklighetens ofärd. En för djup sakkännedom och erfarenhet i detta ämne bekant författare och varm vän af fosterlandets välgång har yttrat: "skogarne förstöras allestädes, så framt de icke genom positiva lagar blifva skyddade"[19]. Genom kongl. förordningen den 1 Aug. 1805 om skogarne i riket, är visserligen i 53 § uttryckligen förbjudet att

[18] Landshöfd. kungörelse s. å. N:o 145.

[19] N. G. Sefström, *Åsigter i frågan om fri kolhandel och skogshushållning i Sverige*, Stockholm 1846. En liten skrift, som kostar 40 sk. och förtjenar allvarligen studeras.

svedja å *sandmo* samt *bergaktig* och *stenbunden* mark, utanför åker, äng och rätta beteshagar. Men denna lag efterlefves icke och brott deremot torde sällan, om någonsin, blifvit åtalade. Uti landshöfdingens femårsberättelser förekomma bekräftelse på den hårda medfart, för hvilken skogarne äro utsatta. Deri heter det: "ett ofta omåttligt och föga väl beräknadt svedjande, stark kolning och mindre noggrannhet vid förefallande hyggen bidraga *synnerligast* till skogarnes förminskning. Dertill har ock den starka hemmansklyfningen, med deraf följande och årligen tillkomna nya bostäder bidragit. Närmaste verkan af ekarnes öfverlemnande mot lösen har varit, att de blifvit nedfällde, isynnerhet å mindre hemmansegor. Möjligen vore dock skogen för framtiden tillräcklig för behofvet, derest en bättre hushållning skulle kunna vinna inträde, hvilket dock ej torde kunna ske snart i en ort, der skogarne hufvudsakligt tillhöra allmogen". Man kan tryggt tillläga: det sker aldrig allmänneligen förr än ytterlig brist uppkommer, mångenstädes icke ens då, hvarpå flera exempel erbjuda sig. Allmänheten har aldrig varit, blifver aldrig statshushållare. Att i ett statshushållningsärende, såsom detta, öfverlemna allt åt den enskilda omtankan, åt den obegränsade friheten, det är att gifva allt till spillo. Samhället är likväl icke till för ett eller annat år eller blott för en mansålder. Lagstiftningen och vården om lagarnes efterlefnad måste derföre i mer än ett fall begränsa den enskilda friheten, så att icke, uti den närvarande mansåldern, vilkoren tillintetgöras för statens fortfarande och välbefinnande i de följande tiderna. Emellertid förfares temligen allmänt i Sverige pa ett sätt, som om skogen vore landets värsta fiende och man icke behöfde jorden till annat än säd och gräs, — skogen till intet annat än penningar. Man sätter väl stundom den under förmyndare, hvilken misshushållar med sin enskilda förmögenhet i öfrigt, men icke den, som förstör ett bland de vigtigaste vilkoren för lifvet i ett hårdt klimat.

När och på hvad sätt kronan blifvit qvitt de mindre parkerna härstädes, är mig obekant. De 2:ne större deremot, nämligen *Kroppefjäll* och *Kronomasteskogen*, hafva till följe af rikets ständers allmänna beslut och kongl. kammarkollegii cirkulär till konungens befallningshafvande den 14 April 1824, om en förändrad reglering med kronoskogarne och allmänningarne i riket, öfvergått till enskilda personer. *Kroppefjäll* innehöll 3,847 tunnland och upplåts mot bestämd afgäld till innehafvarne af

angränsande hemman, Buxåsen, Bollungen, Paradiset och Sjöbotten. Hela kronoparken skattlades 1834 till 5/32 hemman med 1½ lispund smör i årlig jordeboksränta samt särskild hemmantalsränta. *Kronomasteskogen* i Wedbo. Nössemarks och Håbols socknar, som 1695 uppgafs vara 5½ mil i omkrets, innehöll 9,164 tunnland år 1830. Enligt kongl. brefvet till kammarkollegium den 21 Dec. s. å. och på grund af kollegii underdåniga *tillstyrkan*, uppläts denna kronoskog, "*utan ränta eller skattelösen*", till hemmanen 1 Norra, 1 Södra Kölviken, 1 Sund, ¼ Wallsebo och 1 Asslerud, för att dem emellan efter hemmantalet fördelas. En sällspord frikostighet! Dessa hemman egde förut en areal af 5.890 tunnland. Vederbörande undersökningsmän hade föreslagit i ränta ½ kappe af tunnlandet, och hemmansboarne begärt att, så härefter som hittills, få taga af skogen till husbehof och begagna marken till mulbete samt skattelösa trakten mot *minsta möjliga afgift*. I det kongl. brefvet synes, att trakten blifvit vid den särskilda undersökningen beskrifven såsom till största delen bestående af fjäll och kala berg, utan annan vegetation än mossa och ljung, äfvensom kärr och sjöar, äng och skogsmark, likasom att jordmonen på och mellan fjällen ingalunda vore till skogsväxt tjenlig. Besynnerligt förefaller, att en sådan steril och oduglig mark fått namn af *masteskog*, — att den, såsom ovan anfördt är, 1695 hade en myckenhet master och andra grofva trän, — att den förut, eller 1640, varit fredlyst för åverkan, — att kringliggande hemmansboer vid sjelfva undersökningen begärde afverkningsförmån af *skogen* till husbehof och *marken* till mulbete. Och likväl bortskänkte kronan den för — intet. Författaren kan ej lösa denna gåta.

JORDEGENDOMENS SAMT ANDRA BÖRDOR.

TILL KRONAN. Så länge menniskorna befinna sig i naturtillståndet, der eganderätten förvärfvas och skyddas af näfrätten, eller, såsom i djurriket, af den större listen eller styrkan, blifver ej fråga om skatter. Men när samhällen uppkomma till gemensamt inbördes skydd och välbefinnande, blifva de nödvändiga. De äro en följd af menskliga bildningens utveckling och skola fortfara med den. Tager man bort dem, sönderfaller samhället och man återgår till det råa naturtillståndet. Att vilja vara dem qvitt, är således att icke inse eller icke värdera ett ordnat samhälles förmåner.

Svenska folket har alltid beskattat sig sjelft, och dervid af ålder afsett landskapernas olikheter. Mellan ytterligheterna, — Skåne och Lappland, — ligger en mångfald af skiljaktigheter i orternas naturliga beskaffenhet, tillgångar, näringar och medel till skattebidrag. Det lämpligaste sättet att gifva skatt är väl det, att medborgaren lemnar sådant, som han kan lättast åstadkomma i varor eller deras värde. Sålunda, att Skåningen icke taxeras till renshudar och Lappen icke till spannmål, jordbrukaren icke till bergsprodukter, eller den till trävaror, som ingen skog eger, o. s. v. Så tänkte och handlade våra förfäder, och det med rätta.

Jordegendom är det säkraste medlet för menniskans uppehälle. Allt annat är underkastadt större vanskligheter och förändringar, hvarföre jorden också blivit påräknad såsom säkraste källan för skatt. I allra äldsta tider utgjorde en hvar jordegande bonde skyldigheter, utan afseende på värdet af hans jord, hvarföre skatten upptogs efter *mantalet*, d. ä. efter *antalet af män*. Sedan hemmanen blefvo bättre uppodlade, det ena hade bättre jord eller större utrymme än det andra, begynte man finna olämpligheten deraf att alla skulle skatta lika. Då uppkommo skattläggningar. Men längre fram i tiden skedde åter den förändring, att icke vidare förhöja jordräntan, ehuru hemmanet kunnat i godhet och värde blifva fördubblat, ja flerdubbladt, — ett undseende eller grundsats, som icke gällde om annan egendom. Så t. ex. om den högre omtankan och verksamheten förbättrade ett jernbruk, såg eller qvarn, med flera härdar, ramar eller stenpar, hvarigenom dessa gåfve egaren större afkastning, så åsattes dem äfven högre grundränta. Med jordegendom icke så. Ett hemman utan odlingsmark har således icke haft nytta af detta *privilegium*, hvilket kommit andra hemman med vidsträckta odlingsmarker i rikt mått tillgodo. Detta har föranledt till den ofta sporda klagan öfver ett vidunderligt och obilligt beskattningssätt, utan att man synes hafva gjort sig reda för hvaruti rätta felet består. Det har likväl blifvit liksom en grundsats vid jordegendoms-förhållanden, att den lofliga större odlings- eller näringsfliten icke bör betungas med högre grundskatter. Detta är alldeles motsatsen till det förnuftiga. Emedan skatter behöfvas, så måste väl den större tillgången rundeligare bidraga dertill, än den mindre. Man tror sig väl jemna förhållandet genom taxering till bevillning. En omätlig missräkning. Den som känner huru dervid

tillgår och alltid kommer att tillgå, så länge metoden handlägges på tusentals olika ställen i riket, af ännu flera tusen olika personer, utan tillräcklig kontroll, vet äfven att man härvid icke träffar det rätta och att saken icke dermed är hjelpt. Sedan jordegendomen under tidernas längd gått emellan mångfaldiga händer genom köp och salu, och köpskillingen rättat sig efter fastighetens förmåner och olägenheter, kan någon ändring i nuvarande grundränta icke ske utan orättvisa och ingrepp i eganderätten. Om räntan nedsattes för en, men icke för en annan, skulle sådant endast lända till förmån för den för tillfället varande innehafvaren, men icke för nästa köpare, hvilken finge betala egendomen så mycket mer, som skatten blifvit lindrad. Öfriga samhällsmedlemmar, hvilka ingen lindring fått, skulle deremot deltaga i fyllnaden af statsbristsumman. Vore visserligen icke rättvist. Deremot synes, i likhet med hvad som sker vid vattenverken och andra inrättningar, de förbättringar, hvilka jorden — af hvilken natur som helst, skatte, krono eller frälse, — *härefter* emottager, böra anses till ny skatteläggning, så vida lika grundsatser och billighet i skatteväsendet få göra sig gällande. All annan hufvudsaklig förändring uti nuvarande grundräntor vore en rubbning i samhällskontraktet, hvars helgd och bestånd en hvar fastighets- och icke fastighetsegare med trygghet påräknar.

Klagan öfver skatternas tyngd är urgammal och höres i alla länder. Så äfven öfver deras fördelning. Man vill njuta af samhällets förmåner, men ogerna draga dess bördor. Den som tror och kan yttra, att Sverige har den mest vidunderliga, obilliga och oriktiga beskattning som något land kan uppvisa, pratar om det han icke studerat, icke öfvertänkt, icke känner. Man jemföre t. ex. vår beskattning med Franska beskattningen på landtmannavaran vin. För vinet betalas icke mindre än 13 olika afgifter till staten vid särskilda tillfällen för en och samma vara, och 2:ne gånger till städerna. Och likväl bibehölls detta beskattningssätt 1849 (ehuru intrassladt och betungande det synes för oss Svenskar) hellre, än att kasta sig uti ett nytt, som kunde blifva än sämre. Huruvida klagan öfver skatternas tyngd och fördelning är skälig eller icke, bevisas bäst af det förhållande, att den klass af medborgare, som innehar största delen af jorden och mest skulle lida af skatternas vidunderlighet, likväl öfver hela riket förmår inköpa af andra medborgsklasser högst betydligt, såsom ådagalagt är i justitie-statsministerns årliga berättelser, samt

att välmågan hos den besutna allmogen märkeligen tilltagit under de sista 30 åren.

Efter denna inledning vilje vi nu vända oss till den äldsta *jordeboken* för Dal.

Innan jordeböcker upprättades, en sak som Gustaf I lärde af de katolske andelige, hvilka hade längder på sina gods långt förr än kronan hade sådana, var skatteväsendet i mycken oreda och osäkerhet. Men de första försöken i denna väg voro bristfälliga. Äldsta nu befintliga jordebok för Dal 1540 är hvarken redig eller fullständig, brister, som länge åtföljde dessa handlingar och hvilka ännu icke allestädes lära vara fullt afhjelpta. Såsom exempel på *oredan* må anföras, att Wårviks stom upptages både i Steneby och Wårviks socknar; Torrskogs stom i Ödsköld och tillika i Torrskog: Tydjesäter i Lerdaln finnes under Rännlanda; Asslebyn i Steneby igenfinnes i Håbol; Jerns sockens hemman äro 1571 upptagna i Holms socken. Blekan och Korsgården äro ännu i 1609 års jordebok införda under Gunnarsnäs, men i samma års kronotiondelängd, hvilken fördes af pastor, stå de, såsom sig bör, i Dalskog. År 1625 finnes Blekan i Gunnarsnäs sockens jordebok. På jordeböckernas ofullständighet kunde en myckenhet exempel anföras. Ofvannämnde Asslebyn kom ej in uti Steneby sockens jordebok förr än 1589; Norebyn i samma socken likaledes icke förr än 1605, men finnes i den af pastor förda kronotiondelängden redan 1550, således 55 år innan hemmanet upptogs i kronans jordebok, hvilken fördes af häradsskrifvaren. Orsaken till denna jordeböckernas otillförlitlighet må nu vara hvilken som helst, visst är att den finnes.

I början af de äldsta jordeböckerna brukades införa en underrättelse huru jordeboksräntorna utgingo. Detta kallades ortens *undervisning*. Denna undervisning uti Dals äldsta jordebok i kongl. kammar-arkivet i Stockholm för 1540 börjar sålunda:

"Dall är deleth och lagdh udhy fäm Härredher som är Sundals Härrede: Nordals: Warbo: Webo och Tissbo Härreder: Dogh synnerlighen hvarth härrede för segh beschreffvith med sijn årligha uthskyllan.

Ytherligare är vetandis' ath Huffvuth skathenn aff forschriffne härreder uthgiörs årlighan udhi smör och inghen annen skath.

Ther nästh är agthendis athe holle årlighan fogthen fodringz häster:

thed är årlighe Konungz hästher: hvar fuldsettin skattebonde holler årligha fogthen 6 hesther: halffwe skattebonde 3: Cronolandbönder 6: Kircke och Frelsis landbönder hvartere 2 hestar.

Ithem än holle forschriffne Skattabönder hvart fierde åår Konungz hästher: hwar fuldsätin skattebonde 4. hesther: halffve skatteböndher: 2. Cronobönder 4. Landbönder 2 hestar.

Ithem hvar Kirckes: Bispes: och Kirckes landbor holle årlighan hvar 2 Biskopz hästhar".

Utur den fullständigare, oskadade jordeboken för 1541 må anföras följande *undervisning* till upplysning om gamla skatteförhållanden:

"Ther nesth är vetandes att hoffuodtt scatten aff förb:de häreder utgiörs ecke effter någott besynnerligitt sätt, uthan såsszom them aff aller påå lacht waritt haffr hvilken Scatt uttgiörs allenast udii Smör och ingen annann Scatt och recknas 24 marcer udii pundett.

Samaledes är och i samma härede 8 capell hvilke lagde äre årligann effter en stadga for Biscopz tienden så att aff hvartt cappell utgiöres 2 *Lisp.* smör for förschriffne Biscopz tiende.

Widare the Kyrkior som liggia påå Daall som rett sockne lagde äre och lagde for theres Biskopz dell effter en årligh stadga szåsom hvar kyrkia och sockn är stoor tiill och them aff aller på lachtt är dog utgiöre the årligan kiöör och om the haffua bätre machtt tiill oxer än kiör szå utgiöre the en gill oxe för hvarie 2 kiör hvilkitt i Regenskapenn framdeles vell formelles.

Ytterligare hvar hæll Scattebonde håller årligan tiill szin fodringh Fougten 6 hester och 4 Konungz hester hvartt fierde åår och halff Scattebönder hålle årligan 3 fougte och 2 konungz hester hvartt fierde åår Tesliges Cronobönder holle och årligan 6 fougte och 4 konungz hester hvartt fierde åår. Men Kirkie och Preste Landbönder hålle årligan 2 fougte 2 Biskopz och hvar fierde åår 2 Konungz hester och Frelsses Landbönder 2 fougte och 2 konungz hester hvartt fierde åår.

Först aff Sundals Herede.

Item är vetandes att udii szamme Herede äre 2 prestegeldh nempliga Bolsta och Frendefors geldh Therudii äre 140 hele scattebönder ther aff är en Lensman frii tiill 6 *Lisp.* smör szåå är ther 139 och 20 halffue Scattebönderne rentta årligan tiill hopa Scattesmör 2 lester 2 tunnor 2½ *Lisp.*

Item än äre udii szamme herede 2 Cronegårder och en Cronequernn Rentta årligann tiill hopa Scattesmör 8 *Lisp.*

Item än är i för:de herede ett Cappell benempd Mustesäter aff hvilkitt utgiörs årligan effter en stadga smör för Biscopz tiendhe löper Biscops tiende smör 2 *Lisp.*

Samaledes är merkiandes att udii szamme härede eller 2 presteгeldh äre 7 kirkior aff hvilke utgiörs årligan Biscops Tiende kiör effter en stadga szåsom hvarie kyrkie påå lacht är och om szå är att the icke kunne åstadh komma altt kiör szå utgiöre the en gill oxe för hvarie 2 kiör löper annathere 18 kiör eller 9 oxar och utgiorde the anno 41 Biscops tiende oxer 2 str. kiör 14 str.

Konungz sacköre penn:r	....	166 marc dansca.
Biscopz sacköre penn:r	....	16 marc dansca.
Biscopz sacköre oxer	....	5 st.
Städzle oris oxer	....	7 st.

Thessliges håller hvar hell scattebonde årligan fougte hester 6 och hvartt 4:de åår for Konungz fodringen 4 hester och hvär halff Scattebonde håller 3 fougte hester och hvartt fierde åår 2 Konungz hester och äre hele Scattebönderne 140 Theraff en Lenssman frii szå är igen 139 och 20 halff Scattebönder Löpr fougtehester 894 hester.

Item håller och hvar Cronobonde årligen 6 fougte hester och hvartt fierde åår 4 konungz hester och äre Cronebönderne 2 och en qvernn af hvilkin ingen gestningh hålles löper fougte hester 12.

Item yterligare Kyrkie och Prestelandbönder udii szamme härede äre 32 hvar årligan till 2 fougte och 2 Biscopz hester och hvartt fierde åår för konungz fodringen 2 hester Löper fougte hester 64. Biscopz hester 64.

Item Frelses landbor udii szamme herede äre 27 hvar tiill 2 fougte hester hvartt fierde åår för Konungz fodringen 2 hester Löper fougte hester 54.

Summa påå the partzeler szom aff forscreffne herede uttgiorde äre Löper

Konungz sacköre penn:r	....	166 marc dansca 5 öre.
Biscopz	....	16.

Scatte smör 2 lester 2½ tunnor 2½ lisp.

Biscopz tiendesmör .... 2.

Biscopz tiende oxer 2, kiör 14 st. Sacköre oxer 5. Städzlöre oxer 7. Fougte hester 1024, Biscopz hester 64.

Nordals herede.

Item udii samme herede är ett prestegeldh benempdt Örs geldh. Therudii äre 60 hele scattebönder Theraff är en Lensman frii tiill 3 *Lisp.* smör Så är igen 59 och 8 halff scattebönder Renta årligan Scattesmör 9 tunnor 4½ pund.

Item är udii samme herede 4 Cappell[20] och renta årligan effter en stadga aff hvartt Cappell 2 lisp. smör för Biscopztienden löper Biscopz tiende smör 8 lisp.

Konungz sacköre penn:r	32½	m. d:ca 4 skelr
Biscopz Sacköre penn:r	6	m. d:ca
Konungz Sacköre Oxer	12	st.
Städzlöre Oxer	1.	

Jtem sameledes är uti samma Härede eller Prestegeldh 3 kyrkior af hvilka utgöres årligan Biscopz Tiende kiör effter en stadga så at om så är the icke kunna åstadkomma kiör szå utgöra the en giill oxe för 2 kiör och böre the Renta årliga kiör 6 är utgiortt Anno 41

Biscopztionde: Oxer 1 st., Kiör 4 st.

Thesslikes håller hvar hell Scattebonde årligen Fougte hester 6 och hvartt fierde åår 4 Konungz hester. Samaledes håller hvar halff Scattebonde årligenn 3 fougtehester och hvartt fierde åår för Konungz fodringen 2 hestr och äre hele Scattebönder 60, ther aff är enn Lensman frij Så äre igen 59 och 8 halffve Scattebönder

Löpr Fougte Hester ....378 hester.

Item Kyrkie och Preste Landbönder udii samme härede äre 13 hvar tiill 2 fougte och 2 Biscopz hester och hvar fierde åår 2 konungz hester löper fougte hester 26 Biscopz hester 26.

Item Frelses landbönder tiill 2 fougte hester och hvartt fierde åårs Konungz hester är 12 löper Fougte hester 24 Summa Fougte hester 428 Biscopz hester 26.

Warbo herede.

Item udii ssamme herede är 2 prestegeldh nempliga Högsetter och Färielandh Her udii äre hele scattebönder 105 ther aff är en Lensmann

[20] Dessa kapell voro troligen Östanå, Jern, Skållerud och Dalskog.

frii tiill 4 lisp. smör Så är igenn 104 och 8 halff Scattebönder Renta årligann tillhopa Scattesmör 1 lest 4 tun:r 3 *Lisp.*

Item är och udii samme herede 8 kyrkior aff hvilke utgiörs årligann Biscopztiende kiör effter enn stadga oc löper årligann på förscreffne kyrkior 13 kiör Menn om the ecke kunne komma åstad altt kiör ssä utgiöre the en gill oxe för 2 kiör och utgiorde the anno 41 Biscopz tiende oxer 4 kiör 5 st. Konungz saköre penn:r 78 marc dansca 4 sklr Biscopz saköre penn:r 8 marc dansca sölff 16 lodtt Konungz saköre oxer 24 st. Biscopz 6 Städzlöre oxer 8 st. Husserött oxer 1 st. Restantie oxer pro anno 40 1 st.

Thesslikes holler hvar hell scattebonde årligann 6 fougte hester och hvartt fierde åår 4 konungz hester samaledis hvar halff scattebonde holler 3 fougte hester och hvartt fierde åår 2 konungz hester och äre hele Scattebönderne 105 theraff är enn Lensmann frii szå är igen 104 och 8 halffve scattebönder löper Fougte hester 648 hester.

Item kyrkie och Prestelandbönder äre 24 hvar tiill 2 fougte 2 Biscopz och hvartt fierde åår 2 konungz hester löper Fougte hester 48 Biscopz 48.

Item änn är i förscr:ne herede 51 frelsis landbor hvar till 2 fougte heste och hvartt fierde åår för konungz fodringen 2 hester löper fougte hester 102 Suma Fougte hester 798 Biscopz hester 48.

Webo herede.

Item udii Webo herede är 2 prestegieldh nempliga Eedz och Steneby prestegeldh therudii äre 174 hele scattebönder ther aff är Lensmannen frii till 5 lisp. smör Ssä är igenn 173 och 15 halff scattebönder Renta årligann tiill hopa Scattesmör 1 lest 10 t:or 4 lisp.

Item änn äre i szamme herede 3 Cappell[21] aff hvilke utgiörs effter en stadga smör för Biscopztiende löper Biscopztiende smör 6 lisp.

Item samaledes äre och i förscr:ne herede eller 2 prestegeldh 11 kyrkior aff hvilke utgjörs årligann Biscopz tiende kiör effter enn stadga så att thett bör årligann utgiöres 18 kiör Menn när the haffva ecke machtt att utgiöre them alle szå utgiöre the 1 gill oxe för 2 kiör och utgjorde the anno 41 Biscopz tieende oxer 6 st. kiör 6 st.

Item änn är udii szamme herede ett litett ålefiske tiill hvilkitt fougtenn håller Lanen till och settz ther till en bonde som ther nest boor hvilken

21 Noreby, Tissleskog och Bäcke.

szåsom achtar påå fiskett ssä lenge ålen tagz och figz ther anno 41 Åall 3 lisp.

Konungz Saccöris penn:r	55 marc:r dansca
Kon. sacköre sölff	4 lodtt
Biscopz	55 m. d:ca
Biscopz sacköre sölff	20 lodtt
Kon. sacköre oxer	18 st.
Biscopz sacköre oxer	13 st.
Städzlöre oxer	9 st.

Thesliges håller hvar hell Scattebonde årligann 6 fougte hester och 4 konungz hester hvartt fierde åår och hvar halff scattebonde håller 3 fougte hester och 2 konungz hester hvartt fierde åår och äre hele scattebönderne 174 theraff är enn Lenssmann frii sza är igenn 173 och 15 halffve Scattebönder löper fougte hester 1083 hester

Item Kyrkie och Prestelandbönder i szamme herede äre 28 hvar till 2 fougte och 2 Biscopz hester och hvartt fierde åår för konungz fodringen 2 hester löper Fougte hester 56 Biscopz hester 56

Item frelsis landbönder tiill 2 fougte och 2 konungz hester hvartt fierde åår äre 28 löper fougte hester 56 hester. Summa fougtehester 1195 Biscopzhester 56.

Tisbo herede.

Item udii samme herede är 2 prestgeldh therudii äre 77 hele scattebönder ther aff är enn lensmann frii till 5 pundh smör Ssä är igen 76 och 3 halffve Scattebönder Renta årligann till hopa Scattesmör 7 t:r 4½ *Lisp.* 4 marchepund

Item än är enn Cronegårdh udii samme herede Renter årligann Scattesmör 2 lisp.

Item samaledes äre i försсr:ne herede eller 2 prestegeldh 6 kyrkior aff hvilke utgiörs årligann Biscopz tiende kiör effter en stadga och löper aff them årliga kiör 10 st. och kunne the ecke altidh komma them alle ut szå utgiöre the en oxe för 2 kiör och utgjorde the anno 41 Biscopz tiende oxer 2 st. kör 6 st.

Konungz sacköre penn:r	5½ m. d:ca
Biscopz	74 marc
Konungz sacköre oxer	8.
Biscopz	4.

Städzlöre oxer .... 4.

Thesliges holle för:ne hele scattebönder årligann hvar 6 fougte hester och 4 konungz hester hvartt fierde åår och hvar halff scattebonde holler halffparthen mindre och äre hele scattebönderne 77 Ther aff är en Lensmann frii Szå är igen 76 och 3 halffve scattebönder löper fougte hester 465 hester

Item än holles aff en Cronegårdh årligann fougte hester 6 och 4 konungz hester hvart fierde åår löper fougte hester 6.

Kyrkie och prestelandbönder våre inscreffne anno 40, 20 Ther uttaff är en halff scattebonde en är frelses landbo och en är lagdt till Högnetorpp benempdh Strandh Szå äre igen 26 hvar till 2 fougte 2 Biskopz och 2 Konungz hester hvartt fierde åår löper fougte hester 52 Biscopz hester 52

Item frelses landbönder udii sama herede äre 15 hvar till 2 fougte och 2 konungz hester hvartt fierde åår löper fougte hester 32 Summa fougte hester 555 Biscopz 52.

Suma på the Parttzeler som utgiorde äre aff Dall .. Anno .. 41.

Konungz sacköre penn:r .... 339 m. d:ca 5 sk. i hvita
Biscopz sacköre penn:r .... 159 m. d:ca
Konungz sacköre sölff .... 4 lodtt
Biscopz .... 36 l.
Scattesmör 6 lester, 9 t:r 12 lisp. 1 p.
Biscopz tiende smör .... 1 t:na
...... oxer .... 15 st.
...... kiör .... 35 st.
Konungz sacköre oxer .... 61.
Biscops .... 28.
Städzlöre oxer .... 29.
Hussrött oxe .... 1.
Restantie oxe pro anno 40 .... 1.
Fougte hester .... 4000.
Biscopz hester .... 246.

Derefter följde jordeboken, upptagande smör-räntan af hvarje hemman jemte kungshästar och årlige hästar, sålunda:

"Årligh Skath affh Daall konungx fforningh och åårligh fforningh ...... Anno ...... 15401.

Sundalzs herrath. Burstadh geldh

Item aff Ager i skatth	....	iiij p:d ssmör
ffor Konungx fforingh	....	iiij hester.
ffor orligh fforingh	....	vj hester.
Item aff Ekaboll i skath	....	ij p:d ssmör

o. s. v. I jordeboken och redovisningen hafva sedan den tiden många och stora förändringar blifvit vidtagna. Då, såsom nu, intogs icke kronotionden, eller, som den då kallades, kyrkotionden, emedan den berodde af årsväxten samt redovisades genom längder, hvilka fördes af presterskapet. Då, såsom nu, redovisades de årliga gärderna särskildt, hvilka motsvarade den närvarande bevillningen.

Det skulle vara af intresse att kunna anställa jemförelse i allt mellan skatternas belopp under Gustaf I samt derefter och i vår tid. Men dertill saknas nödiga handlingar. Så mycket synes likväl säkert af för hand varande räkenskaper, att den under samme konungs regering föga uppodlade jorden utgjorde jemförelsevis uti räntor, tionde och gärder mer än nu och således var högre beskattad. Då togos äfven nära nog alla statsinkomster af jordbruket. Man hade ock i äldre tider en nu okänd, tung kronobörda genom skyldigheten att utgöra dagsverken till kungsgårdarne och flera ställen, såsom vid Leckö, vid Elfsborg och på Edsvägen mellan Wassbotten och Trollhättan. Derjemte andra afskaffade bördor, t. ex. lagmans- och häradshöfdinge-räntorna m. m. Kongshästarne betaldes vida högre än nu. För 20 sådana utgjordes 1604 en god oxe, — nu 1 r:dr 16 sk. Och sedan de under mångfaldiga benämningar utgående årliga gärderna! Någon gyllene tid fanns icke fordomdags, hvarken i afseende på skatternas belopp, ej heller i tillfället att få sitta i ro och förkofra sig. Tvertom herrskade då en hård jernålder.

Mycken svårighet möter äfven, då man vill utreda beloppet af nuvarande utskylder, hvilka särskilt utgöras af jordbruket, helst räntor af vissa verk och inrättningar i räkenskapen öfver kronouppbörden sammanföras med hemmansräntorna, såsom nedanför kommer att synas. Jag måste således inskränka mig till meddelandet af ordinarie räntan, sådan den, så väl för verk som jord, är bokförd 1848, summariskt för hela landet.

Ordinarie räntan.

Den består af 1:o årliga jordeboks- och persedelräntan, 2:o af hemmantalsräntan.

1:o *Årliga jordeboks- och persedelräntan.*

	Efter årets markegång.	Banko.	
Penningar	128:	28.	$7^{17}/_{20}$
Smör 2113 lisp. 6 p. à 6: 5. 4.	12,914:	29.	4.
Gäddor 1½ lisp. à 3: 24.	5:	12.	—
Malt 16 t:r 14 kappar à 5: 32.	93:	7.	—
Hafra 6 tunnor à 3: 16.	20:	—	—
Fläsk 5 p.	—	36.	—
Får. ¾	2:	—	—
Gås. gödd ½	—	20.	—
Höns ½	—	6.	—
Ägg ½ tjog	—	8.	—
Svin ½	1:	32.	—
Lingarn ½ p.	—	16.	—
Lärft $11\frac{1}{3}$ aln	2:	40.	—
Städjeoxe $1\,^{33}/_{48}$ à 21: 32.	36:	27.	—
Foderoxe $1^{17}/_{48}$ à 10: —	13:	26.	—
Halfbottenbräder, finskurna 77 tolfter 8 st. à 6:32.	517:	37.	4.
Dito grofskurna 143 tolfter 8 st. à 1:32	239:	21.	4.
Dagsverken 776¾ à 18 sk.	291:	13.	6.
Ål. 1 lisp.	3:	—	—
Årliga hästar 4375¼ stycken à 4 sk. 10 rst. ..	440:	27.	½.
Kongshästar 3038⅛ d:o à 3 sk. $2^{2}/_{5}$ rst. ..	202:	26.	—

Jordeboks-spannemålen upptages här nedan vid hemmantalsräntan.

2:o *Hemmantalsräntan.*

Gärden af $770^{9}/_{32}$ mantal eller hemman à 1:26.	1,187:	24.	9¾.
Byggnadshjelpen af dito à 42 sk.	673:	47.	9¾.
Boskapspenningar af $767^{9}/_{32}$ mantal skatte och krono à 32 sk.	511:	25.	—
Dito af $158^{13}/_{24}$ mantal frälse à 16 sk.	52:	40.	8.
Skjutsfärdspenningar af $770^{9}/_{32}$ mantal skatte och krono à 1 r:dr	770:	13.	6.
Dito af $158^{13}/_{24}$ mantal frälse à 24 sk.	79:	13.	—
Dagsverken af $770^{9}/_{32}$ mantal skatte och krono:			
Ökedagsverken 4574⅛ st. à 1:16.	6,098:	40.	—
Drängdagsverken 9148⅞ st. à 18 sk.	3,430:	39.	9.

Af kapellansbol $7\frac{7}{8}$ mantal à 1 r:dr		7:	42.	—
Presternas särskilda utlagor:				
Gärden af $987\frac{1}{96}$ mantal à 4 sk. 6 rst. .		92:	25.	$6\frac{9}{16}$.
Taxoxar 16 à 7 r:dr		112:	—	—
Boskapspenningar		13:	—	—
Spannemål, årlig i jordeboksräntan:				
Råg	57 t:r $20\frac{1}{2}$ kp.			
Korn	114 „ 7 „			
Gärdspannemål i hemmantalsräntan samt afrad:				
Råg	462 t:r $22\frac{2}{5}$ kp.			
Korn	924 „ $10\frac{4}{5}$ „			
Hvete	— 17 „			
S:a	1559 t:r $13\frac{7}{10}$ kp.	9,876:	35.	$1\frac{4}{5}$.
Ordinarie ränta, summa		37,821:	40.	5.
Kronotionde-spannemålen 1848 uppgick till 398 tunnor $14\frac{5}{6}$ kp. råg, 796 tunnor $29\frac{2}{3}$ kp. korn, hvilka upptogos efter markegångspris till		7,570:	38.	9.
Arrendemedel		307:	16.	—
Mantalspenningar af 35,026 personer à 12 sk. ..		8,756:	24.	—
Handtverkares gerningsören		2:	—	—
Kronans saköresmedel		1,460:	30.	6.
Men dessa medel tillsammans med böterna för året till härader, kyrkor, fattiga, målsegare m. fl. uppgingo till 6,757: 39. 10.				
Knekterotefrihetsmedel		113:	46.	8.
Bränvinsbränningsafgift af 1,349 bränvinspannor samt för minutering		6,160:	25.	—
Allmän bevillning:				
Efter 1 Art. 16,489 personer à 12 sk.	4,122:12.			
17,070 „ à 6 sk.	2,133:36.	6,256:	—	—
Efter 2 Art. Eganderättsafgift för jord, verk och inrättningar	11,822: 37. 3.			
Embets- och tjenstemän	1,044: 26. 4.			
Transport	12,867: 15. 7.			

Transport	12,867:	15.	7.			
Gästgifverier och diverse personer	2.081:	24.	—			
Grundskatts-afgift för frälse egendomar	406:	42.	1.			
Posthemman	9:	—	—	15,364:	33.	8.
Efter 3 Art. För karaktersfullmakter				14:	1.	8.
Krigsrustnings-kostnad				3,606:	30.	10.
Rotehållares beklädnadsbidrag				2,052:	4.	—
Wadstena krigsmanshus. Inkomst af 1 r:dr af tusende vid fastighetsköp				714:	46.	7.
Folkskoleafgift				6,391:	18.	—
Kurhusmedel af 35,026 personer à 3 sk. 6 rst. ..				2,553:	47.	—
Åmåls kronoutskylder s. å.						
Hemmantalsränta				29:	5.	4.
Mantalspenningar af 814 personer				203:	24.	—
Saköresmedel till kronan				149:	9.	8⅔.
Dito till andra 605: 15. 5⅓.						
Båtsmanshållet				62:	16.	6.
Bränvinsbrännings-afgift af 3 pannor				476:	19.	—
Dito för minutering				91:	—	—
Bevillning efter 1 Art., 354 personer à 12 sk. ...				88:	24.	—
428 personer à 6 sk.				53:	24.	—
Efter 2 Art. Eganderättsafgift	539:	27.	3.			
Embets- och tjenstemän	146:	5.	11.			
Gästgifveriet och diverse personer	866:	24.	—	1,552:	9.	2.
Krigsrustningskostnad				282:	17.	7.
Per mille afgift vid fastighetsköp				36:	14.	8.
Folkskoleafgift				148:	18.	—
Kurhusmedel af 814 personer à 3 sk. 6 rst. ...				59.	17.	—

Men skatterna utgå icke till hela det belopp, hvartill de i räkenskapen upptagas, en omständighet som i statistiska tabeller ej alltid synes. Det är egentligen endast ordinarie räntan, kronotionden och afraden, hvilka äro säkra inkomster för statskassan. Nästan alla öfriga, isynnerhet sådana,

som utgå af personer, äro underkastade icke obetydlig förminskning dels genom hedervärda bondeståndets privilegium på befrielse, lindring eller afkortning, t. ex. för 4 minderåriga barn, dels för döda innan 1 Maj uppbördsåret, dels för saknad tillgång o. s. v., så att öfver 6,000 r:dr afkortades på Dal 1843.

Kronotionden uppkom på följande sätt. Vid reformationen, hvilken, såsom Gustaf I flera gånger öppet förklarade, icke skulle gälla läran, eller ens kyrkobruken, eller gamla kristna sedvänjor[22], utan att för statens behof indraga hvad kyrkan egde i tionde, lösegendom och fastigheter, tog konungen med råds råde redan 1526 de ⅔ af tionden *för det året*, till betalande af rikets gäld i och för Kristian II:s störtande af thronen och utdrifvande ur riket[23]. Det kunde dock allvarsamt ifrågasättas med hvad rätt han densamma allt framgent behöll[24]. Dessa ⅔ af kyrkotionden kallas nu kronotionde. Kyrkotionden var redan stadgad i Westgötalagen, hvilken lag äfven gällde för landskapet Dal. Enligt densamma skulle af hvete, råg, korn, hafra, som årligen skördades, erläggas en tiondedel i så kallad kyrkotionde. Denna tiondedel fördelades sålunda: kyrkoherden fick i lön ⅓ deraf, men de öfriga ⅔-delarne skiftades i 3 lotter, — en tillföll socknens kyrka, en hade biskopen i lön, en gafs till hospitalet och de fattiga, hälften hvardera. Socknekyrkan egde således till byggnad och underhåll m. m. 2/9 af tionden, biskopen 2/9, hospitalet 1/9 och de fattiga 1/9. Sedan kronan sålunda tillvällat sig kyrkornas andel i tionden, som var en kommunalafgift, och jemväl deras fastigheter, kunde det med något skäl väntas, att hon äfven besörjde kyrkornas underhåll. Dertill afspisades de med den så kallade vin- och byggnadssäden, hvilken ännu åtnjutes, men vanligen icke är tillräcklig ens till vinhållningen vid nattvardsgången, än mindre till andra behof. Under tidernas lopp fick väl en och annan kyrka af kronan någon tunna till klockehjelp och till byggnad, när nöden och fattigdomen var alltför stor, men detta är nu förvandladt till kollekt och stambok, hvarigenom kronan är ifrån den saken, derest icke rikets ständer någon

[22] Thyselius, II. s. 1; som ock bevittnas dels af Bolstads gamla kyrkobok, hvari omtalas inköp af rökelse, crismalier, m. m. på 1530- och 1540-talen, dels af kyrkoordningen 1571.

[23] Thyselius, I. s. 15.

[24] Bergfalk i *Skandia*, 6 h. s 75.

gång, och det mycket sparsamt, förbarma sig öfver församlingen. När biskopens andel i tionden öfvertogs af kronan, blef följden den, att hon måste löna honom. Det kan vara mycket tvifvel underkastadt, om kronan härpå gjort någon särdeles vinst. Under hela medeltiden och alltjemt intill Carl XI utgick tionden efter skörden årligen. Man räknade säden på åkern, proftröskade samt beräknade tionden derefter. De $2/3$-delarne af tionden fördes till kyrkoherberget, d. ä. ett magasin, som fanns vid hvarje kyrka. Der skiftades den enligt lagen, men under Carl XI något år olagligt. Den $1/3$ af tionden af årets skörd, som tillhörde kyrkoherden, fördes till prestgården i halmen, eller såsom det hette i skaftet, skafttionde, som ännu är den gällande grunden för kyrkoherdarnes tiondeuppbörd. Emedan detta levereringssätt genom proftröskning af årets skörd utföll *för* kronan mycket olika, eller efter bättre och sämre årsväxt, lät Carl XI på stämmor med folket här å Dal 1686 öfverenskommelse ske om en *stadig tiondesättning*, hvarefter *kronotionden* borde *lika* utgöras i goda och onda år[25], då för hvarje hemman utsattes huru många skäppor, eller mindre, af hvarje sädeslag det borde årligen erlägga till kronan. 1726 öfversågs denna tiondelängd och tillöktes på ett och annat ställe. I början var den stadgade tiondesättningen icke till någon lindring under år med sämre skörd, men blef det så mycket mer under tidernas längd, då hemmanen hunnit uppodlas och åkerrymden med utsädet utvidgas. Skulle kronan nu, på samma sätt som före 1686, utbekomma sin tionde med 1/15 af skörden, så blefve den naturligtvis flerfaldigt större än nu. Ett nytt bevis för hvad jag ofvan yttrat, att skattejordens bördor äro lindrigare nu, än i fordna tider. Att förhållandet skulle blifva sådant förstod man icke i början, hvarföre Nordals härad klagade 1686 öfver den stadgade tiondesättningen och begärde åter det gamla sättet med räkning på åkern och proftröskning. Derpå resolverade Karl XI den 10 Nov. s. å.: "Kongl. Maj:t menar, att ingen dem till detta vissa tiondehållet tvungit hafver, utan de det med god vilja och samtycke emottagit, som det ock endast till deras egen nytta och beqvämlighet ansedt är".

Af stångjerns- och ämnessmidet erlägges jemväl tionde, kallad *hammarskatt*. Enligt 1845 års hammarskattslängd utgjorde den för Dal 189 Skeppund, 6 Lis pund, 13 pund stångjern till kronan.

---

25 1690 års verifikationsbok för Elfsborgs län i kammar-arkivet.

UTSKYLDERNA INOM ORTEN, vanligen kallade kommunalafgifter. Hit räknas väg- och brohållning, byggnad af tingshus, kyrka, skolhus, prestgård, sockenstuga, fattighus, häradshäkte, fattigförsörjning, riksdagsmanna-arfvode, kyrkostatens aflöning, skjutsen, inqvartering, kronobrefbäring, skallgång, jagtredskap, brandstod, m. m. En del af dessa besvär hafva icke på mansåldrar allmänneligen blifvit utgjorda, några aldrig, andra icke utan flera års mellanskof, och de, som årligen påkomma, äro intet år lika för ett och samma hemman, än mindre för häradet och hela landet. Det vore omöjligt, att icke säga barnsligt, tro tro sig kunna uppgifva beloppet årligen i penningevärde, med hopp om närmande till det rätta. Försök dertill skulle ovillkorligen missleda, såsom ensamt beroende af en författares böjelse att se sakerna mörkt eller ljust, emedan materialier till en sådan statistik saknas och skola fruktlöst sökas, intill dess en noggrann och tillförlitlig bokföring sker i hvarje hus, hvilket sent inträffar, i fall någonsin. Vid tillfällen, då sådant i embetsväg skall uppgifvas, måste det ske på höft, utan ringaste anspråk på tillförlitlighet. Den som förlitar sig på och kan begagna de uti landshöfdingarnes femårsberättelser förekommande summor i detta hänseende angående onera, hvilka icke ingå i uppbördsboken, eller om utsäde, antal boskap m. m. han har stark tro på dessa siffror, men har icke öfvervägt huru de allestädes måste uppkomma, än mindre gjort försök med en enda socken, att icke tala om ett helt fögderi, der icke 2:ne hemman finnas, som i allt äro lika, och således ett öfverslag icke kan annat än blifva missledande. Författaren har i yngre åren arbetat i flera månader för att få en statistik öfver en enda sockens kommunalafgifter, men stötte mot hinder vid hvarje hemman, som voro oöfvervinnerliga. Äfven den, som det tyckes, lätta saken att få summan af utsädet, som likväl en mängd jordegare aldrig uppmäter i målkärl, och underhållna kreatur hade samma utgång, hvarföre han nödgades tillgripa gissningar, förslagsvis uppgjorda partisummor, och således famla i vädret. Och sådan är Sveriges statistik i förevarande fall. Kan icke annat vara.

Historien om bergshandteringen under början af kristna tiden är insvept i mörker. Rinman antager att jernhandteringen bedrifvits under hedendomen, samt då och allt fort till Gustaf I:s tid genom *luppsmältning*, troligen först med myr- och sjömalmer och sedan med bergmalm, hvaraf bereddes *osmund*, d. ä. små bitar. 24 stycken på viktualiepundet. Detta jern omsmältes sedan i klensmedshärd[1]. Att någon jerntillverkning skett under medeltiden äfven i detta landskap, der myr- och sjömalm finnes, synes troligt, helst namnet Jernbo eller Jerbo socken, hvarest tillgång varit både pa myr- och bergmalm, tyckes häntyda på denna handtering.

Någon längre tillbaka gående upplysning i detta ämne har jag icke funnit, än hertig Carls bref den 11 April 1593[2] till Erik Stake till Hönssäter, att, jemte Harald Bengtsson, Olof Stake, Anders Gudmundsson till Hedåker och Erik Kristoffersson, begifva sig till Dal, för att undersöka det malmberg, som der var funnet, taga stuffer deraf till undersökning, — likasom hertigens öppna bref för välbördig Peder Bengtsson, den 15 Nov. s. å., att på behaglig tid njuta all tionden, som årligen falla kan i Frendefors gäll, för det han uppsökt ett malmberg på Dal. Men hvarest detta berg befanns och af hvad slag malmen var, är osagdt. Sannolikt jern och i Ånimskogs socken. Vidare fick ståthållaren på Leckö och öfver Dal, Michel Pedersson, af Carl IX den 16 Mars 1610[3] befallning att samtala med guldsmeden Peder Olsson i Uddevalla, som skulle veta utvisa 2:ne silfverstreck på Dal, söka förmå honom omtala hvar de voro belägna (jag förmodar vid Hillingssäter och Horntveten i Ferglanda), hvarföre han skulle erhålla nöjaktig betalning. Ytterligare konungens fullmakt den 1 Sept. s. å. för han lakej, Anders Fhelise, att resa till Dal, bränna och bryta i de nyuppfunna malmstrecken, dertill fogden i orten skulle lemna ved och arbetsfolk.

Sedan saknas underrättelser till 1625. Enligt en räkning i kammararkivet började fogden på Dal, Erik Andersson, samt proberaren Johan

---

1 Sv. Rinman, *Jernets historia*, 1782. E. T. Svendenstjerna, *Om Svenska jernhandteringen*. Tal i vetenskaps-akademien, 1810.

2 Registraturet i riksark. 1593, fol. 84, 223.

3 Registraturet i riksark. 1610, fol. 80, 344.

Bergendinck samma år, på konglig befallning, anställa arbete i några jerngrufvor inom Ånimskogs socken, hvilka i många år legat öde. Denna räkning utvisar följande förhållanden: grufvan n:o 1 befanns, sedan vattnet var utvinnadt, vara 6 famnar djup, 2 famnar bred, 6 lång. I norra ändan var strecket på botten 2 alnar bredt. N:o 2 var 1½ famn djup, 1 famn bred, strecket 1¼ aln bredt. N:o 3, 2 famnar djup, 1 famn bred, strecket 1½ aln bredt. N:o 4. 2 alnar djup, 20 famnar lång, strecket 3 qvarter bredt. N:o 5, 2½ famnar djup, 7 famnar lång, strecket 2 alnar bredt. Deruti fanns "Bischemalm". N:o 6 var en ny upptagen grufva. Vid n:ri 1, 3. 5. 6 säges, att en hop malm låg i förråd. På hvilka hemman dessa malmådror voro belägna, nämnes icke. Arbetet började i Mars 1625 och fortfor i 37 veckor med 8 man vanligen i veckan. Kostade inalles 555 daler, 6 öre. Största utgiften var i och för dagsverken och vedkörning, emedan grufarbetet, så här som annorstädes, skedde genom bränning med stockeld, ty sprängning med krut var ännu icke känd. Man hade vid detta arbete begagnat 2:ne Tyska berggesäller. Räkningen utvisar derjemte, att man sommaren 1625 påfunnit följande nya jernmalmsanledningar: vid Gyltungebyn 2:ne streck, vid Björbyn 1, vid Östensbyn 1, vid Glyxhult 1, i hvilka man bränt något och funnit malmen god. Det bifogade gruf-inventarium ådagalägger, att redskapen var både enkel och fåtalig.

Enligt handlingarne i bergskollegium, skall vid Slättäng i Jerbo socken grufva varit upptagen och den första masugn samt stångjernsbruk i detta landskap anlagda 1640 af en, som kallas Petter Tusendaler. Blefvo öde kort derefter. Samma grufva upptogs ånyo 1650 af ett bolag, med handlanden i Göteborg, Johan Ellers, i spetsen, hvilken uppfann ett nytt malmstreck ½ mil från det gamla, och lät arbeta äfven der. Men både grufvan och den af bolaget åter upprättade hyttan nedlades några år derefter. Detta allt upptogs åter, med 6 års frihet och privilegium, den 9 Juli 1673 af rådmannen Hans Krabbe i Wenersborg. Dock lärer verket icke länge bibehållit sig.

Å Jordsäters mark i Högsäters socken upptogs en jerngrufva af prosten L. Rolander i Ferglanda, med flere, 1643 (Walbo dombok 1649), samt anlades masugn vid Öxnäs, hvarpå erhölls privilegium den 30 Okt. 1646. Men emedan bolaget, enligt anmälan i bergskollegium, icke fortsatte arbetet, så transporterades privilegiet på professorn i Upsala

Bengt Hedræus samt hans bröder Tomas Kristiernsson, markscheider i bergsamtet, och Lars Kristiernsson, med 6 års frihet den 19 Mars 1649. Förra och sednare bolaget förenade sig till ett gemensamt. Men tvist uppkom dem emellan, dels i bergskollegium dels vid Walbo häradsrätt 1653, och kollegium tillskref Hedræus 1656 att antingen sjelf drifva bruket, eller öfverlåta det åt andra. Professorn dog 1659 och arbetet nedlades. Upptogs ånyo 1776 af baron von Cahman, men upphörde inom kort. Inmutades slutligen 1830 af Upperuds bruksegare.

På grund af riksdagsbeslutet 1655 borde en jemnkning göras i kongl. resolutionen 1649, deri bergslagerna blifvit upptagna. Bergskollegium inkom derföre den 27 Nov. 1656 med förteckning på de socknar, hvilka ansågos böra bibehållas under bergslagen, samt de, hvilka ytterligare borde dertill läggas. Af denna förteckning inhemtas, att största delen af Dal den tiden ansågs förtjent att förvandlas till bergslag, nämligen hela Walbo, Wedbo och Tössbo härader; hvilket likväl aldrig kom till verkställighet. Emellertid voro malmanledningarne både många och i början lofvande. Detta föranledde till flerfaldiga inmutningar och försök, hvilket kan synas af hvad jag ofvan anfört under titeln geognostiska och mineralogiska iakttagelser.

Efter långa mellantider hafva dels enskilde, dels bolag försökt jernmalmstillgångarne på mångfaldiga ställen härstädes, nedlagt mycken kostnad, haft god förhoppning i början att företagen skulle lyckas, men alla samtelige slutat med förlust. Bland enskilde må i första rummet nämnas bruksegaren Samuel Kock, hvilken från 1772 i 8 år med all flit, möda och kostnad försökte och med arbete belade åtskilliga jernmalmsanledningar, ehuru utgiften vida öfversteg fördelen. I Fröskog och Klapperud upptogos omkring 900 tunnor malm, hvilken godtgjordes dels vid kammarherren Stedts masugn, Strömfors på Dal, dels vid Qveggshyttan i Carlskoga. Sedan en infallande lersköl afskar malmgången, slöts arbetet. Vidare lät han arbeta i Rolfsbyns (och upptog der 700 tunnor malm 1772), Dalns, Kingebols och Brötels grufvor, hvilka gåfvo vacker och gångbar malm, som försöktes vid Strömfors och Kungsskogs masugnar; men som gångarne märkligen aftogo i mäktighet, måste arbetet inställas. Vidare fortsatte han i Skålleby, Ödegårdens och Wikens grufvor, alla 3 i en malmsträcka, i fält öfver ¼ mil i den så kallade Roteskog, der han bröt från 3 till 9 famnars djup. Anlade tillika skärp-

ningar vid Glyxhult, Säviken, Skuggetorp och flera andra ställen[4]. Vid Östensjö upptog han sjömalm ur Wenern: vid Kåred i Bäcke socken myrmalm ur betydliga lager.

Omkring 1805 och följande åren arbetade ett bolag, bestående af brukspatronerna L. M. Uggla, Ekermann och C. Sahlin, gruf-fältet vid Wiken m. fl., som dock om några år derefter nedlades. Upptogs ånyo vid år 1820 af öfverfältläkaren Kewenter. Sednare hafva Upperuds bruksegare m. fl. andra mindre bolag gjort försök på dessa och andra ställen.

GRUFBOLAG PÅ SILFVER OCH KOPPAR.

Björby silfvermalmstreck i Tydje socken uppfanns 1656 af en Lars Svensson, och presidenten Erik Fleming lät der göra några skärpningar. 1660 den 14 Dec. meddelades privilegium och 6 års frihet på detta silfverstreck åt inspektoren öfver bergverken i Skåne, Casper Schmidt, samt borgaren Joh. Ellers i Göteborg. De blefvo i början missledda af en bedragare, som lofvade, genom ett eget smältningssätt, både guld, silfver och koppar ur malmen, men, sedan han fått penningar i förskott, rymde till Norge. Schmidt drog sig från verket och lemnade det åt Ellers ensam, hvilken dog 1665. Hans enka och barn ville följande året afstå det mot lösen till kronan, som likväl icke antog anbudet, hvarföre arbetet afstannade och nedlades[5].

Omkring 1740 bildades en förening, kallad Dals bergsbolag, som, under ledning af en bland intressenterna, bergsrådet Anton v. Svab, hufvudsakligen från 1742, bearbetade flera af honom uppfunna silfver- och kopparmalmstreck. Detta intressentskap dref isynnerhet Wassviks grufva i Ånimskog, Slädekärrs samt Nötöns i Tydje, jemte en del andra skärpningar och försök. Till början af 1750 utgjorde tillverkningen af detta bolag 153½ marker silfver, 8 skeppund koppar, som innehöll 37 marker 11 lod silfver, hvarjemte uti de till den tiden uppbrutna malmförråden påräknades 100 marker silfver samt någon koppar. För detta arbete var silfverhytta anlagd vid Rolfskärr. Men grufbrytningarne minskades

[4] Bergmästaren C. Leijels relation i bergskoll. 1772, 1774, 1780. S. Kock inrättade äfven, genom öfvermasmästaren J. C. Garney, luppsmältningsugn vid Dingelvik. Rinman, *Jernets historia*, I. del. sid. 375, der denna inrättning beskrifves.

[5] Bergskoll. underd. relation d. 8 Nov. 1666, fol. 42.

och afstannade under missväxtåren 1747, 1748. Daglönerna stegrades 1749, och de flesta arbetarne bortgingo, när de i orten icke kunde få köpa spannemål. Dessutom var brist på medel och förlag hos en del af intressenterna till fortsättande af grufdriften, hvilken blef kostsammare, emedan grufvorna, som lågo nära Wenern, kommit under sjöns yta och ledo af tillströmmande vatten. Således upphörde grufdriften, ehuru, efter de berättelser som då afgåfvos, och deribland geschwornern Henr. Ekwalls den 16 Mars 1750, malmen ej var utbruten i de arbetade grufvorna samt ganska många anvisningar dessutom uppfunnits, hvilka dels icke, dels allenast med ringa brytning blifvit öppnade[6].

Bergskollegium lät hösten 1773 gå i förskott till upptagande af Slädekärrs och Nötö grufvor, på det dessa sedermera så mycket lättare kunde arbetas af något bolag, hvilket vore hugadt att för egen räkning bedrifva arbetet och återbetala den första kostnaden. Nötö grufva, som befanns 7 famnar djup, länsades fri från vatten genom hästvinn. Någon brytning började. Malmen höll öfver 20 procent silfver på centnern, jemte 20 proc. koppar. Vid Slädekärrs grufva, 10 famnar djup, skulle början ske med vattenlänsning i Dec. 1774. Den 8 Dec. s. å. utgaf kollegium en underrättelse till allmänheten för inbjudning till ett bolag på grufdriften af silfver- och kopparmalmer i Ånimskogs, Tydje, Tösse, Ferglanda, Torrskogs, Ärtemarks, Hesselskogs och Fröskogs socknar, beskref malmernas lägen och beskaffenhet samt meddelade förslag till bolagsreglor. 1775 den 4 Maj anmälde den utmärkte, för sitt karteverk öfver Sveriges landskap allmänt kände och högst förtjente assessorn i bergskollegium, friherre Sam. Gust. Hermelin, att ett bolag bildat sig med anledning af kollegii inbjudning. Delegarne hade öfverenskommit om följande vilkor: 1:o bolaget delas i 100 lotter, med 200 daler silfvermynts insats på hvarje lott, och lotten delas i fjerdedelar: 2:o om mer penningar behöfdes, skulle de tillskjutas; 3:o lotterna finge fritt säljas och transporteras; 4:o förvaltningen blifver under de personer, som kollegium dertill förordnar; 5:o auskultanten i kollegium, Aug. Nordensköld, skulle mot 400 daler i lön hafva inseende öfver arbetet: 6:o begärdes 2 års anstånd med betalningen af de medel kollegium utgifvit.

Detta allt gillades. Bolaget kallade sig *Dals Bergssocietet.* 1778 voro delegarne inalles 32, bergsråden Schröderstjerna, Sandels, Lefebure,

[6] Bergskoll. underd. berättelse den 25 Okt. 1774.

assessorn Hermelin, kansliradet Alströmer, kommerserådet Alströmer, generalen v. Strussenfelt, arkiatern Bäck, grefve Gust. Sparre, hofmarskalken Gyllenkrok, expeditionssekreteraren Sam. af Ugglas, direktörerna König och Grill, Sala bergslag, direktör Hülphers, brukspatronerna Joh. Hall & C:nie, Carlos Grill, Carl Arfvidsson, B. Sandel, J. A. Grill, A. Barchæus, J. C. Pauli, Knigge, advokatfiskal Lithander, fabrikör Damm, herrar A. Tottie, Christ. Arfvidsson, Beijer, P. S. Bagge, Casp. Sasse, Gjörloff och N. Sahlgren. Några delegare tillkommo sedermera, andra sålde sina lotter och afgingo.

Detta bolag, tillvägabragt af den driftige Hermelin, hvilken ock, — utom ett par år då han gjorde en resa utrikes, — under hela tiden var den förnämste styresmannen, bestod således af flera män med kunskaper och erfarenhet i bergs- och brukshandteringarne samt många med betydlig förmögenhet, så att få föreningar lära i dessa hänseenden öfverträffa denna. Bolaget företog äfven åtgärder, som svarade deremot, men kom att nedlägga stora summor på ett högst otacksamt fält. Man arbetade i Wassvikens, Knollens eller Förhoppnings, Nötöns, Slädekärrs, Eskekärrs eller Liljenbergs och Hafsåsens grufvor, utom flera skärpningar. Vid Hensbyn och Hynån i Fröskog uppfördes bok- och vaskverk 1777 samt smältugn 1778, kallad konung Gustafs hytta, med 32 stampar, 5 slammgrafvar, 3 planhärdar, 1 högugn, 1 garhärd, 1 drifugn. På dygnet kunde bokas och vaskas från 20 till 28 skeppund malm. Vid grufvorna begagnades 28 ständiga grufdrängar, 8 arbetare för malm- och vattenuppfordringen, 3 grufsmeder, 3 blåsgossar, 1 gruffogde. 1.200 kördagverken användes årligen vid hästvinnarne. Vid hytt och bokverket var 1 konstmästare, som tillika förde räkenskapen, 4 smältare, 1 rostvännare, 2 hyttedrängar, 1 bokstigare, 2 bokare, 1 handtlangare, 5 slammare, 3 vaskare, 5 upptryckningsgossar. Enligt beslut vid allmänna bolagsstämman den 12 Nov. 1778, inköpte bolaget af brukspatronen Sam. Thorsson Hvitlanda jernbruk, Stenarsby, Hängele och Hindreksholms säterier, med dertill hörande frälse- och skattehemman samt qvarnar, för 41,666 r:dr 32 sk. Bolaget egde 1779 icke mindre än 34¼ mantal. Vid den i Mars månad sistnämnda år af bergmästaren i orten verkställda laga besigtning och värdering utröntes, att Knollegrufvan var 7 famnar djup från lafven till sättningsbotten, 5 famnar lång i dagen samt 7⅓ famnar i botten; bredden från ⅔ till 2 famnar. Malmgången, lika bred

med grufvan, strök i norr och söder. Gången syntes fortsätta i en ansenlig sträckning åt söder. I söder var anlagd Schröderstjernas fältort, till vinnande af ett fördelaktigt stross-arbete. Wassviksgrufvan var 18 famnar djup från lafven till nedersta sänkningsbottnen, längden i dagen $11^{1}/_{3}$ famnar och på större djup uppslagen till $12^{2}/_{3}$ famnar. Bredden från $2^{1}/_{2}$ till 3 famnar. Malmgången, som bestod af qvarts, hvilken var hufvudgangarten, var mellan salbanden af lika mäktighet med grufvans bredd, strök i norr och söder. Var i dagen mest stående, men föll på djupet i donläger åt öster. Uti båda grufvans fält voro fältorter anlagda, nämligen i det norra Alströmers och i det södra Grills ort, hvilka skulle fortsättas till fältets uppslående. I norra fältet voro Alströmers strossar, öppnade till 7 à 8 famnars längd, $4^{2}/_{3}$ famnars djup. I södra fältet Grills strossar af 7 famnars djup och några famnars längd. Man var sinnad att på 14 à 15 famnars djup uti hufvud- eller Svabens sänkning anlägga 2:ne fältorter och framdeles vidare fortsätta sänkningen på djupet. Eskekärrs eller Lilljenbergs grufva upptogs 1779 från ödesmål. Var uppslagen, så på botten som i dagen, till 22 famnars längd, mellan 2 à $2^{1}/_{3}$ famnar bred. Största djupet i södra ändan $6^{1}/_{3}$ famnar. Malmgången hvit qvarts med något inbrytande ljusgul kalk. I dessa grufvor kunde, enligt bergmästarens intyg, brytas årligen med nuvarande arbetare 10.080 skeppund malm och berg, hvilka gåfvo 5.040 skeppund sofrad malm. Bolaget hade äfven nu arbetat i Nötön och Slädeskärrs silfvergrufvor, hvilka tilltagit i malmfyndighet på djupet. Den sednare hade likväl tills vidare måst nedläggas, till dess en vattenuppfordringskonst kunde blifva inrättad. Värderingsmännen ansågo, att 556 marker 6 lod fint silfver på året kunde här erhållas, att den årliga vinsten borde blifva 1,992 r:dr 13 sk., samt att verket hade ett värde af 16.602 r:dr 12 sk. 4 r:st.

Värderingen synes hafva skett och beräkningarne blifvit gjorda, så här som thyvärr annorstädes och ofta i allmänna lifvet, af äkta optimister, hvilka af okunnighet eller lättsinne, eller af andra bevekelsegrunder, beräknade årliga vinsten på lodet och runstycket till ett belopp, hvilket missledde och i hög grad skadade delegarne. Verkligheten visade helt annat. Den beskrifves i bolagets handlingar, hvaraf jag skall meddela ett kort utdrag.

Geschwornern Olof Nauclér, som under nästan hela tiden hade öfver-

befattningen på stället, tillkännagaf i sin berättelse till bolagsstämman den 1 Maj 1784, att silfververket *årligen* drifvits med *stor förlust*. De utsedda revisorerna visade, att utgifterna för grufdriften, smältningen m. m. 1782 uppgingo till 19,733 r:dr 45 sk. 9 r:st. och 1783 till 6.645 r:dr 18 sk. 4 r:st., men att deremot silfver- och koppartillverkningen förra året utgjorde i värde endast 707 r:dr och det sednare 760 r:dr. För alla och en hvar, som tänka försöka sin lycka i silfvergrufvor på Dal, torde det icke vara utan gagn att känna utgången af detta bolags ansträngningar vid de mest lofvande malmstrecken i orten, äfvensom att, för ifrågavarande grufförsök, inhemta hvad nyssnämnda revisorer yttrat. De uttala sin tanka sålunda: "Berättelsen om grufvorna gifver alldeles icke något hopp om den så länge efterlängtade förädlingen, utan innebär, fast beklagligare, att Wassviksgrufvan är i beständigt aftagande och de bästa anbrotten, såsom Svabs sänkning och Sandels ort, alldeles utgångne, samt att malmen, bestående af blyglans och någon kies af ringa kopparhalt, är så spridd i bergarten, att densamma *aldrig* burit sin omkostnad, eller *någonsin* lönar mödan att tillgodogöra. De så kallade Alströmers arbeten finnas af samma beskaffenhet. Grufvan är också nu drifven på det djup, att om dess öde fullkomligen bör kunna decideras; och som malmfallen alltifrån dagen varit ostadig, alltid fattiga, på hvarannan famn utträngda och förtryckta, aldrig öppnade till någon lönande fyndighet, så lärer, efter all bergsmannaprincip, denna grufvan, om hon också försänktes till afgrunden, alltid blifva lönlös och oduglig. Slädekärrs grufva är ännu sämre, och har förut för sin ofyndighet blifvit öfvergifven. "Varandes på botten allenast en smal strimma, som ej förtjenar att brytas. På sådana släta utsigter tyckes hr geschwornern Nauclér med goda skäl uppställt fråga om silfververkets nedläggande. Framlidne bergsrådet och bergmästaren A. Stockenströms berättelse 1751 innehåller, att flere, som här vågat sina medel, alltid brännt fingren, att kassan för dåvarande intressenter blifvit alldeles uttömd och rörelsen deraf upphört. Varandes han af den tankan, det ingen derefter torde förmås att våga sina medel på dessa ädla, men tillika ostadiga anvisningar. Dessa omständigheter sammanlagda, jemte kännedomen om societetens tagna stora förlust på dessa grufveförsök, som vid denna tid helt nära torde uppnå en summa af 30.000 r:dr, styrka revisorerna i det fasta beslut, att silfververket, på närvarande anledningar, alldeles bör

inställas och nedläggas." Vid derpå hållen bolagsstämma den 30 Okt. s. å. bifölls revisorernas förslag. Att detta beslut var välgrundadt, lärer ingen neka, när man får veta, att silfvertillverkningen uppgick

1778, första tillverkningen, till endast	10	marker	8	lod	silfver.
1779	39	„	1	„	„
1780	39	„	15	„	„
1781	136	„	5	„	„
1782	78	„	10	„	„
1783	79	„	12	„	„
1784	60	„	6	„	„
1785	30	„	—	„	„
S:a	474	marker	9	lödig	„

Sålunda på 8 år sammanlagdt vida mindre, än hvad vid värderingen 1779 antogs blifva årlig afkastning. Den tiden gällde en lödig mark silfver allenast 8 r:dr, ett skeppund stångjern 5½ r: dr. Efter nuvarande varu- och myntvärde kan bolagets förlust icke anses mindre än 90,000 r:dr.

Vid bolagsstämman den 21 Maj 1787 beslöts sälja landtegendomarne. 1791 den 19 Nov. såldes alla 560 aktierna à 53 r:dr stycket till justitiarien Lars Segerström[7], hvilken åter den 1 Juni 1792 öfverlät desamma till brukspatronen Chr. Sahlin, som af Segerström förut, eller den 1 Maj 1792, köpt Hvitlanda bruk, Hängele, Hindreksholm, Stenarsbyn med underliggande, tillsammans $33^{11}/_{16}$ hemman.

A. J. Keutel i Göteborg och Georg Lord Jakson återupptogo de af Dals bergssocietet ödelagda silfvergrufvorna, hvilka bearbetades 1843, 1844 till Juni månads slut, då man upphörde, emedan icke halfva kostnaden blef ersatt. Första året hade man samlat 27½ skepp., det sednare 22½ skepp. malm, som fördes till Guldsmedshyttan i Linde socken, Örebro län, att smältas och godtgöras.

År 1825 bildades ett bolag på grufförsök efter silfver vid en af majoren

---

7 Bolagsstämmo-protokollen i bergmästare-arkivet, till hvilka jag haft tillträde genom hr bergmäst. och ridd. Franz von Schéeles välvilja. Alla handlingar före 1761, som funnos i bergmästarekontoret, förstördes i Filipstads brand 1775, enligt bergmästare-relationen 1785. Således saknas upplysningar om berg- och jernverken alltifrån 1656, då bergmästaredömet här inrättades, till 1761.

och ridd. Adam Berger inmutad, ödelagd blyglansskärpning i Nössemarks socken, kallad Adamsberg. Godtgjorde omkring 40 skepp. malm vid Sala. Arbetade med förlust, hvarföre bolaget upplöstes 1828.

Landtmätaren Wilhelm Kruse uppfann 1714 en kopparmalmsanledning på Bråtenäs egor i Torrskogs socken. Inrättade bolag. Grufdriften fortsattes några år vid denna Höghults grufva. Smälthytta var uppförd vid Näsbo i Ärtemarks socken. Emedan arbetet och afkastningen icke lönade kostnaden, måste företaget öfvergifvas och har sedan icke blifvit förnyadt.

För historien om bergshandteringen och förlusten på grufförsöken saknas fullständiga upplysningar, så för äldre som sednare tider. Af hvad anfördt är synes likväl obestridligt, att dessa försök ingenstädes varit vinstgifvande, ehuru lofvande de än kunnat visa sig i början.

Deremot hafva qvarnstensbergen i Dalskogs, Skållerud och Tissleskogs socknar bibehållit sig längst och gagnat sina egare. Hvad som hugges får afsättning icke blott inom orten, utan äfven annorstädes. Så äfven skifferhuggningen. Dock anses skiffern på många ställen vara slut. För närvarande arbetas icke allvarligt mer än i skifferbrottet vid Hällan i Gunnarsnäs socken.

Täljstensbergen arbetas föga. I Ärtemarks socken hugges något, på beställning, till bakungnsbottnar.

Kalkstens-tillgångarne äro så obetydliga, att de icke ens motsvara ortens behof till murbruk.

MASUGNAR, SILFVER OCH KOPPARHYTTOR.

1. Slättängs masugn i Jerbo socken uppbyggdes 1640 af Petter Tusendaler, men förföll snart och blef öde. 1649 den 13 Dec. fick handlanden i Göteborg, J. Ellers, tillåtelse att uppbygga hyttan, sedan utrönt blifvit att ingen derigenom förnärmades. 1673 den 9 Juli bekom rådmannen i Wenersborg, Hans Krabbe, rättighet med 6 års frihet att iståndsätta hyttan, som då var öfvergifven. Lärer ej långt derefter förfallit för alltid.

2. Öxnäs masugn i Högsäters socken. Ett bolag erhöll privilegium att uppföra densamma 1646 den 30 Okt. Redan inom 10 år var den öde. Direktören Joh. Dassu och rådmannen Jöns Kock fingo tillstånd den 30 Juni 1726 att ånyo anlägga masugn härstädes jemte en blåsugn för

myrmalmers smältande. Huru länge dessa begagnades är okändt. Många år gamla blefvo de icke.

3. Glyxhults masugn i Skälleruds socken uppbyggdes 1657 af Åmåls stads invånare, som 1658 den 6 Mars derpå erhöllo privilegium med 6 års frihet. Ovisst när den nedlades, men begagnades ej länge.

4. Näsbo kopparhytta i Ärtemarks socken anlades omkring 1720 af W. Kruse. Hade kort varaktighet.

5. Nygårds kopparhytta i Åmåls socken för smältning af malmen från Kingebol och Kesebols grufvor, den förra i Ånimskogs, den sednare i Fröskogs socken, blef troligen anlagd vid år 1718. Begagnades föga och förföll snart.

6. Rolfskärrs silfverhytta i Tydje socken. Anlagd omkring 1742. Var redan om 6 år öfvergifven.

7. Strömsfors eller Räfmarkens masugn i Eds socken privilegierades den 27 Jan. 1756 för lagmannen Stedts enka, Anna Maria Linroth, och kammarherren Lars Henr. Stedt, att uppföras vid öfra fallet nedanom Husekärn till uppbrukning af den jernmalm, som på Räfmarkens egor och deromkring var uppfunnen. Njöt 9 års frihet. Var ännu på 1770-talet begagnad, men lärer ej långt derefter förfallit.

8. Konung Gustafs silfverhytta vid Hensbyn i Fröskogs socken. Anlades af Dals bergssocietet 1778. Tillåten genom bergskollegii utslag den 3 Juni 1777. Nedlades 1785.

9. Billingsfors masugn i Steneby socken, den enda för närvarande på Dal, måhända äfven den sista, privilegierades den 29 Nov. 1830, med 9 års frihet från 1831 års början, för Upperuds och Billingsfors bruksegare. Malmen hemtas dels ur grufvor på Dal, dels i Wermland och dels från Taberget i Småland. Genom kongl. brefvet den 22 Jan. 1841 erhöllos ytterligare 6 frihetsår. Genom utslag den 1 Sept. 1846 hafva kammar- och bergskollegierna fastställt afgiften af tackjernstillverkningen härstädes till 10 lisp. 6 pund tackjern för hvarje blåsningsdygn, de vanliga kalldygnen dock oberäknade, att årligen från och med 1846 utgöras till kronan. Enligt kongl. brefvet den 25 Jan. 1848 är denna afgift så till vida efterskänkt, att ytterligare 6 års skattefrihet från och med 1846 är beviljad. Således inalles 21 frihetsår. Af bergskollegii handlingar och landshöfdingens femårsberättelser inhemtas, att tillverkningen af tackjern uppgått:

1834	under 158 blåsningsdygn till	2,531	*Skepp.*
1836	....	2,200	"
1837	......56................	771	"
1838	....	1,698	"
1839	....	1,350	"
1840	.... 226................	2,282	"
1841	....	2,604	"
1844	....	909	"
1848	....	2,009	"

Här tillverkas äfven gjutgods, som 1836 uppgafs till 300 *Skepp.*, 1840 till 700 och 1841 till 390 *Skepp.* Första blåsningen anställdes vintern 1832—1833.

År 1836 skola 1,500 *Skepp.* jernmalm blifvit upptagna ur grufvorna på Dal.

JERNVERKSNÄRINGEN.

STÅNGJERNS- OCH ÄMNESSMIDET.

1. *Slättängs* hammare i Jerbo socken fanns på 1640-talet och lärer om några år blifvit nedlagd.

2. *Åmåls* hammare. Belägen ett stycke vesterut från staden vid det vattenfall, som ännu kallas Hammaren. 1663 den 11 Dec. utfärdade bergskollegium privilegium för borgmästaren i staden Töres Pedersson, hans måg Johan Nilsson samt son Olof Töresson på denna hammare, som de för kort tid sedan byggt, till att derpå utsmida det tackjern, hvilket på stadens masugn (vid Glyxhult) varder blåset, med frihetsår för hammarskatten och öfriga förmåner, enligt bergsordningarne. Bergmästaren Erik Jansson fick befallning att söka förmå en adelsman afstå ett stycke äng, på det intressenterna måtte få bygga dammen som sig borde, likasom att gå tillhanda med råd, och tillse att icke hammaren blefve under 26 *Lisp.* vigt. Detta jernbruk kom dock snart i ödesmål, utan att sedermera vidare uppbyggas.

3. *Upperud* i Skålleruds socken. Anläggningen skall blifvit företagen 1669. 1674 den 26 Nov. fick rådmannen i Göteborg, Paul Roches, privilegium att anlägga 2 stångjernshamrar härstädes uti den skatteström, han sig tillhandlat. Skogstillgången vore god, så att det 2 mil

härifrån belägna silfververket icke skadades i koltägten, i fall detsamma skulle upptagas ånyo. Han erhöll 6 års frihet för hammarskatt, och 1680 den 20 Dec. förlängdes denna frihet till ytterligare 6 år, såsom ersättning för den skada han lidit af fiendens infallande. 1690 den 13 Nov. begärde bergskollegium, det landshöfdingen ville tillse, att vattentillgången ej måtte minskas genom laxfisket i strömmen och genom timmerflottningen. 1695 voro här 2 hamrar, 4 härdar, och bestämdes 1,200 *Skepp.* i årligt smide samt 12 *Skepp.* hammarskatt. Med 1740 fick bruket tillökning af 400 *Skepp.* i årlig smidesrätt af det så kallade Wermländska smidet, eller den tillökning i smidesrättigheten af 16,000 *Skepp.* som rikets ständer vid 1738 års riksdag beviljade Wermland och Dal. Denna tillökning fingo bruksegarne sjelfve sig emellan fördela. 1826 ficks privilegium på 200 *Skepp.* rekognitions-smide mot 40 sk. rekognitions-afgift, och på en ämneshammare med härd för 300 *Skepp.* 1833 den 10 Juni bergskollegii resolution att för Engelska smidessättet få begagna en särskild räckhärd till 1835 års slut. 1839 den 3 Maj privilegium på 2 nya stångjernshamrar. 1839 den 31 Okt. privilegium på 1/3 tillökning i smidet mot 1½ procent i hammarskatt. 1845 års hammarskattslängd upptager här 5 härdar, 5 stångjernshamrar, 2,800 *Skepp.* smide och 28 *Skepp.* hammarskatt. Derjemte finnes nu en mubblingshammare för smältors hopslagning och sönderhuggning, 2 styckhammare samt 1 stor hammare för tillämning af större pjeser. Smidesmetoden är en förening af Lancashire-smidet för smältningen och Tysksmidet för räckningen. Här äro 6 kolugnar för tillverkning af 1,600 storstigar kol årligen. Bruksbolagets skeppsbyggeri är vid Björkön ½ mil från bruket. Bolaget har 13 fartyg för inrikes och 2 skonertar för utländsk segelfart. Vid bruket 4 finbladiga, 2 grofbladiga sågar samt kantsåg.

Bruksanläggarens dotter, Brita Roches, blef gift 1685 med brukspatronen på Bjurbäcken i Wermland och Forsbacka här på Dal, assessorn Johan Linroth. Deras dotter, Anna Maja Linroth, ingick äktenskap 1:o med ryttmästaren Erik Simzon; 2:o 1722 med lagmannen i Halland Nils Stedt. Härigenom kom Upperud till Linrothska och Stedtska slägterna. 1810 köpte f. d. löjtnanten, kammarherren grefve Arvid Posse af sin morbroder, öfverstelöjtnanten Nils Stedt 8/21 i denna bolagsegendom, och 1814 af sin moder Karolina Posse, född Stedt, 4/21 samt

blef disponent härstädes. Men sålde år 1815 till lagman Stedt. 1821 till sina bröder och sina svågrar öfverstlöjtn. Carl Rappe, J. T. Gripenstedt samt sin moder tillhopa $^{10}/_{21}$. Grefven blef gift i Rom 1817 med prinssessan Kristina, dotter af Lucien Bonaparte, prins af Canino, men skildes från henne något år derefter. Sommaren 1817 voro grefven och hans prinsessa en kort tid på Upperud och Billingsfors, hvarefter de återreste till Italien. Det tros att grefven skall hafva aflidit i Buenos Ayres omkring år 1830. För närvarande utgöres bolaget af ryttmästaren C. Silfversparres enka, född Stedt, häradshöfdingen Wolrat Ulfsparre, grefvinnan U. Ramel, f. Lewenhaupt, baron Henry de Reverony S:t Cyr, disponent, baron Aug. Raab och häradshöfdingen C. G. Cervin.

4. *Hanefors* i Mo socken. 1687 den 4 Sept. kongl. bref och den 14 Sept. bergskollegii privilegium för rådmannen i Åmål Ulrik von Brehmen, att vid sitt skattehemman Backen få bygga en stångjernshammare med 2 härdar. Kom ej igång förr än 1690 och egdes då af bröderna Johan och Elias Linroth. I bergskollegii handlingar kallas detta bruk ömsom Backa hammare och Hanefors. Derigenom fick man 2 bruk i stället för ett och såg sig tvungen att i 1763 års hammarskatts-längd anteckna Backa hammare för *öde*. Hanefors finnes icke i 1695 års hammarskattslängd, men lärer väl då, eller kort derefter, blifvit taxeradt, emedan intressenterna uti resolution den 21 Nov. 1737 förbjudas smida utöfver hammarskatten. Med år 1740 erhöllos 200 *Skepp.* tillökad smidesrätt. Uti 1763 års hammarskattslängd är hela smidet antecknadt till 850 *Skepp.* 1821 den 27 Aug. privilegium på 1 ämneshammare och 1 härd, för tillverkning af 300 *Skepp.* 1839 den 4 Nov. utslag om tillökning i smidet af 383 *Skepp.* 6 *Lisp.*, emot 5 *Skepp.* 15 *Lisp.* hammarskatt. 1841 den 15 Mars beviljades inrättandet af en ny stångjernshammare. 1845 års hammarskattslängd upptager här 3 hammare, 3 härdar, 1,533 *Skepp.* 6 *Lisp.* 3 *p.* hammarskatt.

Bruksegare: bröderna, assessorerna Johan och Elias Linroth. Den förre född 1653, död den 4 Okt. 1720. Gift 1:o med Brita Roches; 2:o Juliana Marg. Erdtman. Elias Linroth född 1664, död den 20 Maj 1722. Gift på Forsbacka den 20 Nov. 1705 med Anna Maria Dreffensköld. Efter mannens död ingick hon äktenskap med öfverste Mentzer och dog enka på sin egendom Nydala, 90 år gammal, sedan hon för 16,000 daler silfvermynt sålt sina egendomar till riksrådet grefve C. G.

Löwenhjelm. Bröderna Linroth egde Hängele, Åttingsberg och Åttingsåker. De anlade väg från Forsbacka till Åmål. När prins Fredrik af Hessen kom blesserad från Höland i Norge, uppehöll han sig några dagar på Forsbacka. Elias Linroth och hans fru skänkte altartafla 1715 till Mo kyrka och 1721 till Ferglanda kyrka. Efter Elias Linroth blef hans enda efterlefvande barn, sonen Johan Gustaf, född 1709, egare af faderns egendomar och deribland Hanefors med halfva Forsbacka hemman. Erhöll hofjunkaretitel. Gift med Juliana Konstantia Simzon, hvilken 1754 ingick nytt äktenskap med riksrådet grefve C. G. Löwenhjelm, som var disponent och delegare till sin död 1768. Hanefors dels ärfdes dels köptes derefter af sekreteraren Erik Gust. Ekermann, son af assessorn i Jönköping Nils Ekermann och Britta Maria Simzon. Ekermann var gift med Anna Lisa Sörström, prostdotter i Hesselskog. Vid hans död 1813 tillföll egendomen barnen. Sonen Nils Fredrik Ekermann, född 1779, köpte sina syskons andelar. Gift med Sofi Lilljestjerna. Dog såsom postmästare i Åmål den 12 Juni 1843. Ekermann aflät hälften i Forsbacka till brukspatron L. M. Uggla på Svaneholm, hvarefter de båda 1816 sålde till öfverfältläkaren och R. N. O. H. C. Kewenter, som var född 1775 och gift med Fredr. Lov. Löfman. 1837 köptes Hanefors af brukspatronen Ol. Chr Groth, hvilken 1838 åter sålde till kaptenerna G. Mannerstråle och E. J. Hedborg, som äro boende utom provinsen.

5. *Hvitlanda* i Tösse socken. 1691 den 11 Dec. privilegieradt för bruksförvaltaren Joh. Meyer på skattehemmanet Vestra Hvitlanda egor, till 1 hammare med 2 härdar och 6 års frihet. 1695 skattelagdt till 600 *Skepp.* årligt smide samt 6 *Skepp.* hammarskatt. Med år 1740 fick bruket 200 *Skepp.* tillökning i smidesrättigheten. 1745 den 6 Juni privilegium på 1 ämneshammare och 150 *Skepp.* samt 1746 den 9 Okt. vidare tillökning af 150 *Skepp.* 1775 den 2 Dec. resolution att denna hammare fick flyttas till Loviseholm i Töftedals socken. 1780 den 14 Juni privil. att här vid öfra vattenfallet få bygga en stångjernshammare samt från Ställbergs bergsmanshammare i Skinnskattebergs socken af Westerås län hitflytta en härd till uträckande af 300 *Skepp.* här redan privilegieradt smide. 1815 den 26 April tillstånd att i afräkning på hammarskatten tillverka skeppsankare, med vilkor att 2 *Skepp.* ankare skulle motsvara 3 *Skepp.* stångjernssmide. 1835 den 13 Okt. tillstånd

att införa Engelska smidesmetoden utan tillökning i verkstädernas antal. 1837 den 6 April tillåtelse att flytta en härd härifrån till Kristinedal. 1840 den 10 Febr. privil. på 1/3 tillökning i smidet mot 1½ proc. hammarskatt. 1845 års hammarskattslängd visar 2 hammare, 2 härdar, 1,066 *Skepp.* 13 *Lisp.* smide och 10 *Skepp.* 13 *Lisp.* 7 *p.* hammarskatt. Enligt egarens uppgift är här 964 *Skepp.* privilegieradt smide.

Bruksanläggaren Joh. Meyer blef, enligt Tössbo dombok, ihjälskjuten 1699. Hans lösbo seqvestrerades för kreditorerna. 1703 såldes Hvitlanda jernbruk af enkefru Sigrid Juliana Ekehjelm (hennes man hade varit svåger med Meyer) till handlanden i Göteborg Cornelius Thorsson för 4,600 daler silfvermynt. Hans son Samuel Thorsson ärfde och innehade egendomen till 1778, då den såldes till Dals bergs-societet. Detta bolag afyttrade jernbruket m. m. 1791 till justitiarien L. Segerström, hvilken åter sålde det 1792 till brukspatronen Christoffer Sahlin. Vid hans död, den 7 Maj 1831, tillföll jernbruket hans ende son, brukspatronen Maurits Sahlin, som sålde detsamma jemte landtegendomar 1849 till brukspatron J. Thran i Uddevalla. Efter några månader afyttrade herr Thran en del af det inköpta godset till åtta personer, som inropade på auktion hvar sin lott, men har ännu ej lyckats få köpare till stångjernsbruket och det återstående af landtegendomarne.

6. *Persby* vid hemmanet Persbyn i Mo socken. 1694 den 11 Juni fick Elias Linroth privilegium att vid Fyrstens hemman i Hesselskogs socken, beläget på vestra sidan af vattenfallet, midt för Persbyn, få anlägga en stångjernshammare med härd. Detta jernverk har i bergskollegii äldre handlingar kallats än Fyrsten, än Persby, och erhölls omsider sålunda 2:ne i stället för ett. I 1763 års hammarskattslängd rättades detta så till vida, att Fyrstens hammare förklarades *öde.* 1695 fick bruket 600 *Skepp.* smidesrätt. Njöt 6 års frihet. Med 1740 tillökning i smidet af 250 *Skepp.* 1836 den 9 Maj bergskollegii utslag att här begagna ännu 1 hammare. 1845 års hammarskattslängd upptager 2 hammare, 2 härdar, 850 *Skepp.* för 8½ *Skepp.* hammarskatt.

Egare: bröderna Johan och Elias Linroth, hvilka synas gemensamt innehaft så Hanefors och Persby, som Forsbacka. De voro söner af den om bergsbruket och jernhandteringen i Wermland högt förtjente egaren af Alqvittern, bergsinspektoren Elias Linroth, adlad 1691 och död s. å. Efter Johan Linroths död tillföllo Persby och Forsbacka

hans barn: 1. Anna Maria, född 1687, död 1773, gift först med ryttmästaren Erik Simzon och sedan med lagmannen Nils Stedt. 2. Katrina, född 1692, död 1775, gift med riksrådet grefve Carl Ehrenpreutz. 3. Axel, född 1701, kammarherre, gift med Sara Maria Stedt. 4. Johan Gustaf, född 1704, död 1772, assessor, gift med Britta Kajsa Stedt. Axel synes varit disponent 1750, då Kongl. Maj:t afgjorde tvisten med Åmåls stad, rörande frakten för jern från staden till Wenersborg, och fastställde 5 öre för *Skepp.* Efter Axels och Johan Gustafs död lära delegarne blifvit än flera. Axels dotter Hedvig Maria, född 1736, död i Carlstad 1795, blef gift 1757 med protokolls-sekreteraren i krigskollegium Johan Albrekt Woltemat, hvilken 1762 blef krigsråd, upphöjdes till friherre 1778 samt dog i Upsala 1798. Woltemat lärer varit disponent, men gjorde konkurs, då egendomen förvaltades af kuratorerna Frietzcky och Malmerfeldt. Såldes derefter till direktören vid Ostindiska kompaniet i Göteborg A. P. Oterdahl, hvilken 1804 lemnade den i arf till sonen, grosshandlaren Niklas Oterdahl och mågen, kamereraren F. M. Åkerman, hvilka 1839 sålde den till generalmajoren Phil. v. Mechlenburg, hvars enka 1843 afyttrade den till egarne af Hanefors, kaptenerna G. Mannerstråle och E. J. Hedborg, hvilka sedermera till medintressenter antagit friherre Axel Fleming och brukspatronen Joh. Holmstedt.

7. *Forsbacka* i Mo socken. 1694 den 11 Juni fick Johan Linroth privilegium att i Backens hemmans gärde inrätta 1 hammare med härd och 6 års frihet. Har intill närvarande i dagligt tal kallats Gärdeshammaren. 1695 bestämdes smidet till 450 *Skepp.* 1737 den 21 Nov. ökadt med 150 *Skepp.* och erhöll 1740 ytterligare 250 *Skepp.* smidesrätt. Sista hammarskattslängden upptager 2 hammare, 2 härdar, 850 *Skepp.* smide, 8½ *Skepp.* hammarskatt. Egare: se Hanefors och Persby.

8. *Öxnäs* i Högsäters socken. Redan på 1640-talet skall här funnits en hammare för att uträcka det tackjern, hvilket erhölls vid Öxnäs masugn. Så förmäles i Walbo dombok 1653. Denna hammare måste dock snart, eller samtidigt med masugnen, blifvit öde. 1726 den 30 Juni privilegium för direktören Joh. Dassau och rådmannen i Uddevalla Jöns Kock att i Öxnäs ström, med 9 års frihet, få anlägga en stångjernshammare med härd. 1732 den 22 Juni privilegium för J. Kock att uppföra 1 ämneshammare med 1 härd och gemensamt för Öxnäs

och Rådanefors få köpa 1,200 *Skepp.* tackjern. 1747 fingo dessa 2:ne jernbruk gemensam rättighet till ytterligare 200 *Skepp.* tackjerns förbrukning årligen. Smidet vid Öxnäs bestämdes till 700 *Skålp.* och frihetsåren förlängdes. Af Kongl. Maj:t fick egaren den 3 Juni 1813 tillåtelse att till stångjern utsmida och försälja hela ämnessmidet, dock endast intill dess en lättare afsättning å manufaktur-effekter kunde vinnas, hvarom bergskollegium borde göra underdånig anmälan. 1829 den 28 Jan. privilegium på en ny hammarsmedjas uppförande med 1 hammare och 1 härd för 500 *Skepp.* stångjernssmide. 1839 den 26 April privilegium å 200 *Skepp.* tillökning i smidet, liksom att anlägga en ny härd för 600 *Skepp.* mot 4½ proc. hammarskatt. 1845 års hammarskattslängd upptager 3 hamrar, 4 härdar, 2,000 *Skepp.* smide och 20 *Skepp.* hammarskatt. Lancashire-metoden nyttjas vid 2 härdar.

Öxnäs köptes 1764 af baron J. v. Chaman, 1779 af J. Hall d. ä. i Göteborg, samt tillföll sedan hans son Joh. Hall d. y. Köptes 1810 af J. Wikström och A. M. Wennersten; 1816 af den förres son Carl Wikström; 1844 af Alex. Barclay et komp. i Göteborg; 1848 af nuvarande egarne, kronobefallningsmannen G. Forsell och hans broder kronolänsmannen A. Forsell.

9. *Rådanefors* i Ödeborgs socken. 1731 den 29 Nov. erhöll rådmannen i Uddevalla Jöns Kock tillåtelse att på egen risk få framföra virke till bruksbyggnad å sin gård Mellan-Rådane, och 1732 den 22 Juni privilegium att i strömmen mellan denna gård och Kasslerådane bygga en hammare med 2 härdar till ämnessmide för Kålleruds manufakturverk i Ryr socken, Wäne härad af Westergötland, men ej till afsalu vid vite af jernets konfiskation och 1,000 daler silfvermynts böter. Gemensamt med Öxnäs finge uppköpas 1,200 *Skepp.* tackjern till förbrukning. 1747 den 14 Febr. erhölls förlängning af frihetsåren och bestämdes smidet till 700 *Skepp.* hammarskatten till 7 *Skepp.* Genom kongl. brefvet den 26 Maj 1762 lemnades borgmästaren i Uddevalla Michael Kock rättighet att förvandla sin andel, 175 *Skepp.* ämnessmide, till stångjern. 1813 den 3 Juni tillät Kongl. Maj:t, på lika sätt och vilkor som vid Öxnäs, få till stångjern utsmida och försälja hela ämnessmidet. Hammarskattslängden 1845 upptager 700 *Skepp.* smide och 7 *Skepp.* hammarskatt. Här äro 2 Engelska härdar, 1 räck- och 1 smälthammare.

Egare: Desamma som vid Öxnäs till år 1844, då bruket köptes af Gust. L. Kjerrulf, men öfvergick 1845 till nuvarande egaren Otto Hasselgren.

10. *Billingsfors* i Steneby socken. 1738 den 18 Maj privilegium för öfversten friherre C. Ollonberg, majoren i Sachsisk tjenst Fromholt Svinhufvud, prosten Joh. Hesselgren, enkefru El. M. Svinhufvud, född Ehrencrona, samt bruksförvaltaren på Öxnäs Nils Kock, att i Billingsströmmen på Högens egor uppföra 1 ämneshammare för 200 *Skepp.* smide. 1739 den 19 Nov. ökades smidesrättigheten med 400 *Skepp.* och 1752 till *1000 Skepp.* för 10 *Skepp.* hammarskatt. 1744 den 6 Juni rättighet för Ollonberg och medintressenter att uppföra 1 kopparhammare, under hvilken, i brist af koppar, fick smidas jernplåtar, dock utan att dertill köpa tackjern. 1806 den 3 Nov. tilläts förvandla plåtsmidet vid manufakturen härstädes till 300 *Skepp.* ämnessmide mot dubbel hammarskatt. Genom kongl. brefvet den 2 Maj 1820 beviljades att under 2:ne år vågföra hela smidesbeloppet 1,300 *Skepp.* såsom stångjern. 1821 den 19 Mars privilegium på 4:de ämneshärden med 300 *Skepp.* smide mot dubbel hammarskatt. 1822 den 26 Juni kongl. tillstånd att tills vidare, i afräkning på ämnessmidet, såsom stångjern vågföra 1,300 *Skepp.* 1833 den 10 Juni tillåtelse att begagna Lancashire-metoden vid de tillåtna härdarne. 1839 den 2 Maj privilegium på 2:ne nya stångjernshamrar. 1839 den 31 Okt. ökades smidet till 1/3 eller med 533 *Skepp.* 6 *Lisp.* mot 8 *Skepp.* hammarskatt. 1841 den 23 Sept. beviljades flytta en hammare och en härd med 533 *Skepp.* 6 *Lisp.* smide samt 8 *Skepp.* hammarskatt till Katrineholm. 1845 års hammarskattslängd upptager 3 hammare, 3 härdar, 1,600 *Skepp.* smide och 16 *Skepp.* hammarskatt.

På Storön anlades manbyggnad, det nuvarande Billingsholm, 1739 på N. Kocks enskilda bekostnad. Han anlade jemväl färgeri, stampar, mjöl- och grynqvarnar, tegelbruk och pappersbruk. 1751 anställdes profsmiden af 2:ne efter hvarandra tillsatta kongl. kommissioner, att undersöka det af Kock uppfunna smidessättet, hvarigenom bättre stångjern skulle erhållas, med besparing af halfva vanliga kolbeloppet. Den ena kommissionen hade till ordförande landshöfdingen Lars Benzelstjerna, den andra bergsrådet von Swab. Försöken utföllo olyckligt och uppfinningen förkastades. 1752 afstod Kock halfva Billingsfors,

som nu var hans, och all sin öfriga egendom till kreditorerna. Bland dessa befanns äfven kronan för de 40,000 daler silfvermynt han i förskott bekommit för sin uppfinning, hvarföre all hans lösegendom blef seqvestrerad, enligt landshöfdingens underd. skrifvelse den 13 Mars 1753 (i riks-arkivet). Han kom sig dock något genom afkastning af det af honom anlagda Gustafsfors (eller Hallefors) bruk. Kock var född den 28 April 1707 på Tjörn. Son af prosten Mich. Kock och Ingeborg Holst. Dog den 16 Juli 1762. Gift med 1:o Elisabet Maria Ehrencrona, enka efter löjtnanten Carl Svinhufvud; 2:o Katrina Ullholm, dotter af prosten Magnus U. i Högsäter. Hans konkursmassas hälft i Billingsfors köptes på auktion 1753 af brukspatronen Len. Magn. Uggla, hvilken sedan köpte andra hälften, tillhörig aflidne ryttmästaren J. M. Svinhufvuds sterbhusdelegare. Sålde sedermera östra hälften i egendomen till äldste sonen Carl Fredrik Uggla samt vestra hälften till sin måg, brukspatronen Mattes Wærn från Moss jernverk i Norge. Denne Wærns enka, Maria Uggla, köpte 1799 af sin broder Carl Fredrik östra hälften, och blef sålunda egarinna af hela egendomen. 1805 sålde hon denna östra hälft till sin son Petter Wærn, hvilken drunknade i Laxsjön den 15 April 1813. 1805 lemnade hon vestra hälften på arrende till sin yngste son Carl Fredrik Wærn. 1813 den 1 Jan. tillträdde grefve Arvid Posse genom köp hela Billingsfors och sålde 1814 ¼ deraf till ryttmästaren Carl Silfversparre på Nydala, ¼ till lagmannen Cl. Stedt. Kom således Billingsfors till Upperuds bruksbolag, som ännu är egare.

Ofvannämnde Lennart Magnus Uggla var son af kornetten Fredrik Lennartsson Uggla och Anna Kajsa Fahnesköld. Född den 17 Mars 1722. Anställd i krigskollegium 1740. Extra ord. notarie vid amiralitets-öfverrätten och galer-eskadern i Finland 1741. Sekreterare och justitiarie dervid 1742. Anlade öfra Adolfsfors jernbruk i Wermland 1744 och nedra 1748, hvilka han sålde 1753. Inrättade gudstjenst för bruksfolket i en sal på Billingsholm 1758, der presterskapet i Steneby och Hesselskog först turvis tjenstgjorde och sedan en af honom antagen och aflönad brukspredikant 1761. Antog sjelv klockaretjensten derstädes och ingick 1762 vid riksdagen i preteståndets enke- och pupillkassas högsta klass, samt gjorde på en gång total-inbetalningen. Uppbyggde 1763 på egen bekostnad Billingsfors brukskyrka af trä,

anslog boställe och lön åt predikanten samt inrättade en skola för bruksbarnen. Vid kyrkans invigning nedlade han klockaretjensten den 27 Nov. 1763. Var 4 gånger riksdagsman, och ledamot af fiskerideputationen till Nordsjö-fiskeriernas vård. Af hans skrifter hafva utkommit: Åminnelsetal öfver generallöjtnanten, landshöfdingen m. m. friherre Axel Erik Roos, samt 5 riksdags-memorialer 1762 och 1769, om vexelkursen, finansen, myntförvandlingen m. m. Afled i Christinehamn den 16 Jan. 1794. Gift med Anna Märta Taube, halfsyster till ordensbiskopen Taube. Hon afled den 19 Jan. 1805. Var dotter af kaptenen friherre Carl Didrik Taube och hans första fru, Anna M. Ehrencrona, hvilka egde och bebodde hemmanet Wassbotten i Mo socken. En af fru Ugglas bröder, riksrådet grefve Edv. Didr. Taube, var fader till den ryktbara fröken Hedvig Ulrika Taube, född 1714, om hvilken Rosenhane i Sv. Rikes Konungalängd m. fl. vidare ha att förmäla.

11. *Gustafsfors* i Torrskogs socken. Privilegium 1747 den 4 Febr. för rådmannen i Åmål och egaren af Billingsfors bruk, den ofvan nämnde Nils Kock, att i Halleforsen å Böns jord i Torrskogs socken och till en del å angränsande Ekenäs hemman i Blomskogs socken af Wermland, jemte rådmannen i Åmål Anders Amelberg, såsom meddelegare till ¼, få anlägga en ämneshammare till 500 *Skepp.* smide, med 9 frihetsår. 1752 den 16 Juli ökades smidet med 400 *Skepp.* 1792 tilläts dåvarande egaren, borgmästaren i Åmål, Gustaf Åberg, att från Sverkesta i Fellingsbro socken hitflytta en nedlagd hammare, utan förändring i förra dammbyggnaden. Smidesrättigheten förblef densamma som förut. 1822 den 30 Okt. tillät Kongl. Maj:t att tills vidare, i afräkning på ämnessmidet, få såsom stångjern vågföra hela detta belopp. 1845 den 8 Dec. tillät bergskollegium uppförandet af en ny stångjernshammare och 1 vällugn. Samma års hammarsskattslängd utvisar 2 hammare, 3 härdar, 900 *Skepp.* smide och 9 *Skepp.* skatt. I förening med Lennartsfors i Wermland eges denna bruksegendom af ett bolag, hvars disponent är friherre J. W. Stjernstedt.

12. *Loviseholm* i Töftedals socken. Assessorn Arv. Wirgin erhöll 1760 den 6 Okt. privilegium att af 100 *Skepp.* tackjern få utsmida ämnesjern under härvarande manufakturs plåthammare, och 1775 den 2 Dec. beviljades hitflyttning af en ämneshärd med hammare från Hvitlanda med 300 *Skepp.* smide. 1845 års hammarskattslängd har för

detta verk 1 ämneshammare, 1 härd. 400 *Skepp.* smide för 4 *Skepp.* hammarskatt. Eges af herrar Carl Lund och Lycke i Fredrikshall.

13. *Bäckefors* i Bäcke socken. Privilegium 1767 den 19 Mars för brukspatronen Lennart Magnus Uggla att vid säteriet Wettungen anlägga en råstålshammare med 1 härd för 300 *Skepp.* ämnessmide. Detta det 3:dje jernbruket, som denne man anlade. 1822 den 26 Juni förvandlades detta smide tills vidare i stångjernssmide mot dubbel hammarskatt. 1824 den 14 Juni privilegium att öka detta smide med 150 *Skepp.* vid ämneshammaren samt tillika på anläggning af 1 stångjernshammare med härd för 450 *Skepp.* 1832 den 30 Aug. tillstånd att begagna särskilda bistämplar efter olika smidesmetoder eller olika tackjernssorter. Genom kongl. brefvet den 15 Juni 1833 erhölls tillstånd till extra vågföring af 1,000 *Skepp.* i 3 år utöfver hammarskatten. 1833 den 27 Juni privilegium att för Lancashire-smidet få begagna en särskild räckhärd samt en Hallov fire. 1834 den 9 Juni tillstånd att från Ränkeforsen i Wermland få hitflytta 1 härd med åtföljande 450 *Skepp.* stångjernssmide. 1837 den 9 Jan. privilegium för anläggning af 3 nya härdar med 2 hamrar för 1.350 *Skepp.* stångjernssmide mot dubbel hammarskatt, samt 1839 den 18 Mars 1/3 tillökning i smidet mot 1 1/2 procents skatt. 1844 den 8 Juli bergskollegii utslag att tills vidare här få begagna en gasvällugn till försöks anställande. 1845 års hammarskattslängd upptager 4 hammare, 6 härdar, hvaraf dock blott 5 blifvit begagnade, 3,600 *Skepp.* smide mot 36 *Skepp.* hammarskatt. Med från England anskaffade blåsverk, machinerier och arbetare infördes härstädes det förut i Sverige ej brukliga halfvallon- eller så kallade Lancashire-smidessättet. Verkstäderna ligga hopträngda i en trång klippdal vid 5 särskilda, tätt nedom hvarandra belägna dammar med höga fall, men nog knapp vattentillgång. 1849 funnos här 1 mubblingshammare, 5 stångjernshamrar, 2 styck- och 3 spikhamrar, klippsax, gjuteri med kupolugn, 2 stålugnar, mjölqvarn med 4 par stenar, enbladig såg och en benstamp. Om manufakturprivilegierna se nedan vid Bäckefors under manufaktursmidet.

Anläggarens äldste son, Carl Fredrik Uggla, blef 1784 egare af Bäckefors. 1824 öfvergick eganderätten till anläggarens dotterson, grosshandlaren i Göteborg Carl Fredrik Wærn, som nu innehar egendomen och dervid verkställt nyss anförda nya, stora förbättringar.

14. *Kristinedal* i Fröskogs socken vid säteriet Stenarsbyn. Detta säteri öfverläts 1815 af brukspatronen Christoffer Sahlin till hans son Maurits Sahlin, hvilken sednare 1837 den 17 Mars erhöll konungens tillstånd och den 6 April bergskollegii privilegium att å Bodane egor eller ock vid Stenarsby qvarn anlägga 2:ne stångjernshärdar för 900 *Skepp.* tillverkning, med vilkor att en stångjernshärd nedlades vid Hvitlanda. Här äro 2 härdar, 2 stångjernshamrar, 1 styckehammare med 1,200 *Skepp.* smidesrättighet, qvarn och tegelugn. Egare: Brukspatronen Maurits Sahlin. 1845 var hammarskatten 9 *Skepp.*

15. *Håfreström* i Skålleruds socken. Upperuds bolag fick privilegium den 11 Maj 1840 att på Krökersruds och Korndalns egor anlägga 1 stångjernshammare med härd, hvaremot bolaget borde nedlägga 1 stålugn vid härvarande manufaktur, 1 knipp- och 2 spikhamrar vid Upperud samt 1 plåthammare med eldstad vid Billingsfors. Hammarskattslängden 1845 upptager 1 hammare, 1 härd, 600 *Skepp.* smide och 6 *Skepp.* hammarskatt. Här är derjemte 1 kolugn för årlig tillverkning af omkring 200 storstigar kol, 2 grofbladiga sågar, 1 mjölqvarn. Enligt uppgift anlades detta jernbruk 1834. Egare: Upperuds bolag.

16. *Katrineholm* på säteriet Dingelviks egor i Steneby socken. 1841 den 17 Mars erhöll Upperuds bolag kungligt tillstånd samt den 22 April privilegium att här uppföra 1 stångjernshärd med hammare för 600 *Skepp.* smide, med vilkor att den här förut tillåtna dammen icke förhöjdes, samt tills vidare mot 9 *Skepp.* hammarskatt från och med 1842. År 1841 den 23 Sept. beviljades hitflytta från Billingsfors 1 härd med hammare och 533 *Skepp.* 6 *Lisp.* smide. 1845 års hammarskattslängd visar 2 hammare, 2 härdar, 1,133 *Skepp.* 6 *Lisp.* smide samt 11 *Skepp.* 6 *Lisp.* 13 *p.* hammarskatt. Egare: Upperuds bolag.

MANUFAKTUR-SMIDET.

1. *Billingsfors.* Se stångjernssmidet. 1783 den 18 Maj privilegium på ett vals- och skärverk, en plåthammare, 5 större och mindre knipphamrar. Konungen tillät 1762 den 31 Aug. att här idka stålsmide, hvilket flyttades till Bäckefors 1767 den 19 Mars. Genom resolution den 29 Nov. 1830 flyttades härifrån till Håfreström 2 knipphamrar, 12 spikhamrar, skär- och valsverket, samt tilläts 1 stålugn härstädes.

1836 den 1 Aug. tillstånd att nedlägga plåtsmidet, som var beviljadt den 6 Juni 1744 vid kopparhammaren, då brist på koppar inträffade. 1840 den 11 Maj medgafs likaledes att nedlägga plåthammaren och dess eldstad. Således nu här 1 stålugn och 1 knipphammare.

2. *Gustafsfors* eller Hallefors. Se stångjernssmidet. 1747 den 4 Febr. privilegium på 2 smärre och 1 dubbel stålugn, 6 knipphamrar, 1 slipverk, 1 tråddrageri. 1798 den 7 Maj privilegium på 1 skärverk.

3. *Loviseholm* i Sågelfven vid Bergs hemman i gränsen mellan Dal och Bohuslän af Töftedals socken. Se stångjernssmidet. 1747 den 26 Juni tilläts fänriken Joh. Magn. Didron att å skattehemmanen Bästorp i Töftedals socken och Gubberud i Nafverstads socken af Bohuslän få uppföra 1 stålugn, 1 plåthammare, 2 knippsmedjor med 1 större och 1 mindre hammare på 1 stock i hvardera till 100 *Skepp.* smide. Den tillämnade sågen komme att ligga på Forsanelandet i Nafverstad. 1775 den 2 Dec. tillstånd för brukspatronen Cahman att öka verkstäderna med 2 knipphammare, 1 tråddrageri.

4. *Bjuggfors* i Ferglanda socken. 1761 den 18 Maj genom bergskollegii utslag erhöll kornetten Hans Gabriel Natt och Dag tillstånd att i en bäck uti ängen till frälsehemmanet Sandviken, med vatten från Sandsjön, som ligger några hundra alnar från byggnadsstället, få uppföra en manufaktursmedja med ett vattenhjul för en räckhammare och 2 spikhammare vid en stock, samt der af köpestångjern förädla 150 *Skepp.* årligen. Genom resolution den 17 Dec. 1813 bortflyttades 75 *Skepp.* till Rådanefors. 1826 den 6 Nov., genom resolution för kronofogden H. J. Nordberg, bortflyttades återstående 75 *Skepp.* till det nya jernbruket Munkedal i Foss socken af Bohuslän, hvarigenom Bjuggfors-verket helt och hållet upphörde.

5. *Lilljenbergsfors* eller *Wågsäter* i Ryr socken, Walbo härad. 1764 den 4 Dec. privilegium för assessorn Arvid Wirgin att å skattehemmanet Wågsäters område få inrätta en manufaktur af 2 smedjor med 2 eldstäder under en skorsten och 2 hamrar på en stock i den ena, samt 2 hjul med sina stockar och 3 spikhamrar för hvardera i den andra smedjan, till hvarjehanda manufaktur, och att börja med 400 *Skepp.* tillverkning af köpestångjern, kol af egen skog samt stenkol. Förbjöds vid 200 daler silfvermynts böter, och sedan dubbelt för hvarje gång, att begagna köpekol. 1835 den 25 Juli uppgaf egaren

att verkstäderna under de sista 10 åren icke varit begagnade.

6. *Bäckefors.* Se stångjernssmidet. 1767 den 19 Mars privilegium på en garfstålshammare med härd, 1 blästerståls cementeringsugn. 1 knipphammare. 1 spiksmedja med nödiga hamrar och 1 tråddrageri. Enligt resolution den 14 Juli 1824 nedlades 1 knipp- och 4 spikhammare. 1840 den 29 Okt. privilegium för uppförande af 1 knipphammare med äsja. 1 stjelpugn och 1 kupolugn, hvilka inrättningar komme att drifvas med stenkol, samt slutligen 1 stålugn.

7. *Hvitlanda.* Se stångjernssmidet. Brukspatronen Erik Kock erhöll privilegium den 6 Juni 1745 att på sitt skattehemman Hvitlanda egor anlägga 1 jerntrådsdrageri och 2 knipphamrar. 1775 den 2 Dec. tillstånd att nedlägga dessa, hvilka flyttades till Loviseholm. 1780 den 11 Juni resolution för Dals bergs-societet att från Stenarsbyn i Fröskogs socken få hitflytta det derstädes den 27 April privilegierade, men ej uppförda manufakturverk af en knipphammare och en spikhammare för en stock med äsja. 1798 den 1 Sept. utslag för Chr. Sahlin att vid den för knipphammaren inrättade stock tillsätta en plåthammare, med begagnande af den till skär- och valsverket tillåtna glödugn. 1802 den 20 Dec. tillstånd att anlägga en stålugn för 200 *Skepp* tillverkning. 1833 den 14 Okt. utslag för egaren Maurits Sahlin, hvarigenom tillläts en planerhammare på särskild stock i förra manufaktursmedjan, utan förändring i öfrigt af verkets privilegier, eller förhöjning i redan tillåtet tillverkningsbelopp; i följd hvaraf verket skulle utgöras af en stock med en knipp- och en planerhammare, en stock med en knipp- och en spikhammare, jemte nödiga eldstäder, samt en stålugn, för en årlig tillverkning af svartsmiden och stål till sammanräknadt belopp af 200 *Skepp.* 1849 blef J. Thran egare och 1850 bonden Torsten Olsson.

8. *Katrineholm.* Se stångjernssmidet. Redan på 1770-talet hade bruksegaren Samuel Kock på Södra Dingelviks egorymd i Steneby socken anlagt en slaggugn med dertill nödiga inrättningar, till stångjerns utdragande ur hammarslagg. 1794 den 15 Juli fick bruksegaren Anders Utterholm tillstånd att på samma stock få åter upptaga den derstädes varande knipp- eller spikhammaren och årligen förädla högst 20 *Skepp.* köpestångjern till spik, hästskor, söm, spadar m. m.

9. *Lisefors* i Fröskogs socken. 1795 den 5 Okt. privilegium för Chr. Sahlin att på Hensby jord (samma ställe der Dals bergs-societet

den 3 Juni 1777 fått tillåtelse bygga en silfver- och kopparhytta) inrätta 1 knipp- och 2 spikhamrar, 1 skär- och 1 valsverk. Men detta verkställdes icke, utan tilläts, genom utslag den 14 Mars 1796, att från Hynån vid Hensbyn flytta detta privilegium till ett annat ställe, mellan Bodane mjölqvarn och den för södra ändan af Knarrbysjön varande hålldammen på Bodane egor, och bestämdes den årliga tillverkningen till 360 *Skepp.* 1833 den 14 Okt. ökades verkstäderna med en knipphammare för lie-smide, 1844 den 12 Aug. med en stålugn. Här är äfven den så kallade *Knarreby vattenslägga*, beviljad genom bergskollegii utslag den 3 Maj 1841 till högst 7 *Lisp.* tyngd, jemte en äsja, för tillverkning af svartsmiden till husbehof. Likaså 2:ne sågar. En stångjernshärd med hammare är under anläggning.

10. *Upperud.* Se stångjernssmidet. 1811 den 21 Aug. erhöll bruksdisponenten, grefve Arvid Posse, tillstånd att här inrätta 1 knipphammare, 2 spikhammare med 2 äsjor för 150 *Skepp.* förädling. 1840 den 11 Maj resolution att denna manufaktur skulle nedläggas.

11. *Rådanefors.* Se stångjernssmidet. 1813 den 17 Dec. hitflyttades från Bjuggfors 1 knipp- och 2 spikhammare, med 75 *Skepp.* förädlingsrätt. Der tillverkades ankarkettingar, Engelskt åkerbruks-, kör- och åkdons-smide. Här är en såg, qvarn med 2 par stenar, nu under utvidgning till flera par, jemte gryn- och sigtqvarn. Tegelbruket, anlagdt 1846—1849, tillverkar mellan 2 à 300,000 tegelsten.

12. *Öxnäs.* Se stångjernssmidet. 1726 den 30 Juni privilegium på anläggning af en plåthammare med 2 härdar. 1824 den 20 Febr. tilläts nedlägga denna hammare och i stället uppföra 1 knipp- och 5 spikhamrar till 300 *Skepp.* förädling årligen.

13. *Hanefors.* Se stångjernssmidet. 1826 den 20 Dec. privilegium på 2 knipp- och 3 spikhamrar, 1 plåthammare, 1 stålugn för tillverkning af 125 *Skepp.* spik, 75 *Skepp.* brännstål och 100 *Skepp.* plåtar. 1844 den 5 Febr. bergskollegii utslag om ännu en stålugn.

14. *Håfreström.* Se stångjernssmidet. 1830 den 29 Nov. privilegium att här anlägga 2 knipp- och 12 spikhamrar för 6 stockar, 1 skär- och 1 valsverk, för att med stenkol förädla så mycket medhinnas kan, liksom att anlägga 1 stålugn. 1840 den 11 Maj resolution att stålugnen skulle nedläggas. För närvarande äro här 1 styckehammare samt 8 spikhamrar.

Efter hammarskattslängden 1845 skulle stång- och ämnesjernsmidet vid 38 härdar uppgå till 16.934 *Skepp.* 5 *Lisp.* Vissa år, då manufaktur-tillverkningarne äro begärligare i handeln, stiger väl stångjernssmidet föga utöfver detta belopp. Deremot kan, under vanliga förhållanden. tagas för afgjordt att denna summa är för låg, de uppgifter flere herrar bruksegare välvilligt och oförbehållsamt behagat lemna mig. ådagalägga, att tillverkningen här i provinsen med minst 2,000 *Skepp.* årligen öfverstiger den summa, som synes i vanliga statistiska anteckningar i bergskollegium och flerestädes. Vanligen antages, att jerntillverkningen i Gustaf I:s tid uppgick för hela riket till allenast 12.000 *Skepp.* årligen. 1683 uppgafs den till 150,000 *Skepp.* men har sannolikt varit något högre. Efter hammarskatts-jemknings-kommissionerna 1689 blefvo samma år 84 hammarsmedshärdar i bergslagerna utdömda. Denna åtgärd behöfver troligen icke förnyas. Flera jernbruk hafva utdömt sig sjelfva, der koltillgången aftagit eller nära upphört. Andra lära af samma orsak i sinom tid nödgas följa efter.

Särskildt för Dal har jag icke kunnat öfverkomma någon äldre uppgift om tillverkningsbeloppet, än för år 1695.

Efter bergmästare-embetets berättelser till bergskollegium, grundade på infordrade uppgifter från brukspatronerna. är förhållandet med tillverkningarne på Dal nedanstående:

	Hamrar.	Härdar.	Stångjerns-smide. Skepp.	Manufaktur-smide. Skepp.	Summa Skepp.
År 1695	7.	14.	3,000.	—	3,000.
1733	8.	16.	4,650.	—	4,650.
1783	14.	24.	9,000.	—	9,000.
1833	20.	30.	7,623.	3,629.	11,252.
1845	33.	38.	12,134.	5,288.	17,422.
1846	—	—	17,110.	6,201.	23,311.
1847	—	—	20,762.	3,240.	24,002.
1848	—	—	23.962.	4.706.	28,668.[1]

[1] Tillverkningsbeloppet för Kållerud eller Kollerö manufaktur, som vanligen hänföres till Dal, är i denna tabell uteslutet; emedan denna manufaktur-inrättning är belägen i Ryr socken, Wäne härad, således utom gränsen för Dal.

Såsom nyligen är anfördt, kan summan med all säkerhet ökas till 30 à 31,000 *Skepp*.

Det talas och skrifves ofta om stillastående i näringarne, hämmad utveckling, o. s. v. På hvilken gren af den menskliga verksamheten för ekonomisk förkofran i vårt fäderneslands sådant med sanning numera kan lämpas, är okändt. Af förestående sifferförhållanden synes åtminstone vara alldeles klart och obestridligt, att jerntillverkningen icke lider af lagar och styrelseåtgärder, som hindra dess framsteg inom detta landskap. Utvecklingen, beräknad efter bruksegarnes egna uppgifter till bergmästaren, är isynnerhet under de sista 15 åren högst anmärkningsvärd. Tillökningen i verkstädernas antal har fortgått, utan afseende derpå att koltillgången med hvarje år aftager, och utan att frö-såning kommit i fråga, eller att trakter, hvilka äro odugliga till annat än skogsväxt, men dertill högst tjenliga, — t. ex. Ödskölds och dermed sammanhängande grus- och stenmoar, — blifvit fredade, för att åtminstone inom en mansålder kunna gifva både kol och andra skogseffekter.

ÖFRIGE NÄRINGAR.

SÅGVERKEN. De betydligaste salusågarne äro vid Upperud, Skåpafors, Långed, Forsbacka med Kroppa, Lisefors, Katrineholm, Krokfors, Bäcken i Dalboredden, Hvitlanda och Bäckefors. Dessa afverka i medeltal årligen timmer till minst 20,000 tolfter plank samt 10,000 tolfter bräder. Omkring 40 andra sågar af mindre betydenhet finnas derjemte, hvilkas tillverkningsbelopp är okändt. Timret till flera hemtas i betydlig måtto från Wermland, emedan ortens skogar äro för behofvet alldeles otillräckliga.

Mjölqvarnarnes antal uppgår till öfver 200.

Kolning verkställes allestädes i jernbrukens grannskap, der skogstillgången ännu sådant medgifver. Körslor med jern och trävaror till flottnings- och lastageplatserna är en god biförtjenst, som dock beröfvar jordbruket många armar och dragare, hvilket ock merendels i sådana trakter är af allmogen mycket försummadt.

Tjärubränning verkställes endast i smått i några socknar, egentligen för eget husbehof och någon afyttring till närboende.

På landsbygden varande 5 garfverier, 3 färgerier, 8 vadmalsstampar,

1 kakelugnsfabrik äro alla af ringa betydenhet. Bland 12 tegelbruk äro några som drifvas i stort, men endast ett på utskeppning till Westergötland, nämligen tegelbruket vid Wänsberg i Tösse socken.

Skutbyggerier äro anlagda i Skålleruds socken, ett vid Björkön af Upperuds bolag, der sådana fartyg äfven blifvit byggda, som gå på vesterhafvet, samt ett vid Östbo af brukspatronen C. F. Wærn.

Åtskillige af landtboarne vid Wenerskusten hafva dels egna fartyg, hvarmed de fraktsegla på Wenern och Götaelf, dels segla för andras räkning. Många söka arbetsförtjenst utom provinsen, äfven i Norge.

Vid Strömsberg i Tösse anlades linoljepress för omkring 40 år sedan af brukspatronen Lennart M. Uggla på Svaneholm, hvarvid tillverkades omkring 1,200 kannor årligen. Den är ännu i gång.

Orsaken hvarföre jagten numera icke är lönande, igenfinnes under titeln skogshushållningen samt i den omständigheten, att jagtstadgans föreskrifter ohämmadt öfverträdas.

Fiske till afsalu idkas endast i de hemman, hvilka äro belägna vid Wenern. I öfrigt endast till husbehof, och lifligast vid lektiderna, hvarigenom tillgången blifver alllt mindre.

Orten har haft pappersbruk, anlagdt af brukspatronen Nils Kock vid Billingsfors 1747, men nedlades 5 år derefter, då anläggaren kom i obestånd.

Bränvinsbränningen sker egentligen för så kalladt husbehof och till mångens förderf. Dock äro några brännerier beräknade på afsalu till städerna. Bränvinspannornas antal är ofvan anfördt.

Ylleväfnad tillverkas af allmogen såsom binäring, egentligast i norra fögderiet och främst i Wedbo härad, hvarest denna husslöjd är allmän, i anseende till den större fårafveln. Tillverkningen är hufvudsakligen groft vadmal. Äfven annorstädes tillverkas vadmal, ylletyger, linne- och bomullsväfnader till afsalu, men obetydligt.

HANDELN

Till utrikes ort afgå numera härifrån endast jern, trävaror samt stundom spannemål. I södra fögderiet afyttras årligen mycken säd, förnämligast hafra. Under de sednare åren har ett betydligt belopp af sistnämnda sädesslag utskeppats, egentligen af herr William Thorburn i Uddevalla, hvilken genom sina uppköp på ett utmärkt sätt gagnat fögderiets invånare och förvärfvat sig deras odelade erkänsla.

Den inre handeln med säd bedrifves för öfrigt i städerna och vid jernbruken samt till folket i Wedbo härad, som till stor del alla år måste köpa denna lifsförnödenhet. Andra saluartiklar föryttras i städerna och på landtmarknaderna samt något i landthandelsbodarne, men skogsprodukterna till jern- och sågverksegarne.

MARKNADER.

1. Äldsta kända marknadsplatsen var vid *Hesselskogs kyrka* midsommarstiden årligen. Derpå finnes konung Magnus Smeks bref den 27 Sept. 1349, gifvet i Lödöse[1], att ingen, vid 3 marks böter, fick sätta

[1] "Magnus dei gracia rex swecie norwegie & skanie omnibus presens scriptum cernentibus salutem in domino sempiternam Cum ad nostram noticiam ex certis relatibus deuenerat quod prepositi ecclesie scarensis quicunqe fuerunt omnes et singulas emendas pecuniarias apud ecclesiam ethlaskogh nundinis ibidem in festo sancti johannis baptiste durantibus prouenientes ab antiquo generaliter levasse noscuntur et ad vsus suos specialiter ordinasse, quanquam pro nunc in hac parte aliter processum sit per aliquos nescimus qua temeritate emendas hujusmodi sibi indebite usurpantes, sub obtentu gracie nostre inhibemus firmiter per presentes, ne qvis advocatorum nostrorum seu officialium aut alius cujuscunque status fuerit, dominum prepositum nunc est, seu eum qvi pro tempore fuerit aut officialem suum in perceptione emendarum premissarum quoquo modo impetere seu de ipsis se ingerere de cetero presumat prout indignacionem regiam duxerit evitandam. Certerum districte prohibemus tentoria quecunque seu mansiunculas dictas bodher, aut equos cujuscunque infra sepes agrorum vel pratorum fundi presbyterialis ibidem quomodolibet haberi, stantibus nundinis memoratis, prout quilibet in con-

tält eller små bodar innanför gärdesgårdarne på prestgårdens åker eller äng. Alla slags penningeböter vid denna marknad hade af *ålder* tillfallit domprosten i Skara, hvilken innehade Hesselskog såsom prebende-pastorat[2]. När marknaden upphörde är okändt.

Möjligen hafva kanske lika gamla, om icke äldre, marknadsplatser funnits vid Dalbergså och vid Åmål, ehuru skriftliga intyg derom numera saknas.

2. Vid *Dalboå* eller *Dalbergså* har marknad varit af ålder,hvilken i sednare tid kallats *N. Strätet* och *Qvantensburg*, i Bolstads socken.

---

trarium veniens penam amissionis trium marcharum denariorum voluerit evitare. Datum ludosie anno domini M°CCC°XLIX° sexta feria proxima post Mathei apostoli et ewangeliste." Efter afskrift i Skara domprosteribok, n:o 26; Örnhjelms *Diplomatarium*, 4 b. sid. 33, och Peringskiölds *Dipl.*, tom. 7.

Moderniserad översättning. " Magnus, med Guds nåd konung över Sverige, Norge och Skåne, hälsar i denna skrivelse alla beslutsmässiga och anbefaller dem för beständigt i Guds skydd. Då det kommit till vår kännedom genom pålitlig redogörelse, att Skara stifts prostar, alla och envar, för gottgörelse i penningar vid Ethlaskogs (Hesselskogs) kyrka under nio dagars marknad vid S:t Johannes Döparens högtid i allmänhet sedan gammalt åt uthålliga återkommande upplåtit och till deras bruk ordnat på särskilt sätt bodar i rader, fastän i stället nu i detta fall ett annat förlopp fått ske genom andra, vilka icke veta, i vilken riktning vanhelgande skall undvikas, och på så sätt med orätt tillägnat sig dem ej tillkommande plats omedelbart bakom (antagligen underförstått: bakom de lagliga bodarna) och hålla den besatt. I Vår nåd hejda vi denna utveckling och stadfästa den förutvarande, då varken våra rättslärda eller ämbetsmän funnit, att något annat skick än detta brukats. Innehavare (underförstått: av inkomsterna från Hesselskogs pastorat och prästgård) är nu domprosten (i Skara), som det dels varit sedan länge och dels är ingående i hans bärgning till förbättring av den. De påträngande angripa på olika sätt, vare sig de själva tilltvinga sig plats eller i den mån de i förväg intaga sådan från de andra. De ådraga sig konungens ogillande, vilket bör undvikas. För övrigt värna vi strängt mot tält såväl som natthärbärgen och döma till böter över huvud taget var och en, som innanför omhägnade områden, åkrar såväl som ängar, uppför tält, tryggande de domprosterliga på detta ställe mot vad som skett, då man efter eget behag bringat traditionerna vid S:t Johannes marknad i oreda. Som motvikt mot detta kommer det att utdömas ett straff, medförande en förlust av tre marker kopparmynt, vilket bör undvikas. Givet i Lödöse Herrens år 1349, sjätte helgdagen närmast efter aposteln och evangelisten Matheus dag."

[2] Enligt biskop Brynolfs bref, Skara d. 15 Aug. 1308. *Diplom. Svecanum*, n:o 1594.

Af Gustaf I:s bref till fogden Lasse Svensson den 29 Jan. 1547[3] inhemtas, att Lödöse borgare "varit vane att bruka sin handtering derstädes med allahanda nödtorftiga varor och der lägga in med sina båtar och skuter. Konungen kunde väl lida att samma handtering måtte åter upptagas, på det landet desto bättre tillföring med allahanda nödtorfter af Lödöse och andre städer bekomma måtte, och åter varorna. som der må efterlåtne blifva *att föra utrikes*, måtte i det stället blifva här hos våre inrikes köpmän, och ej försäljas till Norge". såsom Dalboarne begärt. Af Carl IX:s bref den 6 Okt. 1598[4] vill synas, som denna marknad stått 2:ne gånger om året, och att Lödöse borgare densamma nu ödelagt. Men konungen tillät Dalboarne få behålla densamma, under förklarande, "att hvad af ålder varit hafver. äre vi icke till sinnes *tillbakagöra*, utan mycket hellre dertill förhjelpa, att det oryggeligt och stadigt blifva må". År 1640 den 31 Aug. resolverade regeringen, att marknaden härstädes skulle flyttas till den nya staden Åmål. Huru dermed gick är ovisst. Emellertid förmäler Hesselgren, att marknad hölls här 1718 S:t Eriks dag, den 18 Maj. Den lärer dock någon tid derefter blifvit ånyo aflyst. Uppå allmogens riksdagsbesvär och anhållan att marknad måtte, nu som i förra tider, få hållas å platsen vid *Strätet*, resolverade konungen den 5 Aug. 1747 att sådant tilläts, och marknadsdagen bestämdes till den 1 Juni. Men 1752 den 11 April beslöt Kongl. Maj:t att denna marknad skulle flyttas till Wenersborg. Sedan allmogen ånyo klagat deröfver, biföll Kongl. Maj:t den 29 April 1757 att marknaden skulle hit återflyttas från Wenersborg samt efter nya stilen hållas den 11 Juni. Efter det att "marknadsanstalten" i riket, — förut tillhörande läns-styrelserna, — genom kongl. brefvet den 11 Juni 1788 blifvit öfverlemnad till kommersekollegium, ordnades detta ärende i riket åren 1793—1799. I resolution den 28 Jan. 1794 för Elfsborgs län bestämde kongl. kollegium tiden för Qvantenburgs marknad till den 16 och 17 Juni; men förordnade deremot den 26 Febr. 1850, att denna marknad skall upphöra[5].

[3] Riks-registraturet s. å., fol. 32.

[4] Derstädes 1598, fol. 163.

[5] Post- och Inrikes Tidningarne 1850, n:o 56.

Af denna korta redogörelse synes, att marknaden, så till namn som tid, varit underkastad vexlande öden genom "tillbakagörande". Carl IX fästade så mycket afseende på belägenheten härstädes, att han i bref till Michel Pedersson den 16 Mars 1610 yttrade sin önskan att här måtte anläggas en stad, eller, om detta icke lät sig göra, åtminstone en kungsgård[6].

3. *Åmåla-backen* var likaledes en urgammal marknadsplats. Uti stadfästelsen på Brätte stads privilegier den 16 Dec. 1619 tilläts borgerskapet derstädes att hafva en *egen* vid Mattesmessan den 21 Sept. på Åmåla-backen, förutan den allmänna marknad, som der hölls Paulsmessan den 25 Januari. Sedan staden Åmål blef beslutad, och redan innan den var anlagd, aflystes 4 marknader på landet genom öppet mandat den 31 Aug. 1640[7], hvilka hit borde förflyttas, nämligen marknaden vid *Sulvik* i Wermland[8], *Knusesund* eller *Brobacken* vid Säfflebron i By socken, vid nyssnämnda *Dalboå* och vid *Brattefors* i Ödeborgs socken. Men att icke så blef, kan slutas deraf, att Åmålsboarne 1672 och 1682 i underdånighet anhöllo få Brobacken till Åmål förflyttad. 1722 den 18 Dec. resolverades, att Brobacks marknad, som inföll den 8 Sept., skulle förläggas till Warpnäs i Nors socken, och hölls der marknad första gången 1723. Ett talande bevis på huru envist gamla vanor sätta sig emot styrelsens "tillbakagörande" är, att ännu hålles ett slags marknad vid Brobacken årligen, dagen före Åmåls Oktober-marknad, och der försäljes ofta en myckenhet kreatur. Stället bibehåller således på visst sätt sin egenskap af kreatursmarknad, såsom den af ålder varit. Genom kongl. resolutionen den 19 Mars 1635 fick Brätte stad sig anslagen en enskild marknad på Åmåla-backen 8 dagar före midsommar. Om detta allt gått i verkställighet, skulle vid Åmåls anläggning staden varit rikeligen försedd med marknader, eller med 7 stycken. Det stannade dock vid mindre. I almanackor för 1712—1721 finnas endast 2:ne upptagna, nämligen den 25 Jan. och 21 Sept. Och lära väl icke flera varit, sedan Brätte stad ödelades och Wenersborg i dess

---

6 Riks-registraturet s. å., fol. 80.

7 D:o 1640.

8 Men Sulviks marknader vår och höst funnos qvar 1747. Ja ännu 1772 upptages en marknad der den 11 Juni, enligt almanackan. Den lärer likväl också dermed upphört.

ställe uppkom. Genom kongl. resolutionen den 18 Dec. 1771 fick Åmål en årlig sommarmarknad den 20 Juni, hvilken af kommersekollegium fastställdes 1794 till 3:ne dagar, likasom 3:ne dagar då äfven utsattes för marknaderna derstädes den 20 Jan. och 2 Okt.

4. *Ferglandsbacken* eller *Brattefors* i Ödeborgs socken, Ferglanda pastorat. Ferglandsbacken omtalas af Blutherus 1632 såsom hållen S:t Margaretas dag, den 20 Juli årligen. Hesselgren uppgifver, att den för gräl och oljud blifvit afskaffad på 1650-talet. Af namnet har man tagit sig anledning gissa, att marknadsplatsen varit vid Ferglanda kyrka. Detta är icke sannolikt. Uti bref den 3 Aug. 1639 till rikskansleren Axel Oxenstjerna[9], skrifver landshöfding Olof Stake från Carlstad, att han nyligen under en resa på Dal, härad för härad, hållit ting med folket samt besökt en plats, Brattefors benämnd, der marknad då stod. Under sin dervaro lät landshöfdingen göra staket omkring densamma i och för tulluppbörden, som förut icke varit erlagd, och hade allmogen icke gjort någon motsägelse. Genom det här ofvan anförda mandatet 1640 blef Brattefors marknad då afskaffad, och skulle i stället hållas i Åmål. Det synes som marknaden hållits i Juli, då Stake var der. Således är icke troligt, att en annan landtmarknad i samma månad skulle hållits vid Ferglanda kyrka, endast omkring ½ mil från Brattefors.

5. *Mobacken* i Ödskölds socken, mellan hemmanen Altorp och Backen, varade en kort tid och befinnes redan vara aflagd 1718. Omnämnes af Hesselgren, och skulle dessförutan numera icke vara bekant. Vid riksdagen 1761 sökte Wedbo och Tössbo häraders fullmäktige att få en hästmarknad på Altorps mo, men denna anhållan beviljades icke.

6. *Grea* marknad, vid hemmanet N. Grean i Ärtemarks socken. Vid riksdagen 1740 väcktes fråga om marknad på detta ställe af riksdagsmannen för Åmål. Ständerna förordade bifall dertill och föreslogo att den borde hållas den 10 Augusti årligen. Kongl. Maj:t gillade förslaget uti resolution den 1 Okt. 1741. Hölls, enligt almanackan, till och med 1801, då den upphörde i och för slagsmål och oljud.

7. *Hällemon*, belägen i gränsskillnaden mellan Högsäters och Ferglanda socknar samt hemmanet N. Hällan i sistnämnda socken. Om

---

[9] Original uti Oxenstjernska samlingen i riksarkivet.

dess tillkomst berättas, att allmogen betingade sig densamma af landshöfdingen 1788, då frågan om kronobrännerirörelsen förevar. Upptogs i almanackan första gången 1791, under den 8 Oktober. Uti kommersekollegii resolution den 28 Jan. 1794 är den upptagen för 2:ne dagar, den 8 och 9 Oktober. Å samma ställe är afrättsplats.

8. *Westra Ed* i Eds socken, vid södra ändan af Stora Le, och

9. *Sunnanå* i Holms socken, vid frälsehemmanet af samma namn, tillkommo båda vid samma tid som Hällemon. Fastställdes äfven på samma gång af kommersekollegium, W. Ed till 2 dagar, den 2 och 3 Sept., Sunnanå till 2 dagar, den 27 och 28 Sept., men flyttades af kollegium till den 10 Okt. genom bref till landshöfdingen den 2 Febr. 1836.

Återstå 3 på landet och 3 i staden. Provinsen har sålunda marknad inom hvarje härad, utom Sundal, med tillhopa 15 marknadsdagar.

LANDTHANDELN.

Till uppstädernas och bergslagernas fördel samt på det att jordbrukaren icke måtte dragas från sin handtering till andra sysselsättningar, hvarigenom åkerbruket komme i lägervall, var *landsköp* redan under medeltiden och i köpmålabalken af landslagen förbjudet. Enligt Gustaf I:s handelsordning 1546, fick ingen på landet upphandla spannemål eller andra varor och dermed bruka köpenskap till prångs, ej heller i städerna uppköpa salt, kläde eller annat gods, att detsamma åter utprångla, utan skulle en hvar allena afyttra hvad han af sin egendom kunde försälja såsom säd, boskap, ost, smör m. m., och detta till städerna eller bergslagen. Handeln med Norge var äfven sedan länge förbjuden. Gustaf I mildrade detta i någon mån för Dal, såsom det inhemtas af följande hans bref till fogden härstädes den 29 Jan. 1547: ”Wår ynnest &c.Wet Lasse Svensson, att den menige man på Daal hafva haft deras bud här hos oss och beklagat deras trång och brist, att dem icke väl möjeligt är att hemta alla deras nödtorfter i *Lödösse* eller de andra städer der i Westergötland, som är salt, fisk och annat slikt, för den onda och långa väg skull, som de hafva till dessa inländska städer, och hafva fördenskull begärt vår gunstiga vilja och tillåtelse, att de måtte med den del de kunna afstäde komma, som är *jern, smör* och *ost,* sälja in till de nästa Norska städer, der att hemta deras nödtorfter. Deruppå hafve vi gifvit

dem sådant svar, att efter sådan lägenhet med den landsändan på färde är, med den långa och onda väg till dessa inrikes städer, hafve vi efterlåtit och till godo unnt, att samme *Dalbor* måge och skole med smör och ost efter mätteligthet, så ock jern, så mycket de kunna åstad komma, söka intill de Norske städer att köpa eller förbyta sig till hvad de behöfva kunna, hvarföre är vår vilje och befallning, att du icke gör dem häremot något hinder eller förfång, utan låter dem frie och obehindrade njuta den gunst och nåde vi dem ännu efterlåtit hafve, dock så att *oxar* och all *annan boskap*, desslikes alla köpmansvaror, platt och alldeles skole förbjuden vara och ingalunda utföras, utan i våre egne städer föryttras och säljas, dock må du hafva all tillsyn, att ock smör och ost efter måttlighet utfördt blifver. Der rätte dig efter. — — — Deremot du intet vidare hinder och förfång göra skall, ändock sådant aldrig tillförene hafver förbjudet varit, som är smör, ost och annat fetalie drage till kronans berg med der i Wermland och der byta sig jern till igen och sedan med samma jern söka intill de Norske städer, der att hemta deras nödtorfter med samma jern, som de vid kronans berg tillbyte, desslikes ock med de svarfvade kärl, som der göras och svarfvas i landet. Der rätte dig efter"[10]. Invånarne på Dal besökte Johan III med bud och skrifvelse bland annat om upphäfvande af förbudet att handla på Uddevalla och andra Norrska städer. Derpå gaf konungen från Stäkeborg i bref till fogden den 6 Juli 1580 följande svar: "Wi hvarken vilja eller kunna tillstädja förenämnde Dalboer att göra någon utföring öfver gränsen, eller med deras köpenskap besöka Norska städer, utan hvad de hafva till att sälja, föryttra eller förvandla till deras nödtorft, det skole de såsom alle andre våre undersåter der nere, föra till de närmaste köpstäder uti Westergötland och ingalunda öfver gränsen till Norge, såsom en lång tid härtill skedt är, hvilket hafver varit orsak dertill att våre köpstäder äro afsigkomne och förderfvade. Dock der som de Norske bönder göra hit öfver gränsen in i Dal någon tillföring med sill eller annat, då kunne vi väl lida, att de byta sig sådant till för korn eller hafra som på deras hemman växer, men ingalunda skola de föryttra bland dem antingen hudar, skinn, feta varor eller någon boskap. Och efter de allenast besvära sig för den långa vägen skull, som de hafva till

10 Riks-registraturet s. å., fol 32.

de inhemska städer, derföre förr än de skole antingen några Danske eller Norske städer besöka, då se vi fast hellre, att en marknadsplats må förordnas på Dal, der köpmän och borgare både af Elfsborg och andre Westgöta städer må sammankomma och göra dem nödtorftig tillföring, derom våre trogne män och tillförordnade ståthållare herr Erik Göstaffsson (Stenbock) och herr Knut Posse måge laga och förordna efter som de kunna tänka att det sig bäst skicka vill och landet till nytta och fördel vara kan"[11]. Carl IX förbjöd äfven handeln på Norge, och befallde den 16 Mars 1610 fogden Michel Pedersson icke allenast låta borgarne i Brätte flytta till Hufvudnäs (der Wenersborg nu befinnes), såsom bättre beläget, utan äfven vid Dalboån upprätta en stad, eller, om inga kunde bekommas som der ville bygga, då der uppföra en kungsgård, hvarmed början också gjordes, och der hafva en viss karl, som kunde hafva inseende att icke någon drager öfver gränsen till Norge eller annorstädes på den Danska sidan med sina varor, utan sådant blifver allt inom riket uti Svenska städer handladt och föryttradt. Uti bref den 21 Mars s. å. förnyades befallningen[12]. Till beredande af inkomster för staten fann regeringen sedermera godt att tillåta vissa varors utförsel till Norge, hvarföre gränsetullar inrättades och tullhus byggdes på 1620-talet efter gränsbandet å flera ställen samt på invånarnes bekostnad[13], såsom vid Trombeljen i Frendefors, vid Nättjebacka och Stufveryr i Torps socken, vid Strömsäter i Ryr socken, vid Jakobsrud i Töftedaln, vid Solhem och Strand i Nössemarken. Men det dröjde ej länge innan denna anstalt förorsakade hvarjehanda klagomål, som föranledde att regeringen nödgades tillförordna riksmarsken Jakob de la Gardie och rikskanslern Axel Oxenstjerna att här i orten anställa undersökning och afdömma besvärspunkterna emot gränsetullinspektoren Johan Sinkler. 1639 i April utfärdade desse herrar följande öppna bref till folket på Dal: "Wi underskrifne Svea rikes råd göre veterligt, att hos oss hafva varit undersåtarne på Dal och sig besvärat öfver inspektorn vid gränsetullen derstädes och hans tjenare, som skulle de vid uppbärandet af samma gränsetull icke förhålla sig ordningen likmätigt, utan ofta till pris göra och

[11] Efter en afskrift i kammar-arkivet.
[12] Riks-registraturet s. å., fol. 91.
[13] Walbo härads dombok 1643.

sin kos taga både hästar och klöf med mera, som de medhafva. Så ehuruväl vi efter intagna besked och rättelser uti den saken befinne, att hvad en eller annan i så måtto kan vara fråntaget, härröra mestadels af den orsaken, att de uti tullens erläggande, så väl som angifvandet af deras varor, intet hafva förhållit sig som med rätta ske borde; dock emedan största delen af dem förmedelst ovetenheten sig hafver änskyllat och eljest i gemen utlofvat bättring och låta finna sig rättrådige i all måtto, synnerligen att så utlägga tullen, att några besvär och klagomål öfver deras underslef förmedelst bivägar och undandöljningar m. m., som hit länder, härefter icke skola stå till att spörja. Wi hafve derföre å Hennes Kongl. Maj:ts och rikets vägnar och af den fullmakt, som hit neder åt landet af den kongl. regeringen medgifven är, unnt och beviljat förberörde kronans skattskyldige undersåter, att dem för denna gången må igen levereras hvad hästar och klöf de sålunda bortmist hafva, så många som ännu kunna oförsålde vara. Sammalunda ock de som sina hästar och klöf kunna hafva igenlöst med penningar eller penningevärde skole med bekomma hvad i så måtto utaf dem är utgifvet; sedan ock att de, hvilkas hästar allareda kunna bortsålda vara, skola derföre få betalning efter det värde, som de äro förde kronan till räkning. Men hvad uti varor en eller annan kan hafva förbrutit och dem deröfver fråntagit är, det lemnas såsom fördolt och understucket gods icke obilligt under kronan, så att den der sådant hafver bortmist, derpå intet mer hafver att tala. Wi befalle fördenskull inspektorn af samma gränsetull att rätta sig efter denna vår förordning och låta dem åtnjuta hvad vi i så måtto för denna gång hafva beviljat, intet tviflandes derjemte, att den menige allmoge efter deras gjorda löfte och tillsägelse akta sig för allt underslef härefter bättre, och emot inspektoren af gränsetullen, eller hans folk, med otillbörlige ord eller gerningar sig icke i någor måtto förgripa, utan der någor öfver förhoppning framdeles med skäl något kan hafva till klaga, att honom af gränsetjenarne sker förnär, han gifve det först tullinspektoren tillkänna, hvilken skall vara skyldig dem att förhjelpa till rätta, så vida någon orätt dem är tillfogad: och hvar han det då ej efterkommer, då andrages sådant hos landshöfdingen, hvilken saken skall upptaga och så vida skäligt kan vara den afhjelpa, att både Kongl. Maj:t och kronan må ske rätt och allmogen icke heller någon orätt. Till mera visso är detta med våre egne händers underskrift och signeter bekräf-

tadt"[14]. Härmed var dock saken icke hjelpt. 1640 begärdes lindring i gränsetullen. 1642 att den måtte afskaffas, emedan man har så ringa förtjenst på det som säljes till Norge, samt att i stället en årlig afgift måtte utgöras af hemmanen. 1643 ny anhållan om lindring i gränstullen, eller att i stället få utgöra nämnda afgift. 1649 enahanda begäran och förklarades denna tull alldeles odräglig. Dylika besvär fortsattes framgent, men afslogos, emedan ett bifall skulle lända städerna och bergslagerna till skada[15]. Emellertid förefölllo ej sällan lurendräjerier, slagsmål och blodiga uppträden i och för dessa anstalter och för den inkomst staten af dem borde ega. Genom kongl. förordningen den 24 Maj 1825 om handelsförhållandena mellan Sverige och Norge, upphörde tullarne vid gränsen. De flyttades till städerna Wenersborg och Åmål. Så väl tull- som kronobetjeningen här i orten ålades att vaka öfver samma förordnings efterlefnad[16].

Ett annat, än svårare, hinder för varuhandeln på landet uppstod genom den vid 1622 års riksdag åtagna så kallade *lilla tullen* eller *landt-tullen*, för att eftergöra hvad i "*andra välbeställda regementen*" öfligt var, och derigenom låta kronan få en inkomst, som "*näppeligen skulle märkas att något besvär derpå hunge*". Den utgjordes med 32:dra penningen af ätliga och förnötliga varor, som fördes till torgs eller marknad. Förhöjdes af Carl XI 1686 med ¼. En utlänning, Petter Flygge från Lübeck, hvilken satt sig ner såsom handlande i Christinehamn, uppdrogs att på utländskt vis ordna landt-tullarne 1638 i Westergötland, Nerike och Wermland samt Dal. Tullbommar inrättades vid städerna, och marknadsplatserna omgåfvos med staketer, såsom ofvan vid marknadsplatsen Brattefors är omnämndt. Men det går sällan rätt väl att eftergöra hvad i andra välbeställda regementen är öfligt. Anstalten, långt ifrån att "näppeligen märkas", väckte ett så grundeligt och allmänt missnöje i landet, att marknads-allmogen i Westergötland och Wermland med raseri anföll tullbetjeningen, nedhögg bommarne och staketen, och allmänt uppror hade nära utbrutit. Här på Dal öfvades likväl veterligen icke ett sådant oväsende. Emellertid skedde för den lofliga rörelsen mycket hinder, stridande

---

14 Efter riks-registraturet, f. 269.

15 Riksreg.

16 Kongl. brefvet d. 21 Juli 1825 uti landshöfd. kungörelse s. å. n:o 242.

mot gamla vanor. dem allmogen isynnerhet gerna vill behålla. om ock någon gång i strid mot deras egna ombuds tillgöranden vid riksdagarne. — underslef kunde ej undvikas, afgiften föll i flera hänseenden olidelig, hvarföre Dalboarne. liksom andra landskaps invånare. tid efter annan begärde att dessa så kallade *småtullar* måtte afskaffas. som ock ändteligen skedde genom riksdagsbeslutet 1810. hvarigenom denna kräfta på folkets sedlighet omsider försvann. Sedan ett ondt i författningsväg, som upphäfver folkets urgamla sedvänjor, en gång inkommit, är det icke lätt att få det omgjordt, ehuru nästan hela nationen ogillar det. såsom förhållandet är med åtskilligt annat än småtullarne. Till deras afskaffande åtgick en tid af 188 år, med derunder förefallande tusentals bedrägerier, mutor, slagsmål och processer m. m. årligen. En varning till en hvar, som, i bästa afsigt, kan vilja införa hvad i andra regementen öfligt är.

Uppstäderna och bergslagen hade. genom författningarne mot *landsköp*, fått ett alltför tryckande band på landtmannen. som derigenom hindrades att till hvem han ville och hvar som helst inom landet afyttra sina egna landtmannaprodukter och tillverkningar. Detta gick ända derhän. att borgerskapet i Wenersborg hos generalguvernören. hertig Adolf Johan, utverkade dess bref till landshöfdingen Tönnes Langman. den 10 Maj 1652, att Dal ordentligen delades i 2:ne handelsdistrikt, ett söder om Köpmannebro samt söder om det från Wedbo kommande vattendraget, hvarest allmogen skulle föra alla sina varor af hvad beskaffenhet som helst till Wenersborg. och den öfriga allmogen pa Dal sina varor till Åmål[17]. Folket klagade härstädes ofta öfver de närgränsande städerna. När man säljer dit. heter det, måste varorna borgas bort. och ej sällan händer, att någon betalning icke erhålles. När man söker till bergslagen eller Göteborg med sina oxar. skinn. fetalier och annat, blifver det af stadsboarne förbjudet och godset dem fråntaget. ehuru stadsboarne hvarken vilja eller kunna köpa varorna[18]. 1660 klagades vid riksdagen deröfver, att om den ene grannen sänder några varor med den andre till staden, blifver denne sednare tribulerad såsom för landsköp. Så äfven 1693 och flera andra år. och magistratens i Åmål protokoller hafva ett rikt förråd på rättegångar om landsköp. icke blott mot allmogen. utan

[17] Hertigens brefkoncepter och registratur i riksarkivet.

[18] Generalguvernements-handlingar 1649 i riksarkivet.

mot prester samt andra ståndspersoner, som skulle föra sin afvel till bergslagen att försäljas, hvilken boskap togs i beslag, eller arresterades, som det den tiden hette. Sådana tvister förelupo årligen, stundom öfver de mest obetydliga saker. Så stämdes en gumma inför magistraten för det hon till sin granne aflåtit ½ aln rulltobak af den tobaksrulle, som hon i staden köpt. Om smörbyttor, ostar m. m. sådant vankades oftast förhör, när åklagaren ansåg att det var något mer, än säljaren förmodades kunna på sin egendom eller af sin ladugård åstadkomma. Han troddes då hafva i hemorten gjort uppköp, antastades och mistade ofta varan.

Blef landtmannen sålunda i äldre tider, för vidtagna okloka och för landet tryckande lagar till städernas förmån, misshandlad, så torde uppstäderna nu i sin ordning få plikta för fädernas missgerningar. På grund af de förslag till förnyad handelsordning och författning om landtmannens handelsfrihet, som rikets ständer, "och särskildt borgare-ståndet", i underdånighet ingifvit, utkom den af Kongl. Maj:t i nåder fastställda handelsordningen den 22 Dec. 1846. Genom densamma synes som borgareståndet, särskildt i uppstäderna, möjligen skulle uti icke ringa måtto blifva lidande, helst minuthandeln derefter till väsendtlig del sker på flera ställen inom häraderna i de nya landthandelsbodarne, så att folket mindre behöfver besöka städerna för sina uppköp. Deremot förekommer det mången temligen sannolikt, att grosshandlarne och andra i stapelstäderna skörda så mycket mer, då landthandlaren från dem tager sitt förlag. Med erkännande af de fördelar, som en närmare belägen handelsbod kan, i fråga om nödvändighetsvaror, medföra, derest landthandeln *endast* omfattade sådana, höres likväl allmänt inom landskapet, att man redan gjort den erfarenheten, att dessa fördelar för landtfolket vida öfvervägas af de olägenheter och betänkliga följder, som åtkomsten af öfverflödsvaror haft både i ekonomiskt och sedligt hänseende. Man räknar nämligen här kaffe, thé, flera specerier, konjak, skorpor, kringlor, pepparkakor m. m. såsom öfverflödsvaror för åboer å små hemmansdelar, torpare och backstuguhjon, hvilka för råg, korn, hafra, potäter, ull, lin, kött, fläsk o. s. v. kunna tillbyta sig hvarjehanda ur handelsboden. Berättas äfven den händelsen, att någon bonde för flitigt idkad handel måst sälja en del af sitt lösbo till landthandlaren, hvilken med detta köp i laga ordning förfarit. Den lätta åtkomsten af vissa handelsvaror, så för in- som utvärtes bruk, deribland äfven bränvin, försåldt i mindre parti,

om ej i minut, anses såsom olycksbringande. På Dal äro för närvarande redan 22 landthandelsbodar, deraf 13 i Wedbo härad. Flera nya tillkomma troligen.

MÅTT, MÅL, RÄKNESÄTT.

MÅTT. Under medeltiden mättes jorden icke, såsom nu, efter tunnland och kappland, utan efter *markland*, *halfmarkland*, *öresland* och *örtugland*, enligt Westgöta-lagen. Huru stor vidd hvartdera af dessa innehöll är väl okändt, men torde hafva varit någorlunda lika med det mått, som begagnades på 1580-talet vid jordrefningar inom hertig Carls furstendöme. Den tiden räknades 8 tunnor utsäde för ett markland. På ett markland var 8 öresland, och på hvarje öresland var sannolikt 3 örtugs jord. Öreslandet, som svarade mot 1 tunnas utsäde, mättes under hertig Carls tid med en stång, som var 9 alnar. Det skulle innehålla 18 sådana stänger i längden och 9 i bredden, således 13,122 qvadratalnar[19].

Innan ordentliga vägar blefvo anlagda och indelade, fanns icke något bestämdt vägmått. I bihanget till Westgöta-lagen omtalas *rast* och att biskop Bengt i Skara anlade 2 raster väg å Tiveden. Okändt är huruvida dermed förstods ett bestämdt antal alnar, eller blott ett stycke väg, så långt man i allmänhet gick utan att behöfva hvila, hvilket icke gifver någon bestämd ledning för måttet. Emellertid har man namnet rast qvar på ett och annat ställe. Miltalet var så oafgjordt och ovisst, ännu 1649, att ortens landshöfding, som till generalguvernören ingaf berättelse om de större vägarne den tiden, allenast fick 5½ mil mellan Wenersborg och Åmål, således 3 mil kortare, än den i verkligheten är. Man hade i äldre tider ett längdmått, kalladt *veku sjös*, sjömil. 1582 förekommer denna benämning om afståndet mellan Ny-Lödöse och Lilla Edet, som var 4 vekur sjös; från Lilla Edet till Åkerström var 1 veku sjös; öfver Lilla Edet sades vara 1 *kålffskott*.

MÅL. Spann var Göternas äldsta mål för säd, hvarföre säd äfven deraf fått sitt namn spannmål. Här på Dal, så väl under medeltiden som långt derefter, måldes säden allmänneligen med *skäppa*. Hennes storlek öfverensstämde icke med skäpporna annorstädes i lagsagan. Konungarne sökte väl att få likhet i målet, men gamla inrotade bruk och vanor skrifvas

---

19 Hertig Carls registratur 1585, fol. 87, i riksarkivet.

icke bort i hast. Det dröjde öfver 150 år från första påbudet, innan skäppemålet blef likstämmigt i riket, och skall till och med ännu i dag icke vara det på en viss trakt i Småland. Under Gustaf I:s och hans söners regeringstid indelades målet sålunda:

1	läst eller pundeläst lika med	48	tunnor,
1	spannemålspund	4	d:o
1	tunna på Dal	6	skäppor,
1	spann	3	d:o
1	skäppa	4	sättingar,
1	sätting	1½	fat

Understundom förekommer fjerding, och räknades 8 sådana på en tunna, såsom nu. På en del ställen kallas nu för tiden fjerdingen för *sättung*. I Wermland förekommo 4 fat i fjerdingen 1609.

Emedan stort missbruk varit med tiondemålet, skäppa och spann, säger konung Johan III, så befallde han, i bref till fogdarne i Götaland den 1 Juli 1580[20] att 6 skäppor skulle räknas för mer än en tunna. på det icke 1/6 af tionden skulle blifva borta för Kongl. Maj:t och kronan. Tunnan borde göras sådan. att hon inrymde 48 Stockholms kannor. hvarefter skäppor, fjerdingar och spann skulle jemkas. År 1582 den 27 Febr. stadgade konungen, att fogdarne i Westergötland och på Dal skulle uppbära och utlemna tionden efter Hjo kopparskäppa, hvilken med Skara och Orreholms målet ansågos draga öfverens[21]. Enligt anteckningar i kammar-arkivet skulle tunnan samma år blifvit bestämd att innehålla 50 Stockholms kannor[22] Vid samma tid och ännu till och med 1641 räknades och i jordebokshandlingar för Dal upptogos 6 skäppor i tunnan. Vid 1638 års riksdag stadgades, att tunnan i Westergötland borde bestå af 5 skäppor, eller 32 Uplands fat eller Finska kappar, eller 54 Stockholms kannor. Men emedan på Dal och annorstädes 6 skäppor räknades för en tunna. och räknades så, när landtågsgärden beviljades 1617, blef en tunna gärdespannmål härstädes lika med 1 1/5 tunna, samt 1½ tunna gärdespannemål lika med 1 4/5 tunna. Häröfver klagade en

[20] Riksregistraturet s. å., fol. 109.

[21] Eckles. handlingar i preseståndets arkiv, 1:a tom. n:o 98.

[22] Så äfven enligt fullmakt för tionde-inspektoren Mårten Jönsson, den 22 Juli 1591, uti eckles. handlingar i preseståndets arkiv, 1:a tom. n:o 127.

bonde på Dal, anförande att skäppan härstädes vore alltför stor emot skäppan i öfriga Sverige, hvaröfver kammarkollegium resolverade den 11 Okt. 1642, att han icke hade något skäl till klagan, ty utlagorna böra utgöras såsom förr brukligt varit. I annat fall skulle kronan efterskänka den ena skäppan, eller $^1/_5$ på hvarje tunna, hvilket icke kunde beviljas. Detta öfverensstämde äfven med riksdagsbeslutet 1582, enligt hvilket väl nya tunnor skulle brukas i uppbörden, men levereringen ske efter hvarje landsändas sed och bruk. Rimligen kunde väl ej heller annorlunda ske. Ty om tunnemålet t. ex. förändrades från 40 kappar till 16 kappar, så skedde väl detta icke i den meningen, att tiondegifvaren skulle få 24 kappar efterskänkta på hvarje tunna, utan borde han efter förändringen erlägga samma belopp, som förut eller innan denna förändring med målkärlens storlek företogs. Bland riksdagsbesvären från Dal 1672 finnes, mot förmodan, den anhållan att återfå det gamla målet, som var i konung Gustaf I:s tid, hvilken begäran afslogs. Med anledning af riksdagsbesvären 1686 hade kammarkollegium nedsändt till orten ett helt, halft och fjerdedels tunnemål af koppar, hvarefter landshöfdingen Eldstjerna låtit göra hela, halfva och fjerdedels tunnor af trä samt lemnat dessa till alla städer och kyrkor i länet. Han inberättade likväl den 14 Aug. 1690, att blott Göteborg inrättat målet derefter, hvilket i de öfriga städerna och på landet *endast* begagnades vid kronotionde-uppbörden. För öfrigt användes gamla målet, hvilket man ej vill aflägga, emedan säden derefter uppköpes och man dessutom icke är van vid annat än skäppemål. Men beräkningen af 5 skäppor i tunnan hade icke lång varaktighet. Genom kongl. brefvet den 31 Aug. 1698 beslöt Carl XII, att målet med 5 skäppor i tunnan skulle afskaffas i Skaraborgs län och 4 skäppor derefter räknas för en tunna, samt befallde kammarkollegium tillse, om icke samma stadga kunde lämpas på Elfsborgs län. Landshöfdingen Macklier i Wenersborg gaf följande utlåtande härutinnan till kollegium den 11 Juli 1699: "På denna orten hafver aldrig något tunnemål varit brukligt, utan allenast skäppor, hvarpå ock kronans jordeböcker äro inrättade, och att afradsspannemålen sammaledes af gamla tider utgått efter det gamla målet, som nu kallas den stora skäppan, jemväl ock gärdespannemålen. Samma räntor böra ännu efter detta mål utgå. Hafvandes fuller i gamla tider varit, såsom det ock ännu brukeligt är, att när en nämner eller ackorderar om en tunna spannemål, så förstås dermed 6 skäppor efter

det stora målet. Emedan folket i denna magra ort nästan allmänt måste köpa spannemål, skulle det falla allmogen och städerna svårt, hvaröfver de ock mycket lamentera, om de skulle köpa efter den mindre skäppan, föregifvande, att säljarne lära ringa lämpa priset efter det lilla målet." Man finner således, att regeringen, för att åstadkomma likhet, åstadkom bråkräkning i kronoräkenskapen och förlust för folket. I sociala förhållanden händer ofta, att en i teorien riktig tanka blifver skadlig i praktiken.

Frågas nu huru stor den påbjudna tunnan var, så vet man väl, att hon 1580 innehöll 48, år 1582 deremot 50 och 1638 54 Stockholms kannor. Men då kubikinnehållet af en sådan kanna är okändt, liksom om detta var lika eller olika under dessa 3:ne uppgifna år, så är äfven tunnans kubikinnehåll obekant. Att den äldsta tunnan likväl motsvarade 1½ tunna efter nuvarande mål, vill synas tydligt deraf, att prostetunnan, som är en tunna af hvarje kyrkohärberge, enligt kronoräkenskapen 1681, "efter gammal plägsed" upptogs med 1½ tunna eller 6 skäppor, och sålunda ännu utgöres på Dal. Domkyrkotunnan utgjordes 1681 på lika sätt härstädes med 6 skäppor.

RÄKNESÄTT. Ehuru lång tid förflutit sedan *mark* var gångbar i mynträkning, äfvensom då *daler* silfvermynt och kopparmynt gick och gällde, får man dock ännu på landsbygden, så här som annorstädes, höra mark och daler. Under medeltiden innehöll 1 mark (marca) 8 öre (ora), hvarje öre 3 örtugar (solidus), hvarje örtug 16 penningar (numulus). Så förmäler ortens då varande lagbok. En mark är ännu 8 öre eller styfver, d. ä. 2 skillingar, som motsvara 24 örtugar. Frågar man huru mycket en fastighet kostat i inköp, så svaras allmänneligen i daler riksgäldsmynt, icke i riksdaler. Tolf skillingar riksgäldsmynt kallas 6 mark, 18 sk. riksgälds 9 mark. Deremot benämnas 16 sk. en plåt och 24 sk. heta 3 daler, 40 sk. 5 daler, 1 r:dr 8 sk. 7 daler, o. s. v. Någon gång får man äfven på vestra Dal höra en sådan bestämning eller värde som: *tre gånger attan daler* o. s. v., alldeles såsom man i medeltiden sade, enligt Westgöta-lagen; *trenne nio mark; trenne sexton örtugar.* Ja, det är ej längesedan man på södra Dal nämnde och använde runstyckets (örtugens) fördelning i penningar, dock icke i 16, utan 8 penningar. Vid gränsen mot Bohuslän räknas stundom i daler kopparmynt. Häraf synes, att allmän-

heten är både mycket historisk och konservativ. Man bibehåller genom århundraden sina vanor, i trots mot alla påbud om förändringar i sortindelningen, men tvingas i någon mån att följa med den allt omstöpande tiden. Derigenom uppkommer en mångfald, hvilken just icke är välgörande för redigheten, men deremot icke sällan orsakar villervalla. Här i orten räknas således mer eller mindre fullständigt 1:o mark och öre eller styfver; 2:o daler, plåt och öre silfvermynt: 3:o daler koppar-mynt: 4:o r:dr, sk. r:st. riksgäld: 5:o r:dr, sk. r:st. banko. Finge man ännu en förändring, t. ex. i krona eller kurant, eller någon annan benämning, med underafdelningar, olika eller stridande mot det hittills vanliga, skulle säkert högst få, om ens någon, dermed finna sig belåtne, och man kan vara säker om, att de icke på mansåldrar kanhända komme att ingå och allmänneligen användas i folkets affärslif. Tiotalsfördelningen (decimalsystemet) i mynt, mått, mål och vigt har den för allmogen svåra olägenheten med sig, att icke passa in med hemmansklyfningen och de afgifter, hvilka efter densamma måste utgöras i kronotionde och annat, vare sig i varor eller mynt; ty hemmanen äro styckade efter ett annat system. Efter hemmansklyfningen lärer sortindelningen böra rätta sig i vårt land, hvars jordbrukande invånare vida öfverstiga antalet i stads- och fabriksnäringarne.

FÖRSVARSVERKET.

I äldsta tiderna fanns ingen stående krigshär. Konungarne hade väl för sin räkning en ringa hop under namn af kämpar, hofmän, hirdmän, gäster, men för större fejder uppbådades folket, som då måste förse sig med både kost och vapen. Med sådana sammanrafsade, oöfvade hopar skulle striderna utkämpas, hvarföre dessa också snarare liknade slagsmål vid en större sammankomst, än med ordning utförda krig. Man började derföre under medeltiden anskaffa krigsfolk, som kunde öfvas under freden. Dessa spriddes i landet genom inqvartering, som kallades *borgläger*. Gustaf I anlade sådana borgläger också i klostren och hos presterna. Från denna börda löste sig presterskapet genom en viss penningesumma i hvarje stift, hvilken lösen kallades *taxa*. Den utsattes väl i vissa mark Danska, men förvandlades och utgick i varor, såsom nästan alla skatter den tiden. Här på Dal betaldes denna taxa med 16 oxar årligen af de 9 kyrkoherdarne, och äro dessa *taxoxar* den äldsta *rotefrihetsafgift* i Sverige, hvilken ännu fortfar som ordinarie ränta. 1533 erhöllo pastorerna konungens försäkran, att de för denna taxa skulle *för all tid* befrias, icke blott från borgläger, utan och *från all annan tunga*[1]. *Men* i bref 1544 befalldes Gustaf Olsson (Stenbock) att skaffa ett register på alla prestgäll i Skara stift och "*huru många knektar hvarje prest* mäktar hålla konungen och kronan till tjenst på någon tid"[2]. Konungens försäkran 1533 var således utan betydelse 1544[3].

[1] Riks-registraturet s. å., fol. 269. Kameralister och en del historieskrifvare hafva uppgifvit, att taxan haft annan anledning. Detta är misstag. Ser man uppmärksamt på kameralhandlingarne, undervisningen om riksens ränta 1530—1533 m. fl., samt hvad Hallenberg i Gustaf II Adolfs historia, 1 b. sid. 210 o. f. anfört, så lärer befinnas, att det här uppgifna upphofvet till densamma är det rätta.

[2] Registraturet s. å., fol. 57.

[3] Registraturet förvarar många exempel, att denne konungs försäkringar voro af sådan beskaffenhet. "Qvis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi

Borglägersknektarne, adelns rytteri och fotfolk samt de krigare civile embetsmännen underhöllo af sina förläningar, jemte presternas taxa och extra borgläger, voro dock otillräckliga när en talrikare fiende hotade. Allmogen uppbådades då derjemte, stundom mycket talrikt och nära mangrant, hvilket synes af den ofvan intagna krigshistorien. Att dessa uppbåd eller utskrifningar voro ganska tryckande, lärer vara otvifvelaktigt. I detta lilla landskap utskrefvos, t. ex.

år 1627	376	man.
1630	291.	
1631	324.	
1633	282.	
1639	203.	1.476 man på 13 år.
1676	200.	
1678	319.	
1681	302.	[4] 821 på 6 år.

Vill man se tillbaka här ofvan på folkmängden under dessa tider, eller summan af både man- och qvinkön mellan 15 och 60 års ålder, och anställa jemförelse, så kan ej nekas, att de uppoffringar, som i vår tid göras för landets försvar, äro lindriga emot dem våra förfäder måste vidkännas. Jemte utskrifningarne värfvades manskap under olika tider i alla orter, så äfven här. Dessa fingo antingen hemmansräntor sig anslagna till underhåll och lön, eller ock vissa afgifter af hemmanen, redan 1619, som kallades *rotepenningar*, hvilket var en början till roteringsverket. Hvarje karl borde 1620 vara mellan 18 och 30 år. Samma år funnos på Dal 262 gemene knektar[5].

Omsider tröttnade både konungarne och folket vid det besvärliga och, som det ofta med rätta kallades, odrägliga sättet att genom utskrivningar anskaffa krigare. Krigstjensten var mången bondedräng så motbjudande, att flera exempel förekommo på utskrifne, som hellre stympade sig på fingrarne, än gingo i fält. Anbudet af den ständiga roteringen mötte

---

dicere audeat? deinde ne qvid veri non audeat? ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? ne qua simultatis?" Cicero, *De Or.* 2: 15. Jag åberopar detta såsom en skälig ursäkt för det här och annorstädes anförda.

[4] De la Gardieska arkivet, 12 b. sid. 26.

[5] Handlingar i kammar-arkivet.

således nära nog inga svårigheter. Upland och 6 andra landskap gjorde början dermed redan 1682. De öfriga landskapen följde småningom exemplet. och Dalboarne med Westgötarne antogo det vid sammanträdet i Alingsås den 17 Juli 1684, der kontraktet afslöts med fullmäktige från hvarje härad samt stadfästades den 10 Dec. 1685[6].

Vargeringsmanskapet, som uppkom under konung Carl XII:s tid (soldater i survivance), inrättades att fylla lediga knektenummer, på det konungen alltid måtte hafva regementerna fulltaliga. och rotarne. utan stegring i legorna, kunde uppställa karlar i de afgångnes ställe. Huru detta manskap ordnades i denna landsort 1789 och 1808, är redan ofvanför uppgifvet vid historien om Danska krigen 1788 samt 1808, sid. 191. 193.

Landtvärnets uppkomst och slutliga öde finnas omförmälda på samma ställen.

Förstärkningsmanskap uppsattes 1811 till följd af rikets ständers beslut 1810. Dervid togos i beräkning alla manspersoner mellan 20 och 45 års ålder. med undantag af gemenskapen vid indelta och värfvade arméen. Det utgjorde för hela länet 961 man. Upplöstes genom beväringens antagande 1812.

Extra roteringsmanskapet, som samma år inrättades. är ofvan anfördt vid militära indelningen. Det inmönstrades den 7 Nov. 1811, och voro karlarne då af sina rotar beklädde.

Allmänna beväringen antogs vid riksdagen i Örebro 1812. Efter mantalslängden under de 6 åren 1845—1850 har beväringen uppgått i medeltal till 3,393 man årligen. En högst betydlig del deraf har likväl, för en eller annan orsaks skull, blifvit kasserad och ej undergått vapenöfning.

För krut-tillverkningen hade kronan under konung Johan III saltpeterverkstad i Wäne härad i Westergötland. Det ålåg Dalboarne att till densamma föra aska och jord, med det mera som behöfdes. I anseende till den långa och svåra vägen anhöllo de hos konungen genom utskickade att hellre få upprätta en verkstad inom provinsen, hvilket bifölls genom kongl. brefvet den 15 Mars 1585. då invånarne förpligtades att med första uppbygga densamma. Den blef dock ej snart färdig. Konung-

---

6 Stadganden rörande rotehållaren och soldaten vid Westgöta-Dals regemente, af C. D. Forsberg, Stockholm 1847, sid. 45.

en ålade dem den 4 April 1588 derföre att i stället utgöra saltpeterpenningar[7], 5 öre af hvarje skattehemman, 4 öre af kronohemman, 2½ öre af frälsehemman, 1 öre 16 penningar af torpare. Vid 1604 års riksdag anhöllo de om förskoning från saltpeterbruket, hvilket skulle byggas, men fingo derpå den 22 Mars s. å. ett nekande svar. Någon tid derefter kom en sådan verkstad i stånd. Johan Månsson Ulfsparre hade 1613, bland annat, i uppdrag tillse, att undersåtarne utan undantag, så i Finland som Sverige, förságo dessa verkstäder med jord, halm, aska m. m. Verkstaden härstädes hade kommit i förfall, men återupprättades 1614, då sjudningspanna anskaffades. Dalboarnes ansökning hos rådet att slippa saltpeterbruket, den 2 Aug. 1613[8], kunde således icke bifallas. De klagade deruti, att de voro utarmade, så af eget krigsfolk som af fienden, samt hotades nu af svår missväxt.

De *borgar*, efter hvilka ännu några spår finnas från hednatiden, äro ofvan, under titeln fornlemningar, anförda; *Daleborgs slott* i medeltiden likaledes i krigshistorien näst före Gustaf I, sid 101 samt *skansen* vid Westra Ed i krigshistorien under Carl XII. Andra förskansningar, som förtjena anmärkas, finnas icke.

Ödskölds moar voro öfningsplats för *landtvärnet* 1808. Der hölls ock ett större *öfningsläger* 1822, då flera Svenska och Norrska regementen till häst och fot jemte artilleri dit sammandrogos. Konungen bevistade sjelf detsamma. En kongl. pavillon med 4 rum, jemte 10 andra byggnader, voro uppförda på den höga grusvallen nära landsvägen och Kraksvadet. Dessa anläggningar begagnades dock endast detta år. Försåldes på auktion 1833. Fråga förevar att af moarnes egare inköpa en större trakt för kronans räkning till framtida ständig lägerplats för krigsfolkets vapenöfningar, men saken mötte hinder och uteblef.

---

[7] Handlingarne i kammar-arkivet.

[8] Original uti Oxenstjernska samlingen i riks-arkivet.

ANSTALTER TILL FYSISKT VÄLBEFINNANDE.

VÄGAR, BROAR, GÄSTGIFVERIER.

Westgöta-lagen nämner 3:ne slags vägar, hvilka allmänheten borde rödja: landsväg, kyrkoväg, qvarnväg. Allmänna lagen 1442 har dertill tingsväg. Man må dock ej tro, att någondera var jemförlig med annat än nuvarande sämre byvägar. Både resor och forslande skedde fordomsdags hufvudsakligen till häst. Hjuldon voro högst sällsynta. Man inkörde sin gröda på slädar, såsom ännu flerestädes sker i skogsbygder och oländiga marker, hvarpå exempel härstädes förefinnas vid flera hemman inom Torskogs, Wårviks, Ärtemarks socknar och några andra ställen i Wedbo härad.

Äldsta allfarivägen, eller så kallade landsvägen, här i orten är utan tvifvel den emellan Wenersborg och Åmål, och förblef länge den enda. I hvad mån väganläggningarne utvidgades och vägarne förbättrades, derom saknas upplysningar för de äldre tiderna. Att kyrkoväg länge var liktydigt med ridväg, tyckes annexkyrkornas namn, ridkyrkor, gifva tillkänna. Så kallades de ännu i Gustaf II Adolfs tid. Omkring 1620 blef vägen från Westergötland genom Dal till Wermland först upparbetad till namn af kungsväg men var ännu i Carl XI:s tid nära omöjlig att färdas med hjuldon, enligt landshöfdingens underd. berättelse[1]. Vid 1620 var ingen allmän väghållning i Walbo härad. Det är lätt begripligt hurudant tillståndet skulle vara, när vägarne ej voro indelade. Men före 1670 hade häradet röjt väg genom Walbo till Wenersborg, Uddevalla och Qvistrum[2]. Af Felteros' karta öfver Dal[3] 1658 vill synas, som flera härads- eller landsvägar då icke funnos, än 1:o den förstnämnda mellan Wenersborg och Åmål; 2:o en annan från Forsane i Frendefors till

---

[1] I riks-arkivet.

[2] Walbo dombok 1671.

[3] I kongl. landtmäteri-kontoret.

Hakerud, Stigen, Högsäter, Jerbo, Råggerd och Nyböle i Ed, som dock lärer varit ganska klen, enär allmogen först i Maj 1695 vid tinget ålades göra väg från Högsäter till tingsstället i Sundal; 3:o en annan från Torpane i Tösse, förbi Fröskogs kyrka öfver fjället till södra ändan af Laxsjön, der den tog slut. Kartan utvisar äfven några andra vägar, hvilka sannolikt ej voro annat än byvägar. Vid Steneby, omkring 1,000 alnar söder om kyrkan, visas spåren efter gamla vägen, som synas antyda, att den snarare passat till rid- än körväg. Åren 1716, 1718 upparbetades, på Carl XII:s befallning, ny väg från Westra Ed och Äng öfver Töftedals-fjället till Berg i Töftedals socken samt vidare till Strömstad. Den förföll sedermera, isynnerhet i Bohuslän, så att Wedbo och Tössbo härader vid riksdagen 1761 begärde, att den måtte upparbetas för fragten af sill och salt från Strömstad till Edsbotten vid W. Ed. Samma väg förändrades och omlades af Wedbo härad 1822. Vägen från Åmål till Forsbacka bruk anlades på 1690- talet af bruksegarne Linroth. Vid riksdagen 1765 framburo ortens fullmäktige sin underd. anhållan, att en kärrväg måtte anläggas öfver eden från Upperud i Skålleruds socken till Laxsjön, för att lättare frakta spannemål, salt och fiskvaror till den vestra ortens behof. Ansökningen öfversändes till allmogens hörande vid häradsrätterna, och emedan då inträffade detsamma, som sedermera händt i andra mål, att invånarne voro af stridig tanka med sina ombud, så kom någon väganläggning den tiden ej vidare i fråga.

Ridvägar öfver gränsen till Norge hafva från uräldsta tider funnits i Töftedals socken vid Högsundet och vid Jakobsrud samt i Nössemarks socken vid Solum och Daln. De 3:ne sistnämnda äro mycket besvärliga, i anseende till branta klefvar och markens ojemnhet i öfrigt.

I äldre tider underhöll hela provinsen gemensamt vägen mellan Wenersborg och Åmål. Walbo härads invånare hade till en del 4 à 5 mil från sina hemvist till den öfver en mil långa vägen, som skulle underhållas på Hufvudnäs-skogen i Frendefors. Wedbo-folket hade lika långt, många längre, till sina vägstycken på Köpmannefjäll. Detta visar de indelade vägarnes fåtalighet fordomdags. 1745 ingaf Wedbo härad underd. ansökning om befrielse från denna väghållning, likasom att tullpenningar måtte få upptagas till Köpmannebrons underhåll för framtiden. Det sed-

nare afslogs och det förra utställdes till öfverläggning. Från detta besvär blefvo Walbo och Wedbo icke befriade förr än 1775.

Den första behöriga vägdelning jag kunnat spåra är af år 1646 och 1647, då länsmannen i Nordal ålades afdela häradet hvarje socken sitt vägstycke, socken vid socken, granne och granne, by vid by. Detta skulle uppskrifvas och sedan i häradskistan förvaras. När detta icke förut var åstadkommet på den mest befarna vägen mellan Wenersborg och Åmål, kan tagas för gifvet, att den varit i mycket klent skick. Ännu mer de öfriga vägarne. Af befallningen till Nordälingarne i domboken 1650, att de, vid ansvar att plikta efter skjutsordningen, skulle hafva sina goda *"klöff"* och *"ridisvalor"* färdiga om sommaren och sina slädar om vintern, vill synas som skulle resor och frakter sommartiden i denna ort skett på hästryggen och ej med hjuldon. 1736 skedde en allmän vägdelning. Sedan dess hafva många nya vägar och smärre vägindelningar tillkommit.

På Nordals och Tössbo häraders riksdagsbesvär resolverade konungen den 4 Sept. 1747, att bropenningars uppbärande af vägfarande och seglande vid Köpmannebro icke kunde beviljas. Detta medgafs likväl sedermera och fortfar ännu, sedan staten ganska vackert bidragit till denna bros nybyggnad af sten; hvarom mera här nedan.

Det är egentligen sedan 1820 som man varit allvarligen betänkt på och sysselsatt sig med vägförbättringar. Dessa vägarbeten skola nu omförmälas så fullständigt, som det varit mig möjligt derom få tillförlitlig upplysning. Ehuru troligen ett och annat företag saknas, som, oaktadt flera efterfrågningar, ej kommit till min kunskap, vittnar dock det följande tillräckligt om ett högst berömligt bemödande att undanröja de svåraste hindren för kommunikationen orterna emellan. Ganska mycket återstår visserligen inom provinsen ännu att i denna del tillgöra, men på en så hedrande och gagnelig början kan svårligen en lika hedrande och nyttig fortsättning uteblifva.

VÄG-ANLÄGGNINGAR.

A. På statens bekostnad.

1. I *Wedbo* härad. Från Töftedals kyrka till Högsundet vid Norrska gränsen anlades väg 1821, 1822, då äfven gästgifverier å densamma inrättades i hemmanen Gesäter, Lundby och Högen. Detta väg-

arbete påbörjades redan 1814, att fältmarskalken von Essen der kunde framtåga med sin arméкorps, ehuru icke utan stora svårigheter. Vägens längd 22,500 alnar jemte 9 stenbroar.

B. *Med bidrag af statsmedel.*

2. I *Wedbo.* Omläggning af vägen mellan Germundebyn i Laxarby socken och Bengtsbron i Ärtemarks socken, utstakad 1841, med 3,000 r:dr b:ko bidrag af allmänna medel, enligt rikets ständers revisorers berättelse 1847 öfver riksgäldskontoret. Fullbordad 1847. Innehåller 12,241 alnar omlagd och 2,970 ny väg.
3. I *Nordal.* Å Köpmannefjäll från Waglebron i Holms socken till Köpmannebro, omkring 15,000 alnar. Från Gunnarsnäs kyrka genom Dalskogs socken till Wedbo härads gräns vid Halängen omkring 15,750 alnar. Arbetet börjadt 1844, slutadt 1846, utom vid Köpmannebro, der bergbrytning ännu fortfor 1850. För denna högst nödiga vägförbättring samt till Köpmannebros ombyggnad af sten erhöll häradet af staten 16,168 r:dr 42 sk. b:ko, med förbindelse att bekosta lika stor summa i dagsverken och materialier.

C. *På häraders, socknars eller socknedelars bekostnad.*

4. I *Sundal.* Från Brålanda kyrka till Skerrud i Gestads socken, omkring 13,500 alnar.
5. Från Ryrs kyrka till Dottetorp, omkring 13,000 alnar, hvarvid annan äldre väg utlades. Dessa 2:ne vägomläggningar faststälides af landshöfdingen 1850.
6. I *Wedbo.* Vid Taxviken och Relen i Steneby socken, omlagde 2,106 alnar.
7. Vid Töftedals-fjället från Hajoms mosse till Tobaksklefven, omlagde 8,632 alnar.
8. Från Nordals härads gräns förbi Halängen och Kronoberg i Bäcke socken, omlagde 2,052 alnar.
9. Från Tössbo härads gräns till Äsjö i Tissleskogs socken, omlagde 4,536 alnar.
10. Skråbacken i Ödskölds socken, omlagde 540 alnar.
11. Öfver Wassända mader i Eds socken, omlagde 2,301 alnar.
12. Vid Högkil i Håbols socken, omlagde 288 alnar.

13. Vid Rödkållehögen, Näsbyn, Träbygget, Sandbäcken och öfra Skogen i Rölanda, omlade 3.534 alnar.

14. Från Låbyn i Laxarby genom en del af Wårviks och Torrskogs socknar till Gustafsfors bruk i gränsen mot Wermland, ny väg 52,100 alnar. Anlagd 1833—1835 af $13^{11}/_{16}$ hemman i Vårviks, $1\frac{1}{2}$ hemman i Torrskogs samt 3 hemman i Laxarby socken, då Solvik, Kråkviken och Nästegård blefvo gästgifverier.

15. Vid Bergsviken i Laxarby 258 alnar.

16. Vid Hedan i Laxarby till Germundebyn 4,968 alnar.

17. Långbron vid södra ändan af Laxsjön i Steneby socken, 161 alnar lång, 8 alnar bred mellan kastingeringen, nybyggdes af sten 1836—1838 för 5,400 r:dr b:ko af byggmästaren And. Kalin.

18. I *Tössbo.* Hålsjöbräckan, Mörtsjöbräckan, Rådetorps-backarne på vägen till Åmål, omlagde 4,352 alnar.

19. Vid Hästesprängan, Hesselskogs socken på vägen till Fröskogs kyrka, 888 alnar omlagde.

20. Humletorps, Bodane och Flatungeby-backarne i Fröskogs socken, omlagde 5,204 alnar på vägen till Hesselskogs kyrka.

21. Wallsjö- och Östersby-backarne i Fröskogs socken på vägen till Ånimskogs kyrka, omlagde 2,007 alnar.

22. Fröskogs, Hensbyn, Gobyns, Bocklaruds, Smedseruds, Grellseruds och Hults backar i Fröskogs socken på vägen mellan Torpane och Fjälls gästgifverier, omlagde 15,097 alnar.

23. Kingebols och Gyltunge backar i Ånimskogs socken på vägen till Fröskogs kyrka, omlagde 639 alnar.

24. Härskogsbräckan i Ånimskog på vägen mellan Torpane och Lund, omlagde 864 alnar.

25. Från Skäggebol i Tydje socken, genom östra delen af Ånimskog (förbi alla svåra backar inom sistnämnda socken på stora landsvägen mellan Åmål och Wenersborg), är en ny, backfri väg anlagd 1850, omkring en fjerdedels mil kortare än nuvarande landsväg, men ej ännu till fullo färdig efter hela linien, dock farbar. Bekostad af hemman i trakten, och håller i längd vid pass 20,000 alnar. Vid denna anläggning har majoren och riddaren A. E. Lilljestjerna isynnerhet verksamt biträdt.

D. *På enskildes bekostnad.*

26. I *Wedbo.* Af framlidne brukspatronen C. F. Uggla: från Fjälls gästgifveri i Steneby till Bågen i Laxarby socken, 9,000 alnar.

27. I *Nordal.* Af Upperuds bruksbolag:

Vid Bistockedaln i Skållerud, dervid brukspatron C. F. Wærn äfven deltagit. Omkring 1,500 alnar.

Från landsvägen vid Svankila utmed segelleden i Skålleruds socken till Upperud, ny väg, omkring 13,000 alnar. Början gjordes 1842, fullbordades 1847.

I *Nordal* och *Wedbo.* Från Upperud till Högsbyn i Tissleskogs socken öfver Brudfjället, ny väg, fullbordad 1838, omkring 20,200 alnar.

I *Nordal* och *Tössbo.* Från Upperud till Kilane i Ånimskogs socken, ny väg, började 1843, men ej ännu fullbordad, omkring 11,200 alnar.

28. I *Wedbo.* Mellan Dingelvik och Högen, ny väg, 9,000 alnar.

29. Af brukspatron C. F. Wærn:

I *Wedbo.* Från Fjäll till Björke i Tissleskogs socken, ny väg, 4,500 alnar.

Från Häljebol till Högsbyn i samma socken, ny väg, omkring 2,300 alnar.

Från Sjöberget öfver Ödsköldsmo i Ödskölds socken till landsvägen från Alltorp vid Torpet Björsby, ny väg, 4,500 alnar.

Från Stommen i Ödsköld till Bäckefors bruk, ny väg, 4,500 alnar.

Från Sjöberget i Ödsköld till Tingvalla moar, omlagd öfver Ödskölds och Tingvalla mossar, 7,815 alnar.

30. Från Stenarsbyn i Fröskog, *Tössbo* härad, till Oxakof i Laxarby, ny väg, 8,500 alnar. Bekostad till 2/3 af Gustafsfors och Lennartsfors bruksbolag samt till 1/3 af brukspatron M. Sahlin.

31. Af framlidne öfverfältläkaren och ridd. H. C. Keventer:

I *Tössbo.* Ny väg förbi Hanefors bruk i Mo socken, 1,401 alnar.

32. Af kronofogden Em. Dahlgren:

I *Tössbo.* Käppenäs-backarne i Hesselskog, omlagde 722 alnar.

33. Af säteri-egaren And. Olsson i Grättved: Grättveds-backen, omlagd, med en stenbro, 1850, 489 alnar.

34. Af framlidne kontraktsprosten A. Hammargren: Bräckebacken i Hesselskog, omlagde 370 alnar.

Under de 30 sista åren hafva således dels nya vägar blifvit anlagda, dels gamla omlagda till en längd af 16⅜ mil. Deraf hafva mer än 5 mil åstadkommits på enskildes bekostnad. Enligt uppdrag af landshöfdingen har kronofogden Em. Dahlgren haft tillsyn öfver och ledning af vägarbeten i Wedbo, nämligen öfver vägarne under n:o 7, 8, 11, 12, 13 och 14; brukspatronen C. F. Wærn öfver vägarne n:o 6, 9, 10, 15 och 16, jemte de vägar, dem han sjelf bekostadt; brukspatron M. Sahlin öfver vägarbetet i Tössbo, samt baronen S:t Cyr i Nordal, hvilka herrar jemväl benäget tillhandagått med de upplysningar i ämnet, som här blifvit lemnade.

Provinsen har numera intet åliggande för underhållet af Wenersborgs bro i Wäne härad, sedan man löst sig ifrån detta besvär samt ingått förening, hvilken af konungen fastställdes den 2 Nov. 1785. Enligt densamma skulle Dalboarne äfven vara fria från bropenningars erläggande för öfverfarten[4]. I äldre tider hade Dal tillika åliggande att deltaga i underhållet af Edsvägen mellan Wassbotten och Trollhättan i Wäne härad. Deröfver klagades vid riksdagen 1640, men besvären afslogs i kongl. resolutionen den 20 Febr. s. å. När befrielse vanns är mig obekant.

LANDSVÄGAR MED GÄSTGIFVERIER

	Mil.	Gästgifv.hästar.	Reservhästar.	
1. *Från Wenersborg till Åmål.*				
Från Wenersborg till				
Dykälla i Frendefors socken .	1¼	—	52	Postgård.
Östebyn i Brålanda	1	4	43	Kuserud, postgård.
Mellerud i Holm, postgård ...	1¾	4	39	
Lund i Ånimskog, d:o ..	1⅞	2	48	Hensbyn 1½, Geteryggsvågen.
Torpane i Tydje, d:o	1⅜	2	56	Entreprenad. Vid marknader i Carlstad ökas hästantalet.
Åmål	1¼	9	—	

[4] Lindskogs *beskrifning öfver Skara Stift*, 1816, 5 b. s. 186.

2. *Från Wenersborg till Walbo och södra delen af Wedbo.*

Från Dykälla (n:o 1) till				
Hakerud i Frendefors	⅝	—	16	Östebyn 1¼. Dyrtorp 1¾.
Fölen i Ferglanda	1½	3	26	Rådaneberget.
Tångelanda i Högsäter ...	1	4	40	
Starlanda i Råggerd	1½	—	19	Postgård.
Näsbön i Rölanda, postgård	1¼	—	27	N. Önsön 1¼. Hindalebyn 1½.
Bälnäs i Ed	1	—	—	

3. *Från Wenersborg öfver Mellerud till Wedbo.*

Från Mellerud (n:o 1) till				
Dansbo i Dalskog	1	1½	10	
Torpane i Bäcke	1	2	19	Alltorp 1¼.
Hindalebyn i Ed	2	4	12	Onsön ½.
Bälnäs i Ed	⅜	—	—	

4. *Från Wenersborg till Norge.*

Från Starlanda (n:o 2) till				
Gesäter i Gesäters socken ...	1¼	4	16	Näsbön 1.
Lundby i Töftedaln	1	4	16	D:o 1½.
Högen i Töftedaln	1	2	16	
Prestbacka i Norge	1⅜	—	—	

5. *Från Wenersborg genom Bolstads pastorat till Åmål.*

Från Wenersborg till				
Timmervik i Gestad	1½	—	17	Dykälla 1½. Östebyn 1¾.
Nygårdsåker i Bolstad ...	1½	1	15	Mellerud 1½. D:o 1.
Bräckan i Jern	1	1	10	D:o ¾ D:o 2.
Lund i Ånimskog (n:o 1) ...	2¼	—	—	

6. *Från Wenersborg genom Örs socken till Wedbo.*

Från Östebyn (n:o 1) till				
Frestersbyn i Örs socken ...	1⅜	4	10	Mellerud 1¼.
Dansbo i Dalskog (n:o 3) ...	1	—	—	

7. *Från Åmål till södra delen af Wedbo och Norge.*

Från Torpane (n:o 1) till				
Hensbyn i Fröskog, postgård .	1¼	4	21	
Södra Fjäll i Steneby, d:o .	1¼	4	19	Låbyn 1⅛. Grimmmerud 1¼.

Skuggetorp i Steneby	1⅛	4	9	Taxviken ¾.
Alltorp i Ödsköld	¾	4	17	
Hindalebyn i Ed	1¼	4	12	
Lundby (n:o 4)	1½	—	—	

8. *Från Åmål till Bohuslän och Strömstad.* Samma väg som n:o 7

Från Lundby till Fagerhult i Bohuslän	—	—	—	Se n:o 15. A.

9. *Från Åmål till norra delen af Wedbo.*

Från Åmål till				
Rådane i Hesselskog[5] ...	1¼	2	5	Hensbyn 1¼.
Låbyn i Laxarby	1½	2	17	
Solvik i d:o	½	6	6	
Kråkviken i Wårvik	1¼	4	8	
Nästegård i Torrskog	⅞	2	10	Se n:o 20, noten.
Trättlanda i Wermland ...	1⅜	—	—	

10. *Från Åmål till Nordmarks härad i Wermland.*

Från Åmål till Gränsjön i Wermland	1½	—	—	

11. *Från Åmål till Carlstad.*

Från Åmål till				
Afvelsäter i Wermland	1	—	—	

12. A. *Från Walbo till Bohuslän.*

Från Rådaneberg i Ödeborg .	—	—	18	Hakerud 1. Dyrtorp 1⅛.
till Fagerhult i Bohuslän ...	1¼	—	—	

13. B. *Från Walbo till Bohuslän.*

Från Tånglanda (n:o 2) till				
Dyrtorp i Ferglanda	1⅜	4	15	
Åntorp i Torp	1	2	21	Skjutsar icke vintertiden.
Hattefjäll i Ryr	1	3	11	Herestad 1⅞. Gunnarby 1¾.
Qvistrum i Bohuslän	1	—	—	

[5] Så vida landshöfdingens utslag den 20 Juni 1848, hvarigenom detta hemman anordnas till gästgifvaregård, vinner fastställelse.

14. C. *Från Walbo till Bohuslän*[6]

Från Dyrtorp (n:o 13. B) till				
Hedenstorp i Torp	¾	3	20	Hattefjäll 1¼.
Uddevalla	2	—	—	

15. A. *Från Wedbo till Bohuslän.*

Från Lundby (n:o 4) till			
Fagerhult i Bohuslän	1½	—	—

16. B. *Från Wedbo till Bohuslän.*

Från Gesäter (n:o 4) till			
Snaben i Bohuslän	¾	—	—
Eller från Starlanda (n:o 2) t			
Snaben i Bohuslän	1¾	—	—
Eller från Näsbön (n:o 2) til			
Snaben i Bohuslän	1½	—	—

17. A. *Från Tössbo genom Håbol till Ed.*

Från S. Fjäll (n:o 7) till				
Taxviken i Steneby	1¼	4	5	Postgård.
Wägne i Håbol, postgård .	1	4	10	Håbols stom ⅞.
N. Onsön i Ed	¾	3	15	Lundby 1½.
Bälnäs i Ed	⅜	—	—	

18. B. *Från Tössbo genom Håbol till Ed.*

Från Låbyn (n:o 9) till				
Årbol i Ärtemark	1⅜	6	6	
Håbols stom i Håbol	1¼	4	4	Bälnäs 1.
N. Onsön (n:o 17. A.)	1	—	—	

19. *Från Walbo genom Wedbo till Åmål.*

Från Tånglanda (n:o 2) till				
Stora Bön i Jerbo	1¼	4	29	Torpane i Bäcke ¾. Starlanda 1½. Hindalebyn 2.
Alltorp (n:o 7)	1¼	—	—	

[6] Endast vintertiden, då sjöarne kunna köras.

20. *Från Walbo genom Wedbo till Nordmarken i Wermland.*

Från Stora Bön (n:o 19), Alltorp och Skuggetorp (n:o 7) till				
Grimmerud i Steneby	¾	4	5	Taxviken ¾. Låbyn 1½.
Årbol (n:o 18)	1	—	—	
Stommen i Torrskog	1¾	4	4	Nästegård ¼.[7]
Gummenäs i d:o	½	4	4	D:o ¾.
Skenhall i Wermland ...	1½	—	—	

21. *Från Wedbo till Gilbergs härad i Wermland.*

Från Låbyn (n:o 9) till				
Hugnerud i Dalboredden ...	1½	4	16	Gränssjön 1.
Björbyn i Wermland	1¼	—	—	

22. *Från Ed till Nössemarken i Wedbo*[8].

Från Bälnäs i Ed till			
Skottan i Ed	1½	—	—
Jaren i Nössemarken	1½	—	—
Daln i Nössemarken	1	—	—
Sandviken i Wermland ...	1	—	—

Från Dal således till Norge en, till Westergötland en, till Wermland fyra samt till Bohuslän fyra sommarvägar med vanliga skjutshåll, jemte en särskild vinterväg med skjuts till Bohuslän. Alla skjutshållen sammanlagda utgöra 131½ mil. Ingenstädes på landet är skjutsen på enterprenad. Endast i Åmål. Hållhästar finnas icke. Resande fortskaffas med 131½ gästgifvarehästar och 814 reservhästar på landet. I Åmål hållas 9 hästar af entreprenören. Gästgifverierna äro 67 med hästskjuts och 4 för rodd. Följande socknar hafva inga gästgifverier: i *Sundal:* Gestad, Erikstad och Ryr; i *Nordal:* Gunnarsnäs och Skållerud; i *Walbo:* Rännlanda och Lerdaln; i *Wedbo:* Tisselskog och äfven Nössemark för skjuts till lands; i *Tössbo:* Mo och Tösse.

[7] Öfver sjön Lelång med en liten klen stockfärja, oanvändbar i annat än lugnväder, och då blott för ett mindre åkdon.

[8] Endast till sjös på Stora Le med mindre roddbåtar.

Vid 1766 års riksdag väckte borgmästaren i Åmål And. Ekman förslag att vattendraget från Köpmannebro till Stora Le måtte upprensas, att staden kunde förse gräns-orten med sina behof. Rikets ständer funno, att en beqväm transport dels sjöledes, dels landvägen upp till Norrska gränsen kunde vinnas, hvarföre de öfverlemnade detta ärende till konungen, som i bref den 17 Sept. s. å. befallde landshöfdingen låta anställa besigtning, upprätta kostnadsförslag, deröfver höra nästgränsande invånare samt sedan med handlingarne inkomma. Denna åsyftade strömrensning, kanal- och väganläggning kom dock ej i verkställighet i anseende till flera mötande hinder.

På ansökning af några jern- och sågverksegare inom Dal och vestra Wermland, verkställde öfverstlöjtnanten C. P. Hällström i Aug. 1826 undersökning och afvägning för en tillämnad kanalanläggning mellan sjöarne Wenern och Ånimen samt mellan Ånimen och sjön Ärr. Dervid befanns, att Ånimens större utlopp genom ån vid Kärkiln är omkring 4,000 fot långt. Det andra utloppet vid Snäcked, som troddes vara till en del med konst danadt i forna tider, var allenast 200 fot mellan Ånimen och Hjerteruds-sunden, hvilka utgöra liksom en vik eller fjord från Wenern. Fallet vid Snäcked var 8 fot. Landtungan mellan Ånimen och Ärr var 1,000 fot lång och fallet mellan sjöarne 4 fot. På bekostnad af Lennartsfors och Gustafsfors bruksbolag till ⅔ samt brukspatronen M. Sahlin, såsom egare af Kristinedals och Lisefors jernverk, till ⅓ anlades kanal 1842 mellan Ånimen och Ärr med sluss samt en jernbana öfver Snäcked, hvilket arbete uppgick till 12,000 r:dr b:ko. På denna farled föras årligen omkring 10,000 skeppund brukstillverkningar. Om första planen med kanal och sluss vid Snäcked gått i verkställighet, skulle kostnaden för denna linie blifvit 60,000 r:dr[9]. Detta är den enda kanal-anläggningen inom provinsen. I förbindelse med denna lilla kanal stå ofvannämnda back-omläggningar n:o 2 och nya väganläggning n:o 30.

Men undersökningar hafva blifvit företagna för 3:ne andra farleder. 1:o Mellan Wenern och Stora Le, förbi Upperud, genom sjöarne Aklången, Råvarp, Laxsjön, Svärdlången, W. Silen och Lelång, först 1836 af C. P. Hällström och vidare 1838 af D. W. Lilljehöök, som upp-

[9] Forsells statistik, 1844, s. 225.

rättade kostnadsförslag. Oaktadt railväg och lastplats föreslogos vid Håfreström i Skålleruds socken, och således icke segelfart efter hela linien, uppgick dock kostnaden till 257,856 r:dr b:ko. Denna linie, ansågs tjenligast af de föreslagna förbindelserna mellan Wenern och Stora Le. Hela längden af kanaler och slussar blefve här 2,880 alnar, och summan af sluss-sänkningarne 214,4 fot. Längsta kanalsträckan vid Långströmmen mellan Råvarpen och Laxsjö. Slussarnes antal 14.

2:o Från Ånimen genom Knarrbysjön, Bräckekärn, öfver lägsta höjdsträckningen vid Sannerud i Laxarby socken, genom Laxkärn, Limmen, Silarne, Lelång till Stora Le. Laxkärnet låg 300 fot öfver Wenern. Sammanräknade längden af kanaler och slussar skulle blifvit 13,525 alnar och summan af sluss-sänkningarne 452,5 fot. Å landthöjden vid Sannerud saknades tillgång på nog vatten i det lilla Laxkärnet för sluss-sänkningarne åt båda sidor.

3:o Från Ånimen genom Ärr, Bocklarudskärnet, Tansjön m. fl. till Kronan, Hedan, Laxarby kyrka och Laxsjön. Bocklarudskärnet låg 107, Tansjön 251,5, Flatsjön 279,5, Kronkärnet 232, Öfversidans kärn 165,5 fot öfver Wenern.

Dessa 3:ne kanal-linier förkastades. Emellertid, för att inhemta bruks- och sågverks-egares yttranden samt de bidrag de skulle vilja lemna åt ett kanalarbete att förena Wenern med Stora Le, höllos sammankomster den 5, 7 och 9 Augusti 1839 på Upperud, Baldersnäs och Gustafsfors. De ledde till ingen påföljd. Då frågan förevar, väckte Åmåls invånare förslag att kanal-linien måtte börja vid Åmål och fortsättas genom Kalfsjöarne till Ömeln samt vidare. Äfven detta förslag förföll, likasom de nyssnämnda.

Sjösänkningar äro företagna 1821 vid Tydjesjön i Tydje socken, då fallet vid Forsnäs bortsprängdes; vid Hästefjorden i Frendefors socken 1843 genom fallets sänkning vid Forssane; vid Furusjön och Känsbykärnet i Ånimskogs socken 1846; vid Ellnesjön i Torps socken och hemmanet Strömsäter i Ryr 1848; vid Haserås-sjön i Mo socken genom sprängning vid Kasenberg i Åmåls socken åren 1846—1849.

BRANDSTOD.

Allmogen har med få undantag vidblifvit sina gamla härads- eller pastorats-föreningar i fråga om ersättnig för brandskada, ehuru en allmän länsförening eller brandstodsbolag är tillvägabragt. Orsaken dertill är, att de jordbrukande menigheterna på landet icke äro reformsjuka och sakna böjelse äfven för goda förändringar, som äro förenade med utgifter, synnerligast årliga. Detta är icke något eget för denna ort, utan inträffar nästan allestädes. Framför allt måste det likväl visa sig der, hvarest jorden är sönderdelad i alltför små egolotter, och årsutgifter således behöfva i möjligaste måtto inskränkas. Såsom det förljudes, skulle det allmänna bolaget likväl vunnit vida större förtroende och deltagande, om det hade bildats ensamt för detta landskap och således varit skiljdt från länets Westgötadel. Fråga härom har jemväl i behörig ordning varit väckt, men föll uti omröstningen vid tredje ordinarie bolagsstämman d. 27 Aug. 1847, emedan för få delegare från Dal hade inställt sig. I ett län af så olika beståndsdelar, som Elfsborgs, och då Dal i mer än ett hänseende väsendtligen afviker från Westergötland, synes det rådligast att låta denna länsdel erhålla sitt enskilda brandstodsbolag. Kongl. Maj:t fastställde det uppgjorda reglementet för bolaget den 4 Juni 1841 och senast den 22 Jan. 1850 godkände de deruti begärda ändringar. Efter räkenskapen den 19 Juni s. å. utgjorde summan af bolagets ansvarighetsbelopp 12,502,690 r:dr, och delegarnes ansvarighet till bolaget 13,228,490 r:dr.

ANSTALTER FÖR ROFDJURENS UTÖDANDE.

Så länge vidsträckta och täta skogar funnos, hade björnar och vargar goda gömställen, hvarifrån de gjorde sina plundringståg i bygden. Till hämmande af deras skadliga besök vidtogos i förra tider flera åtgärder medelst vargnät, skallgång, luddring o. s.v., så i allmänhet som för denna ort särskildt. Då dessa odjur numera på ganska få ställen inom provinsen kunna med trygghet lägga sina ynglen, utan måste hålla sig inom aflägsnare orter, är man också af dem mindre besvärad. Skottpenningar för fällda rofdjur göra således nu tillfyllest. I södra fögderiet erhålles för fälld björn 8 r:dr, för varg 6: 32 sk., för lo 4 r:dr, enligt den af Kongl. Maj:t under den 30 Mars 1844 fastställda öfverenskommelsen,

och för andra rofdjur betalas hvad som är bestämdt uti kongl. kungörelsen den 19 Juni 1830 tills vidare. Dessa skottlöner utgå af räntan för de af fögderiet under föregående åren sammanskjutna medel, hvilka förvaltas af en kommitté, i enlighet med de af häraderna fastställda föreskrifter. I norra fögderiet betalas för fälld björn 6 r:dr, för varg 3: 16 sk., för lo 2: 32 sk. banko. För andra rofdjur betalas intet. Medlen sammanskjutas efter behof. Torpare äro fria från afgift.

MAGASINS-INRÄTTNINGAR.

Sådana äro få och af ringa betydenhet, hufvudsakligen beräknade att med räntan för den utlånta spannemålen underlätta fattigvården. Landshöfdingen inberättade den 15 Nov. 1803 till konungen, att allmogen icke var hugad för magasins-anstalter. Följande finnas inom landskapet:

I Åmåls socken. Reglementet, gilladt af konungen den 14 Nov. 1750, intaget i Modees samling af författningar, 8:de delen. 1849 utgjorde behållningen 90 tunnor råg, 276 tunnor hafra.

I Dalboredden sedan den 19 Okt. 1828, då invånarne förenade sig med den inom Wermlands län belägna delen af Svanskogs socken uti det der förut varande magasinet. Hvarje hemman utgjorde för detta ändamål 10 tunnor hafra.

I Holms socken anlades magasin 1830.

I Fröskogs socken likaledes 1832 genom sammanskott af 2 tunnor hafra årligen i 3:ne goda år. Behållningen 1850 var 231 tunnor hafra.

I Ör uppfördes magasinsbyggnad 1849, i Torrskog är äfven en: båda afse fattigvården.

FATTIGVÅRDEN.

Om denna kan i allmänhet föga mer sägas, än att den handhafves efter sista kongl. förordningen den 25 Maj 1847. Gamle, orkeslöse indelas på rotar, och öfrige fattighjon få understöd i spannemål. Fattiga barn öfverlemnas vanligen till fostrare mot betalning. Den äldsta af konungen fastställda fattigordningen är för Dalskogs socken 1814, och, så vidt jag känner, den enda af högsta makten gillade. 1845 utgjorde de fattigas antal 2,056 personer, deraf 735 mankön och 1,321 qvinkön, d. ä. omkring hvar 32:dra af folkmängden samma år. År 1850 hade personalen uppgått till 2,200.

Så i helsovården, som i många andra fall, var det klosterfolket, hvilket gaf menniskorna biträde under medeltiden. Men emedan något kloster icke fanns på Dal, troligen ej heller hospital, helgeandshus, själabodar, åtminstone ej af i behåll varande urkunder kända, så fick man också der lida och dö endast under den sjukvård, som anhörige kunde åstadkomma. Det dröjde länge innan det blef annorlunda. Den första allmänna vård om helsotillståndet efter reformationen i dessa och närgränsande bygder, som jag kunnat upptäcka, är konung Johan III:s bref till ståthållaren på Elfsborg, Erik Gustafsson Stenbock, den 3 Jan. 1583, deruti det heter: "Efter vi i sanning förnimme, att den Guds plåga pestilentien skall vanka ner uti Marstrand, der sillfisket är, derföre på det samma sjuka icke måtte yppas eller komma bland våre undersåter, så är härmed vår nådiga vilja och befallning, att j låten dermed hafva grann och noga uppseende, att icke någre af berörde Marstrandsboer eller andre, som der hafva legat i fiske, måtte blifva tillstadt draga omkring att föryttra sill." 1616 befallde konung Gustaf II Adolf fogden på Dal att till någon aflägsen ort vid gränsen låta föra en vid namn Daniel Wagner, som hade en farlig sjukdom, på det han icke måtte smitta andra. Han fick hemmansränta till 70 daler silfvermynt och 8 lisp. smör i underhåll. Sedermera hafva vid särskilda tillfällen spärrningar och andra åtgärder egt rum. Af Åmåls stads dombok synes, att staden spärrades 1711 och resande med deras pass rökades. 1832 voro posteringar af Westgöta-Dals regemente mot Norrska gränsen vid Högen, Jakobserud och Solum, att hindra den smittosamma sjukdomen intränga i landet, som visat sig i Norge. Och det lyckades. Bevakningen indrogs i Januari 1833, men måste i Okt. samma år förnyas mot koleran. Äfven nu afhölls smittan från Dal. Men i Aug. 1834 banade sig koleran väg genom sjöfarten från Göteborg till Wenersborg. Spridde sig derifrån mer eller mindre till alla 5 häraderna ända upp till Nössemarken. Samma år dogo i farsoten inom detta län 1,466 personer, deraf 284 på Dal och bland dessa sednare 40 i Åmål. Koleran kom 1850 likaledes sjövägen från Göteborg till Wenersborg och utgick derifrån på samma sätt som 1834, ehuru icke så vidsträckt. Hemseglande sjö- och arbetsfolk förde henne med sig till Wenerskusterna samt efter vattendragen ett godt

stycke upp i Wermland. Följer man historien, denna nyttiga ledarinna i allmänna ärenders behandling, så befinnas sjöstäderna allmännast vara de, som infört och utbredt ifrån sig skadliga smittor nästan af alla slag.

Ehuru svåra sjukdomar härjade under särskilda tider, kunde allmänheten likväl icke förmås att anskaffa och löna läkare, skref landshöfdingen till konungen både 1742 och 1750. Sistnämnda år fanns hvarken provincial-läkare eller apothek inom Elfsborgs län. Men då anlades apothek i Wenersborg och 1754 i Åmål. Stads-kirurg hade man väl haft i Åmål någon tid förut, men icke läkare derstädes förr än 1763. På landshöfdingens förslag blef omsider en provincial-läkare anställd i Wenersborg 1753, och dertill förordnades med. doktorn Sven Brodd. Han fick 300 daler i lön af Wenersborgs stad, men i öfrigt intet vidare än han genom praktik kunde förtjena. Stadsläkaren i Åmål A. M. Berger blef derjemte läkare för Tössbo och Wedbo genom kongl. resolutionen den 24 April 1765. Men detta kongl. beslut, såsom tillkommet genom falskt föregifvande af riksdagsmannen Jon Jonsson i Östby, den der i samma ärende gjort sig till ombud för dessa härader utan att vara det, upphäfde Kongl. Maj:t den 18 Febr. 1766, och fastställde då den förening, hvilken åstadkommits vid alla 5 häradstingen 1765, om lön för en provincialläkare på Dal, med 24 öre af hvarje helt hemman, till en början under 3 års tid. Den 6 Febr. 1767 fick med. doktorn Olof Perman kongl. förordnande att denna tjenst bestrida. Men folket tyckte det vara bättre att hafva ingen läkare, än betala den dryga skatten af 24 styfver på hemmanet. Eller tänkte man måhända då, som ännu i vår tid ej sällan sker, att staten bör löna alla som skola ha lön, och tror sig derigenom vara fri, eller åtminstone betydligt förskonad[10]. Det är ungefär likt barnen, hvilka anse sig säkra och osedda, allenast de gömt hufvudet. Ortens riksdags-

10 Man vill gerna ha kommunal-inrättningar, men då de icke kunna åstadkommas utan utgifter, tror man sig göra bäst att få dessa utgifter förflyttade på riksstaten. Samlade der för hela riket växa de till en betydlig summa, hvilken väcker den okunniges förvåning och blifver ämne för de kitsliges högljudda klander. Men statsmachineriet i alla dess utgreningar kan lika litet hafva en säker och gagnelig gång utan tillräckliga medel, som plogen kan gå utan tillräcklig dragkraft. Det sednare begripes af alla, — till det förra hafva högst få förvärfvat fullständiga insigter.

ombud, Erik Andersson, Per Persson, Anders Eriksson och Nils Jeremieson anhöllo derföre, den 19 Aug. 1769, att orten måtte från denna läkarelön nådgunsteligen befrias. Och det skedde så. Dal har sedermera icke haft enskild läkare. Man har i allmänna farsoter hjelpt sig fram med det biträde och de föreskrifter, länets provincial-läkare hunnit meddela. I enskilda sjukdomsfall har menigheten ända till vår tid mycket anlitat sluga gummor och gubbar, hvilka här och der funnits i häraderna och fått en viss märkvärdighet för en förment förmåga att bota alla lekamliga krämpor. Den ryktbaraste bland dessa, och anlitad vida mer och från vidsträcktare håll både från Sverige och Norge, än frun i Kisa på vår tid, var den kloke karlen Anders Andersson i Bergane, Hesselskogs socken. Till många sjukas afsaknad dog han den 26 Sept. 1808, 73 år gammal. Med skäl kan han räknas bland namnkunnige Svenske män, då hans namn, hans siare- och läkareförmåga voro kända både när och fjerran. Då han rådfrågades genom budskickning, borde ett kläde eller annan klädespersedel från den sjuke medhafvas. Denna liksom vägde han i handen och derunder utrönte sjukdomens beskaffenhet. Gaf derpå några droppar i en flaska eller andra medel att användas, med hvilka han alltid var försedd. Tron på hans läkemedel var hos en och annan så stark, att blott man fick se och taga uti flaskan, kändes lindring. Sådant hände väl sällan, men när det en gång skett och blifvit bekant, var undergörarens rykte stadgadt. Läkare-arfvodet och apoteks-räkningen tillhopa kostade allenast en plåt, d. ä. 16 sk. riksgäldsmynt. Få dagar förflöto, då icke denna lilla summa inkasserades, stundom mottogs den flera gånger på dagen. Han kunde äfven tillrättaskaffa stulet gods och upptäcka tjufven. Så trodde äfven tjufvarne, hvarföre desse, när bekant blef att den kloke karlen blifvit rådfrågad, hellre i hemlighet återburo det stulna, än blottställde sig för följderna af hans förmenta tillgöranden. Han skall hafva erhållit sin öfvernaturliga kraft och siareblick på följande sätt. I sina ynglingaår var han en dag i skogen att uppsöka hästarne. Gick länge fruktlöst, blef trött, lade sig på ett berg och somnade. Han väcktes af en hvit orm, som rann honom öfver ansigtet. Stod upp och visste nu genast hvar hästarne voro, gick dit och fann dem. Efter den stunden visste han margehanda som ingen annan dödlig förstod. Skulle äfven haft svartkonstboken, hvilken rådfrågades i kinkigare fall.

Både han och hans hustru berömdes för ett gladt lynne, gästvänlighet och godhet.

Emedan läkarevården var otillräcklig i detta långsträckta län, förordnade Kongl. Maj:t den 11 April 1835, att länet skulle fördelas i 4 distrikter, det första bestående af Wenersborg, Dal och Wäne härad. Men 1842 förändrades indelningen så till vida, att distriktet för provincialläkaren i Wenersborg komme att omfatta denna stad, Sundals, Nordals, Walbo, Wäne, Bjerke och Flundre härader, samt att en extra provicialläkare skulle anställas för Tössbo med Åmål och Wedbo härad. Dertill förordnades stadsläkaren i Åmål doktor Fr. Segerstedt den 18 Juni samma år. 1845 den 17 Okt. erhöll han kongl. fullmakt på denna tjenst såsom ordinarie befattning.

Ortens lazarett är i Wenersborg, gemensamt med denna stad, Wäne, Bjerke, Flundre, Ale och Wedtle härader i Westergötland. 1784 hade man dertill inköpt ett stenhus, hvartill allmänna fonden bidragit med 2,500 r:dr. Det återstående uttaxerades på distriktet vid sammanträde den 17 Juni s. å. Nytt sammanträde hölls den 3 April 1793, då man beslöt betala 8 sk. årligen i 3 år af hvarje helt hemman. Wenersborg 6:32 sk., Åmål 6 r:dr, torpare med utsäde 3 runstycken. Af allmänna fonden, hvilken förvaltas af kongl. serafimer-ordens-gillet, bestods läkare, syssloman och medikamenter. Öfriga utgifter borde orten bekosta. Reglorna för sjukas intagande i lazarettet och kurhuset bestämdes den 23 Nov. 1827 sålunda, att 1:o veneriskt smittade, med saltfluss behäftade samt sjuka af benbrott, betydliga huggsår och andra yttre skador få genast insändas; 2:o inga andra sjuka böra införas, innan genom brefvexling med läkaren är utrönt, om ledigt rum finnes; 3:o till hög ålder komne, som länge varit sängliggande, äfvensom lungsigtige, af gammal lamhet, gikt o. s. v. besvärade emottagas icke.

Till följd af kongl. kungörelsen den 7 Juli 1841, hölls läns-sammanträde i Wenersborg den 2 Dec. s. å., då länet fördelades i 2:ne kurhusdistrikter. De första bestående af städerna Wenersborg och Åmål, hela Dal, Wäne, Bjerke, Flundre, Ale och Wedtle härader; det andra af den öfriga länsdelen. Hvartdera fick sin styrelse af 1 ordförande med 4 ledamöter, hvilka bestämma årsbidragen, granska förvaltningen och räkenskaperna.

Anmärkningsvärdt är, att samma år då riksdagsmännen anhöllo om

befrielse från läkare och läkarelön, intygade ortens domhafvande och landshöfdingen, att doktor Perman under sin korta tjenstetid kurerat 200 veneriska patienter, utom andra sjuka, samt att det oaktadt veneriska smittan var så allmän och tagit så öfverhand, att det snart var fara färdas genom orten[11]. Ännu 1795 klagade landshöfdingen i allmän kungörelse, att samma ohyggliga sjukdom var mycket allmän härstädes.

POST-INRÄTTNINGEN.

Alltsedan postverket först grundades af drottning Christinas förmyndare genom förordningen om postbuden den 20 Febr. 1636 och general riksens postordning den 2 Jan. 1643, har ordinarie postgång funnits mellan Wenersborg och Åmål. Der går nu post från Åmål till Wenersborg hvarje vecka söndagen och torsdagen efter kl. 7 e. m. samt ankommer till Åmål från Wenersborg tisdagen och fredagen vid kl. 6 e. m., och afgår en timma derefter vidare till Carlstad och Stockholm. Postgårdar äro Dykälla, Kuserud. Mellerud, Lund, Torpane.

För landtmannen, hvilken förut utan någon ersättning måste fortskaffa kronans budkaflar och bref, blef den ordentliga postverks-inrättningen en stor lindring. Det vill äfven synas, som vestra Dal redan på 1640-talet haft postgång på Wenersborg. I Walbo dombok 1653 förekommer en begäran att posten måtte gå riktigt till Öxnäs jernverk. hvarpå det besked gafs, att landshöfdingen bestyrer om posten. I samma dombok heter det: "Ett hemman Solberg i Högsäter lopp med posten några år till 1646. Sedan har ingen post varit i detta häradet". 1669 bestämdes Assarebyn i Ferglanda till posthemman. Denna postgång är således gammal. ehuru i äldre tider ostadig. 1732 den 5 Juni resolverade Kongl. Maj:t på Carlstads stifts presterskaps enskilda besvär: 13:o Anbelangande den underd. ansökning, att den nya projekterade postvägen genom Walbo och Wedbo härader både till publici och privatorum gagn i nåder må tillåtas och fastställas, efter landtmätarens gjorda utmätning öfver miltalet emellan de hemman, som denna posten tjenligast kunna föra; så vill Kongl. Maj:t häröfver meddela dess nådiga utslag och förklaring. enär dess och riksens cancelli-collegium med dess utlåtande inkommit. 1734 den 7 Nov. utföll kongl. brefvet. hvarigenom den sökta postgången tilläts från We-

[11] Landshöfdingens underd. skrifvelse den 10 Okt. 1769, i riksarkivet.

nersborg till W. Ed. Skjutslegan för postförarne bestämdes till 4 öre silfvermynt milen. Frågan om denna postgång väcktes redan vid 1723 års riksdag af kyrkoherden i Högsäter Johan Lind, men blef ej förr än 11 år derefter afgjord. Nu går post en gång i veckan hvarje fredags morgon öfver Dykälla, Vestra Bodane, Vestra Stigen, Solberg, Stora Torp, Starlanda, Näsbön till Kårslätt i Eds socken, samt återvänder från Kårslätt hvarje söndags förmiddag för att möta posten från Åmål i Dykälla kl. 7 måndags mogon.

Genom kongl. brefvet den 7 Nov. 1735 inrättades enkel postgång från Åmål till Vestra Ed. Den föröktes till dubbel, eller 2:ne gånger i veckan, genom kongl. brefvet den 27 Mars 1830. Går nu från Åmål tisdagar och fredagar om qvällen till Torpane i Tösse socken, Hensbyn, Fjäll, Taxviken, Wägne och Kårslätt, samt återvänder derifrån till Åmål onsdagar och lördagar kl. 7 e. m. Ankommer till Åmål torsdagar och söndagar kl. 2 e. m. Från Kårslätt till Åmål är 6¾ mil, till Wenersborg 8½ mil.

Utom dessa poster afgår en från Åmål till Arvika köping hvarje tisdags och fredags afton, enligt kongl. brefvet den 29 Maj 1839, hvarmed början gjordes den 1 Nov. s. å., samt återkommer från Arvika vid kl. 3 e. m. hvarje söndag och torsdag.

Till aflöning för post-uppsyningsmannen vid Vestra Ed anslogs 1 r:dr årligen den 11 April 1740, hvilket ringa belopp höjdes till 25 r:dr b:ko genom kongl. brefvet den 26 Mars 1830.

HUSHÅLLNINGS-SÄLLSKAP.

Vid en år 1810 hållen sammankomst med länets invånare i fråga om sättet att använda den dåvarande landtvärnsbeklädnaden och de i sammanhang dermed gjorda frivilliga sammanskott, hemställde landshöfdingen friherre Lars Hjerta att medlen för den försålda beklädnaden måtte användas till inrättande af ett hushållnings-sällskap i länet, hvilket förslag enhälligt antogs och af konungen gillades. På inbjudning af länets styresman sammanträdde flera af länets invånare den 2 April 1812 i Wenersborg, då sällskapet grundlades och de stadgar antogos, hvilka förslagsvis blifvit uppsatta af kontraktsprosten doktor P. P. Ekelund i Frendefors. Vid samma tillfälle valdes doktor Ekelund till sekreterare, landt-räntmästaren J. A. Ståhl till skattmästare och regementspastorn Arnold Palm till vice sekreterare. Stadgarne blefvo af konungen fast-

ställda den 17 Juli 1812. Uti nådigt bref den 6 Sept. 1815 anslog konungen af statsmedel 2,500 r:dr b:ko såsom gåfva till förstärkande af sällskapets kassa, jemte en lika summa såsom lån, mot 4 för hundradet i ränta och $^{1}/_{10}$ i årlig afbetalning med 1817 års början; och samma dag lemnades sällskapet fribrefsrätt till 10 r:drs porto årligen.

Sällskapets verksamhet började med att anskaffa och hålla länets invånare tillhanda linfrö och gräsfrön till utsäde. Det antog äfven en snickare för tillverkning af hvarjehanda modeller till åkerbruks-redskap, uppmuntrade tobaks- och linodlingen, beviljade lån för odlingsföretag m. m. Men sällskapet kände, "att mer åker redan 1812 var i bruk, än som som svarade mot "ängen". Sällskapet yttrade också 1815 i memorial till landshöfdinge-embetet angående hushållningens tillstånd och brister, "att upptagandet af ny åker snarare behöfver återhållas, än uppmuntras"; en sanning, som ännu är fullt gällande. Sällskapets protokoll och handlingar började utgå af trycket 1816. Af desamma bekräftas hvad jag i denna beskrifning i korthet anfört om landthushållningen härstädes i allmänhet. Samma handlingar innehålla flera anmärkningar mot den rådande åker-, äng-, ladugårds- och skogs-skötseln, som förtjente behjertas.

Stadgarne omarbetades, och fastställdes af konungen den 1 Okt. 1844, hvarigenom inom länet blefvo 2:ne landthushållningssällskaper, i stället för ett. Det ena, norra, omfattar Dal, Wäne, Bjerke, Flundre, Ale, Wedtle, Kullings härader, jemte städerna Åmål, Wenersborg och Alingsås, med samlingsställe i Wenersborg. Det andra, södra, den öfriga delen af länet, som sammanträder i Borås.

RÄTTS-ANSTALTER, BROTTEN.

Lagskipningen utöfvades från äldsta tider i första hand af häradshöfdingen, i andra af lagmannen. I sista, på räfsinga eller landstinget, dömde konungen eller, i hans frånvaro, de i tingmålabalkens 10:de kapitel af landslagen bestämda personer. "Gustaf Wasas i så många hänseenden godtyckliga styrelse" tog äfven här ett steg mot lag, då han, efter utländska mönster, 1540 inrättade den så kallade Regementsformen för Westergötland och Dal, hvarigenom de af konungen förordnade regementsråd borde fälla konungens dom[1], — "konungens regemente förestå, föra ett höglofligt och christeligt regemente i konungens frånvaro". Man har länge varit i ovisshet, om denna domstol blef satt i verksamhet, emedan handlingar efter densamma saknats. Men för några år sedan påträffade kamereraren i kammararkivet, herr Carl Sandberg, protokoller, hållna vid denna domstol[2]. Deraf inhemtas, att häradshöfdingar, jemte andra, voro tillkallade såsom ledamöter, och bland dem Nils Foburg på Dal, ja äfven fogden derstädes Sven Karth. Protokollen omfatta åren 1540—1542. Några mål förekomma äfven från Dal. Huru länge denna högsta domstol bibehölls, är okändt. Men 1558 den 25 Febr. förordnade konungen, likaledes mot tingmålabalken, Svante Sture, Nils Ribbing, Bengt Gylta, Peder Andersson och Olof Andersson, att i konungens namn hålla räfsteting öfver hela Westergötland, Wermland och Dal[3]. Desse herrar hade tillika uppdrag att handla och tala med allmänheten i några andra ärender till menige rikets bästa (således ett slags provincial-möte), såsom ofta plägade ske under Gustafs och hans söners regering, när gärder eller extra skattebidrag behöfdes. 1550 den 20 April tillsatte konungen öfver Westergötland och Dal 4 lagmän i stället för en, nämligen

---

1 Stjernman, Riksdagsbeslut I. 137.

2 Handlingar rörande Skandinaviens historia, 29:de del. s. 83.

3 Riks-registraturet s. å., fol. 28.

Nils Ribbing till Svansred, Olof Persson till Bjurum, Bengt Gylta till Påltorp, Per Andersson till Bränstorp[4].

Erik XIV följde den af fadren började banan, då han 1561 inrättade sin kungliga nämnd för hela riket. 1563 befallde han häradshöfdingarne att årligen aflemna visse, klare och oförfalskade domböcker, så framt de icke ville mista häradshöfdingedömet och det aldrig igen bekomma[5]. I anledning af ständernas tillstyrkan förordnade Carl IX en konungens nämnd 1598, bestående af riksråden, lagmän, häradshöfdingar, fogdar samt andre gode män, hvilka vid Distings marknad i Upsala skulle afdöma från under-rätterna vädjade mål. På riksdagarne 1600 och 1602 beslöts, att från härads- och lagmansting skulle vädjas under konungens rättareting, hvars ledamöter borde utgöras af de lagmän och häradshöfdingar konungen dertill förordnade. På riksrådets tillstyrkan gjorde Carl IX 1602 den författning, att af häradshöfdingarne i alla landsorter skulle den, som närmast var till hands, hvar sitt fjerdedels år komma till konungen, der han var stadd, att afdöma alla rättegångsmål. 1604 den 29 Juni befallde han "riksens råd skicka 6 häradshöfdingar till hofvet i Nyköping, för att rannsaka och döma i de saker der förefalla kunna, uppå de många klagomål, som daglig dags från den ena landsorten och den andra inkomma, helst vi hafve nog af krigssakerna och andre riksens nödige beställningar att göra. Och när desse 6 häradshöfdingar varit här en tid och blifvit hädan förlofvade, det då andra 6 måtte hit förordnas, att icke all omsorgen och bekymret må ligga oss öfver hufvudet"[6]. Genom den vid Örebro riksdag 1614 antagna rättegångsordningen blef hofrätten grundlagd samt genom författningen den 23 Juni 1615 vederbörligen ordnad, så att den långvariga oredan med räfst- och rättaretingen upphörde. Göta hofrätt inrättades först den 5 Nov. 1634.

Af den meddelade förteckningen öfver häradshöfdingarne på Dal synes, att rikets högre civila och militära embetsmän sattes till häradshöfdingar, så här som annorstädes. Desse tjenstgjorde dock sällan sjelfve på sednare tiderna, utan hade vikarier, som kallades *lagläsare*, de der i förstone tillsattes af ordinarie domaren, men sedan af hofrätten, när

[4] Riks-registraturet 1550, fol. 60.

[5] Handlingar rörande Skandinaviens historia, 27:de d. s. 27.

[6] Riks-registraturet s. å., fol. 239.

den blifvit inrättad. Stundom var ordinarien vid tinget, men det oaktadt ransakade lagläsaren och afdömde målen.

Den äldsta dombok vid häradsrätt på Dal, hvilken jag haft tillfälle se, är för 1598[7]. Till upplysning om den tidens enkla skick samt målens fåtalighet må nämnas, att hon för hela landet och hela året upptager allenast 4¾ ark i qvartformat. Deri förekommande mål äro egentligen om stöld, slagsmål, äktenskapsbrott och uppbud. Tingen voro icke långvariga. Den 9 Maj hölls ting i Sundal, den 12 Maj i Walbo, den 15 Maj i Wedbo, den 19 Maj i Nordal. Samma år den 20 Nov. i Walbo, den 23 Nov. i Wedbo, den 27 Nov. i Tössbo, den 29 Nov. i Nordal, den 1 Dec. i Sundal, allt af en och samma domare, lagläsaren Jakob Pedersson. Domboken beseglades af hans, fogden Sven Carlssons och ett häradssigill. I Göta hofrätt förvaras dessutom denna ortens domböcker åren 1613—1623, i ett qvartband för dessa 11 år. Vidare i ett folioband domböckerna åren 1624—1630. I härads-arkiven finnes deremot icke en bokstaf för dessa år. Den äldsta domboken i Sundal, Nordal, Walbo och Tössbo är för år 1643, i Wedbo 1689.

Man hade inga vissa tingsställen. Tingen höllos än i ena socknen och hemmanet, än i andra. För det besvär allmogen hade af tingen i deras hus, erhölls afskrifning i skatten. Således njöto 10 skattebönder fritt deras årliga foring, tillhopa 60 årliga fogdehästar, för år 1571, "efter som gammalt och förr vanligt varit"[8]. Tingshusbyggnad anbefalldes först af Carl XI. I Walbo förenades man om denna byggnad i Febr. 1686. Omsider 1695 var det uppfördt i Rösäter, der tingen höllos intill 1730, då man köpte en byggning i Holmen, Högsäters socken, men beslöt 1735 flytta tingsstaden till Tånglanda. I Sundal var tingshus uppfördt 1695. Konungen resolverade den 10 Nov. 1686 på Wedbo härads besvär sålunda: "Efter dem för kort tid sedan är pålagdt att bygga tingshus, ty bedja de att derifrån blifva befriade, efter de ändå, vid Norrska gränsen och i bergsklipporna boendes, måste uppbygga soldatens boställe. Så emedan dessa knektetorp ingen gemenskap med tingshusens förbättring hafva; ty kan fuller intet med skäl begäras att slippa dem, för det de bemälte torp bygga skola, utan måste väl bägge delarne förrättas, hvilket

[7] I riks-arkivet.

[8] Per Jonssons räkenskap i kammar-arkivet.

allmogen sjelf till nytta och bättre beqvämlighet länder." Det dröjde dock några år. I Maj 1693 var tingshuset i Alltorp färdigt till begagnande.

Gustaf Wasa hade redan den 27 Nov. 1548 befallt häradshöfdingarne att till kongl. kansliet insända register på alla sakfall årligen, och Erik XIV infordrade sjelfva domböckerna. Brott mot högmåla-balken inberättade ståthållaren till konungen, hvilken sedan i svar derpå meddelade hvad straff följa skulle. Konungabesluten voro efter tidsens lägenhet. Så t. ex. resolverades 1594, att en gift man, som lägrat en piga, skulle förskonas till lifvet på hustruns förbön, men plikta 40 lod silfver och 2 par oxar. 1600 blef en annan, som i margahanda måtto sig fast öfverdådigt ställt hafver, dömd att halshuggas, så framt han eljest stulit den silfversked, hvarföre han beskylles[9]. Märkligt är ock, att Carl IX befinnes hafva i egen hög person den 23 Mars 1603 utfärdadt stämning, hvarigenom 2:ne män ålades svara enskilde vid nästa *häradsting* på Dal i fråga om eganderätten till några ängar.

Häradshöfdingelönen, som enligt Kalmare recess 1483 utgått på det sättet, att hvarje bonde borde hålla häradshöfdingen 2 årliga hästar, förändrades sålunda af Gustaf Wasa, för Westergötland och Dal, att hvarje man borde gifva honom en skäppa korn[10]. 1595 stadgades genom plakat och 1604 genom Norrköpings beslut, att denna lön skulle utgöras med 12 öre silfvermynt af hvarje hjonelag, de husarme undantagne. Med hjonelag förstods icke ensamt bönder, utan fogdar, skrifvare, ryttare, knektar[11]. 1617 den 16 Dec. skref Gustaf II Adolf till fogden på Dal följande: "Efter vi förnummit, att våre undersåter på Dal fast tröge äro till att utgifva deras häradshöfdinge-penningar, nämligen 12 öre af hvar man och hjonelag, efter som af samtelige rikets ständer uti Norrköping samtyckt och beslutit är, utan der de sitta 2 eller 3 på gården eller hemmanet, der vele de icke göra mer tillhopa, än der en sitter, oansedt den ene så väl som den andre vill hafva och njuta lag och rätt: och ofta händer, att der som sålunda 2 och 3 på gården sitta, der kan

9 Riks-registraturet.

10 Riks-registraturet 1540, fol. 83.

11 Såsom det inhemtas af Ax. Oxenstjernas fullmakt den 17 April 1613. Kornskäppans förvandling i penningar var väl i början ingen vinst för de skattskyldige, men blef det så mycket mer i tidens längd, då penningevärdet fallit.

en i hopen finnas, som man fast mer hafver göra med för lag och ting, och uti sina saker oroligare är, än hundrade, som bo på gården allena. Derföre befalle vi dig, att du skall förehålla bemälde våra undersåter, att de hvar för sig isynnerhet efter par eller mantalet förtecknade äro, förbemälde häradshöfdinge-penningar utgöra, efter de vilja alla lag och rätt njuta[12]. "Och der någor finnes, som genom tredsko tillbakastår, då befalle vi dig, att du utpantar penningarne och dem sedan vår och rikets troman råd och skattmästare, som samma häradsrätt i förläning hafver, tillställer." Af kongl. brefvet till landshöfdingen den 22 Okt. 1652 inhemtas, att de som hade häradshöfdingeräntan i förläning, sjelfve aflönade lagläsaren. Att ordinarien sannolikt någon gång blef lönlös, måhända äfven vikarien, tycks följa deraf, att fogdarne t. ex. 1580 förständigades, det folket samma år icke fick lemna räntan till häradshöfdingarne, utan skulle hon anammas för kronans räkning, samt borde då utgöras med 1 skäppa råg af hvarje man, eller till det minsta hälften god torkad råg och den andra hälften godt rensadt malt[13]. Med 1652 indrogs räntan till kronan, som sedan aflönade häradshöfdingarne. Beträffande åter tingsgästnings-penningarne, som utgjordes med 3 skillingar af matlaget, och hvaraf nämnden fick sin andel, så hafva ej heller dessa alltid ordentligen utgått. Vid 1686 års riksdag klagade ombuden från Dal, att kronan tagit denna lilla aflöning från nämnden. Rättelse lofvades. Genom riksdagsbeslutet 1840 blefvo de skattskyldige helt och hållet befriade från denna afgift.

Vid 1719 års riksdag klagade bondeståndets ombud från Dal, att Carl XII delat provinsen i 2:ne domsagor samt enskildt för landskapet den 18 Juli 1718 inrättat en lagsaga. Denna sednare indrogs den 22 April 1719. Lagmannen Sven Dimborg erhöll Westerbottens lagsaga 1722. Den tillsatte nye häradshöfdingen, David Rosenholm, förflyttades äfven den 22 April 1719 till Flundre, Wäne m. fl. häraders domsaga i Westergötland.

Landskapets delning i 2:ne domsagor gick dock i fullbordan genom rikets ständers beslut den 30 Jan. 1770[14]. 1795 utverkades att norra

---

12 Dessa obestridliga förnuftsskäl äro tillämpliga på flera förhållanden, än det förevarande.

13 Registraturet s. å., fol. 112.

14 Tidningen för samma riksdag, n:o 150, den 15 Juni 1771.

domsagan blef förenad med borgmästaresysslan i Åmål. Denna förening fortfor ej längre än från den 2 Mars 1796 till den 17 Okt. 1799. Vid 1810 års riksdag väckte Åmåls stads ombud fråga om dessa sysslors återförening. Sedan häradsboerna i Oktober samma år blifvit hörde, utföll afslag från högsta ort.

Af landshöfdingarnes för äldre och sednare tider utfärdade kungörelser, domhafvandernas berättelser till justitie-statsministern och andra offentliga handlingar inhemtas, att bränvinet och fylleriet bidraga i betydlig måtto till både gröfre åtalade brott och osedlighet i allmänhet. Efter den erfarenhet, som blifvit gjord under fulla 300 år, äro bränvinet och andra spritdrycker mäktiga att förvilda äfven den i nyktert tillstånd milde, fredlige, ärlige och arbetsamme och föra honom på afvägar, för hvilka han eljest skulle bäfva tillbaka. Dalbon kan icke fritagas från att, likasom andra landskaps invånare, öfverflödigt begagna denna förderfliga dryck. Uti allmän kungörelse den 12 Okt. 1792 beklagade landshöfdingen att folket vid begrafningar lefde i ett vämjeligt öfverflöd; vid bröllop förtärdes hvad de nygifta alltför väl behöfde i sin hushållning. Suparena lemnade maka och barn hemma gråtande efter bröd, under det de sjelfve på krogen förnöjde sin liderlighet. Fylleriet var så allmänt, att landshöfdingen ej visste om han kunde hoppas något till förbättring. Fulla bönder träffades allestädes på vägarne och i städerna. Man vande till och med barnen att supa. Lönkrögerier funnos flerestädes. Han uppmanade på det varmaste adeln, ståndspersoner och presterskapet att kraftfullt samverka för tillvägabringande af tarflighet och nykterhet, samt anbefallde kronobetjeningen till vaksamhet öfver fyllerilasten. Uti allmän kungörelse den 1 Juni 1811 yttrade en annan landshöfding härstädes, att han med djupt bekymmer vid flera tillfällen erfarit, hurusom sedeförderfvet genom ett omåttligt bruk af starka drycker i så hög grad tilltagit, att den ordning, frid och säkerhet, som efter lagarne bör finnas och i helgd hållas på vägar och annorstädes, ganska ofta, isynnerhet å sön- och helgedagar, på det eftertänkligaste sätt stördes genom fylleriets obetänksamma utbrott i oljud, gräl, slagsmål och andra oredor. Gaf derföre allvarsamma varningar och utsatte viten. 1832 den 30 Dec. kungjordes de föreskrifter, hvarefter ordningsmännen i socknarne hade sig att rätta; 1841 ordnings-reglor för näringsställen och krogar. Uti en domhafvandes berättelse läses, att de annars fredliga invånarne ofta i

fylleriet uppretas till många förseelser, att de 1834 ökade brottmålen hade sin förnämsta orsak i fyllerilastens tilltagande, hvilken näres af lättheten att för godt pris erhålla bränvin. För brottmåls-statistiken lemna domböckerna vid härads-rätterna och justitie-statsministerns underdåniga berättelser all den upplysning, som kan äskas. De förra äro dock alltför vidlyftiga att noggrannt genomgås, och de sednare egas af få samt studeras af ännu färre. Det har ej lyckats mig att i embetsverken träffa en fullständig samling af dessa trykta underdåniga berättelser, oaktadt ett sorgfälligt efterfrågande. Jag nödgas således inskränka mig till uppgift för den tid upplysning härutinnan erhållits, nämligen för 1830, 1831, 1832, 1836—1839, 1840—1842. Under dessa 10 år hafva de för brott dömdes antal varit:

	Södra domsagan.	Norra domsagan.
För mord och dråp	1.	2.
Rån och röfveri	8.	
Barnamord	2.	
Tidelag eller uppsåt dertill		1.
Brott mot 56—59 kap. Missg.b.	1.	
D:o mot 16 kap. utan uppsåt	1.	1.
Gäckeri med gudstjensten	2.	1.
Mened	5.	
Förbrytelser mot föräldrar	8.	1.
Edsörebrott	14.	
Förfalskningsbrott	2.	3.
Stöld	125.	23.
Snatteri	17.	10.
Tjenstehjons brott mot husbönder	1.	2.
Vållande till annans död		1.
Äktenskapsbrott	3.	1.
Olaga bränvinsbränning och afsalu	336.	139.
Skogsåverkan	112.	26.
Fylleri	92.	72.
Slagsmål	208.	79.
Lägersmål	99.	21.
Andra brott, belagda med böter	947.	260.

Tillägges:

Summa personer, dömde för brott de 4 åren 1843—1846 .... 1,505. 471.

Såsom ofvan är visadt, uppgick folkmängden 1845 i södra domsagan till 35,878,
och i norra domsagan till 33,289,
utom staden Åmål, som här icke är upptagen hvarken i uppgiften om brotten eller folkmängden. I Åmål utgör antalet af brotten under ofvannämnda 10 år: gäckeri med gudstjensten 1, edsöre 1, förfalskning 1, stölder 30, snatteri 9, brott mot tull- och seglations-författningarne 87, olaga bränvinsbränning och afsalu 6, fylleribrott 336, slagsmål 96, hor 1, lägersmål 2, andra brott, belagda med böter, 434. År 1845 var folkmängden i staden 1,462 personer.

DEN ANDELIGA ODLINGEN, UNDERVISNINGS-ANSTALTER.

Kyrkan är genom sina tjenare en missions-anstalt till mensklighetens både förnufts- och sedlighets- förädling, och har, i denna sin egenskap, djupt ingripit i alla lifvets förhållanden. Kristna lärans förkunnare voro i århundraden de, som uti klostren, domskolorna samt andakts-stunderna undervisade icke blott i den kristliga tros- och sedeläran, utan ock genom sin högre bildning och föresyn spridde insigt och förbättring i åkerbruket, boskapsskötseln, trädgårdshandteringen, slöjderna, i byggnadskonsten[1], i lagstiftningen, kameralverket, i väg- och bro-anläggningar, dels sjelfva anlade, dels gåfvo anledning och plan till skolor och akademien i Upsala, korteligen i nästan alla riktningar af den enskilda och offentliga verksamheten banat vägen för den odling vår tid för närvarande innehar. Detta inre missions-arbete fortgår, och kommer väl att framgent i väsendtlig måtto fortgå med det fortgående slägtet, som ingenstädes, hvarken i stad eller land, födes fullmoget i insigter, erfarenhet eller dygder, ehuru genom samhällsinrättningarnes utbildning mycket af de verldsliga bestyren blifvit och än vidare synes kunna blifva öfverflyttadt på andra händer. För att icke begå orättvisa, måste man erkänna de omätligt stora förbindelser vårt land har till det katolska presterskapet och munkarne, hvilka, oaktadt sin papism samt enskildes brister och fel, dock voro odlingens grundläggare.

Att kristna läran var känd på Dal och äfven af flera antagen omkring år 1072, då Adam af Bremen skref sin kyrkohistoria och sin lilla bok om Danmark, lärer icke med skäl kunna betviflas. Han säger: "Mellan Norge och Sverige bo Wermlänningarne, Finvederne och andra, som alla nu äro kristna, hörande till Skara stift"[2]. Men förhållandena med kristendomens uti och från Westergötland ådagalägga, att Adams ord

---

[1] *Skånes konsthistoria* af C. G. Brunius. Lund, 1850.

[2] Adami Bremensis *libellus de situ Daniæ.* Stephanii upplaga 1629, sid. 20.

ej få tagas så, som skulle läran varit allmänneligen antagen vid denna tid. Det gick säkerligen icke fort att få hedningarne omvända, kyrkor byggda och lärare i tillräckligt antal spridda till alla trakter. Att hedendomen ännu icke var utrotad i Westergötland på 1120-talet; då Sigurd Jorsalafarare lät bygga kyrka i Konghäll, vill synas af 23:dje kap. i denne konungs saga hos Sturleson.

Inom provinsen har jag fruktlöst sökt underrättelse om kyrkornas första anläggning. Endast i Ör finnes antecknadt i en kyrkobok från 1652, att kyrkan der först anlades 1219[3]. Innan kyrkor blefvo byggda hölls gudstjenst på öppna fältet vid ett upprest kors. Möjligen äro följande namn på Östra Dal minnen efter denna sed: Korshamn i Grinstad, Korsbyn i Ånimskog, Åmål, Laxarby socknar, Korsängen i Ånimskog, Korsgården i Jern och Dalskog, Korserud i Skållerud. Har denna förmodan någon grund, så tyckes äfven kristendomen spridt sig öster ifrån hit, från Westergötland och ej från Norge. År 1219, då Örs kyrka uppgifves vara först byggd, gjorde Sturleson besök hos vår orts lagman, Eskil i Westergötland, och förmäler i 76:te kap. af Olof den heliges saga, att Skara stift, innefattande Westergötland, Wermland, Markerna samt hvad dertill var beläget, hade 1,100 kyrkor. Deraf skulle således Markerna, eller Dal, hafva sin andel. Summan förefaller visserligen, såsom mycket annat hos Isländarne, öfverdriven för denna tidpunkt, men otvifvelaktigt lärer väl vara, att kristendomen då var allmän i detta landskap, och redan var det 1177 och 1178, då konung Sverre 3:ne gånger genomtågade Wermland och Dal, emedan i hans saga icke något nämnes om hedendomen härstädes, såsom uttryckligen förmäles om Dalarne, hvilken landsort Sverre förstnämnda år äfven genomvandrade.

Emedan ingen domkyrka eller kloster fanns på Dal, måste under medeltiden en hvar, som önskade högre kunskaper än dem landtpresterna i allmänhet meddelade, begifva sig till någon Westgötaskola. Skolorna lära under samma tid varit allmännare besökta, än man vanligen nu förmodar. Gustaf Wasa uppgaf åtminstone sjelf, att, före hans regerings-

3 "Primitus fuit ædificata sacra ædes Örensis 1219, qvod ex reperto latere patuit, cui inscriptæ erant hæ siffræ". Anteckningen är af prosten Eurelius, under hvars embetstid kyrkan ombyggdes 1663.

tid, skolor funnos med 200, ja 300 lärjungar. Vid universitetet i Upsala, som på ärkebiskop Jak. Ulfssons förslag till Sten Sture d. ä. inrättades 1477, voro 6 lärare.

Med reformationsverkets början 1527 synes som hela undervisningsverket i Sverige blifvit försämradt. Klosterskolorna upphörde med klostren. Universitetet gick äfven öfver ända. Dess byggnader blefvo, enligt Geijers uppgift, nedrifna efter en eldsvåda, och stenen användes af Gustaf till uppförande af Upsala slott. Visserligen fingo rikets invånare i allmänhet denne konungs uppmaning att skicka sina barn till skolorna, som då, hvilket han ej döljde, icke hade *en fjerdedel* så många lärjungar som tillförne, — och biskoparne fingo emottaga för sin del skarpa bannebref för den ofullständiga kunskap de personer egde, hvilka borde i statens tjenst antagas. Men till detta ondas afhjelpande fordrades andra åtgärder, än så beskaffade bref. Man har väl sagt, "att studierna räknade sin bättre period från Gustaf I:s tid"[4], och troligen åsyftat, att han var den kraftigt verkande orsaken dertill. Vi ega jemväl ett loftal "om Gustafs vård om den allmänna undervisningen"[5]; men då flera skolor jemte universitetet under hans regering alldeles upphörde, inga nya stiftades, ej heller de qvarstående i någon väsendtlig del utvidgades eller förbättrades, så saknas bevis för en sådan lofordad omvårdnad och bättre period. I Danmark och Skåne indrogs också kloster-egendom såsom i Sverige, men användes der hufvudsakligen på annat sätt än hos oss, eller till förbättring af skolväsendet, som stadgades i kyrko-ordinansen 1537[6]. Gustaf Wasa deremot, som icke hade mindre skickliga reformationsbiträden än konungen i Danmark, låg redan i grafven, och hans efterträdare, Erik XIV, hade lemnat spiran till sin broder, innan Sverige fick sin första kyrko- och skolordning af Laurentius Petri 1571, således 34 år sednare än i Danmark. Gustafs söner Johan och Carl vårdade den andeliga odlingen på ett verksammare sätt än fadern, äfvensom hospitals-inrättningarne. Carl inrättade skola i Carlstad 1584. Likaså hospital. Af sina fursteliga in-

---

[4] Celsius, Gustafs historia, 2. sid. 263.

[5] Murberg, Vitterh. Hist. o. Antiqv.-Akademiens handlingar, I. 1789. Författaren synes hafva företagit en mödosam och noggrann forskning att erhålla de bevis han önskade, men icke funnit annat än obetydligheter och småsaker.

[6] J. E. Rietz, *Skånska skolväsendets historia.* Lund 1848.

komster, som visserligen voro mindre än faderns kungliga, anslog han nödiga medel. Hospitalet fick på sin lott 150 tunnor kronotionde och sju skatte-oxar årligen, enligt räkenskapen i kammar-arkivet. Detta, med flera anordningar, bekräftades i testamentet den 12 Aug. 1605[7]. Hans höge fader slutar sitt testamente med följande ord: "Till Guds ära, ungdomens upptuktan och skolorna här i vårt rike, der lärde män skola uppfödas, gifve vi uti en summa . . . . mark. Desslikes till alla spetaler och sjuke-stugor här i vårt rike, de arme fattige och förlamade menniskor till en trogen och lika utskiftning uti en summa . . . . mark. Och dermed vele vi denna vår yttersta *vilja* och *åminnelse* beslutit hafva"[8]. Men rummet, som skulle innehålla gåfvornas belopp, var och förblef tomt.

Genom den store Gustaf II Adolf kom läroverket i allmänhet på en bättre fot. Han skänkte också de få qvarlefvorna af sin höge farfaders i Sverige både förr och sedan oerhörda fasta egendom till Upsala universitet, och gjorde således det ädlaste bruk af återstoden af den både snart förvärfvade och af sönerna till största delen förskingrade förmögenheten, hvaraf intet hann till tredje arfvingen.

Landskapet Dal hugnades icke med någon skola förr än 1643, då staden Åmål anlades och en barnskola der stiftades, egentligen endast till stadens fördel. Denna utvidgades till lägre lärdoms-skola 1836, hvarom mera nedanför vid Åmål.

Allmänhetens kristendomskunskap under medeltiden kunde ej hafva stöd af utanlexor i katekes eller genom läsning i andaktsböcker, emedan sådana voro okända. Boktryckeri fanns icke i riket förr än 1483 samt tryckta böcker till allmogens bruk först omkring 50 år derefter. Säkert fordrades lång tid innan dessa hunno spridas samt allmännare begagnas. Skrifkonsten öfvades under påfvedömet hufvudsakligen af de andelige för kyrkliga behof och historiska uppsatser. De uppsatte jemväl för det mesta den tidens köpe-, gåfvo- och bytesbref. Andra voro väl likaledes skrifkunniga, såsom lagmän och häradshöfdingar och en eller annan i öfrigt, hvilka erhållit sin bildning i domkyrko- eller kloster-skolorna, men utan tvifvel vida mindre öfvade i skrifkonsten

---

7 Stiernman, I. sid. 624 o. f.

8 Derstädes sid. 246.

än presterna. Kristna tron och sedoläran, efter den då rådande kyrkans lärobegrepp, föredrogos muntligen af presterskapet, som dertill hade bättre tid än någonsin sedermera. *Sann ånger* var vilkoret för all syndaförlåtelse, hvilket äfven uttryckligen intogs i aflatsbref, när sådana utfärdades. Presterskapet var ålagdt undervisa folket, att, utan sann ånger och bättring, skrift och aflösning tjente till intet. Andaktsöfningarne voro äfven flera än nu. Folket kom oftare till kyrkan. Men emedan folkets kunskap icke var boklig, utan endast genom muntlig undervisning meddelad, följde också deraf, att orediga och falska begrepp lättare vunno insteg och voro svårare att utrota, än sedan tryckta religionsböcker kommo i bruk samt öfning i läsning blifvit spridd, att dessa böcker äfven i hemmet kunde begagnas till vägledning. Altartjensten skedde på Latin, efter den stadgade ordningen i katolska kyrkan; det öfriga på Svenska. Prestmötena reformerade småningom åtskilligt till folkets bästa[9]. Tron, Fader vår m. m. lästes på Svenska alla sön- och högtidsdagar. Evangelium och predikan också på modersmålet[10], och ingen fick stå fadder vid dop, enligt Dale- eller Westmanna-lagen, som ej kunde trosbekännelsen och Fader vår utantill. Vid kyrkomötet i Örebro 1529 öfverenskoms af det ännu till största delen katolska presterskapet, att Fader vår, Tron och Ave Maria skulle förklaras för *ungt* och *enfaldigt* folks skull i *hvarje* predikan; Tio Guds bud *en* eller *två* gånger i månaden[11]. Sannolikt var kunskapen hos *äldre* folk under sednare medeltiden, om än bristfällig, dock bättre, än man efter reformationen varit böjd att medgifva[12].

---

9 Se *Statuta synodalia veteris eccles. sveogoth.*, utgifna af H. Reuterdahl. Lund 1841.

10 P. Wieselgren, *Svenska kyrkans sköna litteratur.* 2:dra uppl. 1846, s. 107 o. f.

11 Stjernman, I. s. 92.

12 I 300 år har den ene författaren efter den andre upprepat: "Katolska presterskapet *sörjde välbetänkt* derför, att allmogen skulle hållas i mörker och råhet." Hårda ord, men icke sanna. Och ungefär lika orimliga, som om evangeliskt lutherska presterskapet nu finge samma beskyllning, emedan allmogen icke kan läsa bibeln på grundspråken. För att sprida högre upplysning än den traditionella, muntligen meddelade, till massan af folket, fordras nödvändigt undervisningsböcker. Men huru åstadkomma dem i erforderligt antal, då boktryckerikonsten icke uppfanns förr än omkring 1440 och länge var i ett ofullkomligt skick? Att *skrifva* abc-böcker för hvarje hushåll, och sedan läse- och läroböcker, då papper antingen icke fanns eller var en stor sällsynthet,

Oaktadt flera skickliga och nitiska reformationens kämpar med deras lärjungar funnos under Gustafs och hans söners tid, synes likväl reformationsverket hafva gått långsammare här än i Danmark. Orsakerna dertill lågo väl, bland annat, förnämligast deruti, att Gustaf beträdde en annan bana och hufvudsakligen riktade sin verksamhet mot kyrkans egendom. Sedan han borttagit största delen af det man i århundraden varit van att använda för heliga ändamål, — hvarom mera längre fram, — sedan icke mindre än sju kyrkor i denna lilla landsort blifvit öde, de öfriga dessutom till stor del förföllo, så att all yttre väckelse aftynade på ställen, der det andeliga lifvet borde erhålla den vigtigaste delen för sin näring och tillväxt, så måste ett tillstånd af slapphet, liknöjdhet och råhet, måhända äfven förtviflan hos fromma sinnen, deraf blifva en följd. Af den ofvan nämnda Bolstads kyrkoboken från 1541 synes, att vigd olja, rökelse och ljus vid gudstjensten bibehöllos ännu 1540 och inköptes för kyrkans medel. Anmärkas bör måhända, att någon utgift i samma kyrkobok för messevin lika litet förekommer efter, som före reformationen, under Gustaf Wasas regering. Men 1541 började man i samma kyrkobok intaga beloppet af *kronans tionde*, hvilken står der till 1577, då boken slutar. Ett icke ovigtigt tidens tecken.

I hvad skick religionskunskapen befanns, upplyser till en del kyrkoordningen 1571, i hvilken presterna förmanas att — (då 44 år efter

samt alla landets kalfskinn blifvit för ändamålet otillräckliga, lärer böra anses hafva varit omöjligt. Det var till och med icke möjligt att hvarje prest, före 1440, kunde hafva hela bibeln i afskrift, troligen voro de högst få som egde den, emedan en sådan skulle upptagit många års arbete och kunde knappt åstadkommas annorstädes än i klostren, oberäknadt den betydliga kostnaden för pergamentet. Dessutom vittna ju de historiska urkunderna att odlingen gick framåt, visserligen långsamt, men dock så fort, som det med tidens otillräckliga hjelpmedel var möjligt. Det synes icke gått bättre, eller föga bättre under de första 50 à 150 åren efter reformationen, ehuru både biskopar och andra anlade tryckerier. Det är just ingen lätt sak hvarken för prester eller annat folk, äfven i vår tid, att skingra okunnighet och råhet till och med hos dem, som kunna både skrifva och läsa samt ega flera slags böcker, äfven bibeln på modersmålet, hvilken, dess värre, dock är den minst lästa boken. Den som önskar sig en på urkunderna hvilande kunskap om medeltidsförhållandena uti förevarande ämne, hänvises till *Svenska kyrkans historia* af H. Reuterdahl, Lund 1838—1850, ett arbete, hvars uppgifter äro hemtade ur tillförlitliga källor, samt förtjenar läsas af lekmän så väl som af prester.

reformationens början) — vid gudstjensten läsa Fader vår, Tron samt budorden *långsamliga*, på det menigheten desto snarare måtte lära sig dessa stycken. Med hvilken andakt och framgång man här i provinsen hörde och lärde sig något i kyrkor, der väggar och tak voro färdiga att nerfalla, eller der tak på många år icke funnits, är lätt begripligt. Om kyrkornas tillstånd skall vidare snart förmälas. Okunnigheten och vidskepelsen fortforo, såsom kändt är, under den store reformatorns lifstid och ännu ganska länge efter hans död. Han kunde med sin kraftfulla arm, ehuru icke utan mycken möda och strider, krossa påfvedömets yttre välde, men att sätta en högre bildning, en bättre anda i stället för den katolska, blef omöjligt på den väg han framgick. Om han, efter föredömet i Danmark, och ännu hellre derutöfver, användt den indragna egendomen, eller åtminstone någon betydligare del deraf, till upplysningens befordran, huru helt annat hade icke tillståndet bordt blifva under den kommande tiden och jemväl under hans egen 39-åriga regering.

Egentligen är det först genom 1686 års kyrkolag och de på biskop H. Spegels förslag då anbefallda flera förhören samt husförhörs-böckernas upprättande, som allmogens innanläsning i bok och kristendomskunskap togo en lycklig och verksam början. Utom allt tvifvel är, att denna lag och dessa förhör hufvudsakligast bidragit till den bildning Svenska folkets talrikaste medborgsmannaklass för närvarande innehar. Att färdigheten uti innanläsning samt kunskapen i kristendomen förut stodo på en mycket låg punkt, är obestridligt. Ett exempel: I Dalskogs kyrka fanns 1814 ännu qvar en husförhörsbok för år 1688, således den äldsta och första af det slaget. Deruti var hvarje persons kunskapsmått tydligt utsatt. De fleste af sockenfolket kunde icke läsa i bok, mången icke mer utantill än Fader vår; andra dertill den apostoliska tron eller något annat mindre stycke; ingen hela Luthers lilla katekes. Husförhörsböcker, biskops- och prostvisitations-handlingar visa deremot, att, efter en half mansålder, tillståndet var väsendtligen förändradt och förbättradt i hela denna landsort. År 1814 kunde alla öfver 12 år i Nordals härad, hvilket jag sjelf erfor under min presterliga tjenstgöring derstädes, icke blott läsa i bok, största delen väl, utan ganska många voro skrifkunniga. Vid prestmötet 1831 vitsordades allmänneligen från alla församlingar, att antalet af dem bland allmogen som, utom ren bokläsning, äfven kunde något räkna och skrifva, var i betydlig tillväxt. Sålunda var

allmogen förberedd innan kongl. stadgan om folkundervisningen utkom 1842 och innan sockenskolor funnos.

Sedan folket efter 1686 allmänneligen kommit till färdighet uti innanläsning och fullständigare kristendomskunskap, har också under de sistförflutna 100 åren knappt något hushåll här funnits, äfven bland fattiga, der man icke egt någon religionsbok. Svenska bibel-sällskapet, stiftadt 1809, och det här i stiftet år 1817 af presterskapet inrättade bibelsällskapet hafva verksamt bidragit att den Heliga Skrift i sin helhet och än mer Nya Testamentet blifvit spridda i stort antal inom hvarje församling. I många år har äfven en kollekt blifvit upptagen i hvarje kyrka, enligt presterskapets beslut vid jubelfesten 1830 och församlingarnes begifvanden, till inköp och utdelning af Nya Testamentet bland nattvards-ungdomen. Fruntimmers-bibelsällskaperna i Stockholm och Carlstads stift hafva medverkat till samma ändamål. Det förra har utdelat helbibeln i praktband inom alla pastorat. Det finnes nu rik tillgång på bibelordet allestädes.

Förnödiga böcker vid gudstjensten och allmänna undervisningen stiftade presterskapet vid prestmötet 1831 ett psalmboks- och katekes-sällskap, i synnerhet till tjenst för den fattigare klassen. Från detsamma har en myckenhet exemplar af psalm- och evangelii-boken samt katekesen utgått till menigheterna mot lågt försäljningspris. Sådana finnas i alla hus. Dessutom äro många hushåll egare af postillor och andra andaktsböcker, såsom Arndts och Schartaus arbeten m.fl. Äfven Lunds missionstidning och bibelvännen finnas på ett och annat ställe i flera socknar.

Till spridande af nyttig folkläsning stiftades i Carlstad den 16 Febr. 1835 en förening, hvars verksamhet kommit äfven denna del af stiftet till godo. Följande församlingar förklarade 1836, i anledning af föreningens allmänna inbjudning, att de anlade socken-biblioteker till allmänhetens begagnande, dels utan dels mot en ringa afgift: Åmål, Dalboredden, Tösse med Tydje, Ånimskog, Ör, Högsäter och Ed. Så uppstodo socken-biblioteker på dessa ställen. Föreningen lemnade frikostigt många tryckta arbeten af blandat innehåll, och deribland den förträffliga tidskriften Läsning för folket. De första åren lånades flera skrifter äfven begärligt, såsom det syntes, utur dessa bokförråd. Men hågen dertill har numera mycket aftagit, om icke nästan upphört. Af hedervärda bondeståndet på Dal hafva 5 ingått i denna förening såsom ledamöter. Hos

allmänheten har tidningsläsning ännu icke slagit rot. Några hålla dock veckobladet i Wenersborg eller Åmål.

Folket bivistar i allmänhet gerna gudstjensten och samlas talrikt till kyrkan. En del af de så kallade läsarne uppgifves kunna gå flera mil för att få höra den prest, som är i deras tycke, äfven om han befunnes i annan provins. Dervid är intet annat att önska, än att ledningen och trösten, som sökes, måtte gifvas i full öfverensstämmelse med det uppenbarade ordets anda och innehåll i sin helhet, hvilket bör grundlägga det enda, rätta läseriet, som är skiljdt från Fariseisk sjelfkärlek och sektväsende.

Folkets sagor, gåtor, ordspråk och sånger äro samtliga, endast med något undantag hvad de förstnämnda angår, alla från äldre tider bibehållna samt gemensamma med andra provinser. Man författar numera inga sånger, gåtor och ordspråk. Den tiden sådant skedde är längesedan förbi, i fall någon bland allmogen skulle vara upphofvet till mer eller mindre af de för hand varande. Annars förhåller det sig merendels så, att det som nu är sång och saga på allmogens läppar, fordom varit de högre ståndens och jemväl hofvens. Af de Svenska äfventyr, som Hyltén-Cavallius och Stephens utgifvit, äro åtminstone följande kända och berättas på ett och annat ställe, men icke sällan oredigt sammanblandade: Pojken, som åt kapp med jätten; Jättestugan, hvars tak bestod af bara korfvar; Halftrollet eller de 3 svärden; Den förtrollade grodan; Prinsessan i jordkulan; Ulfprinsen och De 2 skrinen. Några fornsånger bland dem Arvidsson låtit trycka äro likaledes kända. Dybeck har i tidskriften Runa intagit åtskilligt i denna väg från Dal. Allt sådant berättas numera nästan uteslutande endast för barn och ungdom, hvilken sednare stundom köper af det slag bland bokpressens alster, som kallas visor, hvilka sjungas, enligt uppgift på titelbladet, efter sin egen behagliga melodi, samt sagan om Hobergsgubben m. fl. "tryckta i år".

Såsom barn hörde jag många sagor, hvilka till stor del voro hopsatta af berättarne sjelfva, ehuru hvilande på gammal grund. T. ex. om skogsrån, som de sjelfva sett stå med ryggen vänd åt kolmilan för att värma sig, alltid vändande framsidan åt åskådaren. Hon var skön som den vackraste qvinna. Men då kolaren kastade en eldbrand mot henne, for förförerskan upp i luften öfver eller mellan skogstopparne. Hennes långa hästsvans och man blefvo då synliga, och man fick

höra hennes tjut och hvinande eller hemska skratt. Det var då angeläget att se väl efter milan under natten, så att den ej slog hål och tog låga. Mången hade hört necken och sjörån sjunga i elfmynningen. En hade under vårfisket nattetid med ljustring träffat sjörån, som var nyfiken att se törblosset, hvarpå han stötte ljustren uti henne, då hon med ett förfärligt väsen i vattnet och stark fart ilade öfver sjön. Ljustren följde med, så att fiskaren var redlös, rodde i land, men kunde ej hitta hem förr än vid dagsljuset. Hvarje smed visste berätta flerfaldiga obehagliga upptåg i stångjerns-smedjan af den nästan alltid ondsinte strömkarln, hvilken hade sitt tillhåll i hjulbäcken. Noga borde aktas att man ej sårade hans retliga lynne. I annat fall kunde med visshet väntas att något gick galet i härden, eller att stämbolet uppdrogs natten till söndagen, under det smederna sofvo, och hammaren började slå sina tunga slag. Detta inträffade äfven om intet driftvatten fanns i sumpen. Ibland hördes han kila hjulnålarne, hvilket var ett fult förebud att någonting skulle gå sönder. Det är ej längre än 3 à 4 år sedan en smed-dräng blef af strömkarln så illa skrämd, att han sjuknade och var nära vansinnig. Man lossade skott öfver den sjuke och använde flera lika grundliga kurmetoder, men fruktlöst. Läkare måste tillkallas, som också botade det kroppsliga lidandet, men det dröjde länge innan föreställningen om den förfärlige strömkarln öfvergaf patienten. Många äro de, hvilka ej våga sig ensame till smedjan nattetid, lika litet som till kyrkan eller begrafningsplatsen. Än tomtgubben? För 40 år sedan taltes ofta om den lille mannen, att han fanns i hvarje gård, men höll helst till i stallet. Der var han nyttig att ha, blott han fick vara i fred om natten. Då trifdes hästarne och fingo godt hull. Men gjorde man honom emot, särdeles med buller torsdagsqvällen, kunde man ej göra sig säker att icke få ett slag vid örat när hästen gafs ottefoder. Svordom och stoj tålde han alls icke, och var af en helt annan art och blidare lynne än alla andra osynliga väsenden. Ibland höll han till eller gjorde besök med sin hustru och barn i sjelva boningsrummet i någon vrå eller under sängen. Till och med hördes han någon gång sjunga psalmer ur psalmboken. Så välartade voro icke påskkäringarne. De hade likväl det goda med sig att icke gerna besvära mer än en gång på året, påskafton. Då borde man om qvällen lossa skott upp åt luften, antingen ensamt med löst krut eller helst med en hagelsvärm. Träffade den, så var

det godt, men de blefvo i alla fall skrämda af smällen. Dertill borde ett kors af tjära strykas på fähusdörren. I annat fall kunde en af resenärerna till Blåkulla taga en kalf eller annat klöfdjur, som begagnades i stället för ridhäst. Detta djur blef väl ganska riktigt återlemnadt, men var då antingen knäckt i ryggen eller hade under resan fått någon annan obotlig åkomma. Tjärkorsen på fähusdörrarne sitta ännu mångenstädes qvar. Numera hafva väl dessa osynliga och synliga väsenden till stor del dött ut ur folktron. sedan de uteslötos ur katekesen. Der stodo de från 1688, då ärkebiskopen Ol. Svebilius utgaf sin af konungen gillade förklaring öfver M. Luthers lilla katekes, tills densamma aflades 1810 och nya katekesförklaringen af ärkebiskop Jak. Lindblom blef i stället lärobok i församlingen. Visserligen vore det groft orättvis beskyllning mot den ärans mannen Ol. Svebilius och konungen, om man nu ville påstå att de läto inflyta i katekesen om skogsrån, sjörån, tomtegubbar m. m. sådant af välbetänkt omsorg att folket skulle hållas i mörker och råhet. Hvarje tid bör bedömmas efter då rådande begrepp och föreställningar. Sent, om någonsin, kommer den tid, då icke finnes något mått af fördomar, vidskepelse eller öfvertro hos både högre och lägre bildade.

Det bör då icke förundra, om här, såsom öfver hela verlden, ännu någon vidskepelse skulle finnas bland de minst upplysta. Följande meddelas, utan anspråk på fullständighet. Också är förhållandet icke allestädes lika inom alla häraderna. Frågar man hvarföre legohjon icke flytta i sin tjenst på måndag eller torsdag, så svaras: "en må inte". Man "må" icke heller begära lysning till äktenskap under fullmåne, utan i ny. I dymbelveckan "må" ej något bullrande arbete förehavas. Qvinnorna flytta derföre ut sina spinnrockar. Så länge ett spädt barn är odöpt, släckes icke elden, hvarigenom barnet skall fredas från onda makter. För samma ändamål lägges stål öfver dörren och fästes en synål på barnet då det föres till dop. Vid samma tillfälle lägges en bit bröd och ost i lindan, hvilka vid hemkomsten gifvas åt en hund, på det de sår snart må läkas, som barnet i en framtid kan erhålla. I samma ändamål bör en hund vara det första husdjur, barnet får vidröra. När barnet första gången badas, göres med stål ett kors öfver badvattnet. När det första gången lindas, viftas kläderna först i fria luften, på det barnet ej må blifva fruset av sig i framtiden. Ingen, som kommer

utifrån, får taga i ett spädbarn, innan han med handen vidrört eld. Skola gosse- och flickebarn vid samma tillfälle döpas, framlemnas alltid flickan först till presten, på det hon ej må få skägg och bli lösaktig. — Det vore önskeligt att föräldrar vidtoge försiktighetsmått med sina fullväxta döttrar för sednare händelsen, hvilka bättre befordrade sedligheten och skyddade qvinnans ära. Vid jemförelse mellan vigsel- och dopböckerna här i landsändan befinnes, att mer än hälften af brudarnes antal nedkommer för tidigt efter bröllopet. Också är den oseden och osedligheten ganska allmän, att friaren, när han infinner sig att af föräldrarne begära deras dotter till hustru, får ligga jemte henne i samma säng, såsom vore de redan äkta makar, antingen hon ännu gifvit sitt samtycke till äktenskapet eller ej. Efter ömsesidigt äktenskapsaftal förnyas ett sådant umgänge vid hvarje fästmannens förnyade besök. — Om man tvättar sig i dopvatten, skola vårtor derigenom gå bort. Förr var det allmänt, numera sällsamt, att den, som kom hem från kyrkan, tog en hvar af de hemmavarande i hand och dervid sade *messe* (missa?). När en ko kalfvat, lägges stål i mjölk-kollan första gången hon mjölkas. Mjölk bäres ej gerna ur huset till annan gård, utan att deri läggas några saltkorn, eller helst ett glödande kol. Detta att skydda kon för trolldom. Den som utlemnar mjölken bör ock säga tre gånger: du skall akta dig för *djureslag* (spår af rofdjur). Om våren, då boskapen utsläppes första gången på mulbetet, skall ett ungt kreatur namngifvas, hvilket sker under meddelade 3:ne slag af en rönnqvist. I allmogens logar på väggen eller dörren finnes mångenstädes med knif inskuret en stjerna, men betydelsen deraf har gått förlorad. Om samma figur ritas med en knifspets under hofven på den häst, som har *kastet* (kolik), skall det göra god verkan. Vid skoning iakttages att, när hästskon är fästad, ett kors ritas under hofven. Vatten, som är hemtaget efter solens nedgång, användes icke gerna förr än ett glödande kol blifvit deruti släckt. En död persons hand, förd och struken öfver vårta eller oxel, skall göra att de småningom gå bort. Att sålla efter stulet gods var fordom mycket brukligt och är ej ännu fullkomligen aflagdt. Enligt uppgift skedde det sålunda: i grynsållet lades en psalmbok och en borste. I sållets skymme sattes en ullsax, hvilken den sållande höll löst med fingerspetsarne, samt under sållningen nämnde flera misstänktas namn, tills han träffade tjufvens, då sållet af sig sjelft vände

sig åt motsatt håll. Vid Walbo häradsrätt dömdes 1729 tvänne personer för slik sällning till 20 marks bot, eller i saknad deraf till två par spö. Mjölk, drucken utur pipan på kyrknyckel, skall bota kikhosta. Spån af kyrko-ringklocka har mycken kraft i flera åkommor.

Nu några ord om skol-inrättningarne. Äldsta folkskolan är den vid Billingsfors, inrättad 1761, sedan Upperuds bruksskola 1779, i hvilka vexelundervisningen infördes 1823. Derefter grundades vexelundervisningsskolor i Dalboredden af Svanskogs socken 1826, vid Bäckefors bruk 1829, i Fröskogs socken 1833, vid Hvitlanda bruk och i Tösse socken 1834, i Tydje och Ånimskogs socknar samt vid Baldersnäs 1835, i Eds socken och i Åmåls stad 1836, i Ör 1843.

Till understöd för skol-inrättningar inom Elfsborgs län fick man i 3:ne år bidrag af följande anledning. Länets invånare hade åren 1816—1820 gjort ett sammanskott af en skilling banko årligen af hvarje mantalsskrifven person till en arbetshus-inrättning. Genom hvarjehanda hinder kom den likväl icke till stånd. Landshöfding Sandelhjelm föreslog derföre, att medlen måtte få användas till uppmuntran och hjelp vid folkskolors inrättande. 1838 den 4 Maj fastställde Kongl. Maj:t reglemente, hvarefter detta borde ske. Hvart 3:dje år skulle länets pröfnings-kommitté utdela 5 särskilda bidrag, ett på 600, ett på 500, ett på 400, ett på 300 och ett på 200 r:dr b:ko, som också skedde åren 1838, 1841 och 1844. Deraf fick Rölanda socken 500, Fröskog 200 och Nössemark 300, summa 1,000 r:dr för Dal af de 5,400 r:dr som utdelades. Men sedan rikets ständer 1841 och 1845 anslagit medel till folkundervisningens befrämjande, hemställde landshöfdingen till Kongl. Maj:t, om icke, — med hänsigt till ifrågavarande fonds första bestämmelse och det *med hvarje år* allt mer trängande behofvet af ökade förbättringsanstalter *för vanartiga och sysslolösa äldre och yngre personer,* — vidare utdelning af denna fond till understöd för folkskole-anläggningar i socknarne finge upphöra, till dess Kongl. Maj:t funne för godt besluta om medlens användande i och för det först afsedda ändamålet. Härtill lemnades nådigt bifall den 5 Dec. 1845. Vid 1849 års slut utgjorde fonden 17,025 r:dr 10 sk. 11 r:st. banko.[13]

I följd af kongl. stadgan den 28 Juni 1842 angående folkundervis-

[13] Landshöfdingens kungörelser 1847, n:o 270; 1848 n:o 161; 1845 n:o 45.

ningen i riket, är denna anstalt numera öfverallt i gång inom landskapet, med undantag af Torrskogs och Wårviks socknar för brist på lärare.

Antalet af barn inom skoläldern, hvilken beräknas olika, från 7, 8 à 9 år utgjorde i Juni 1850:

Gossar	4,603.	
D:o i Torrskog och Wårvik torde de vara	200.	
		4,803.
Flickor	4,325.	
D:o i Torrskog och Wårvik, förslagsvis	200.	
		4,525.
	Summa	9,328.

Af dessa voro i folkskolor	Gossar	3,300.	
	Flickor	2,822.	
I allmänna läroverk	Gossar	44.	
I enskilda undervisnings-anstalter	Gossar	21.	
	Flickor	37.	
I hemmet undervisade	Gossar	1,404.	
	Flickor	1,628.	
Saknande undervisning uppgifvas utgöra	Gossar	34.	
	Flickor	38.	
			9,328.

Undervisningen i folkskolorna för 6,122 barn meddelades af 41 lärare, deraf 2:ne voro prester. Verkligen fasta skolor äro egentligen endast 4, nämligen vid Billingsfors, Bäckefors och Upperuds bruk samt i Åmåls stad. De öfriga måste vara ambulatoriska, derest de skola verka det åsyftade gagnet lika för alla, således äfven för de aflägset boende barnen, hvilka omöjligen kunna samlas på ett ställe dagligen under läsetiden, utom i 3 à 4 bland de minsta landtförsamlingarne.

INDRAGNING AF DE KYRKLIGA GODSEN m. m.
OM KYRKO-ÄRENDERNA.

> Är ej eganderätten säker och de derpå grundade *lagliga* testamentariska förordnanden, förfaller förnämsta fördelen af ett borgerligt samhälle.
>
> Lagerbring, 4. s. 27.

Begreppet och instinkten om eganderättens helgd äro så rotfästade, att icke blott menniskan utan äfven djuren strida för densamma, för ostördt bibehållande af sitt bo, sin föda och sin afföda. I borgerliga samhällen, jemväl under hedendomen, har eganderätten derjemte genom lagar varit försäkrad. Så ock under medeltiden, emedan dessförinnan intet ordnadt samhälle är möjligt. Utom andra stadganden i Landslagen 1442 tryggade konunga-eden derstädes i 4:de kap. Kon.B. all laglig eganderätt. Orden lyda: "Ey skal han (konungen) noghraledis noghot Godz. fast eller löst, af noghrom tagha eller afhända lota." Gustaf Wasa svor denna ed i Strengnäs den 6 Juni 1523, då han utropades till konung. Huru mycken vigt han derpå lade, har Geijer visat i 2:dra delen af Svenska folkets historia.

Urkunderna omtala indragningar från andeliga och verldsliga frälset äfven före Gustaf Wasas tid. Men dessa voro af väsendtlig skiljaktighet med hans. De omfattade dels skatterättigheten af sådana hemman, hvilka *olagligen* blifvit frälset underlagda, dels eganderätten af sådan jord, hvilken förut verkligen varit kronogods och *enligt Magnus Erikssons lag* både kunde och borde till kronan återgå, eller ock räntor, hvilka på viss tid såsom lön eller eljest blifvit förlänade. Så synes t. ex. fråga om indragning förevarit, enligt ett diplom den 6 Maj 1317, i fall det icke är understucket, om jord i Östergötland[1]. Likaledes, enligt beslut af

[1] Svenskt Diplomatarium, n:o 2,106.

konungen och rådet, hvaruti alla biskoparne voro tillstädes, den 20 Sept. 1396[2], skulle till kronan återgå, utan lösen, alla de kronogods, hvilka sedan 1363 innehafts af fogdar och embetsmän; vidare, om någon trängt eller beskattat eller gästat någon så, att han derföre nödgats sälja eller pantsätta sin fastighet, skulle denna igendömas under kronan (skattskyldighet) och de utlagda penningarne till köparen eller pantegaren inom ett år återbäras, så vida fastigheten ej var svikeligen åtkommen af fogde eller embetsman, då någon lösen ej borde utgifvas. Slutligen skulle sådana jordagods och alla andra, hvilka sedan berörde år kommit från skatten under frälset, sättas i qvarstad till dess målet blifvit vid räfstetinget utredt. I anledning häraf hölls räfsteting i Lödöse 1396. De egendomar i Nordmarks härad i Wermland, hvilka då återdömdes från frälse till skatte, äro upptagna i bilagan n:o 1. Vid lika beskaffadt ting i Skara den 17 Jan. 1397 (bilagan n:o 2) fråndömdes Mo kyrka halfva *Gasavadh* (Gåsevål? en mindre del af Mo stom) och 6 löpa bol i *Ludholfsbyn* (Låbyn?); från Åmåls kyrka 9 löpa bol i *Arholt* (Århult), 6 löpa bol i *Brekka* och ett löpa bol i *Thrudharydh*, 6 löpa bol i *Bodhlongen*, 5 löpa bol i *Myrabakka* (Myrebacka, ett torp vid staden Åmål).

Den indragning, som Carl Knutsson företog i följd af Örebro herredagsbeslut den 15 Jan. 1454, var sannolikt af samma beskaffenhet, som räfsten 1396, och grundade sig på konungabalken i landslagen, hvaruti stadgades att, om någon konung minskade kronans tillhörighet i gods eller ingälder, den konung, som efter komme, egde rätt detsamma återtaga. Man är berättigad att så tyda denna räfst, då konung Carl uti sin försvarsskrift från Danzig den 23 April 1457 försäkrar: "The skola aldrigh medh sanning bevijsa, at vij någon theras andelige eller verldzlige personers godz borttagit eller afftvungit haffvom"[3]. Huruvida något kyrkogods på Dal vid denna räfst förekom, kan numera, i saknad af handlingar derom, icke upplysas. Den *gamla* andeliga och verldsliga frälsefriheten var i samma lag bevarad. Men också, genom behörigt handhafvande af lagen, kunde kronans räntor och gods icke förminskas.

[2] Hadorph, Bihang till Rimkrönikan, s. 62 o. f.
[3] D:o D:o s. 207.

Den annorlunda beskaffade indragningen af kyrkogodsen under Gustaf Wasa, och hvad dermed sammanhang egde, fordrar en omständligare redogörelse.

Vid Westerås riksdag 1527[4] var indragning af andeliga gods, såsom Gustaf yttrade, påkallad af flera orsaker: kronans ränta var för ringa att dermed underhålla det myckna folket, som för kriget med Danmark behöfdes[5]; en konung behöfde mer till hofhållning, än en riksföreståndare[6]: slotten voro förfallne; medel erfordrades, i fall giftermål skulle ske med någon utländsk furstinna[7]; ridderskapet, som dock Gudi lof växte till igen, var mycket försvagadt, att deras gods till *större* delen kommit under kyrkor, kloster, prebenden, begängelse etc.[8], och

---

4 Stiernman, Riksdagsbeslut, I. s. 56 o. f.

5 Under sådana omständigheter hade man att välja den, enligt förra tiders exempel, gamla åtgärden att indraga hvad som emot landslagen kommit under *andeligt* och *verldsligt* frälse sedan 1454, och dertill bevilja särskilda gärder. Gustaf begärde *endast de andeliga* godsens indragning, som äfven ständerna biföllo. Men icke tänkte de på, än mindre biföllo, att räfsten skulle sträckas utöfver ifrågavarande år. Detta hörde till "den statskonsten att sjelf blifva den störste jordegare i Sverige" (Geijer, 2. s. 231), och var väl ännu en hemlighet för ständerna.

Nu var kronans ränta för ringa till hvarjehanda behof. Men Gustaf måtte ansett den dertill *öfverflödig* när han sedermera delade riket i flera furstendömen bland sina söner, hvarigenom både konungamakten och kronans räntor ännu mer förminskades.

6 Men Sverige hade förut haft kungliga hof.

7 Sådana händelser voro tillförne icke obekanta, och Svenska folket fick äfven *efter* kyrkogodsens indragning lära hvad bröllopsgärder betydde.

8 Uti sin framsättning till ständerna förklarade Gustaf, "att kronan och ridderskapet näppeligen hafva tillhopa *tredjeparten* emot det prester och munkar, kyrkor och kloster hafva." Det säkra är likväl, att konungen då omöjligen kunde känna förhållandet, emedan fullständiga jordeböcker öfver rikets fastigheter ej funnos i kronans ego och register öfver kyrkogodsen ej kommo konungen i handom förrän omkring 20 år derefter (se *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, del. 22, s. 336). Emellertid har denna konungens obestyrkta uppgift blifvit tagen för god af de flesta författare i Svenska historien, och synes ännu vilja hålla sig qvar, oaktadt ingen, så vidt jag kunnat utröna, företagit sig att efter jordebokshandlingar reda förhållandet, det enda sättet att komma till sanning. För Carlstads stift har jag gjort en liten början dermed. I detta stift utgjorde de andeliga godsen icke en åttondel emot det kronan

således *alla* af ridderskapet ville hafva hjelp och förläning af kronan, som ej var underligt[9]: de Tyska sändebuden fordrade nu betalning för hvad man försträckt konungen, o. s. v. Och allt detta borde kyrkan med sina tillgångar afhjelpa.

Menige adeln gaf det rådet, att alla gods, som kommit under kyrkor och kloster *sedan* 1454, då Carl VIII:s räfst stod, skulle gå till rätta arfvingar eller bördesmän igen, antingen de voro gifna, pantsatta eller

---

och ridderskapet egde. (*Om kyrko- och prestegodsen i Carlstads stift.* Bihang till Carlstads Stiftstidningar 1848). Man har satt i fråga om jag gjort afseende på huru många sådana gods ifrån 1527 till 1560 af enskilde personer blifvit återbördade. Derpå är visst afseende så mycket hellre fästadt, som, enligt jordeboks-metoden vid den tiden, böckerna upplysa dels genom jordeboks-räntornas belopp, hvilket var olika för andeligt, äfven indraget frälse mot beloppet af andra hemman, dels genom den titel, hvarunder hemmanen upptogos, om dessa före reformationen varit andeligt frälse eller icke. Detta räntebelopp och denna titel bibehöllos oafbrutet i många år efter Gustafs död, sedan godsen varit ej blott i en, utan flera enskildas händer. Så kallas *Nordkärr* klostergods ännu 1583. Se vidare konung Johans bref den 7 Mars 1582 om bördesrättens försäljning, som här nedan meddelas, hvaruti flera då brukliga hemmanstitlar uppräknas, i fall man ej är i tillfälle bese de äldre jordeböckerna. Det är derföre icke så osäkert som det är mödosamt att, der de gamla jordeböckerna finnas qvar, komma till full visshet i detta fall. Man har äfven anfört de stora förläningar, biskoparne hade före Gustafs tid. Dessa voro stora, det är sant, ehuru icke så ansenliga, som efter en eller annan nu för tiden uppgjord beräkning, men de voro också *löner* för biskoparnes tjenst såsom riksens råd. När denna befattning upphörde, upphörde ock helt naturligt förläningarne. De öfverflyttades deremot på andra. Ärkebiskopen hade haft räntan af Nordmarks härad i förläning. Gustaf Wasa gaf denna ränta i förläning till fogden öfver Dal, hvarigenom kronans inkomster icke ökades, men en konungens gunstling blef frikostigt hugkommen. Andre sådane erhöllo rundeliga förläningar annorstädes, såsom Hemming Pedersson räntan af Fryksdals och Elfvedals härader; Nils Olsson Åse och Wiste härader; Jakob Krumme Sundals härad; Nils Krumme Walbo härad o. s. v., hvilket kan inhemtas af registraturet och kameral-handlingarne.

9 Sedan man lagligen dels pantsatt, dels testamenterat, dels sålt sin fastighet, vill det synas underligt nog, att man begärde hjelp af kronan eller ersättning för det man sålunda afhändt sig.

Af justitie-statsministerns berättelser är kändt, att Svenska adeln under de sednast förflutna 30 åren sålt flera fastigheter till bondeståndet, än detta stånd sålt till adeln. Hvad skulle samtid och efterverld väl tänka om en

sålda, dock att det, som varit pantsatt eller såldt, skulle vid tinget lösas för mer eller mindre, allt efter som det varit längre eller kortare tid borta och kunnat lösa sig sjelft: att biskoparne skulle gifva konungen en viss afgift af sina inkomster, efter som de med honom kunde komma öfverens, likaså domkyrkorna och kanikerna. Konungen borde taga biskoparnes slott, intilldess kronans slott blefvo uppbyggda.

Borgerskapet och bergsmännen tillstyrkte att, emedan kyrkor och kloster försvagat ridderskapet, dessa borde upprätta ridderskapet igen, och begärdes, att kyrkans *prelater* ville låta konungen få deras slott, så länge kronans slott uppbyggdes.

Allmogen svarade: hvad anginge kronans svaghet (adelns svaghet nämnes icke), så öfverlemnades till konungen och riksens råd att derom besluta, och må konungen taga bispernas slott till låns intilldess riket kan komma i bättre stadga. Hvad kyrkornas räntor och annat sådant anginge kunde allmogen icke svara till.

Biskoparne samtyckte att lemna sina slott och en viss penningesumma af sina inkomster.

Dessa meningar uttryckte riksens råd i öppet bref till menige man i riket den 24 Juni 1527 på följande sätt:

1. Konungen skall sätta alla biskopar före huru många hästar han ville hafva dem ridandes. Hvad sedan öfver är af deras räntor, det tage konungen. Likaså med domkyrkornas och kanikernas räntor, sedan öfverlagdt är, huru mycket de behöfva till sitt underhåll.

2. Konungen tage bispernas slott, besynnerligen till dess att kronans slott uppbyggde varda.

3. Öfver de kloster, hvars invånare lefva af landtgods, insätter

---

konungs vishet och aktning för sin ed samt medständers rättvisa, om den förre gjorde framsättning (proposition) att dessa fastigheter borde till adeln återlemnas på lika sätt, som efter Westerås recess och så som den utfördes, samt de sednare med honom instämde: emedan bondeståndet försvagat ridderskapet, så borde bondeståndet upprätta ridderskapet igen? Så yttrade borgerskap och bergsmän 1527. Veterligen är ingen samhällsklass, som af *kronan* emottagit och ännu innehar större *gåfva* i fastighet än borgerskapet. I Forsells statistik upptages beloppet till 779 hela hemman, hvarmed kronan således, efter Gustaf Wasas och dåvarande borgerskaps stats- samt rättslära, är försvagad.

konungen god man, som låter klosterfolket få sitt *redliga uppehälle*, att gudstjensten ej blifver nederlagd. Hvad öfver är, tages kronan till hjelp.[10]

4. Den jord, som kommit under kyrkan *sedan* Carls räfst, gånge tillbaka, ehvad det är skatte eller frälse. — Detta är hufvudinnehållet af Westerås recess 1527. Recessen sattes i verket, fullkomligen godtyckligt nästan i allt, samt öfverskreds i hvarje punkt. Bevisen härföre äro ärligt framlagda i Geijers historia 2:dra delen, 2:dra och 3:dje kapitlen, äfvensom i Thyselii handlingar rörande Sveriges inre förhållande under Gustaf I. Flera finnas. Vid betraktandet af dessa tryckta och andra ännu icke offentliggjorda handlingar i riks-arkivet, som Gustaf sjelf lemnat åt efterverlden i registraturet, blifver en hvar, hvilken helst vill se förhållandena, utan sednare tiders förgyllning, sådana de i sjelfva verket voro, tvungen finna, att reformationens främsta och ömmaste ändamål för Gustaf Wasa var, att öfverflytta kyrkogodsen på sig, kronan och adeln. Det första, såsom utgången visade, betydligt öfvervägande. "Han brukade adeln till bundsförvandt mot hierarkien. Snart fann han denna bundsförvandt obeqväm, och sköflingen väckte i hög grad folkets missnöje. Han skref till adeln 1538: att taga gods, gårdar och annan egendom från kyrkor, kloster och prebenden, der äro alle ganska välvillige och redebogne till, och i den måtto är hvar man kristelig och evangelisk"[11]. I bref till fogdarne 1536 sökte han hindra *frälset och andre*, som utan skäl och rätt "rappade till sig från

10 Huru de fingo sitt redliga uppehälle kan slutas deraf, att konungen den 29 Febr. 1541 gaf konfessor, abbedissan och konventet i Wadstena ett formligt *tiggare-pass* eller öppet bref att upptaga allmosor, testament och gåfvor, som den kristeliga allmogen kunde gifva dem till deras *nödtorftiga uppehälle*. Thyselius, 2. s. 160. Man må tänka om klosterväsende huru som helst, men aktning och loford är omöjligt att skänka den, som först tager klosterfolkets lagligen förvärfade egendom, sedan bryter förbindelsen att redligen underhålla dem och sist skickar dem ut på landet att tigga. I full öfverensstämmelse med sådana regeringshandlingar står en samme konungs befallning redan 1526 till Erik på Gripsholm, att oförtövadt skicka till Stockholm den silfverkistan, som stod der i klostret, "dock så hemligen, att klosterbröderna der intet af veta skola." Flera tillgöranden af liknande art under Gustafs regering äro synliga i riks-registraturet. Man behöfver ej vara katolskt sinnad för att ogilla så beskaffade reformations-åtgärder.

11 Geijer, 2. s. 99.

kyrkor, kloster och prebenden gods, gårdar, utjordar, ängestycken och annan egendom." Sådant var ej lätt att hindra, då konungen sjelf gifvit sina undersåter föredöme. Ett plundringssystem hade blifvit infördt genom det sätt hvarpå Gustaf utförde Westerås recess, hvilket verkade till efterföljd hos alla roflystna och, såsom han sjelf yttrade, kom kronan och klerkeriet till korta. Så bedömde han likväl icke sitt eget handlingssätt.

"Vid den stora omhvälfning, som underlade Romerska rikets vestra länder andra folk och andra styrelser, hade, så mycket ske kunde, kyrkans egodelar blifvit skonade och de henne tillhörande jordagods undantagna vid den allmänna delningen: hon fick behålla hvad hon förut egt"[12]. Öfver 1000 år sednare i tiden och vid det renare kristendomsljus, som Luthers reformation redan utspridt, handlade Sveriges Gustaf annorlunda, än de såsom barbarer helsade folkens furstar, hvilka helt och hållet förändrade Europas utseende. Då något var att förvärfva, löst eller fast, jemväl smärre husgerådskärl af koppar och tenn, synes han ingenting mindre varit än grannlaga om, lindrigast sagdt, sin upphöjda värdighet[13]. Ehuru han, och det med skäl, klandrade vissa katolske andelige för deras girighet, emottog han likväl gåfvor i lös och fast egendom. Liksom han haft rätt till presterlig aflöning, fordrade han likstol, testamenten af verldsliga och andeliga undersåter och var ej alltid nöjd med det som sterbhusen lemnade: tog pastorslönen vid större pastorat och satte en adjunkt att sköta tjensten, — något som både före och efter hans tid varit oerhördt. Sedan Gustaf, efter en nästan oupphörlig kamp mot undersåtarnes missnöje och uppror samt fruktan för krigiska anfall utifrån satt trygg och var nära att gå till sina fäder, delade han såsom sin egendom land och folk mellan sina söner. Den enskilda förmögenhet, han efterlämnade, svarade mot hans bemödanden att samla den. Ett arfskifte, som hölls 12 år efter hans död, Borkholm den 27 Juni 1572[14], utvisar, att sonen

Johan fick Örby, Wängarn, Ekholmssund, Strömserum samt 785 bondehemman, 8 qvarnar, 57 utjordar, 3 torp.

---

[12] Strinnholm, *Svenska folkets historia*, 3 b. s. 249.

[13] Geijer, 2 b. s. 63, 123 och flerestädes. Thyselius, 1 b. s. 30; 2 b. s. 305 och flerestädes.

[14] Hertig Carls registratur i riks-arkivet s. å., fol 23 o. f.

Magnus erhöll Häringe, Hammersta, Norby, Skedenäs jemte 890 bondehemman, 26 qvarnar, 3 torp, 3 sågar, 11 torpställen.

Carl ärfde Gripsholm, Räffsnäs, Strömsholm tillika med 901 bondehemman, 18 qvarnar, 78 utjordar, 15 torp, 2 nybyggen.

Sonen Erik hade mellan fadrens död och sitt nedstigande af thronen förskingrat en myckenhet fastigheter, som ej kunde i arfskiftet upptagas. Hertig Carl klagade dessutom att Johan, före detta arfskifte, undantagit *några tusen gårdar*[15], så att skifteshandlingen måhända icke upptager hälften af den jordegendom, Gustaf efterlemnade. Han skulle således vid sin död haft *fem gånger* så många hemman, som finnas på Dal, om ej derutöfver. Sannerligen en så ansenlig förmögenhet, att katolska kyrkan i Sverige, ehuru tadlad hon varit med skäl och oskäl, likväl med allt sitt nit och alla sina verksamma armar stod långt efter sin lofordade reformator i förmågan att underlägga sig landtgods. Beloppet af Gustafs lösbo är icke till fullo kändt. Det omnämnes icke i den nyssnämnda handlingen. Men kändt är, att yngste sonen Carl erhöll 5,000 lödig mark silfver, och i registraturet 1555 står antecknadt, att Gustaf då hade nära 900 hästar å landet på sina slott och gårdar utsatta till fodrande, utom alla som dels funnos i Stockholm för hans dagliga behof, dels begagnades vid hans under eget bruk hafvande många landtegendomar. Näppeligen kan man förmoda, att en utländsk segervinnare, om han inkräktat det magra Sverige, skulle tagit så för sig i löst och fast för egen och sönernas räkning, som Gustaf inom sitt eget fädernesland. Dennes förfarande torde utgöra det nästan enda exemplet i nyare historien. Luthers lärjunge, Olaus Petri, skall hafva öppet yttrat om sin konung, att denne var en *tyrann och girigbuk*. Efter en sanningskär granskning af alla handlingarne till Gustaf Wasas historia kommer det säkert att visa sig, om detta samtida vittnesbörd innebär någon särdeles öfverdrift.

Äfven till den aflägsna provinsen Dal sträckte Gustaf sin verksamhet för sin enskilda fördel. Af fogden Sven Karth fick han *Hanebol* i Åmåls socken. Af kyrkoherden Lars Ingonis i Floby, Skaraborgs län, som af kammarskrifvaren Jöns Månsson angafs att icke vara nyttig der nere i landsändan, tog konungen omkring 1550 hemmanen *Stigen*

[15] *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, 22 del. sid. 404.

och *Wrine* i Ferglanda jemte en tomt, samt 1555 *Wedbjörbyn* i Holm; af herr Anders i Ed 1552 ett silfverstop om 50 lod. *Forssane* vattenverk i Frendefors lät konungen äfven annamma för sin räkning, som kan synas af ett Rasmus Ludvikssons register i riks-arkivet. Den af konungen och hans söner i kammarärender mycket begagnade Rasmus Ludviksson sökte med genealogiska tabeller ådagalägga Gustafs slägtskap med en mängd adeliga hus i riket, hvarigenom bördesrätten till åtskilliga andeliga gods möjligen kunde styrkas. Konungen underlät icke att begagna en sådan bördesrätt, äfven då andra närmare beslägtade personer hade bättre rätt, såsom tvisterna under Erik XIV:s första regentår och ännu långt derefter ådagalade. Rasmus upprättade äfven med ledning af dessa tabeller och de pergamentsbref, som han under en på befallning företagen resa i riket insamlat ur kyrkor och kloster, ett ännu i kammar-arkivet varande "register på de gods och gårdar, som "Kongl. Maij:ts vår allernådigste Herres saliga slägt uti förtiden till kloster och kyrkor gifvit hafva", hvilket register naturligtvis var en nyttig hjelpreda vid indragningar för konungens räkning. Samme Rasmus hade likaledes särskildt antecknat de hemman i landsorterna, hvilka synts honom framför andra synnerligen tjenliga, i anseende till läge och förmåner, att af konungen annammas till kungsgårdar och ladugårdar derunder, antingen de voro kyrkogods eller enskildes tillhörighet. På grund af urkunderna till konungens historia yttrar också Geijer[16]: "Denna regerings handlingar äro fulla af bevis, att konungen dels har fordrat gods och gårdar af egarne, mot löfte om ersättning, som ej alltid lärer utfallit, dels emottagit dem till skänks af sådane, som ej voro egare, dels helt enkelt tillegnat sig dem, emedan de voro honom väl belägna, hvarvid våldsamma åtgärder mot de gensträfviga ej alltid uteblefvo." När så kunde hända med enskildes egendom, är lätt begripligt, att än mindre undseende visades vid kyrko- och klostergodsen.

På Dal fanns intet biskopsslott att besätta. Deremot egde Wadstena kloster *Nordkärr* i Holms socken sedan 1300-talet, således *före* räfsten

[16] Hist. 2. s. 123. Oaktadt öfverflöd af bevis i detta och flera likartade fall, hafva dock de fleste, som skrifvit Gustafs historia, antingen icke kännt eller icke velat framlägga dem, hvarigenom hans historia kommit ej sällan att sakna den sanningens prägel, som är förnämsta egenskapen i all historia.

1454. Detta var, så vidt bekant är, det enda *hemman* inom denna ort, som af *adlig* person blifvit gifvet till kloster. Gifvarinnan var fru Katrina Knutsdotter Posse. Gåfvan bekräftades af hennes arfvinge Britta Bryngelsdotter den 5 Aug. 1409 och fastställdes af konung Kristoffer den 8 Dec. 1443[17]. Till Nordkärr hörde torpet *Haraldstorp* i Gestad

---

[17] Brefven härom, det förra efter originalet, det sednare efter Peringskölds afskrift, äro följande:

Alla thøm thætta breff høre ælle see helser iak birgitta bryniolfs dotter aeuaerdhelice med gudhi. kænnis iak med thæsso mino opno brefwe. haua vnt oc stadhfæst. ok til aeuaerdhelica ægho oplatit varfru klostre i vazstenum. alt thet testament oc gafwor som vælborin quinna frw katerina knwtz dotter gudh hænna siæl haue. thy förscrefna klostreno lifwandis lifwe hafdhe gifwit, Ok ther med oplater iak nu ok anduardhar fran mik ok minom arfwom ælla æptekomandom. alt thet arff som mik til rætta ærfwa burdhe. aepter forsagdha fru katerine knwtz dotter. thy fornæmpda klostreno til æuærdhelica aegho. swa som ær nordhankær. haraldz thorp. ok flere annor gooz med alla thera gozanna tillaghom hwat nampnom the hælzt næmpnas kunno. i væstergøtland oc oppa dal liggiande. hulkin gooz hon endels siælff lifwandis lifwe vnte ok gaff, ok endel af thøm æru mik med arff rættelica æpter hona tilkomin. Thæssin forscrefno gooz. oc hwart thera vm sik. afhændir iak nu mik som forescrefwat star. ok minom arfwom. ok tileghnar iak thøm nu thy fornæmpdo klostreno i vazstenum. til æuærdhelica ægho. ok gifwer iak haeridzhøfdhinganom. i thøm hæridhom som gozin liggia med thæsso sama brefwe fulla makt. thøm klostreno fastfara til æuærdhelica ægho. Til mere visso ok stadhfaestilse later iak mit eghit incighle hængia fore thætta breff. Ok bedhis iak til vitnisbyrdh. værdox herra oc andelix fadhers. biscops bryniolfs. biscops i scara. ok ærlica oc vælborna manna incighle herra algot magnussons herra gøzstaf magnussons riddara. benkt lafrinzsons væpnara. ok herra tosta kirkioherra i vazstenom med mino eghno. Scriptum vazstenis Anno domini M°cdix. die beati dominici confessoris. (Sign. n:o 1, 2, 4, 5 och 6 i behåll.)

Wij Christoffer meth Gudzs nadhe &c. &c. göre vitherlikt alle men ath aar effter Gudzs byrdh MCDXL tertio daghen conceptionis beate virginis tha var skickat fore oss i Watzstene kloster renlivedhe ok gudheleghe mæn confessor generalis ok alle brdhr i sama stadh ok lotho oss see et dombreff som verdughe fadher meth Gudh Biscop Sven i Scare, herra Karl Ormson riddare vor embetzman uppa axvold ok Benet Gylta vor laghman i Westergöthland, thöm giffwit hade uppa en gardh som hether Nordhenkær uppa Dall liggiandis hvilkin gardh forscriffne Watzstena closter medh all sin tilliggilse ok rettichet tildömpd ær meth forscriffna dombreff hvilken dom vij fulbordhe ok stadhfeste meth thetta vort opne breff ok velie ath conventit i forscriffne vatsstena

samt ödetorpet *Gatan*, möjligen nuvarande Gatan lilla i Holm, ett halft torp *Helgesnäs*, nuvarande Heljansnäs, *Godviken*, nuvarande Gutvik, samt strömmen i *Skållerud́s å* med en qvarn och ett halft laxkar. Vidare egde klostret ödetomterna *Wageln*, *Smedsbol* och *Snarstigen* i Holm, hvilka, med undantag af det till dem hörande fisket i Wenern, skänktes af Arne Björnsson den 20 Juli 1502[18]. Ytterligare *Östanå* i samma socken med *Lilltorp* och tvådelarne i *Brännäng* vid Holmså, samt ödetorpet *Högaberg* norr om Näs. I Bäcke socken egde klostret *Wättungshouf* samt en hamn (betesmark) *Wättingen*. Endera af dessa är väl densamma, som nu kallas Wadstenahögen. Wättingen var gifven

---

closter skule forscriffne Nordhenkær gardh nytie bruke ok beholde medh all sin tilliggelse ok rettichet i alle mothe som han thöm tildompd ær ok forscreffne dombreff therum ythermer uthviser swo lenge ath vij ellis vare eptekomare konunge i Sverighhe nokre bætre breff ok bevijsning uppa then sama Nordhenkær gardh finna kunno uppa krononna veghna Thy forbiuthe vij alle eehoo the hælst ære ok sönderlegha herre Jöns laur. pose forscreffne convent i Watzstena closter ellis there embitzman i noghre mathe ath hindra eller hindra lathe qvæliæ eller uforretta uppa then sama Nordhankær gardh eller sin tilliggilse swo længe som for scriffvith staar under vor konungxlegha hæffnd ok vredhe Til ytermere bevisning her um tha have wij lathit vort secret ath hengies for thette vort opne breff Datum anno die et loco qvibus supra. (L. S.)

Konung Kristoffer hade således icke skänkt Nordkärr till Wadstena, såsom det orätt uppgifves af författaren till boken: *Wadstena förr och nu.*

18 Originalbrefvet, som förvaras i riks-arkivet, lyder sålunda:

Alle the thette breeff see eller høra læsas helsar iak Amwnd stake hæradzhøffdinge pa dall kerliga med gud kungør iak at thenne min hæradzboo Arne biørnsson hauffer med frii wilia oc beradna modhe oc sine barne samtickio kerligha wnt oc giffuit til warfrv oc sancte birgitte closter i wastenom thesse ødhetompther i østenaa sokn paa dall, som er waglen snarastiig, smedzbood oc swa mangha æghor som min fader gaff sine frelsse penninge foree, min fiske wand takir jak wndan, swa mang som ther til ligher, alt annet vndher jak oc giffuer skog oc mark for min fadher oc forældræ siæla, Thet forscripne loffuer han fast oc staduct at bliffue skolande wid sine godho troo oc sannenda Thy aff hendher jak fornempde jorde parte fraa mik oc minnom ærwinghom, oc tiil fornempde sancte Birgitte closther j wastenom til euerdelig ægho Tiil ythermere wisso ock høgra forwarelsse hengher jak mit insegle for thette breff epther ty at han ey sielffuer incigle haffuer Som scriffuit er i bergh wm sancte Margarete dag Anno domini M quingentesimo II° (Sigill.)

före år 1500[19]. Alla dessa fastigheter frångingo klostret i följd af Westerås recess.

Dragsmarks kloster i Bohuslän egde uti Ryr socken Walbo härad 5/8 *Strömsäter*, 1/4 *Ufverud* och 1/8 *Soterud*, hvilka, enligt jordeböckerna, ej indrogos till kronan förr än 1695.

Traditionen förmäler väl, att Grinstads, Hesselskogs och Jerbo kyrkor skulle först varit kloster och att kloster legat vid Skallsjö och Gudhem i Högsäter, vid Strömsäter i Ryr samt flera andra ställen, men härtill saknas hvarje historiskt spår. Hvad folket härom förmält och som blifvit taget för godt samt influtit i Hesselgrens disputation 1718, Tunelds geografi, Ekmans och Fernows Wermlands-beskrifningar, Palmsköldska handskrifterna i Upsala, i sednare kyrko-inventarier och på Hesselskogs kyrkoklocka vid dess omgjutning 1783, är fullkomligt misstag. I den rika Svenska diplomsamlingen finnes intet enda dokument, som omnämner kloster inom Dal eller Wermland, så vidt jag kunnat utröna.

Hesselskogs pastorat var från 1308 prebende under domprosten i Skara, hvilken der höll en vikarie. Till samma prebende hörde följande fastigheter, hvaraf han tog räntan[20]: *Strand*, *Biærka* (Björkheden), *Næset* (1/2 Näs) i Hesselskogs socken, jemte *Torlefsbyn* (Tollesbyn), *Kleva* (Klöverud) och *Kyndanæs* (Kenäs). Dessa 3:ne sistnämnda äro prestgårdstorp. *Backa* i Laxarby, *Godhoby* (Gobyn i Fröskog), *Södhrabole* (Sörböle) i Tösse socken[21]. Utom prestgårdstorpen blefvo dessa indragna.

Jordeboken i kammar-arkivet för 1573 upptager *Högstorp* i Bolstad, *Bröttorp* i Gestad, *Rud* och *Eckre* i Erikstad, *Ön*, *Holmen* och *Löfnäs* i Frendefors, *Grönehög*, *Wårberg*, *Hösseberg*, *Gatan* i Brålanda, *Björserud* i Ryr såsom fordom varande prebendehemman, hvilka utan tvifvel redan före detta år blifvit indragna, ehuru de efter tidens bruk bibehöllo sin gamla titel, sedan de kommit i enskild mans ego.

Ordningen vore nu att uppräkna *kyrkolandbönderna*, hvilka Gustaf Wasa indrog och hvarigenom kyrkorna förlorade den inkomst, de af

---

19 Wadstena klosters jordebok i kongl. biblioteket. Se bilagan vid slutet af detta arbete.

20 Den utgjordes i vissa *löper* smör. Hvarje *löpr* synes motsvarat 8 pund.

21 Skara domkyrkas jordebok i kongl. biblioteket. *Diplom. svec.* 2. b. s. 553, 557. Se bilagan.

dem årligen uppburo. Men som de äro sammanblandade med *presternas landbönder*, helst det ofta hände, att samma hemman utgjorde en del af räntan till kyrkan, en annan del till presten, eller ena året till den förra och andra året till den sednare, så hänvises till bilagan eller registret öfver dessa lägenheter, hvilket är aftryckt efter originalhandlingen i kammararkivet. Konungen dröjde dock med denna indragning tills arfföreningen väl för sig gått 1540, hvarigenom han visserligen kunde anse sig sitta säkrare på thronen, och sedan han derjemte låtit radet aflägga en ny rådsed, hvaruti icke blott den gamla meningen var utesluten, enligt hvilken rådet var förpligtadt att styrka konungen till iakttagande af *rikets rätt* och *hans svurna ed*, utan ock ett nytt tillägg influtit af innehåll, att allt hvad *Kongl. Majt:s nytta, välfärd, vilja* och *befallning* vara kan, skulle af rådet *utan gensagu*, efter högsta förmåga, troligen, *utan motstånd* befordras.

Utöfver innehållet af Westerås recess blefvo äfven *presternas landbönder* indragna, dock mot så kalladt *vederlag* i spannemål. "Det märkvärdigaste torde dervid vara, att det vederlag, som konungen gaf menige presterskapet, utgick af inkomster, om hvilka det väl då ännu allvarsamt kunde sättas i fråga, med vad rätt de af konungen disponerades"[22]. Detta vederlag åtnjutes ännu och uppgår på hela Dal till 91 tunnor 17⅔ kappar. Konungen skref derom den 11 Mars 1547 till riksrådet och ståthållaren Gustaf Olsson (Stenbock) till Torpa, att han fått dess register öfver kyrko- och prestelandbönder, befallandes honom så förhandla, att presterskapet kunde skäligen igen vederlagdt blifva och konungen ej i detta mål *ytterligare bekymras*(!). Att församlingarne skulle få någon ersättning för de indragna kyrkohemmanen, kom aldrig i fråga. Den 13 i samma månad aflät konungen bref till kammarskrifvaren Jöns Månsson och skickade Stenbocks nyssnämnda register öfver kyrko- och prestegodsen i Westergötland, Wermland och Dal, hafvandes Kongl. Maj:t jemväl låtit tillskrifva Stenbock, att han samt några andre gode män der i Westergötland skulle vara förtänkte, att presterskapet blifver med tionden igen vederlagdt. Derjemte skulle Jöns öfvervara samma handel med ståthållaren i Östergötland, Sten Eriksson (Lejonhufvud) till Gräfsnäs, Stenbock och de andra, så lag-

[22] Bergfalk, *Skandia*, 6. h. s. 75.

andes, att det ginge skickeligen till med samma vederlag[23]. Vidare den 8 Juni 1547 från Rydboholm följande bref, hvilket är rätta urkunden för *vederlaget på Dal:*

"Wår gunst &c. Som du begär veta vår vilja, Mauritz (Olsson Stake), om du skall låta kännas vid de prestegods i din befallning, eftersom i Westergötland och flerestädes skedt är &c. Så vete vi icke annat, än att så ske må, och skall du ändteligen finna råd till att du låter bekomma dem igen *vederlag af tionden* hvar vid sina kyrkor, så mycket som de landboer mista kunna, och besynnerligen de, som bo i allmän väg och största gästningen hafva[24]. Wi äre ock till freds, att de som hafva prestestafver (stomhemman) vid deras ridkyrkor måge också dem *njuta och behålla.* Men hvad som härefter faller, skall du på våre och kronans vägnar uppbära, och så laga att presterna bekomma fullt vederlag, på det vi ju icke skole hafva något klander eller ovillighet utaf antingen dem eller allmogen. Wi äre ock till sinnes att låta med det första om samma handel vårt öppna bref utgå öfver allt Skara stift, efter vi förmärke att en part tager tilläfventyrs synnerligen till tacke, att vi göre någon förvandling i den måtton. Hvad ock Lasse Svensson hafver uppburit i fjol af samme (orts) prebende-landboer, skall nu blifva efterspordt i hans räkenskap i vår räntekammare, ändock han säger sig ingen del hafva af dem uppburit. Som du ock begär veta huru du med smörskatten skall handla der på Dal, så synes oss likast vara, att han blifver uti tid och timma levererad vid Lödöse, som tillförne ske plägat, att samme smörskatt med någre främmande köpmän till vårt gagn och bästa uti salt, kläde och annat slikt, hvad vi åter igen behöfve, skall förvänd blifva" &c.[25]

Det nämnda brefvet till Westergötland och synnerligen Elfsborgs län, med förklaring öfver indragningen, töfvade icke länge. Det gafs af Gripsholm den 9 Juli 1547. För det *sällsynta* snack och tal, som uppkommit, förklarar han orsaken till sin åtgärd sålunda: "Förty samme- kyrke- och prestelandboer hafva så ganska ringa försvar kunnat

---

[23] *Handlingar rörande Skandinaviens historia,* 22. del. s. 336.

[24] Det var således icke någon rättvis ersättning för hvad som indrogs, när det berodde af prestgårdens tillfälliga läge vid allmän väg eller icke.

[25] Registraturet 1547, fol. 151. Äfven aftryckt hos Thyselius, 2. b. s. 307.

haft af presterna. utan hvar man snart sagdt hafver pockat och öfverfallit dem, liksom de icke varit rikets undersåter så väl som andre[26], och velat dem i mångahanda måtto. som härtill mycket skedt är, besvära och förtunga, både med olaga gästning[27], skjutsfärder och andra pålagor. Och fördenskull ser man också väl för ögonen, att mesta parten af samma kyrko- och presthemman äro så godt som förlagde, obyggde och illa häfdade, riket till ingen ringa skada, om hvilket ock en part af förbemälte kyrko- och prest-landboer sig ofta beklagat hafva och sjelfve begärt, att de måtte komma under kronan igen[28] och icke i så måtto förtungade blifva der de intet försvar hade eller veta kunde. Som ock största parten af presterna hafva icke haft någon synnerlig fördel af samme deras landbönder, hvarken med lydnad, hörsamhet eller deras rättigheter, det de ock nog ofta kärat och beklagat hafva. Och efter nog till förmodandes är, att hvar samme

---

26 Månne icke detta är öfverdrift? Eller var tillståndet i sjelfva verket så bedröfligt i den kraftfulle Gustaf Wasas tid, sedan han innehaft högsta makten i 26 år, så var också alltför litet tillgjordt för medborgerlig säkerhet och lagarnes handhafvande, men deremot för mycket tillgjordt med ingripande i kyrkans lagliga eganderätt, att sköflingsbegäret från högsta ort utbredt sig öfver hela riket.

27 Redan 1285 aflyste Magnus Birgerson den fria gästningen och förvärfvade derigenom sin äretitel *Ladulås*, samt anbefallde, liksom flera hans efterträdare, taverner der resande skulle få mat och härberge för betalning. Konsten var, att den verkställande makten höll sin vaksamhet och kraftfulla arm öfver verkställigheten. Den tiden var jordegaren icke, såsom i våra dagar, besvärad af tusentals sysslolösa, liderliga och lättjefulla vandrare på vägarne, hvilka icke lefva af annat än fri gästning. Blefve detta onda afhjelpt, om kronan sloge under sig fastigheterna?

28 Ifrågavarande jord på Dal och i Wermland hade aldrig förut varit kronohemman. I Svenska diplomsamlingen och kameralhandlingarne sökes förgäves efter ett enda, än mindre flera exempel, att kronan före Gustafs tid bekostat eller skänkt något enda bland dessa gods. Kyrko- och prestelandbönderne kunde således här icke med någon rimlighet begära, att de skulle komma under kronan *igen*. I Westerås 1527 uppgaf konungen att de kommit från adeln, som derigenom blifvit försvagad. Nu 1547 häntyder han på att de kommit från kronan. Sådant hörer till Gustafs vältalighet. Att skattejord blifvit gifven till kyrkor af ofrälse personer och af ofrälse såld är bekant. Hvad som gafs i denna ort bestod af smärre jordstycken, ängar, ödetomter, öde torp o. s. v.

landboer skulle så länge hafva blifvit utan *försvar* (!) och det hufvudet de sig fulleligen efterrätta och tillhålla kunnat(!), och i så måtto af alle man förtungade och besvärade, som sagdt är, då skulle en part af dem platt förderfvade och godsen ödelagde blifva[29]. Derföre hafva vi ock på vårt kongliga embetes vägnar tänkt till saken i så måtto, som nu skedt är. Dock på det de gode män kyrkopresterna skulle ju ingen del afkortas eller mista(?), utan så väl härefter som härtill vid makt blifva, hafve vi allestädes låtit bjuda och befalla, att dem återigen i det stället full vederläggning af tionden emot det de miste ske skulle .... Så hafve vi gunsteligen unt och efterlåtit, att de måge behålla de dagsverken, som hos förenämnde landbönder falla pläga[30], likasom de dem tillförne haft hafva. Sammalunda måge de också njuta och behålla de stommar, som vid ridkyrkorna vara kunna, med all den del och rättighet deraf årligen gå kan[31].

---

29 Kameralhandlingarne öfverflöda af exempel på skatte- och kronojord, som kommit i *ödesmål*, ehuru egarne hade "kungligt försvar och kände det hufvudet de sig fulleligen efterrätta och tillhålla kunde."

30 Så skedde likväl icke.

31 Ej heller denna konungaförsäkran gick i verkställighet. 1570 beviljades väl af gunst och nåde presterna i Skara stift *två* stommar vid ridkyrkorna uti hvart prestegäll, förutan prestgårdarne, till en behaglig tid. Denna blef ej långvarig. Upphörde 1572. Äfven vederlaget var underkastadt sådan gunst och nåd. 1579 tog konung Johan ifrån presterna i hela Skara stift all deras vederlags-spannemål. 1581 den 6 Juni i bref till fogden Göran Torstensson lät konungen gunsteligen dem återfå deras vederlag för deras *ödmjuka bön* skull. Från landsprosten togs 1580 tre fjerdedelar af hans spannemål, hvarmed fogden aflönades. 1603 annammades hälften af vederlaget samt en tredjedel af vinsäden. Carl XI förordnade, att, om någon brist befanns i kyrkohärberget, borde kontraktsprosten och kyrkoherdarne för vederlaget vidkännas den, under det andra löntagare fingo sitt fullt ut. Kongl. brefvet till kammarkollegium den 28 Maj 1696 uti P. Abrahamssons anmärkningar vid Landslagen, sid. 140. Att hvarken lärare eller åhörare voro belåtna med det rättslösa förfarandet vid reformationens början och fortsättning torde förefalla helt naturligt för en hvar, som icke blott för egen del vill njuta lagarne och eganderätten till godo, utan äfven unnar samma förmån åt alla andra. Uppfattningen af en personlighets karakter måste kunna bekräftas genom denna personlighets handlingar. Äro dessa stridande mot det rätta, så skall ingen rättsinnig kunna uppträda såsom loftalare öfver desamma, ej heller uppfatta ifrågavarande karakter såsom god och ädel.

Der i, *käre* undersåter, eder efterrätta vele"[32] etc.

Såsom Gustaf Wasa förklarade sin åtgärd, skulle det vara af konglig ynnest och nåd samt ren barmhertighet emot både bönderna och presterna, som han indrog hemmanen utan minsta stöd af lag eller riksdagsbeslut. Presterna skulle få sin fulla rätt och bönderna det skydd, man föregav dem hafva saknat. Men att kyrkorna icke skulle få ett öre för hvad de förlorade, kom att inhöljas i tystnadens vältalighet. Det nya husbondevälde, som regenten åtog sig, skulle emellertid afhjelpa det föregifna onda för presterna och landbönderna. Det låter godt. Men beklagligen dröjde det icke synnerligen länge, — endast 35 år, — innan hans älskade son, konung Johan, nyttjade alldeles samma skäl, som fadren, för att blifva qvitt samma landbönder, dock ej för intet, utan mot skälig betalning. Det anförda brefvet om indragningen har sin fullkomliga motsvarighet i Johans bref om försäljningen. Då jag meddelat det förra, bör det sednare jemväl intagas, så mycket hellre, som jag icke funnit det någorstädes tryckt, utan endast åberopat[33]. Det anföres efter en afskrift vid 1596 års kongl. bref i kammar-arkivet, emedan det ej kunnat tillrättafås i riks-arkivet.

"Wi Johan &c. Göre veterligt, att efter vi hafve förnummit huru en part af *våre fogdar* och befallningsmän handla fast orättvisligen och otillbörligen med våre och kronans trogne undersåter och landboer i så måtto, att de för deras egen nytta och fördel skull genom mutor, vilja och vänskap sätta de dannemän, som i många år våre och kronans hemman väl brukat, häfdat, byggt och deras utskylder årligen utgjort hafva, af hemmanen, och andra, som mera rötte än bötte, derpå igen, desslikes föröka också städsler, så att månge derigenom nödgas draga af hemmanen, hvarigenom våre och kronans gods och gårdar blifva fast *förlamade och förderfvade*, så ock våre och kronans utskylder förminskade eller med allo tillbaka, hvilket vi härefter ej lida vele eller kunne. Derföre hafve vi af gunst och nåd unnt och efterlåtit alle våre och kronans landboer, som nu besitta och

---

[32] Originalförordningar i riks-arkivet, fol. 155. Äfven helt och hållet aftryckt af Thyselius. 2 b. s. 312.

[33] Af Botin, *om Svenska hemman*, 1. s. 39; Geijer, 2. s. 254, och af Bergfalk, *om Svenska jordens beskattning*.

bruka antingen *krono-, biskops-, kyrko-, klosters-, prebende-, spetals-* eller våre *egne arfvegods*, så väl förlänte som oförlänte, eller hvad namn de helst hafva kunna, och af oss bördesrätten för sig och sine efterkommande arfvingar köpa vela, måge och skole efter denna dag njuta, bruka och behålla samme våre och kronans gårdar till *evärdelig ego;* dock så att de och deras efterkommande arfvingar skola vara skyldige utgöra oss och kronan, eller dem de af oss förlänte äro, årligen all den ränta, utskylder och rättigheter, som af hvarje gård nu afgår och härefter afgå kan. De skola ock hålla samme gårdar med byggningar, brukning och häfdning väl vid makt och dem ingen sälja, förpanta eller bortbyta vid högsta straff till lif och gods, både för den, som sig det afhänder, och den, som det får[34]. Sammaledes vele vi, att uti de land, som städslen hvart 6:te år utgår, skall samma städsel hos hvar gård namngifvas och derutöfver intet förökas; skole ock landbönderna hålla fodernöt, efter som de härtill hållit hafva, och deröfver icke heller varda förökadt, hvarföre vele vi härmed våre ståthållare, lagmän, häradshöfdingar och fogdar utöfver hela Sveriges rike hafva bjudit och befallt, undantagandes Finland, Liffland och Ryssland, att de denna vår nådiga vilja och tillåtelse skole alle våre och kronans landbönder uppenbarligen förkunna och förstå låta: och skola förbemälde häradshöfdingar och fogdar samt med presten uti hvarje socken hvart landbohemman utan all väld och vänskap grannt bese och ransaka och sedan sända oss med hvar landbo, eller med den som landboen i sin stad fullmäktige gör, deras sannfärdiga vittnesbörd, förseglat och med deras ed stadfäst, att de hafva ransakat rätt, så att der som finnas utvalda goda hemman, skola lösas efter som de hafva egor och lägenheter till, somlige för 100, 80, 60, 50, &c. eller ringast för 40 daler: men de andre gårdar, som äro ringa till egor, lägenheter och utrymme, för 30, 24, 20, 16 och till det ringaste 12 daler[35]. När nu landboen penningarne oss öfverantvardat hafver, skall han bekomma vårt kongl. öppna bref med egen hand underskrifvet för sig och

---

[34] Det var således liksom fideikommiss inom slägten.

[35] Detta gällde för hela och halfva hemman. Men andra, som denna tid kallades hela och halfva torp, samt utjordar såldes för mindre, ända till 1½ daler, såsom det synes af Rasmus Ludviksons i kammar-arkivet förvarade redogörelse för denna handel och uppbörd åren 1582—1588.

sine efterkommande arfvingar under de vilkor som förbemälde äro Der hvar och en vet sig efterrätta. Gifvet på vårt Kongl. Slott den 7 Mars 1582, uti vår regeringstid på det 14:de"[36]

---

36 Uti denna allmänna förordning gjorde konung Johan några år derefter vid köpebrefvens utfärdande så till vida en förändring, att kronan förbehölls återlösa hemmanen för samma pris. Ett ännu qvarvarande originalbref af denna beskaffenhet lyder sålunda:

Wij Jahan then Tridie &c. &c. Göre vitterligitt att vij af ynnest och nådhe hafve undt och efterlatidt, som vij och nu här medh unne och efterlathe här Erich Birgeri, Ett vårtt och Cronones hemenn Tydie stompn benämpdt, liggende udi Tydie sochnn i Tösbo häredh på Daal, Till att besitie, bruke och beholle för sigh och sijne efterkommende Erffvinger till evärdelig äghe, Dogh medh så skäll att hann och dhe skole utgöre oss och Cronone åhrligen aff samme Hemmen all thena Rännte, utskylder och Rättigheter som ther nu afgår eller här efter afgå kann. Teslichesth holle samme hemmen medh bygninger, häfdningh och bruchningh väll vidh machtt, Skole och samme hemen ingenn af adelenn eller Frälssett sällie, pantsättie eller bortbythe, utann thenn udi theris nödtrångh siuckdom eller ålderdom, sällie och oplathe våre och Cronones egne landboor, som oss och Cronone all Ränte och Rättigheter af samme hemenn åhrligenn utgöre, förmåghe och kunne, Hoo här emott gör skall ther öfver till thet högzste straffed blifve. Och för thenne vår nådige tillåtelse hafver förb:te här Erich underdånigest Oss Fyre Daler Penninger och Två Oxer lefvere latidt, them vij och bekommidt hafve, Dogh vele vij här medh hafve Oss förbeholdet att löse för:ne gårdh för samme värde igenn när oss synes, Thet alle som för vår skuldh vele och skole göre och lothe. besynnerligh vår Camererer, Fougter och Befaldningzmänn vette sigh efter rätte. icke görendes oftebe:te her Erich eller Hans efterkommede Erffvinger här emott hinder eller förfångh vidh vår onåde, Och tess till visse late vij trycke vårt kongelige Cecrett här nedenn före, Giffvedt på vårt Slott Callmer thenn 24 Decembris Anno 1585 Udi vår Regemänttz tijdh på thett Adertonde. (Sigill.) Ex mandato Regiæ Maiestatis D:ni n:ri clementissimi proprio Erasmus Ludovici. Henr. Madz:n Hugguth. Olof Sverkersson Elffkarll.

Om några år dugde detta och dylika salubref till intet. 1593 den 10 Mars (registraturet, fol. 37) skrefs till fogden, att de bönder, som köpt bördesrätten till hemman och på dem ej hade folk och afvel, eller hafva sådane, som hemmanen ej rätt sköta kunna, skola få sina penningar, utdrifvas och fogden sätta andra i stället. 1595 den 18 Sept. (registraturet, fol. 265) gafs befallning att återbetala 2 oxar och 2 daler till den som köpt Halfvardsbyn i Ör, hvarefter hemmanet skulle blifva fogdeboställe.

Både af Westgöta-lagen och Landslagen 1442 inhemtas att, så snart kyrka var byggd, församlingen skulle göra sammanskott till prestbol. Ett sådant fanns derföre i *hvarje* socken, till hvilket hvarken kronan eller någon annan än församlingen hade laglig eganderätt och ingen annan än presten laglig nyttjanderätt. Sådana inköpta hemman kallades med ett gemensamt namn *stommar*. Men hade derjemte andra namn, såsom prestgården, kyrkebol, presterud, kyrkerud, prestbol, o. s. v. Uti de nyss anförda kongl. brefven 1547 lofvade visserligen Gustaf Wasa, att *stommarne* skulle få bibehållas oantastade. Men konungen höll lika litet denna, som flera andra sina försäkringar. En stor del af stommarne indrogs, utan att hvarken egaren eller innehafvaren derom tillfrågades. Konung Johans försäljning till *evärdelig ego*, såsom det hette, var jemväl en konungaförsäkran utan värde. Den hade kort varaktighet. Hemmanen indrogos ånyo af efterträdaren, antingen en återlösen var kronan förbehållen i salubrefvet eller icke. Kammarrevisionen yttrade 1648, att Johans försäljning blef efter hans död ogillad och aktad af intet värde. Emellertid hade konungen åren 1582—1588 på Dal försålt hemman, torp, utjordar till ett belopp af 179 oxar och 613¾ daler. Flera hemman och lägenheter torde försålts de följande åren. En oxe motsvarade 4 daler vid dessa köpeafhandlingar.

Jemte ifrågavarande stommar, inköpta efter kyrkobalken i Westgötalagen, hade kyrkorna och presterskapet på Dal dels genom köp, dels genom testamenten förvärfvat andra hemman och mindre lägenheter, såsom ängstycken, ödetomter och ödetorp, hvilka, jemte stommarne, äro intagna i registret öfver presternas och kyrkornas fastigheter. Se bilagan. Hade de tillkommit *efter* 1454 års räfst, så borde de enligt Landslagen och Westerås beslut indragas och jemväl utan tvifvel varit indragna *före* 1547. Ty det är icke sannolikt, att Gustaf Wasa dröjde med en *laglig* indragning hela 20 åren sedan den var beslutad, helst den ju var påkallad af uppgifna trängande behof och således låg honom om hjertat. Hans öppna bref den 9 Juli 1547, deruti åtgärden förklaras, utvisar äfven tydligt, att här var fråga om något helt annat, än hvad som inbegreps i Westerås riksdagsbeslut samt nu icke grundade sig på lag. Den jord, som registret upptager, måste således hafva tillkommit före 1454 och derföre var för konungen oåtkomlig på laglig väg. Efter allt hvad af kameralhandlingar och diplomer kan inhemtas, hade

kyrkans egendom i denna landsort, under de 73 åren från 1454 till 1527, icke erhållit någon tillökning, åtminstone icke i verkliga hemman. Endast Wadstena klostergods hade, ehuru obetydligt, ökats under samma tid, såsom ofvan är anfördt. Om Dragsmarks klosterhemman i Ryr kan intet med visshet sägas.

Sedan indragningen väl försiggått, erhålles af Maur. Stakes jordebok 1550 summan af alla de hemman, hvilka frångått kyrkor och prester samt Wadstena kloster härstädes. Jordeboken upptager nämligen kyrkobönder 96, prebendebönder 11, domprostebönder 5, Wadstena klosterbonde 1, summa 113. Derifrån torde dock böra afdragas 9 stomhemman, hvilka äfven infördes i jordeboken, ehuru de innehades af kyrkoherdarne. Beloppet skulle då blifva 104 hemman.

Efter en sådan skörd kunde det tyckas, att kronan erhållit ganska betydlig förökning i sina intrader. Öfver hela riket borde det blifva ansenligt, äfven om beloppet af de andeliga godsen icke varit så stort, som Gustaf uppgaf 1527, och derest inkomsten kommit helt och hållet kronan till godo. De skattdragande skulle äfven då kännt lindring i krono-utskylderna, om de deremot, efter förlusten af kyrkogodsen, måst erfara större utgifter för kyrkornas underhåll. Men långt ifrån att sådan lindring märktes, besvärade sig flera provinser öfver förökade skatter. Gärderna påkommo ofta, och de hemman konungen sjelf egde, — omkring 5000, — voro i hans hand frälsejord, hvilka således icke bidrogo till lindring för skattejorden. Här i orten lärer väl någon tillökning inträffat redan 1529. Så kan slutas af konungens bref den 24 Juni s. å. i registraturet fol. 97, så lydande: "Tiil mene man på Dall. Wij Gøstaff &c. käre venner zsom i röre udi eder schriffvelse til oss om eder skatt Biscops tiender och toller &c. begärendes at vi der wdinnen velle latha eder varra vidh gamble sedvenier och stadgar. Så är icke oss vitterligtt att nogor förvandlingh eller offuertredning der emoth skeedt är .... i tessa förscrepna stycker oc all annor wele wi jw gerna alltid vetha oc rame edhert besta och longelige bestondh ...... Edhr Gudh beffalland aff Strengenes die Johannis baptiste." Man kan svårligen föreställa sig, att en hel landsort besvärar sig på detta sätt, derest icke en verklig skatteökning försiggått. På Dal förökades smör-räntan 1545 i så måtto, att allmogen fick särskildt betala för tunnor, salt och arbetslön till räntans inpackning äfvensom frakten

till Lödöse[37]. Wermland betalte frakten för sina skatteoxar till Stockholm och andra orter. 1548 den 6 Aug. i bref till gemene man på Dal skrifver konungen, att deras utskickade ombud klagat öfver, att dem blifvit pålagdt utgöra en oxe af hvarje 10 bönder för lagmansforingen[38]. Af konungens bref den 19 Juni 1540 får man den underrättelse om Nordmarks härad i Wermland, "att folkets sändebud varit hos konungen och gifvit tillkänna, att dem tycktes vara för tungt föröka kronans skatt med oxar i stället för små kor." Konungen svarade: "Så kunne i dannemän det intet förundra, att vi vele hafva kronans skatt efter skälighet *förbättrad, så väl der hos eder, som annorstädes utöfver hela riket skedt är,* efter vi dock kunna föga belåtne vara med eder utsvultna kòör. Viljandes fördenskull att i dannemän skole efter denna dag utgöra en gild oxe för hvarje två kòör, eller ock två oxar, de der icke så gilde äro, för tre kòör"[39]. En skatteförökning öfver hela riket lärer således försiggått.

Men Svenska kyrkorna hade, jemte fastigheter, äfven löst gods, hvilket kronan och konungen lika litet bekostat i denna ort, som de ofvannämnda fastigheterna. Dessa redbarheter tog Gustaf Wasa först i beslag. År 1523 utgjordes, till krigsfolkets aflöning och Lybecks fordran, en silfverskatt af kyrkorna såsom lån, hvilket lån dock aldrig återbetaldes. 1526 annammade konungen två tredjedelar af tionden, hvarigenom församlingarne mistade både den andel af samma tionde, som lagen anvisat till de fattigas underhåll, och den del, hvilken enligt 7:de kap. i kyrkobalken tillhörde kyrkorna, och fingo de endast behålla vinsäden, som erhöll namn af vin- och byggnadssäd[40]. År 1531 måste församlingarne lemna en del af sina kyrkoklockor till statsskuldens betalande, hvarvid Erik Stake, Nils Foborg och Mäster Sigge begagnades att

---

37 Registraturet fol. 212. I brefvet till fogden erinras han, att om orsakerna till denna förhöjning "och annat slikt allmogen fliteligen undervisa och förehålla."

38 Registraturet fol. 159.

39 Registraturet fol. 59.

40 Gustaf hade redan 1524 börjat dermed på ett och annat ställe. Huru det upptogs af folket synes af Troils handlingar i Svenska reformations-historien, 1. b. s. 342. Ehuru fattigtionden var indragen till kronan, blef allmogen allvarligen erinrad att gifva undsättning till de fattige i hospitalerna d. 1 Mars 1576. Hert. Carls registr. f. 21.

handla med Dalboarne. Efter nuvarande pris på klockmetall uppgick klockskatten här på Dal till omkring 14.900 r:dr rgs[41]. Vid samma tid måste en ny silfver och penningeskatt hafva utgått af det "i kyrkornas kistor vore"[42]. Kyrkorna voro nu i det närmaste rensopade. De hade likväl ännu något silfver qvar. Äfven detta ansågs troligen för öfverflöd, borde insamlas och gömmas i herr Eskils gemak samt begagnas till andra ändamål. Unionskungarne brukade mycket utlänningar till fogdar. Konung Gustaf utnämnde den 8 Dec. 1539 en utlänning, Georg Norman, till superintendent öfver rikets biskopar och presterskap, hvilken skulle visitera allestädes, af- och tillsätta kyrkoherdar m. m., enligt fullmakten. Uti denna finnes visserligen icke någon föreskrift för Norman att beskatta kyrkorna, borttaga samt till konungen och drottningen öfverlemna det guld, silfver och klenodier, som han och hans följeslagare, biskop Henrik i Westerås, äfven född utlänning, ansågo onödigt för folket att hafva i sina tempel; men af ett qvitto den 23 Febr. 1541, som Norman af konungen emottagit, inhemtas dels att han 1540, sannolikt i början af året, varit i Westergötland, hvartill Dal hörde, dels att han tagit silfret på konungens befallning, och torde således denna befallning varit en hemlig artikel till Normans fullmakt samt ett icke ovigtigt ändamål med hans resa. Denna tycks hafva gått ovanligen fort, då han på omkring ½ år medhann visitera hela Skara och Linköpings stift. Att han uträttat sitt kall med allt nit kan inhemtas af qvittenset[43]. Hvad godt han "i the andelige saker" härstädes uträttat, känner efterverlden icke. Men i 1557 års bok i kammar-arkivet öfver årliga räntan på Dal synes, att reformationsverket gått så grundligt tillväga, att 4 sockenkyrkor, Skållerud, Dalskog, Bäcke och Tisslеskog, samt 3 kapell, Östanå, Mustasäter och Norby, — troligen äfven N. Hedan i Dalboredden, ehuru den icke nämnes, — voro öde. 1531 utgjorde Norby både klock- och silfverskatt, Östanå klockskatt och Mustasäter silfverskatt. De nämnda sockenkyrkorna likaledes sin afgift. Men 1557 voro de, som sagdt är, öde. Kyrkorna hafva sedermera blifvit uppbyggda, anmärkningsvärdt nog, 2:ne af dem, Dalskog och Bäcke,

41 Se bilagan om klockskatten.

42 Se bilagan.

43 Thyselius, 2. b. s. 157.

på enskild mans, öfversten Johan Stakes, bekostnad. Emellertid måste 1557 och några år derefter den vanliga skatten, 2 lispund smör af hvarje kyrka utgöras, oaktadt hon var öde. Troligen var sådant under sjelfva påfvedömet oerhördt.

Om tillståndet med kyrkorna inom detta landskap icke långt efter Gustaf Wasas dödliga frånfälle erhålles tillförlitlig upplysning af en originalhandling i riks-arkivet med denna titel: "Inventarium vid kyrkorna på Dal, öfversedde och granneligen ransakade af Domino Pastore Scharensi (troligen Olaus Jacobi Scharensis) anno 1583 tempore brumali." Af detta inventarium tycker man sig finna, att Norman granneligen visiterat för konungens räkning samt varit en trogen silfverfogde, äfvensom man af den belägenhet, hvaruti templen befunnos, har någon anledning att sluta till ett aftynat religiöst lif 23 år efter "den store reformatorns" död. Endast vid 5 kyrkor fanns bibel, nämligen i Bolstad, Högsäter, Ed, Steneby och Hesselskog[44]. Deremot saknades ringklocka vid Steneby, Ödeborgs och Torps kyrkor. Ingen kalk till nattvardens utdelande fanns vid Frendefors, Brålanda, Torp och Bäcke. Allt kyrkosilfvret i provinsen bestod i kalkar, i medeltal 16 lod hvardera. Men några kalkar voro så små, att de vägde 12, 11, 10, 9, i Töftedals kyrka endast 8 lod. Alla kyrkorna med deras tillbehör upptagas i visitationshandlingen, utom Dalskog, hvilken måhända ännu var öde. Endast 6 af dem voro till väggar och tak i försvarligt stånd, nämligen Bolstad, Skållerud, Mo, Laxarby Fröskog, Håbol. Alla öfriga illa förfallna, och taken, såsom det heter, förlorade, några alldeles obrukbara. Torps kyrka af trä var täckt med näfver och torf. Vid Frendefors och Ärtemark hade kormurarne varit stöttade i många år och befunnos i sådant skick vid visitationen. Steneby kyrka hade i många år stått utan tak och var 1583 ännu otäckt. Hesselskogs stora och vackra kyrka, den förnämsta i hela orten, hade för 15 år tillbaka nedbrunnit af åskeld och befanns i samma öde tillstånd, då hon be-

---

[44] Man har trott, att Norman, mot kyrkosilfvret, skulle lemnat bibeln till kyrkorna. Detta lät sig väl icke göra, då bibeltryckningen ej fullbordades förr, än året efter Normans visitation. Man har ock uppgifvit, att konungen utdelat bibeln till *alla* kyrkor i riket. Om så skett, synas flera än 5 biblar vid 42 kyrkor, hvilka uppräknas i Gustafs testamente, bordt vara qvar vid visitationen 1583.

skrefs i visitations-protokollet. Så hade man reformerat ut- och invändigt vid kyrkorna i denna landsort.

Indragningsbegäret höll sig likväl icke endast till klostrens och kyrkornas jordagods, tionde och metalliska redbarheter, det omfattade äfven klostrens boksamlingar, äfvensom de för gudstjensten der och i kyrkorna på pergament skrifna messeböcker, agender, breviarier m. m. I Westerås recess stadgades, att klosterfolket borde redligen underhållas, så att gudstjensten ej blefve nederlagd. När således dem förunnades kroppslig föda, — ehuru dermed strängt hushållades, såsom ofvan är visadt, — så tyckes menskligheten fordrat, att de ostörde fått behålla det förråd de mödosamt anskaffat till sin andeliga näring. Gustaf Wasa lät deremot i Wadstena borttaga deras böcker[45]. På samma sätt tillgick annorstädes. Synnerligen värderika boksamlingar skola, efter tidens skick, hafva förefunnits i Alvastra, Warnhem, Wisby och Stockholm[46]. Vill man veta hvart de handskrifna kyrkohandlingarne till stor del tagit vägen, så behöfves blott gå upp i kammar-arkivet i Stockholm, anlita en vaktmästare att få se de äldre handlingarne för Gustaf Wasas tid och sedermera ända till 1622. Der finnes en myckenhet af dessa pergamentsskrifter förvarade, på det sättet likväl, att de blifvit söndertagna och bladen begagnade såsom permar eller omslag på hundratals jordeböcker, tiondelängder, räkenskaper och fogdeqvittenser m. m. Häruti ligger troligen till stor del orsaken, hvarföre man nu och tillförne i kyrkorna på Dal fruktlöst bemödat sig finna någon skriftlig handling från medeltiden till upplysning om dåvarande förhållanden, såsom kyrkliga eller historiska anteckningar. Sedan Gustaf I såsom kändt är, anställde jagt 1554 efter den honom misshagliga Olai Petri krönika, må man med skäl undra, att någon af de få handskrifterna af densamma undgick hans indragningsmakt.

Af det föregående är kändt, att församlingarne under påfvedömet för egna medel inköpt fastighet inom hvarje socken för sina kyrkliga behof och dels fått smärre fastigheter till skänks för samma ändamål. De hade derpå eganderätts-privilegium, som icke genom lagbrott var

45 Diarium i *Scriptores rer. Svec.*, tom. 1. s. 223:

46 Joh. Messenii *Scondia illustrata*, tom. 15, uti dedikationen till Gustaf Adolf den 1 Aug. 1632.

förverkadt, men deremot genom lag försäkradt, och således borde vara lika heligt och oantasteligt, som hvarje annan enskild eller allmän lagligen förvärfvad företrädesrätt. Detta privilegium förlorades likväl genom Gustaf Wasas envåldsmakt, och denna förlust har varit kännbar under 300 år, i samma mån ökad, som folkmängden blifvit flerdubblad. Carl XI och XII lemnade visserligen 11 mindre, till en del i skattevrak komne hemman till prestbostållen härstädes, men ännu äro 22 socknar på Dal i saknad af hemman, hvilka kunna upplåtas till prestbol. Staten har uti särskilda författningar lofvat lemna kapellanerna boställen och derigenom återgälda åtminstone en del af kronans gamla skuld till dessa menigheter, men löftet är ännu icke uppfyldt, ehuru, såsom det synes, det vore samhällets egen fördel att hafva en prest inom hvarje socken till folkets religiöst sedliga bildning samt för andra mångartade bestyr, i hvilka hans biträde fordras. De enskilda, högst berömliga uppoffringar, som på ett och annat ställe blifvit gjorda för anskaffandet af bostäder åt religionslärare, vittnande att ännu lefver och verkar en anda, som inser behofvet af högre odling och varmare gudsfruktan samt medlen att vinna dem, skola i topografien vid socknarne blifva upptagna, såsom en skyldig uppmärksamhet mot de ädle gifvarne och en värdig föresyn för andra.

Såsom bevis på ytterlig okunnighet och förvirrade begrepp i våra dagar om prestboställens tillkomst, natur och ändamål, må här nämnas de framställda förslagen att kyrkoherde- och komministers-boställen skulle af kronan försäjas till *skatte*, och presterskapet endast lemnas nödiga husrum med några smärre förnödenheter, och således förvandlas till *inhyseshjon*. Kronan skulle få rätt att försälja hvad icke hon, utan församlingarne ega! Församlingarne skulle afstå sin eganderätt, presterskapet sin nyttjanderätt af den kommunala egendom, som församlingen i äldre och sednare tider anskaffat till religionsvårdens befrämjande, och som flera enskilde, till och med under sista mansålder, gifvit för detta ändamål! Kunna rikets ständer bifalla sådant, måste de ock med lika godt skäl besluta, att den enskildes lagligen ärfda eller förvärfda egendom skall behandlas på lika sätt, han må höra till hvilken medborgsmannaklass som helst. Ty eganderätten är lika helig eller lika åtkomlig i hvilkens hand den än må finnas, i kommunens, bolagets eller den enskildes. Med *kronans* fastigheter må rikets ständer

taga den befattning, som förnuftigast är: men lära väl akta sig för att oförnuftigt ingripa i andras, på ett sätt, som förnärmar eganderätten, denna må nu befinna sig i hvilkens hand det än vara må.

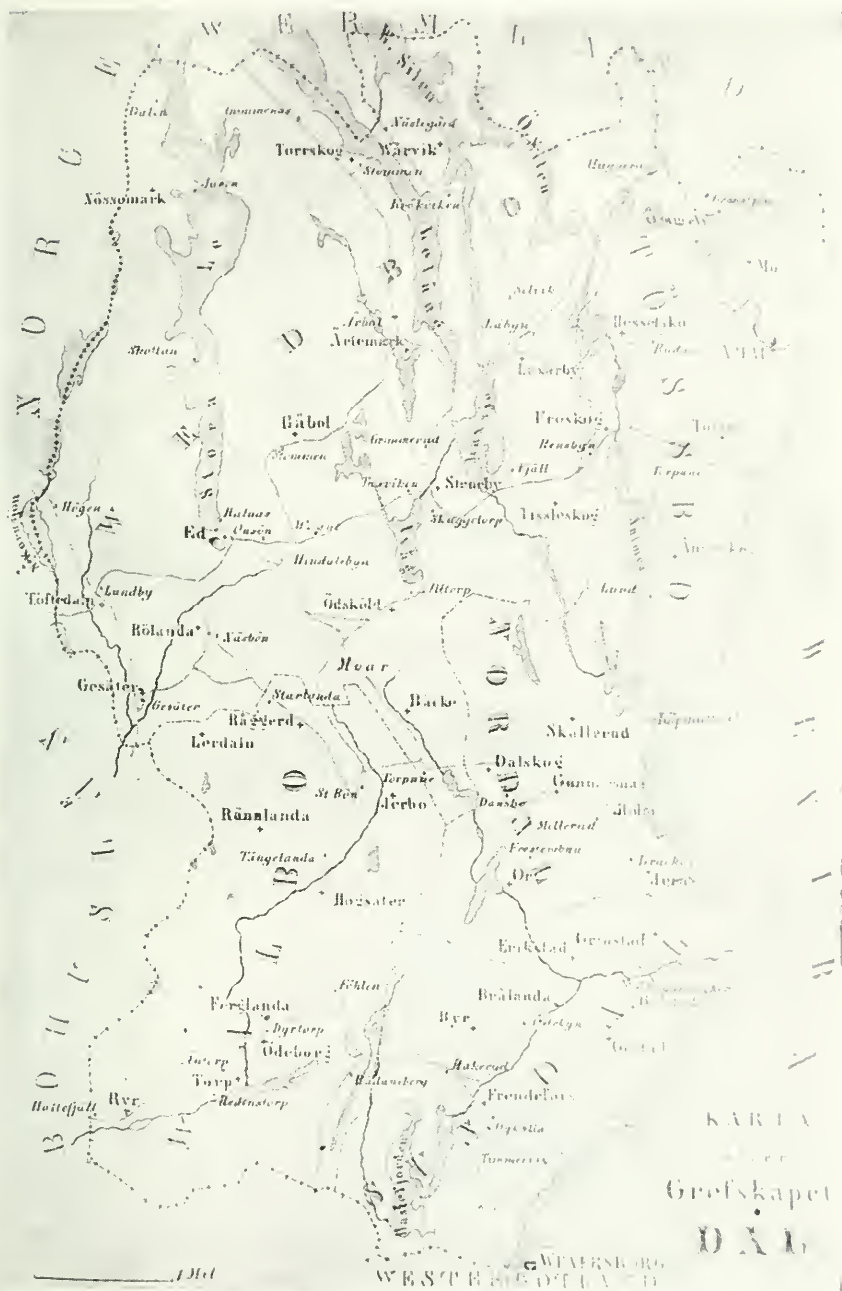
Kyrkorna hafva ingenting utmärkande i byggnadssättet framför kyrkor annorstädes i angränsande landskap. 29 äro uppförda af sten, 15 af trä. Af de förra ingen med tegelhvalf, och endast en byggd i korsform. Bland de sednare äro 4 korskyrkor. Alla äro anlagda med gaflarne åt öster och vester, utom 2:ne på sednare tider tillkomna, nämligen Åmåls, som fått rätta sig efter stadens gator, och Tösse efter landsvägens läge, och således icke ligga i vanligt väderstreck. De inre kyrkoprydnaderna äro, med högst få undantag, ganska enkla, anspråkslösa. Der kyrkorna efter 1800 undergått större reparationer, saknas målningar både i taken och på väggarne, emedan dessa vanligen blifvit med hvit färg öfverstrukna. Härigenom få de ett salonglikt utseende, med en kal och ödslig tomhet, såsom Sveriges nuvarande störste kyrklige arkitekt, professorn C. G. Brunius, uttrycker sig. Hvarest föreställningar ur bibliska historien ännu äro qvar, målade med olja eller vattenfärg, är knappt någon enda bland dem öfver 180 år gammal. Nutiden synes icke älska sådana historiska minnestaflor, lika litet som bilderstormarne under första reformationstiden tyckte om bilder af sten eller trä. Båda slagen voro väl ämnade att väcka kyrkogångaren till allvarliga betraktelser, och måhända dertill hvarken otjenliga eller öfverflödiga i något tidehvarf. Derjemte hade både bilder och målningar, väl utförda, det goda med sig, att lemna den stora allmänheten tillfälle att åtminstone i kyrkan få se något af skön konst samt deraf draga en liten vinst för själsodlingen.

Antingen liken i forna tider jordades inuti kyrkorna, eller utanför, var ingalunda sällsynt att, efter utmärkta personer, deras vapen eller epitafier uppsattes på väggen inuti kyrkan. Efter hvad handlingar utvisa, funnos epitafier för 150 år sedan nästan i hvarje sockenkyrka härstädes. De voro ofta kostbara, utförda med prydliga löfverk, förgyllning, försilfring och målning, äfvensom försedda med inskrifter om den aflidnes tjenster i fredliga yrken eller i krig. Äfven dessa minnestaflor äro nästan allmänt försvunna. I stället att med lindrig kostnad underhållas, der sådant behöfts, äro de flesta nertagna, och, der de sedan bäst vårdats, återfinnas stycken af dem i någon vrå af tornet, klock-

stapeln, bår- och benhuset eller i kyrkoloftet. Sådana minnen här i orten hafva funnits efter Ahlefelt, Belfrage, Blankenfjell, Didron, Dreffenskiöld, Fahneskiöld, Fägerskiöld, Gyllenstorm, Hård, Hökenberg, Lideman, Lilje, Linroth, v. Mentzer, Myrtengren, Måneskiöld, Pleningskiöld, Rosenbjelke, Rosengrip, Rosenholm, Rytting, von Scheding, Silfversvärd, Stake, Svenske, Svinhufvud, Ulfsparre, von Wulfschmidt och ännu andra. Härvid påtruga sig minnet några versar utur Virgilii 3:dje bok, dem jag anför efter Adlerbeths öfversättning, på det de må allmänneligen förstås. Sedan Eneas, för att uppodla ett ställe, börjat våldföra en aflidens mans graf genom träns nedfällande, då blod droppade ur stammarne för hvarje hugg, yttrar han:

.... Jag hörde ur djupet af jorden
Jemrens suckande ljud, och en röst gick upp till mitt öra:
Hvarföre dessa sår, Eneas? Skona en jordad!
Skona din obefläckade hand! Ej var jag i Troja
Främmande fordom för dig: ej det blod, som flödar ur stammen.

Ett bevis äfven ur vår tid, att den naturliga känslan påyrkar bevarandet af hädangångnas minne, se vi i de flesta kyrkor, der man på väggen fäster likkistplåtarne, hvarå de dödas namn äro skrifna jemte någon vers ur bibeln eller psalmboken. Till och med efter små barn, på hvars kistlock en bräcklig krans eller krona fästades vid sista afskedet ur fädernehuset, aftagas dessa, innan liket sänkes i jorden, och upphängas sedan på kyrkoväggen. Hvem förmår förakta denna sed, eller är nog grof helgerånare att bortrycka och till någon skräpvrå bortkasta dessa plåtar och kransar, anskaffade eller flätade af den djupa saknaden? Förhållandet måste väl vara detsamma med hvarje graf, äfven hedningens, äfvensom med de vårdar i och utom kyrkorna, hvilka varit ämnade att bevara minnet af personliga förtjenster. Förtjensten af det allmänna bör i ingen tid ringa aktas. Svårligen kan det vara hvarken till skam eller skada för en socken, att utanför eller inom den fridlysta tempelgården hafva många grafvar, grafstenar, epitafier, vapen m. m., som erinra att der, åtminstone fordom, bott män af större utmärkelse i ett eller annat hänseende, hvilkas anhörige velat, på god tro om skonsamhet af efterverlden, förvara minnet af dem, som saknats, icke blott af anförvandter, utan af hela menigheter, någon gång af hela fäderneslandet.

Torrskog
Wärvik
Nössemark
Gäbol
Ed
Töftedal
Rölanda
Gesäter
Råggerd
Lerdal
Rånnlanda
Högsäter
Ödskölt
Backe
Skallerud
Dalskog
Steneby
Tisselskog
Frestorp
Jerbo
Ferglanda
Ödeborg
Torp
Byn
Erikstad
Brålanda
Frendefors
KARTA
Grefskapet
DAL
1 Mil

BESKRIFNING

ÖFVER

GREFSKAPET DAL

AF

AND. LIGNELL,
Kontraktsprost och Kyrkoh. i Kila af Carlstads Stift.

Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
VIRGILIUS.

II.

STOCKHOLM. 1852.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare

HÄRADS-BESKRIFNING

INLEDNING

Häradernas lägen inbördes synas af den åtföljande lilla kartan. Longitud och latitud äro för några ställen bestämda. C. P. Hällström[1] upptager för Åmål longituden från Ferrö till 30°23'36" och latituden till 59°3'15". Sommaren 1834 anställde kapten A. Häggblad och löjtnant S. Arosenius astronomiska iaktagelser till utrönande af följande ställens rätta lägen, hvilka uppgifvas sålunda:

	Latitud.	Longitud i tid vester från Stockholm.
Ånimskogs kyrka	58°53'39,47"	22' 5".
Eds d:o	58°54'31,32"	24'29,13".
Hisön i riksgränsen	58°54'34,27"	25'37,11".
Laxarby kyrka	59° 1'57,41"	22'56,42".
Åmåls d:o	59° 3'28,83"	21'27,06".
Torrskogs d:o	59°10'25,61"	23'54,17".
Salholmen i Stora Le	59°14'29,54"	24'54,91".

Efter denna beräkning ligger Åmål 59 grader 3 minuter $28^{83}/_{100}$ sekunder norr om eqvatorn samt så långt i vester från Stockholms observatorium, att när solen är i middagslinien och klockan således visar 12 uti Åmål, skall klockan visa 21 minuter $27^{6}/_{10}$ sekunder öfver 12 i Stockholm. Efter en annan observation skall

	Latitud.	Longit. v. fr. Stockholm.
Åmål hafva	59° 3'26,24"	5°21' 6,63".
Gällenäs udde i Gestad	58°29'11,054"	5°34'50,906".
Frendefors kyrka	58°29'52,84"	5°46'41,59".
Elgberget i Gestad	58°30'28,06"	5°36'39,81".
Brevik i Bolstad	58°32'11,766"	5°31' 7,208".
Bolstads kyrka	58°34'38.79"	5°34'20,75".

1 *Vetenskaps-Akademiens handl:r* 1807, sid. 136.

Boxåsen i Ryr, Sundal	58°36' 6,29"	.... 5°55'20.35".
Hjorten i Grinstad	58°38'24,688"	.... 5°22'35,382".
Aleskutan i d:o	58°39'46,724"	.... 5°22'51,653".
Bore kulle i Ör	58°41' 2,71"	.... 5°45'11.49".
Winger i Änimskog	58°51'44,048"	.... 5°24'39,147".
Grönskär	58°57'48,430"	.... 5°20'41,536".

År 1835 företogos och de följande åren fortsattes topografiska arbeten här i provinsen af kaptenen C. G. Blidberg m. fl., hvarefter landskapet lades på karta i 100,000-del af naturliga storleken.

Härader och socknar upptagas här i den ordning de förekomma i jordeboken, men hemmanen i alfabetisk ordning.

Äldsta nu befintliga jordeboken för Dal är af år 1540. Hemmansnamnen i densamma och i 1541 års jordebok har jag satt i parentes eller inom klammer vid nuvarande hemmans namn, hvarigenom man kan se hvilka gårdar voro inregistrerade under Gustaf I:s tid.

Titel-kolumnerna *Skatte, Krono* och *Frälse,* i hvilka alla hemman upptagas, äro icke äldre än sedan 1718. Dessa titlar äro icke tillförlitliga. Således upptagas många hemman under *Krono-* titeln, utan att derföre vara kronans egendom eller tillhörighet, och utan att kronan får sälja eller bortstädsla dem. Sådana äro t. ex. alla kyrkoherde-boställen, stomhemman och flera komministerbol jemte qvarnar och utjordar under dessa, hvilka tillhöra pastoraten och socknarne. Genom kongl. resolutionerna på presterskapets besvär den 7 Juli 1752, och på bondeståndets besvär den 29 Nov. 1756 m. fl. hafva vederbörande egare och innehafvare blifvit försäkrade, att hemmanen *icke skola ombyta sin natur,* ehuru de, för mera enkelhet i jordeböckerna, blifvit upptagna under kronotiteln, till hvilken de likväl rätteligen icke höra.

Folkmängden för längre tid tillbaka är i 1:sta delen sid. 104 upptagen summariskt. Här meddelas den nu socknevis, efter presterskapets tabeller och förhållandet den 31 Dec. 1850, hvaraf synes, att tillväxten under året varit 1,389 personer. Fortfar tillökningen årligen på samma sätt, eller än värre om den blifver större, torde väl en gång den tid komma, då man allvarligt behöfver bedja Gud om en ny digerdöd, ty näringsmedlen lära ingenstädes på jorden vara outtömliga.

Bolstad	2,068.
Grinstad	2,087.
Gestad	2,273.
Erikstad	989.
Frendefors	4,278.
Brålanda	2,301.
Ryr i Sundal	1,817.
Ör	2,620.
Gunnarsnäs	907.
Dalskog	1,585.
Skållerud	1,566.
Holm	1,880.
Jern	783.
Ryr i Walbo	1,048.
Torp	1,100.
Ödeborg	1,114.
Ferglanda	2,666.
Högsäter	2,397.
Rännlanda	978.
Råggerd	948.
Lerdal	1,033.
Jerbo	1.276.
Gesäter	732.
Transport	38,446.

Transport	38,446.
Rölanda	1,727.
Töftedal	1,044.
Ed	2,505.
Nössemark	1,810.
Håbol	1,553.
Wårvik	1,262.
Torrskog	1,576.
Laxarby	2,213.
Ärtemark	2,390.
Steneby	1,976.
Ödsköld	1,242.
Bäcke	841.
Tissleskog	1.127.
Billingsfors	527.
Hesselskog	1,268.
Mo	1,193.
Dalboredden	782.
Åmåls landtförsamling	1,705.
Fröskog	1,142.
Tösse med Tydje	2,064.
Ånimskog	2,296.
Åmåls stad	1,329.
Summa	72,018.

Denna folkmängd var sålunda fördelad efter åldrar och kön:

	Mankön.	Qvinkön.	Summa.
Under 1 år	1,154.	1,160.	2,314.
Mellan 1 och 3 år	2,207.	2,083.	4,290.
" 3 " 5 "	1,779.	1,779.	3,558.
" 5 " 10 "	4,028.	3,894.	7,922.
" 10 " 15 "	3,731.	3,677.	7,408.
" 15 " 18 "	2,217.	2,319.	4,536.
" 18 " 20 "	1,509.	1,443.	2,952.
" 20 " 25 "	3,310.	3,486.	6,796.

Mellan 25 och 30 år	3.235	3,345.	6,580.
" 30 " 35 "	2,548.	2,577.	5,125.
" 35 " 40 "	2,100.	2,142.	4,242.
" 40 " 45 "	1,605.	1,586.	3,191.
" 45 " 50 "	1,528.	1,433.	2,961.
" 50 " 55 "	1,388.	1,548.	2,936.
" 55 " 60 "	1,225.	1,365.	2,590.
" 60 " 63 "	578.	610.	1,188.
" 63 " 65 "	341.	388.	729.
" 65 " 70 "	573.	653.	1,226.
" 70 " 75 "	396.	431.	827.
" 75 " 80 "	179.	223.	402.
" 80 " 85 "	63.	105.	168.
" 85 " 90 "	26.	28.	54.
" 90 " 95 "	5.	12.	17.
" 95 " 100 "	1.	3.	4.
Öfver 100 år	1.	—	1.
" 104 år	—	1.	1.
Summa	35.727.	36,291.	72,018.
Af dessa voro gifta	11.595.	11,606.	23,201.
Enklingar och enkor	1,046.	2,372.	3,418.
Ogifta öfver 15 år	10.187.	9,720.	19,907.
Ungdom under 15 år	12,899.	12,593.	25,492.
Summa	35,727.	36,291.	72,018.

Summa man och qvinkön:

af Adeln	116.
" Preseståndet	188.
" Ståndspersoner	789.
" Borgare på landet	44.
" Borgerskapet i Åmål	321.
" Bondeståndet	58,525.
" Alla andra	12,034.
" Utlänningar	1.
Summa	72,018.

Fattiga personer, som underhållas af enskilda		155.
" som underhållas af församlingarne hemma		1,831.
" d:o d:o i fattighus och hospitaler		47.
" inackorderade barn		167.
	Summa	2,200.

Af mankönet på Dal 1850 voro:

1.	Kyrkoherdar	10.
	Komministrar	11.
	Vice pastorer, adjunkter, regem.-pastorer, skolprester	23.
	Lärare vid allmänna skolor, icke prestvigde	2.
	Klockare och kyrkovaktare	74.
2.	Civile embetsmän högre och lägre	28.
	Kronobetjening dito	20.
3.	Officerare vid infanteriet	23.
	Underofficerare och soldater	557.
	Musikanter och trumslagare	3.
4.	Handlande på landet	17.
	Gästgifvare utan jordbruk	2.
5.	Byggmästare på landet	2.
	Glasmästare d:o	3.
	Handskmakare d:o	1.
	Hofslagare och grofsmeder d:o	3.
	Kackelugns- och krukomakare d:o	2.
	Deras gesäller d:o	6.
	Kardmakare på landet	1.
	Kopparslagare d:o	2.
	Murmästare d:o	2.
	Målare d:o	5.
	Sadelmakare d:o	2.
	Skomakare d:o	11.
	Skräddare d:o	25.
	Snickare d:o	13.
	Urmakare d:o	3.
	Wagnmakare d:o	2.
	Bagare d:o	1.

6. Manspersoner, egentligen tillhörande landtbruket:

Possessionater, ej i verklig tjenst	28.
Arrendatorer, ej hörande till bondeståndet	16.
Gästgifvare med jordbruk	108.
Bönder på egna hemman	4,891.
D:o på andras hemman	928.
Jordtorpare	2.136.
Stattorpare	48.
Nybyggare under de 5 sista åren	36.
Arbetsföre backstuguhjon	773.
D:o inhyseshjon	1,631.
Söner af bönder, torpare m. fl i allmogens hus, öfver 15 år	8,439.
D:o d:o mellan 10—15 år	2,253.
Åldrige bönder och torpare, som upphört med landtbruk	339.
Vanföre backstuguhjon, dock ej på fattigvården	133.
D:o inhyseshjon, d:o d:o	176.
Hos ståndspersoner och andra, utom bondeståndet, i och för landtbrukets skötsel antagne:	
Inspektorer	13.
Gårdsfogdar och rättare	12.
Brännmästare	2.
Brännerdrängar	5.
Trädgårdsmästare	1.
Trädgårdsdrängar	1.
Skogvaktare	1.
Fiskare	1.
Tjenstedrängar	185.

7. Manspersoner vid vattenverken m. fl. på landet:

		Mästare.	Arbetare.
9	Jernmanufakturer	28.	73.
1	Masugn	—	14.
4	Stålverk	—	2.
13	Stångjerns- och valsverk	66.	174.
6	Tegelbruk	—	13.
4	Färgerier	1.	3.
17	Garfverier	12.	17.
1	Skifferbrott	—	2.

20	Qvarnar, husbehofs-	1.	1.
92	D:o skattlagda	37.	67.
10	Sågverk, husbehofs-	—	1.
40	D:o skattlagda	19.	60.
4	Valkverk	2.	1.

8. I Åmåls stad:

	Husbönder.	Betjening.
Bokhandlare	1.	—
Boktryckare	1.	1.
Diversehandlare	14.	12.
Jernhandlare	2.	1.
Klädeskramhandlare	1.	—
Läderhandlare	1.	2.
Viktualiehandlare	4.	1.
Källarmästare	1.	1.
Krögare	2.	—
Apotekare	1.	1.

Handtverkare:	Mästare.	Gesäller.
Bagare	1.	2.
Bleckslagare	1.	—
Bokbindare	2.	2.
Färgare	5.	4.
Garfvare	6.	12.
Guldsmeder	2.	1.
Gördelmakare	1.	—
Handskmakare	4.	3.
Hattmakare	3.	2.
Hofslagare	1.	3.
Kackelugnsmakare	1.	2.
Kopparslagare	4.	9.
Krukmakare	2.	2.
Murmästare	1.	—
Målare	3.	4.
Repslagare	3.	2.
Sadelmakare	3.	3.

Skoflickare	1.	—
Skomakare	9.	18.
Skräddare	5.	13.
Slagtare	3.	—
Klensmeder	2.	5.
Snickare	4.	2.
Tunnbindare	1.	1.
Urmakare	2.	1.
Vagnmakare	2.	1.
Tobaksspinnare	1.	—
Spegelfabrikör	1.	—
Jernbärare, brandvakt, m.fl. arbetskarlar	—	73.

Hushåll eller matlag 1850 på landet och i staden:

Som hafva mer än som erfordras till deras uppehälle	1,454.
Som af egna medel hafva sin bergning	8,143.
Som af d:o hafva en del af sitt uppehälle	3,277.
Som helt och hållet försörjas af andra	697.
Summa	13,571.

Deraf 253 i staden.

Södra fögderiet och domsagan.

SUNDALS HÄRAD

År 1600

Gränsar i söder till Wäne härad i Westergötland och Lane härad i Bohuslän; i vester till Walbo; i norr till Nordal och Wenern; i öster till Wenern. Dess yt-innehåll upptager 5,118 qvadratmil, deraf sjöarne och kärnen tillhöra 0,268. Skrefs *Súnndalr* år 1100, *Syndal* 1220 och *Sundal* 1287. Häradet utgör den jemnaste delen af landskapet, hvarföre den också fått namnet *Slättdal,* hvarunder likväl inbegripas derjemte angränsande delar af Nordal. Denna slättbygd har den bästa jorden på Dal, afsätter betydligt af spannemål, synnerligen hafra, men är fattig på skog. Omfattar 2:ne pastorat, Bolstad och Frendefors, hvartdera tillika ett länsmans-distrikt.

BOLSTADS

regala pastorat af 1:sta klassen består af 4 socknar: Bolstad, Grinstad, Gestad, Erikstad.

I. *Bolstad.* Kallades *Byrstadha* 1380, *Burstadha* 1451. *Byrdhstad* 1476. Yt-innehållet 0,563 qv. m. Största längden i norr och söder 1¼, största bredden i öster och vester 1 mil. Dalbergså och Lillån rinna genom socknen. Intet kärn, ingen sjö utom Wenern, hvilken utgör socknens östra gräns. Tvänne indelade vägar korsa hvarandra vid kyrkan. De flesta hemmanen sakna skog till husbehof. Kyrkan i kors med ett oformligt, tjockt, fyrkantigt torn vid vestra gafveln och sak-

ristia vid den östra. allt af sten. är urgammal, men flera gånger tillbygd. Ligger 2¾ mil från Wenersborg, 6¼ mil från Åmål.

From stiftelse: Hofrättsrådet Kristoffer Risell, pastorsson härstädes, född 1729, död på sin egendom Bodane 1817, gift med M. C. Ullbom, gaf till socknens fattigkassa ett stående kapital af 50 r:dr banko.

Socknens hemman.*

Skatte.

¼	Arilsholmen.**	1	Kårebyn. (Koffuerbyen.)
½	Bodane	1	Lillebyn. (Litlabyen.)
½	Borgen nedre. (Borgen.)	1	Nygården. (Nygordh.)
½	Bronan. (Broen.)	1	Nygårdsåker.
⅜	Dyreberg. (Dyraberg.) 1)	½	Rödjan norre.
1	Ekarebol nedre. (Ekaboll.) 2)	¼	Rödjan södre.
1	Ekarebol öfre. (Ekaboll.)	¼	Skogsbol.
¼	Erikstorp. (Erickabyen?)	½	Skällesbyn. (Skellisbyen.)
⅛	Gatan.	1	Torp mellom. (Torpa?)
¾	Gillesbyn. (Giilisbyen.)	1	D:o södre. (Torp?)
1	Glysbyn. (Glysbyen.)	1	Tängelsbol. (Tingelboll.)
1	Gråfålerud. (Rudh?) 3)	½	Töran. (Törenna.)
1	Hagen norre. (Hagen.)	1	Åker södre. (Ager.)
1	Hagen södre. (Torgundehagen?)	1	Åmått. (Amodh.)
½	Hede. (Hede.)		1 qvarn under Bodane.
1	Hvena. (Huena.)		1 d:o Nygård
1	Höga. (Hög.) Med 1 tomt.		1 d:o Nygårdsåker.
¼	Ingritorp.		1 d:o N. Rödjan.
			1 d:o Tängelsbol.

Krono.

1	Prestgården. Pastorsboställe.		1 d:o under Bodane vid Åsebro.
¾	Berg. Komministers-boställe. (Bergh.) 4)		Dans-ängen. utjord under Stenen.
½	Borgen öfre. Militie-boställe.		Lillebyn, d:o under Lillebyn.
	1 qvarn under prestgården.		

* Siffran efter gårdsnamnet hänvisar till efterföljande förteckning. T.

** Tryckfel hos Lignell, som tyvärr upprepats i senare skrifter. Skall vara *Aritsholmen.* T.

Frälse.

½ Bakerud.
½ Bregården. (Bredgordh.)
½ Bön.
½ Espesäter. (Espassetter.) 5)
½ Gaseberg. (Gassabergh.)
½ Holmen nedre. (Holmen.)
1 Holmen öfre. (D:o.)
½ Håkonebyn. (Hognebyn.)
1 Högstorp. (Höxstorp.) 6)
1 Lefors. (Ledffors.)
⅛ Lånstorp med Fårahuset. (Lornstorpp.)
½ Låttsbyn. (Lofftsbyen.)
¼ Marknadsplatsen. 7)

¼ Stenen.
⅛ Slottsbacken.
⅛ Strätet södra.
1 Tillhagen, rå och rör. (Tinlaen.) 8)
½ D:o.
¼ Tormansbol. (Tormosboll.)
1 Torp norre. (Torp.)
½ Ållerud.
¼ Ödetorp norre.
¼ D:o södre. 9)
¼ D:o östre.
1 qvarn under Bön.

Säteri.

½ Bregården. (Bredgordh.)
½ Espesäter. 5)
1 Kambol eller Qvantensburg. (Kämboll.) 10)

1 Klöfvan. (Klöffuen.)
⅞ Lånstorp. (Lornstorpp.)
1 Nygården. (Nygordh.)

Oskattlagda lägenheter.

Lefors mjölqvarn.
Hallebo, tomt under Kambol.
1 Garfveri vid Åsebro, anlagdt 1849.

1 Vadmalsstamp vid Rödjan, med färgeri och präss.

I socknen äro 2:ne fideikommiss: 1:o *Qvantensburg*, stiftadt den 10 Maj 1778 af Carl Jacob von Qvanten. Vacker åbyggnad af sten uppfördes 1818. Godset utgöres för närvarande af ofvan intagna 4⅞ hemman säteri jemte 1⅝ frälsehemman, nämligen Bregården, Espesäter, Marknadsplatsen, Slottsbacken och Tormansbol. 2:o Fideikommisset *Ekarebol*, 2:ne hemman samt ½ Början. Ursprungliga fideikommisset var Kaggeholm i Upland, som utbyttes mot dessa skattehemman omkring 1820. Innehafves af kapten Silfversvan.

1) Efter en afskrift från medlet af sextonde seklet i K. kammararkivet i Stockholm intages följande morgongåfvobref: ”Alle the gode me*n* som tette b*r*eff hör*e* heller see helser iak Erik Sämundsson åff vapn eu*er*deliga med wårom herr*e* Jesu Christo bekennes iak med tesso mijno næruarendes öpne breffue mijk haffua giffuit och fulleliga vnth haffuer mijne elsk*elige* hustru Estride niclisse dott*er* tusende mark tijl morgengåffuor j gull oc j pennij*n*ge som nw gijlth och gengeth ær j vijkenne vppa retther hijnd*er* dagh och sett*er* jak mijne for:de hustru tijl föruarijngh altt th*et* godz som jak eg*er* j virmelandh lijggijandes mett allom tillagom torpa och torpastadom j wåtho och j torro nær by och ffijerr*en* huar helst th*et* liggija kan jntid vnden tageth och IIII gårda wppåå dall liggijand*is* som ær Dijgernesby II gårda Bergh I gårdh och Dyrabärgh jnnan Byrstada socken lijggijandes och II gårda j Wasboo Grijdby II gårdha jnnan Mölnatorpa socken lijggijand*es* I så motthe att vor*e* th*et* så att jak åffge*n*ge thå skulle mijn hustru beholle ffor:da gårda til eu*er*delige eghe för så monga pennijng*e* som forsc*r*effuit stond*er* Item wor*e* th*et* och så om gud wijlle at wij ffijnge barn heller borren arff tilsa*m*man thåå skulle för:de pennij*n*ge varda there*s* möd*er*ne och eij fæd*er*ne, wore th*et* och som gud förbijude att wij åtskijldoms barnlöss thå skal then beholde morgengåffuener som leng*er* leffuer Item wåre th*et* så som gud förbijude att någått åff tessom för:de godzom henne åffgenghe heller hennes arffuom antij*n*ge mett lagh heller dom, Thå tijlbijud*er* jak megh och mijno*m* arffuom hennes arffua såå godh godz j gen leggija såå gode leghe wid*er* sanningh och goda troo vthen allt argr och hijelper*e*de jnnan VI wijkker th*er* ept*er* Thij affhend*er* jak megh och mijno*m* arffuo*m* och til henne och hennes arffuom th*et* för:de goodz tijll eu*er*delige egho så lenge att th*et* ward*er* j gen löst Tijl tess mer*e* wijsso och wittnissbyrd heng*er* jak mijtt jncigle mett villije och berodde mode för thetthe b*r*eff Tesse wor*e* faster tijl som hær epter nempnes Som ær bijörn niclisso*n* lagma*n*dt j w*er*melandh Torsten Ingelsson allexander torstensson Thijdekije thernavis Gulbrand*er* j hwam Torsten niclisson staffan magnusso*n* åff wapn Herre Sigxsten p*ro*sth j wermelandh Herre Tord j ylmah*erat* Herre Laur*en*ss j yllarö(?) H*er*re niclis i öör Tesse ære wijttne her om som ær håkon j glumzrudom och håkon i röör at såå ær stadugett och fast gijort vppåå retthan hijnd*er* dagh Tij beder jak

allas thesse ffiör:de manna insciglee tijl vijttnesbyrdh hengijandes ffiör tetthe breff mett mijno egno Scriptum wæsahærradh anno domini MCDXXXVII:o dije sancte agate wijrginis."

2) Ägdes 1577 af Eggert Stake, väpnare. 1769 af fogden Jonas Ingman och sedan af hans efterkommande.

3) Kallas *Rö* i dagligt tal och har troligen af ålder hetat Rud.

4) Se det nyligen anförda brefvet under N:o 1.

5) Kallas *Espese.*

6) Hertig Erik Magnussons enka, Ingeborg, gaf detta hemman, jemte Brevik i Tösse, till Anund Sture för hans trogna tjenster, den 14 Mars 1321. Han skall varit den förste, som antog Sturenamnet. Var riksråd och riddare. Afled 1361. Se Biografiskt Lex., 16 band., s. 124. Han sålde Högstorp, Brevik, Knöttkärr och Toresby i Åmåls socken till biskop Petrus i Skara den 9 Sept. 1325. Gåfvo- och salubrefvet, båda på latin, äro tryckta i Svenskt Diplomatarium under N:ris 2287, 2533.

7) Kallas allmänneligen *Norra Strätet* och sjelfva marknaden kallades likaså Sträte marknad. Namnet Strätet, d. ä. gata eller gränd i en köpstad, antyder på en gammal handelsplats härstädes å båda sidor om Dalbergså. Marknaden upphörde 1850. Ho vet om den icke framdeles kan återkomma?

8) Gustaf Wasa förlänade detta, jemte många andra hemman, den 28 Juli 1524 till Erik Stake. Originalbrefvet finnes i grefliga Bondeska biblioteket på Säfstaholm i Södermanland och lyder sålunda: "Wij Gødztaff m*ed* gudz nad wtuald Sverigis och gøthis konungh etc. Giøre wijtherligiit ath wij vtaff Synn*er*liige gonst och nader vndt och forlænth hawm och nw med the*tta* wort opna b*r*eff wnnom och forlænom oss elskeliigh Erich stacha ffor the hulle tro tiænst han oss och wort rijke Swe*ri*ge her til dagx bewisth haffu*er* och her ept*er* bevissa maa och scall T*hen*ne epth*er*:ne cronogodz lijggiandes pa daal Som ær først III gorda ij ekenæss, ælmeryr II gorda ij sijdewikenn Rudenæs hagneden, boda, biørnesbyen: näss, bleckegorden, klöffwe, Tormedzbol, tiillaghn, ekebro, swalehedhe, næss, äkra, mossan, qvarna och halwardsbyen, strengelige biudandes landbønd*er*ne pa for:ne Cronegodz, at the for:ne Erich stacha Swara til alla orliige rente och vtgærdh*er* och ingom androm forbiude wij och hwar och en hwem thet helst ær eller

wara kan serdelis wor fogt och æmbitzm*en* som for wor skuld wele skule giör*e* och lathe athe the for:ne Erich Stache h*er* emoth icke hijndra möda qwellia plasza oforretta eller i noghenhande motte forfongh giöre wiid wor konungslike ogønst nepst och vrede tesse tiil wisse Trycke wij wort Secret på rygge*n* a thetta breff giffuit och sc*ri*ffuit i ienekö-pijngh in *pro*festo olavij r*egis* et mart*iris* anno d*omi*ni millesimo quingentesimo vicesimo quarto."

9) I dagligt tal kallas dessa hemman *Ögårdarne.* Belägna längst i norr i socknen och höra i kyrkligt hänseende till Grinstads socken. En del deraf är skänkt till skolmästareboställe i Grinstad. Se Grinstad. Dessa hemman, hvilka fordom kallades *Ödekwff,* sålde Elin Olofsdotter den 8 Febr. 1509, jemte Högen och Östebyn i Grinstad, till ortens lagman Ture Jönsson (Tre Rosor). Salubrefvet på pergament förvaras i riks-arkivet och är af följande innehåll: "För alle the gode me*n* som th*ett*e breff hend*er* for*e* ath ko*m*ma beke*n*nis jagh Elin olaffzdatt*er* m*ed* th*ett*e mith opne br*e*ff ath jagh haffw*er* m*ed* minæ neste arffwi*n*ge tesligi*s* m*ed* and*er*ss i bäcken som th*er* war en budzman til sa*m*tickæ frii vilie och berodhe motte vnth och solth Erligh och velbore*n* man h*er* twr*e* jenss*on* vesgöta lagma*n* en gordh som heth*er* östeby ligiandi*s* i sw*n*dalsh*er*it i grinstadha sogn m*ed* ij halffwe ödegordhe som er höge och ödekwffwe som rentt*er* arlige iiij p*un*d smör ffor lx och vi marc*her* swe*n*skæ i sölff och peni*n*ge hwilken gordh jagh elin olaffzdatt*er* erffde ept*er* my*n* son och haffw*er* voreth aff hedhenhögh gamelth fflersæ (!frelsæ) Som hwar dandema*n* vith*er*ligt er och aldrek giich th*er* skat aff i sina dage Thy ke*n*nis jagh mek haffwe vpboret aff ffor:de h*er* twr*e* je*n*ss*on* mi*n*ste peni*n*gh och meste soo mek i alle motte vel ath nög*er* Th*er* ffor*e* affhend*er* jagh ffor:de östeby gordh tompt*er* och egodel*er* ffro*n* mek och minæ arwi*n*ge och ept*er*komande och til ffor:de h*er* twr*e* jenss*on* och ha*n*s arwi*n*ge och epth*er*koma*n*de til ew*er*delige eghe m*ed* hwss jordh skogh mark ffiiskæ vatn ner by oc ffieren m*ed* al th*er*i*s* tiil ligiilsæ int*et* vndhen tak*i*t som th*er* aff ald*er* tiil legath haffw*er* ell*er* ffra*m*delis m*ed* rette spyrias kan som bætræ er haffwe en miste. wor*e* th*et* soo so*m* gudh for[bi]wdhe ath ffor:de gordh ginghe ffor:ne her tw*re* je*n*ss*on* ell*er* ha*n*s ept*er*komandhe ffro*n* m*ed* nocken [r]eth Thaa til plicth*er* jagh mek och mina arwinghe ho*num* soo goden gordh ighen leggie ell*er* och sølff

so mykit som ffor:ne swmme inneholler betala innen neste VI viker vid minæ cristelige thro och saningh Er och ffor:de gordh laglige köpt pa tinge lagbudhen lagstandhen skøt och skafftffaren som swerigis lag inneholler och tesse XII holle på skafft och i nempd sotho Tho lagmanstingh stoodh i akær Som er Niels vesgøtæ herads höffdingh Ther same stadz, ollf i rwdom, peder kante i budom, Niels espingh, mattis i torpom Anderss biornsson i fforsana, olaff ericsson i hokonaby, Eluff helgesson, Anwnd i holm, michel i asmwnby halward i kærisrudh botolff i smørtweth och alff i lærsetter Til yttermære visse at saa i sanningh ath thette køp laglige giorth var vppo tingh som fforskrefvit staar bedis jagh velbyrdoge mens insigle som er Axel posse Niels krwmme vepnare och Niels vesgötæ med swndalsherats insigle hengiande nedhen thette breff Screffwit i byrstada sokn i akær anno domini md nono torsdaghen nest epter sancta dorothea dagh." Fyra skadade sigiller hänga qvar i remsor. I det sista kan blott ordet "Sundal" med säkerhet läsas.

10) Uti Gustaf I:s registratur i riks-arkivet, n:r 11 fol. 67, förekommer följande bref den 20 Nov. 1545 till riksrådet och ridd. Johan Turesson (Tre Rosor), gift med Kristina Gyllenstjerna, hvilket bref utan tvifvel afser Kambol med några andra gårdar. "Wår gunst tilförende etc. Wij förnimme Her Johan att i någre godz och gårder hafwe, belägne i Sundal som j efter her Ture Jönsson erft hafwe, och förnimme wij att samme gårder skole i förtijden hafwe waridt afwelsgårder vnder Cronones Slott Daleborg som dhen vthenskrift wij och ther opå hafwe kladett, Ther af sende wij eder här innelucht en Copia. Så efter samme godz hafwer tilförende lydt til Cronone. Ähr wår wilie och begären, att i wele rette eder sielf i saken och lathe samme godz komme vnder Cronone igen, eller och ther i förnimme eder hafwe någon bättre bewiss på samme gårder, då må i komma fram med samma bewijss att wij måge få wette huru dhe ifrå Cronone kompne äre. Gud Eder befalendes." Hemmanen nämnas väl icke, men i 1541 års jordebok upptagas Kambol, Bregården, Nygård, Lånstorp, Tillhagen såsom frälse. Deremot äro Kambol, Bregården och Tillhagen i 1557 års jordebok ansedda som krono, hvarföre dessa lära blifvit från Johan Turesson indragna. Med hvad laga rätt, är nu omöjligt säga. 1577 innehades Kambol af herr Knut, troligen Posse. Han hade i förläning

hela Bolstads gäll. 1582 försåldes bördesrätten till Kambol, enligt Johan III:s allmänna författning, för 3 oxar och 7 daler till Anders Börjesson, men indrogs sedermera åter till kronan. Till Michel Pedersson skref Carl IX:de den 25 Jan. 1609, att han tänkte anlägga en stad vid Dalboå jemte en sätesgård. Men der så är, säger konungen den 16 Mars s. å. till samme man, att inga kunde bekommas, som ville sig der nersätta, skulle Michel Pedersson der bygga en *kungsgård* och hafva en viss karl, som tillser att icke någon Dalbo drager öfver gränsen till Norge eller annorstädes på den Danska sidan med sina varor, utan allt sådant blifva inuti riket uti städerna föryttradt. Vidare befalldes han, den 21 Mars s. å., att med all flit drifva på kungsgårdsbyggnaden och jemväl söka anskaffa några, som der nedsätta sig, att der med tiden må blifva en stad, åt hvilken lofvades sådana privilegier, att stadsboarne skola vara belåtna. Att kungsgårdsbyggnaden jemväl påbörjades är tydligt, emedan Dalbönderna klagade öfver de dagsverken, de måste utgöra derstädes samt vid Göteborg och Carls graf. Den 19 April 1611 befriades de från dagsverkens utgörande till Göteborg, men ingalunda till kungsgården och kanalen Carls graf, som då kallades *Hillesbäcken,* såsom riksregistraturet utvisar. Dessförutan upplyses af Michel Pederssons räkenskap i kammar-arkivet 1609, att han till *kungsgården Kambol* lemnat oxar, kor, får, svin, spannemål, sill, salt och husgerådssaker. Huru långt byggnaden framskridit, är okändt. Af Gustaf Adolfs bref den 26 Aug. 1612 synes, att den påbörjade kungsgården nu var aflagd, hvarföre bönderna på Dal i stället skulle göra hvar sina 2 hjelpedagsverken vid Leckö slott. Det lärer vara ofelbart, att den grundmur och jordvall, 150 alnar lång, 65 alnar bred, i rätvinklig form anlagd, som ännu synes vid norra stranden af Dalbergså, nära dess utlopp, midt för Södra Strätet, äro lemningar efter den påbörjade kungsgården. Kambol utstädslades sedan såsom vanligt kronohemman. Krono-åbon begärde lindring i utskylderna, för att upprätta de af honom begagnade byggnaderna, hvilka nedbrunnit i vådeld den 3 Maj 1619. Genom pantebref den 30 April 1635 öfverlemnades hufvudskatten, landtågsgärden och byggningshjelpen af Kambol med många andra hemman i Bolstad till rådmannen i Göteborg Hans Makeleir för en kontant summa, hvarmed han försträckte kronan. Sedan pantegaren blifvit godtgjord, sålde Kongl. Maj:t och kronan

Kambol med Hallebo och flera, inalles 10⅝ mantal, till ryttmästaren välborne Bengt Börjesson Papegoja den 1 Dec. 1639. Sedermera köptes Kambol m. fl. gårdar af Jost Hansson och derefter af kammarrådet Martin Augustinsson Leijonskiöld, som derpå erhöll konglig bekräftelse den 27 Febr. 1647. Denne man fick af drottning Kristina den 6 Febr. 1652 under ärfteligt frälse och frälsemanna tjenst, dermed att göra och låta som med annat sitt arf- och aflinge-gods, 131¼ skattehemman, 2 tomter och utjordar, 4⅜ kronohemman och 9 utjordar (d. ä skatterättigheten af dessa), alla belägna uti Laxarby, Ärtemark, Steneby, Tissleskog, Ödsköld, Wårvik, Torrskog, Nössemark, Ed, Töftedal, Håbol, Gesäter, Hesselskog, Mo, Åmål, Tydje och Ånimskog socknar. Leijonskiöld upphöjdes den 10 Mars 1654 till *friherre af Elfkarleby*, herre till Daleborg, Norra Spellinge och Wallhof. Något friherreskap till Daleborg blef honom således icke förlänadt. Han föddes 1600, afled 1656 och bodde aldrig på Kambol. Hans son, landshöfdingen i Halland, sedan i Skåne och sist i Jönköpings län, Augustin Leijonskiöld, död 1682, blef efter fadren egare af Kambol, och sedermera dennes son C. F. Leijonskiöld. Då reduktionen inträffade, befallde Carl XI, att med 1681 års ränta indraga friherreskapet. Konungen befallde landshöfdingen härstädes von Vicken, den 23 Sept. 1681, innan ännu reduktions-kommissionen fullbordat undersökningen och afgjort frågan, att anslå Kambol till boställe för öfversten David Macklier och hans efterträdare, såsom liggande midt uti hans regemente. C. F. Leijonskiöld ingaf likväl till reduktions-kommissionen den 16 April 1683 en skrift, deruti han, såsom det synes, klart ådagalade, att indragningen af Kambol, såsom ett allodial köpt gods och ej något friherreskap, vore en uppenbar olaglighet, stridande mot riksdagsbesluten. Kambol blef icke öfversteboställe, och den förhastade onådiga befallningen lärer således måst återgå. Kambol egdes från April 1688 till 1716 af biskopen i Westerås Mattias Iser, och var då 6½ mantal säteri; 1737 egdes det af öfversten Abr. Segerfeldt; 1767 af öfverste-löjtnanskan, grefvinnan Cronhjelm. Sedan af öfversten, ridd. af svärds-orden Carl Jakob von Qvanten, som 1778 d. 1 April erhöll kammarkollegii resolution, att säteriet får kallas Qvantensburg. Han föddes den 30 Juni 1734. Var löjtnant vid Skånska kavalleriet då han blef major vid Braunschweigska gardet till häst. Derefter öfverste i Fransysk tjenst. Död 1789. Gift med

Charl. Magd. von Scheding, dotter af friherre Jak. Joh. v. Scheding och Anna Beata Roos. Vid öfverstens död emottogs fideikommisset af sonen Carl v. Qvanten, kammarherre, major och ridd. af svärds-orden. Död 1847, då godset tillföll hans son löjtnanten Carl v. Qvanten.

På den till Qvantensburg hörande egendomen, 1/8 Slottsbacken, har Daleborgs slott varit beläget, å en bergudde i Wenern. Under medeltiden kallades det *Dalæborch, Daalzborrig, Dalahus, Dalaborg*. Blott en enda af de fogdar eller höfvitsmän, som innehaft detsamma med dertill hörande län, Dal och Nordmarken, är mig bekant, under hela den tid af 130 år som slottet egde bestånd, nämligen Dansken Palne Jönsson, 1434 då slottet angreps och förstördes. Derom är redan ordat i 1:sta delen sid. 130—134[1]. Huruvida någon af de herrar varit höfvitsman här eller ej, hvilka nämnas i följande skuldebref 1367, kan numera icke sägas. Emellertid må brefvet inflyta, efter det å pergament skrifna originalet uti riksarkivet. "Omnibus presens scriptum cernentibus petrus porsæ miles salutem in domino sempiternam. Tenore presencium pateat vniversis me circumspecto viro aruido aruids*on* in viginti marchis puri argenti ponderis Coloniensis teneri et esse veraciter obligatum sibi vel suis heredibus per me vel meos heredes infra festum pasche nunc proxime futurum vtique persolvendis. Si autem quod absit termino supradicto in solucione argenti hujusmodi defecero ex tunc me per presentes firmiter ad hoc obligo et astringo ut eundem aruidum ab omni dampno quod pretextu defectus et tardacionis solucionis argumenti supradicti se racionabiliter incurisse seu incurrere probaverit eripiam atque pleniter liberabo. Datum Dallaborg*is* Anno domini M°CCC°LXVII:o dominica proxima post Dyonisii. In cujus rei evidenciam sigillum meum una cum sigillo nobilis viri iohannis knutzs*on* presentibus est appensum." Båda sigillen saknas.

Möjligt är, att riksmarsken Erik Kettilsson Puke innehaft styrelsen öfver Daleborgs län. Han var på Daleborg den 25 Jan. 1373, då han beseglade ridd. Knut Algutssons bref, enligt hvilket denne öfverlemnade sina fastigheter *Wænisö* och *Mulathorp* till Jon Martinsson för dess fordran 2,000 mark Svenska. Det är tillika sigilleradt af Ulf Jonsson, Torkel Erengislasson och Jon Knutsson. Brefvet, som Langebek af-

[1] Och är antydt, att *etiam periere ruinæ*, såsom Lucanus yttrar om Troja.

skrifvit och meddelat från Köpenhamn, finnes i Broocmanska samlingen. Puke var likaledes på Daleborg den 30 Mars 1388, när han afl ät sitt hyllningsbref till drottning Margareta, hvilket i 1:sta delen af denna beskrifning är intaget, sid. 133.

II. *Grinstad.* Skrefs *Grimstadha* 1380. Yt-innehållet 0.461 qv. mil. Intet kärn eller sjö, utom Wenern, som i nordost är socknegräns. Största längden 1¼, bredden ¾ mil. Dalbergså är till en del gräns i söder. Inom socknen 2:ne indelade vägar. Några hemman nära sjön, vid den så kallade Klöfve-udde, hafva skog till husbehof, de öfriga och flesta litet eller alls intet. Kyrkan af sten, i sednare tider tillbygd vid östra gafveln. Vestra delen är murad af groft tegel på yttre och inre ytorna. Rummet dem emellan i muren är fyldt af kalkbruk och småsten. Sådant är äldsta murningssättet vid kyrkor, troligen före år 1200. Vid vestra gafveln under taklisten och kroppåsen är inmurad en bröstbild, som tycks hafva 2:ne korslagda fanor på bröstet. Den är icke längesedan öfverrappad och derföre otydlig. Uppgifves vara af bränd lera. Vid samma gafvel är i en sednare tid ett litet vapenhus uppmuradt.

From stiftelse: Hemmansegaren i Ö. Ödetorp, Bolstads socken, Johan Dahlborg, som der afled den 23 Febr. 1850, har under den 7 Jan. 1848 genom testamente förordnat bland annat: "2:o Skänker och testamenterar jag till Grinstads sockens fattigkassa 500 r:dr riksgäldssedlar, hvilken summa bör stå som everdelig fond, och endast räntan deraf får begagnas till fader- och moderlösa barns undervisning i kristendomen. 3:o Skänker jag 133 r:dr 16 sk. riksgäld till inköp af en messeskrud för Grinstads kyrka. 5:o Min egande nära ⅛-dels mantal Östre Ödetorp testamenterar jag Grinstads sockens skolmästare på everdelig tid, till så kalladt boställe, som efter den enas afträdande af en annan tillträdes, dock med förord att socknens och kyrkans myndigheter tillse att skogen sparsamt behandlas och husen icke förfalla".

Socknens hemman.

Skatte.

¼	Berg.	¼	Blixerud södre.
1	Bergane. (Berghan.)	⅛	Bäckehagen.
⅜	Blixerud norre.	1	Bäcken. (Becken.)

½ Hagen norre. (Hagen.)
1 Hagen södre. (Hagen.)
½ Hamrane.
⅛ Hamrane.
¼ Håltane.
1 Häljerud. (Hellgarudh.)
⅛ Högen. 1)
1 Jern östre. (Jederen.)
¼ Killingerud.
1 Klätten. (Cletten.)
¼ Klöfvan.
¼ Måsen norre.
⅞ Rud. (Åässabrotth.) 2)

1 Rådane norre. (Rudenna.) 3)
¼ D:o norre.
1 D:o södre.
½ Rörkärr.
¼ Simmerud.
½ Smedsberg.
1 Svalhede. (Ssualehedh.)
1 Ugglum. (Uglum.)
½ Åker.
1 Östebyn vestre. } (Östebyen.) 4)
1 D:o östre. }
Ruds qvarnar.

Oskattlagd lägenhet.

Berga 1 utjord under Berga.

Krono.

¼ Atterud. Militie-boställe.
1 Stommen. (Stomen.) Pastorats-adjunkts-boställe. 5)

1 Utjord Björnebyn.
1 D:o under Häljerud.
1 D:o under Ö. Jern.

Frälse.

⅛ Askedaln.
⅛ Björkåsen.
1 Ekebro. (Ekabrodh.)
⅛ Famsbol. 6)
¼ Finnetorp. 7)
1 Hagen södra. (Hagen.) 8)
1 Hede. (Hede.)
⅛ Hultet.
1 Jakobsbyn.
¼ Karihagen. 9)
⅛ Korshamn.
½ Krynebol. (Krynaboll.)
⅛ Långerud.

⅛ Muggerud.
1 Måsan södre. (Mossan.) 10)
1 Näs med 1 utjord. (Niis.) 11)
¼ Råskog.
⅛ Spirekasan.
¼ Stockenäs
⅛ Svartebäck
¼ Säfvarebol.
1 Söbyn. (Suderby.) 12)
¼ Tjärugrafven.
½ Udden.
Karihagens utjord.

1) Såldes till lagman Ture Jönsson 1509. Se Bolstad under N:o 9.

2) Benämnes *Åsbrorud* i dagligt tal.

3) Ärkedjeknen i Skara Sigge Uddsson och hans bröder Knut och Bengt skänkte åtskilligt 1419 till Själa-altaret i Skara domkyrka, enligt följande bref: ”Alle män thätta breff höra eller sec hælsom wij Sigge Udzson Archidyekn innan Skara Knuth Udzson Riddare och Bænckt Udzson väpnare, brödher, everdeliga medh Gudh kungörom wij med vore nærvarandes opne breffue att wij haffom medh vilia och berodhno giffuit och undt med wårs kære brodhers herra Karls Udzsons fordhom Dækin innan Skara, Gudh hans siel hafui, och wora kæra syster huusfru Ragnilla samtyckio efftersereffne .... och iach Bencht Udzson synderlica tua gordha som *Rudha* kallas innan Grindstadha sochn med enom strøøm innan Sundahl uppå Daal .... under domkierkona innan Skara til siælla altaret, som vij hafom børiat .... scriptum Scaris MCDXIX feria tercia proxima ante festum beati martini episcopi et confessoris.”

¼ Rådane norre kallas *Ögården*.

4) Väpnaren Sven Gunnarsson sålde Östebyn den 23 Juni 1434 enligt följande original-pergamentsbref i riks-arkivet: „Alle the th*ett*æ b*r*eff høre ælle see helssær jak swen gu*n*narss*on* waepnae*r*e kaerlighae m*ed* waro*m* h*erra*. ke*n*nis jak m*ed* thissæ mi*nœ* opne brefuae th*et* jak hafu*e*r solt oc aldel*is* oplatit beskedeliko*m* ma*n*no*m* swo som æro joan and*er*ss*on* oc oloff and*er*ss*on* brødræ een gardh so*m* hæth*er* østr*e*by j gry*n*stadhe soken liggind*is* j su*n*dale fore hu*n*dr*a*de swe*n*sko mark j swe*n*sk taall. hwilke for:de pe*n*ni*n*ghæ jak ke*n*nis mik hafue opbor*it* swo at mik wel atnogær m*ed*: ffor thy til binder jak mik oc mi*n*æ [arfue] the*m* for:do*m* brødero*m* oc therr*is* arfue th*et* for:de godhz frij oc hemolt holde for alle the pa kune tale ælle hindræ, m*ed* alle the til læg*er* so*m* th*er* nw til liggæ, i*n*ktæ v*n*nen tag*et* jnne*n* gardhz elle vthe*n* Til meræ wissæ oc bæthrae forwari*n*g at thettae skal fast oc stadugh blifue j alle mathæ so*m* for*e* scrifuit ær, tho bedhis jak godhe ma*n*ne incighlæ m*ed* mijt eghit he*n*gi*n*de for*e* th*ett*æ b*r*eff swo so*m* æro jønis lagepuss[2] j norde*n*kær h*er* jacop j edhleskogh oc profwest ofu*er* daall Datum edhleskogh Anno d:ni M°CD°XXXIIII° in profesto jo-

---

[2] D. ä. Jöns Lage Posse.

hannis baptiste." Tvänne skadade sigiller äro qvar. Ett annat pergamentsbref i riks-arkivet, utgifvet af domaren i orten, angående detta hemman 1435. är intaget i 1:sta delen vid häradshöfdingen Jöns Magnusson. Ett tredje bref af år 1509 se ofvan under Bolstad N:o 9.

5) Detta hemman, som varit pastors stom. blef, med innehafvarens och öfrige vederbörandes samtycke, genom kongl. brefvet den 8 Juni 1821 förvandladt till boställe för en pastorats-adjunkt härstädes.

6) Kallas *Torpet.*

7) Benämnes *Arvidsgård.*

8) Uti von Engeströmska biblioteket i Stockholm finnes ett morgongåfvobref, så lydande: "Alla the thetta breff see æll*er* höra helsar jac swen Jonsson i dyngewiik wæpnære ewerdelegh*er* m*edh* gudh kungörende i th*e*tta breff at jac haffuer giffwit mine kære ælskeleghe hustrv jngeborghe bytingx dott*er* til mor[*gh*en]gaafwor vppa rættom hinderdagh thenne æptersc*ri*ffna gootz vppa dall liggiende. först een gaardh som heeth*er* thweeten medh the ödbetompt ther wnder ligger j bralanda sokn ther næst een gaardh som het*er* boodher i geetzstadha sokn jtem örabakka i öör sokn jtem rörughalanda i rydha sokn jtem een gaardh som heeter haghen i grinstadha sokn med the ödhetompt ther wnderligger. oc alla myna hælfft i sudh*er*by i sa*m*ma grinstadha sokn liggiende med allo*m* therra eeghodelom oc eeghom. waatom oc thörrom nære oc fierre, engo wndantakno aff the mic. oc ther til, rættelegh*er* tilhörer. oc thenne morghengaafwon hafuer jac henne sköt oc skaptfar*i*t æpter laghom, vppa forsc*reffne* hinderdagh m*ed* thenna xii boolfasta mæn jon andrisson olaff andrisson pedher .... lasse jonsson swen ormss*on* henric scriffwer. hanes jngerss*on,* thoordh inge*m*arss*on.* biorn laur*isson, enar* haquonss*on.* gw*n*nwlff i swalaheedhe oc birgher birgharss*on* æpter thy som laghbooken vthwiisar at faa wy barn oc borna arffua tilsa*m*man. tha skal tenne forscr*effne* morghengaaffwa wara th*e*m for möderne ey for fæderne, ffaa wy oc ey barn so*m* gudh forbywdhe. tha behaalle th*en* waarra moorgh*e*ngaffwo so*m* læ*n*gger leffuer. oc vppa th*et* at thetta skal swa fast oc obryteleghet bliffwa wnder he*n*ne oc he*n*na rætta arffwi*n*gia, som forsc*reffuit* ær thy bidher jac thenne hederlegha mæn wm th*e*rra jncigle. som ær h*e*r benkt giøtzstaffss*on* electus i scara jngwar michelss*on.* jonss andrison oc henric scriffwer wæpnær*e,* at hængia m*ed* myno eighno jncigle for thetta

breff. som scriffwat ær j stoordha. aar æpter gudz byrdh. Mcdxl nono vppa sancte byrgitte aptan."

Sig. N:r 1 Sven Jonsson (en half lilja). N:o 2 (tre rosor eller stjernor). N:r 3—5 saknas.

9) Lärer hetat *Karisrudh* 1509. Se vid Bolstad under n:o 9.

10) Uti Broocmanska jordeboken n:o 5. kongl. biblioteket. förekommer följande anteckning: Itt pergem. br. att Ingemar Hansson hafver lagligen sålt till Herr Ture Jönsson en gård hetter *Klöfven* i Syndals härad för fulla penn. 1509. Itt pergam. br. som Mattes bältaren i Lideköping hafver sålt H:r Ture Jönsson en gård hetter *Mossan* i Grinstadha sochn för 32 mark danska och 9 mark danska Herr Ture löste samma gård af Axel Posse. än 4 mark penningar Herr Ture gaf for:de Mats Bältaren. och var thet köp lagbudet och lagstemdt till alders ægho 1517.

11) Utjorden kallas *Ängenäs*.

12) I nyssnämnda jordebok förmäles om detta hemman: Itt pergam. br. att Ingemar Gunnarsson pantsatte Knut Jonsson en half gård på Dal i Grimstadha sochn. som heter *Sudhby* och ibidem 2 halfva lyckor för 30 mark penningar 1418. Se i öfrigt här ofvan n:o 8.

III. *Gestad.* Skrefs *Geetzstadha* 1449. Yt-innehållet 0.529 qv.-mil. Har ingen å. kärn eller sjö, utom Wenern. som är socknens östra gräns. Ett mindre berg, mellan Kärra i norr och Bön i söder. kallas Elgberget. Socknens längd i norr och söder 1⅜. bredd ½ mil. En indelad väg går längs igenom socknen. De flesta hemmanen äro skoglösa. Öfver vestra dörren har kyrkan följande inskrift: Genom kontraktsprosten E. M. Florelii fösorg. ryttmästaren Axel Aminoffs kloka nit och församlingens endrägt på 4 år uppbygd. Invigdes den 1 Jan 1800. Hon är af gråsten. Har en värja och 2 stora. förgylda messingssporrar i sitt förvar efter den här begrafne general-löjtnanten och landshöfdingen i Elfsborgs län Axel Erik Roos. som vid 81 års ålder afled den 14 Dec. 1765. Det är samme man. hvilken kämpade vid Carl XII:s sida under den heta kalabaliken i Bender. och som förvärfvat det vitsordet, att hans lefnadslopp var en kedja af dygd, ära och hjeltebedrifter. Se Biograf. Lex. 12 band.. sid. 151. Församlingen lärer väl anse såsom en hederspligt, att denna värja och sporrar — minnen efter en sällsynt man — må omsorgsfullt bevaras fran förstörelse.

Fromma stiftelser: Ryttmästaren Axel Aminoff, egare af Löfås, skänkte i lifstiden till socknens fattigkassa ett stående kapital af 66 r:dr 32 sk. banko.

Herr Carl J. Engelke, som inköpt Löfås med underlydande hemman och sönderstyckat samt derefter försålt dessa godsets delar, gaf den 29 Febr. 1844 åttatio tunnor hafra, som böra utlånas samt årliga räntan deraf till skänks utdelas mellan nödlidande inom socknen, i mån af större eller mindre behof. Vidare förordnade han den 25 Mars 1844: "I ändamål att för framtiden till någon del lätta bekymren för de personer, hvilka äro torpare under de hemman, hvaraf Löfås gods intill dess nu skedda styckning utgjorts, skänker jag härmed det parti hafra, som nu befinnes utlånt till godsets underhafvande, utgörande 60 till 70 tunnor, till en stående fond för utlåning till såsäd åt bemälde personer" m. m.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Balltorp. (Ballthatorpp.) 1)	1	Skerrud. (Skerudh.)
1	Berg. (Bergh.)	1	Slommehagen.
1	Björnerud. (Biiörsserudh.) 2)	½	Stommen. (Stomen.)
1	Bön. (Böön.)	¼	Takan. 4)
⅛	Fjäll med Bråten	1	Timmervik norre. (Tomsvigh?)
1	Häljerud. (Helgarudh.)	1	D:o södre.
¼	Jonstorp.	½	Tobyn. (Torisbyn.)
⅜	Kyrkebyn. (Kirckabyn.)	1	Torgunnehagen. (Torgudehagen.)
¼	Kärra. (Keerra.)	1	Torpane. (Torppenna.)
⅛	Kättarebol.	1	Troneberg södre. (Trundbergh.)
⅛	Loberg.	1	Uleberg. (Uglabergh.)
¼	Lund.	1	Wäsby. (Wesby.)
⅛	Pjukmyra. 3)	1	Åsteboberg. (Ostebo.) 5)
1	Rågtvet. (Ruttuedh.)		Timmerviks bäckeqvarnar.
½	D:o (Tueten?)		Hede 1 äng under Balltorp.
⅛	Sikhall. Här 1 tegelbruk.		
1	Simonstorp. (Simistorpp.)		

Krono.

½	Uleberg. (Uglabergh.) Militieboställe.		Störsängen 1 utjord under Tobyn.

Frälse.

½	Bodane norre. (Buenna.)	6)	¼	Knarretorp.
½	D:o södre.		1	Kyrkebyn. (Kirckabyen.)
1	Bröttorp. (Bryttiitorpp.)		⅛	Laggare eller Hökestorp.
⅛	Bäckehagen.		¼	Markustorp.
¼	Fagerhult.		½	Rörviken.
¼	Gällenäsudde.	7)	1	Sannebo. (Sandebo.)
¼	Haraldstorp.	8)	¼	Svarfvaretorp.
¼	Hindrekstorp.		½	Sörbo. (Sörbo.)
1	Hopperud. (Opperudh.)		¼	Wilhelmstorp. 9)
⅛	Klemetstorp.			

Säteri.

1 Löfås. (Löffoos.) 10)

1) Kallas *Ballter;* 2) *Bjynnere;* 3) *Myra.*

4) Hörde 1581 till Frendefors socken i kyrkligt hänseende.

5) Kallas ännu *Åstebo* i dagligt tal.

6) Gafs af väpnaren Sven Jonsson på Dingelvik 1449 i morgongåfva till sin fru. Se under n:o 8 vid Grinstad.

7) Kallas än *Gäln,* än *Odden.*

8) Benämnes *Hallster.* Detta hemman var redan före år 1400 af fru Katrina Knutsdotter (Posse) gifvet till Wadstena kloster. Brefvet som härom lemnar upplysning är tryckt i 1:sta delen och noten 17. sid. 397.

9) Heter nu för tiden allmännast *Stenviken.*

10) Enligt 1592 års jordebok har hofjunkaren Nils Stake tillbytt sig Löfås skattehemman af bonden Bengt under frälse för 2 sina egna hemman Berg i Bolstad och Westanväga i Jern, derpå konungens bref är gifvet den 13 Juli 1594. Efter Stakes död beboddes Löfås 1619—1626 af hans enka Kerstin Oxenstjerna. 1637—1664 af Nils Posse, gift med Nils Stakes dotter Anna. 1684 af denne Nils Posses son,

friherre Maurits Posse, sist landshöfding i Westmanland. 1716 af Krister Posse, friherre, öfverstelöjtnant. 1743 af landt-räntmästaren Brunn. 1767 af majoren friherre Ture Ribbing och till en fjerdedel af fröken Eva Roos.[3] 1794 af kaptenen friherre Axel Ribbing. 1798 af ryttmästaren Axel Aminoff. 1805 af öfverstelöjtnanten, ridd. Krister Zelow. 1843 af Carl J. Engelke, som försålde godset i mindre lotter. 1845 af dannemannen Lars Larsson i Lillebyn med flere.

Efter original-pergaments brefvet i riks-arkivet:

Wij Jacob met gudz nadh Erchebiscopir i vpsala. Cort i Strengenes och Oloffh i Västerarss met sama nadh biscopa. Sten stwre Riddare Sweriges riches førstændare knwth esskilsson Erich ericxson. Bencht fadersson Bencht gregersson peder ragwaldzson ok peder erixson wepnare Sweriges Raadh ok mæn som nw her i Stocholm forsamblade ærum i richesens merkeligh erende Gørum witerligit ath fore troskap och welwiliega thienisth som erligh ok welbørdig man Knwth posze oss och waart rike Swerige langlige giort och trolige bewisth haffuer serdelis nw i thenne forlidna winther mote the omilde Rytzser fore wiborgh ok æn her effter troliga gøra och bewisa skall och maa Tha haffuom wij alle endrechtelige wnth ok førlænth. och met thetta waarth breffh wnna ok førlæna honum Angermanna landh och Aaseherade i westergøtzlandh i sin liiffztiidh och hans næstha ærffwingom i trætigi aar effter hans dødh, ok ther til alla the Cronelandbor som hans fader och førældrer haffht haffua och han nw i sinne wærio haffuer paa Dall liggiandis i westergøtzlandh som hans gambla breffh ther wppa klarliga innehalla, wnna wij och førlæna honum ok hans arffuinge til euerdeliga ægo met alla konungxliga rænto ok rættigheyth Ty bidia wij och biwda alla skatskylluga bønder ok Cronelandbor i førscriffna Angermanna landh ok Aaseherede ati ware fornempde Knwth posze i hans liiffztiidh ok hans næstha arffwinga effter hans dødh høruge och lyduge. Gørendis honum och them welielige och redeliga alla idra wtskyller Skath oc rettigheter i hwario the hælsth kwnno wara som i aarliga plichtuge ære at gøre, och waren honum ok hans æmbitzmannom ther wtinnen weluiliege swa frampth thet i wele gøre thet oss alle ok Cronone liwffht ær,

---

[3] Av A. G. Bördh har inhämtats: 1745 av generallöjtnanten och landshövdingen Axel Erik Roos (se Gestads kyrka), som bodde där till sin död 1765. T.

ok førbiwde wij alle besynnerlige fogether ok æmbetzmæn i mote thetta wart opne breffh ok førlæningh nakoth hynder gøre eller hyndra lata møde quælie. eller i nagre matto oførretta wiidh alle wares ok Richesens strenge hæmpd ok plicht Thes til ytermere wisso ok høgre førwaringh latha wij hænge richesens insigle neden fore thetta breffh Datum in Insula minorum Holmis Anno domini Millesimoquadringentesimononagesimosexto Dominica infra octavas Ascensionis Domini.

Detta förläningsbref och äfven nästföljande bref rörande kronogods på Dal, möjligen inom Bolstads pastorat belägna, intagas så mycket hellre, som de angå utmärkta personer. Denne Knut Posse, hvilken anställde den ryktbara Wiborgska smällen och derefter följande nederlag på Ryssarne utanför fästningen d. 30 Nov. 1495, var väpnare, höfvitsman på Tavastehus 1487, ståthållare på Wiborg 1495, riksråd, tapper och lycklig i fält. Gift med Britta Sture. Hans fader var riksrådet Jöns Lagesson Posse, som skref sig till Dal, gift med Märta, dotter af Westgöta-lagmannen Knut Jönsson, af ätten Tre rosor. Se Botin, Svenska folkets historia, 6:te tidehvarfvet. Emedan nyssnämnda förläningsbref finnas i de kongl. samlingarne, är icke omöjligt att de kronogods till *everdelig ego*, hvarom de handla, äro de samma som åsyftas i Gustafs bref 1545. Se sid 21, del 2.

Det ofvan åberopade pergamentsbrefvet för Knut Posses föräldrar, finnes ännu i original bland de kongliga samlingarne, ehuru af fukt skadadt och på några ställen oläsligt. Det är af år 1457 samt följande innehåll:

"Wy Jenis m*ed* gudz nadh Swerigis Förste Erchebiscop i vpsala Eric axilsson i langnø Ridd*are* pa th*enna* tiid høuitzmen oc forstendara i Swerige gør*om* wit*er*ligt [at] fore troskap oc langha wilieliga tienist som erligh welbyrdigh ma*n* Her Jenis lagha posse Swerigis Rike och thess framfarna konu*n*ga troliga giort oc bewiist haw*er* oc æn h*er* ept*er* troliga gøra oc bewiisa maa och skal tha hawa wy m*ed* Rikesens Raadz samtykkio oc fulb[ord] .. vnt oc forlænth oc m*ed* th*ett*e wort b*re*ff wnno*m* oc forlænom hanu*m* oc hanss elskelige frw Mæritta i therr*es* lifftiid swo længe gudh wil the liffwa kollden øør sokn .. sokn laxabygda sokn och teetzleskogh m*ed* .... crono*n*na gootz pa dall som hanss .... langliga hafft hawa til pantha m[*ed* all] konungxlige r*en*tha oc r*e*ttugh*et* .... he*n*ne tilforenne war wnth

oc for ...... H*er*re i Swerige ...... biwda(?) alla Skatskylluga ...... bønder oc landboa forscr .... oc soknom ath the war*e* forscr*efne* h*er* Jenis lagha poose høruge ...... so*m* her*t*il oc gøre hanum oc engin annan swa lenge gwdh wil han liffw*er* .... *ha*nss hwstrw epter hanu*m* i hennes liiftijd om gudh wiil hoon hanss liff lenger .... wilieliga oc redeligha sina arliga wtskyller Skath oc rettugheet*er* i huad .... helzt wara kunna oc forbyudom nw allo*m* eno*m* oc andr*om* s*er*delis foght*om* oc embitz[mannom] androm forscr*effne* th*e*m h*er*wdinna*n* hindra qwælie møda ell i nag*r*a matta om .... vnder Rikesens oc war*e* strenga hempd oc pligth Dat*um* In Castro Stocholmen*si* ...... [octav]as Ascensionis domini Anno natiuitatis eiusdem Mcdl septimo Sub Secreto Incliti R[egni] swecie & nostri".

IV. *Erikstad.* Socknen innehåller 0,272 qv.-mil. Största längden $\frac{3}{4}$, bredden $\frac{1}{2}$ mil. Saknar kärn och sjö. I sydost utgör Dalbergså gränsen, i öfrigt stryker Örsån genom socknens södra del och Kålån är till en del gräns i vester. Endast $2\frac{5}{8}$ mantal hafva skog till gärdsle och vedbrand. Vägen mellan Wenersborg och Åmål går igenom socknen, och en annan indelad från Åsebro till Westergården korsar denna vid Bergs kulle. Kyrkan af sten är gammal, liten och oansenlig. Sakristian af sten är uppförd på bekostnad af majoren och ridd. Carl Gust. v. Mentzer.

From stiftelse: Numera aflidne bonden Anders Jonsson i Berg gaf till socknens fattigkassa ett stående kapital af 66 r:dr 32 sk. banko.

Socknens hemman.

Skatte.

$\frac{1}{2}$	Berg. (Bergh.)		$\frac{1}{4}$	Korsbol.	
$\frac{1}{8}$	Bäcketomten.	1)	1	Kuserud. (Kusserudh.)	
1	Bön.		1	Kärr södre. (Kierr.)	
1	Eckre. (Akra.)		$\frac{1}{4}$	D:o vestre.	3)
$\frac{1}{2}$	Erikstad. (Ercstadh.)		1	Lerhult. (Leerolth)	
$\frac{1}{4}$	Hedan.	2)	1	Myckeläng norre. (Möckleng.)	
$\frac{1}{2}$	Hellebäck.		$\frac{1}{2}$	D:o södre.	
1	Kläppersrud. (Kleppesrudh.)		$\frac{1}{4}$	Måsebol.	

¼ Runneberg.
¼ Råskog.
1 Skåkerud. (Skogerudh.)
½ Snudsbol. (Ssnousboll.)
¼ Tolså.
¼ Wåtekärr. 4)
Gatan 1 tomt under Björnebol.

Krono.

1 Eckre. (Ekra.) Fogde-boställe.
⅛ Lågan eller Busken. Militieboställe. 5)
½ Rud. (Rudh.) 6)
½ Stommen. (Stommen.) Militie-boställe.
Masse qvarn under Westergården.
Warje qvarn under D:o.
Bön 1 utjord under Bön.
Eckre 1 d:o under Eckre.
Göbyn 1 d:o under Göbyn.

Frälse.

5/4 Björnebol. (Biörnaboll) 7)
1 Göbyn.
¼ Hamnekärr.
¼ Skåttan.
½ Skälebol.

Säteri.

1 Westergården. 8)

Rå och rör.

⅛ Kålån.
⅛ Ängen eller Örsgrinden. 9)
Gatan 1 utjord under Björnebol.

1) Kallas *Knutstorp;* 2) *Nolgåln;* 3) *Lillekärr;* 4) *Kärr.*

5) Lyder i kyrkligt hänseende till Örs socken.

6) Kallas *Adamsrud.*

7) Har varit säteri och kallades 1681 nytt. Egdes af Göran Stakes enka, fru Karin till Råbäck, som tillbytt sig detsamma af kronan 1615. Egdes 1645 af Gustaf Stake till Råbäck såsom sätesgård; 1681 af Anders Stake, assessor i Svea hofrätt; 1683 af Gabriel Gyllengrip, hvarefter det lärer upphört att anses såsom säteri.

8) Var 1563 Sigvard Kruses sätesgård. Denne man hade 1562 i förläning all kronotionden af Walbo härad samt årliga räntan af Nord-

marken. 1577 var Måns Kruse egare af Westergården. 1645 David Styfvert. 1664 hans enka, fru Anna. 1683 Erik Rosenholm. 1686 Carl och David Rosenholm. 1716 David Rosenholm. 1736 öfversten, friherre von Scheding. 1750 hofmästaren Joh. Paschen Gantzell. 1754 kaptenen och ridd. Carl Gust. von Mentzer och dess fru Kristina Lilje. 1777 den sistnämnda, då varande enka. Sedermera hennes svärson kapten Jakob Schultzen och dess fru Agneta v. Mentzer. 1830 Carl v. Mentzer. 1832 Lars Enbohm. 1839 kronofogden Gust. Forsell.

9) Beboddes 1734 af kapten Daniel Poignant, af Fransk adlig ätt.

Från detta pastorat härstamma:

Hästehufvud, Anders. Adlad 1614. Tog sitt namn af Hästefjorden, i grannskapet af hvilken sjö hans fader föddes af bondeföräldrar. Blef sist guvernör på Ösel. Död 1657 och har sitt grafkor i Skara domkyrka. Fadren var kyrkoherden härstädes Ericus Olai.

Lagercrantz, Olof. Adlad 1647. Öfverstelöjtnant. Stupade under stormandet af Kexholm 1656. Var son af Jon Olsson och Elisabet, en dotter af kyrkoherden Ericus Olai samt Hästehufvuds syster.

Dahlfelt, Anders. Adlad 1718. Major. Död 1740. Son af kronofogden härstädes Sven Andersson.

Risellschöld, Olof. Adlad 1788. Lagman. Död 1795. Son af prosten i Bolstad Kristoffer Risell.

Risell, Jöns, född 1723. Assessor i bergskollegium.

Risell, Nils, juris doctor och professor i Upsala, dog 1789.

Risell, Kristoffer, hofrättsråd, död 1817. Alla dessa 4 sistnämnda voro bröder.

Lind, Johan. Pastor i Högsäter. Utmärkt embetsman. Död 1724. Var son af prosten i Bolstad Johan Lind.

Kjellin, Erik. Kontraktsprost, kyrkoherde i Fryksdaln. Pastorsson härstädes. Död 1759.

Westelius, Anders och Olof, bondsöner från Erikstad, båda kyrkoherdar i Högsäter. Den förre dog 1678, den sednare 1689.

Brelin, Johan, kapten-mechanicus 1762. Död 1780. Son af prosten i Bolstad, teol. doktorn Nils Brelin, hvilken äfven var utmärkt mekaniker.

Wahlström, Jonas, teol. doktor, prost i Nor, död 1834, samt hans broder Per, regeringsråd, kansliråd och ridd. af nordstjerne-orden. Båda söner af komministern härstädes Sven Wahlström.

FRENDEFORS.

Konsistoriellt pastorat af 1:sta klassen. Utgöres af 3 socknar: Frendefors, Brålanda och Ryr.

I. *Frendefors.* Skrofs *Frændæfors* 1380. Yt-innehållet 1,926 qv.-mil, deraf Hästefjorden jemte en ringa del af Rådanesjön och ett litet kärn upptaga 0,251 qv.-mil. Största längden från nordvest till sydost är öfver 1¾, största bredden i öster och vester 1½ mil. Näst Ed är Frendefors den största socknen här i landskapet. I sydöstra, södra och vestra delarne är socknen bergig, men bergen låga. Dalbergså, som afleder vattnet ur Hästefjorden, rinner genom socknens norra del, och Bodane-ån i vester förer vattnet ur Rådane-sjön till Hästefjorden. Hemmanen på slätten äro skoglösa. Vägen från Wenersborg till Åmål stryker genom socknen. En indelad väg leder till Walbo härad, en annan efter Wenerskusten från Wenersborg till Gestads socken. Kyrkan, en knapp ¼ mil från socknegränsen i norr, 1⅜ mil från Wenersborg, är långkyrka af sten, byggd 1800, med torn och sakristia äfven af sten. Altartaflan målad på väf af professor Kraft, föreställande Jesu uppståndelse, är skänkt af prosten i Bolstad, kongl. hofpredikanten Herlog Stenberg 1822. Inuti koret, på öfverstlöjtnanten Elias Rosengrips och dess fru Helena Rytings graf, ligger en sten med följande omskrift: Sic homo, sic humana, Nihil nisi pulvis & umbra Falsique somnium Ludens phantasmatis. 1740. På kyrkans östra gafvel utvändigt är en minnessten uppsatt öfver kontraktsprosten, kyrkoherden härstädes, doktor P. P. Ekelunds och hans anhöriges graf, som har följande inskrift: Lapidem posuit sepulchrumque paravit sibi suisque cœlum præoptans ut una simus Pet. P. Ekelund. Socknen har 2:ne läggedelar, den östra och vestra. Hästefjorden gör skillnaden dem emellan.

Socknens hemman.

Skatte.

¼	Anolfsbäcken.		½	Björnerud.
1	Berg. (Bergh.)		¼	Blekslättan.
¼	Binäs norre.		½	Bodane vestre. (Boenna.) Här tegelbruk.
½	D:o södre.			
¼	Bjurhem.	1)	½	D:o östre.

1/2	Brasmeryr. (Braxmaryr.)		1	D:o östre.	
1/4	Bråtekollsrud.		1/4	Kattholmen.	
1/8	Bräckan.		1/8	Klöfvan.	
1	Bränneberg. (Bendzbergh?)		1/8	Kopperud lilla.	
1/4	Bäsingebol.		1/4	Kopperud stora.	
1	Derrenäs. (Deernes.)		1/4	Kärsbol norre.	6)
1/4	Derreviken.		1/4	D:o södre.	6)
1/2	Disingstaka.		1	Kärsrud. (Kerssrudh.)	
1	Dykälla. (Dykella.)		1/8	Laxefisket.	
1	Ekenäs norra. (Akanes?)		1	Långebo. (Langebo.)	
1	D:o södra. (Ekanes?)		1	Löfnäs. (Löffnes.)	7)
1	D:o vestra.		1/4	D:o lilla.	
1	D:o östra.		1	Lönhult. (Lönolth.)	
1/2	Ellgärde. (Ellegerde.)		1/8	Myran.	
1/2	Elmeryr. (Elmaryr.)		1/8	Månsatorp.	
1/8	Enarstakan.		1/8	Måsen.	
1/8	Eskekärr.		1/2	Nolby. (Norby.)	
1/4	Fagerskog norre.		1/8	Näfverdraget.	
1/4	D:o södre.		1/8	Qvarnskogen.	
1/8	Fjäll.		1	Ris. (Riis.)	
1/8	Fjällsökla.		1/2	Rotenäs. (Rodenes.)	
1/2	Flickesäter norre.		1	Rud. (Rudh.)	
1	D:o södre. (Flickasetter.)		1	Rölanda vestra. (Rölande.)	
1/8	Flybo vestre.		1/8	Rösebacken.	8)
1/8	D:o östre.		1/4	Rösebo.	
1	Forssane. (Forssana.)		1	Röshult. (Rössolth.)	
1/2	Forssebol. (Forsseboll.)	2)	1/2	Selringen. (Ssallaringh.)	9)
1/2	Grunsbo.		1	Sivikan norre. (Ssivigh.)	
1/4	Gråttetorp.	3)	1	D:o södre.	
1/8	Gömman.		1/2	Skarbo.	
1/4	Hakerud.		1/4	Skog.	
1/2	Holmen. (Holmen.)	4)	3/8	Snappstaka.	
1	Högen (Högen.)		1	Snigsås. (Ssnixos.)	
1/4	Jonsängen.		1/4	Spekerud.	
1	Kalsrud vestre. (Karss- rudh.)	5)	1	Stenshult vestre. (Sstensolth.)	
			1	D:o östre.	

1/8 Stigen.
1/4 Stufveryr lilla. (Stevoredh.)
1/8 Stärkebo.
1/4 Svagerud.
1/4 Svänningstaka.
1/4 Takan.
1/2 Tjärtakan.
1 Torp. (Torpp.)
1/8 Toresbo.
1 Trombäljen med torpen Bruket och Skörbo. (Trundbellii.)
1 Tveten norre. (Tuetten.)
1 D:o södre.
1/4 Åreberg.
1/2 Öna. (Öen.)

Bergs qvarn.
Ekenäs östres d:o.
Kattholmens d:o.
Qvarnskogens d:o.
Ris d:o.
Rotenäs d:o.
Sivikan norres d:o.
Tjärtakans d:o.
Toresbo d:o.
Trombäljens d:o.
Bodraget 1 tomt.
Tronefors 1 d:o under Tjärtakan.
Rönningen 1 äng.
Ängen 1 d:o.

Krono.

1/4 Berg. Militieboställe. 11)
1/4 Grönevik } Till mulbete under Wenersborg.
1/8 Djupedaln. }
1/2 Kläfverud. Militie-boställe. (Kleffuerudh.) 12)
1 Prestgården. Pastorsboställe
1 Stufveryr. Komministersboställe. (Stuffvryr.)

Bergs qvarn } i Svarteström.
Brännebergs d:o }
Kallseruds d:o }
Dykälla och Röshults qvarn.
Forssane d:o.
Löfnäs och Kärsruds qvarn.
Stenshults d:o.
Lerdaln 1 tomt.

Frälse.

1/2 Gåsevika. (Gassevigen.)
1/4 Nyböle.

1 Rölanda östre. 13)

1) Ett torp härunder kallas *Skatebron* och motsvarar troligen den ödegård *Skatan*, hvars ena hälft 1498 såldes af Hans Benctsson till Torsten Torstensson till everdelig ego för 2 oxar, enligt anteckningen i Broocmanska jordeboken uti k. biblioteket.

2) En del häraf kallas *Nolgården*.

3) Kallas i dagligt tal *Aspekasen.*

4) Var 1681 så kalladt nytt säteri, tillhörande generalmajoren Robert Lichtone, och hade namnet *Ekelundsholm.*

5) Bär namnet *Karse;* 6) *Kättarebol;* 7) *Rönäs;* 8) *Glättan;* 9) *Säringen;* 10) *Lilla Skog;* 11) *Berget.*

12) Var 1563 bland grefve Svante Stures arfvegods. Tillhörde riksrådet grefve Gustaf Axelsson Banér 1577, hvilken blef halshuggen i Linköping den 20 Mars 1600. Hans son, Carl Banér, vice guvernör i Preussen och som dog i Elbingen 1632, hade Kläfverud under sin sätesgård *Hufvudnäs,* belägen der staden Wenersborg sedan anlades 1643.

13) Egdes 1577 af fogden på Dal Göran Torstensson.

II. *Brålanda.* Skrefs *Bralanda* 1382. Kallas vanligen *Bråln.* Innehåller 0,582 qv.-mil. Ingen sjö eller kärn. Dalbergså genomflyter socknen från söder till norr. Socknens största längd från nordvest till sydost 1¼, bredd i öster och vester ¾ mil. Blott vid Hönseberg, Troneberg och Holmerud märkas låga berg, i öfrigt är socknen en jemn mark af lera och lermylla. Landsvägen från Wenersborg går midt igenom socknen. I öfrigt äro 2:ne mindre, indelade vägar till Ryr socken, 1 till Ör och 1 till Gestad. Endast småhemmanen Hinsetakan, Måsen, Måsebacken och Risbäck hafva skog till gärdsle och vedbrand. Alla öfriga skoglösa, med undantag af några trän, hvilka växa i ängarne eller i små beteshagar. Kyrkan af sten, utan torn och sakristia, tillbyggdes 1689 vid östra gafveln. Den äldre delen är mycket liten. Socknens östra och vestra läggedel skiljas åt af Dalbergså.

Socknens hemman.

Skatte.

½	Amundebyn.	
⅛	Arud.	
1	Asmundebyn. (Assmundebyen.)	
¼	Aspebol.	
1	Backa. (Backen.)	
1	Baggebol. (Bageboll.)	
½	Berga.	
1	Bergsbol. (Bersboll.)	
½	Brebyn.	
1	Bretvet. (Bredettuedh.)	
1	Bön. (Böen.)	
¼	Dottetorp.	1)
1	Dyrehög. (Dyrahögh.)	
⅛	Fogelmyran.	
¼	Fogelås.	

1 Gatan vestra. (Gattonna.)
1 D:o östra. (Gatten.)
1 Grubbetorp. (Grubettorpp.)
1 Grönehög. (Grönna?) (Grönahöi.) 2)
1 Heljebyn. (Hellabyen.)
¼ Hinsetaka östre.
1 Holmen. (Hollmen.)
½ Holmerud. (Holmarudh.)
¾ Höga. (Hög.) 3)
⅛ Karstorp.
⅛ Krogsmyra.
¼ Kröserud norre.
¼ D:o södre.
1 Källeberg. (Kellabergh.)
½ Moryr.
¼ Måsebacken.
¼ Måsen.
¼ Noltorp.
1 Nuntorp. (Nunnatorpp.) 4)
¼ Nygården.
¼ Risbäck mellom.
¼ D:o norre.
⅛ D:o södre.
⅛ Ristorp.
1 Rud. (Rudh.)
¼ Rusenberg.
1 Råskog. (Roscoff.)
½ Rökila. (Reekilla.) 5)
1 D:o.

1 Röstorp. (Röstofffth.)
½ Salebol. (Ssalleboll.)
½ Skrapan.
1 Slobacka. (Sslobacka.)
¼ D:o.
1 Smörtvet. (Ssmörtuedh.)
¼ Solberg.
½ Stommen. (Stommen.) 6)
½ Syltebacka. (Ssylttabacka.)
1 Torp. (Torffitth?)
1 Troneberg. (Ttrundbergh.) 7)
1 Tån. (Ttoren?)
1 Tåsterud. (Ttostensrudh.)
¼ Ulfsbol.
¾ Walberg. (Warbergh.)
¼ Åker.
1 Åttersrud. (Ottersrudh.) 8)
1 Östebyn. (Östensbyenn.)
Backa 1 qvarn.
Smörtvet 1 d:o.
Östebyn 1 d:o.
Kåtan 1 utjord under Moryr.
Skinlan 1 d:o under Slobacka.
Smedserud eller Sundserud 1 utjord.
1 Söderbyn 1 utjord under Söbyn.
Hageberg 1 tomt under Rökila.

Krono.

1 Hönseberg. (Hönssabergh.) Pastors-stom. 9)

Klemetsbol 1 utjord.

Frälse.

1 Bodane.

1 Edslingetorp. (Edzlingattöffth.)

1/4	Hagen.	10)	1/4	Torestorp.	11)
1/2	Låttsbyn. (Lofftsbyen.)		1	Tveten.	12)
1/2	Söbyn. (Ssijdabyen.)		1	Wäsby. (Wesby.)	

1) Heter *Dotorp* i dagligt tal.

2) Var 1691 nytt säteri och egdes af majoren Lars Fahneskiöld.

3) I kongl. Danska geheime-arkivet förvaras ett originalbref[3] på pergament af den 16 Nov. 1382. hvaraf följande afskrift blifvit mig tillsänd: "Alla the mæn, thætta breff see æller höra helser iaec olaff burgarss*on* m*ædh* gudh thæt skal allom mannom viterlikt vaerae at iæc haffuer gullet hederlikom manne oc vælbornom jon martenss*on* twa the österstarsta gardhana j hoghom ther min fadder köpte af arvidh duwlægh oc ær tolff löpa bool liggiænde j bralanda sokn a dale. thæt haffuer iæc gullet them fornæmpda jon martenss*on* for then rækinskaph iæc hannom rættelika skillugher var. oc for then delen han atte j kællubergh. thy afhænder iæc mic thaetta for:da godz maedh allo thy ther til ligger jnnangardz oc vtan oc liggat hafuer af forno fra mic oc minom arfwm til for:da jon martenss*on* oc hans arffua til ewærdheligh eghu oc biuder iæc mic til mædh minom arffwom hanom oc hans arfwm thætta for:da godz for hwariom manne frit oc vklandat halla. til vitnizbyrdh bedhis iæc hederlica manna insigle for thætta breff herra knutz algutzs*on* herra andres i byrstadum. sira gudthorms kirkiupræst i sudhrem thorstens symonss*on* oc karl packa mædh mino egno. skriwat i sudhrem æpter gudz byrdh aren M°ccc°lxxx° secundo næsta sunndaghen æptir sancta martensdagh." Sigillen bortfallna.

4) Är troligen samma hemman som *Gumstorp*, hvilket af hertiginnan Ingeborg den 12 Sept 1326 lemnades, jemte Torestorp i denna socken, till Nils Ottæsson, enligt brefvet i Svenskt Diplomatarium N:o 2579. Eges nu af majoren och ridd. P. O. Lindskog.

5) Efter original-pergamentsbrefvet af d. 22 Jan. 1382[4] i kongl. Danska geheime-arkivet är mig benäget meddelad följande afskrift: "Thæt se allom godhom mannom viterlikit swa them som æfter koma. som them som nu æræ at vi knut alguzs*on* riddare. thordh bonde. thörbiorn kirkiopræstær j firghelanda. jon jonss*on*. olaf ormss*on*. ha-

3 Tryckt i *Dipl. Norveg.* 2:a Saml. N:o 477.

4 Tryckt l. c. N:o 470.

quon sture. jon væbiornss*on*. enar brims. clauus j stighenom. thomas j stighenom. alf j höghæsæter ok niklis præsts*on* naer varom hördhom ok saghom a thingheno j tangalanda aret æfter gudhz byrdh thusanda arom thry hundradha ok attatighi arom a adhra are a sancti vincencii dagh at hedherlikin man ok ærlikin jon martenss*on* köpte laghlika a sama thinge af gunnolue salas*on* et goz som hetir ræfkile j bralanda sokn j sundals hærædh. mædh allom them lunnom som thaer til liggia ok lighat haua af alder vtan gardhz ok jnnan. j vato ok thörro. engo vndan takno. hwilikit gooz forsaghdhe gunnolf laghlika köpte af monaam j skoghenom fore twa yxn ok thinghu. galt fornæmde jon martenss*on* gunnolue a sama thinge sama dagh helan pæning ok haluan swa at gunnolf læt sik aat nöghæ fore thæt sama fornaemda gooz raefkila. laet tha fornaemd gunnolf salas*on* asgriim j bandeno laghlika skaftfara thæt sama gooz a sama thinge mædh skaft ok skælom fra sik ok siina aruæ vnder jon martenss*on* ok hans arua til æuærdhelika ægho. hiöldom vii fornæmde a fasta ok faring. flerom hæraz mannom næruarandom. til meer stadhfæstilse ok vitnesbyrdh hængiom vi fornæmde vaar jnsighle fore thætta bref som scriuat var a sama stadh ok dagh. are ok tima som för ær sacht." Det 1:sta och 6:te sigillet äro qvar. Det första är otydligt. Det 6:te har till omskrift: S. Hakon Bryniulfs. och har tillhört Haquon Sture, som nämnes i sjelfva brefvet.

6) Kallas allmänneligen *Brål.*

7) En del af detta hemman hörer i kyrkligt hänseende till Gestad samt aflönar presterskapet i Bolstads pastorat.

8) Var nytt säteri 1691 och tillhörde ryttmästaren Sven Persson Fahneskiöld.

9) Efter riksregistraturet, fol. 68, må konung Johans bref den 20 Mars 1590 till Jöran Posse här inflyta: "Vi vilje dig icke förhålla, att denne vår tro undersåte, Herr Olof i Frendeforssa gäll, hafver i underdånighet gifvit oss tillkänna, att han hafver löst sig bördesrätten till, på ett vårt kronohemman *Hönseberg*, efter som han derpå hafver vårt bref, så väl på gården såsom ock på alla de egor, både i våto och torro, som dertill lyda, och icke dessmindre skall Sven i Kärserud och Jon i Rodhen hafva köpt der undan en qvarnström, den han ödmjukeligen begär att njuta och behålla under förenämde Hönse-

berg: så hafve vi det honom nådeligen efterlåtit helst emedan samma ström tillförne dertill legat och lydt hafver. Befalle dig härmed, att du hjelper förenämde Herr Olof att bekomma oftanämde qvarn."

10) Kallas *Asmundetorp.*

11) Lemnades den 12 Sept. 1326 af hertiginnan Ingeborg till välborne Nils Ottæsson, enligt brefvet på latin i Svenskt Diplomatarium, N:o 2579.

12) Tilldelades i morgongåfva den 6 Okt. 1449 af Sven Jonsson till Dingelvik. Se ofvan vid Grinstad, under N:o 8.

III. *Ryr.* Innehåller 0,785 qv.-mil, deraf 0,017 upptagas af sjön Bollungen, en del af Rådanesjön, en del af Halevattnet samt af Idekärnet och några andra små kärn vesterut på fjället. En större bäck från kärnet vid Bollerud rinner söderut förbi Björserud till Hästefjorden, och en sådan förenar sjön Bollungen med Rådanesjön. 2:ne indelade vägar mötas vid kyrkan. Socknens största längd från nordvest till sydost är 1¼, bredden 1 mil. De hemman, hvilkas område sträcker sig på fjället mot Högsäters, Ferglanda och Ödeborgs socknar, hafva skog, de öfriga intet. Socknens vestra del kallas Fjället. Kyrkan liten, af sten, utan torn och sakristia.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Berg. (Bergh.)	1)	¼	Hallan.	
½	Bleka södre.		1	Heljebyn. (Hellabyen.)	
1	D:o vestre. (Bleckith.)		¼	D:o.	
1	D:o östre.		¼	Hinsetakan vestra.	
⅛	Bollerud.		1	Holmerud. (Holmarudh.)	
¼	Bollungen.		1	Hägnan. (Wegnith?)	
¼	Bollungsnäset.		1	Högen. (Högen.)	
⅛	Buxåsen.		¼	Högetakan.	
⅛	Bäcken.		1	Kärr. (Kiier.)	
¼	Efvenstorp.		1	Lersäter. (Leerssetta.)	
⅛	Granan.		⅛	Linneskogen.	
1	Gunnesbyn. (Gundarsbyen.)		¼	Näset.	2)
⅛	Gunnesbyn.		⅛	Paradiset.	3)

1 Ryr. (Ryer.)
1/8 Ryrskog.
1/4 Rådane.
1/8 Räfsnäs.
1 Sallebyn. (Ssallebyen.)
1/8 Sandfället.
1/8 Sjöbotten.
1/8 Snappan.
1 Torgerderud. (Torgerudh.)
1/4 Törestorp.
1/2 Ärebol.
Hagen 1 utjord under Björserud.
Ärebol 1 d:o under d:o.
Bronan 1 tomt under Högetakan.

Krono.

2 Björserud. Säteri. (Biörssrudh.) Militie-boställe.
1 Bön med torpen Nyhemmet och Spätten. Militie-boställe. (Böen.)
1/4 Klypan. Militie-boställe.
1/2 Stommen. D:o. (Stommen.)
1 qvarn under Sjöbotten.
Fällebo 1 utjord —
D:o 1 d:o — under pastors stom Hönseberg.

Förra kronoparken *Kroppefjäll* inom denna socken blef. enligt kongl. brefvet till kammarkollegium den 23 April 1833. skattlagd 1834 till 5/32 hemmantal med 1 1/2 lisp. smör i jordeboksränta samt särskild hemmantalsränta. Derigenom skulle 1/4 Bollungen upphöjas till 5/16. Buxåsen till 5/32, Paradiset till 5/32 och Sjöbotten till 5/32. hvilka hemman blefvo egare af Kroppefjäll. Kronan egde här 1 sågeström 1570. men hvar den var belägen och när den mistades är mig obekant.

1) Benämnes *Katteberg;* 2) *Sallebynäs;* 3) *Pardis.*

Från detta pastorat härstamma:

Rosengrip. Elias. Från gemen soldat tjente han sig upp till major och öfverstelöjtnant. Adlad 1719. Hette förut Rosell. Död 1740 barnlös. Var son af en trumpetare Torkel Rosell från Röshult.

Nordenborg, Johan Henrik. Major vid Östgöta kavalleri. Adlad 1726. Dog barnlös 1739. Var son af prosten härstädes Per Nordberg. Hans broder Erik blef pastor i Gilberga. död 1731. Såsom krigsprest blef han fången vid Pultava 1709 och qvarhölls 13 år i Siberien.

Lang. Jakob. Löjtnants-son fran Björserud. Blef prost i Gilberga. Död 1691. Sönerna adlade 1727 von Lang.

Haqvini, Brynolf, kontraktsprost öfver hela Dal. Olof. pastor i Tösse.

Lars, pastor i By, alla 3 bröder och söner af kyrkoherden i Frendefors, prosten öfver Dal Haqvinus Nicolai, voro alla 3 närvarande vid Upsala möte 1593. Den 4:de brodren, Nicolaus, som dog 1567, var kyrkoherde i Frendefors.

Cleverus, Lars, förste teol. lektor i Skara, död 1686, var bondeson från Kläfverud.

Rolander, Anders, död 1762 såsom pastor i Brunskog, var bondeson från hemmanet Rölanda.

Ekelund, Petter. Teol. doktor, prost härstädes. Ledamot af Wasaorden. Död 1818. Utmärkt andelig talare. Skald. Prisbelönt af Svenska akademien. Son af prosten i Frendefors Petter Ekelund.

Waldenström, Johan Gustaf. Teol. doktor, prost i Nor. Filolog. Död 1841. Dess broder Erik Magnus Waldenström, född 1795, provincialläkare i Luleå. Söner af pastors-adjunkten And. Waldenström.

Brelin, Petter. Prost i Gilberga. Född 1781 i Bretvet af bondeföräldrar.

Stenberg, Herlog. Kongl. hofpredikant, prost i Bolstad, död 1842. Son af professorn, teol. doktorn, prosten härstädes Joh. Gust. Stenberg.

Ekstedt, Erik Johan. Född 1795. Kyrkoherde i Högsäter, vice kontrakts-prost. Son af pastorats-adjunkten härstädes Er. Kristian Ekstedt.

Grund, Gustaf Eberhard, utnämnd kyrkoherde i Ferglanda. Född i Ryrs socken 1798. Fadren kronolänsman.

NORDALS HÄRAD

År

1600

Gränsar i söder till Sundal, i vester till Walbo och Wedbo, i norr till Wedbo och Tössbo, i öster till Wenern. Häradets qvadrat-innehåll 3,532 mil. Deraf upptaga sjöar och kärn 0.396. Skrefs *Norddalr* år 1100, *Nordal* 1287. Östra och södra delen är jemn och ganska bördig, vestra och norra bergig och har skog till husbehof samt afsalu. Den slätta trakten lider af skogsbrist. Häradet utgöres af ett pastorat, Ör, som tillika är ett länsmans-disrikt.

ÖR,

regalt pastorat af 1:sta klassen, har 6 socknar: Ör, Gunnarsnäs, Dalskog, Skållerud, Holm, Jern.

I. *Ör.* Skrefs *Øør* 1380. Ytans vidd utgör 1,005 qv.-mil. Deruti inbegripes Örssjön, en del af Kappebo-sjön, en mindre del af sjön Kålungen, jemte 25 små kärn, tillsammans innehållande 0.068 qv.-mil. Största längden utgör litet öfver 1¼, största bredden något öfver 1 mil. Örsån, som afleder vattnet ur Kappebosjön till Örssjön och vidare derifrån till Dalbergså, rinner genom socknen från nordvest till sydost. Vidare Kålån utur Kålungen söder ut till Örsån i gränsen mot Erikstads socken. Vestra socknedelen, omkring halfva församlingens vidd, är ganska bergig och kallas Fjället. Östra hälften deremot temligen jemn och väl uppodlad, följaktligen nästan utan skog, som måste köpas från den vestra trakten. En del af socknen i söder kallas Katte-

bergsräppen. 2:ne indelade vägar korsa hvarandra straxt söder om kyrkan. Denna är af sten. Saknar torn och sakristia. Har en utmärkt vacker och dyrbar mässhake af rödt sammet med guld, gifven af högstsalig konung Carl XIV Johan 1825. Från kyrkan till Wenersborg 3½, till Åmål 5½ mil.

Socknens hemman.

Skatte.

1 Annolfsbol. (Andersboll. I Erikstad.)
1 Assarebyn. (Asserbyn. I Erikstad.)
1 Backen. (Bachen.)
¼ Barrud.
1 Berg eller Kattleberg. (Bergh.)
1 Berga, Assarebyns. (Bergh?)
½ D:o, Ingevalls.
⅛ Blixerud.
¼ Bodane.
¼ Bustebol.
¼ Bön.
1 Ed. (Edh.)
⅛ Edstorp.
1 Eriksbyn. (Ericzbyen. I Gunnarsnäs.)
1/16 Falalunnane.
1 Forsebol. (Fforssaboll.)
1 Frestersbyn. (Ffrestesbyen.)
1 Gatan. (Gatten.)
1 Grösäter. (Grödssetter.)
1 Gundlebol. (Gundleboll.)
1 Gundvarebyn. (Gundarbyen.)
1 Hagen. (Haffuen.)
⅛ Hedebyn.
1 Hjertungen. (Hiarton.)
1 Hult. (Holth.)
1 Högen. (Högen, i Erikstad.)
1 Högsbyn. (Höxbyen.)
½ Korpetorp.
1 Kroken norre. (Krogen.)
1 D:o södre. (D:o.)
½ Kyrkebol. (Kirckaboll.) 1)
1 Kålungen. (Collongen.) 2)
⅛ Kårrud.
¼ Lackebyn.
1 Linde. (Lindtth.) 3)
¼ Långerud.
1 Makeberg. (Magebergh. I Erikstad.)
⅛ Måsebol.
⅛ Näset.
1 Rud. (Rudh.)
¼ D:o lilla.
⅛ Skallsbyn.
1 Sköttevatten. (Skydevatten.)
¼ Stränge.
½ Svalungebyn.
1 Sveklingebyn. (Ssvechlingabyen.)
⅛ Tonsberg.
1 Torp. (Ttorpp.)
⅜ Tyskerud.
1 Wrångebäck.
½ Åker.

1 Åsen. (Assen.)
1 Åsmule. (Ossmulla.)
¼ Öjerud. (Örudh.)
1 Örnäs södre.
¼ Örsberg.
Annolfsbols qvarn.
Assarebyns d:o.
Böns d:o.
Eds d:o.
Forsebols d:o och 1 såg.
Gundvarebyns d:o d:o.
Kroken norres 1 qvarn.
Lindes d:o.
Åsens d:o.
Åsmule d:o och 1 såg.
Örnäs södre 1 qvarn.
Apelbol, tomt under Linde.
Darkerud d:o under Åsen.
Fällebacka d:o under Åsmule.
Rörnäs d:o under Högsbyn.
Östergården d:o under S. Kroken.
Kärra 1 äng under Eriksbyn.

Krono.

⅝ Berg södre. Häradsskrifvare-boställe.
⅜ Halfvardsbyn. (Halvordsbyn. I Erikstad.) Militie-boställe.
1 Hällan. (Hellena.) Pastors-stom.
3/16 Tobräckan. Militie-boställe
1/16 Tåstebyn. Underlagdt Tobräckan.
½ Örsberg norre. (Bergh?) Komministers-boställe.
1 Örs prestgård. Pastors-boställe.
Örnäs norre 1 qvarn.
Backen. 1 utjord under Halfvardsbyn.
Åsane 1 d:o under Hällan.

Frälse.

1 Torbjörbyn.
⅛ Tåstebyn.
¼ Ynglingebol.
1 Örebacka. (Örabacken.) 4)
½ Örnäs norre.

Säteri.

1 Gullesbyn. (Gulisbyen.) 5)
1 Säter. (Ssetter.) 6)

Rå och Rör.

¼ Qvarnen.
¼ Skogen.

1) Vid detta hemman var *Mustasäters* kapell beläget, om hvilket all folksägen alldeles försvunnit. Det fanns dock ännu qvar i Gustaf Wasas tid, men blef då öde. Om detsamma är redan i 1:sta delen, sid. 101, något anfördt. liksom flerestädes. Af konung Johan III tillbytte sig Erik Stake detta hemman 1592.

2) Uti Diplomatarium Norvegicum 1847 I. sid. 144, är aftryckt följande original-pergamentsbref, som förvaras i Norrska riks-arkivet: "Thæt se allom godhom mannom viterlikit swa them som æfter coma som them som nu æræ at vi Knut Alguzson riddare. Jæppe Paetaersson. Andres i Byrstadha prouast. Hæmming j *Øø*r. Haquon i Grimstadha. Jæcop i Frændæfors. kirkio praestae. Anund Sighneson. Thorgriim j Frøstensbynom. Redhar j Brunena. Stenar j Markene. Olaf Stenuarson. ok Thorgeer skak. nær varom. hørdom ok saghom a thingene j Holm j Nordhdalshærædh aret æfter guz byrdh thusanda arom thry hundradha ok attatighi arom a sancte Margarete dagh at Thorgriim fughel galt hedherlikom manne ok ærlikom Jon Martensson sit goz Asnabyn j Holm sokn. ok Kolanger i *Øø*r sokn j Nordhdalshærædh mædh allom them lunnom som thær til liggia ok lighat haua af al(der utt)an gardhz ok jnnan. j vato ok thørre. engo vndan takno fore the twa hinghista som han .... af fornæmda Jon Martensson heem til Thorsteen kunung. ok fore annor brut som han lag ...... fældær var. han siæluær kændis. ok alt Dal viterlikit aer. Laet tha thaen fornaemde Thorgriim fughel Thord j Rudho laghlika fast fara mædh skaft ok skæl thæt fornæmda goz fra sik ok siina arua. under Jon Martensson ok hans arua til æuærdhelika ægho. ok siaelf Thorgriim hiølt a farningene. ok hans brodher Skælduluer. ok vii alle fornæmde allo hæradheno næruarande. Til meer stadhfæstelsse ok vitnesbyrdh hængiom vi fornæmde vaar jnsighle fore thætta bref som scriuat var a sama stadh ok dagh. are ok tima som før ær sacht." (1380 den 20 Juli.)

3) Den ena hälften af hemmanet kallas *Apelbol.*

4) Lemnades i morgongåfva af väpnaren Sven Jonsson till Dingelvik den 6 Okt. 1449. Se N:o 8 vid Grinstad.

5) Egdes 1563 af Kristoffer Torstensson till Ullstorp och Bryggom. 1664 af Carl Pauli, assessor i Göta hofrätt. 1681 af Göran Pauli. 1683 af general-rumormästaren Jesper Wising Reuterhjelm och hans

fru Anna Kristina Pauli. 1716 af Åke Soop. 1736 af majoren Carl Gust. Frölich. 1767 af hofsekreteraren Ol. Brunn. 1794 af kaptenen och ridd. von Wolcker. 1810 af löjtnanten Jakob Kafle. 1824 af assessorn E. Odhelius. 1850 af löjtnanten Ture Odhelius.

6) Egdes 1563 af fru Karinna på Dingelvik. 1584 af Brun Göransson. 1603 af Peder Kafle till Nygård. 1626 af Göran Kafle till Nygård. 1681 af fru Elsa Roos. 1683 af ryttmästaren friherre Georg Joh. Taube. 1736 af öfverstelöjtnantskan Magdalena Soop. 1767 af majorskan Tesslow eller Simmingskiöld. 1775 af fröken Lisa Tesslow. På 1780-talet och intill den 27 April 1823 af patron Matts Rudén. Derefter af hans svärson, assessorn E. Odhelius. Sedan af hans arfvingar, hvilka 1850 försålde hemmanet till kronofogden G. Forsell, som derpå utsålde flera mindre lotter af egendomen. Något lärer ännu återstå att afyttra.

II. *Gunnarsnäs.* Skrefs fordom *Gunderssnes*, *Gunderås*, *Gunnisness.* Är näst Jern den minsta socknen här i orten. Innehåller fast land 0,210 qv.-mil, och delar af sjöarne Kålungen samt Näsöl jemte 7 små kärn vester i fjället upptaga 0,032 qv.-mil, således summa 0,242. Längden från norr till söder ¾, bredden något öfver ½ mil. Indelade vägar från Skållerud, Holm, Ör och Dalskog socknar leda härigenom. Kyrkan af sten är utan både torn och sakristia.

From stiftelse: 1827 den 17 Juni anslog krigsrådet Daniel Fryxell och hans fru Margareta Langensköld deras gemensamma egendom till välgörenhet. Bifogade dertill reglementariska föreskrifter den 25 Jan. 1832, hvarefter enkefrun, med den rätt henne tillkom, utgaf nytt förordnande den 20 Jan. 1840, bevakadt vid Nordals häradsrätt den 4 Juli samma år, hvilket är af följande hufvudsakliga innehåll:

1:o. Efter min död skall en direktion, som utgöres af landshöfdingen öfver Elfsborgs län, domhafvanden och kronofogden i Nordals härad, kyrkoherden i Örs pastorat, dessutom 3:ne i orten boende, besutne ståndspersoner och 2:ne hemmansegande bönder samt en af mig utsedd kamererare, öfvertaga all min qvarlemnade egendom, så väl i löst som fast, af hvad namn och beskaffenhet den vara må, för att densamma vårda och ansvara, på sätt här föreskrifves.

2:o. Sedan min lösa egendom, med undantag af nödiga inventarier

för egendomarnes skötande, samt af mig särskildt disponeradt, blifvit genom direktionens försorg realiseradt i penningar, och beloppet derföre behörigen placeradt, skall årliga behållna afkastningen, så väl deraf, som af mina fasta egendomar, användas till förmån för olyckliga behöfvande af hvilken folkklass som helst, dock så, att minst tre fjerdedelar af det hela utdelas till blygsamt fattige (pauvres honteux) och resten till stipendier åt behöfvande studerande ynglingar, som här nedan omnämnes, alla dock inom de samhällen, der min mans verkningskrets egenteligen varit och der han bemötts med mesta vänskapen, nämligen Wermlands och Elfsborgs län samt företrädesvis Dals land, men ej annorstädes.

Derefter innehåller gåfvobrefvet åtskilliga enskilda anslag och slutligen uti 5 kapitel reglementariska föreskrifter. Af dessa inhemtas:

a) Att direktionen till resekostnader m. m. erhåller årligen 150 r:dr silfverspecie.

b) Att kamereraren, som skall bo på Ekholmen fritt, får i årlig lön 225 r:dr silfverspecie.

c) Att 600 r:dr silfverspecie skola utdelas i pensioner åt pauvres honteux. Dessa indelas i 6 klasser sålunda:

3	pensioner	i	1:sta	klassen	à	30	silfverspecie	90.
6	d:o	i	2:dra	d:o	à	25	d:o	150.
6	d:o	i	3:dje	d:o	à	20	d:o	120.
6	d:o	i	4:de	d:o	à	15	d:o	90.
9	d:o	i	5:te	d:o	à	10	d:o	90.
12	d:o	i	6:te	d:o	à	5	d:o	60.
42.							Summa	600.

Inom dessa 6 klasser eger direktionen icke allenast omflytta de pensionerade, när omständigheterna dertill föranleda, utan att äfven alldeles fråntaga pensionen den innehafvare, som antingen icke behöfver den, eller illa använder den, eller genom ett osedligt lefnadssätt den vanhelgar. Hälften af pensionsrummen bestämmes för militärers och hälften för civile personers enkor och döttrar.

Till stipendier anordnas:

a) 37½ r:dr silfverspecie att utgå i 2:ne år åt en skicklig, mindre bemedlad officer, född inom Elfsborgs län, Dal eller Wermland, som

ämnar genomgå kursen vid det å Marieberg inrättade läroverk för artilleri-officerare.

b) 25 r:dr silfverspecie att utgå i 3:ne år åt en skicklig, för goda seder vitsordad, student af Wermlands nation vid Upsala akademi, hvilket stipendium af konsistorium på öfligt sätt utnämnes. Skulle någon af min salige mans syskonbarn, och dernäst deras afkomlingar i rätt nedstigande led, samt slutligen andre afkomlingar af Fryxellska stammen, sig såsom stipendiesökande anmäla, skola desse, så vidt de eljest gjort sig kände för flit i studier och goda seder, ega företräde till erhållande af detta stipendium framför andra.

c) Till Carlstads skola anslås 12 mindre stipendier: 1 årligen à 10 r:dr silfverspecie, 1 d:o à 5 r:dr silfverspecie och 10 d:o à 2 r:dr silfverspecie.

Dessa stipendier skola efter slutad examen, hälften hvarje termin, utdelas såsom uppmuntran åt flitige, välartade och i torftiga vilkor stadde ynglingar, utan afseende på slägt och stånd. Utdelningen sker efter ephori och herrar lärares bepröfvande.

Till bildande af en grundfond för inrättande i framtiden af en för Gunnarsnäs och Holms socknar gemensam Lancasterskola, bestämmes ett belopp af 25 silfverspecier årligen. Dessa göras räntebärande intill dess skolan kan varda organiserad. Skall kallas Daniel Fryxells skola.

En gåfva af 3 r:dr silfverspecie tillfaller årligen Högsäters kyrka, för den åt Daniel Fryxell och hans slägt der upplåtna grafplats.

Dessutom lemnas årligen till pastor i Ör 6 r:dr silfver specie och till pastor i Högsäter 5 r:dr silfverspecie, att hvarje år utdelas, en specie till en fattig inom hvardera af dessa pastoraters ellofva socknar, efter pastors bepröfvande.

Utom dessa till välgörande ändamål stadgade anslag, skall direktionen ega rättighet, vid särskilda olyckliga och ömmande händelser, att meddela sådana understöd, som kunna pröfvas tjenliga.

Minnesstenen vid Westerråda, som upprestes 1820, med Carl Johans och Oscars namnskiffer m. m., skall hvart 5:te år renoveras och platsen hållas städad samt planteringen utmed vägen vidmakthållas.

Denna välgörenhets-anstalt bär namn af *Fryxell-Langenskölska Stiftelsen*. Till densamma höra följande fastigheter och frälseräntor: i Gunnarsnäs socken: säterierna 1 *Ekholmen* och 1 *Kyrkebyn*, rå och rörs-

hemmanen $1/4$ *Björsäter*, $1/4$ *Bräckan*, $1/4$ *Lindstorp*, med 7 underlydande jordtorp; i Holms socken: säteriet *Westerråda*, rå och rörs-hemmanen $1/8$ *Låghult*, afhyst, $1/8$ *Rösan*, frälsehemmanet $1/4$ *Låkungerud*, tillhopa $4 1/4$ hemman, samt 4 par fotqvarnar i Ingriby ström, Holms socken, hvilka gå endast vår och höst; frälseräntor af följande: i Skaraborgs län, Malma socken: $3/4$ *Askjum* skattegården, $29/48$ *Suggegården*, $3/4$ *Gäddegården*, $1/2$ *torpet Askjum*, $1/4$ *Aplebacken*, 1 *Hörryda;* Sparlösa socken: $1/4$ *Ulfstorp Qvistegården;* Legnums socken: $1/2$ *Stora Holmen*, $1/4$ *Lilla Holmen*, $1/2$ *Laggaregården;* Hyringa socken: $1/4$ *Lekunga Mårten Persgården*, $1/2$ *Prästorp;* Flakebergs socken: $1/2$ *Flakeberg frälsegården*, $1/4$ *Kusketomten Olunda;* Ås socken: $1/4$ *Åsen Måns Carlsgården.* I Wermlands län, Grums socken: 1 *Åshammar öfre;* Carlstads socken: $1/2$ *Edsgatan.* På Dal, Bolstad socken: 1 *Lefors*, $1/4$ *Bakerud;* Grinstad socken: $1/2$ *Krynebol;* Erikstad socken: $1 1/4$ *Björnebol;* Ferglanda socken: 1 *Stigen vestre;* Rölanda socken: 1 *Åsen*, $3/4$ *Rostorp*, $1/4$ *Ulldaln*, 1 *Bruneberg*, 1 *Dalen*, 1 *Tveten*, $1/2$ *Roth;* Jerns socken: $1/4$ *Raglebråna;* Nössemarks socken: $1/2$ *Sämb*, $1/2$ *Strand stora*, $1/4$ *Strand lilla;* Ödskölds socken: $1/4$ *Hängesten.*

Efter 1848 års bokslut utgjorde nettobehållningen af ofvannämnda fastigheter, frälseräntor, qvarnar jemte utlånta kapitaler 6.838 r:dr 44 sk. riksgäldsmynt, enligt uppgift, benäget lemnad af kamreraren J. M. Wittrock. År 1850 utgjorde samma behållning 5.272 r:dr 43 sk. r:gs, enligt Post- och Inrikes Tidn. N:o 82 1851.

Daniel Fryxell, äldste sonen samt tionde barnet af prosten i Högsäter Jöns Fryxell och Ulrika Ullholm, föddes i Högsäter den 30 Mars 1776. Blef underofficer vid Westgöta Dals regemente 1795. Fändrik vid Kalmar regemente 1796. Löjtnant vid Skaraborgs regemente 1800; vid Bohusläns regemente 1806. Tog afsked ur krigstjensten med kaptens namn 1811. Erhöll krigsråds namn, heder och värdighet 1820. Bodde 1822 och 1824 i Stockholm, sedan på Westerråda i Holms socken, och sist på Ekholmen i Gunnarsnäs, der han afled d.14 Febr. 1837. Gift i Stockholm 1821 med enkefru Margareta Toll, född Langensköld. Hon föddes i Finland samma år och dag som Fryxell. Hennes föräldrar voro majoren, riddaren Henrik Langensköld och Ottiliana Charlotta Ladau. Gift 1794 med kapten Wentsel Ludvig Toll. Öfverflyttade 1811 till Stockholm, der Toll dog 1817. Afled på Ekholmen

den 27 April 1840, barnlös i båda äktenskapen. Enligt förordnande blefvo båda makarne jordade i Högsäters kyrkogård, der en grafvård af Kolmårds-marmor utvisar deras hvilorum. Genom ofvan intagna stiftelse hafva de förvarat ett hedrande, varaktigt och för många dyrbart minne. Testamentet är fullständigt aftryckt i Carlstads Stiftstidningar 1842, N:ris 6, 7.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Backa. (Backan.)	¼	Lindstorp.
¼	Berg.	1	Låttsbyn. (Lofftzbyen.)
1	Bäckebol norre. (Beckaboll.)	⅛	Sandlycke.
1	D:o södre. (D:o.)	½	Sandviken.
⅛	Hjulsängen.	½	Sällesäter.
⅛	Honerud.	1	Östevatten. (Östenvatn.)
1	Hunnebyn. (Hunabyn.)		Gisslebyn 1 tomt under Hällan.
1	Hällan. (Hellena.)		

Krono.

1 utjord under Sällesäter.

Frälse.

⅛	Rinneboda med Smedsbol.	¼	Svärkelsbyn.
½	Rinnen.		Höljan 1 qvarn under Ekholmen.
¼	Skogsbol.		

Säteri.

1	Ekholmen. (Stommen.) 1)	1	Kyrkebyn eller Stakelund. (Kirckabyen.) 2)

Rå och Rör.

¼	Björsäter.	¼	Lindstorp vestre.
¼	Bräckan.		

1) Såsom namnet *Stommen* utvisar, var detta hemman, då kyrka här först anlades under katolska tiden, inköpt af församlingen, enligt kyrkobalken i Westgötalagen, samt förblef pastors stomhemman intill

1547. då det utan någon ersättning till socknen henne fråntogs af Gustaf Wasa och upphörde med detsamma att vara *andeligt* frälse. År 1577 var det redan *verldsligt* frälse och Olof Stake den äldres sätesgård. Troligen var det flera år förut i Stake-ätten, i hvilken slägt Ekholmen, Kykebyn, Rinnen och Björsäter länge förblefvo. Gustaf Stake var egare 1645. Egdes 1681 af fru Malin Stakes arfvingar. Hon var enka efter kapten Olof Forbes. 1686 egdes Ekholmen af fruarne Hamfrid och Elsa Stake, den förra gift med Bengt Claesson Hårdh, den sednare med Johan Pleningsköld. 1716 egdes hemmanet af Carl Belfrage, Harald Belfrage och Elsa Stake; 1734 af kapten Hjertas enka; 1775 af Carl Hjerta; 1794 af fändrik Hjerta. Sedermera blef patron And. Utterholm egare, äfvensom 1796 af Kyrkebyn m. fl. hemman. Efter hans död tillföllo säterierna med underlydande hans stjufson, patron Leonard von Wolcker, och inköptes år 1833 af krigsrådet Dan. Fryxell.

2) Hade länge samma egare som Ekholmen. 1790 såldes hemmanet af Harald Hjerta till hans systerson kapten Daniel Svinhufvud, som åter afyttrade det 1796 till patron A. Utterholm.

III. *Dalskog.* Skrefs i äldre tider *Dalskoff.* Dess ytinnehåll är 0,923 qv.-mil. Deruti äro inbegripna delar af sjöarne Erven, Näsöl, Gälsjön, Örjen, Marsjön, Kappebosjön, tillika med minst 32 små kärn, hvilka gemensamt utgöra 0,106 qv.-mil. Hela socknen ligger ofvanpå den östra bergkedjan och har både grund och lös, svag jord. En indelad väg går genom södra delen från Gunnarsnäs till Wedbo härad. Backarne på Gunnarsnäs-sidan kallas Homejorna. Den fordna rika skogstillgången är ansenligt förminskad. Socknens största längd är 1½, största bredd ej fullt ¾ mil. Ingen å, men flera vattenrika bäckar. Under min tjenstetid härstädes utarbetade jag en liten ekonomisk beskrifning öfver denna socken, tryckt i Carlstad 1814, hvilken detta läns hushållnings-sällskap 1815 utdelade till alla pastorat i länet, i afsigt att exemplet skulle efterföljas. Kyrkan med sakristia af trä nybyggdes 1747.

Fromma stiftelser: 1:o af krigsrådinnan Marg. Fryxell, född Langensköld, på Ekholm den 31 Maj 1839, som då utfärdade gåfvobref af följande innehåll:

"Mitt egande ett fjerdedels mantal efter helt räknadt uti kronoskattehemmanet *Högebo*, beläget i Nordals härad och Dalskogs socken af Elfsborgs län, bortgifver jag härigenom till herr komministern Nils Ahlin och dess fru Anna Kajsa Ahlin, född Bergenhem, med hus och jord, som det nu befinnes, att i båda deras lifstid få begagna, bo och besitta samt disponera som annan deras välfångna egendom, hvarvid tillträdet å densamma beräknas från den 25 Mars detta år, men efter båda deras död, är likaledes min öfvertänkta och bestämda vilja, att förutnämnde ¼ mantal Högebo tillfaller komministers-bostället *Blekan* i Dalskogs socken af Örs pastorat för everdeliga tider, att af man efter man af vördige presterskapet, som bostället Blekan innehafver, få begagna, under lika vilkor i afseende på dess underhållande och skötande, som i lag och stadgar föreskrifves för sådana boställen; dock får jag härvid tillägga:

Att den på Högebo befintliga ståndskog (så väl af herr komminister Ahlin som dess fru, jemte då det tillfaller Blekan som tillökt boställe) endast får begagnas till gärdsle och vedbrand, men för öfrigt undantager jag densamma till fri disposition för hygge efter min anordning för mine öfrige inom Nordals härad egande hemman och säterier efter befogenhet, att *(och?)* intill dess af mig annorlunda förordnadt varder.

Och som bostället Blekan troligen kommer att blifva bostaden för komministrarne i Dalskog, så stannar af sådan anledning herr komministern Ahlin och dess frus efterlefvande arfvingar eller rätts innehafvare ej i någon husrötebrist för Högebo, äfvensom ej i något ansvar för bristande hägnadsskyldigheter: och i den händelse Ahlin och dess fru skulle finna sig föranlåtne på Högebo bygga några nya åbyggnader, skall dess arfvingar eller rätts innehafvare efter båda dessas död ega rättighet sådana borttaga och från hemmanet afföra såsom annan deras egande egendom."

Denna egendom afkastar i arrende årligen omkring 100 r:dr banko.

2:o Af bonden Johan Larsson i Källhult den 2 Jan. 1847, hvilken gjorde följande testamente:

"§ 1. Som jag genom arbete och sparsamhet kunnat förvärfva mig ett tolftedels mantal efter helt räknadt i halfva kronoskattehemmanet Källhult, vill jag använda den på följande sätt.

§ 2. Mitt äktenskap med Maria Eriksdotter är ej välsignadt med bröstarfvingar. Således är min yttersta vilja, att min hustru vid mitt frånfälle skall tillträda den egendomslott, som är nämnd i § 1, och åtnjuta besittningsrätt deraf i sin lifstid. Sedermera skall nämnde $^1/_{12}$ i Källhult tillfalla Dalskogs socken såsom bidrag till ett adjunktsboställe, eller i annat fall såsom boställe åt en skollärare inom församlingen.

§ 3. Skulle min ofvannämnda hustru Maria Eriksdotter, eller dess målsman, efter min död på något sätt vanvårda egendomen i brukning, hägnader eller hus, så ega Dalskogs socknemän att bortarrendera densamma till annan person, då arrendet likväl skall tillfalla Maria Eriksdotter, med förutsättning att socknemännen ega att om arrendesumman taga vård, om egarinnan ej sjelf kan sköta henne, dock skall hon deraf hafva sin bergning.

§ 4. Den nya byggningen, som är uppsatt på min egendomslott, åligger min hustru att iståndsätta inom ett år efter min dödsdag.

§ 5. Vårt gemensamma lösbo eger min hustru att efter min död för egen del behålla.

§ 6. Donationen af min egendom ega Dalskogs socknemän att på vederbörlig ort fastställa, och skall min fastighet ej förskingras, utan qvarstå till det ändamål, som testamentet innehåller."

Johan Larsson hade inköpt denna egendom den 11 Febr. 1843 för 1,666 r:dr 32 sk. riksgäldsmynt.

Båda dessa gåfvobref äro vid Nordals häradsrätt behörigen lagfarna.

Socknens hemman upptogos 1541 i Gunnarsnäs socken.

Skatte.

¼	Bergane.	½	Hedan. (Hiiden.)
½	Båsane norre.	½	Högebo.
⅛	D:o södre med Landsbol.	1	Kappebo med Famshed. (Kappebodh.)
¼	Dansbo.	½	Kopparebol.
¼	Flathult.	¼	Korsgården.
¼	Funnebo.	½	Källhult. (Kielolth.)
½	Grönhult.	½	Kärr. (Kier.)
½	Gunnesbyn.	¼	Lapperud.
1	Hallorsbyn. (Halvordsbyen.)		

½ Lunnebo.
⅛ Myrehvarf.
¼ Prestbol.
⅛ Ränsliden.
1 Tegen. (Ttegen.)
⅛ Tonebyn.
1 Trollungebyn. (Trollungabyen.)
¼ Tångebo. (Tungebo.)
½ Tångebyn.
1 Årbol. (Åraboll.)
¼ Öjerud.
Skårsdaln 1 tomt.
Öfse 1 d:o under Trollungebyn.
Hallorsbyn 1 qvarn.

Krono.

¼ Blekan. (Bleckith.) Komministers-boställe. 1)
Kyrkebol 1 utjord under Bergane.

Frälse.

¼ Håbålsbyn.

Följande hemman i Bäcke socken, under namnet *Wedboräppen*, höra till Dalskogs socken i kyrkligt hänseende: ⅛ Famshed, 1 Halängen, ⅛ Kläppesnäs, ⅛ Kronoberg, ¼ Kälsviken, ½ Liane, ⅛ Skärliane, 1 Teåker.

1) Blekan var kyrkohemman, då gården, utan ersättning till församlingen, indrogs till kronan 1547. Räntade då till kyrkan 1 pund, det är 24 marker, smör, lika mycket till presten jemte dagsverken. Efter flera ansökningar om boställen för komministrar och flera löften af konung Carl XI att sådana anslå, blef omsider Blekan dertill lemnadt genom följande konung Carl XII:s bref till landshöfdingen: ”Wi se utur eder skrifvelse den 15 hujus hurusom kapellanerne i Örs gäll på Dal, Jonas Bjur och Johannes Austrin, likmätigt vår på sistlidne riksdag för samtelige presterskapet utfärdade nådiga resolution, underdånigst anhålla att blifva försedde med boställen, föreslåendes J dertill för den ena Norre Örsberg ½ i Nordals härad och Ör socken samt för den andra Blekan ¼ och Öjerud ¼ i Dalskog socken; och som vi till bemälte förslag vele hafva samtyckt, dock så, att den sednare allenast undfår Blekan ¼, efter som han intet mer än en lägenhet kan bebo, hvilket är det förnämsta ändamålet med kapellansbolens upplåtande, så hafven J ofvanbemälde kapellaner uti berörde lägenheter att immittera. Stockholm den 21 Mars 1698.” Blekan är måhända det sämsta prestbostället i stiftet. Innehåller 6 tunnland åker, 222 tunnland

så kallad äng. beteshag och skog. allt sämre mo-sand, starkt blandad med klappersten och landsvägsgrus. sådant hvarpå ljung bäst trifves.

IV. *Skållerud.* Kallades *Skulderid*, *Skollaridh*, *Skellere* i äldre tider. Vidden 0.640 qv.-mil. Deraf upptaga Svanfjorden, Hjerterudssunden med dess vikar. delar af Erven. Aklangen, Näsöl, Näre samt 12 större och mindre kärn 0,161 qv.-mil. Är belägen på den utgrening af östra stora bergkedjan. som har namnet *Köpmannefjäll*, och är en af vatten starkt genombruten bergsbygd. Der utfaller äfven i Wenern vid *Köpmannebro* landskapets största vattendrag. Största längden och bredden 1 mil. En indelad väg från Upperud till Gunnarsnäs och Holms socknar. Ny väg anlagd till Tissleskogs socken, en annan påbörjad till Köpmannebro, en likaledes till Ånimskogs socken och en är tillämnad till Dalskogs socken, hvarom redan är nämndt i 1:sta delen. Kyrkan. med ett vackert läge vid sjön Näre, är byggd af trä. likasom dess torn. På begrafningsplatsen stod tills för tre år sedan ett af sten uppfördt skiffertäckt grafkor. som brukspatronen And. Utterholm anlagt för sig och de sina, hvilket numera är nedrifvet. Han dog 1806, då dörren enligt förordnande igenmurades. Vid vestra kyrkogafveln är för några år sedan upprest en vacker obelisk af huggen sandsten från Kinnekulle öfver den graf, som innesluter bruksförvaltaren J. J. Hagstens hädangångna maka. Kyrkans altartafla af bildhuggeriarbete är från början skänkt af brukspatronen Paul Rokes och dess fru 1679. Predikstolen likaledes af Rokes och Adam Altensleben 1682, hvilka troligen äfven låtit måla apostlarne på läktarens bröstvärn samma år, ett arbete, utfördt af Erik Eriksson Gris. som öfverträffar de få kyrkomålningar, hvilka ännu återstå i denna landsort. Riksrådet grefve Carl Didr. Ehrenpreus och lagmanskan Stedt, född Anna Maja Linroth. läto förbättra predikstolen 1759. Altarduken af rödt sidensarge med silfverfransar skänktes 1796 af nyssnämnde brukspatronen And. Utterholm; mässhake af svart sammet med silfver förärades 1826 af Upperuds bruks delegare.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Annolfsbyn.	(Andersbyen.)	1	Backen.	(Backen.)
1/4	Backeliane.		1	Bränna.	(Brenndenna.)

1 Eriksbyn. (Ericzbyen.)
1/4 Glyxhult.
1/4 Kroken.
1 Krökersrud med Korndaln, Liane stora och Korserud. (Krögsserudh.) 1)
1/8 Kållserud. 2)
1/8 Lifvarebo.
1/4 Mölnerud.
1 Ryr. (Ryrr.)

1/8 Snäcke.
1/8 Sundsrud.
1/4 Torgrinsbyn.
1/4 Östebo södre.
Mölnerud 1 qvarn.
Snäcke 2 d:o och 1 såg.
Backen lilla 1 utjord under Backen.
Hafrelyckan 1 tomt under Bränna.

Oskattlagde.

Upperud norre stångjernshamrar.
Håfre jernbruk. 3)
Säljedaln 1 qvarn.

Upperud norre 1 laxfiske.
Björkön 1 utjord.
Tjärkiln södre 1 d:o under Ransberg. 5)

Krono.

Malön 1 utjord under Säljedaln.

Frälse.

1/4 Amundserud.
1/2 Benebo. (Bennebo.)
1/4 Forsbo. 4)
1/8 Skalåsen. 4)
1/2 Stommen. (Stommen.)
1 Svankila med Gäddeståndet. (Ssvanskiilli.)

1/8 Säljedaln.
1 Upperud norre. (Opperudh.)
1 D:o södre. (D:o.)
1/2 Åsen. (Ossen.) 2) 3)
1/8 Östebo norre.
Forsbo 1 såg.
Tjärkiln 1 qvarn. 5)

Säteri.

1 Ransberg. (Raffnsbergh.) 5)

1) Uti Broocmanska jordeboken N:o 5 på kongl. biblioteket förekommer följande:

Lars Fleming 1571.

Uthy thz register ärhe forfatede och colligerede the iorda breff som Lars Fleming godz nu j våld och værio hafuer som æro hans kera

husfrues fru Birgitte Larsdotters arffue godz epter henes salighe fader Laress Turesson gudh sielen glädje hvilke godz äro en brodher deel emoth Göstaff Johansson såsom så bescrifuet bleff anno 1561 först uti vestergötlandh. Doch ärhe en part aff samma godz bådhe medh arff och skiffte marghaleds forvandlede, framffore gambla breffwen lydha effter fortidhens heffd. På Dal. — — — — — — — —

Itt annet pappersbref forsegledt utij en utskuren skrifft på then broder deel som her Ture iönsson arffvd uti for:na syskene skiffte fförst 1500

Krökelssrydh medh lijde 4 Lispund smör och xx laxa aff fiskid.

Itt pergam. breff at Gunna Nilsdotter haffer solt Enar Andresson halffuan Kåldalen och halfft Konnarudh everdel. ägho mz binede och biurnede och allom luttom och lunnandom 1418.

Itt papp. breff at Torkil skräddare vitnar at hans moderfader Annund Borgharsson och hans broder sven sålde jöns knutsson en tredhiedeel uti een gardh hether Lijdhe i Nordal i Skollarydz sochn 1500.

2) Itt perg. breff att enar i sun skifftat och vplåtid Her twre jönsson en gard hetr Asen i Skulderidz sochen i Nordalz hæradh medh en halff qværnström och thesse ödetompter Skalkgeråsen, Konderudh och Forssbol med en fiskegård och laxakarstidh under Asen med flere utjordar och gaff Her ture Jönsson Enar igen en gård heter Forssnäs räntar 4 Lisp. till ålders ägo 1509.

3) I förmodan att *Hafvitzfors* är detsamma som *Håfreström*, meddelas följande bref af konung Håkan Magnusson 1366, efter Peringskölds afskrift af originalet: "Alle men som thetta breff höra eller see sender Haquon medh Gudz nadi Noriges oc Sverikes konunger helsa medh gudi Wij kungørom thet allom mannom at vij for troskap och kerlek skuldh som vij oss formodhom aff hedherlikom manne oss elskelikum Lafrinds Biørnson tha hafuum vij giffuit oc unt hanum Hafvitzfors uppa Dal til everdtelik egha som han oss før haffthæ (hade) uplatit Førbiudhom vij harthelika vidher nadher hvariom manne then samma Lafrins ther uppa nakarlund hindra. Datum Baghæhus A.no D.ni MCCCLX sexto, quinta feria proxima post trinit.is."

Af Wadstena klosters jordebok, se bilagan, inhemtas, att klostret här egde strömmen i "Skollarids aa paa baadhin landh oc en qvarn oc halfft laxakaredh." 1563 egde fru Britta på Penningeby, Lars Flemings

fru, ett fiske här, som räntade 80 laxar. Hon egde äfven Åsen. (Handl:r i kammar-arkivet.)

4) Se ofvan N:o 2.

5) Tholuo Pætærsson gaf 1305 den 5 Jan. vissa summor till kyrkor och kloster och pantsatte derföre qvarnen vid tiærnækil och jorden der samt ransbiærg m. m. Brefvet på latin, gifvet på Läckö, är tryckt i Svenskt Diplomatarium, N:o 1452.

Ransberg tillhörde Stake-ätten samt egdes 1577 af Maur. Stakes enka, fru Anna på Berg. 1619 af Olof Stake till Ekholmen. 1647 af ryttmästaren Gust. Stake, enligt domboken s. å. 1681 kallas Ransberg gammal sätesgård och egdes då af öfverstelöjtnanten Anders v. Mentzer. 1743 af öfversten Jan v. Mentzer. 1761 af majoren v.Mentzer. 1777 af Upperuds bruksbolag. 1781 den 11 Dec. befriades C. H. Stedt att här hålla säteribyggning, hvilken deremot borde finnas vid Norra Upperud. Tillhör ännu bruksbolaget.

V. *Holm.* Kallades *Holm* äfven under medeltiden. Utgör 0,516 qv.-mil. Deraf upptages 0,028 af den lilla Götesjön och en del af Näre. Största längden något öfver 1¼, största bredden något öfver ½ mil. Nordöstra delen är bergig, såsom belägen på Köpmannefjäll. Det öfriga är slätt och nära utan skog. Vid Holms-å, hvilken afleder vattnet från Näre, är hamn i Wenern och lastplats. Ingriby-strömmen eller ån förenar Näsöl med Näre. En större bäck kommer söderifrån Erikstads och Jerns socknar och förenar sig med Holms-å. Utom stora landsvägen mellan Wenersborg och Åmål, som stryker längs igenom socknen, leder en indelad väg till Skållerud, en till Gunnarsnäs, en till Ör och två till Jerns socken. Nordost från kyrkan, omkring ⅛ mil, vid hemmanet Norre Östanå, var Östanå kapell i medeltiden beläget. Se 1:sta delen, sid. 101. Skrefs *Østæna* 1305, då Tholuo Pætærsson till presten och kyrkan testamenterade en mark, enligt N:o 1452 i Sv. Diplomatarium. I Holms kyrka utgaf Norske konungen Håkan Magnusson den 26 Nov. 1379 pardon för välborne Nisse Knutsson, enligt ett bref, efter originalet i riksarkivet, så lydande: "Vi Hakon m*et* Gudz naadh Noriges oc Sverikes konunger kungørom thet allom mannom thøm som thetta breeff see ella høra at wi haffuum fore gudz sculd oc fore donda manna bøn sculd vpgeffuit met vælborin man nissa

knwtzson all the brot som han haffuer moti os brotit til thenne dagh. for then sculd. at han er waar man oc waar thienare wordin meder so skelom at han gøre malseghandomen lika fore therra scada, oc vppa thet at han vore os thes yttermeir til thienesto, var thetta breff gort vider Holms kirkiu a dale, daghin nesta effter sancta katerina dagh Anno domini M°CCC°LXX° nono." Häraf synes, att Håkan ännu behöll titeln af Sveriges konung, ehuru han redan 8 år förut afsagt sig allt anspråk på Svenska kronan. Kyrkan är af sten, utan torn och sakristia. Vapenhuset lärer vara bygdt af Lindorm Stake. På dess yttre vägg är inmurad en sten med vapen under en krona och L. S. 1644. I koret en grafsten öfver Maurits Stakes fru Anna Jöransdotter af Bronäs, som afled på Berg den 29 Mars 1591. En annan öfver Lindorm Stake d. ä. En annan öfver Erik Mauritsson Stake till Nordkärr. död den 10 April 1624. ogift. enligt slägttaflan i riddarhuset, och hans broder Lindorm Stake till Berg, död 16.. äfven ogift, enligt samma slägttafla. Båda voro häradshöfdingar, men icke på Dal. På kyrkogården äro 2:ne murade grafkor. På det ena står B. I. D. 1671; på det andra L. E. S. 1694. Predikstolen skänktes 1742 af kapten Gust. Joh. Reuter till Berg och hans fru Hedvig Ridderscantz. Mässhaken är gifven af friherrinnan Charl. Ribbing, född von Scheding, 1775.

Socknens hemman.

Skatte.

¼ Brunshult lilla.
½ D:o stora.
¼ Elofskärr.
½ Flatgärde.
¼ Fogelbacka.
1 Gärdserud. (Gerdzruth.)
1 Härlogsbyn. (Herlecssbyen.)
⅛ Hökerud.
1 Ingribyn. (Ingriibyen.)
1 Kambol. (Kamboll.)
½ Källeberg.
¼ Låtsbyn. (Lofftsbyen.)
⅛ Läperud.
1 Mellerud. (Rode?)
½ Torpane. (Ttorpenn.)
¼ Täflingsbol.
¼ Täppan.
1 Töresbyn. (Ttörisbyen.)
1 Wäsby vestra med Amundebyns tomt. (Wesby.)
1 Wäsby östre. (D:o.)
1 Åsnebyn. (Osnabyen.) 1)
¼ Ängenäs lilla.

1 Östanå norre. (Östenåå.) 2)
Anolfsbyn och Torpane qvarn.
Ingribyns och Torgrinsbyns d:o.
Låtsbyns d:o.
Wedbjörbyns d:o.
Säteriet Bergs d:o.

Melleruds, Östevattens, Kålungens, Bustebols, Bergs, Lindstorps } 1 d:o.
D:o Nordkärrs d:o.

Krono.

¼	Skogsbol. Militie-boställe.		Dukekiln 1 utjord under Berg.

Frälse.

⅛	Bro.		¼	Låkungerud.	
¼	Erlandsrud.		1	Näs. (Nees.)	4)
¼	Gatan lilla.	3)	1	Sunnå. (Ssyndenåå.)	9)
⅛	Hafden.		1/6	Suggegatan.	
1	Holm. (Holm.)		¼	Söderbyn.	
¼	Holsungebyn.		1	Torp.	
¼	Hökeberg.	3)	⅛	Ängenäs stora.	
½	Källstorp.		¾	Östanå södre. (Östenåå.)	3)
¼	Kärra.		1	Österråda. (Rååde.)	

Säterier.

1	Berg.	5)	½	Solberg. (Ssolbergh.)	
1	Nordkärr. (Nordenkiier.)		1	Wedbjörbyn. (Weberbyen.	7)
		3) 6)	1	Westerråda. (Rååde.)	8)

Rå och rör.

¼	Backa lilla.		⅛	Låghult.	
¼	D:o stora.		⅛	Markustorp.	
⅛	Bröttorp.		⅛	Paberg.	
¼	Gutvik.	3)	⅛	Rösan.	
¼	Hassle. (Hassla.)		⅛	Sapphult.	
¼	Håbålsbyn.		⅛	Smedsbol.	3)
¼	Häljansnäs.		⅛	Snarstigen.	3)
⅛	Hökeliden.		¼	Sundsnäs.	
¼	**Linnerud.**				

1) Se vid Ör N:o 2.

2) Var stomhemman intill 1547. Enligt Gustaf Wasas s. å. den 8 Juni utgifna bref, skulle presterna få behålla sina stomhemman. Men af nedanstående bref upplyses, att denna stom 4 månader derefter var lagd under kronan samt bortbyttes, alldeles emot uttryckliga innehållet af Westerås recess. Så kort varaktighet och ringa värde hade denne konungs ord och försäkringar. Församlingen fick ingen ersättning. Originalbytesbrefvet i kongl. kammar-arkivets brefsamling, under N:o 112, lyder som följer: "Bekännes iag Mauritz Olsson till Berg, att effther Stormechtigiste högborne furste och Herre her Gustaff Sverigis Götis och Wendes &c. konung, min allernådigste herre haffver utaff synnerlige gunst och nåde unt och uplathet mig Ett kyrkiegodz på Dall, till ett behageligitt heffdebyte, benempd *Östenhåå* udi samme sockn och ränter Fyre pund smör, En t:a Malt och En t:a haffra, hvilket godz nu under Cronan lagdt är. Szå haffver jag her emott till wederlag ödmjukeliga uplatidt och öfverantwardet hans kong:e M:ätt En aff mine rätte arffwegodz, som ligger J Kijnda herede J Cleffva by och sockn, och ränter 4 pund Smör och 2 t:r Korn. Doch medt sådane skäll och förordt, atth när hans Kon:ge M:ätt eller hans Nådes Kon:ge M:ätz ärffwinger täckies ryggie och opseije samme häffdebyte dhå skall thz stå på både sijder fritt och öpett. Thess till ytermere visse trycker Jach mitt Signette för thette mitt breff, som giffvidt är J Stockholm 16 Novembr anno 1547." Sigillet är i behåll. Att detta för fogden Maurits Olsson Stake var ett behagligt byte, såsom han sjelf kallar det, är otvifvelaktigt, helst Östanå är beläget alldeles intill säteriet Berg.

3) Finnas upptagna i Wadstena klosters jordebok, såsom hörande till samma kloster. Se bilagan N:o 5.

Hit höra tvänne gåfvo- och bytesbref: Se 1:sta del. sid. 398, not. 18. 2:o "Alle men th*ett*e breff Seer eller høre lessze Bekennijs Jach Nijels foborg mz th*ett*e mijtt offne breff att jach haffu*er* gyort ytt gorde skijffte mz mij*n* ker*e* hustr*v*ss hamfrydt thvressdott*er* roodt och samtycke mz Erliig och renlijffuett frue frue karyne Erycksdott*er* abbatissa ij vastene klost*er* Skall h*en*ne haff*ue* en*n* gaar vdt aff megh szom lygg*er* ij vest*er*gyll*an*d y øttum ij vanghe geld ij Skonijngx h*er*rijtt So*m* rent*er* ııı p*un*d szmør ı p*un*d osthe mett alle Syne eyghedeller So*m* lijgh*et* haffu*er* aff ald*er* huijlch*et* bettre er haff*ue* ben*n* mijsthee

ffor en*n* gåår szom lyg*er* poo daall Som hyd*er* østhenåå Soo*m* rent*er* m p*und* szmør och vm *mark* szmør Ty aff hend*er* jach och mij*n* ker*e* hustrv och hendijss arffuijnghe for:de gåår øtum yndt tijll vastenssz klost*er* tijll euerdelijghe eyghe. vorde t*et* sszåå Som gud forbijudhe att for:de goor ku*nn*e gåå clost*er* ij ffraa mz noghe*n* rett Tha beplijct*er* jach meg och mij*n* hustrv och hennyss arffuijnghe yghe*n* att leggie yndhe*n* nesth VI veckvr vedt vor Crystelyghe troo hed*er* och ære Tyll ytth*er*mer*e* bevijssnijngh bed*er* jach Erliig och välbyrdijgz mandt tore bondhess yndzeijlle och Erliig och velbyrdygz mandtz Signete nijls jesp*ersons* mz mytt eggh*et* yndzeijlle vitth*er*lijghe he(n)gghend*es* nedhe*n* th*ette* offne b*r*eff Som sk*ri*ffuijtt er paa berg die visitacionis marie anno domini m d xxxiii." Originalet i riksarkivet. 2 sigill qvar.

4) Nuvarande egaren, bruksförvaltaren J. J. Hagsten, har gifvit hemmanet namnet *Framnäs*.

5) Berg är måhända det äldsta säteri på Dal, om ej Nordkärr och Wettungen möjligen äro äldre. Egdes 1416 af Sven Niklisson Stake af vapen och sedan af hans efterkommande minst under 250 år. 1684 var Gustaf Carlsson egare och sålde 1690 egendomen för 3,800 r:dr in specie till välborne Johan Reuter. (Domboken 1691.) 1767 var kornetten Axel Svinhufvud egare. Sedan friherre von Scheding. 1801 friherre Axel Ribbing. Derefter majoren och ridd. Erik Flach. som den 4 April 1820 sålde Berg, Hassle Markustorp, Sapphult, Holm, Österråda, Södre Östanå och Söderbyn för 80,000 r:dr banko till konung Carl XIV Johan. 1844 blef Hans Maj:t konung Oscar egare häraf. Är sedan försåldt och eges af bönder.

6) Var ett gammalt Posse-gods innan det före 1409 skänktes till Wadstena kloster af fru Katrina Knutsdotter, såsom i 1:sta delen sid. 396 förmäldt är. Indrogs från klostret af Gustaf I. Kom ånyo i Posseslägten och egdes 1577 af Knut Posse, som derpå fick bekräftelse 1582 af Johan III; 1607 af Erik Stake, 1626 af dess arfvingar, 1630 af Nils Posse, 1675 af fröken Kristina Posse, syster till landshöfdingen Maurits Posse, 1675 af öfverstelöjtnanten Nils Lilljehöök, 1678 af Carl Pedersson Natt och Dag, 1684 af Göran Ulfsparre, 1716 af Lennart Posses arfvingar, 1719 af baron Maur. Posse, 1734 af öfversten, baron Wolmar v. Scheding, 1777 af häradshöfdingen och lagmannen Joh. Fr. Flach, 1810 af dennes son majoren, sedermera landshöfdingen Carl

Flach, som den 21 Oktober 1818 sålde Nordkärr, Näs, Torp, Solberg, Sundsnäs, Hökeberg, Hafden, Gutvik, Smedsbol, Häljansnäs, Linnerud, Snarstigen och Hökeliden för 80,000 r:dr banko till konung Carl XIV Johan. 1844 blef Hans Maj:t konung Oscar egare häraf. Är sedermera försåldt och eges nu af bönder.

7) Kallas äfven *Webyholm*. Egdes af kyrkoherden Lars Ingonis i Floby till 1555. Gustaf Wasas åtkomst af hemmanet samma år är anförd i 1:sta delen sid. 396. Köptes till frälse (1639) och byggdes till sätesgård af välborne Johan Bagge, som var hâr boende 1659. Egdes 1668 af kornetten Gust. Bagge, 1684 af Linnart Roos, 1716 af fru Ester Uggla, 1736 af fru Beata Roos, 1761 af kaptenskan von Kothen, 1777 af regementspastorn Jak. Beronius, 1785 af kapten Lilljestjerna, 1802 af häradshöfdingen, lagmannen Fred. Ferd. Flach, sedan af grefvinnan Haij. 1829 af Herman Hasselblad, 1844 af f. d. riksdagsmannen Lars Larsson i Blekan, Ryr socken.

8) Egdes 1563 af Maurits Stake, 1660 af jungfru Kerstin Stake, 1664 af Gustaf Stake, 1681 af öfverstelöjtnanten And. v. Mentzer, 1736 af G. Joh. Reuter, 1747 af öfversten Johan v. Mentzer, 1775 af löjtnanten v. Mentzer.

Minnesstenen härstädes, hvilken omförmäles uti Fryxell-Langensköldska stiftelsen i Gunnarsnäs, har följande inskrift: "C. XIV J. J. F. O. Uppsatt till åminnelse af Hans Maij:t Konungens och Hans Kongl. Höghet Kronprinsens förbiresa till Norge d. 13 Juli 1820. Kon. C. XII reste denna väg 1718 sina fiender och sin slutbana till mötes. Vår store och vördade Konung Carl XIV Johan åtföljes med frid och välsignelse att besöka de riken igenom honom blifvit förenade."

Uppgiften om Carl XII:s färd förbi Westerråda lärer få anses såsom misstag, emedan han vetterligen aldrig var i Nordal.

9) Egdes 1785 af kapten Lilljestjerna, 1802 af kaptenen friherre Axel Ribbing, sedan af hans enka Charl. M. von Scheding, och nu af löjtnanten Gust. Teodor v. Qvanten.

VI. *Jern.* Skrefs i äldre tider *Jæder* och *Jernäs.* Uti 1587 års jordebok är antecknadt, att denna socken tillförne varit skrifven "inne med Holms socken". Är den minsta i landskapet, endast 0,206 qv.-mil. Längden i öster och vester är 5/8 och bredden i norr och söder 3/8 mil. 2:ne

vägar träffas vid kyrkan, en från Grinstad till Holm i norr och en till Holm i vester. Ingen sjö utom Wenern, till hvilken socknen gränsar i öster. Hemmanen vid sjökusten hafva skog. Socknens vestra del är slätt och till största delen åker. Ingen å, endast en större bäck, som rinner norr ut till Holms å. Kyrkan af sten, utan torn och sakristia, är liten och för trång för nuvarande folkmängd.

Socknens hemman.

Skatte.

1/8	Brakarebol.	1) 1/4	Magnorsbyn.
1/4	Bronäs.	1	Pålbön. (Pålböen.)
1/4	Bråbol.	1/4	Rearsbyn.
1	Bråna. (Brandena.)	1	Rud. (Rudh.)
1/8	Bräckan norre.	1/2	Siribyn.
1/8	D:o södre.	1/8	Skankebol.
1	Bön med 1 tomt. (Böen.)	1/8	Skärbo.
1	Frestersbyn. (Ffrostebyen.)	1/4	Smedsbol.
1/4	Gunnesbyn.	1/4	Svenungerud.
1/4	Håltane.	1/8	Tormansbol.
1/8	Jonsbråna.	1/4	Westanväga.
1/4	Lycke.	1/4	Westanvägatorp.
1/2	Låtsbyn.		

Krono.

1/4	Korsgården. Militie-boställe.	7/8	Stommen. (Stomen.) D:o.

Frälse.

1/4 Raglebråna.

1) De flesta hemmanen saknas i de äldsta jordeböckerna, så äfven detta. Namnet fanns likväl 1564, hvilket synes af följande, som meddelas ur häradets dombok 1646, der det till framtida säkerhet blifvit intaget: ”Jag Niels Foborgh till Gunnersnäs Häratshöfd, offver Daal bekänner mdh dette mitt opne breff at år effter Gudhz byrdh MDXLVI then VIII oktobris holt jag ting i Hunebyn i Gunnersness sochn i Nordahls häradh offvervarandes K. Maj:ts vår nådige Herres fougte

öffver Daal erlig och förståndig Lasse Svensson samt medh nämpden och menige man, som tå tillstädes voro. Bland andre ehrender kom för rätte Joen Påvelsson Bryngulff Jonsson och skaffärade Anders Eriksson en gårdijll benemd Bön med thesse efftersskreffne ödegårdar som äre Toppebool, Berg, Nordh Skyndere, Bräcke, Bragarebol och Specketegen, liggandes i Jern sochn i förbem:te häret för XVI pund godh koppar .. .. och thesse 12 efftersskrefne dannemän voro ther fast åt och på skaftet höllo"...... Det var samma ting 1646 som allmogen besvärade sig, att det byggdes en hop *backe-* och *skogsstugor*, der allahanda parti nersätter sig och gör skada på fogel, djur och skogar, samt hysa tjufvar och skälmar. Nu beslöts, att dessa stugor skulle vid 40 marks vite, enligt 1638 års riksdagsbeslut, utrifvas, derest de icke till 1/4 eller 1/8 mantal kunde skattläggas.

Från Örs pastorat härstamma:

Stakeätten, en bland de äldre Svenska adliga ätterna, härstammar från Dal och sannolikt från säteriet Berg i Holms socken. Se 1:sta delen sid. 215.

Blanckenfjell, 2:ne särskilda nummer på riddarhuset. Torsten Jonssons söner Lars och Jon adlades, den förre 1645, den senare 1650. Båda voro militärer. Fadrens yrke okändt.

Fahneskiöldska slägten, adlad 1648. Stamfadren var kronolänsmannen Peder Svensson i Nordal.

Pleningskiöld, Mattes, adlades 1654, då han var häradshöfding på Dal.

Granfelt, Lars, adlad 1689. Slutligen öfverste. Fadren bruksskrifvaren Jonas Källander, som var son af kykoherden i Ör, Arvid Brynolphi.

Karlsten, Arvid, broder till öfversten Lars Granfelt, adlad 1692, kongl. medaljör och vann såsom sådan Europeisk ryktbarhet. Se Biografiskt Lexikon, 7 b., sid. 14.

Dalstjerna, Gunno. Adlad 1702. Öfver-direktör. Son af prosten i Ör Anders Eurelius. Isynnerhet bekant för sin "Konungaskald", författad vid Carl XI:s död. Se Biografiskt Lex. 4 b., sid. 36.

Blutherus, Gunno, prost öfver hela Dal 1651. Son af prosten öfver Dal Brynolph Haqvini. Båda kyrkoherdar i Ör. Blutheri broder Arvid var före honom kyrkoherde i Ör. Deras broder Erik var pastor i Tösse, död 1651.

Dalius, Sveno. Den sistnämndes broder. Känd under namnet "salig gubben" redan under sin lifstid. Författare. Se Biograf. Lex. 4 b., sid. 49.

Eurelius, Torsten, prostson från Ör. Kyrkoherde i Åmål 1688.

Svala, Arvid, kyrkoherde i Högsäter, död 1719. Var född i hemmanet Svalungebyn och fadren gårdsrättare.

Brink, Jonas, bondeson från Örs socken. Kyrkoherde i Åmål 1758.

Waldenström, Fredrik Kristoffer, kyrkoherde och prost i Ör 1760. Son af sin företrädare i embetet derstädes Johannes Waldenström.

Setterlind, Anders, soldatson från Holms socken. Teologie licentiat. Adjunkt i matematiken i Lund och honorarie professor 1817. Dog 1820.

Örtenblad, Jakob, bondeson från Örs socken. Prost i Rölanda. Död 1809.

Örtenblad, Gustaf Jakob, den sistnämndes son. Provincial- och lasaretts-läkare i Elfsborgs län, död 1837.

Örtenblad, Olof, den sistnämndes broder. Född i Skålleruds socken 1782. Nuvarande kyrkoherde i Ör, teologie doktor och kontraktsprost.

Wennersten, Anders Magnus, nuvarande kyrkoherde och prost i Ed. Född i Skållerud 1798. Fadren brukspatron.

WALBO HÄRAD.

År 1600.

Gränsar i söder och vester till Bohuslän, i norr till Wedbo, i öster till Wedbo, Nordal och Sundal. Yt-innehållet 6,244 qv.-mil, hvaraf 0,334 upptages af små sjöar och kärn. Skrefs *Wardyniar* i konung Magnus Barfots saga; *Ordhenæ* i ett bref 1287 af konung Magnus Ladulås; *Warbo* 1502. En mindre del af häradet i norr är jemn, men det öfriga utgöres af en myckenhet smärre höjder och dalsänkningar. Många hemman sakna skog till byggnader och annat husbehof. I norra delen är jorden af sämre beskaffenhet, i södra deremot bördig. Häradet omfattar 3 pastorat: Torp och Ferglanda, hvilka äro ett länsmansdistrikt, samt Högsäter, som utgör det andra länsmansdistriktet.

TORP,

konsistorielt pastorat af 3:dje klassen. Var förenat med Ferglanda pastorat intill 1670, då det derifrån afskiljdes. Innehåller 2:ne socknar: Ryr och Torp.

I. *Ryr.* Skrefs *Rydha* 1449. Innehåller 0,770 qv.-mil. Deraf små sjöar och kärn 0,068. Den största är Wiksjön, dernäst Holmvattnet och Trestikeln. Kärnen äro omkring 24. Socknens största längd är 1½, största bredd ⅝ mil. Walboån mellan Ellnesjön och Wiksjön samt vidare till Bohuslän rinner genom socknen, dessutom större bäckar från sjöarne Trestikeln och Holmvattnet samt från några kärn. Socknen är en fjällbygd. En indelad väg från socknen till Qvistrum i Bo-

huslän går härigenom. Kyrkan af trä, utan torn, omkring 160 år gammal. I sednare åren är sakristia tillbyggd. Altaret är skänkt 1747 af E. E. och E. M. Brandt. Altarduken af svart sammet gafs 1812 af framlidne öfverstelöjtnanten von Schultz. Hans enka uppförde på kyrkogården ett grafkor 1820. En värja hänger inuti detsamma, hvilken konung Carl XII förärade öfverstelöjtnantens farfader. Genom kongl. brefvet den 4 Nov. 1820 erhöll bruksegaren Simson Kock nådigt tillstånd att på sin egendom Wågsäter få bygga en graf för sig och sin slägt, emedan Ryrs kyrkogård var trång samt ofta besvärad af vatten. Detta grafkor är muradt af sten nära Wiksjön, med ett vackert läge i Wågsäters park.

From stiftelse: Nödhjelps-kommittéen i Carlstad har den 14 Nov. 1838 lemnat 100 r:dr banko såsom ett grundkapital till de fattigas ändamålsenliga underhåll genom arbete, hvilket kapital skall blifva oförminskadt. Räkenskapen öfver denna åsyftade arbetsinrättning skall årligen insändas till stiftets biskop.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Backa. (Backen.)	1/8	Presterud.
1/4	Fagerhult.	1/8	Rörviken.
1/8	Grinåsen.	1/2	Smedserud. (Ssandzssrudh?)
3/4	Hattefjäll. (Hattfiiell.)	1	Söttorp. (Ssörttorpp.)
1/4	Kilane. Till äng under Tufvan.	1/4	Torkelsrud.
		1/4	Tufvan.
1/2	Klåfven. (Klöffuen.)	1	Wågesäter. (Waussetter.)
3/8	Lunden med torpet Hjelmelida. (Lunden.)	1/8	Åserud.
			Wågsäter 1 qvarn, 2 sågar.

Oskattlagde lägenheter.

Lilljenbergsfors manufaktur 1 knipp- 4 spikhamrar. Ryr, 1 såg, 1 qvarn. Strömmesäter 1 qvarn.

Krono.

5/8	Strömmesäter. D:o. (Strömmasetter.)	1/8	Soterud. Militie-boställe.
		1/4	Ulfverud.

Frälse.

1	Elnabacka. (Elinabacke.)		1/4	Sivikan.
1/2	Flatebyn. (Ffladebyen.)		1	Stensbyn. (Stennaby.)
1/4	Holmen.		1	Torrud. (Ttorudh.)
1	Högstorp. (Höstorpp.)		1/4	Tåkan lilla.
1	Leryr norre. (Lerer.)		1/4	D:o stora.
1	D:o södre.		1/4	Tåsterud.
1	Muberg. (Mååbergh.)	1)	1	Wärhult. (Wederholth.)
1	Rölanda. (Röllande.)	2)		

Säteri.

1 Ryr. (Rijr.) 3)

Rå och rör.

1/4	Enkelsrud.	1/8	Ryr lilla.
1/8	Germunderud.	1/8	Skogen lilla.
1/4	Kikerud.	1/8	D:o stora.

1) Axel Johansson till Göksholm gaf detta hemman, jemte flera egendomar i Westergötland, den 10 Mars 1589 i morgongåfva till sin fru Ingegerd Bonde.

2) Gafs af väpnaren Sven Jonsson till Dyngevik 1449 i morgongåfva. Se Grinstad socken N:o 8.

3) Egdes 1563 af Jöns Bonde, 1577 af Tord Bonde på Stensholm, 1611 af Lorens Wagner, 1625 af Jöns Bonde på Stensholm, 1649 af jungfru Cecilia Bonde, 1681 af Tord Bonde och antecknades då såsom gammalt säteri, 1684 af Åke Soop, 1736 af fru Anna Kristina Soops arfvingar, 1743 af fru Katrina Tham, 1755 af Jokim Brandt, 1777 af friherrinnan Fleetwood, 1845 af enkefru majorskan Ebba v. Proschewitz, född Natt och Dag.

II. *Torp.* Innehåller 0,738 qv.-mil. Delar af Ellnesjön, Långhalmen och Holmvattnet samt sjön Wassalen och 10 kärn upptaga deraf 0,056. Från nordvest till sydost har socknen en längd af 1 7/8 mil, men största bredden är endast 3/4 mil. Walboån infaller i Ellnesjön nära vid kyrkan. En å från vattnen i vestra delen af denna socken samt an-

gränsande församling i norr. En annan liten å leder vattnet ur Wassalen och flera kärn till Långhalmen. I öfrigt allenast några större och mindre bäckar. Större delen af socknen är bergig. Den nordliga delen är väl uppodlad. Kyrkan af sten, byggd 1750, saknar torn. Altartaflan är gifven af Olof Jakob Amelgren och Maria Gellerstedt 1754. Till Uddevalla är 3½, till Wenersborg 4⅜ mil. En indelad väg från Fergländа till Bohuslän, en annan i sydost leder från Ödeborgs sockens östra del till Bohuslän.

Fromma stiftelser: Konung Carl XIV Johan skänkte nådigst en summa af 480 r:dr banko till denna sockens fattigvård, med vilkor att beloppet icke får minskas eller fattigvården afhändas, utan utlånas mot 5 proc. ränta, eller hvad högst derunder erhållas kan, hvilken ränta sedan årligen utdelas till de mest behöfvande fattiga i socknen. Kapitalet är utlånt och intecknadt d. 24 Febr. 1841 uti $^{9}/_{40}$ af hemmanet Toresbyn härstädes samt inteckningen förnyad den 17 Juni 1850.

Enkefru Elisabet Svenske, född von Proschewitz, gaf den 18 Jan. 1844 en summa af 66 r:dr 32 sk banko, att utlånas mot 5 proc. ränta, hvilken årligen skall af pastor, efter hans godtfinnande, utdelas såsom julgåfva till 5 af socknens fattiga, lika till hvardera.

Socknens hemman.

Skatte.

½ Berg. (Bergh.)
⅛ Bikullen.
1 Boda. (Bodenna.)
$^{1}/_{16}$ Furukärret.
¼ Hede.
⅞ Hedenstorp. (Ttorpp?) 1)
½ Huseby med torpet Huset. (Hassaby?)
½ Högen. (Högen.)
$^{3}/_{16}$ Högeryängen.
1 Höghult med Gerud. (Högoldth.)
½ Höghult lilla med tomten Bråhagen.
⅛ Kronoskogen.
⅛ Lunden med Sandbacken.
$^{1}/_{16}$ Näset.
¼ Nättjebacka med Knotten.
¾ Ottersbyn. (Ottersbyen.)
⅛ Rönningen.
1 Skälebo. (Skellabo.)
½ Sommarhult. (Somerolth.)
$^{1}/_{16}$ Statutetorpet.
⅛ Stubberud.
1 Stufveryr. (Stuuaryr.)
1 Toresbyn. (Ttorsbyen.)
⅛ Tållebo.
½ Tägnebyn. (Ttegnabyen.)

1	Upsala. (Oppssalle.)	Håmule lilla 1 utjord under Håmule.
½	Åntorp. (Amttorpp.)	
	Boda 1 såg.	

Krono.

1	Stommen. Pastors-boställe.	Torp 1 d:o under Hedenstorp.
	Högen 1 utjord under Högen och Tägnebyn.	

Frälse.

1	Ellne vestre. (Ellna.)	2)	¼	Surnås.
1	Ellne östre. (D:o.)			Ellne vestre 1 qvarn.
¾	Håmule. (Homulla.)			Surnås 1 såg.
½	Jonstorp.			

1) Såldes den 2 Okt. 1502, enligt ett pergamentsbref i v. Engeströmska biblioteket, aftryckt af J. G. Liljegren 1819, så lydande: "Johan Hogensson a wapn .... saalth oc oplatit minom magh Swen Ericson twa mina Gardha *Thorpp* i Warboo h:d j Fergelande geld oc *Biersæthe* i Twsboo h:d i Twsee sogn m. m. intet vnnantacith som bæthra er affwa en mista .... for fyre sinnom tiwffve mark i self oc peningha." Beségladt af Johan sjelf samt H:r Amund Stache dess magh, Hans Person Foghith öffuer Dall och Niels Westgötte hæradzhöfd. öfver Swndall oc Warboo h:d. Sonadaghin nest epthe S:t Michels dagh.

På samma ställe har Liljegren intagit följande diplom: Habard Gwnnarson och mijn hustru Anna Amundzdotther solt hennæ brodher Erick Staggæ en gardh hitther Thorpp i Torpp sokn i Warbo h:d som årligen skattar 6 pund smör i landgiille för LX m.k i godh betalningh. Bergh S:t Jacob apl. dagh (d. 25 Juli) 1525. Sigillen. Nils Olssons höffwitzmandens öffwer Dal, Nils Klawessons och Torsthen Brodersons väpnare, äro qvar. Denne Erik Stake var slottslofven på Läckö.

2) Uti Broocmanska jordeboken N:o 5 i kongl. biblioteket finnes följande anteckning: Itt pappers bref att Jöns Månsson riddare och Björn Hallvardsson far vittnade, att Jon Knutsson har löst och köpt *Elne* gård i Torpa sochn i Warbo härad af Skulle Hugesson for en

hingxt så god som två hundrade mark 1415. Var 1563 fru Margreta Sparres, riksrådet Nils Krummes enkas, gods. 1577 var Lage Posse egare. Egdes 1664 af öfverstelöjtnanten Nils Kagg. Kallas gammalt säteri 1681 och egdes då af jungfru Magdalena Bonde, 1699 af Gabriel Lilljehöök, 1736 af öfverstelöjtnanten Johan von Mentzer, 1767 af löjtnanten O. Amelgren, densamme som skänkt altartaflan, 1790 af sonen, assessorn och lagmannen Jak. L. Amelgren. Enkefru majorskan von Döbeln sålde dessa hemman 1821 till konung Carl XIV Johan, som åter afyttrade dem år 1835 till S. A. Holmgren. Såldes 1839 på konkurs-auktion till Jan Svensson från Wassända socken, hvars son Johannes Jansson nu är innehavare.

Härifrån härstammade:

Ullman, Magnus. Prostson, född 1762. Kyrkoherde i Onsala af Halland, kontraktsprost 1817. Död 1826. Hans broder Erik Erland blef kyrkoherde här och i Ed samt kontraktsprost. Död 1821.

FERGLANDA,

konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, utgöres af socknarne Ödeborg och Ferglanda. Torp och Ryr hörde äfven hit 1670.

Af ett original-pergamentsbref i riksarkivet synes, att Jakob Jönsson, fordom kyrkoprest i Færialanda, men 1534 i Wadstena, gaf med sin syster Luci Pedersdotters samtycke, samma år S. Povals convers, all sin egendom till Wadstena kloster. Han föreställde sig troligen icke, att klostret och gudstjensten derstädes skulle med tiden blifva "nederlagda".

I. *Ödeborg.* Utgör 0,609 qv.-mil. Delar af Östersjön, Långhalmen och Bovattnet jemte 14 kärn inbegripas i summan, och äro deras ytor tillsammans 0,052 qv.-mil. Längden från nordvest till sydost 1⅛ samt bredden ⅞ mil. Walboån genomrinner socknens vestra del. Radaneån afleder vattnet ur Långhalmen. Östra hälften af församlingen, som kallas Råbygden, är försedd med skog till husbehof och något till kolning. I vestra delen en indelad väg från Ferglanda till Torp, i östra delen 2:ne, en till Bohuslän från Rådanefors, en annan från Sundal förbi Rådanefors bruk, öfver Stigsfjället norr ut till Wedbo. I äldre tider var körväg från Dagsholm till Nättjebacka i Torp och färja vid sundet i Östersjön för öfverfarten. Kyrkan af sten tillbyggdes

1699. Ett oformligt torn uppmurades 1769. Här är begrafven kaptenen Mattes Lejongren, adlad 1695. Grafstenar finnas öfver löjtnanten C. O. Stjernhjelm, död 1767, kaptenen och ridd. af svärds-orden Georg Hysing Mannerstråle och hans fru Eva von Brandten. Ödeborg har i äldre tider varit offerkyrka. Ännu begäres från angränsande socknar, att förbön må här göras för sjuka personer. Enligt Hammarins herdaminne (3. sid. 156) skall allmogens tanka vara, att denna kyrka är byggd före syndafloden. Sådana traditioner fås af menige man.

Socknens hemman.

Skatte.

1/4 Berg.
1/4 Bråten.
1/8 Fröviken.
1/4 Hagen.
1 Håfvesten norre. (Hoffsten.) 1)
1 D:o södre. (D:o.)
1/4 Högen.
1/4 Kalserud.
1/8 Kasan.
1/4 Kasslerud. (Kasslarudh.) 2)
1 Kasslerådane.
3/8 Kläppe. (Kleppa.) 3)
3/8 Lundebyn. (Lundby.)
1/8 Löfåsen.
1/8 Måsetorpet.
1 Rådane mellom. (Rudenna.)
1 D:o norre. (D:o.)
1/8 Rålunden. 4)
1/2 Stommen. (Stommen.) 5)
1/4 Svarfvan stora.
1/2 Toresberg. (Thorsberg.) 6)
1/2 Ödeborg stora. (Ödeborgh.) 7)
Kasslerådane 1 såg, 1 qvarn.

Oskattlagdt.

Rådanefors jernbruk.

Krono.

1 Brötegården. (Brytiigården.) Häradshöfdinge-boställe. 8)
1/4 Hamnebacka. D:o.
1/8 Svarfvan lilla. Militie-boställe.
3/4 Ösby. (Ösby.) D:o.
Mellom Rådane 1 såg.
Wrine 1 qvarn vid Brattefors.

Frälse.

1/4 Brattefors eller Mölnerud.
1/2 Kuserud.

½ Rubbestad. (Rabestath.)
¾ Sannerhult med Blåhakerud och Tegen. (Ssenderolth.)
½ Ödeborg lilla. (Ödeborgh.)
Brattefors 1 qvarn.

Säteri.

1 Dagsgerde. (Daxgerde.) 9)

Rå och Rör.

⅛ Åserud.

1) Har sannolikt under hedendomen varit ett heligt ställe. *Hof* på gamla götiskan betyder helgedom, tempel. De stora, resta hällarne vid hemmanet, hvilka i 1:sta delen, sid 96, äro anförda, synas äfven antyda något sådant. Möjligen har hemmanet *Toresberg* äfven bibehållit namnet af hednaguden Tor. Ett kärn sydost härifrån bär namnet *Hofsjön.* Att på detta hemman jemväl i hednatiden varit ett befästadt ställe synes af lemningarne efter en borg på *Borråsen* i öster från gården. Gårdarne Stora och Lilla Ödeborg samt socknens namn syfta äfven derpå.

2) Kallas *Lilla Kalserud.* Egdes 1577 af välborne Hans Torstensson.

3) Fru Ermegard af ätten Bülow, lemnade detta hemman i arf till sin son Johan Månsson Natt och Dag, hvilken sålde det till sin syster Kristina Månsdotter den 7 Febr. 1519.

4) Kallas *Råln.*

5) I dagligt tal *Öborgs stom.*

6) Egdes 1563 af Klas Kristersson Horn till Äminne, 1577 af hans enka, fru Kristina.

7) Egdes 1563 af Johan Åkesson på Göksholm.

8) Enligt ett pappersbref i utskuren skrift, som åberopas i den oftanämnda Broocmanska jordeboken, N:o 5, i kongl. biblioteket, föll detta hemman jemte *Brataffors qværnatorp, Moberghe* (i Ryr), en del i *Brataffors quarn* m. m. i arf till Ture Jönsson (Tre Rosor) efter hans fader Jöns Knutsson, riksråd 1482. 1589 den 10 Mars gaf Axel Johansson till Göksholm St. Ödeborg m. fl. i morgongåfva till sin fru Inggerd Bonde. Egdes 1563 af Johan Åkesson på Göksholm.

9) Kallas *Dagsholm.* Egare häraf: 1563 Erik Månsson på Bro;

1577 Nils Nilsson på Säby; 1625 Jöns Bonde; 1681 fru Maria Elisabet Uggla och benämnes då ny sätesgård; 1684 Johan Sparre; 1716 friherrinnan Britta Kristina Bonde; 1736 fru Elsa Kristina von Mentzer; 1757 löjtnanten C. O. Stjernhjelm, sista ättlingen af Georg Stjernhjelm. (Biograf. Lex. 16 band. sid. 1.) Född 1703, död 1767, enligt uppgiften på hans grafsten, och gift med Eva von Brandten, som var född 1724. Hon egde i andra giftet kaptenen och ridd. Georg Hysing Mannerstråle, som dog här 1773. Efter honom beboddes Dagsholm af hans enkefru v. Brandten. Egdes 1801 af öfversten Hay på Onsjö, nu af fanjunkaren J. Renström.

II. *Ferglanda.* Innehåller 1,037 qv.-mil. Sjöarne Nyckelvattnet, Strandsjön, Kroksjön, Hillingsäters sjön, Halvattnet samt öfver 20 små kärn upptaga deraf 0,068. Största längden i öster och vester är 1½, största bredden 1 mil. Walboån rinner nästan i midten af socknen från norr till söder. Med henne förenar sig Lillån nära vid kyrkan. Flera hemman sakna skog till husbehof. De flesta hafva dock till stängsel och bränsle, men icke till hustimmer. Den betydligaste skogen är öster i socknen på Stigsfjället. En indelad väg från Sundal öfver detta fjäll är urgammal, ännu högst besvärlig att färdas, ehuru flera backar äro omlagda. En annan väg från Högsäter och vidare till Ödeborg och en från kyrkan till vestra delen af socknen. Enligt beslut vid häradssyn 1848 skall den sistnämnda fortsättas från Årbols bro till Edstena i Högsäters socken. Kyrkan af sten, utan torn och sakristia, är från påfliga tiden, men sedan 2:ne gånger tillbygd. Har inuti haft flera adliga vapen på väggarne, som vid en reparation 1785 borttogos. Likaledes många grafstenar inom och utom kyrkan, hvilka blifvit använda till hvarjehanda efter 1810. På östra yttre kyrkogafveln är inmurad en grafsten öfver prosten Joh. Bergman. Majoren Lars Fahneskiöld är begrafven i koret. På kyrkogården ett grafkor af sten för Rydingsvärdska ätten. Från kyrkan till Wenersborg är 3⅝, till Uddevalla lika, till Åmål 9¼ mil.

Socknens hemman.

Skatte.

¼ Assarebyn. 1 Bandene norre. (Bandenna.) 1)

1 Bandene södre. (D:o.)
⅛ Björserud.
¾ Bäckerböle. (Beckerbölla.)
1 Dyretorp. (Dyrattorpp.)
⅝ Ed. (Edh.)
¾ Fölen med 1 tomt. (Fföllith.)
¼ Glumserud.
½ Grinebol med Laggaregården. (Grindeboll.)
⅛ Gunnarsnäs.
1 Hede södre. (Hede.)
1 Hillingsäter norre. (Hiilingassetter.)
1 D:o södre. 2)
1 Horntveten. (Horttuedh.)
1 Håbyn. (Hobyen.)
1 Hällan norre. (Hellena.)
1 D:o södre. (D:o.)
½ Hällevad. (Helleuadh.)
¼ Härshult.
1 Högsäter södre. (Högessetter.)
½ Ingelsrud. (Inglirudh.)
1 Kyllsäter. (Kyllassetter.)
1 Lillesäter (Lillassetter) med Knappstakan.

½ Maretorp. (Morttorpp.)
½ Markuserud.
¼ Mälltorp.
½ Näsböle. (Nassaböllet.) 3)
½ Rån södre. 4)
⅛ Skogen.
½ Slätthult.
¼ Spångerud södre.
1 Strand. (Strandh.)
½ Svenstakan.
¼ Tenarsrud.
¼ Timmervik.
½ Tveten. (Ttuetten.)
¾ Wanneryr norre. (Wandenriir.)
½ Ålenäs. (Ollenes.)

Bandene lilla och södra 1 tomt.
D:o södra 2 qvarnar.
Dyretorp 1 d:o.
Hillingsäter 1 såg.
Karstabacken 1 tomt under Tenarsrud.
Skogen 1 tomt under Hede skatte.
Stigen frälse 1 qvarn.

Krono.

½ Bärböle. (Berbölla.) Militie-boställe. 5)
1 Efvensäter. (Evindssetter.) Kapellans-boställe. 6)
½ Hede. (Hede.) Militie-boställe.
¼ Hogsängen. D:o.

1 Prestegården. Pastors-boställe.
1 Wrine. (Wrienne.) Militie-boställe. 7)

Fårängen 1 utjord under Rån.
Wrine lilla 1 d:o under Wrine.

Krono säteri.

¾ Ryk stora. (Rugh.) } Militie-
¼ D:o lilla. } boställe. 8)

Frälse.

1 Baggetorp. (Bagettorp.)
1/4 Burhult med torpet Kaserna.
1 Gatersbyn. (Gattulsbyn.)
1 Hjertsäter. (Hjorttssetter.)
1 Högsäter norre. (Hugasset-ter.) 9)
1/4 Rån norre.
1/8 Sandvikan lilla.
1/4 D:o norra.
1/4 Skriketorp.
1/4 Spångerud norre.
1 Stigen vestre. (Stiien.)
1/2 Wanneryr södre. (Wanderyr.)
1 Årbol. (Araboll.)

Säteri.

1 Frändöga. (Ffrendöra.) 10)
1 Kyllsäter. 11)
1 Olsängen. (Olssengh.) 12)
1 Stigen östre. (Stiien.) 13)
1 Åttingsberg. (Gurandh.) 14)
1 Åttingsåker. (Ottenssager.) 15)

Rå och rör.

1/8 Enarsrud.

Oskattlagda lägenheter.

Frändögas 2 sågar.
Säteriet Stigens 1 såg, 1 qvarn.
Sandvikan norra 1 d:o, 1 d:o.
D:o Bjuggfors jernverk, nedlagdt.
Boterud 1 utjord. 16)

Vid V. Stigen är ett färgeri och ett garfveri.

1) Omförmäles uti ett pergamentsbref 1382, hvilket är intaget under Brålanda N:o 5. Likaså i oftanämnda Broocmanska jordeboken, att herr Ture Jönsson och Erik Jönsson upplåtit Orm Björnsson en gård Bandena i Warbo härad, Ferghelands sochn för sin fulla arfslott till everdelig ägo. Skrifves *Bondönn* i ett öppet bref den 28 Sept. 1545, som Gustaf I utgaf i Elfsborg för länsmannen Björn Ormsson, att han må och skall njuta, bruka och behålla Bondönn i Färielanda sochen, som han nu besitter och lagligen ärft hafver, likasom andre kronans skattebönder. (Riksregistraturet.)

2) En trettiotvåendedel häraf kallas *Skogen.*

3) Eges nu af landtjägmästaren M. Modh.

4) Kallas *Råa*. Lyder i kyrkligt hänseende till Ödeborgs socken.

5) I Broocmanska jordeboken åberopas ett pergamentsbref, att Hellevigh Torstensdotter sålt herr Ture Jönsson år 1510 en gård *Bärgböle* till ett vædder(wider)köp för 40 mark penninga, räntar 4 Lisp. smör, återlösande innan X år. Egdes 1563 af fru Britta på Penningeby. 1577 af riksrådet Klas Bielke.

6) Egdes 1563 af Klas Kristersson Horn till Åminne.

7) Gustaf I:s åtkomst af detta hemman är anförd i 1:sta delen, sid. 396. Enligt riksregistraturet skref konungen från Westerås den 17 Febr. 1551 till Lars Turesson följande bref: "Wår synnerlige gunst tillförende. Wi hafve förstått, käre Lars Turesson, att i hafve en qvarn på Dal uti Walbo härad, benämd *Wriene*, ståndandes uppå våra egor. Så kunne vi icke veta hvad skäl i hafve till samma qvarn, aldenstund våra egor (som vi nogsamligen berättade äro) ligga rundt omkring qvarnen, begärandes fördenskull, att i vele låta oss få se hvad bevis i derpå hafva kunnen. Gud eder befallande." Denne Lars Turesson var riksråd och son till Ture Jönsson (Tre Rosor). Detta hemman jemte Lilla Wrine, Stigen och Weberby i Holms socken samt Hanebol i Åmåls socken benämnas 1565 konungens arf och egne hemman, och bortstädslades till bönder 1563. Kallas så ännu 1603, enligt räkenskapen öfver årliga räntan i kammar-arkivet, men voro förlänte Erik Kristoffersson till Frändöga. Hemmanet lyder i kyrkligt hänseende till Ödeborgs socken.

8) Genom köp den 7 Febr. 1519 tillfallet Kristina Månsdotter på samma gång som Kläppe. Se Ödeborg N:o 3. Egdes 1645 af Konrad v. Falkenberg. Kallas nytt säteri 1681, då Anders Dreffenskiöld var egare.

9) Kallas *Hocksäter*, liksom det vore Tyskt namn.

10) Benämnes *Frändö*. Egdes 1563 af Kristoffer Torstensson på Ulfstorp; 1610 af Erik Kristoffersson; 1619 af hans enka; 1637 af fru Ebba på Ulfstorp. Kallas gammal sätesgård 1681 och egdes då af fru Marg. Ekeblad; 1716 af Agneta Silfversvärd; 1736 af löjtnant Wall; 1767 af hof-auditören Hoffstedt; 1794 af kapten Ridderbjelke: nu af bönder.

11) Kristoffer Torstensson på Ulfstorp var egare häraf 1563; Ivar Bagge 1637; fru Elisabet Nijroth 1687, som då lät bygga sätesgårdshus härstädes; hennes arfvingar 1716; ryttmästaren Ulfsparre 1736;

hans arfvingar 1767; kyrkoherden P. Ruderberg i Rölanda 1777, som afled här på denna sin gård 1791. Eges nu af bönder.

12) Egdes 1577 af välborne Hans Torstensson. Kallas gammalt rå och rör 1683, då Lars Fahneskiöld var egare. Egdes 1719 af fru Agneta Silfversvärd; 1734 af öfverstelöjtnanten C. M. Wulffschmidt; 1767 af dess arfvingar; 1773 af kapten Didron; 1777 af kaptenen baron Palmfeldt; 1801 af kapten Proschewitz; 1845 af enkefru kaptenskan Rydingsvärd. Eges nu af bönder.

13) Gustaf Wasa egare. Se ofvan N:o 7. Kallas nytt säteri 1681. Egdes af kapten Carl Didron 1649—1683; af hans enka Agneta Silfversvärd 1687; af rådman Jöns Kock 1736; af bruksegaren baron Chaman 1770; af kontraktsprosten Lars Enbohm, som dog här 1829; sedan af hans enka Anna Lisa Lizell, och nu af bonden Andreas Svensson.

14) Kallades i äldre tider *Gurenn* och *Gurunna*. Lärer fått sitt nuvarande namn först 1645. Egdes 1577 af fogden Göran Torstensson; 1637 af Lars Larsson Silfversvärd. Kallas 1681 gammal sätesgård och egdes då af fru Margreta Silfversvärd; 1683 af Lars Dreffenskiöld; 1716 af Jakob Dreffenskiöld; 1720 af Joh. Linroth; 1743 af hans enka Anna Maria Dreffenskiöld; 1767 af hof-auditören Teodor Hoffstedt; 1773 af kapten Didron; 1801 af öfversten och ridd. Rydingsvärd; 1805 af kapten Rydingsvärd; 1845 af herr A. G. Rydingsvärd.

15) Egdes 1563 af Nils Persson på Ruda; 1577 af fogden Göran Torstensson; 1603 af Jakob Bengtsson; 1626 af Harald Bengtssons enka; 1637 af Lars Larsson Silfversvärd; 1655 af fru Karin Svenske, 1681 likaså och ansågs då för gammal sätesgård; 1683—1716 af Jakob Dreffenskiöld. Eges nu af bönder.

16) Uti 1691 års jordebok i kammar-arkivet förekommer följande anteckning om denna utjord: "Vid lilla Sandviken är belägen en skatteutjord, som de Norrska bönderna begynnt att odla och bruka. Är belägen på Svensk grund, som med laga syn af Svenske män, lagmän, fogdar, lagläsare, läns- och nämndemän ransakadt och tillvunnet är, och nu införd i jordeboken för 1 Lisp. smör, allenast till kronan i Sverige, efter landshöfdingens befallning på tinget den 7 Jan. 1650. Blifvit köpt af salig Håkan Larsson Svärdsköld och eges nu af välb. Lars Fahneskiöld."

Från detta pastorat härstamma:

Didron, Carl. Kapten vid Nerikes och Wermlands regemente. Bodde på och skref sig till Stigen. då han adlades 1649. jemte sin broder. Denna adliga gren utgick med hans son. öfverstelöjtnanten och kommendanten på Eda skans Anton Didron, född 1671, död 1735 barnlös. Carl Didron var gift med Agneta, dotter af ryttmästaren Carl Silfversvärd och Karin Lennartsdotter Svenske. Anton var gift med Maria, dotter af Bengt Rosenbjelke och Kristina Hildring.

Myrtengren, Petter. Son af prosten härstädes Lars Rolander, om hvars tapperhet i fält något är intaget i 1:sta delen sid 166. Adlad 1682. Var löjtnant vid lifregementet till häst och qvartermästare då han afled, barnlös. 1693.

Mannerstråle, Georg Hysing. Född 1725. Var kornett vid Bohusläns dragoner. Fången i Pommern 1759. Adlad 1767. Riddare af svärdsorden 1770. Fick bekräftelse på adelskapet 1773 och dog på sin egendom Dagsholm samma år. Gift först med Hedvig Vult von Steijern och sedan med löjtnant C. O. Stjernhjelms enka Eva v. Brandten, som öfverlefde honom.

Ekströmer, Carl Johan. Född på Rådanefors bruk den 3 Okt. 1793. Fadren bruksförvaltaren Nils Ekström, modren Stina M. Broström. Adlad 1836. General-direktör öfver hospitaler och lasaretter i riket, ordförande i sundhets-kollegium, ridd. af nordstj.-orden, kommendör af Wasa- och Dannebrogs-ordnarne, m. m. Se Kröningssvärds Adelsmatrikel 1850.

von Schinkel, Berndt. Öfverste i armeen, f. d. adjutant hos högstsalig konung Carl XIV Johan. Ridd. af svärds-orden. Adlad 1840. Född den 7 Nov. 1795 i Ferglanda prestgård. Fadren kyrkoherden Bengt Bergman, modren Helena Elisabet Florelius. Se Kröningssvärds Matrikel.

Bergman, Joh. Magnus, den sistnämndes broder, född 1792, provincial-läkare i Kopparbergs län.

Fergillander, Bengt, död 1637, kyrkoherde härstädes, och hans broder Jonas, död 1654, kyrkoherde i Ed, söner af kyrkoherden i Ferglanda Halvard Arvidi.

Fergillander, Halvard, kyrkoherde i Ljunghem af Skara stift, död 1681. Pastorsson härstädes.

Bodin, Jonas, kyrkoherdeson härstädes och här pastor. Död 1729. Dennes son, Carl Magnus, pastor i Kila, död 1759.

Bergman, Bengt, pastorsson och kyrkoherde här, afled 1801.

Hammargren, Anders, komministersson härstädes. Lektor i Carlstad. Sist kontraktsprost och kyrkoherde i Hesselskog. Död 1835.

HÖGSÄTERS

pastorat. konsistoriellt af 2:dra klassen, innehåller socknarne Högsäter, Rännlanda, Råggerd, Lerdal och Jerbo.

I. *Högsäter.* Skrefs *Höghasætir* 1403. Socknen upptager en vidd af 1,043 qv.-mil. Deraf utgöra vatten 0,037. Sjöar: Ragneruds- och Svingsjön: dessutom omkring 50 små kärn. Socknens största längd nära 1¾ och största bredd nära 1 mil. Valboån rinner härigenom från norr till sydvest, i hvilken flera större och mindre bäckar tillflöda. Östra och vestra delarne äro bergiga och något skogbeväxta. En indelad väg från Wenersborg förbi kyrkan norrut till Jerbo. 2:ne till Rännlanda. Kyrkan af sten, utan torn, men har sakristia, tillbyggdes 1732. Under kriget 1808 var hon använd till fältmagasin. Härifrån till Wenersborg är 4¼, till Åmål 8¼, till Uddevalla 4 mil. På kyrkogården äro grafstenar och begrafningsplatser för Hedrénska och Fryxellska slägterna. För den sednare har kyrkan en årlig inkomst af 3 r:dr silfverspecie. Se Gunnarsnäs socken.

Fromma stiftelser: Se Fryxell-Langensköldska stiftelsen vid Gunnarsnäs socken.

Vidare har framlidna prostinnan härstädes Maria Kajsa Hedrén, född Milde, den 30 Sept. 1843 skänkt 202 r:dr 40 sk. banko, hvaraf årliga räntan endast för opåräknade behof tilldelas mindre bemedlade, men till fattigförsörjningen ej hörande gamla och sjukliga personer inom Högsäters pastorat. En tredjedel utdelas inom Högsäters socken och en sjettedel till hvardera af de öfriga 4 socknarne i pastoratet. Då ingen utdelning sker, lägges räntan till kapitalet. Medlen förvaltas af fattigvårdsstyrelsen. Gifvarinnan afled i Åmål 1849.

Socknens hemman.

Skatte.

¼ Asmundetorp. ½ Björstad.

¼ Bodane.
½ Brasäter norre. (Brassetter.)
1 D:o södre. (D:o.)
1 Bärby norre. (Berby.)
1 D:o södre. (D:o.)
1 Bön. (Böen.)
1 Edstena norre. (Edhstenna.)
1 D:o vestre. (D:o.)
⅛ Edstenatorp.
½ Ekarebol med Muggedaln. (Ekerboll.)
⅛ Fjällsäter.
¼ Grinn.
½ Grönlanda. (Grönlandh.)
1 Guthem nedre. (Gudim.)
1 D:o öfre.
1 Hedene.
½ Holmen.
1 Härsängen. (Hallssengh.)
1 Högen. (Högen.)
⅛ Höghus.
1 Illesäter. (Illasetter.)
1 Jolsäter med Grimserud. (Giördsetter.)
½ Kraketorp.
1 Kråkserud. (Kroxrudh.)
½ Landa.
⅛ Millansjön.
1 Milleryr. (Milderutth.)
1 Nolby. (Norby.)
1 Qvarntorp. (Qvernattorpp.)
¼ Ragnerud.
1 Rösäter. (Rössetter.)
1 Skalsjö norre. (Skalzssöö.)
1 D:o södre. (D:o.)
1 Solberg. (Ssolbergh.)
1 Stockelanda norre. (Stockelandh.)
1 Säter. (Ssetter.)
½ Tveten. (Ttuetten.) 1)
½ Tån.
1 Tångelanda norre. (Ttongelandh.)
1 D:o östre. (D:o.)
¼ Tåsterud.
1 Ullstack. (Ulzstack.)
1 Åkesäter. (Ockessetter.)
1 Önne. (Öen.)
1 Öxnäs norre med Svindaln och Bruket. (Öxeness.)
¼ D:o södre.
Edstena norre. 2 qvarnar, 1 såg.
Illesäter, 3 qvarnar.
Tångelanda östre, 2 d:o.
Åkesäter, 1 d:o.
Öxnäs norre, 2 d:o.
Råstaden, 1 tomt under Guthem nedre.

Oskattlagde.

Tångelanda östre. Jernbruk, kallas Öxnäs.
1 äng under Rösäter.

Krono.

⅜ Bräcke. (Brecke.) Militie-boställe.
1 Bråsäter. Kapellansbol.
½ Hede. (Hede.) Militie-boställe.

1	Högsäters prestgård. Pastorsbol. 2)	Åkesäter i stället för Muggefors, 1 qvarn.
¼	Sandåker. Militie-boställe.	Berga 1 utjord.
1	Stocklanda södre. (Stockelandh.) Militie-boställe.	Latsbyn 1 d:o under södra Skalsjö.
		Milleryr 1 d:o under Milleryr.

1) Uppå derom gjord underdånig ansökning biföll Kongl. Maj:t den 15 Febr. 1834, att detta hemman, som var krono och häradsskrifvare-boställe i Norra Fögderiet, fick utbytas mot ½ skatte *Forsnäs* i Tydje socken, under vilkor att hemmansräntornas indelning förblifver oförändrad; och iklädes ½ Tveten skatte natur, men deremot ½ Forsnäs krono natur. 1840 den 27 April utfärdades kongl. bytesbref, hvarigenom öfverste-löjtnanten och ridd. Elias Norlin fick detta hemman i stället för Forsnäs.

2) Efter originalet i riksarkivet meddelas följande medeltids-bref af den 16 Aug. 1403.

"Uniuersis presentes litteras visuris seu audituris vlpho grymson curatus ecclesie høghasætir skarensis dyocesis necnon ecclesiarum bergensis ac stauangrensis canonicus salutem in domino sempiternam. Nouerint vniuersi venerabiles clericos dominos giordonem archidyaconum strengensem ac stenarum de vazstenis in sedecim nobulis auri anglicani ipsis per me rome concessis plene et integraliter satisfecisse mihi ad placitum absque diminucione. Vnde ipsos ab omni ulteriori repeticione exaccione impeticione extorsione seu vexacione qualicunque racione pecunie memorate per me vel per quemlibet alium penitus liberos reddo et quittos hac mea littera patenti. Datum apud ecclesiam høghasætir Anno gracie M°CD°III° in crastino assumpcionis virginis gloriose. In quorum omnium euidenciam firmiorem sigillum nobilis viri mathei holmvidhson de firghelanda generi domini skanung militis necnon carissimi vicini mei et amici peto presentibus appendi me proprium ad presens penes me non habente."

Moderniserad översättning: "Alla närvarande, vare sig de se eller höra skrivelsen från Ulpho (Ulf) Grymson (Grimson), kyrkoherde i Högsäter inom Skaras förvaltningsområde (i Skara stift) och före detta kanik inom Bergens och Stavangers kyrkliga områden (Bergens

och Stavanger stift) evärdelig hälsning i Gudi. Främst av alla vördnadsvärda kyrkans herrar (klerker) Giord (medeltida kortform av Gudfridr, sedermera Gottfrid), ärkediakon i Strängnäs och stenmästare (medeltida arkitekt och byggmästare. i stånd att bygga kyrkor av sten) i Vadstena i sexton år, av adlig engelsk släkt. själv ständigt min följeslagare i Rom och under tiden tillfredsställande mig utan avbrott. Vadan han oombedd på alla utomlands anstormande penning- och skattekrävares trakasserier. hurudana påminnelserna om penningkraven än var, med hjälp av mig eller någon. vem det lyste, fullständigt lyckades befria oss från avgifter, och detta mitt brev innebär ett öppet erkännande.

Givet vid Högsäters kyrka nådens år 1403 dagen före den ärorika jungfruns himmelsfärd (Jungfru Marias himmelsfärdsdag). Till ögonskenlig bekräftelse av allt detta intygar vidhängande sigill, som tillhör adelsmannen Matheus Holmvidsson från Färgelanda. avkomling till herr Skånung. berömd krigsman och min före detta käraste granne och vän, att jag för närvarande ej har enskild förmögenhet."

I sigillet synes en båt.

II. *Rännlanda* upptager 0,450 qv.-mil. Deraf utgöra Långvattnet jemte 11 små kärn 0,023. Socknens längd i norr och söder något öfver 1 och största bredden 5/8 mil. Ingen å, endast ett par större bäckar. Indelade vägar: två till Högsäters, en till Lerdalns och en till Råggerds socknar. Kyrkan byggdes af sten 1773, utan torn. Messeskruden skänktes 1847 af biskopen i Linköping J. J. Hedrén.

From stiftelse: Nuvarande egaren af Häre, kaptenen och ridd. Gustaf Holmdorff skänkte den 20 Juli 1834 till minne af sin aflidna fru Fredr. Sofia Stael von Holstein 50 r:dr riksgäldsmynt till socknens fattiga, samt ökade gåfvan med ytterligare 50 r:dr den 30 Augusti s. å.

Socknens hemman.

Skatte.

1/4	Backen norre.	1/4	Gillesbyn.
1	D:o södre. (Backen.)	1/2	Grorud.
1	Bäckenäs. (Beckisnes.)	1	Guntorp. (Gunnattorpp.)

½	Haltane.	1	Ryrane. (Ryren.)
1	Härslätt. (Hersleth.)	½	Saxtorp.
1	Ilen. (Illen.)	1	Stenstorp. (Stennattorpp.)
⅛	Järsalen.	½	Torp.
½	Källstorp.	1	Wattenböle. (Wattnabolle.)
1	Lycke. (Lycka.)	½	Ånnerud.
¼	Midbön.	1	Ösby. (Ösby.)
1	Nyckelbyn. (Möcklabyen.)		Guntorp 2 qvarnar.
1	Rud. (Rudh.)		Saxtorp 1 d:o.
⅛	Rundsrud.		Årim 1 tomt under Bäckenäs.

Krono.

¾ Stommen. (Stomen.) Länsmansboställe.

1 utjord under Stenstorp.
Ökhult 1 d:o. Igenfinnes icke.

Frälse.

¼	Blomskog.		⅛	Sälgefället.
1	Häre. (Herrö.)	1)		Häre, 1 qvarn.
1	Steg. (Stegh.)	2)		

1) Kallas *Häreholm.* Har en särdeles vacker belägenhet. Egdes 1577 af välborne Jöns Ulfsson. Nu af kapten Holmdorff.

2) Egdes 1563 af välborne Hans Torstensson till Lunden, 1577 af fru Karin på Lunden. Fältkamereraren Daniel Ekelund, född 1754, död här 1834, jemte sin fru, född Helena Hedvig Fryxell, hade i mer än 50 år egt och varit boende på denna gård. Af deras 8 barn är sonen Daniel Ekelund medicinalråd. Egendomen innehafves nu af bönder.

III. *Råggerd.* Uttalas af allmogen *Rudjal* och skrefs så 1610 i kronotiondelängden. Omfattar en yta af allenast 0,496 qv.-mil. Den stora Öje mosse intager en betydlig socknedel i norr. Socknens största längd är ¾ och bredd något mer än ½ mil. En indelad väg leder härigenom från Jerbo socken vester ut till Rölanda och Ed; en annan går till Rännlanda socken. I norr äro några hemman af Wedbo härad, hvilka i kyrkligt hänseende höra hit, nämligen 1 Hugeryr, ¼

Rud från Gesäter socken, 1 Gundbjörbyn, ½ Bräckan, ½ Brene, ⅛ Ullpassbo från Rölanda socken. Denna del kallas Grubbekroken. Kyrkan med torn och sakristia, allt af timmer, byggd 1736.

Socknens hemman.

Skatte.

¼	Balltorp.	1	Mabråten. (Mabrotta.)
1	Bodane.	½	Rud.
¼	Bön. (Böen.)	1	Starlanda. (Sterlandh.)
½	Fagerhult.	½	Stenerÿr norre.
½	Gäxbo.	1	D:o södre med Rösa. (Stenaryr.)
1	Hallebo. (Hallebodh.)	½	Stommen. (Stomen.)
¼	Långelanda.		

Krono.

¼	Sörsäter. Kapellansbol.	¼	Åsebo. Militie-boställe.

Frälse. Oskattlagd.

Arud 1 utjord under Långelanda.

IV. *Lerdal.* Innehåller blott 0,323 qv.-mil, Tydjesäterssjön och Igelkärn deruti inbegripne, hvilka upptaga 0,004 qv.-mil. Socknens största längd ⅞ och största bredd något öfver ½ mil. En å, som bär socknens namn, rinner härigenom från norr till söder. En indelad väg från Rännlanda. Kyrkan af sten, byggd 1771, torn af trä 1775. Följande hemman från Wedbo härad och Gesäters socken höra hit i kyrkligt hänseende: 1 Ammeliden, 1 Östre Fjälla, 1 Hålebacka, 1 Liden, 1 Lommelanda, 1 Åkerud med Ringelanda, ¼ Käxbo, ⅛ Fårved lilla, ⅛ Taraldsrud, ⅝ Lund, ¼ Fårängen.

Socknens hemman.

Skatte.

¼	Bergön.	¾	Bråten. (Bratten.)
¼	Björnerud.	½	Bräcke.
1	Bläsön. (Blessöge.)	1	Flatebyn. (Ffladebyen.)
1	Bodane. (Boenna.)	⅛	Grönåsen.

1	Höghult. (Högolth.)	1	Tydjesäter. (Ttiidasetter.)
1	Lerqvilla vestre. (Leraqvilla.)	½	Åsen vestre.
1	D:o östre. (D:o.)	½	D:o östre.
½	Manstad.		Svarfvan 1 tomt under Flatebyn.
1	Torgärdsbyn. (Ttorgersbyen.)		

Krono.

½ Stommen. (Stomen.) Militie-boställe.
Tydjesäter 2 qvarnar.

1 utjord under östre Lerqvilla.
1 d:o under Åsen.

Frälse.

1 Elofverud. (Elluffuarudh.)

V. *Jerbo.* Dess yt-innehåll är 0.778 qv.-mil. deraf mer än hälften är berg. Svinåsjön, Yxsjön, Råvattnet, Arlevattnet, Haksjön, Stenvattnet jemte öfver 30 andra mindre vattensamlingar eller kärn, alla ofvanpå Jerbofjället. och 3:ne nedanom bergshöjden upptaga 0.023 qv.-mil. Socknens största längd är 1⅜, största bredden nära 1 mil. Flera stora odugliga mossar betäcka ytan, såsom Öje mosse, Tvetane och Bredmosse m. fl. Timmerskogen uthuggen. På fjället någon skog till kolning för Bäckefors och Öxnäs bruk. Sydöstra delen af socknen kallas Katteräppen. Valboån rinner längsefter socknen från norr till söder; Svinån afleder vattnet från Svingsjön i Högsäter. Dessutom flera bäckar från fjället och socknens jemnare vestra del till Valboån. En indelad väg genom socknen från Högsäter till Ödskölds, en till Bäcke och en till Råggerds socknar. Kyrkan af sten, utan torn, tillbyggdes 1731.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Arnebyn. (Arnabyen.)	1	Grösäter. (Gröessetter.)
½	Berg. (Bergh.)	1	Hult. (Holth.)
¼	Brandserud.	1	Ljusebråten. (Liussabrotte.)
¼	Bäckehvarf.	1	Låkön. (Locköen.)
1	Bön stora. (Böen.)	⅛	Nötesäter.

½ Plogstarud.
⅛ Rud.
⅞ Rudberga med 1 tomt. (Råabergh.)
1 Runnesäter.
⅜ Skarfvan. (Skarffuen.)
1 Skällesäter. (Skellasetter.)
½ D:o } yttre eller Nolgården.
⅛ D:o }
1 Slättängen. (Slettengh.)
½ Stommen. (Stomen.)

½ Torp norre.
1 Torp stora. (Ttorpp.)
1 Tvetane. (Ttuetten.)
1 Töftesäter. (Ttöfftasetter.)
1 Winsäter. (Windssetter.)
½ Åsen södre.
Bräckan 1 tomt under Ljusebråten.
Önne 1 tomt under Plogstarud.
Hult 3 qvarnar.

Krono.

⅞ Önne. (Öen.) Militie-boställe. 1)

1 utjord till Winsäter.
Önne 1 såg.

Frälse.

⅛ Mungerderud.

1) Egdes 1563 af Knut Knutsson Lilje: 1577 af välborne Jöns Ulfsson. Innehades såsom boställe och beboddes 1802 och flera år af den ryktbare generalen Georg Carl von Döbeln, hvars lefnadshändelser äro intagna i Biogr. Lex. 4 band. s. 139.

Från detta pastorat härstamma:

Hedræus. Bengt. Född i hemmanet Öxnäs. Professor i matematiken vid Upsala universitet. Död 1659.

Jon Hansson. Kyrkoherde här 1630. Äfven född i Öxnäs, men ovisst om slägt till sistnämnde. Död 1640.

Hedræus. Jonas. Son af Jon Hansson. Lektor i Skara. Här kyrkoherde 1655. Död 1670. Från honom härstammar slägten Hedrén. Af densamma upptagas endast några, födda inom pastoratet.

Hedrén. Anders, bondeson från Skalsjö, sist prost och kyrkoherde i Ör. Teologie doktor. Född 1748, död 1819. En högst ovanlig man, i lärdom, skarpt omdöme, hjerta, och kraft såsom embetsman. Sannt yttrade kontrakstprosten doktor Ekelund vid hans graf: "Ännu i längliga tider, då Guds och församlingens vänner söka i det förflutna efter

något stort och vördnadsvärdt mönster ibland församlingens herdar, skola de med enhällig stämma nämna doktor Anders Hedrén."

Hedrén, Johan Jakob, den sistnämndes son. Född i Bäckenäs 1775. Teologie doktor 1809, på samma gång som fadren. Biskop i Carlstad 1829. Biskop i Linköping 1833.

Hedrén, Magnus. Den sistnämndes broder. Medic. doktor, lasarettsläkare i Wexjö. Född i Bäckenäs 1777. Död 1815.

Hedrén, Lars, bondeson från Skalsjö, doktor And. Hedréns broder. Prost och pastor i Högsäter. Född 1757. Död 1835.

Jernström, Anders. Född 1669. Kallad till professor uti matematiken både i Greifswald och i Zweybrücken, men afsade sig. Hade flera befattningar utrikes. Sist öfverstelöjtnant och kommendant 1717 på Sundsborg vid Idefjorden i Bohuslän.

Wall, Nils. Juris doktor och juris adjunkt i Upsala. Död 1771. Fadren kornett, och bodde på Öxnäs.

Dahlqvist, Sven. Arrendatorsson. Kyrkoherde i Åmål, död 1746.

Malmstedt, Magnus. Soldatson från Åkesäter. E. e. filosofie adjunkt i Upsala och honorarie professor. Död 1798. Fader till den för sina skaldegåfvor vidtfrägdade fru Anna Maria Lenngren.

Lizell, Johan Fredrik. Teologie lektor i Carlstad, prost och kyrkoherde på Hammarön. Död 1841. Fadren komminister i Råggerd.

Ekelund, Daniel. Medicinalråd och ridd. af K. N. O. Född på Steg den 11 Mars 1793. Fadren fältkamererare.

Fryxell, Daniel. Krigsråd. Om honom se ofvan vid Gunnarsnäs socken.

Norra fögderiet och domsagan.

WEDBO HÄRAD.

År 1600.

Gränsar i söder till Walbo och Nordal, i vester till Bohuslän och Norge, i norr till Wermland, i öster till Tössbo och Nordal. Innehåller land 14,406, vatten 2,328, summa 16,734 qvadratmil. Är det största af häraderna, det skogrikaste, men till jorden det magraste. Kallades *Markir* i äldsta tiderna, jemte närliggande trakter, *Vear* i Magnus Barfots saga omkring år 1100, *Weebo* omkring 1220 och *Wæbo* 1287. Innehåller 3 pastorat: Rölanda, Ed och Steneby, jemte 2 socknar: Wårvik och Torrskog af Blomskogs pastorat i Wermland, samt socknen Laxarby af Hesselskogs pastorat i Tössbo härad. Är deladt i 2:ne länsmansdistrikter: det vestra, omfattande Rölanda och Eds pastorat, det östra den öfriga delen af häradet.

RÖLANDA.

Konsistoriellt pastorat af 3:dje klassen, har 2 socknar: Gesäter och Rölanda, hvilka 1656 skiljdes från Ed och blefvo ett särskildt pastorat.

I. *Gesäter.* Socknens yta utgör 0,481 qv.-mil, deraf 0,004 upptagas af en del af Marsjön samt några små kärn. Största längden nära 1½, största bredden något mer än ¾ mil. Töftedals östra eller Örils-ån, Rölanda-ån eller Görjan samt Lerdals-ån rinna genom socknen. In-

delade vägar: en från Bohuslän till Rölanda, en från kyrkan till Töftedaln, en till Råggerds och en till Lerdals socken. De flesta hemmanen äro skoglösa, så att de icke ega till sitt husbehof. Den lilla träkyrkan är byggd i kors 1795.

Fromma stiftelser:

Vid socknestämman den 24 Okt. 1841 tillkännagaf bonden Olof Jonsson i Eklanda, att han ville gifva 1.000 r:dr riksgäld till inköp af boställe för en blifvande pastorats-adjunkt, hvilket gåfvobref upplästes. Summan skulle utfalla vid gifvarens död. Olof Jonsson är född 1779.

Bonden Olof Hansson i Vestra Fjälla gaf d. 10 Jan. 1844 en fjerdedel af samma hemman till boställe åt pastorats-adjunkten i Rölanda och Gesäters socknar, vilkorligt, nämligen om hans son, Johannes Olsson, aflede utan bröstarfvingar. Gifvaren Olof Hansson afgick med döden den 27 April 1844 och sonen Johannes dog utan bröstarfvingar den 17 Jan. 1848. Genom rättegång fick Johannes Olsson före sin död testamentet upphäfvet; men förklarade sig skyldig och villig gifva 5000 r:dr b:ko, hvilken summa borde användas till inköp af boställe för pastorats-adjunkten, eller till annat ändamål för folkundervisningens befrämjande, allt efter som pastoratsboarne kunna finna för sig nyttigast. Denna förbindelse intecknades vid häradsrätten den 18 Sept. 1845. Arfvingarne hafva börjat rättegång, under yrkande att få behålla hela summan. Tvisten var anhängig vid högsta domstolen 1850*

Socknens hemman.

Skatte.

1	Ammeliden. (Amliden.) † 2)	1/8	Forssane.
1	Delefors. (Delefors.)	1/8	Fårved lilla.
3/8	Djupedaln.	1/4	D:o stora.
1	Eklanda. (Ecklande.)	1	Gesäter. (Gedsetter.)
1	Fjälla vestra. (Ffiiella.)	1	Hugeryr. (Hugeruth.) †† 3)
1	D:o östra. (D:o.) †	1	Hålebacka. (Hollabacka.) †

---

* Enl. uppgift från kyrkoherde Ruben Nöjd, förlorade arvingarna i H. D. och summan tillföll socknen. T.

1 Kålsäter södre. (Kollsetter.)
1 D:o vestre. (D:o.)
1 D:o östre. (D:o.)
1)
¼ Käxbo.
1 Liden med Solliden och Skruka. (Liiden.) † 4)
1 Lommelanda. (Lummanlandh.) †
1 Näs med Gorutan. (Nees.)
¼ Ringstad. (Rijgh?)
¼ D:o.

¼ Rud. †† 5)
½ Stommen. (Stomen.)
⅛ Taraldsrud. †
1 Åkerud med Ringelanda. (Ageruth.) †
Åsmunderud 1 utjord under Ammeliden.
Öjersbo 1 tomt under Åkerud.
Gesäter 2 qvarnar.
Näs 1 d:o.
Ringelanda 1 d:o.
Delefors 1 d:o.

Krono.

⅛ Bräken.
¼ Solberg. } Militie-boställe.

Frälse.

1 Berg. (Bergh.)
¼ Fårängen. †
⅝ Lund. †

¼ Skardet. 6)
D:o 1 qvarn.

† Dessa hemman lyda i kyrkligt hänseende till Lerdals socken.
†† Dessa hemman på lika sätt till Råggerds socken.

1) Här slöts fred mellan konung Birger och hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, den 15 Febr. 1305. hvarom se 1:sta delen sid. 130.

2) Kallas *Amlingen;* 3) *Hogere;* 4) *Skrocka;* 5) *Bockerud;* 6) *Skal* eller *Skale.*

II. *Rölanda.* Innehåller 0,814 qv.-mil. deraf 0.011 upptagas af halfva Marsjön samt 15 små kärn. Håller i längd nära 1¼ och i bredd nära 1 mil. De flesta hemmanen sakna skog till fullt husbehof. Görjan eller Rölanda-ån, som uppkommer ur Marsjö eller Madsjö, rinner först norrut och sedan i söder genom socknen. I henne tillflöda flera bäckar från mossar och kärn. En indelad väg från Wenersborg till Ed, en annan från Gillanda till Gesäter. Vestra och östra delarne mycket bergiga. En dal längsefter socknen, å båda sidor om Görjan,

innehåller lerjord och mindre, runda lerkullar, liknande gruskullarne annorstädes. Kyrkan af sten, utan torn. Till Åmål 7½, till Wenersborg och Uddevalla 7, till Fredrikshall 5 mil.

Socknens hemman.

Skatte.

¼ Bergetorp. 1)
½ Björke. (Birckith.)
½ Brene. (Breden.) †
½ Bräckan. †
1 Böle. (Bölleth.)
1 Bön med Ödegården. (Böen.)
½ Fulska. (Ffulska.)
1 Gunbjörbyn med Bodane. (Gundarebyen.) †
¼ Holmen.
⅛ Hästeryr.
1 Hästhagen. (Hesthagen.)
½ Hödaln.
1 Högen.
1 Hökesäter med Glätta. (Hugessetter?) 2)
1 D:o vestra. 3)
¼ Järsalen.
½ Koppardaln. (Guppedall.) 4)
1 Lurketorp. (Lurckettorpp.)
1 Mällbyn.
1 Näsbön. (Nesböen.)
¼ Rud.
1 Smedjebön. (Smedibyen.) 5)
1 Stenungen. (Stennovigh.)
1 Torp. (Ttorpp.)
⅜ Tvålstad. (Ttuolstadh.)
1 Törsängen. (Törissengh.)
⅛ Ulldaln.
⅛ Ullpassbo. † 6)
1 Öknan. (Öttna.)
Amfribyn 1 utjord under Smedjebön.
Bråhagen 1 d:o under Högen.
Wallen 1 d:o under Lurketorp.
Bergtorp 1 tomt under Bergetorp.
Hålane 1 d:o under Böle.
Hökesäter 1 qvarn.
Brene 1 d:o.
Fulska 1 d:o.

Krono.

½ Bön eller Rankebön. (Böen.) Militie-boställe.
¼ Kårböle.
1 Stommen. (Stomen.) Pastorsbol.
Tollesbyn 1 utjord under d:o.

Frälse.

1 Bruneberg. (Brendebergh.) 7)
1 Daln. (Dallen.)
¾ Rostorp med Karetorp. (Rååstorpp.)

½	Rot.	1	Åsen. (Ossen.)
¾	Rud. (Rudh.)		Daln. 1 qvarn.
1	Tveten. (Ttuetten.)		Rud 1 såg.
¼	Ulldaln.		

Säteri.

1 Gillanda. (Gelande.) 8)

Rå och rör.

¼	Fulska.	9) ¼	Åsen.
¼	Ramberg.		

† Dessa hemman lyda i kyrkligt hänseende till Råggerds socken.

1) I dagligt tal heter hemmanet *Bartorp;* 2) *Presthöksäter;* 3) *Motterud;* 4) *Guppedaln;* 5) *Smebyn;* 6) *Passbu;* 7) *Brunnberg.*

8) Kallas *Gillann.* Egdes 1563 af Kristoffer Torstensson på Bryggum, gift med Britta, dotter af Erik Amundsson Stake till Hönssäter och Wättungen, slottslofven på Läckö. 1610 af Michel Pedersson, landshöfding öfver Dal och ståthållare på Läckö. 1626 af ryttmästaren Gustaf Stake. 1681 af dennes dotter Holmfrid, enka efter Bengt Klasson Hård, och benämnes Gillanda då för gammal sätesgård. 1783 af Blankenfjell. 1809 af kapten Fittinghoff. 1812 af kapten Belfrage. 1822 af kronofogden Almqvist. 1836 af Petter Pettersson, nuvarande egare.

9) Kallas *Lille Fuska.*

Från Rölanda pastorat härstammade:

Bero Ursinus eller Rolander, bondeson, kyrkoherde 1648.

Ruderberg, Anders, pastorsson härstädes och kyrkoherde 1714. Hans söner: Daniel, kyrkoherde här 1758, Per likaledes 1765.

ED.

Konsistoriellt pastorat af 2:dra klassen, innehåller socknarne Töftedaln, Ed, Nössemark och Håbol.

I. *Töftedaln.* Yt-innehållet 1.250 qv.-mil. Delar af de 3 Kornsjöarne, Bogsjön samt hela Skottsjön, Tössesjön, Haksjön jemte öfver

70 små kärn upptaga 0,113, så att det fasta landet utgör 1.137 qv.-mil, till det mesta bestående af berg, och dessa till stor del afbrända, nakna, ödsliga. Socknen håller 2½ mil i längd från nordvest till sydost. Öfra delen vid Norrska gränsen är föga beboelig och glest bebodd i anseende till de myckna bergen. Nedra eller sydöstra delen utgöres till en del af en dal med sandgrund, der de flesta hemmanen äro belägna. Socknens största bredd är icke fullt ¾ mil. Vid Jakobsrud i nordvest är hon endast ¼ mil bred. 2:ne indelade vägar korsa hvarandra i närheten af kyrkan, den ena till Bohuslän, den andra till Norge. Töftedals-ån rinner längs igenom socknen, dock utgör den till en del gräns mot Ed; Svartån utgör gräns till en del mot Norge och Bohuslän. Den lilla träkyrkan byggdes 1748 och tornet 1793.

Socknens hemman.

Skatte.

1 Bentorp. (Bindttorpp.)
1 Berg. (Bergh.)
⅞ Björnebyn. (Björnabyen.)
⅞ Botiltorp. (Bottillattorpp.)
1 Bästorp. (Bestorpp.)
1 Bön. (Böen.)
¼ Gunnarsnäs med Fagernäs.
1 Gunnesbyn. (Gulisbyen.)
1 Hajom med Hålane. (Hanum.)
½ Hult. (Holth.)
⅛ D:o södre.
1 Hvitteberg. (Huidebergh.)
¼ Högen.
1 Jakobsrud med Ringsmon. (Jacobsbyen.)
1 Lundby. (Lundby.)
½ Lunnane. (Lunden.)
1 Mon. (Moen.)
1 Norane. (Norena.)
½ Rinnane.
¼ Skättan.
⅜ Stommen. (Stomen.)
1 Töftesäter. (Ttöffrasetter.)
½ Ödeborg.

Björnebyn 1 utjord under Björnebyn.
Ketterud 1 d:o under Lunnane.
Mjölnerud 1 d:o under Bästorp.
Norane 1 d:o under Norane.
Tarmen 1 d:o under Lundby.
Töftesäter 1 d:o under Töftesäter.
Ödeborg 1 d:o under Ödeborg.
Berg. 2 qvarnar.
Jakobsrud 1 qvarn och 1 såg.
Mon 1 d:o och 1 d:o.
Lundby 1 såg.
Loviseholms jernbruk.

Krono.

Berg, 1 ålfiske. Försåldes 1851 till skatte mot en årlig ränta af 7 r:dr 5 sk. banko.

II. *Ed* [1]. Landskapets största socken, omfattar en vidd af 2,361 qv.-mil. Stora Le, Lögsjön jemte 124 mindre sjöar och små kärn upptaga deraf 0,298 qv.-mil. Landet innehåller således 2.063, men detta land är till mer än hälften berg å båda sidor om Stora Le. Socknen är nära 3 mil lång och 1 mil i största bredden. Vestra och norra delen är till det mesta obeboelig. Görja-ån, som äfven kallas Skalltorps-elfven, kröker sig genom södra delen, hvarförutan finnas flera större bäckar ur de många småsjöarne och kärnen, med fall för mindre vattenverk. Indelade vägar: en från Wenersborg, en från Ödskölds, en från Håbols, en från Nössemarks socken. Kyrkan af sten, tillbyggdes 1728, tornet af sten 1794. Till Åmål 7 mil, till Wenersborg och Uddevalla 8¼, till Fredrikshall 5⅝. På kyrkogården en rest grafsten åt minnet af Petter Bagenholm, död den 7 Sept. 1836, 82 år gammal, och dess maka Bolla Karolina Hökenberg, död 76 år gammal den 24 Nov. 1835. Kyrkan eger 1:o en utjord, Ryssvike äng eller Onsö ödegård kallad, på Södra Onsöns område; 2:o en utjord Skottan på Räfmarkens område, för hvilka en liten årlig afgäld erhålles.

Socknens hemman.

Skatte.

¾ Bengtsviken med Sinstebo, Ängkasa och Korpås
½ Bergslätt. (Bergasletth.)
¼ Bodaln. (Bode?)
½ Bodane norre. (Bodenna.)
⅞ D:o södre. (Budinna?)
¼ Bomarken.
1 Bråten. (Brotthen.)
½ Bälnäs. (Belenes.)
¾ Bön södre. (Ssörby?)
¾ Fagerhult. (Ffagerolth.)
¼ Fjuk.
⅛ Hakenäs.
¼ Hedemarken.
½ Hindalebyn vestre. (Hindallebyen.)
¾ D:o östre. (D:o.)
¼ Hästeberg.
½ Högen.
1 Hökedaln södre. (Hugedall.)
½ Hökesäter. (Hugesetter.)
½ Klefmarken med Skräddaresäter och Betslesäter.
⅛ Kråkhult.
¼ Kårslätt.

¼ Lebo.
¼ Lerbäck.
¼ Muggedaln.
1 Nyböle. (Nybölla.)
1 Näs med Bön. (Nees.)
¾ Onsön norre. (Onssöen.)
¼ Rönhult.
1 Sannerud med Bodane. (Ssanderuth.)
¾ Skalltorp. (Skallattorpp.)
1 Skötterud med Lebo. (Skytterudh.)
1 Tingvalla. (Ttingvolla.)
1 Tolslätt. (Ttorsleth.)
1 Torp vestra. (Ttorpp.)
1 D:o östra. (D:o.)
⅛ Walberg.
1 Wassända med Bostorp och Grorud. (Wassenda) 2)
¼ Ånimb.
¼ Årbol.
½ Åsen. (Ossen.)
½ Äng. 3)
1 Ödebyn. (Ödebyen.)
Björnebyn 1 tomt under Näs och Björnebyn.
Grorud 1 utjord under Skalltorp.
Hult lilla 1 d:o under Högen.
Kåredaln 1 d:o under Åsen.
Lefverheden 1 d:o under Knipan.
Skännerud 1 d:o under Räfmarken.
Strand 1 d:o under Strand.
Möllerklefva 1 d:o under Bälnäs.
Hindalebyn 1 qvarn.
Knipan 1 d:o.
Räfmarken 1 d:o.
Skalltorp 1 d:o.

Krono.

1 Bön södre. Kapellansbol.
¾ Eds pastorsbol. 7)
⅝ Ed vestra. (Edh.) 5) 9)
⅜ Hökedaln norre. (Hugedall.)
1 Sandåker. (Ssandager.) Militie-boställe.
1 Ullerön. (Uleröen.) Länsmans-boställe. 4)
Jörane 1 utjord under Sandviken.
Fagersand 1 d:o till torp under prestgården.
Stamnåra 1 d:o d:o. 8)
Hökedaln 1 qvarn.
Torp vestra och östra 1 d:o. 1 såg
Klefmarken 1 såg.
Räfmarken 1 d:o.
Stamnåra 1 d:o.
Årbol för Strannefors 1 d:o.
Stamnåra 2 qvarnar under prestgården.
Bengtsviken 1 såg.

Frälse.

1	Knipan. (Knippen.)	5)	Strand 1 qvarn.
1	Onsön. (Onsöen.)	6)	D:o 1 såg, Strannefors.
1	Räfmarken. (Reffuamarckitt.)	5)	Knipan 1 valkstamp.
			Onsön södre 1 såg.
1	Strand. (Strandh.)	5)	

1) Skrefs *Ethe* 1305 den 5 Jan., då Tholuo Pætærsson gaf en mark penningar till kyrkan och presten härstädes. För ordentliga utbetalningen af denna med flera gåfvor pantsatte han hälften af sitt hemman *æng* här i socknen. Brefvet härom, på Latin, är intaget i Svenskt Diplomatarium under N:o 1452.

2) Biskop Brynolf i Skara fastställde det byte, d. 6 Juli 1310, som domprosten Bengt gjort af Hesselskogs kyrkohemman *Wazændæ, Clunduryth, Groryth* och en del i *Auangen* mot *Bokolzryth*. Det Latinska brefvet återfinnes i Diplomatarium, N:o 1686.

3) Se 1).

4) I riksregistraturet, signat. X, fol. 260, för 1532 tempore Birgittæ läses följande: "Item unte wår nådige herre tillgodo att Erik Stake må kännas vid någre herr Tures gods, som han är rätt bördeman till, som är Brennegården i Todene socken, Skor på Collen, Osbeck i Barne härad och Ullerön i Eds socken på Dall". Och vidare i samma registratur, fol. 263: "1533 af Kopparberget. Fick Erik Stake desse gods (de nyssnämnda) som Ture Jönsson svikliga och olagliga köpt af hans slägt, och skall Erik Stake och hans arfvingar behålla dem till everdelig ägo". 1563 egdes Ullerön af Maurits Stake, fogde på Dal; 1566 af hans enka, fru Anna på Berg i Holms socken; 1625—1637 af ryttmästaren Gustaf Stake.

5) Dessa hemman egdes 1563 af Knut Knutsson Lillje; 1577 af välborne Jöns Ulfsson. Strand egdes 1800—1836 af Petter Bågenholm, riksdagsman 1788. Hans grafsten vid Eds kyrka.

6) Uti v. Engeströmska biblioteket ett pergamentsbref, som J. G. Liljegren aftryckte 1819, är af följande innehåll: "Eric Otteson Ridd. ...... gjortt ett heffde bythe med ãrl. qvinne Anna Ägar Grupendallss hustru sså att jag skall haffua ij gl. i Upland vidt Upsala, the gifwa i lanssgiill x gyllen redhe pga emot .... gl på Dall 1 gl i

wardbo h:d 1 gl Odenssönn skyller v p:d smö oc ther nær ännu 1 gl Ullerönn skyller iii p:d smör: i Tusse sokn Biörnsæther skyller p:d smör .... Stockholm vig. omn. sanctorum (den 31 Okt.) 1475."
Onsön egdes 1563 af Maur. Stake, sedan af hans enka, fru Anna på Berg; 1625—1637 af ryttmästaren Gustaf Stake; 1785 af fröken Maria Sofia Hökenberg; 1809 af landtmätaren Berger; 1822 af Per Bågenholm och nu af Jonas Bågenholm, gift med Anna, dotter af löjtnanten Gustaf Ekelund.

7) För den skada prestgården lider af timmerkörning öfver egorna beviljade Kongl. Maj:t den 14 Sept. 1692 en lindring i taxan, som enligt landshöfdingens och kammar-kollegii resolutioner 1795 utgör 8 r:dr årligen.

8) Att Stamnåra allt sedan katolska tiden tillhört icke kyrkan, utan prestgården, synes af bilagan eller registret öfver presternas och kyrkornas fastigheter på Dal. Tvist häom afgjordes till prestgårdens fördel vid laga domstolar 1808.

9) Carl XII lemnade detta hemman den 23 Dec. 1697 till Uddevalla sågbruks delegare. Sedan detta bolag numera är upplöst och alla aktierna sålda till majoren M. Koch på Wågsäter i Ryrs socken af Walbo härad, är han egare af hemmanet och har härstädes en faktor för timmerhandeln.

III. *Nössemark.* Omfattar 1,734 qv.-mil, deraf land 1,343, vatten 0,391, nämligen Stora Le, Blacken, en del af Ulevattnet jemte 86 mindre sjöar och kärn. Längden något öfver 2 mil, största bredden något öfver 1 mil. Hela socknen är en fjällbygd å båda sidor om Stora Le, utgörande nästan idel berg med svag jord i dalsänkningarne. En indelad väg i södra delen från Ed upp till kyrkan. Denna nybyggdes af sten utan torn 1794. Platsen för henne skänktes af enkan Katrina Bågenholm i Håbols stom. Förra kyrkan var belägen ⅛ mil från den nuvarande på hemmanet Nolby mark, byggd af trä. Den enkla altartaflan skänktes omkring 1798 af Norrmannen Truls Vill i Fredrikshall.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Daln med Grafdaln och Bergerud.	⅛	Diserud.
		¼	Finserud.

7/8	Grättisbo.	1	Sund med Jordaln. Illebacka, Ljusnäs, Wikanskär. Bäcken, Rålen och Sannebo. (Ssundh.)
1	Jaren. (Jederen.)		
1/8	Kollsbo.		
1	Köleviken norre med Bärbo. (Kölvigh.) 1)	1/8	Tolsrud.
1	D:o södre med Smedjekölen. (D:o.)	1/4	Wallsebo.
			Rödjestad 1 utjord under Sund.
1	Nolby med Sämb lilla och Ingerud. (Norbyen.)		Grättisbo 1 qvarn.
1	Näs. (Nees.)		Köleviken norre 1 d:o.
1	Rörviken norra. (Rörvigh.)		D:o södre 1 d:o.
1	D:o södra. (D:o.)		Nolby 1 d:o.
1/4	Solum lilla.		Sund 3 d:o.
1/2	D:o stora. (Ssollum.)		Sämb 1 d:o.
1	Sparnäs med Snäckerud. (Fforsnes?)		Ulfön i Ulevattnet till norra Rörviken.

Krono.

1/2	Stommen. (Stomen.) Militieboställe.		D:o 1 såg.

Frälse.

1	Strand lilla. 2)	1/2	Sämb. (Sseem.) 2)
1	D:o stora (Strandh.) 2)		Mon 1 utjord under Sämb.

1) Huru detta hemman jemte Södra Köleviken, Sund och Wallsebo samt Asslerud i Håbol den 21 Dec. 1830 fingo gemensamt till skänks *krono-masteskogen* härstädes, innehållande 9,163 tunnland 30 kappland, är redan i 1:sta delen sid. 277 anfördt.

2) Egdes 1563 af fogden välborne Göran Torstensson till Forstena och Nygård. Sämb, som sedan kom i skattevrak, upptogs på 6 års frihet 1662 af Anders Lennartsson Svenske. Såldes 1689 af Jakob Dreffenskiöld till majoren Lars Fahneskiöld. Strand lilla egdes 1664 af Anders Larsson Dufva, 1756 af kapten Daniel Poignant och hans fru i 3:dje giftet Anna Maria Dufva. Hans son Emanuel Poignant sålde sedan hemmanet till bonden Erik Persson i Håbols stom 1770.

och flyttade till Åsbol i Elgå socken af Wermland, der han blef bruksegare. Af stora Strand inköpte församlingen år 1750 för egna medel $\frac{1}{4}$ till boställe för komministern härstädes. Detta köp hade icke behöfts, derest Gustaf I icke olagligen indragit stommarne. Stommen härstädes $\frac{1}{2}$ mantal, som nu är militie-boställe, var under katolska tiden bekostadt af församlingen till prestens bostad, men beröfvades henne af Gustaf Wasa, så att hon för andra gången måste anskaffa en hemmansdel till samma ändamål. Hade fullmäktigen i bondeståndet J. Holm från Stockholms län vid 1851 års riksdag fått råda, då han föreslog rikets ständer, att såväl kyrkoherde- som komministers-boställen borde försäljas till skatte och presterna endast lemnas nödiga husrum jemte foder för några kreatur; så hade möjligen den händelsen inträffat, att Nössemarks församling för 3:dje gången nödgats inköpa prestbol, emedan hon tvifvelsutan icke velat hafva sin lärare och själasörjare sittande på annor mans jord såsom inhyseshjon, försedd med en nödtorftig penningelön, nödsakad att, så långt denna kunde förslå, för densamma anskaffa nästan allt till sina husliga behof; hvaremot kronan, såsom en ledamot af borgareståndet, Fr. Sundler, vid samma riksdag yrkade, borde annamma de presteliga inkomsterna af församlingen.

IV. *Håbol.* Dess vidd är 1,210 qv.-mil, deraf land 1,103 och vatten 0,107. Största längden nära $1\frac{3}{4}$, största bredden 1 mil. Sjöar äro: Fursjön, Gränssjön, Risvattnet, Elgsjön, Skiljesjön, jemte delar af Grann, Torrsjön och Wångsjön samt 64 mindre kärn och småsjöar. Ingen å, men större bäckar mellan de många vattnen. Socknen är öfverhöljd af lägre berg. En indelad väg från Ärtemarks, en annan från Steneby socken. Kyrkan af trä, i korsform med torn, byggd 1794. Platsen för henne gafs af enkan Katrina Bågenholm i Håbols stom.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Assgerdebyn. (Assgerdböen.)	$\frac{1}{8}$	Betåsen.
1	Asslerud med Westergård,	$\frac{1}{2}$	Bjurviken. (Biörvigen.)
	Ljungsbo och Gråsjöliane.	1	Bodane.
	(Attlofverud.)	$\frac{1}{8}$	Bränna.

1 Böle norra. (Bölletth.)
1 D:o södra med Gläserud. (D:o.)
1 Bön. (Böen.)
1 Gäserud med Gäserudsnäs och Brohögen. (Gessar?) 1)
¾ Heneviken. (Hannavigh.)
¼ Hugostrand.
1 Hult. (Holth.)
1 Högkil. (Kryppakiil?) 2)
1 Lund. (Lunden.)
¼ Långenäs med Skogen.
1 Näs. (Nees.)
¾ Olasbyn vestra. (Olssbyen.)
1 D:o. östra. (D:o.)
1 Risane med Ekeråsen. (Riissanna.) 3)
1 Sannerud. (Ssanderuth.)
¼ Stenserud.
1 Stommen. (Stomen.)
1 Strand med Hedan. (Strand.)
⅛ Tormansbol.
¼ Torstensbodane. (Ttostensbodh.)
1 Wångsjö med Orreslätt. (Wangasiöö.)
1 Wägne med Grimstrand. (Wegnith.)
⅝ Åsnebyn. (Ossnabyen.)
1 Äng.
Bleksidan 1 utjord under Heneviken.
Böle 1 d:o under N. Böle.
Äng 1 d:o under Äng.
Hökesäter 1 d:o under Sannerud.
Kyrkostrand 1 d:o under Hugostrand.
Näs 1 d:o under Näs.
Wägne 1 stamp, 1 qvarn.
Bodane 1 såg.
Högekil 1 d:o.

Frälse.

1 Rämne.
D:o 1 qvarn, 1 såg.

1) Stamgodset för Bågenholmska slägten å fädernet samt Håbolsslägten å mödernet. Om den förra här några underrättelser[1]. En underhafvande under säteriet Bågen i Laxarby socken, till yrket skräddare. begaf sig utrikes och antog namnet Bågenholm i början af 1600-talet. Hemkommen köpte han om några år fastighet i Håbols socken. Hans son, bonde, bodde i Gäserud och efterlemnade sin ärfda förmögenhet, betydligt förökad, till sin son Per i Gäserud, bonde, riksdagsman, förståndig och mycket ansedd i bygden. Var ganska förmögen, så att han lemnade fastighet till hvardera af sina 2 söner och 6 döttrar. Den äldsta dottren, Katrina, blef gift med bonden Erik Persson från

[1] Benäget meddelande af kontraktsprosten C. M. Bågenholm.

Högkil samt moder till de 7 allmänt så kallade *Håbolsgossarne*. Pers äldste son, juris student med titeln sekreterare, hette Jan Bågenholm, bodde på Lerbäck i Eds socken och afled der 1813. Hade 3 söner och 6 döttrar. Sonen Per blef löjtnant vid amiralitetet: Jakob landtmätare: Karl handlande i Bohuslän: alla nu döde.

Pers yngre son, Petter Bågenholm, bonde, riksdagsman 1788. Bodde i Gäserud till 1804, då han flyttade till det 1800 inköpta hemmanet Strand i Eds socken. Gift 1784 med fröken B. K. Hökenberg från Onsön, med hvilken han sammanlefde 51 år, samt vid sin död lemnade åt barnen 5³⁄₈ hemman. Dessa barn voro: 1. Sofia Katrina, född 1786, död 1834, gift med sitt syskonebarn, landtmätaren Per Berger. 2. Per, född 1787, bonde, nu i Gäserud. 3. Ingri Margreta, född 1789, död 1829, gift med kontraktsprosten, L. W. O., Carl Johan Holm i Själevad af Ångermanland. 4. Carl Magnus, född 1790, kontraktsprost i Wäse af Wermland. 5. Fredrik, född 1793, öfverfältläkare, fältläkare i 1:sta militärdistriktet, brunns-intendent vid Ramlösa, R. W. O. 6. Olof, född 1796, sjökapten, afseglade 1827 från Bergen till Triest och har sedan icke afhörts, oaktadt efterlysning, och har således sannolikt omkommit. 7. Jakob, född 1799, bataljons- och brunnsläkare vid Gustafsberg nära Uddevalla, gift med C. Belfrage. Död 1840. 8. Jonas, född 1802, bonde, egare af S. Onsön i Ed.

2) Härifrån härstammade Håbols-slägten på fädernet, märklig i denna ort för ovanlig rikedom, reslig växt, mycken kroppsstyrka och i följd häraf en viss stormodighet och stolthet för 50 à 70 år tillbaka, såsom jag inhemtat både af nära anförvandter och andra äldre personer inom orten. Om densamma lefva ännu i friskt minne många så egna händelser, karaktersdrag samt för vår tid sällsynta företeelser, att de förtjente upptecknas. En trogen skildring af Håbolslifvet från 1770 till 1809 skulle i mer än ett hänseende blifva läsvärd. Den kunde ställas i bredd med de effektrikare af Isländska sagorna, hvarföre det vore önskligt att någon af slägten, eller annan noga kännare af förhållandena, företoge sig ett sådant författarskap. Här kunna de äldre af slägten endast i korthet upptagas. Enskildheterna om en eller annans aristokratiska hållning, eller ridderliga förhållanden, eller vid sina tillfällen berserkagång, nödgas jag förbigå. Stamfadren, Erik Persson i Högkil, föddes 1731, dog 1791. Gift med Katrina Bågenholm och

bodde för det mesta i Håbols stom. Katrina var född i Gäserud 1742 och afled 1814. Jemte 3:ne döttrar hade de följande 7 söner: 1. Petter, född 1767, död 1826, var den rikaste af bröderna, egande 14 hela hemman. Bodde i Högkil. 2. Erik, född 1769, bodde i Ulfsbyn, Steneby socken. 3. Jonas, född 1771, bodde i Strand, Nössemarks socken. 4. Jan, född 1774, bodde i Grimmerud, Steneby socken, död på Carlskrona fästning. 5. Per född 1776, död i Böle. 6. Brynte, född 1778, död i Steneby 1820. 7. Magnus, född 1783, lefver och bor i Assgerdebyn, rättvisligen berömd, såsom flera af den äldre slägtens nu lefvande afkomlingar.

3) Uti 1570 års räkenskap i kammar-arkivet finnes afskrift af följande kongliga bref: "Wi Johan 3:dje &c. göre vetterligt, att vi af synnerlig gunst och nåde, så ock efter det denne vår trogne undersåte Herr Rasmus Andersson i Rijsane hafver lidit svår skada af våre och Sveriges rikes fiender uti desse fejdetider, i det han hafver mistat mest allt det han egde, hafve unnt och efterlåtit, som vi ock med detta vårt öppna bref unne och efterlåte, att han uti sin lifstid må besitta, njuta och bruka det skattehemman han eger, benämndt Rijssanne, liggande i *Högbolle* socken i Wedbo härad, fritt för alla årliga utskylder, som deraf utgöras böra och pläga. Der vårt kammarråd, kamererare, befallningsmän och alla andre måge veta sig efterrätta. Gifvet på vårt Slott Upsala d. 16 Juli 1569." Denne Rasmus var kyrkoherde i Ed och njöt samma frihet årligen och ännu 1576, såsom kronoräkenskaperna utvisa. Han benämnes der herr Rasmus i Ed.

Från Eds pastorat härstamma,
utom de nyssnämnda slägterna:

Hökenberg, Åke. Han skall väl varit född Smålänning, men då han tillbragte sin mesta ålder och tjenstetid här i landskapet såsom kapten och sedan major för allmogen under krigen, torde han med något skäl kunna här upptagas. Hans seger öfver Norrskarne 1657 i en skarp träffning vid Strömsäter är omnämnd i 1:sta delen sid. 169. Var gift med prosten L. Rolanders dotter Helena. Dog på Nyböle i Ed 1691. Adlad den 21 Febr. 1689.

Chersonius, Olof. Kyrkoherde i Dünamünde 1653. Bondeson från Näs i Eds socken.

Rolander, Petter. Kyrkoherde i Rölanda, död 1663. Kyrkoherdeson i Ed.

Rolander, Lars. Den sistnämndes broder. Kontraktsprost i Ferglanda. Död 1669. Om hans bedrift i fält se 1:sta del. sid. 166.

Enander, Halvard. Kyrkoherde här. Död 1685. Pastorsson härstädes.

Wallström, Johannes. Kontraktsprost i Stafnäs. Död 1783. Kronolänsmansson.

Ekelund, Daniel. Medicine doktor. Läkare vid Wermlands regemente 1850. Född 1811, son af löjtnant Gust. Ekelund.

Af BLOMSKOGS

pastorat i Wermland, konsistoriellt i 2:dra klassen, äro socknarne Wårvik och Torrskog belägna på Dal och inom Wedbo härad.

I. *Wårvik.* Innehåller 1,075 qv.-mil, deraf Vestra Silen, en del af Östra Silen, något af Lelången och Svärdlången jemte 18 små kärn upptaga 0,304. Längden 1½, största bredden något mer än ¾ mil. Fasta landet är till största delen berg, ehuru icke serdeles höga. En indelad väg genom sydvestra och nordvestra delarne af socknen. I öfrigt är ytan sådan, att landsväg icke kan, utan besegrande af de största svårigheter och med alltför dryga kostnader, anläggas. Till kyrkan kan man icke färdas med hjuldon. Denna, jemte torn och sakristia af sten, fullbordades 1845. Östra Silen har sitt utlopp i Vestra Silen genom den korta Krokforsån och V. Silen genom Skiforsån till Svärdlången. I äldre tider har man tillämnat och genom gräfning började en förening af V. Silen med Lelång vid edet Gamri, på hemmanet Kråkvikens område. Om detta gått i fullbordan, skulle V. Silens vatten helt och hållit kommit till Lelång på denna väg, derest utloppet fått ett djup af 10 fot, hvarigenom Gustafsfors och Skifors vattenverk upphört.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Backa. (Backen.)	½	Ed med nedre Ågerderud.
1/16	Bodane.	⅛	Eketegen.
¼	Bottnane.	½	Fjus.
⅛	Derehult.		

¼ Gunnesbyn.
1 Gällesnäs med Ödegården. (Gelnes.)
¼ Hult.
1 Hökenäs. (Högenes.)
⅛ Kasan.
⅛ Kollsbodane.
1 Krokane. (Krogenna.)
¼ Kråkenäs med Kenäs.
1 Kråkeviken. (Krogevigh.)
⅛ Kärr norre.
⅛ D:o vestre.
1 Kässviken. (Keiissanacka?)
¼ Lofterud.
1 Måsvika. (Mossavigh.)
1 Näs. (Nees.)
½ Rolfsbyn. (Raffnesbyn.)
1 Stommen med Tarsnäs och Ödegården. (Stomen.)
1 Wambervika med 1 tomt. (Wamervigh.)
⅛ Ågerderud öfre.
Backa 1 såg.
Krokane 1 qvarn.
Krokane och Rolfsbyn 2 qvarnar vid Krokfors.
Krokane 1 såg.
D:o 1 stamp.

Vid Skifors, i gränsen mellan hemmanet Kråkeviken härstädes samt Svartkärn i Laxarby socken, är tegelbruk och qvarn, tillhörande egarne af Gustafsfors jernbruk. Skifors egdes 1563 af fru Karin på Dingelvik.

Härifrån härstammade kontraktsprosten Peter Kjellin i Bolstad, som föddes i Käss- eller Källsviken samt dog 1720. Fadren underofficer.

II. *Torrskog.* Ytinnehållet 1,104 qv.-mil. Sjöarne Lelång, Ljussjön. Lilla Torrsjön jemte 35 kärn och delar af små sjöar i Nössemarks och Ärtemarks socknar intaga 0,194 qv.-mil af denna yta. Socknens längd 1¾, största bredd något öfver 1 mil. Är öfverhöljd af berg, såsom Wårvik. Halleforsån i gränsen mot Ekenäs i Wermland förenar V. Silen med Lelång. På östra sidan af Lelång går landsväg genom det lilla hörn af socknen, som der är beläget. På vestra sidan likaledes längs efter sjön, från Ärtemarks socken till Wermland. Kyrkan, tornet och sakristian, allt af sten, byggdes 1768. Har af ålder varit offerkyrka. Är det väl ännu, ehuru gåfvor till henne af oberedda kalfskinn, som kallas offer, från utsocknes sjuka personer numera ganska sparsamt förekomma. Fordom var sådant offer ingalunda sällsynt. Man gaf hit hudar, skinn, kläder m. m., som sedan bortsåldes på auktion för kyrkans räkning. En sed såg jag här söndagen den 16 Juli 1848, som jag icke märkt annorstädes. Flera lik skulle begrafvas. Man bar hvarje likkista från de aflägsnare hemmanen på 2:ne långa, sammanbundna

stänger, till närheten af begrafningsplatsen. Der flyttades kistan af stängerna pa likbarar, som hemtats från kyrkan. Sedan detta skett, slogos stängerna med ena ändan så hårdt mot marken, att de afbrusto och ändarne kastades på sidan af kyrkovägen. På tillfrågan hvarföre sa skedde, erhölls det svar, att man bör så göra på det icke någon i slägten derefter snart må dö.

Socknens hemman.

Skatte.

1 Alsbyn. (Alisbyen.)
1 Barkerud med Liane. (Barkerudh.)
¼ Borgan.
¼ Breviken.
1 Bråtenäs med Ön och Humlegården. (Brottenes)
¼ Batevika.
1 Bön. (Böen.)
⅛ Flolanda.
¼ Gullbrandsbyn.
1 Gummenäs. (Gummenes.)
⅛ Hugeryr.
⅛ Håbodane.
1 Kesnacken. (Keiisanacke.)
⅛ Knutserud.
¼ Känsbyn.
¼ Nästegard.
1 Ramsbyn med Tassebyn. (Raffnsbyen.)
⅛ Stategen.
1 Stommen. (Stomen.)
1 Ängebodane med Sketegen och Hult. (Engeboda.)

Bråtenäs 1 såg.
Bön 1 d:o. 1 qvarn.
Kesnacken 1 såg.
Ängebodane och Håbodane 1 qvarn.
Ön 1 utjord under Gummenäs.
Gustafsfors jernverk.

Frälse.

1 Kölen. (Köllen.) 1) D:o 1 såg.

1) Egdes 1563 af fru Karin på Dingelvik, 1577 af Nils Månsson på Bro, 1619 af fru Margreta till Bro.

Härifran härstammade kontraktsprosten i Brunskog Olof Hassel, som afled 1832. Soldatson.

Af HESSELSKOGS

pastorat i Tössbo härad, konsistoriellt i 2:dra klassen, är Laxarby socken belägen inom detta Wedbo härad.

Laxarby. Dess hela vidd utgör 1.845 qv.-mil. Delar af sjöarne Laxsjön, Svärdlången, Ö. Silen, Dalsjön. Ömmeln, Edslan, äfvensom hela Limmen, Ö. och V. Solsjöarne jemte åtminstone 74 mindre vattensamlingar eller kärn, upptaga af detta yt-innehåll 0.267. Socknens längd är något öfver $2\frac{1}{4}$, största bredden nära $1\frac{1}{4}$ mil. Största vattendraget är Billingeströmmen i gränsen mot Steneby socken. dernest Skåpforsen vid hemmanen Bodane och Kroken. Mindre åar äro en mellan Limmen och Ö. Silen samt en från flera kärn. hvilka utfalla nära kyrkan i Laxsjön. Der korsa sig äfven vägar från norr till söder. från öster till vester. Vid Skåpafors går en väg söderut till Billingen. Kyrkan byggdes i kors af trä med sakristia. men utan torn 1759. Skrefs i äldre tider *Laxarbygda,* såsom orten ännu af allmogen ofta benämnes. Invånarne kallas *Laxongane.* Predikstolen är gifven af prosten härstädes Er. Wall och hans fru Elisabet Risell.

Fromma stiftelser: 1. Brukspatronen Carl Fr. Uggla gaf år 1826 en summa af 4,000 r:dr banko, hvars årliga ränta bör användas till fattiga barns undervisning vid Billingsfors bruksskola från Steneby och Laxarby socknar. Se vid Steneby.

2. Till att besluta om och derefter anskaffa en af behofvet länge högt påkallad enskild prest för denna vidsträkta och folkrika socken, hvarigenom såväl gudstjänst kunde hållas hvarje helgdag. som öfriga presterliga biträden beqvämare vinnas. än hittills varit möjligt. hölls pastorats-stämma den 3 Febr. 1850. Aflöningen för en sådan 2:dre pastorats-adjunkt i Hesselskogs pastorat uppgjordes vid detta tillfälle och fastställdes af konsistorium den 17 derpå följande Juli. Sedan socknen i Gustaf Wasas tid blifvit beröfvad det af henne under medeltiden bekostade hemmanet Stommen, beläget vid kyrkan. har man i mer än 300 år saknat lägenhet till prestbol. Vid pastorats-stämman rådgjordes nu om inköp ånyo af ett hemman för detta ändamål, dervid församlingen på ett hedrande och frikostigt sätt understöddes af 2:ne enskilde män. Församlingens kyrkoherde. prosten. magister Nils Kihlgren gaf nämligen till boställs-inköp 1.000 r:dr banko. och egaren af säteriet Bågen, Anders Olsson i Grättved. 500 r:dr samma mynt. Förste predikanten härstädes blef Malkom Napoleon Werner. hvilken tillträdde sysslan d. 1 Maj 1851.

Socknens hemman.

Skatte.

1 Backa (Backen.) 1)
½ Bodane.
⅛ Bottnane.
½ Germundebyn.
1 Gröfva med Rud och Kaserna. (Gröffuen.)
¼ Hedan med Görud och Backetomten.
¼ Härsrud.
½ Kallem med 1 utjord. (Kallem.)
⅛ Kettelsbo.
¼ Knösteviken. 4)
⅛ Koppungen.
1 Kroken. (Kroghen.)
½ Kronan med Sörgården och Flatan.
¼ Lidan.
⅛ Linheden.
½ Låbyn.
1 Näresbyn. (Nersbyen.)
1 Närsidan med Skrubberud. (Ssiien.)
1 Skåpenäs. (Skoppenes.) 4)
⅝ Stommen med Tveten. (Stomen.)
½ Sundginge. 2)
1 Öfversidan. (Ssiien.)

Bodane 1 qvarn
Galthögen 1 d:o
Hedane 1 d:o
Kroken 1 d:o
} 1 såg.

Skåpafors 1 finbladig såg med 2 ramar.

Krono.

Qvarnfallet 1 utjord. Läget okändt.
Gålsjö 1 qvarn.

Frälse.

¼ Alsbyn.
1 Berg. (Bergh.)
¼ Bratterud.
¼ Daln.
¼ Ekre.
1 Flatebyn. (Fflattebyen.)
⅛ Furunäs eller Fårnäs.
1 Galthögen. (Galthehultth.)
1 Gålsjö. (Gordsee.)
⅛ Gällsnäs.
¾ Hedan. (Heden.)
½ Hedane. 4)
¼ Järane.
¼ Korsbyn.
⅛ Kölen.
¼ Liginge.
¼ Lund.
⅛ Sannerud.
¼ Skröfvan.
¼ Solsjöbodane.
1 Solvik. (Ssolvigh.)
⅛ Suled.

½ Svartkärn. (Ssuarttattiern.)		Svartkärn 1 qvarn.
¼ Sävika.		Solsjöbodane 1 d:o.
⅛ Torebyn.		Järane 1 d:o.
⅛ Ösan.	4)	Korsbyn 1 qvarn.
Solvik 1 qvarn.		Lund 1 d:o.
Gålsjö 1 såg.		Sannerud 1 d:o.
Suled 1 qvarn, 1 såg.		

Säteri.

Bågen. (Boffuen.) 3)

1) Hörde till domprosteriet i Skara 1480, enligt dess jordebok. Se bilagan.

2) Kallas *Sjönningen.*

3) Egdes 1563 af fru Karin på Dingelvik; 1577 af Nils Månsson på Bro; 1619 af fru Margreta till Bro; 1637 af Carl Svinhufvud på Dingelvik; 1664 var det Jöns Svinhufvuds sätesgård; 1681 af fru Beata Gyllensvärd, benämnes då Bågenholm och föres under titeln gammal sätesgård. Egdes till 1790 af kontraktsprosten, doktor Anders Sörström i Hesselskog; 1795 af hans enka 1809 af Carl Fr. Uggla; 1850 af Anders Olsson i Grättved.

4) Lyda till Billingsfors bruksförsamling.

STENEBY.

Regalt pastorat af 2:dra klassen, innehåller socknarne Ärtemark, Steneby, Ödsköld, Bäcke och Tissleskog samt Billingsfors bruksförsamling.

I. *Ärtemark.* Skrefs i äldre tider *Artemarka*, såsom socknen af allmogen benämnes ännu i dag. Innehåller 1,525 qv.- mil, deraf 1,284 är land och 0,241 vatten, nämligen en stor del af Lelång, hela Ärtingen och Fyllingen, delar af Torrsjön, Åskesjön m. fl., samt nära 70 kärn. En elf, hvilken är Lelångs utlopp vid Bengtsfors, en å leder vattnet från Fyllingen och andra smärre sjöar till Ärtingen vid Århol. Vid Grea äro sjöarne Ärtingen och Lelång förenade med en helt kort ådra, genom hvilken dessa sjöar ömsom flöda i hvarandra. I allmänhet är dock Ärtingens yta några tum öfver Lelångs. Socknens längd är litet öfver 1¾, största bredden något mer än 1¼ mil. Vestra delen kallas

Fjälla. I söder från Hägers-knatten vid Skarsdaln är en grotta, kallad jättestugan, hvilken ej är omnämnd i 1:sta delen. En indelad väg löper genom socknen från norr till söder, en sidoväg i öster från Årbol till Laxarby, en annan i sydvest från V. Edsviken till Habol. En ny väganläggning började från Bengtsfors söderut till Billingen. Synnerligt branta backar träffas i öster från N. Grean, söder från Årbol vid Ärtingens strand, samt i gänsen mot Torrskog, Hafveruds-bräckan, hvilka trenne äro bland de svåraste i orten. Lyckan är, att rörelsen på dessa vägar icke är betydlig. Kyrkan med sakristia, båda af sten, utan torn, är gammal, tillbyggd och förfallen. Genom ett kongl. bref 1640 anslogs 4 tunnor spannemål till hennes iständsättande, emedan hon året förut blef svårt skadad af en orkan. Hennes läge är vackert på en udde vid Ärtingens norra strand. Hon eger 2:ne ängar, Smörmyren vid Fyllingen och Årbols-ängen, hvilka vid indragningen i Gustaf Wasas tid blefvo bortglömda och nu, efter gammal öfverenskommelse, gifva henne en årlig inkomst af 34 skillingar banko.

Socknens hemman.

Skatte.

1/4	Backen södra. (Backen.)
1	Bön. (Böen.)
1/8	Daln.
1/2	Djupvika. (Diuppevigh.) 1)
1	Dåfverud. (Doffuerudh.)
1	Edsviken vestra. (Edzvigen.)
1/2	D:o östra. 2)
1/8	Flatan lilla.
1	D:o stora. (Fflatten.)
1/2	Fyllingen nedre. (Ffyllingen.)
1/2	D:o öfre. (D:o.)
1/16	Fårenäs.
1	Gottersbyn. (Guttormsbyn.)
1	Grean norra. (Greden.)
1/4	D:o södra.
1/4	Gråsjö.
1/4	Gunnesbyn.
1/2	Gällsbyn. (Gelsbyen.)
1/2	Hedaln.
1	Herrenäs norre. (Hernes.)
1	D:o södre (D:o.)
1	Hufvudginge. (Haffdagen?)
1/8	Håltane.
1	Hökhult med Hedan och Udderud. (Högolth.)
1/4	Näsbo.
1	Ormansbyn. (Ormusbyen.)
1/4	Orsbyn.
1	Qvarnviken norre. (Quernavigen.)
1/2	D:o södre.
1/8	Rolfsbyn.
1	Sidan mellom. (Ssiien.)
1	D:o norre.

1	D:o södre.	Flatan 1 qvarn.
¼	Sinsterud.	Fyllingen 1 d:o.
½	Strand. (Sstrandh.)	Gällsbyn 1 d:o.
1	Tegane. (Ttegen.)	Gottersbyn 1 d:o.
1	Årbol. (Orrabol.)	Näsbo 1 d:o. } 1 såg.
	Bergane 1 utjord under norra Grean.	Tegane 1 d:o }
		Årbol 2 d:o. 1 d:o.
	Känsbacka 1 d:o under Ormansbyn.	Bengtsfors. under Sidan södre. 1 stamp. färgeri. garfveri. tegelbruk.
	Qvansjö 1 d:o under Flatan.	

Krono.

1	Stommen. (Stomen.) Pastors stomhemman, men ⅓ deraf är pastorats-adjunkts-boställe, kalladt Carlsgåfva. 3)	Bringerud 1 utjord under Fyllingen öfre.

Frälse.

¼	Backen norre.	¼	D:o södre.
¼	Espenäs.	¼	Tormansbyn.
¼	Lund norre.		Lund 1 qvarn.

Säteri.

1 Näs. (Nees.) 4) *3/16 Fårenäs. (Fforsnes.) 5)*

Rå och Rör.

⅛ Kasan.

1) Kallas *Gyvika.*

2) Uti Broocmanska jordeboken är antecknadt: "Itt Lindorm Björsons lagmans pappersbref, at han dömde *Näs* och *Esseviken* till Ramund Lassa hustru 1488." Egdes 1563 af Lars Torstensson på Lunden; 1603 af Harald Bengtsson: 1626 af Lars Håkansson till Kåretorp: 1693 af kapten Göran Svenske, som sålde gården till häradshöfdingen Lejonbjelke. Köptes omkring 1768 af min farfader, Petrus Lignell, och dess hustru Elisabet Forsæus. Lignell afled här 1779, och var då pastorats-adjunkt i Steneby.

3) Genom kongl. brefvet den 15 Dec. 1813 blef vid pass 1/3 af stommen anslagen till boställe för pastoratets adjunkt.

4) Samme egare som af Edsviken till 1637, då Näs egdes af Lars Håkansson Dufva; 1664 af Ingeborg Dufva; 1684 af fru Agneta Svenske och benämnes då gammal sätesgård; 1699 af välborna Stina Thomson; 1700 af Agneta Didron, född Silfversvärd. Sedan egts af slägten Svenske och 1783 till en del af hofrätts-auskultanten Holmqvist. Efter 1810 af bönder.

5) Egdes 1681 af kapten Henrik Oxe och kallas då ny sätesgård.

II. *Steneby.* Dess vidd är 1.128 qv.-mil. Större delar af sjöarne Iväg. Laxsjön, Grann samt 32 kärn upptaga deraf 0,170. En elf, Billingeströmmen från Lelång, faller i Laxsjön vid Billingsfors och kallas Långströmmen vid utloppet ur samma sjö till Råvarp. En å afleder vattnet ur Grann och Iväg förbi kyrkan till Laxsjön. Socknens längd 1¾, största bredd 1¼ mil. Utom det i förra delen sid. 62 uppgifna lager af skal efter saltsjösnäckor inom denna socken, är för mig anmäldt, att ett dylikt skall finnas i skogen vid hemmanet Lamkärr. En landsväg från Ödskölds socken i söder till Ärtemark i norr, en sidoväg i nordost till Laxarby, en i öster till Tössbo härad, en från denna i söder till Tissleskog, en i vester till Håbols socken. Kyrkan af sten med torn och sakristia. Afståndet från Åmål 4⅝, från Wenersborg 7⅞ mil. På kyrkogården ett grafkor af sten, bygdt 1821 till hvilostad för framlidne ryttmästaren Sam. Kafle och hans slägt. Ett grafmonument öfver assessorn Otto Henr. de Frese och hans fru Joh. Fredr. Flach. Steneby kyrka har en äng under Gapungebyn, hvilken gifver i årligt arrende 2 r:dr banko. samt en äng under Ulfsbyn, hvarför årliga arrendet är 13 sk. 4 rst. banko.

Fromma stiftelser:

1. *Billingsfors bruksförsamling.* Brukspatronen Leonard Magnus Uggla uppförde, med kungligt tillstånd, på en holme i Laxsjön vid säteriet Högen en brukskyrka af trä med torn, hvilken invigdes 1 söndagen i adventet den 27 Nov. 1763. Med vederbörligt medgifvande hade gudstjenst från den 26 Nov. 1758 blifvit hållen i ett större rum på herregården Billingsholm, dervid Uggla sjelf under tiden bestridde klockaretjensten. Denna befattning nedlade han vid kyrkans invigning.

Kungliga resolutionen den 14 Okt. 1761, hvarigenom denna bruksförsamling beviljades, innehåller: 1:o att hvarken till kyrka, skolhus eller prestboställe publikt understöd får sökas; 2:o de af anläggaren beviljade 200 daler silfvermynt till skolmästarens och predikantens årliga aflöning af brukets afkastning skola anses såsom en ständig fond, utan rubbning i framtiden, samt lika säkerhet vara för de egor, hvilka åt denna syssla utses och uppodlas; 3:o de hemman, hvilka komma att anses såsom lydande till denna kyrka, blifva på intet sätt afsöndrade från de socknar, till hvilka de nu höra, utan erlägga till presterskapet i Steneby och Hesselskogs pastorat den lön, de enligt lag eller öfverenskommelse böra utgöra: 4:o bruksförsamlingen förbindes likaledes till kyrko- och prestegårdsbyggnad i dessa pastorat, och är ej berättigad till någon andel i deras vinsäd; 5:o bruksegarne skola, helst af stiftets barn, utvälja och föreslå någon skicklig person till brukets skolmästare och predikant, hvilken, efter undergången vederbörlig examen, af konsistorium erhåller fullmakt; 6:o emedan ändamålet med skolan är, att af tjenliga ämnen vinna skickliga manufakturarbetare, thy kommer bruksegaren att hafva öfverinseendet öfver densamma och utstaka i hvilka stycken, utom kristendomskunskapen, der bör undervisas; 7:o emedan arbetet vid skolan *förmodas* blifva drygt, beviljas dubbel tjenstårsberäkning; 8:o brukskyrkan njuter alla kyrkliga förmåner, såsom grafplats, begrafning, barndop, kyrko- och nattvardsgång, kyrko-disciplin, kongl. förordningars uppläsande m. m., och skall såväl skolan som kyrkan vara orubbelig och bruksegarne pligtige att dem båda vidmakthålla i det stånd, som nu stadgas; 9:o emedan detta bruk till ena hälften ligger i Steneby och till den andra i Hesselskogs pastorat, skola kyrkoherdarne derstädes hvar sitt år åtaga sig hufvudvården, hvilka äro skolmästarens och predikantens närmaste förmän, åliggandes honom att hos hvardera vid handen gifva hvad inom den enas eller andras pastorat sig tilldraga kan, som på deras embetsåtgärd ankommer, och deras befallningar skyldigt åtlyda, äfvensom såväl han som bruksegaren skall med dem rådgöra uti det, som kan röra undervisningen för bruksbarnen; kommandes årlig examen att anställas vid skolan och berättelse om tillståndet till konsistorium insändas, hvilket sedermera efter omständigheterna dermed förfar, till all ordnings bibehållande.

Af artikeln manufaktursmidet i 1:sta delen inhemtas, att dessa verkstäder nästan helt och hållet äro härifrån bortflyttade, så att endast en knipphammare är qvar. Bildandet af skicklige manufakturarbetare för detta jernverk vid boksskolan härstädes, enligt 6:o i den kongl. resolutionen, har således äfven upphört. Den dubbla tjenstårsberäkningen för predikanten bestämdes till 1½ års beräkning genom kongl. resolutionen den 11 Febr. 1847 (Carlstads Stifts-Tidning s. å. N:o 4), hvarigenom det allmänna stadgandet, att denna tjenstårsberäkning borde blifva blott *enkel*, i följd af kongl. skrifvelsen till konsistorierna i riket den 6 Okt. 1842, kom att blifva hvilande. På grund af rikets ständers och Kongl. Maj:ts sammanstämmande beslut, kungjordt i kongl. cirkuläret till konsistorerna den 26 Okt. 1850 (Sv. Författn.-Samling N:o 77, s. å.), skall *all* förhöjd presterlig tjenstårsberäkning, *utan undantag*, upphöra, då nuvarande innehafvare från dessa tjenster afgå. Brukspredikanten And. Hvass erhöll fullmakt på pastorats-adjunkturen i Mo af Hesselskogs pastorat den 10 Dec. 1850 och var den siste, hvilken åtnjöt förhöjda tjentsår vid denna befattning.

Vid Walborgmesso-socknestämma härstädes den 27 Maj 1764 beslöts, att följande hemman borde lyda till bruksförsamlingen af Steneby socken: 1 Högen, säteri, ¼ Medbyn, ½ Hölgerud, ¼ Hälgerud, ¼ Björnebyn, alla frälse, ⅛ Sandbacken, skatte; af Laxarby socken: ½ Hedane, ⅛ Ösan, frälse, 1 Skåpenäs, ⅙ af Knösteviken, skatte, tillsammans 4⅙ hemman. Vidare innehåller 4 § af protokollet: "Utom de 200 daler silfvermynt årlig lön, som brukspredikanten af brukets inkomster, med understöd af församlingen efter öfverenskommelse i denna summa, erhålla bör, gaf nu brukspatronen tillkänna, att han i förmågo af högst åberopade Kongl. Maj:ts nådiga resolution, nu uppdrager till prestens och dess efterträdares embetsegor, eller boställe, all den jord och mark, som å vestra sidan om brukskyrkan är belägen och åtföljer sjön, nedanför allmänna landsvägen till säteriet Högens äng, derest rålinien mellan bemälde säteri och dessa boställets egor, ifrån en liten holme i sjön, tätt intill landet, stryker i rät linea, som med gärdesgård bör instängas, upp till allmänna landsvägen, så att hvad der innanföre och nedanom landsvägen ända intill sjön beläget är, förblifver nu och framdeles under säteriets friheter och rättigheter brukspredikantens och skolmästarens embetsegor, som efter hand skola

uppodlas. Dessa egor blifva frie fran all afgift till egare af säteriet Högen och bruket, samt nu och framdeles utan rubbning till detta behof anslagne. Mulbete erhålles på Högens utmark, jemte nödigt virke till stängsel och vedbrand, efter utsyning af bruksegaren eller säteri-innehafvaren, om de skulle åtskiljas. Uti säteriets karaktersbyggning, som var flyttad till kyrkan, njuter predikanten der befintliga rum för sig och skolan jemte ladugårdsbyggnaden. All nybyggnad och större reparationer bekostas af bruksegarne."

Dessa boställsförmåner finnas numera icke, utan hafva predikanterna i stället erhållit kost, husrum m. m. af brukets egare.

2. Brukspatronen Carl Fredrik Uggla på Bågen hade den 11 Nov. 1826 förordnat uti 4:de punkten af sitt testamente följande:

"Till en skolinrättning vid *Bäckefors* gifver jag 2.000 r:dr banko, hvaraf räntan för all framtid skall användas till kostnadsfri undervisning åt fattiga barn inom Bäcke och Ödskölds socknar, och till nuvarande Lankaster-skoleinrättningen vid *Billingsfors* bruk gifver jag 4.000 r:dr banko, af hvars ränta fattiga barn från Steneby och Laxarby socknar fritt skola undervisas. Men om sistnämnde inrättning upphör, skall räntan af dessa 4,000 r:dr banko till lika ändamål fördelas lika på Steneby och Laxarby socknar, att af deras fattigvårds-direktioner användas.

Ofvanstående kapital, som tillhopa utgör sex tusende r:dr banko, skall innestå i Ballnäs eller Bäckefors egendom mot säker inteckning." Detta gåfvobrev aflemnades, efter gifvarens död, till brukspredikanten den 9 Juni 1829.

Steneby sockens hemman.

Skatte.

1	Asslebyn. 1)	1	Gapungebyn. (Böen.) 2)
1	Ballnäs. (Balines.) Baldersnäs.	1	Grimmerud. (Grimmarudh.)
½	Eke norre. (Ekabroth?)	¼	Gråsjö.
¾	D:o södre med Anfastebyn.	½	Härsbyn med Tomten.
⅜	Ekebol. (Ekabordh.)	½	Högen.
⅛	Ekelund.	¼	Kettelsbo.
¼	Enet.	⅛	Krommenäs.
1	Fjäll norre. (Ffiiell.)	¼	Lamkärr med Tegshögen.

¼ Norebyn. 3)
⅛ Näfverlösa norre.
⅛ D:o södre.
¼ Reren. 4)
¼ Rofvan.
⅛ Sandbacken.
¼ Signebyn.
1 Skuggetorp. (Skugattorpp.)
¼ Slångan.
⅛ Smedserud.
¼ Säbyn.

1 Taxviken med Lerdaln och Udden. (Ttaxvigen.)
1 Wamben. (Wamen.)
⅛ Äsnebo.
1/16 Östersbyn.
Ballnäs 1 qvarn.
Grimmerud 1 d:o.
Taxviken 1 d:o.
Billingsfors jernverk på säteriet Högens och Skåpenäs skatte-egor.

Krono.

¾ Bergane. (Borganan.) Militie-boställe.
⅜ Brötegen. (Bryttattegen.) Kapellansbol.

1 Prestgården. Pastorsbol.
D:o 3 qvarnar, 1 såg.

Frälse.

¼ Bligan.
¼ Efnebyn.
1 Fjäll södre. (Ffiiell.)
⅛ Hafden lilla.
1 D:o stora. (Hafven.)
¼ D:o östra.
1 Hölgerud med Hälgerud och Björnebyn. (Helgarudh.) 5)
⅛ Kronoskogen.
¼ Medbyn.

⅛ Mon vestre.
⅛ D:o östre.
¼ Skärbo.
¼ Sundsbyn.
¼ Svärdsbyn.
¼ Ulfsbyn.
1 Åsen. (Assen.) 6)
3/16 Östersbyn.
Ulfsbyn 1 qvarn.
Hölgerud 1 d:o.

Säteri.

1 Dingelvik norre. (Dyngovigen.) 7)
1 D:o södre. 8)
⅝ Ekebol. 9)
1 Högen. 10)
1 Lästviken. (Lestavigen.) 11)

Dingelvik norre 1 qvarn.
D:o södre 1 såg.
Högen 1 d:o.
Lästviken 1 qvarn.
Katrineholms jernbruk vid S. Dingelvik.

1/8 Gesslanda. 1/8 Jusketorp.

1) Skrefs *Atlebyn* och *Atlebön* på 1550- och 1570-talen i tiondelängderna.

2) Kallas *Bön* af allmogen.

3) Hette *Nolbyn* 1605 och antecknades då såsom kyrkotomt. Blef icke åsatt hemmantal förr än 1635, under titeln kyrkohemman.

4) Kallas vanligen *Relen*.

5) Kallas gammal sätesgård 1681 och egdes då af majoren Sv. Liedeman.

6) Kallas nu *Kristineberg*. Bar äfven 1681 namn af gammal sätesgård. Egdes då af fru Karin Svenske; 1683 af Ingeborg Silfversvärd. Var Linnart Svinhufvuds säteri 1664. Köptes från prosten Nils Hesselgren 1697 af häradshöfdingen J. Leijonbjelke för 510 r:dr kurant. d. ä. 765 daler silfvermynt. Egdes 1805 af prosten L. Wallstedt; 1850 af kommissionslandtmätaren H. Marin, m. fl.

7) Skrefs *Dyngowiik* 1449. Egdes då af väpnaren Sven Jonsson. och således urgammal sätesgård. Se ett af honom utgifvet morgongåfvobref vid Grinstad socken, N:o 8. Samme Sven Jonsson omnämnes i ett bref den 10 Febr. 1494 (tryckt af Lilljegren efter originalet i v. Engeströmska biblioteket, 1819. sid 41). utgifvet af Magnus Bondes enka Kadrin Ingwarsdotter. Egdes 1563 af välborna fru Karin, som innehade båda Dingelviks-gårdarne, Lästviken, Åsen, Högen, Hölgerud, Hafden, Bågen m. fl. 1577 var Nils Månsson på Bro egare häraf: 1664 fru Margareta Svenske; 1783 hofjunkare Reuter: 1809 ryttmästaren Sam. Kafle: 1827 Carl Pet. Åberg: 1845 kronolänsmannen i Näs härad af Wermland J. F. Wennerlöf: 1847 baronen S:t Cyr och grefvinnan Ramel, född Lewenhaupt.

8) Har till det mesta haft samma egare, som Norra Dingelvik. Men egdes 1681 af majoren Gregor. Ahlfelt, 1768 af brukspatronen Sam. Kock.

9) Har ock haft namnet *Ekarebol*. Kallas nytt säteri 1681. Egdes då af Linnart Svinhufvud; 1783 af sergeant Svinhufvud: 1850 af C. Fr. Wærn.

10) Gammalt säteri. Se N:o 7. Egdes 1664 af fru Margareta Svenske:

1686 af fänriken Lars Svinhufvud: 1690 af häradshöfdingen Joh. Rhodin, som köpt detta säteri af den sistnämnde för 500 riksdaler kurant. I sednare tider tillhört egarne af Billingsholms jernbruk.

11) Se N:o 7. Var 1664 välborne Patrik Thomsons sätesgård; 1681 fru Agneta Svenskes: *häradshöfdingen, assessorn de Freses; 1809 var kommissarien Pet. Strömstedt egare: 1850 bönder.

III. *Ödsköld.* Har i äldre tider skrifvits än *Ödskœl* än *Eskehult.* Yt-innehållet 0,870 qv.-mil, deraf 0.063 äro vatten, nämligen en del af Iväg samt Gälsjön, hela Wångsjön och Knäsjön jemte 26 små kärn. Ingen elf eller å. Endast några bäckar. En bland dessa från Knäsjön och en annan från några kärn utgöra början till Walboån. Socknens största längd är 1½, största bredd något öfver 1 mil. Jordgrunden består nästan uteslutande af sand, eller grus med klappersten, af hvilken sednare väldiga höjder äro upplagda å de jemna moarne i socknens mellersta och södra delar. En indelad väg från norr till söder genom socknen, en annan vesterut till Eds socken, tvänne till Bäcke socken. Den lilla träkyrkan ligger på en hög grusvall. Har en klocka med medeltids-inskrift och en grafsten från samma tid. Kyrkan fick, såsom Ärtemark, 4 tunnor till hjelp, sedan hon 1639 af en orkan blifvit svårt skadad.

From stiftelse. Se vid Steneby, 2.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Alltorp. (Attlattorpp.)		1	Hängesten. (Hengasten.)	
½	Ammeliden.	1)	1	Kroken.	
½	Asketveten.		¼	Kroksbyn.	
1	Backen. (Backen.)		¼	Nacken.	
1	Berg. (Bergh.)		1	Orsbyn. (Orisbyn.)	
¼	Bodane.		½	Stommen. (Stomen.)	
1	Bön. (Böen.)		⅛	Tveten.	
⅛	Daln.		⅛	Tången.	
½	Efnebyn.		1	Uleviken. (Ughlavigen.)	
⅛	Hult.		1	Wånga. (Wongen.)	2)
⅛	Hällan.		1	Ödsköld. (Askolth.)	

* Årtalet saknas i originalet. T.

Wadstenahögen 1 tomt under Wånga.
Mosslagga 1 d:o under Efnebyn.
Backen 1 qvarn.
Nacken 1 d:o.
Orsbyn och Efnebyn 1 d:o.
Stommen 1 d:o.
Ueviken 1 d:o.
Ödsköld 1 d:o.
Wanga 1 såg.

Frälse.

¼ Hängesten.

Säteri.

1 Ivägsholm. (Wageln.) 3)

1) Kallas *Amlingen.*

2) En del häraf kallas *Gillerud.* Uti Svenskt Diplomatarium N:o 1686, under den 6 Juli 1310, är intaget ett biskop Brynolfs i Skara stadfästelsebref på det byte domprosten Bengt gjort af Hesselskogs kyrkas hemman, hvaribland ett örtugsbol i *Avangen*, hvarmed sannolikt syftas på en del i detta hemman. I Wadstena klosters jordebok (se bilagan) nämnes *Wonginne* sasom beläget nära *Vættinghum.*

3) Egdes 1664 af välborne Patrik Thomson: 1681 af Göran Svenske och benämnes då gammalt säteri. Erhöll namnet Ivägsholm 1687. Egdes 1691 af löjtnanten Jöns Johansson Svinhufvud. 1698 sålde han säteriet till välborne Filip Konrad Blom för 600 r:dr kurant efter 6 mark stycket, d. ä. efter nuvarande mynträkning ungefär 1,200 r:dr b:ko. 1783 var kontraktsprosten Lars Wallstedt i Steneby egare. 1822 hans efterträdare, kontraktsprosten Carl Gust. Schröder, hvars enka Britta Collin testamenterade hemmanet till de 3:ne sönerna efter pastoratsadjunkten i Steneby Per Johan Lundberg, hvilka nu äro egare, sedan gifvarinnans död 1842.

IV. *Bäcke.* Upptager 0,505 qv.-mil, deraf 0,055 vatten. Hela Teåkerssjön, större delen af Marsjön, en del af Kabosjön, Yxesjön och 30 små kärn. En å från Marsjön rinner i östlig riktning till Teåkerssjön. Socknens största längd är 1⅜ och bredd något öfver ½ mil. En indelad väg kommer från Dalskog, 2:ne leda till Ödsköld, en till Jerbo socken. Den lilla träkyrkan lät öfversten Johan Stake på sin egen bekostnad uppföra 1650. Gjorde enahanda omkostnad vid Dalskog. Sa-

dana uppoffringar äro mer än sällsporda. Han gjorde ännu större offer åt fäderneslandet. Se sid. 218 i 1:sta delen.

From stiftelse: Se Steneby, 2.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Björtveten. (Biörnttvetten.) 1)	¼	Källsvika. †
¼	Bäcken.	⅛	Sjöliane. †
⅛	Famshed. †	¼	Stommen.
1	Halängen. † (Harengh.)	1	Teåker. † (Ttöager.)
⅛	Hjulsrud.	¼	Torpane med Tomten.
⅛	Kläppesnäs. †	1	Ödebyn. (Ödebyen.)
⅛	Kronoberg. †		Bäckefors jernverk.
1	Kårud. (Korudh.)		

Krono.

Wättungen 2 qvarnar.

Frälse.

½	Bön eller Regineberg. (Böen.) 2)	D:o 1 qvarn. 1 såg. Bön 1 d:o.
½	Liane. †	

Säteri.

1	Wättungen. (Wettingen.) 3)	D:o 3 qvarnar, 1 såg.

† Dessa hemman höra i kyrkligt hänseende till Dalskogs socken af Örs pastorat i Nordals härad och kallas med ett gemensamt namn *Wedbo-* eller *Halängsräppen.*

1) $^{1}/_{12}$ häraf heter *Qvihagen.*

2) Egdes 1783 af löjtnanten friherre Palmfelt.

3) Wættungx houff och Wættinghen förekomma uti Wadstena klosters jordebok. Se bilagan. Var från 1416 i omkring 300 år ett Stakegods. Har i sednare tider tillhört egarne af Billingsfors. Eges nu af brukspatronen C. F. Wærn på Baldersnäs.

V. *Tissleskog.* Skrefs i medeltiden *Thiislascogh* och *Teetzleskogh.* Håller i vidd 0,832 qv.-mil. Deraf 0,110 vatten. Sjöarne Råvarp. Hålvattnet och delar af 5 andra jemte 33 kärn ligga inom socknens gränsor. Stora Le, Silarnes och Laxsjöns vatten går genom Råvarp till Wenern. Inom socknen 2:ne större bäckar samt flera mindre. Socknens längd från norr till söder 1¾ samt största bredd ⅞ mil. En indelad väg till Fröskog, två till Steneby. En annan till Skållerud lärer väl äfven blifva indelad till underhållande. Den lilla träkyrkan med torn står ungefär midt i socknen. Byggd 1727. Har några skillingar i årlig inkomst af en liten utjord henne tillhörig.

Socknens hemman.

Skatte.

⅛ Ankälsrud.
½ Björke.
¼ Buterud.
½ Flaterud med Stockebro. (Fflaterudh.)
1 Gullongebyn. (Gulisbyen.) 2)
¼ Huken.
½ Häljebol.
1 Höglund med Sörlund. (Lunden.)
1 Högsbyn. (Höxbyen.)
⅛ Kistan.
1 Lidan. (Liien.)
⅛ Nagelhögen.
½ Nilsbyn.
1) 1 Ramdaln med Borga, Heneviken och Rundaln. (Raffndaln.)
¼ Skårdaln.
⅛ Ulfserud.
½ Vernebo med Hjerpestolen och Backehögen. (Wermabo.)
Heneviken 1 qvarn, 1 såg.
Lidan 1 utjord under Lidan.
Slotteviken 1 utjord under Högsbyn.

Frälse.

¼ Daln.
¼ Glumserud.
⅛ Hedan.
¼ Ragnerud.
¼ Stommen.
Daln 1 qvarn.
Stommen 2 d:o.

1) En tomt härunder heter *Hultet.*

2) Kallas äfven *Högen* och *Gullungehögen.*

Från Steneby pastorat härstamma:

Ahlefelt, Gregorius. Tjente sig upp från gemen soldat till major 1675. Adlad samma år. 1682 den 17 Febr. öfverjägmästare på Dal.

Tilas, Daniel, assessor i reduktions-kollegium. Son af kyrkoherden härstädes Olof Tilaceus, som dog 1647. Assessorns son Olof blef adlad 1719. Öfverstlöjtnant. Dennes söner Daniel, landshöfding, och Olof, öfverste, blefvo friherrar 1766.

Kock, von, Nils. Född 1768 den 21 Febr., död 1848 den 11 Juni. Major. Adlad den 9 Maj 1815. Bivistade Finska kriget 1789. Egde Blomsholm i Bohuslän. Son af brukspatronen på S. Dingelvik Samuel Kock och Katrina Svinhufvud.

Tilaceus, Erik. Öfver-fältpredikant och sist kyrkoherde i Katrina i Stockholm, död 1688. Son af kyrkoherden härstädes Olof Tilaceus.

Hesselgren, Johannes. Kontraktsprost och pastor i Högsäter, död 1744. Son af kyrkoherden härstädes Nils Hesselgren.

Hesselgren, Lars. Den sistnämndes broder. Kontraktsprost och pastor i Fryksdaln. Död 1755.

Stenbäck, Jonas. Kontraktsprost och nuvarande pastor härstädes. Född 1779 i Bäcke socken. Fadren bonde.

Slägten Wærn från brukspatronen Mattes Wærn och hans fru Maria Uggla på Billingsholm. Se 1:sta delen sid. 313. Deras söner: Lennart Magnus, Petter och Carl Fredrik, alla 3 bruksegare. Den förstnämndes son, Jonas Wærn, född 1799, statsråd den 18 Maj 1844, riddare af nordstjerne-orden.

TÖSSBO HÄRAD

År 1600.

Gränsar i söder till Nordal, i vester till Wedbo, i norr till Wermland, i öster till Wermland och Wenern. Innehåller 5,185 qvadratmil, deraf sjöarne och kärnen upptaga 0,382. Skrefs *Thusbo* 1220, *Thyssi* 1287, *Thosbo* 1397, *Tysbo* 1480, *Twsboo* 1500. Största delen är bergig, endast en ringa del mot Wenern jemn och bördig. Den bergigare delen har i allmänhet skog till husbehof och något afsalu. Häradet utgöres af ett länsmansdistrikt och 3:ne pastorat: Hesselskog, Åmål, Tösse, samt Dalboredden, en del af Svanskogs socken i Wermland.

HESSELSKOGS

konsistoriella pastorat af 2:dra klassen utgöres af 4 socknar: Hesselskog, Mo, Fröskog i detta härad samt Laxarby i Wedbo.

I. *Hesselskog.* Skrefs *Etlæschogh* 1308, *Hödtlæscogh* sednare, utan flera andra skrifsätt. Socknens yta innehåller 0,911 qv.-mil. hvaraf sjöarne och kärnen tillkomma 0,090. Största delen af Edslan, Knarrbysjön, Käppesjön, Ömmeln, mindre delar af nedre och öfre Kalfsjön jemte 29 kärn befinnas inom socknens gränsor. En å mellan Edslan och Knarrbysjön, en större bäck, som faller i Käppesjön, samt flera mindre. Socknens längd något öfver 1¼ mil, största bredden ¾ mil. Är uppfylld af höga berg med trånga dalar dem emellan, hvilka prydas af en rik flora och stark växtlighet. Men åkerbruket är inskränkt och arbetsamt i anseende till markens ojemnhet. En väg går från

Åmål till Laxarby, en annan från Bräcke till Fröskog. Den nuvarande stenkyrkan förskrifver sig från Johan III:s tid. Hon tillkom på det sättet, att man igenmurade öppningarne mellan tegelpelarne i gamla kyrkan och derigenom bildade långväggarne. På östra gafveln ifylldes triumfbågens genomgång från skeppet till koret, hvarigenom man fick den nuvarande släta kor-gafveln. Af denna båge och dess pelare synes ännu ett litet utsprång inuti kyrkan. I vestra gafvelmuren är en trappgång till en trång plats, tvifvelsutan bönrum för de andelige[1]. Gamla kyrkan, såsom hon beskrifves uti ett protokoll vid inventeringen 1583, förvaradt i riksarkivet, och såsom grushögarne utanför på kyrkogården än i dag utvisa, har varit byggd i form af ett Grekiskt kors samt dubbelt så rymlig som den nuvarande långkyrkan. Protokollet innehåller: "Kyrkian är altsamman aff thegill, upbygt uthi korslund med 5 gaflar och 8 pelare under stora kyrkian, nestan effter Schara domkyrkios maneringh allenast att hon icke haffver varit hvelfd öffver choren heller store kyrkian, uthan två små sacrastigh som vore och äre nu hvelfde, och haffver thenna kyrkian varit itt herlighit och anseende tempel med en skön högh spira och två sköna klockor och mykin annan zirath, men hon är för 15 åår sedhan bliffuin aff liungeld förbrend, och haffver nu så stååtT uthan taak alt sedhan och är muren ennu höffliga behållin på stora kyrkian med gaflar och annat mera, allenast choren är mykit förderffuat, besynderliga på sielffva gaflen." Biskop Rhyzelius uti sin Brontologia 1721, sid. 68, omtalar efter Palmschiöldska samlingarne denna kyrka sålunda: "Åhr 1568 slog åskan neder på Häsleskogs kyrkio, tå hon med ljungeld antendes och förlorade all then herlighet och zirat, som hon hade framför andra kyrkior ther i landet fodom hafft och alt ifrå påfvedömet in til thenna olycksdagen någorlunda behållit. Femton åhr effter thenna åskeskadan supplicerade sochnemännen til högl. kong Johan III om undsettning til kyrkions upprettande."

Under påfvedömet hade kyrkan 1 öresbol i Wassända, 1 d:o i Klunderud, 1 örtugsbol i Grorud af Eds socken, 1 d:o i Avangen (Wånga, Ödskölds socken), hvilka bortbyttes mot 8 örtugsbol i Bokolzryd (Bocklarud i Fröskog), enligt biskop Brynolfs fastställelsebref den 6 Juli

[1] C. G. Brunius, *Skånes Konsthistoria*, Lund 1850, sid. 22.

1310 (Diplomatarium N:o 1686). Uti bilagan, eller registret öfver presternas och kyrkornas fastigheter på Dal, äro flera upptagna, tillhörande denna kyrka, hvilka Gustaf Wasa indrog. Men 2:ne utjordar, Flatan och Stretan, blefvo då bortglömda. De utgöra nu 1/8 mantal. Äfven dessa skildes från kyrkan på ett oklokt, ehuru visserligen lagenligt sätt. Af kammar-kollegii resolution den 13 Aug. 1761 synes, att en kronolänsman Lenberg begärt fa köpa utjordarne af kyrkan för 200 daler, men att vederbörande ansågo det nyttigare bortbyta dem mot frälseräntan af 1/4 Efnebyn i Fröskog, hvilket byte kollegium fann så fördelaktigt för kyrkan, att det beviljades, emedan, heter det, Efnebyn så till mantal som ränta är dubbelt större än Flatan och Stretan, och således kyrkan vinner en säker förmån genom en dubbel årlig inkomst, ehuru kyrkan icke erhåller eganderätten till 1/4 Efnebyn (som hon likväl hade till 1/8 Flatan och Stretan). Så bortskrefs med några rader kyrkans eganderätt och hon fick en lumpen årlig inkomst i stället. Man synes hafva förbisett, att kronans ränta af jorden är något helt annat och vida mindre, än det belopp, som kan erhållas vid jordens utarrenderande. Likaså att hemmantalet i sådant fall, som detta, icke eger den minsta inflytelse, ej heller gagnade kyrkan i ringaste måtto. En liten hållhake är dock qvar i kollegii resolution, hvars vigt och värde för närvarande ej kan uppskattas, nämligen "att efterkommande egare af hemmanet Grättved, på hvars egor dessa kyrko-utjordar äro upptagna, blifva till hemul efter lag förbundne, så att berörde kyrkan frånbytte utjordar den samma till evärdelig ego *återställas*, i den händelse frälseräntan af hemmanet Efnebyn efter detta byte på något sätt skulle *göras kyrkan stridig*." Nuvarande kyrka, i behof af förbättring och torn, erhöll kollekt och stambok för detta arbete 1844, men medlen voro så otillräckliga och socknens tillgångar så ringa, att tornbyggnaden, då detta skrifves, ännu icke är började.

Under påfvedömet hade domprosten i Skara detta pastorat såsom prebende med folkets bifall och samtycke samt biskopens fastställelse. Se hans bref derom den 15 Aug. 1308 uti Diplomatarium under N:o 1594. Ett ytterligare fastställelsebref härа är gifvet ar 1309 under N:o 1601. Båda intagna i stiftets Herdaminne 1848 af Johan Hammarin, 3 del. sid. 86, 87. På kyrkogården ett grafkor af sten öfver framlidne kontraktsprosten doktor A. Sörström, samt en grafsten öfver kontrakts-

prosten Matts Fryxell. I koret ligger en grafsten öfver kyrkoherden Brynolf Andersson Mattskål, död 1674, stamfader för adliga ätten Silfverstolpe. Derå äro namnen på hans 7 söner och 3 döttrar salunda antecknade: L. B. S. A. B. S. E. B. S. A. B. S. L. B. S. S. B. S. M. B. S. K. B. D. K. B. D. M. B. D.

Den nya messeskruden af svart sammet med silfver är skänkt af talmannen i bondeståndet Hans Jansson pa Bräcketorp.

Från kyrkan till Åmål är 2 mil.

Socknens hemman.

Skatte.

1/4 Bergane.
1/2 Björkheden. (Birkaheden.) 1)
1/4 Bräcketorp. 2)
1/4 Bröslebacka.
1/2 Båsen.
1/4 Daln.
1/4 Fyrsten.
1/4 Grimsheden.
1/8 Grobyn.
1 Grättved. (Grefftved.)
1/8 Gölen lilla.
1/4 D:o stora.
1/8 Halne.
1/4 Hult.
1/16 Högheden.
1/8 Karsbydaln.
1/8 Killerud.
1/4 Knuflebodane. 3)
1/8 Käppenäs. 4)
1/8 Lofterud.
1/4 Måstaka.
1 Radane med Koppungen och Gullidan. (Rudenna.)
1/8 Radetorp.
1/8 Röstigen.
1/8 Sigerud. 5)
1 Strand. (Strandh.) 6)
1 Torpane. (Ttorpenna.)
1/8 Töresrud.
1/2 Wardelsrud.
Espenäs 1 utjord under Torpane.

Krono.

1 Bräcke. (Brecka.) Pastors stom. 7)
1/8 Flatan med Stretan.
1/4 Föskerud. Militie-boställe.
1/2 Hedan. (Hedenn.) D:o. 8)
1/4 Karsbyn. D:o.
1/4 Killingen. D:o.
1/2 Näs. (Nees.) Länsmansboställe. 9)
1 Prestgården. Pastorsbol. 10)
1/4 Svälgen.
Prestgården 1 qvarn. 1 såg.

Frälse.

3/16 Högheden.

1) *Biærka.* Tillhörde domprosteriet i Skara före Gustaf Wasas tid. Se bilagan.

2) Enligt häradsrättens protokoll den 2 Juni 1651 vittnade häradets nämnd och allmoge enstämmigt, att Bräcketorp, Lilla Gölen, Halne, Hult, Killerud och Killingen legat på stommen Bräckes och Prestgårdens enskilda egorymd, samt Halne och Lilla Gölen i mannaminne af kyrkoherdarne Erik och Erasmus från början upptagne, och de öfrige af kyrkoherdarne från urminnes alltid häfdade och brukade under bostället. Emellertid hade landshöfdingen Olof Stake på en skattläggning i Åmål, utan största delen af nämndens och allmogens vetskap eller föregången laga ransakning, syn eller dom, eller att vederbörande varit kallade, låtit taga dessa torp från kyrkoherden samt Bräcke och särskildt skattlagt dem. Olof Stake hade sedan i nämndens och häradsallmogens närvaro lofvat, att berörde hemman skulle återlemnas, emedan de på orätt berättelse och angifvande blifvit boställsinnehafvaren beröfvade, hvilket återlemnande dock icke skett, utan tvärtom blefvo de dels förlänte till, dels köpte af kammarrådet Leijonsköld. Och dervid förblef det. Bräcketorp eges nu af f. d. talmannen Hans Jansson.

3) Kallas *Knölbua.*

4) Har fordom hetat *Huken.*

5) 1312 d. 27 Juni bekräftade biskopen det byte, hvarigenom Hesselskogs kyrka erhöll *Sigurdhæ hædh* mot en del i Forsnäs qvarn. Diplomatarium N:o 1854. Brefvet utfärdades i Ömord. d. ä. Åmål.

6) Tillhörde domprosteriet i Skara. Se bilagan.

7) Hade varit prebendehemman och är så antecknadt i jordeboken 1588. Enligt afkortningslängden för 1642 i kammar-arkivet, blef Bräcke pastors stom i stället för Åmåls stom, som anslogs under staden Åmål, och har Bräcke sedan varit pastors stom härstädes.

8) Kallas *Linheden.*

9) *Næseth* tillhörde domprosteriet i Skara. Se bilagan.

10) Enligt samma bilaga hörde följande torp under prestgården, likasom sjelfva pastorsbolet och pastoratet till samma domprosteri: Torlefsby (Tollesbyn), Kleva (Klöfverud), Kyndanæs (Kenäs).

11. *Mo.* Skrefs *Måå* 1541. Qvadrat-innehållet 0,535 mil, deraf 0,040 vatten. Dessa sednare äro Nedra Kalfven, Drögsjön, Buvattnet, Låbysjön, Harsjön och 3:ne kärn. Socknens längd är 1¼, största bredd ¾ mil. Åar: Åmåls-ån från Ömmeln till Åmålsviken. Lerbyån från Buvattnet genom Harsjön till Wenern vid Kasenberg och Berga. En indelad väg från Åmål förbi kyrkan till Svanskog, en annan förbi Hanefors bruk till Hesselskog. Socknen är bergig. De flesta hemmanen ligga vid en dal från Buvattnet ner till Åmåls socken å båda sidor af Lerbyån. Denna åns lutning från Lerbyn till Harsjön är 8 fot 8 tum på en längd af 3,390 alnar. Från Harsjön till landsvägsbron ofvanför Kasenberg är 4,160 alnar med blott 1 fots lutning. Vid Henebyn en mineralkälla, högst sällan begagnad. Under upprensningen af ån från Harsjön till Kasenberg fanns år 1847 djupt i gyttjan en forntida farkost, gjord af en enda ekstock, 11 alnar lång och något öfver 2 alnar bred invändigt. Var så multnad, att den icke kunde bibehållas hel. En annan, lika beskaffad men mindre, och än mera skadad, fanns i gyttjan af Harsjön vid dess utlopp. Båda sannolikt från hednatiden.

Kyrkan byggdes af träd med sitt torn 1685 på stommens egor, der hon af ålder legat. Läktaren bekostades af brukspatronen, assessorn Linroth, för att af hammarsmedsfolket vid Forsbacka begagnas. Den ena ringklockans omgjutning är bekostad af f. d. talmannen i bondeståndet Hans Jansson i Bräcketorp. Altartaflan skänktes 1715 af assessorn Elias Linroth och dess fru Anna Maria Dreffenskiöld.

Socknens hemman.

Skatte.

1	Byn vestre. (Byen.)		1	Lerbyn med Baggerud. (Leerbyen.)
1	D:o östre. (D:o.)			
1	Forsbacaka. (Backen.)	1)	1	Låbyn. (Loubyen.)
⅜	Grelsbol. (Gresboll.)		¼	Låbytorp.
1	Haserås. (Hasseros.)	2)	½	Lansbol. (Loonsbo.)
¼	Henebyn.		1	Packebyn. (Packabyen.)
⅞	Kallskog. (Kalskoff.)		1	Persbyn. (Pedersbyen.)
¼	Kroken.		⅛	Rebyn.

¾ Stommen med Gåsevål och Barkerud. (Prestastomen.) 3)
¼ Smedserud.
1 Wassbotten med Pökerud. (Wattssbonden.) 4)
1 Öjersbyn. (Öiiersbyen.)
Forsbacka 1 qvarn, 1 såg.
Låbyn 1 såg.
Wassbotten 1 d:o.
Kallskog 1 qvarn.
Kroken 1 utjord under Kroken.
Presterud 1 d:o under V. och Ö. Byn. 5)
Forsbacka jernverk.
Hanefors d:o.
Persbyn d:o.
Skölerud 1 utjord. 6)

Krono.

Äng, stora. Under Packebyn. 7)

1) Egdes 1667 af kornetten Gustaf Bagge, som bebyggde hemmanet till säteri, enligt domboken 1669.

2) ⅓ häraf är boställe för pastorats-adjunkten. Sedan Gustaf Wasa olagligen indragit Stommen, måste ett boställe ånyo inköpas. Det skedde på följande sätt. 1744 inköptes för Mo kyrkas penningar (400 daler silfvermynt) ¼ Hult i Hesselskog, som den 14 Mars 1745 utbyttes mot ¼ i Haserås och 2 daler silfvermynt. 1770 köpte kyrkan för 100 daler silfvermynt $^{1}/_{36}$ i Haserås och ytterligare $^{1}/_{18}$ likaledes för kyrkans medel. Efter en femårig tvist mellan Mo och de öfriga socknarne i pastoratet om eganderätten till denna ⅓ i Haserås, slöts förlikning dem emellan, hvarpå häradsrätten den 19 Okt. 1810 dömde, att denna ⅓ i hemmanet hädanefter såsom hittills skall innehafvas och begagnas såsom boställe af socknarnes 3:dje prest, hvilket utslag vunnit laga kraft.

3) Om Gåsevål, *Gasavadh. Redhaby*, m. m. se bilagan N:o 2.

4) Egdes och beboddes på 1730-talet af kapten friherre Carl Didrik Taube, broder till riksråderna Edvard och Wilhelm Taube. Gift 1:o med Märta St. Ehrencrona och hade med henne 13 barn; 2:o med Maria Elon. Roos, af hvilken föddes ordensbiskopen Carl Edvard Taube. Dottren Anna Märta i första giftet ingick äktenskap med brukspatronen Lennart M. Uggla. Se Billingsfors jernbruk i 1:sta delen, sid. 313. En Anna Märtas sambroder Evert Fredr. Taube blef generallöjtnant 1790. Se Biogr. Lex. 17 band., sid. 30.

5) Se bilagan N:o 2.

6) Kallas nu *Skölderud*. Enligt 1815 års jordebok är denna utjord belägen inom Mo sockens gräns efter kongl. resolutionen på Åmåls stads besvär den 29 Dec. 1697. Men enligt Tössbo häradsrätts protokoll den 3 Febr. 1703 är hon belägen på Hanebols bolbys egor i Åmåls socken, och efter hofrättens utslag den 10 Sept. 1846 skall, vid inträffadt köp af denna utjord, lagfart sökas och meddelas vid Åmåls rådhusrätt. Köptes till skatte den 19 Dec. 1810 för 2 r:dr 8 sk.

7) Har från medeltiden tillhört kyrkan, enligt jordransakningsprotokollet den 13 Juni 1746, och hade kyrkan i årlig inkomst för ängen 1 daler silfvermynt. Såldes 1770 från kyrkan till Packebyn för 100 daler silfvermynt.

III. *Fröskog.* Innehåller 0,498 qv.-mil. Deraf upptaga sjöarne Err eller Ärr, Hultsjön jemte delar af Knarrbysjön, Käppesjön, Halvattnet samt andra småsjöar i gränsorna och 9 kärn 0,070 qv.-mil. Socknens längd 7/8 och största bredd något öfver 3/4 mil. En å från Knarrbysjön till Err, en större bäck från kärnen i socknens vestra gräns, kallad Hynån. En indelad väg från Tösse till Tissleskog, en annan från Ånimskog i söder och en tredje från Stenarsbyn åt norr till Hesselskog. Gamla kyrkan afbrann genom åskeld 1728. Den nuvarande af träd byggdes 1729. Utan torn.

Socknens hemman.

Skatte.

1/8 Amunderud.
1/4 Bodane.
1/4 Byn. (Byen.)
1/16 D:o södre.
1/4 Kesebol.
1/8 Klapperud.
1/2 Långerud.
1/4 Mörnäs.
1/8 Spätthult. 1)
1/2 Tranerud.
1 Wallsjön. (Walsjö.)
1/4 Wassåker.
Bodane 1 qvarn.

Krono.

1 Stommen. (Stomen.) Kronofogdeboställe.
1/2 Strand lilla. (L. Strandh.) Kapellansboställe. 2)

Frälse.

¼ Bocklarud.
¼ Efnebyn.
¼ Flatungebyn.
⅛ Gobyn.
1 Hensbyn. (Hedensbyen.)
1 Hult. (Holth.)
¼ Humletorp.
1 Knarrebyn. (Knarabyen.)
¼ Linknappen.
⅛ Räfsalen.
⅛ Sannerud.

3) ⅛ Smedserud.
4) 1 Strand nedre. (Strandh.)
1 D:o stora. (D:o.)
5) 1 Wiken. (Wigen.)
1 Östersbyn. (Östensbyen.)
Busterud 1 utjord under Tranerud.
Gusperud 1 d:o under Byn södre.
6) Strand nedre 1 såg.
Lisefors jernverk.

Säteri.

1 Stenarsbyn. (Sstennsbyen.)

D:o 1 qvarn. 1 såg.
7) Kristinedals jernverk.

1) Kallas *Spässhola.*

2) Lemnades 1692 till kapellans-boställe af kronan och blef sålunda någon ersättning för Stommen, som Gustaf I indrog.

3) 1310 tillbyttes Hesselskogs kyrka mot hemman i Eds socken. Se vid Ed och Svenskt Diplomatarium N:o 1686.

4) Hesselskogs kyrka har räntan af detta hemman årligen, enligt kammar-kollegii resolution den 13 Aug. 1761. Se vid Hesselskog.

5) Tillhörde Skara domprosteri under medeltiden. Se bilagan. Skrefs då *Godhoby.*

6) Kallas *Rasaln.*

7) Kammar-kollegium har den 18 Mars 1840 tillåtit att detta säteri må kallas *Kristinedal.* Egdes 1672 af kronofogden Er. Liedeman; 1681 af hans arfvingar och kallades då nytt säteri. Köptes af friherre Hermelin för Dals bergssocietet på 1770-talet och såldes sedan till brukspatronen Kristoffer Sahlin. Innehafves sedan 1815 af hans son, brukspatronen Maurits R. Sahlin, hvilken mycket förbättrat och förskönat denna vackra egendom.

Från Hesselskogs pastorat härstamma:

Liedeman, Erik. Kronofogde da han adlades 1672. Se 1:sta del. sid. 219.

Liedeman, Carl dennes son. Född på Stenarsbyn. Protokolls-sekreterare i kongl. senaten, död 1690.

Silfverstolpe, Gudmund. Kammar-revisionsråd. Adlad 1751. Sonson till kyrkoherden härstädes Bryn. Mattskål, och son till Abraham Hesselgren, bankofiskal.

Hesselgren, Nils. Kyrkoherde i Steneby. död 1700.

Hesselgren, Lars. Kyrkoherde i Hesselskog. Död 1682.

Hesselgren, Anders. Kyrkoherde i Rölanda. Död 1679.

Söner af kyrkoherden härstädes Bryn. Mattskål.

Sörström, Nils. Kontraktsprost i Blomskog. Död 1781.

Sörström, Anders. Kontraktsprost i Hesselskog. Teol. doktor. Död 1790. Båda söner af kyrkoherden härstädes Lars Sörström.

Gylling, Erik. Filos. lektor i Carlstad. Son af länsmannen i Tössbo Gilius Gylling. Död 1773 i Wallsjön. Fröskog socken.

Fryxell, Anders. Född 1795. Teol. doktor. Kommendör af nordstjerneorden. Prisbelönt af Svenska akademien och en af de 18 i samma akademi. Prost i Sunne.

Fryxell. Olof. Kongl. hofpredikant, född 1806. Prisbelönt af Svenska akademien.

Fryxell, Fredrik. Gymnasii-adjunkt i Carlstad. Död 1839. Alla tre söner af kontraktsprosten i Hesselskog Matts Fryxell.

Jansson, Hans. Född i Låbyn, Mo socken. d. 7 Jan. 1792. Fullmäktig i riksgäldskontoret 1834. Talman för hedervärda bondeståndet vid riksdagarne 1844, 1848.

Till KILA

pastorat i Wermland lyda några hemman af Svanskogs socken, hvilka höra till Elfsborgs län och Tössbo härad på Dal, under namn af

Dalboredden. Redden innehåller 0,526 qv.-mil. Deraf upptaga delar af sjöarne Öfra Kalfven, Ömmeln, Dalsjön, Emneskogs-sjön och Vestra Svan samt 8 kärn 0,050 qv.-mil. Reddens längd är 1½ och största bredd

5/8 mil. Bäckån från Emneskogs-sjön till V. Svan skiljer Redden i norra delen från Wermlandssidan af Svanskogs socken. En a förenar Dalsjön med Ömmeln i gränsen mot Laxarby socken och en annan Ömmeln med Öfra Kalfven i gränsen mot Hesselskogs socken. En indelad väg går härigenom från Svanskogs kyrka till Laxarby socken.

Dalboreddens hemman.

Skatte.

1/8 Bergane.
1/8 Bodane.
1 Bollsbyn. (Bolsbyen.)
1/2 Byn.
1 Bäcken. (Becken.)
1/8 Djurud.
1/8 Fjellane lilla.
3/4 Gaterud. (Gatteruth.)
1/4 Hedan norre.
1/4 D:o södre.
1/4 Hugnerud.
1/2 Krakstad.
1 Källtegen. (Kellattegen.)
1/8 Lefverheden.
1/4 Lund.
1/8 Myrebacka.
1/8 Måstaka lilla.
1/4 Måstaka stora.
1/4 Norane lilla.
1/4 Rämmesnäs.
1/8 Råskog.
1/4 Röstigen.
1/4 Skeppenäs.
1/4 Skölerud.
1/4 Sunnersrud.
1/8 Svensheden.
1/2 Ödebyn.

Bäcken 1 qvarn, 2 sagar.
Hugnerud 1 qvarn.
Lund 1 d:o, 1 såg. Kallas Kroppa.
Ödebyn 1 qvarn. 1 tegelbruk.
Muggedaln 1 utjord till Gränssjön i Wermland. Belägenheten okänd.

Dalboredden har kyrka gemensam med Wermlandsdelen af Svanskogs socken. Träkyrka, byggd i kors 1733.

ÅMÅLS

regala pastorat af 3:dje klassen utgöres af Åmåls stads- och landsförsamling. Skrefs *Ømordh* 1312, *Amord* 1397. I 23 kap. af konung Sigurd Jorsalafarares saga omtalas en rik bonde, Olof i Stora Dal, som bodde i *Aumord*, hvars dotter Borghild blef moder till den år 1130 på Norska thronen uppstigne konungen Magnus Blinde. Hans fader konung Sigurd red från Konghäll till Aumord "två stora dags-

leder på en dag". Ligger någon sanning häruti, så är ej otroligt att med Aumord förstås något ställe i Åmåls socken. Mellan Kongahäll och Åmål är 15 mil. I Oldnordiske Sagaer, Köpenhamn 1837, 12 band, sid. 41, heter det: "Efter Beliggenheden kunde Dal endog betegne det svensk nuværende Dal." Deremot har professorn P. A. Munch uti Historisk-geograf. Beskrivelse over kongeriget Norge i Middelalderen, Moss 1849, sid. 190, antagit, att Aumord legat i Borge socken vid Fredrikstad. Afståndet mellan Konghäll och Borge kyrka lärer icke vara mindre än 21 Svenska mil, hvilket synes alltför långt för ridt på en dag. 15 mil är redan ganska betydligt. — Fogden öfver dal, Sven Karth, skref sig till *Amor.* Se 1:sta delen sid. 215 och Stiernmans Höfdingaminne.

Pastoratets yt-innehåll är 0,819 qv.-mil. En del af Harsjön jemte 10 små kärn upptaga deraf 0,008 qv.-mil. Åmåls-ån från Kalfsjöarne, Ömmeln och Dalsjön till Wenern utfaller i staden; Lerbyån från Buvattnet och Harsjön faller i Åmålsviken ¼ mil norr om staden. En indelad väg från Wenersborg till Carlstad stryker genom socknen från söder till norr; en annan vesterut från Åmål till Hesselskogs socken; en tredje från Kasenberg i vester till Mo kyrka. Landet har gemensam kyrka med staden.

From stiftelse: Fru Anna Maja Åberg (se Åmåls borgmästare N:o 8) testamenterade den 14 Aug. 1839 banko riksdaler 2,000, hvaraf räntan, à 5 för hundradet, årligen utbetalas i mån af behofvet bland de ålderstigna personer, som varit fruns underhafvande vid hemmanet Skevik, eller ock dylika underhafvandes värnlösa barn och deras afkomlingar. Kapitalet innestår och medlen förvaltas af hennes stjufson, patron Johan Åberg, och efter hans död af hans närmaste arfvingar, samt skall således fortfara, man efter man, inom den efter Johan Åberg blifvande slägt.

Socknens hemman.

Skatte.

⅛	Berga lilla.		⅛	Buxbol.	
1	Berga stora med Bockarsbyn.		⅛	Derenäs.	
	(Berga.)	1)	1	Fagerhult.	(Ffageroltth.)
1	Björkil. (Biörnakiil.)	2)	1	Gerdsbyn.	(Gerdsbyen.)

1 Gunnarsbol. (Gundelbol.)
1 Jakobsbyn. (Jacopzbyen.)
⅛ Kasenberg med Fermerud.
⅛ Klippersbol.
1 Knyttkärr vestre. (Knyttakier.) 3)
½ D:o östre. (D:o.)
1 Korsbyn. (Korsbyen.)
¼ Kroken.
½ Kålsäter. 4)
½ Larsbol.
¼ Risa.
¼ Röseväl.
1 Segersbyn. (Ssegersbyen.)
¼ Sigerud.
1 Skevik med Daln och Wintertorp. (Skiuigh.) 5)

1 Skällebyn. (Skellabyen.)
½ Spakebol.
1 Säter. (Ssetter.) 6)
1 Tjuke. (Ttiucka.)
¼ Toresbyn. 7)
⅛ Torp lilla.
1 Årbol. (Orraboll.)
½ Århult. (Orolth.) 8)
1 Östbyn. (Ösby.)

Sannerud 1 tomt under Korsbyn.
Berga stora. 3 qvarnar.
D:o lilla och Kasenberg 2 qvarnar. 1 sag.
Korsbyn 2 qvarnar.
Kålsäter 1 d:o.
Spakebol 2 d:o.

Hemman, gifna Åmåls stad.

1 Byn. (Byen.)
½ Hanebol. (Hunaboll.) Pastorsbol.
½ Mörtebol.
1 Näs. (Nees.)
1 Rösan. (Rössen.)
1 Skevik. (Skiuigh.)
1 Stommen (Stomen.)

Krono.

Nötön i Wenern vid Knyttkärr. 8)
Sandön d:o, Storön d:o, Svegön d:o — skattlagda. 8)

¾ Tollebol. (Thorlaboll.) Kapellansbol. 9)
D:o 2 qvarnar.

Frälse.

¼ Finserud. (Fforsbro?)
1 Nygård. (Ssnertten.) 10)
¼ Åsen.
Finserud. 3 qvarnar.

1) Omnämnes uti räfstetingsdomnen den 17 Jan. 1397. Se bilagan N:o 2.

2) I samma dom under namn af *Biernabol.*

3) Se Bolstad N:o 6 och Sv. Diplomatarium N:o 2533.

4) 5) 6) Se bilagan N:o 2. Norra Skevik var Peder Karths säteri 1563. Egdes 1577 af Olof Stake, 1611 af Botvid Larsson Ankar, 1666 af Arvid Rosenbjelke. och kallas gammalt säteri 1681. Utgick 1684 såsom säteri och infördes i dess ställe Nygård, som redan 1637 var antecknadt såsom sätesgård, tillhörande Jöns Bengtsson Rosenbjelke.

7) Se Bolstad N:o 6.

8) Se bilagan N:o 2. Genom kongl. resolution den 5 Sept. 1766 beviljades staden Åmål fiskrättigheten vid kronans öar Sandön, Storön och Svegön, med vilkor att betala den årliga ränta, hvartill denna rättighet skulle kunna skattläggas vid laga förrättning.

9) Genom kongl. bref 1702 beviljades kapellanen i Åmål räntan af ½ Berg i Ånimskog, i stället för boställe. 1717 begärdes Tollebol till boställe, emedan detta hemman såsom skattevrak hemfallit under kronan. Lärer väl då, eller kort derefter, blifvit kapellanen upplåtet.

10) Vid Nygård äro qvarnar, hvilka tillhöra staden. Möjligen åsyftas de i följande bref, aftryckt efter Peringskiölds afskrift. "Fföör alla thäm thetta breff höra eller see Ingwar Michælson a vapn mädh mino vinner samtyckio och närvaro Jösse Matheson oc Hämijng Hanison thæt iach heel oc oswechr mädh godh villia oc kärlek unt oc giffuit haffuer mine elskelighe hustru Ingeborge æpter min död swa mang godz iach i Wermelandh haffuer oc Amorda qværn liggiandes uppa Daal thär til swa mang godz iach å Falone oc a Qvaldta haffuer utan Steenstorp. hvilka for:da godz æffter mina hustru dödh skulo igien gåå til mine rätta arffwingia ohindrath oc oqwalde Til thess ytermehre forwaring oc wisso bedes iach for:da dandemanda insigle Jössa Mathisons oc Hæmingh Hanisons mædh mitt egit hängiandis for thetta breff Scriptum Rackaby a:o domini MCDXLIIII."

Huruvida samma eller hvilken annan qvarn härstädes afses uti följande köpebref 1442, är numera svårt att afgöra. Brefvet meddelas efter Peringskiölds samling. "Alla the thetta breff see eller höra helsar Ingwar Michelson a vapen kärlika medh Gudh oc gör vitterligit medh thætta mit närvarande öpno breff thät iach haffuer salt unt oc oplatit erligom oc välbyrdigom manne herra svarte ture jensone riddare och Vestgötha lagman thessin min efterskreffne godz för fire oc tiugu svænska

marc som är en gardh heeter Sularudh i By sochn i Wermeland medh allo sine tilligelse thär gardhen nu tilliger oc aff alder tilligat haffuer fra mich och mine ärffwinge oc wnder for:ne her svarte ture oc hans arffvinge till evärdelika ægo Item framdeles haffuer iach oc saldt honum eno qværn oc et torpp medh som heter Bode amoll i amoll sochn på Daal i Westergöthlandh i scara biscopsdöme liggiandes — — — Scriptum a:o domini MCCCCXLII." Enligt räkenskapen öfver årliga räntan af Dal 1589 hade kronan 2 sågqvarnar i Åmåls socken. Der sågades s. å. af 505 hjelpestockar 4 bräden ur hvardera. När dessa sågar frångingo kronan och i hvilket vattenfall de voro belägna är okändt.

Myrbakka omnämnes uti bilagan N:o 2. Är utan tvifvel samma ställe söder från staden, som ännu bär namnet Myrebacka. Likaså *Dygranes* detsamma som $\frac{1}{8}$ Derenäs på östra sidan af Åmålsviken.

Från detta pastorat härstamma:

Karth, Sven, af adel. Fogde på Dal. Se 1:sta del. sid. 215.

Karth, Per. Den förres son, adlad 1556. Se 1:sta del. s. sida.

Sparfvenfelt, Johan Gabriel. Född i Åmål 1655. Fadren, som var regements-qvartermästare vid Wermlands kavalleri, blef adlad 1651, sedan ryttmästare, major, öfverstelöjtnant med öfverste karakter 1675, och afled på Åbylund i Östergötland 1698. Modren var Kristina Uggla på Afverstad i Näs härad. Sonen Johan Gabriel blef en utmärkt filolog med Europeisk ryktbarhet. Se Biografiskt Lex. 15 band. sid. 153.

Ehrenstam, Lars. Född i Åmål 1681. Adlad 1719. Hofrättsråd i Svea hofrätt. Död 1744. Son af borgmästaren i Åmål Magnus Eneroth.

Tegmansköld, Gustaf. Född i Åmål 1755. Vice president i Göta hofrätt. Kommendör af nordstjerne-orden. Död den 31 Juli 1829. Se 1:sta delen sid. 224.

Wallmoen, Birger Olsson. Död 1731. Filosofie lektor i Carlstad, sist kontraktsprost i Tösse. Bondeson från Gerdsbyn.

Svala, Arvid. Död 1794. Kyrkoherde i Holmedal. Komministersson från Tollebol.

Tegman, Per. Född i Åmål. Professor. Se 1:sta delen, sid. 224.

Åberg, Ulrik Johan. Född i Åmål 1773. Fadren fältsekreterare. Lektor i Carlstad. Död 1845. Se Åmåls borgmästare N:o 3.

Hammarén, Lars Daniel. Född i Åmål 1779. Kyrkoherde i Ed. Död 1833. Fadren bruks-inspektor.

Sörensson, Ivar Ulrik. Född i Skevik 1790. Kyrkoherde på Torsö i Skara stift 1844. Fadren bruks-inspektor.

Edgren, Johan Fredrik. Född i Åmål 1797. Kyrkoherde i Morup af Halland 1844. Fadren postmästare. Se Åmåls borgmästare N:o 3.

Frykman. Joh. Magnus. Provincial-läkare i Lidköping. Pastorsson från Hanebol.

TÖSSE

konsistoriella pastorat af 2:dra klassen består af 3:ne socknar: Tösse, Tydje och Ånimskog.

1. *Tösse.* Skrefs *Thosöö* 1397. *Tusse* 1475, *Tysso* 1491, *Twsee* 1502, jemte flera andra skrifsätt. Socknens qvadrat-innehåll är 0,502 mil, deruti äfven inbegripas 4 ytterst små kärn och en liten vik af Käppesjön. Socknens längd är 1 och största bredd 3/4 mil. Hvitlanda-ån från Käppesjön genom Tösse och Tydje socknar till Wenern. Tössebäcken utfaller äfven i Wenern. Vid dess utlopp är hamn. Stora landsvägen mellan Wenersborg och Åmål stryker genom socknens östra del; en annan indelad väg leder till Fröskogs socken. Gamla kyrkan från medeltiden, uppförd dels af tegel dels annan sten, qvarstår ännu nära prestegården, förvandlad till sädes- och bränvinsmagasin, tillhörigt enskild man. Inom dessa murar under magasinslagren hvilar stoftet efter riksrådet C. G. Löwenhjelms första fru (1:sta delen sid. 238), och troligen efter flera andra i äldre tider hädangångne. Fordna begrafningsplatsen vid magasinets södra sida har ganska länge varit i sådant skick, att svårligen någon kunnat tro den vara hvilostad för kristna menniskor under många århundraden. Nya kyrkan af sten med torn, den prydligaste i landskapet, gemensam för Tösse och Tydje socknar, invigdes den 5 Nov. 1848. Hon är i nyaste tidens smak med tornet vid södra långväggen. Till Åmål 1 1/8 mil.

Socknens hemman.

Skatte.

1/8	Backen.	1/2	Bodane. (Budom.)
1	Bjäkebol.	1/8	Daln.

1 Frillesäter. (Ffrillasetter.) 1)
½ Gunnebyn. (Gundmarbyen.)
1 Hallebol. (Haleboll.) 2)
½ Hanebol.
1 Hvitlanda vestre. (Hvedeland.)
½ D:o östre.
½ Hängelsrud med Sätterud.
¼ Kroken.
½ Lund. (Lunden.)
½ Skränna.
¼ Slommerud.
1 Sotebyn. (Ssodebyen.)

½ Sörbodane.
¾ Sörgarden.
¼ Utbodane.
¼ Ängkärr.
Snekan 1 tomt under Hanebol.
Suterud 1 utjord under Hängelsrud.
Hanebol 2 qvarnar, 1 såg.
Hängelsrud 5 qvarnar.
Hvitlanda vestre jernbruk och 1 såg.

Krono.

¾ Amundebyn. (Amundbyen.) Militie-boställe.
1 Hässelbacka. (Hesslabacka.) Pastors stom.
1 Prestgården. Pastors-boställe.
¾ Sörböle eller Gustafsberg. (Ssörböll.) Militie-boställe. 7)

Derehult. 1 utjord | Klockaretomten. 1 d:o | Kråketorp, 1 d:o | Kyrkerud. 1 d:o — under Prestgården.
Torud 1 utjord under Amundebyn.

Frälse.

1 Björsäter. (Biörsetter.) 3)
1 Brevik. (Bredhvigh.) 4)
1 Wänsberg. (Wensbergh.) 5)

Harehalsen, en ö i Wenern | Häströn d:o — under Åmål.

Säteri.

2 Strömsberg. (Mussabergh.) 6)

D:o 1 såg.

1) Omnämnes 1397 i bilagan N:o 2. Likaså Gunnebyn, Amundebyn, Brevik och Musaberg.

2) Kallades nytt säteri 1681. Egdes då af kapten Jon Blankenfjell, som fått hemmanet af kronan 1650 till ärfteligt frälse. Indrogs till kronan och blef militie-boställe. Innehades 1693 af qvartermästaren vid adelsfanan Petter Riddercrantz.

3) Bortbyttes af Eric Otteson riddare 1475. Se Eds socken N:o 6. Johan Hogenson a vapn sålde *Biersæthe* den 2 Okt. 1502 till sin måg Sven Eriksson. Se Torps socken N:o 1. Egdes 1563 af Maurits Stake; 1664 af löjtnanten Ulrik Stake, som sålde det till majoren Johan Sparfvenfelt s. å.

4) Anund Stura sålde *Bredavik* den 9 Sept. 1325 till biskop Petrus i Skara. Se Diplomatarium N:o 2533.

5) Egdes 1563 af Knut Knutsson Lillje; 1577 af välborne Jöns Ulfsson; 1664 af Henr. Pedersson Måneskölđ och var hans ladugård; såldes 1672 till öfverstlöjtnanten Joh. Sparfvenfelt af friherre Er. Ulfsparre och dess fru Elisabet Månesköld för 500 r:dr specie. Eges nu af byggmästaren And. Kallin, som der anlagt tegelbruk, hvarest tillverkningen är den största inom detta landskap.

6) Niels Pose aff vabn tillbytte sig bland annat tvo gardha uppa Daall som heta *Mosebergh* i Tusso sokn i Tusbo herit som giffue nye pund smör, af välbördig Abram Cristiernsson och hans hustru Birgitta Maensedotter. Brefvet gifvet i Arboga den 6 Nov. 1491. Detta bref åberopas fol. 370 uti det register, som Rasmus Ludvigsson upprättade, och finnes i riksarkivet, på de gods och gårdar, som Gustaf I:s saliga slägt i förtiden till kloster och kyrkor gifvit hafva, — ehuru i brefvet ingenting nämnes om gåfva till kyrkor eller kloster, utan helt enkelt ett jordabyte mellan enskilde personer. Egdes 1563 af Johan Åkesson Natt och Dag på Göksholm; 1577 af fru Maret på Göksholm, 1589 af Axel Johansson på Göksholm, som den 10 Mars s. å. gaf det i morgongåfva till sin fru Inggerd Bonde; 1664 af majoren Baltasar Marskall, som då sålde gårdarne till majoren Johan Sparfvenfelt, hvilka 1681 benämnas gamla säterier, af hvilka Sparfvenfelt då ännu var egare. Namnet Strömsberg har jag i allmänna handlingar först träffat under år 1678. 1783 voro sekreterarne Erik och Erland Wall egare; 1792 brukspatronen Benjamin Roth; 1795 friherre J. A. Fleetwood; sedan hans stjufson, brukspatronen L. M. Uggla på Svaneholm; 1840 krigsrådet J. L. Bäck. Nu är kommissions-landtmätaren J. M. Lagervall sedan 1844 egare af $1\frac{1}{8}$ och brukspatron Jak. Tran af $\frac{7}{8}$.

7) *Sudhrabøle* tillhörde domprosteriet i Skara. Se bilagan N:o 4.

II. *Tydje.* Skrefs *Thydie* 1397. Innehåller 0.279 qv.-mil. Deraf upptager Tydjesjön 0.012. Socknens längd 3/4 och största bredd 1/2 mil. Hvitlanda-ån faller i nyssnämnde sjö och vidare i Wenern. Landsvägen mellan städerna går genom socknen. Den förfallna träkyrkan, belägen vid Stommen, refs 1849 och timret bortsåldes. Socknen har numera gemensam kyrka med Tösse.

Socknens hemman.

Skatte.

1/4	Drombyn.	1	Rolfskärr. (Rolskier.)
1/2	Gatan.	1/4	Signerud.
1/4	Hensbyn.	3/4	Sjögar östre. (Östensöö.) 1)
1/8	Hult.	1/4	Tomasbol.
1/2	Kroken.	1	Torpane. (Ttorppenna.)
1/4	Nygård.	1	Tydjebyn. (Ttydiibyen.)
1/4	Persmyra.	1/4	Ålerud.
1	Rolfsbyn. (Rolzbyen.)		Hensbyn 1 såg.

Krono.

1/2	Forsnäs. (Fforsnes.) Härads-skrifvare-boställe. 2)		Ullön eller Ustön i Wenern vid Rolfskärr.
1/2	Sjögar vestre.	Militie-boställen. (Ttijdii stom.)	Stensön och Vargön i Venern.
1/4	Skäggebol.		
3/4	Stommen.		

Frälse.

1	Björbyn. (Biörnabyen.)	1/2	Topperud.
1/4	Gerdsbyn.	1	Westana. (Westenåå.)
1	Slädekärr. (Sledekier.)		

1) Kallas *Östansjö.* Nämnes i bilagan N:o 2. jemte Slädekärr och Forsnäs.

2) Uti Diplomatarium N:o 1854 förekommer ett biskop Brynolfs i Skara bref af den 27 Juni 1312, hvarigenom en del i Forsnæs qvarn bortbyttes från Hesselskogs kyrka emot ett nybygge Sigurds hed i Hesselskogs socken.

I Broocmanska jordeboken uti kongl. biblioteket åberopas ett pappers-

bref 1500, enligt hvilket Ture Jönsson ärfde Fforssnæs med qværnen och Riisbyn i Ånimskog. Hemmanet blef häradsskrifvare-boställe efter kongl. brefvet den 15 Febr. 1834.

III. *Ånimskog.* Skrefs *Odnemæskogher* 1325, *Ödhnemaskogh* 1438, *Andskoffh* 1541. Upptager en yta af 1,115 qv.-mil. Deraf tillkomma sjöarne Ånimen, Furusjön, Djupsjön, Bergkärn samt delar af Svanfjerden eller Hjerterudssunden och Err m. fl. jemte 10 små kärn 0.112. Socknens längd 1⅜, största bredd 1⅛ mil. En å utur Err till Ånimen, en annan utur denne sednare vid Kärkiln till Wenern jemte ett Ånimens utlopp vid Snäcked åt Wenern. Snäcke ström nämnes uti Tössbo dombok 1668 och att der var qvarn 1651. En väg från Nordal till Åmål, en annan från kyrkan öfver Getryggshöjden till Fröskog, en tredje från Herrskog till Hängele. En ny väg från Skäggebol i Tydje på östra sidan om stora landsvägen till Wassviken, anlagd till undvikande af de svåra backarne på den sednare. Kyrkan af sten, med en särskild trästapel för klockorna, är gammal och för liten för folkmängden. Predikstolen är skänkt af gästgifvaren Anders Wall i Lund, hvilken afled 102 år gammal 1738. Samma år skänktes silfverkalken af fru Anna M. Dreffenskiöld. På kyrkogården en grafvård öfver brukspatronen Kristoffer Sahlin, död den 7 Maj 1831 och hans fru A. L. Reinholdsson. En annan öfver lagmannen Fr. T. Eneroth, död den 5 Maj 1841.

Socknens hemman.

Skatte.

¼	Aneberg.		¼	Gläsan.
1	Annolfsbyn. (Andersbyen.)		¼	Kilane mellom.
⅛	Backen.		¼	D:o nedre.
1	Berg vestre. (Bergh.)	1)	1	D:o stora. (Killen.)
1	Bodane yttre. (Bodenna.)	2)	¼	Knollen.
1	Bolet. (Boletth.)		1	Korsbyn vestra. (Korsbyn.)
¼	Bräcka lilla.		½	Kragsbyn.
¼	D:o vestra.		¼	Känsbyn nedre.
¼	Brötelen.		¼	D:o öfre.
¼	Djupslund.	3)	¼	Listetorp.
¼	Eskekärr.		½	Lund. (Lunden.)

¼ Orrebol.
1 Salebol. (Ssalleboll.)
¼ Sandbol.
1 Skållebyn. (Skolebyn.)
1 Slobol. (Sloboll.)
½ Säljebyn.
1 Wassviken. (Vassavighen.)
1 Wiken.
¼ Ynglingebol. 4)
¼ Årbol.
½ Åsen. (Ossen.) 5)
Gasebol 1 tomt under Yttre Bodane.
Hensviken 1 utjord under Stommen.
Utängen 1 d:o under Slobol.
Säbyn 1 d:o under Säbyn.
Djupslund 1 qvarn.
Salebol 1 d:o.

Krono.

½ Myran. (Myren.) Militie-boställe.
½ Näs med Hillebol. (Nees.) Kapellans-boställe.
Korsängen 1 utjord under Skållebyn.
Rotön stora i Wenern under Yttre Bodane och Westergården.
Rotön lilla under Ynglingebol.

Frälse.

½ Berg östre.
⅞ Bodane östre. (Budom.)
¼ Bollsbyn.
⅛ Brandserud.
¼ Bräcke stora.
1 Byn. (Byen.)
⅛ Gallmen.
⅝ Gyltungebyn. (Gyltungsbyen.) 6)
½ Hemmingsbol.
¼ Hult.
½ Hvisbol.
1 Kingebol. (Kildningaboll.) 7)
1 Korsbyn östra. (Korsbyn.)
¼ Krusebol.
½ Lågan. (Lagan.)
¼ Måsen lilla.
¾ Måsen stora. (Mossen.)
⅛ Mällbyn.
½ Resbyn. (Reersbyn.) 8)
¼ Skogsegården. 9)
⅛ Smedserud.
1 Stommen. (Stomen.)
1 Säbyn. (Ssobyen.) 10)
⅛ Tittersrud.
⅞ Tollesbyn. (Ttollisbyen.)
¾ Torp. (Ttorpp.)
¼ Ulerud.
1 Westergården. (Westergordh.)
1 Wingenäs. (Wignes.)
Korsbyn 1 utjord under Korsbyn östre.
Strömmen 2 qvarnar under Wingenäs.
Rud 1 utjord under Wingenäs.

Säteri.

2	Hängele med Mällgården. (Hengallen.) (Medellgordh.) 11)	2	Hendriksholm. (Öen.) 12)

Rå och Rör.

¼ Spångsbol under Hängele.

1) En del häraf kallas *Olsbyn*, en annan *Kullen.*

2) En del häraf heter *Gasebol.*

3) Benämnes *Gyslund.*

4) Kallas *Ögården.*

5) Förekommer i bilagan N:o 2 jemte Bollsbyn (Boculsbyn), Bodane östre (Boder), Nötön och Hängelö eller Hängele.

6) Eges nu af fru Kristina Hülpers, född Wærn.

7) En del häraf benämnes *Klipa*, en annan *Skackerud.*

8) Se Tydje socken N:o 2.

9) Helga Drængs dotter i Nordbyn i Sundal sålde 1438 ödetomten *Skogh* Knut Jönsson till evärdelig ego, enligt Broocmanska jordeboken i kongl. biblioteket.

10) En del deraf kallas *Gröterud.*

11) Egdes 1577 af Kristoffer Andersson (Gyllengrip?); 1590 af riksrådet Knut Knutsson Lilje: 1597 af hans enka, fru Maglon; 1628 af Henrik Pedersson Måneskiöld; 1678 af kaptenen friherre Erik Ulfsparre, gift med Elisabet Måneskiöld: kallas gammalt säteri 1681: 1715 köptes af brukspatronerna Johan Linroth, gift med Margareta Ertman, och Elias Linroth, gift med Anna Maja Dreffenskiöld; innehades 1754 af riksrådet, grefve C. G. Löwenhjelm såsom disponent åt öfverstinnan Anna Maja von Mentzer, född Dreffenskiöld, och före hennes död, som inträffade på Nydala i Småland vid hennes 90:de ålders år, genom köp egare. Riksrådet utarrenderade Hängele 1759 till min morfader, förre kronolänsmannen i Tössbo, Anders Wennersten, för 400 daler silfvermynt årligen i 4 år. Sålde derefter egendomen till brukspatronen Thorsson. 1778 köpte Dals bergssocietet Hängele af brukspatronen Cornelius Thorsson, hvarefter brukspatronen Kristoffer Sahlin blef egare 1792. Dennes måg, öfverstelöjtnanten Elias Norlin,

gift med Sofi Sahlin, enka efter brukspatronen Petter Wærn på Billingsfors, blef sedan egare och sålde Hängele med flera fastigheter 1844 till nuvarande innehafvaren, brukspatronen Jonte Grönqvist.

12) Kallas gammalt säteri 1681. Hette *Öna* intill 1645, då det fick namnet *Hendriksholm*. Inlöstes af Knut Lilje, som hade egendomen i pant utaf Göran Ulfsson 1624. 1628 var Henrik Pedersson Måneskiöld egare och ännu 1664. 1687 egdes Öna af Göran Ulfsparre, som 1688 sålde det till sin halfbroder Erik Ulfsparre och dess fru Anna Soop. Herrar Linroth, som egde Hängele, hade äfven detta säteri. Derefter riksrådet Löwenhjelm, som 1756 lemnade Hendriksholm på arrende till ofvannämnde And. Wennersten för 160 daler silfvermynt, enligt dennes efterlemnade lefnadsanteckningar. Brukspatron C. Thorsson sålde Hendriksholm 1778 till Dals bergssocietet. Köptes 1792 af brukspatronen Krist. Sahlin; dess måg, brukspatronen Gustaf Wohlfahrt, gift med Augusta Sahlin, blef sedermera egare. Hendriksholm har under hedendomen äfven varit bebodd. Uppgräfna flintknifvar, mejslar af flinta m. m. vittna derom. Läget synnerligen vackert. Ön i sjön Ånimen (*Odnem* i medeltiden), som utgör detta säteris grund, är vid pass 3/8 mil lång, försedd med löfskog och nagon barrskog. Genom vådeld förstördes åbyggnaden 1815 den 15 Dec. och uppfördes ånyo 1816 af Wohlfahrt, som äfven 1830 förenade ön med fasta landet genom en 560 alnar lång bro, dels på kar, dels med flottbrygga.

Från Tösse pastorat härstamma:

Löwenhjelm, Carl Gustaf. Öfverste för södra Skånska kavalleriet. Se 1:sta delen sid. 238.

Soterus, Henrik. Teol. lektor i Göteborg. Död 1645. Hans sonson adlades 1720 med namnet Psilanderhjelm. Soterus var bondeson från Sotebyn.

Uddo Laurentii. Kyrkoherde i Daretorp af Westergötland. Lefde ännu 1652. Bondeson från Hvitlanda.

Reinholdsson, Gustaf Elis. Kyrkoherde i Blidsberg af Westergötland, 1838. Född i Amundebyn. Fadren sergeanten J. R. Kruus.

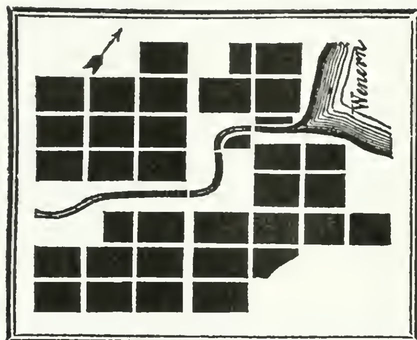
Frykner, Magnus. Kyrkoherde i Wisnum. Död 1764. Fadren komminister i Tösse.

Söderberg. Anders. Kontraktsprost i Steneby. Död 85 år gammal 1776. Född i Tydjebyn. Fadren trädgårdsmästare.

Wall. Erik. Kontraktsprost i Hesselskog. Död 1756. Gästgifvareson från Lund i Ånimskog.

Fjellman. Jonas. Kyrkoherde i Ferglanda. Död 1711. Bondeson från Strömsberg.

ÅMÅLS STAD[1].

Stadens nuvarande plan.

Stadens namn är taget af socknen, hvaruti han är belägen. Detta enkla namn har jag funnit i offentliga handlingar skrifvet på icke mindre än 20 olika sätt sedan stadens anläggning, och deribland *Åtsmåll.* Stundom har man skrifvit *Åhmule* och sedan förmenat,att namnet kommer af *å* och *mule*, d. ä. åmynning. Det är dock icke sannolikt, att en hel socken fått namnet af den obetydliga åns mule, hvilken här öppnar sig åt Wenern (derest åns *utlopp* kan så benämnas), isynnerhet som socknen i medeltiden hette Ömord och Amord, hvilket sedan öfvergick till Amoll och Åmol långt innan staden anlades. Snarare skulle man kunna tro, att socknenamnet, och derefter stadsnamnet, kommer af medeltidsordet *mord*, som betyder skog, och sedan förvrängts både i uttal och skrifsätt tills det omsider stannat vid Åmål.

Enligt Bo Kempenskiölds karta öfver staden 1696 (i kongl. landtmäteri-kontoret), är Åmål anlagd på 2:ne hemmans egor, 1 Byn å

[1] Källor: Handlingarne i riksarkivet, stadens rådhus och pastorsarkiv.

norra och 1 Stommen å södra sidan af den lilla ån, hvilken kröker sig genom stadsplanen. Åns ursprung synes af 1:sta delen sid. 31. Staden är belägen mellan 2:ne lägre bergshöjder. På den södra, å Stommens mark, har af ålder varit landtmarknad. Till Carlstad är 7½, till Wenersborg 8½ mil.

Förmyndare-regeringen under drottning Kristinas minderårighet var betänkt att anlägga städer å flera ställen. Under sitt vistande i Örebro uppdrog denna regering, d. 8 Mars 1639, en af sina medlemmar, riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, hvilken i anseende till inkomna klagomål skulle genomresa Wermland i åtskilliga ärenden, "att tillse om någon lägenhet kunde vara till en stad vid Byelfven, eller annorstädes mellan Wermland och Dal, och der signationen någorstädes så kunde vara skickad, låta deraf taga en karta till regeringens bättre information." Detta är det första spår jag funnit till detta samhälles begynnelse. Redan följande året, d. 28 Febr. 1640, fick landshöfdingen Olof Stake befallning att söka skaffa folk, som kunde vilja sätta sig ner såsom borgare uti de beslutade nya städerna Åmål och Bro (Kristinehamn), hvarefter dessa lofvas privilegier så snart de sig derom anmäla. Den 13 Juli s. å. befalldes general-qvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud i Göteborg, att begifva sig till Åmål och Bro, de beslutade städerna derstädes, i samråd med Olof Stake, till sina gator och andra behöriga omständigheter regulariter afsticka och fundera. I bref till rikskansleren Ax. Oxenstjerna den 10 Aug. s. å. skref Örnehufvud: "Stadhen Åhmoll haffwer iagh affstuckitt till een deel, men icke helt för säden på åkren[2] och andre hinder skuldh, dett att den eene Sijden aff åhn ähr frellsse och hörer Her Åke Axelssons Broor barn till heeter Byen och Ränter 5 pund Smör." S. å. den 31 Aug. afgick till Stake befallning att aflysa landtmarknaderna vid Knusesund (Säfflebron), Sulvik, Brattefors och Dalboån samt förflytta dem till Åmål, att der på vanliga tider hållas.

Staden Brättes borgerskap sökte väl att afböja anläggning af stad vid Åmål, emedan den nya staden skulle blifva obehöflig för orten, men deremot ett stort hinder för Brätte. Regeringen var likväl af mot-

[2] Nunc Åmål est ubi seges fuit.

satt tanka egentligen derföre, att afståndet var så betydligt emellan dessa orter, hvilket i resolution d. 11 Mars 1642 meddelades. Följande året utfärdades så lydande

Privilegier.

Vi Kristina &c. &c. göre veterligt, efter som vi, af den åhåga, försorg och omvårdnad vi alltid och städse drage för rikets och fäderneslandets heder, prydnad och kultur samt dess inbyggares styrka och välstånd, hafve för nödigt eraktat, för den goda beqvämlighet och situation, som är vid *Åmole* uppå Dal, att der en stad låta bygga och fundera, hvarest vi gerna förnimme ett temmeligt antal af våra undersåter vara sinnade sig nedsätta: thy hafve vi af konungslig ynnest och nåde till bemälde undersåtares samteliga förkofring, flor, tilltagande och uppväxt, som sig der husligen nedsätta vele, att befordra, främja och styrka godt funnit dem med efterföljande privilegier, friheter, rätt- och skyldigheter att benåda och förvara:

Till det första. Såsom Sveriges stadslag är fundamentet till städernas goda politie och ordning här uti riket, alltså gifve vi härmed fullmakt och tillstånd, att vår stad *Åàmåle* och innebyggande borgerskap den njuta och bruka skola, derefter borgmästare och rådmän välja, så ock andra embeten efter tarfven tillsätta, handel och vandel drifva, njuta borgerlig frihet och näring i all måtto, som andre städers borgerskap efter förbemälde lag och handelsordinantien tillstår och eljest i alla andra tillfällen sig derefter rätta och förhålla.

Till det andra. Alldenstund ingen stad är, utan han hafver sitt vissa insegel, dermed borgmästare och råd måste, som flerestädes är brukligt, deras fällde domar, kontrakter, fullmakter, pass, certifikationer och andra slika bref, när så behöfves, stadfästa och bekräfta; derföre efterlåte och unne vi bemälde stad *Åàmåle* uti sitt insegel att föra en kyrka, belägen hardt vid ett åmynne, eller der en ström utur sjön utflyter[3], efter som denna afritning utvisar.

[3] Förhållandet är likväl alldeles motsatt, enär staden ligger der en å uti Wenern *inflyter*.

Till det tredje. Och efter thy största makt påligger, att bemälde stad *Ååmåle* blifver med nödiga embeten väl försörjd: thy skola desse efterföljande der blifva hållne och tagne i akt, som äro borgmästare, radmän, stadsskrifvare, kämnärer, byggmästare och stadens vårdskrifvare.

Till det fjerde. Borgmästare och råds embete skall enkannerligen deruti bestå, att de efter yttersta förmåga vinnlägga sig om stadens gagn och välfärd, att den må styrkt och underbyggd varda, hvarigenom stadens bästa är till att vänta och förmoda, och ater blifva hindradt och afvändt, som dess skada och afsaknad kunde förorsaka. Enkannerligen skall deras pligt vara hålla hand öfver stadens privilegier och dem i alla sina klausuler och punkter exekutera, bärandes der åhåga före, att stadens inkomster må tillväxa och formeras, att borgerskapet i sin näring följer lag och ordning, näringen med borgerskapet fördelas i sina vissa sorter och societeter, hvar och en sina tillslagne varor och deraf flytande handel och vandel af en annan obehindradt må idka, bruka, förbättra och excolera samt nyttige och nödige manufakturer måge uti staden blifva inplanterade och försatte, att god ordning och politie må blifva uppehållen och vid makt, och der några oordningar genom hvarjehanda tillfälle inrita kunde, de der löpa och sträfva emot lag, ordinantien samt goda seder, tukt och ärbarhet, de då sådant tidigt förekomma och råda böter uppå, att de bjuda och förordna om stadens byggningar, bryggare och slagtarehus, broar, bommar, gator, gränder, hamnar och annat slikt, som staden och dess inbyggare anrörer. Sedan att de skipa lag och rätt i staden, varandes deröfver bekymrade, att tvistiga saker antingen i vänlighet biläggas måge eller ock igenom laga dom, utan lång tids förhalning, skiljas och föras till ända.

Till det femte. Stadsskrifvarens embete skall vara att halla en riktig och klar stads tänkebok eller protokoll, noterad med dagar och tider, hvarutinnan alla klagomål, stämningar, ändskyllningar, bevis, gensvar, vittnesförhör och andra rättegångsakter samt sjelfva domarne, deras exekution eller vad deremot, och hvad mera efter lagen och sedvanan i rättegångar plägar och måste förelöpa, hvad heller det munt- eller skrifteligen sker, noga och flitigt upptecknas skola. Sedan att jemväl deruti inskrifves allt annat, som bör efter lagen ske och stadfästas pa

rådstugan, som är med hus- och gårdeköp, laga pantsättning och annat slikt, och en sådan bok särdeles hvart år förfärdiga[4].

Till det sjette. Kämnärerna skola vara 2 till talet och i rådstugan hafva ett särdeles rum, som kallas kämnärsstugan. Deras embete skall vara att upptaga alla ringa och små saker och tvister till förhör, och dem antingen i vänlighet bilägga, eller der de klara nog äro, då dömma deruti efter lagen och laga stadgar. Och alldenstund detta är stadens underrätt, uppfunnen att lisa samtelige rådet och de ärender, som icke äro af dess större vigt och utan något synnerligt besvär kunna slitas. Thy skall sålunda med dem blifva hållet, att kämnärerna å minsta 3 dagar i veckan ifrån 8 till 11 föremidd. komma tillstädes, och skall vårdskrifvaren hålla protokollet af allt som der förelöper icke mindre riktigt, än stadsskrifvaren på rådstugan, och göra der arliga besked för. Så skola ock allenast dessa ärender der upptagas: om några blifva trätande om gäld och annat slikt, och anten sjelfve godvilligt söka kämnärsstugan eller förvisas dit af rådet att anamma rätt: sedan att der hafva uppseende med allt det, som brytes emot rådets förordning och stadgar, stämmandes den brottslige till rätta och efter utletad sanning och ordningens rätta förstånd dömma deruti. Händer sig ock, att någon icke låter sig med dom åtnöja, så må han vädja ifrån dem och under samtelige rådet med 3 mark. Men ifrån öfverrätten till vår kongl. hofrätt i den sak, som högre är, än 50 dalers värde med 5 daler. Så ofta ock några saker förekomma, som bör bötas för, då skola de sådana saköre utkräfva.

Till det sjunde. Så skola ock 2 borgare kesas till stadens byggmästare, gode och beskedlige män och de sig på byggnader förstå. Deras embete skall vara att hafva inseende med alla stadens hus, som äro rådstugan, källare, bodar, gator och gränder, bommar, hamnar, broar och mera, att detta allt hålles vid makt och i full byggning.

---

[4] Magistratssekreterare-tjensten eller litterata rådmansbefattningen blef, på magistratens förslag, genom kongl. resolution d. 12 Mars 1851 indragen och förenad med borgmästare-embetet. Borgmästaren skall således bestrida alla till berörde syssla hörande göromål, hvaremot han eger åtnjuta de för samma syssla bestämda aflöningsförmåner, med undantag af den kontanta lönen 166 r:dr 32 sk. och ersättning för skrifmaterialierna 33 r:dr 16 sk., eller tillsammans 200 r:dr banko, som följaktligen komma att stadskassan besparas.

Så skola de ock fliteliga tillse, att hvar och en i staden, som tomt allaredo eger, eller härefter tilldelad varder, bygger hvarken mer eller mindre, längre in eller ut på gatan, än han hafver rätt till, rättandes sig efter den planta och afstick, som derutöfver fattad är. Hvarföre skola de icke allenast sjelfve dageligen hafva akt derpå, utan särdeles 4 resor om året, som är Walborgmessa, Johannis, Michaelis och Nyåret, jemte vid vår fogde, en borgmästare och 2 af rådet bese alla stadens hus och byggnader, ehvad namn de hafva, så väl som isynnerhet broar, bommar, hamnar, gator och gränder, och förteckna deras fel och brister. Är det så, att staden behöfver hus och byggnader, eller något, som tillförene bygdt är, skall blifva förbättradt, då skola de sådant inför ståthållaren och samtelige borgmästarne och rådet gifva tillkänna, och efter den förordning, som då göres, allt ställas af byggmästaren i verket. Och skola de fördenskull hafva en byggningsskrifvare, som med flit antecknar allt det som bygges och påkostas, och den vara förtänkt att göra der årligen räkenskap för. Finnes ock någon i staden att bygga utur ordningen, då skola de tillhålla den att nedrifva hvad sålunda bygdt är och af nyo bygga efter ordningen. Så skola ock bemälde byggmästare gifva akt uppå att gatorna blifva stenlagda, renhållna, så ock hamnarne alltid hållas vid sin djuphet, och der någon beslås antingen att föra någon orenlighet, jord, dynga eller annat slikt på broar och gatorne eller ock hamnarne, och dem dermed uppfylla, då skola byggmästarne icke allenast tillhålla sådane att rensa gatorna igen och föra sådant af vägen, utan ock angifva dem på kämnärsstugan, hvarest de första gången skola böta 2 daler till tveskifte oss och staden, och sedan hvar gång de återkomma dubbelt mera.

Till det åttonde. Uti stadens embetsmäns val så ock uti alle andre stadens vigtige och åliggande ärenden, som antingen regementet eller rättegångarne anrörer, skall vår ståthållare eller fogde, som lag förmår, närvara och å våre vägnar presidera, hvarföre skole borgmästare i tid dem derom kungöra, att de deröfver ock tillstädes vara kunna. Dock hvar vår ståthållare och fogde af andra ärender hindrade intet kunna dem bevista, då ligge ej fördenskull stadens gagn och rätt neder, utan borgmästare och rådet fare dermed fort, icke mindre än våre

ståthållare och fogde tillstädes vore; görandes likväl vår ståthållare eller fogde besked och underrättelse hvad i deras frånvaro förelupit hafver. Så skola ock borgmästare och råd i hvarje vecka komma åtminstone 2 gånger tillsamman att öfverväga stadens välfärd och till dem lagvadda och appellerade eller eljest ankomne tvister och ärender rättmäteligen afhjelpa.

Till det nionde. Så ofta något till betänkande framsättes i rådstugan och saken nogsamt är öfvervägen, eller ock uti rättegångarne, när klagan, gensvar, bevis och vittnen äro nogsamt afhörda, då skall borgmästaren, som ordet hafver, fordra af dem andre i rådet, uti vår ståthållares eller fogdes närvaro och åhöran, hvars och ens mening och röst, låtandes dem igenom skrifvaren uppteckna och sedan på lyktone säga sin egen mening. Hvar de icke kunna sin emellan förenas efter en och annan dags uppskof, då stånde den meningen, som vår ståthållare eller fogde med bästa skäl bifalla.

Till det tionde. Staden skall ock hafva sina svenner, som uträtta borgmästare och råds bud, 2, 3 eller flere, efter som tarfven och tiden det fordrar.

Till det elfte. På det denna vår stad *Amåålle* dess förr må populeras och dess invånare mer och mer tillväxa och sig förkofra, så unne och efterlåte vi allom, hvilka sig der nedsätta och burskap vinna vela, 6 år från denna dags datum att skola blifva frie från lilla tullen, bakugnspenningar och accisen af allt öl och bränvin, som uti staden och inom dess jurisdiktion brygges och brännes, jemväl af hvad der sammastädes slagtas, sammaledes ock för båtsmanshållet och den vanliga städernas kontribution samt andre ordinarie borgerlige besvär och utlagor. Dock skall denna tullfrihet icke annorlunda vara till att förstå, än att staden den emellan de marknader som i staden hållas skola hafva till att åtnjuta. Men medan marknaden påstår skall tull erläggas af allt det till torgs och salu föres.

Till det tolfte. Hafve vi ock tagit uti nådig åtanka och betänkande att förse bemälde vår stad *Åmååle* med de inkomster, hvarigenom stadens embeten kunna aflönas, dess byggnader och börder till stadens nytta, heder och förkofran inrättas och uppehållas och andre nödige stadens

tarfvor stoppas med. Och fördenskull nödigt befunnit uti desse våre privilegier klarligen beskrifva och här införa låta de vissa inkomster, som staden årligen skall hafva att uppbära. efter som vi af kongl. ynnest och nåde privilegiera. unne och efterlate vår stad *Ahmååle* 1:o en tredjedel af accisen som der i staden faller, sedan frihets-åren äro lupne till ända, nämligen af allt det som slagtas både till husbehof, som eljest af köttmånglare försäljes. Sedan af allt det, som till krögerien såväl som till husbehof brygges inom stadens jurisdiktion och sist af bakugnspenningarne och bagares veckopenningar. 2:do Unne och bestå vi staden att upprätta sin egen våg, der all koppar och jern, smör, talg, humle med mera sådane varor och gods, som till staden anlända, skall vägas och vågpenningar afläggas. 3:tio efterlåte vi dem bro-, hamn- och bompenningar af det gods, farkoster och båtar. som dit anlända, efter det mått och sätt, som bemälte våge-, bro-, hamne- och bompenningar uti andre våre uppstäder anammas. 4:to Gifve vi vår stad tillstånd att upprätta och hafva en stadskällare, hvarest och icke annorstädes i staden, allahanda slags främmande drycker skola och måga säljas och uttappas. 5:to vi efterlåte ock staden hvar 10:de penning af allt det arf, som utur staden skall ärfvas, så att hvar någon utanstads boende, den något arf, antingen i löst eller fast. i staden kunde tillfalla och han der icke sjelf vill bo, han skall både af löst och fast, som förbemäldt är, gifva staden hvar 10:de penning, och stånde all fast egendom dem till lösen, efter mätismanna ordom, som i staden äro boendes, dock privilegierade personer deras frihet och rätt härvid icke i någon måtto förtagen.

Till det trettonde. Och på det staden må hafva till sin nödtorft några vissa egor i land och utrymme, vele vi af gunst och nåde hafva privilegieradt till staden desse efterskrifne hemman, nämligen: *Näs* skattehemman 1 med en utjord dersammastädes, *Mörtebo* skattehemman ½, *Åhmåål stom* kronohemman 1, *Rösen* kronohemman 1, *Skiefvik* kronohemman 1, *Hanebol* kronohemman ½ och *Byn* hemman 1 med en utäng derunder, med alla dertill lydande lägenheter och pertinentier, som nu dertill ligga och under oss och kronan behållne äro, hvilka till stadens och dess borgerskaps allmänna gagn och bästa måge nyttjade och brukade varda. Deremot skola borgmästare och råd vara förtänkte,

efter 4 års frihet, till vår och kronans räntekammare årligen till vederkänslo inleverera 113 daler silfvermynt.

Till det fjortonde. Vi efterlåte ock borgerskapet i denna vår stad *Åmåle* att skola hafva makt och tillstånd, likasom andre köpestädesmän och borgare uti våre land- och bergsstäder, att drifva handel och vandel på andra våra land- och sjöstäder, så vida det emot en och annan stads privilegier icke löper, samt köphandels-ordinantien och flere i detta fallet utgångne stadgar och ordningar, eller de härefter göras och fattas kunna, oförkränkte.

Till det femtonde. Vele vi stadgat och förordnat hafva, att våre undersåtare i *Ååmåle* skola uti hvarje vecka hålla hos sig en torgdag, då landtmannen sin afvel och varor må till torgs och salu föra och åter af borgerskapet sig tillhandla hvad han tarfvar och behöfver.

Till det sextonde. Vi hafve ock nådigst unt staden och dess inbyggare att vara frie från omläggning, gästningar och allmänna skjutsfärder så till lands som sjövägen, dock med det besked, att efter lag tillsättas gästgifvare, visse taverner och formän, hvilka skola vara förpligtade att hysa och härbergera de vägfarande, förskaffa dem mat och öl samt skjutshästar, vagnar och båtar och all annan nödtorftig fordenskap för penningar och skälig betalning, eftersom vi ock vele vara betänkte bemälde gästgifvare och formän, när de af magistraten, så månge som fyllest gör och tarfven fordrar, tillsatte äro, med särdeles privilegier förse, denna näring för sig allena och utan andras intrång att åtnjuta.

Till det sjuttonde. Alldenstund ock ofta plägar ske det många sätta sig neder i städerna och göra deras borgare-ed, bruka handel och vandel medan friheten påstår, men när den är förbi och ute, draga derifrån på andra orter: derföre skall hvar och en, förr än han till borgerskap låtes och antagen varder, göra tillbörlig försäkring, att han, sedan friheten är lupen till ända, ändå 6 år sitter qvar förr än han sin borgare-ed uppsäger.

Till det adertonde. Vi vele ock härmed hafva förbjudet och afskaffadt hvad som vår stad *Ååmols* tillväxt, flor och uppkomst hindra och hämma kan; enkannerligen vele vi härmed hafva förbjudet allt landköp, som å landet föröfvas vid straff öfver den, som dermed beträdd var-

der, som lag och stadgar förma. jemväl ock härmed förordnat hafve, att alle gångande embetsmän a landet skola sig i staden nedsätta och borgare blifva. Befinnes någon häremot göra och bryta, den skall staden mäktig vara, med vår ståthallares eller befallningsmans tillhjelp, att låta fängsla, och hvad då för arbete hos honom finnes såsom förbrutet konfiskera och ändå låta efter den ordning och embetsskrå, som vi med förderligaste vele utgå och publicera låta. böta och plikta.

Till det nittonde. Såsom lagen förmäler, att ingen må flera embeten uppehålla och idka, än enahanda gerning, och gerningsman ingen köpslagan bruka, så vele vi härmed strängeligen hafva befallt borgmästare och råd i vår stad *Ååmole* att hafva der ett flitigt inseende uti, att ingen embetsman brukar någon köpslagan, ej heller köpmän något embete, utan hvar låter sig med en näring åtnöja och drifva den med så mycket större flit och allvar, på det borgerskapet så mycket mera må förmeras, icke infalla uti hvars annars näring, utan den för hvarandra oturberadt och obehindradt bruka.

Till det tjugonde. Enkannerligen vele vi bjudit och befallt hafva, att näringarne icke allehanda af enom drifvas, utan hvarjom och enom, som till stads kommer och burskap vill vinna, tillordnas eller sjelf utväljer genom hvad sort af handel eller näring han vill sin bergning söka. Och såsom bryggeri och bageri äro bland de förnämsta näringsmedel i städerna, alltså är vår vilja och befallning, det borgmästare och råd låta sin åhåga och skyldighet vara, att visse bryggare- och slagtarehus upprättas måge, antingen med stadens omkostnad, eller förmå andra, som vilja, råd och förmögenhet hafva dertill, hvarest vi vele, att allt öl och svagöl, så till husbehof, som till krögerien skall bryggas och allt hus- och kettelbryggeri samt slagtning, såsom en ärlig borgarenäring till men och hinder, afskaffas och förbjudas: och att borgmästare och råd fördenskull visse bryggare, slagtare, bagare tillsätta och förordna, som staden med sina nödtorfter i öl, bröd och kött kunna försörja.

Till det tjuguförsta. Ingen bofast borgare skall insättas för gäld skull så länge han förmår betala, såsom skall ej heller någon borgare föras i vårt häkte för någon missgerning skull, utan det är crimen

læsæ majestatis. Blifver eljest någon med missgerning beslagen, han må sättas uti stadens häkte i förvar.

Till det tjuguandra och sista vele vi ock med dessa våra privilegier taga och ananma förbemälde vår stad *Åmåålles* inbyggare med hustrur och barn, rörligt och orörligt inom stads och utom uti vår konungsliga hägn, fred och försvar för allt öfvervåld och orätt till lag och rätta. Och detta till vår vidare ratifikation vid våre angående myndiga år och konungsliga regering. Att vi föreskrifne privilegier sålunda belefvat och våre undersåter vid *Ååmole* gunsteligen gifvit hafve, vele ock dem dermed hålla och handhafva; thy hafve vi till yttermera visso detta med vårt sekret och våre samt Sveriges rikes respektive förmyndare och regerings underskrift bekräftat. Datum Stockholm d. 1 April 1643.

Per Brahe.
Grefve till Wisingsborg,
Sv. rik. drots.

Gustaf Horn.
I riksmarskens ställe.

Clas Fleming.
I riksamiralens ställe.

Axel Oxenstjerna.
Sv. rik. kansler.

Gabriel Oxenstjerna.
Frih. till Mörby och Lindholm,
Sv. rik. skattmästare.

Samuel Andersson.

Dessa privilegier stadfästades af drottning Kristina den 18 Jan. 1646, utan annan förändring, än att 13:de punkten *Mörtebo* nämnes för 1 skattehemman och *Byn* för kronohemman samt 11:te punkten erhöll följande lydelse:

Till det elfte. Såsom denne vår stad *Åmåålle* är uti sista Danska fejd och örlog mycket ruinerad och afsigkommen; alltså på det den desto förr må populerad blifva och dess invånare ju mer och mer måge tillväxa och sig förkofra, särdeles de, som genom fiendens öfverfall äro utplundrade och förarmade vordne, hvarföre unne och efterlåte vi allom dem, som sig der allaredan husligen nedsatt hafva, eller härefter nedsätta och burskap vinna vele, 6 år från detta dags datum till de 3 åren, som allaredan förlupne äro, att skola blifva qvitte och frie för lilla tullen, bakugnspenningarne och accisen af allt öl och bränvin,

som uti staden och inom dess jurisdiktion brygges och bännes. jemväl ock der sammastädes slagtas, sammaledes ock för båtsmanshållet och den vanliga städernas kontribution samt andre ordinarie borgerlige besvär och utlagor. Dock skall &c. &c. såsom i de första privilegierna.

Af protokollet, hållet inför drottningen och riksens råd den 29 Mars 1649, inhemtas, att fråga då förevar att flytta Åmals borgerskap till den nyanlagda staden Wenersborg. Riksrådens yttrande vid samma tillfälle utvisa, att Åmål blifvit anlagd till förekommande af skogseffekters utförande till Norge samt för att hindra landthandel på den stora sträckan mellan Carlstad och Wenersborg. Den tiden sökte man förekomma landthandel och träverkes utförande till Norge. I vår tid har man befrämjat dem. Se 1:sta delen sid. 274. 334.

Redan kort efter sin anläggning rönte Åmål svåra missöden under krigen med Danmark. Staden blef under de 36 första åren af sin tillvaro 3:ne gånger af fienden förhärjad. 1645 i Januari öfversvämmades han af Norrska krigsmakten, hvilken utplundrade invånarne och afbrände de nyligen uppförda husen. 1676 ny plundring af hvad anskaffadt var efter förra fiendtliga besöket, och 1679 likaså, då stadens norra hälft lades i aska. Vice borgmästaren Olof Töresson Åmans och hans hustrus knäfall under tårar och böner förmådde så mycket på Norrska generalen, att stadens södra del förskonades från ödeläggelse. Efter dessa täta olyckor kan man ej undra öfver, att borgerskapet ville öfvergifva en så blottställd ort. Man anhöll hos konungen att få flytta till ett säkrare ställe vid östra sidan af Byelfven. Den önskade platsen på säteriet Sunds egor, midt för nuvarande Säffle kanal, lades på karta i Dec. 1681 af Pet. Jernfeldt. enligt landshöfdingen öfver Nerike och Wermland Gust. Liljecronas befallning, i följd af konungens derom gifna förordnande. Tjugusju större och mindre qvarter utstakades, upptagande 1,200 alnar i längd söderut bredvid Byelfven från Säfflebrons östra ända[5]. Flyttningen blef ej tillåten, och således den

[5] Kartan angifver att här varit gammal marknadsplats. Hon utvisar derjemte, på Byelfvens vestra strand, den sednare marknadsplatsen *Knutsbacken*, äfven kallad *Brobacken* och *Knusesunds* marknad. En större ättehög finnes der, hvilken, utan historisk anledning, Fernow förmenar innesluta Olof Trätejlas stoft. En anteckning på Jernfeldts karta lyder sålunda: "Knutsbacken är en hög sandkulle, som berättas hafva varit gammal skans af den Norrska kronan i

nya stadsplanen ej heller bebyggd. Man hade föreslagit att den tillämnade staden skulle kallas Ulricehamn, eller Ulriceborg, "efter som en fästning der kunde anläggas."

Utom dessa fiendtliga härjningar, hafva 3:ne större eldsvådor öfvergått staden, nämligen 1777 den 28 Aug., då elden uppkom i borgmästaren Ekmans gård nära gamla kyrkan och Wenersstranden, i stadens sydöstra del. 28 tomtegare ledo brandskada. Sedan 1809 den 26 April, då elden utbröt i landskamereraren Norströms hus och förstörde 20 manbyggnader å båda sidor af Kungsgatan, söder om ån. Sist 1846, natten till den 17 Jan. Elden kom lös i Brantenbergs färgeri vid mellanbron och lade i aska 31 gårdar af stadens vestra del, norr om ån. Endast stadens nordöstra del har sedan 1679 varit skonad. Stadens byggnads- och brandordning fastställdes af konungen d. 28 Maj 1830.

Åmål har fått 4 plan-kartor. Den första 1640, den andra 1696 med 111 tomter. Enligt densamma skulle stadens längd efter kungsgatan vara 620 alnar samt i bredd från öster till vester 575 alnar. Tredje kartan är af år 1777. Uti reglementet för stadens återuppbyggande, som konungen fastställde d. 21 Nov. s. å., stadgades, att i hvarje qvarter skulle vissa tomter då och för all framtid anslås till trägårdar och deri underhållas löfrika trän; att minskningen i tomtetalet borde hjelpas på det sätt, att staketet utflyttades och nya tomter der utstakades; att tomterna å den obrända delen skulle efter denna grund bebyggas eller till trägårdar utläggas, när husen bli nerruttna; att på en tomt ej mer än en bostad finge byggas. Men dessa stadgar efterlefdes ofullständigt. Den 4:de kartan 1846. Efter denna skall staden med tiden blifva 900 alnar i norr och söder, och i rät vinkel mot kungsgatan 990 alnar, med 32 större och mindre qvarter, innehållande 197 tomt-nummer. Torget är efter sista eldsvådan betydligen tillökt i nordvest vid ån, som genomskär detsamma. Det är 290 alnar långt, 195 bredt emellan husen. Trän äro planterade å båda sidor om ån, dock ännu icke efter dess hela längd. Från äldre tider har räknats 4 stadsqvarter, 2:ne

fordna tider uppbyggd." Sådan tanka och berättelse hade man 1681 om denna grafhög, att man icke ens ansåg den för en hednagrift, än mindre för Ol. Träteljas. Se 1:sta delen sid. 112, noten. Lika osannolik är den förmodan, att Norrska kronan här haft en skans, hvartill hvarken historien eller grifthögens form gifver minsta anledning.

på hvardera sidan af ån. 1:sta qvarteret låg söder om ån vid stora torgets östra och södra sida. 2:dra qvarteret näst intill. också söder om ån. 3:dje och 4:de qvarteren voro på åns norra sida. 1737 voro 110 tomter. 1798 voro de 140. Bland tomterna uti 1:sta qvarteret fanns äfven på 1600-talet en landshöfdinge-tomt, bebyggd af landshöfdingen Ol. Stake, att begagnas under hans vistande i staden. Denna åbyggnad lät borgmästaren M. Eneroth nedrifva samt upphugga till ved.

Efter de 2:ne sista brandskadorna har staden blifvit prydligare bebyggd. Söder om ån och vester om densamma äro åbyggnaderna bättre, än i de flesta af rikets små uppstäder. Sedan 1846 äro 4 hus uppförda af tegel.

Broarne öfver ån äro 3:ne. Den södra. å kungsgatan, hvilken fanns innan stad här anlades, bar länge namnet *bond-bron*. emedan hon underhölls af häradet till 1741. Benämnes nu *kungsbron* och nybyggdes 1836. Den andra. *mellanbron*. bekostade borgerskapet kort efter stadens anläggning samt nybyggdes med stenhvalf 1841. Den 3:dje. *hålskogsbron*, anlades först 1758, sedan stadens nordöstra del, *hålskogstrakten*, blifvit fullt bebyggd.

Stadens grannskap på norra och södra sidan är bergigt och kalt, sedan skogen för längre tid tillbaka blifvit borthuggen och endast några mindre gran- och tallträn jemte enbuskar äro qvar, hvilka ej förmå skyla de ofruktbara hällarne. Härifrån gör det lilla *Myrebacka* ett angenämt undantag. anlagdt af rådman J. M. Dahlgren sedan 1840, straxt utanför staden i söder. I sydvest lemnar det vackra *Nygård*, tillhörigt herr E. W. Schweder, en utsigt mot hvilken ögat med nöje vänder sig. I öster och nordost är Wenersviken. Nära dess strand å fordna begrafningsplatsen hafva några stadens invånare sedan 1837 satt löfträn och jemnat samt inhägnat stället. hvilket redan är trefligt. och bör blifva det ännu mer om några år. På lika sätt genom frivilligt sammanskott har man vid samma tid åstadkommit trädplantering på södra berget. *Galg-åsen*, som dock fordrar mycken påfyllnad af jord för att fullkomligt lyckas. Redan 1767 var beslut taget inför magistraten, att detta berg borde inhägnas och planteras.

Stadens inegor fördelades 1686 mellan invånarne af borgmästare och råd, emedan man uppgaf sig ej mäkta bekosta en af konungen anbefalld laga landtmäteridelning. Jordlotterna äro numera så olika. att den ena

i värde icke svarar 1/6 eller 1/8 mot den andra. Skogen deremot delades icke för än 1799, och voro då tomterna 132, utom fattighuset. Denna delning skedde i afsigt att bättre freda skogen, när hvarje tomtegare fick sin afskilda lott. Men skiftet hade en alldeles motsatt verkan. Man högg hellre på egen skog, så länge något fanns qvar, än man köpte, till och med nedfälldes den till svedjeland, så att man redan 4 år derefter förutsåg skogens fullkomliga ödeläggelse, emedan förstörelsen gick fortare än någonsin tillförne. Så förmäler rådhus-protokollet den 4 Maj och 13 Aug. 1803, då borgmästaren jemväl yttrade, att stadsskogen icke bordt få användas till annat än hägnader och allmänna byggnader. Yt-innehållet af all stadens mark skulle uppgå till 1,640 tunnland, enligt en uppgift i rådhus-protokollet 1783. I landshöfdingens femårsberättelser deremot uppgifves hela rymden af de till staden skänkta hemmanen, både åker, äng, skog och betesmark, allenast till 587¼ tunnland. Huru man kommit till ett så ringa belopp, eller ens till något bestämdt, enär arealen af stadens inegor varit alldeles okänd, lärer ej kunna annorlunda förklaras, än att man här, såsom vid flera andra uppgifter till dessa berättelser, tagit efter behag. Den statistik, för hvilken man hemtat underrättelser utur dessa källor, kan således icke blifva annat än vilseledande. Här har man icke hunnit ¼ af vägen fram till sanna förhållandet. Herr kommissions-landtmätaren J. M. Lagervall, hvilken 1851 utarbetade karta öfver Åmåls socken, har benäget upplyst, att de 6 stadshemmanen jemte utjorden Skölerud innehålla

åker	892.
äng	108.
betesmark	96.
skogsmark	1,764.
Summa tunnland	2.860.

Deraf äro 107 tunnland mossa och 27 tunnland kärn.

År 1828 påtänktes att lägga stadens inegor på karta. Men man ville först höra sig för huru stor kostnad en sådan förrättning kunde medföra. 1837 heter det i rådhus-protokollet, att ansökningen om mätning af stadens jord nedlades och förföll. Stadens jord var 1842 delad uti 209 lotter och då i bevillningstaxeringen värderad till 37,625 r:dr banko. Värdet nedsattes 1849 till 36.779 r:dr. Sjelfva staden var samma år

värderad till 278.939½ r:dr. 1850 voro jordlotterna 210¹/₆. värderade till 36,779¹/₆ r:dr, eller 175 r:dr hvardera. Tomterna med åbyggnader och skog hade ett taxeringsväde af 282,015 r:dr 18 sk., d. ä. stadens jord, skog, tomter och åbyggnader 1850, voro tillhopa värderade till 318,794 r:dr 26 sk., för hvilka utgjordes bevillning efter 2 artikeln med 637: 28. 8. År 1851 den 30 Maj voro stadens åbyggnader brandförsäkrade för 323,120 r:dr 32 sk. Städernas brandstodsbolag har, sedan dess stiftelse 1828, utbetalt för brandskador i Åmål 72, 616 r:dr 24 sk.

Folkmängden i staden sammanfördes under äldre tider i tabellverket med landtförsamlingen. 1755 utgjorde den i båda tillhopa 1,457 personer. Men staden enskildt hade

1780	796	invånare.
1790	785	"
1800	842	"
1805	847	"
1810	843	"
1815	1,093	"
1820	1,160	"
1825	1,344	"
1830	1,302	"
1835	1,417	"
1840	1.450	"
1845	1,506	"
1850	1.329	"

Af Sveriges städer är Åmål den 44:de i ordningen, efter folkmängden räknadt. Ehuru ringa denna förekommer, finnas dock 40 städer, hvilkas folkstock är än mindre. Hushållen voro

1670 inalles	60.
1674	74.
1775	156.
1845	258.
1850	253.

Häraf synes, att både personalen och hushållens antal just icke äro betydliga efter 207 års förlopp sedan staden erhöll privilegier, isynnerhet om man anställer jemförelse med förhållandet i sydligare länder.

Detta tycks antyda, att Sverige är föga egnadt för stadsmanna-näringar, äfven der afståndet till närmaste stad är omkring 8 mil, såsom här. Att Åmål icke kunnat utbildas och uppväxa till en folkrik handels- och fabriksstad, ligger i landsortens, landtmanna-förhållandenas beskaffenhet, som icke framkalla något stort i detta hänseende. Än mindre synes ett blomstrande tillstånd härefter vara att hoppas. Deremot förete sig åtskilliga hinder, hvaribland främst den nyskapade landthandeln, den tilltagande hemmansklyfningen, hvarigenom landets befolkning blifver allt fattigare och med detsamma sämre afnämare för staden. I en landsort, der folkmängden till mer än hälften utgöres af obesutne jordegare, torpare, inhyses- och backstuguhjon, lärer en stad få svårt för att frodas. Denna folkmängds belägenhet äro landthandelsbodarne icke mäktige att förbättra. Det vore ganska mycket, om de icke försämrade den. Men den lössläppta friheten, så i detta som andra fall, har icke blott sina betänkliga, utan rent af förderfliga följder, hvarom redan något är sagdt i 1:sta delen sid. 334. Inom detta län har landthandeln likasom hemmansklyfningen och backstuguväsendet gått till förvånande öfverdrift. Wedbo härad har redan sina 13 landthandelsbodar, och ett härad i länets Westgöta-del skall hafva 27 sådana. Vill den lagstiftande församlingen "*och särskildt borgareståndet*" (se inledningen till handelsordningen den 22 Dec. 1846) komma uppstäderna på fall, så synas andra medel dertill böra användas, än sådana, hvilka någon hvar, med kännedom om menniskolynnet, lärer finna skola derjemte skadligt inverka på landtfolket, på dess sedlighet, tarflighet och ekonomiska bestånd.

Ehuru folkmängden i Åmål var obetydlig, företedde sig likväl i visst hänseende sådana förhållanden, som skulle kunna gifva anledning förmoda, att här varit en ganska ansenlig köpstad. Under stadens första 60 år funnos beständigt 2:ne borgmästare, en ordinarie och en vice, samt några år 8 à 10 rådmän. På 1780- och 1790-talen hade man årligen från 15 till 22 bagare, 3 till 9 slagtare, 15 till 18 bryggare och 1786 ej mindre än 23 bränvinskrogar. Från 1730 till 1775 räknades hvarje år 10 till 24 handlande. Sistnämnde år var staden försedd med 1 källare, 2 kaffehus och 21 krogar, d. ä. hvart 7:de hushåll hade ett så beskaffadt näringsställe. Antingen voro dessa så godt som näringslösa, eller måste de visa sin verkan på både landt- och stadsfolket. Ser man

åter efter huru stadens embetsmän aflönades, så får man ett annat begrepp om ortens ansenlighet. Borgmästare och råd voro alldeles lönlöse ännu år 1704, då rådmännen, i saknad af lön, samtelige afsade sig tjensten. Det var en kommunalstyrelse för godt köp, hvilken icke bar sig i längden, sedan staden börjat blifva något mer än en större bondby. Ej förr än 1721 erhölls Åmåls första aflöningsstat, då borgmästaren tillerkändes 250 daler och de 4 rådmännen 40 daler hvardera. Stadens kyrkoherde hade ännu 1786 endast 50 r:dr i lön.

Borgerskapet slog sig tidigt på trävaruhandeln, i följd af kongl. resolutionen på Brätte riksdagsbesvär den 11 Mars 1642 (se 1:sta delen sid. 272). Öfverenskommelse slöts med Carlstad och Wenersborg. Men man efterlefde den icke. Mot densamma höggo Åmåls- och Wenersborgsboarne master i Jösse härad, hvarföre generalguvernören 1649 befallde landshöfdingen Langman sådant förbjuda samt på dem hafva ett vakande öga. Icke dess mindre drefs denna rörelse och man lemnade ett visst antal master till amiralitetet för att slippa åtal. Man till och med drog en tvist inför konungen 1664, rörande fördelningen af denna utgift till amiralitetet. Sedan söktes tillstånd att få handla med master, men afslogs, och tilläts endast handel med spiror och blåckar uti uti kongl. resolutionen den 13 Okt. 1668. Uti kongl. resolutionen på stadens riksdagsbesvär den 13 Dec. 1672 heter det: "att idka trähandel kan dem intet beviljas, utan måste staden hellre beflita sig om manufakturer i dess ställe, hvilket dem till större uppkomst lärer anlända." Men detta kongl. beslut lärer icke blifvit efterlefvadt, ty så väl stadens borgmästare, som flera stadens invånare tilltalades för olofligt mast- och blåckhygge 1674. Skogskommissionen s. å. ordnade trävaruhandeln, då staden åter erhöll denna förmån att handla med trävaror (1:sta delen sid. 273). 1686 den 10 Nov. fick staden rättighet att årligen hugga 300 dubbla blåckar. 1697 ingaf staden underdåniga besvär deröfver, att allmoge, adel och prester sålde trävaror till andra än borgerskapet, äfvensom att bondeskutor gjorde 7 à 8 resor årligen kring Wenern med bräder och näfver till salu, dermed tullen försnillad blefve. Städerna voro ofta i tvist sinsemellan om förtjensten af trävaruhandeln, hvilken efter allt utseende var ganska fördelaktig. Under de 5 åren 1710—1714, lemnade Åmålsboarne 3.868 master, 2.122 dubbla blåckar, 18 alnar långa, till Göteborg. Trävaruhandeln på Byelfven

idkades gemensamt af Carlstad och Åmål, hvarom, efter oupphörligt gräl dem emellan, kontrakt afslöts den 14 Dec. 1722. I öfrigt delade Wenersborg och Åmål skogsskörden af östra Dal, under det Uddevalla hade vestra Dal på sin lott. Detta fortfor tills timmerhandeln frigafs 1782. Att detta frihetsbref hade en tryckande verkan på Åmåls handlande är otvifvelaktigt, likasom att det gaf anledning till större misshushållning med skogarne än förut. Det dröjde ej heller länge innan borgerskapet omständeligen framlade sin svåra belägenhet. I slutet af år 1784 ingaf man till landshöfdingen berättelse derom jemte förslag till stadens upphjelpande. Deri förmäldes, att stadens hufvudnäring och rörelse från början varit: 1:o handel med trävaror samt fartygs utredande till dessa varors frakt öfver Wenern; 2:o handel med spannemål, sill och salt; 3:o handtverkeriernas tillverkningar; 4:o några utländska varors försäljning. Trävaruhandeln var nu för alla fri, — spannemåls-, sill- och salthandeln var obetydlig, sedan bruksegare och landtmän få öfva den utan tull och accis, som i staden var 4 sk. på tunnan, — handtverkerierna voro i förfall, sedan 3 års gesäll blifvit berättigad till mästerskap och burskap, antingen han vore för orten behöflig eller icke. Häraf ett stort öfverflöd af mästare. Flera snickare, glasmästare, garfvare och skräddare hade blifvit så utfattiga, att de icke kunnat utgöra kronoutskylderna, utan måst föras på afkortningslängden. I Åmål, Carlstad och Wenersborg hade varit tobaksspinneri, men måst nedläggas. Norrsk tobak, Franskt bränvin, socker, kaffe, Engelska tyger och specerier lurendrejades i öfverflöd. Till afhjelpande af detta betryck föreslogs, att ett *kronobränneri* måtte anläggas vid Nygårds qvarnar till afverkning af 6,000 tunnor spannemål. Staden önskade företrädesrätt vid byggnadernas uppförande, leveranser nu och framdeles; att staden måtte få införskrifva Holländsk rulltobak på enahanda vilkor som Strömstad; att landtullen och accisen måtte eftergifvas på utländsk spannemål och sill, som från stapelstäderna införskrifvas, emedan dessförutan det är omöjligt hålla dessa varor landet till handa. Blott en del häraf, nämligen införskrifning af den Holländska tobaken, medgafs.

Näst timmerhandeln försökte sig äfven staden tidigt, redan på 1650-talet, med bergsbruk samt derefter med stångjernsbruk. Detta lyckades icke. Man upptog jerngrufva i Tissleskog och hade masugn vid Glyxhult i Skållerud. Skärpningar efter kopparmalm anlades i Tösse socken

och i stadens granskap, äfvensom stångjernsbruk i Åmålsån, straxt utanför staden vid ett fall, som ännu heter Hammarn. Allt detta hade kort varaktighet. Stångjernsbruket var dock på 1680-talet i gång.

För frakter af jern och trävaror öfver Wenern hade staden i äldre tider ett större antal fartyg. Ännu 1823 voro de 39. Sedan dess har summan årligen minskats och var 1851 nere vid 6, med blott 1 fartygsredare. Stadsvågen, som från början var uppförd vid norra stranden af ån och dess utlopp i Wenersviken, flyttades 1760 till stadens sydöstra del å udden bakom gamla kyrkan, der den ännu befinnes. Med stadens egna fartyg utskeppades härifrån till Göteborg 2.638 skeppund. 1738 och följande året 2.808 skeppund. Under de 6 åren 1845—1850 har från denna våg i medeltal afgått till Göteborg årligen stångjern 6,685⅓ skeppund, och manufaktursmide 1,511⅓ skeppund, hufvudsakligast från jernverken vid Forsbacka, Hanefors, Persby och Gustafsfors på Dal samt Svaneholm och Snarkil i Wermland. Någon gång obetydligt från Hvitlanda och Lennartsfors. Under året 1851 afsändes härifrån med sjölägenheter till andra orter 8,546 skeppund stångjern samt 1,339 skeppund manufaktursmide, 3,981 tolfter plank och bräder, 1,500 stycken bjelkar och sparrar, 200 tunnor linfrö och kummin, 250 tunnor spannemål. Med fartyg ingingo hit samma år 12,600 skeppund tackjern och gjutgods, 2,500 tunnor sill och salt, 1,500 tunnor spannemål. Till stadens lastplats inkommo, likaledes samma år, 154 större och mindre fartyg, deruti inberäknadt ångbåten Arvikas anlöpande 50 gånger, under dess reseturer mellan Göteborg och Arvika köping. Gemensamt med Carlstad hade staden jernvåg vid Byelfvens utlopp i Wenern på hemmanet Harjenes holme Låkan, i hvilken våg Åmål utarrenderade sin andel för 300 r:dr banko årligen 1832. Sedan Säffle kanal och sluss kommit i stånd, så att bruksegarne i Wermland kunna med egna fartyg gå förbi Låkan till Göteborg samt kanalbolaget och jordegare vid Byelfven emottaga trävaror till upplag öfver vintern, eller på kortare tid, sedan jernvågen vid Låkan upphörde genom Kongl. Maj:ts beslut den 13 April 1849, har denna inkomstkälla för Åmål så förminskats, att staden, som 1850 inköpte Carlstads andel, numera för vågbonden och manbyggnaden njuter i hyra 133 r:dr 16 sk. årligen i 5 år, enligt kontrakt den 3 Mars 1851.

Under den 23 April 1818 har Kongl. Maj:t fastställt reglemente för

sjömanshusen i Wenersborg och Åmål. I sjömanshusdirektionen är borgmästaren ständig ordförande. Ledamöter äro 2:ne fartygsegare i staden och 1 på landet, jemte 2:ne skicklige och kunnige skeppare, hvilka, — utom den af staden utsedde ledamoten i direktionen för seglationens förbättrande på Wenern, enligt kongl. brefvet den 24 Nov. 1813, som alltid är sjelfkallad ledamot i sjömanshus-direktionen, — väljas inför magistraten och förordnas af konungens befallningshafvande på 3:ne år. Direktionen sammanträder årligen i Februari månad å någon af ordföranden föreslagen, genom konungens befallningshafvande kungjord dag; egande ordföranden särskildt att, så ofta omständigheterna det fordra, sammankalla direktionen.

Från och med 1827 till och med 1848 — 22 år — var förhållandet med handtverkare och handlande härstädes följande:

	Antal årligen i medeltal.	Erlagd bevillning af hvarje i medeltal.		
Handtverksmästare	55.	3:	40.	—
Gesäller	27.	—	—	—
Lärlingar	39.	—	—	—
Idkare af näringar, utom handel och handtverk	11.	5:	—	—
Deras betjäning	10.	—	—	—
Handlande	19.	10:	20.	—
Handelsbetjening	20.	—	—	—

Antalet 1850 är uti inledningen upptaget.

Den första bokhandel härstädes anlades 1832 af apotekaren P. O. Almström.

Boktryckeri inrättades af förre bruksförvaltaren M. G. Sundelius 1846, hvilken äfven började utgifningen af stadens första tidning, Åmåls Veckoblad, samma år. Bokhandlaren J. E. Dahlgren anlade nytt boktryckeri och började utgifningen af Dalslands nya Tidning den 14 Okt. 1851. Dahlgren inköpte derjemte det förstnämnda boktryckeriet d. 1 Dec. 1851, hvarigenom den äldre tidningen för Åmåls stad och Dalsland samma dag upphörde.

Teaterhus uppfördes på aktier, och spelades der första gången den 17 Sept. 1848.

Till rörelsens lättare och hastigare befrämjande anskaffades genom

aktieteckning 1847 ångbåten *Arvika*, hvilken i Maj s. a. började sina resor mellan köpingen Arvika, städerna Åmål, Wenersborg och Göteborg. Emedan denna ångbåt dels var gammal dels liten, inköpte bolaget ett nytt propellerfartyg af jern, som i Juli 1851 började göra samma resetur fram och åter en gång i veckan. Onsdagen och lördagen i hvarje vecka äro torgdagar.

Af stadens donerade jord är för längre tid sedan största delen genom salu borgerskapet afhänd, hvilken åtgärd, om den möjligen kan anses vara laglig efter 13 § i privilegierna, dock visserligen icke var välberäknad. Så har nu staden af hemmanen Skevik, Mörtebo, Näs och Rösen blott den fördel, att deras egare deltaga i årliga stadsutskylderna efter taxering till stadskassan. Krono-öarne i Wenern, Storön, Sandön och Svegön, öfverlätos från staden 1839 och 1841 till enskilde på 50 år mot en förpantningssumma af 450 r:dr 32 sk. — Torpet eller utjorden *Skölerud*, som ligger på Hanebols bolbys egor och skänktes genom kongl. resolution den 29 Mars 1647, att ligga och lyda under staden till bättre utrymme och synnerligen till skogshygge och timmer, — är likaledes bortsåldt.

Stadens *inkomster* och *utgifter* fördelas på 2:ne särskilda kassor eller räkenskaper: 1:o *aflöningskassan*, som bestrider aflöningen för de civile embets- och tjenstemännen samt jerndragarne, underhåller rådhuset, våghusen, broarne och torget; 2:o *stadskassan*, hvilken ansvarar de öfriga utgifterna. Följande utdrag af sista boksluten upplysa förhållandet närmare.

Aflöningskassan den 1 Maj 1851.

Behållning	4,139:	17.	1.
Inkomster:			
Hamnpenningar	20:	—	—
60:de penningen af egendomsköp	493:	27.	8.
Åmåls våg. Stads-andelar	334:	42.	7.
Platspenningar af främmande handlande m. fl.	308:	16.	—
Ståndpenningar	9:	40.	—
Arrende af qvarnarne och jord för viss tid	680:	24.	—
D:o af jord för obestämd tid	79:	16.	—
Årlig afgift af jord, som innehafves med full eganderätt	49:	26.	4.

Saköresmedel	11:	15.	11.
Tullfrihetsmedel	9:	14.	3.

Aflöningar:

Borgmästarens lön	666:	32.	—
2:ne illitterata rådmän à 50 r:dr.	100:	—	—
Stadsfiskalen	66:	32.	—
Stads exekutive notarie	50:	—	—
Stadskassören	170:	—	—
2 stadstjänare, deraf en tillika vaktmästare vid häktet	73:	16.	—
Jerndragarne	104:	41.	11.

Stadskassan.

Har ingen räntebärande fond, utan hvad som inflyter utbetalas årligen.

Inkomster:

Arrende för bränvinsbrännings-rättigheten	166:	32.	—
D:o för krogarne	300:	—	—
D:o för gästgifveriet	133:	16.	—
Återstoden för utgifterna uttaxeras på staden och dess invånare med	1.933:	16.	—

De betydligaste *Utgifterna* voro:

Kyrkoherdens lön	400:	—	—
Komministerns	144:	21.	4.
Orgelnistens och klockarens	176:	42.	—
Kyrkovaktarens	13:	16.	—
Läkarens	233:	16.	—
Nattväktarnes	26:	32.	—
Barnmorskans	101:	31.	4.
För skjutshästarne	220:	—	—
Lykttändningen	266:	26.	2.
Väghållning till tomterna	215:	40.	—
Båtsmans vakans-afgift	62:	16.	—

Dessutom för brandsyner, brandvakors öppnande, tornurets vård, snöskottning m. m., hvilket allt motsvarade de ofvan upptagna inkomsterna.

Fattigskatten till de nödlidandes underhåll uttaxeras särskildt och uppgår årligen till omkring 1,333 r:dr 16 sk. banko.

Krono-utskylderna äro upptagna i 1:sta del. sid. 290.

Häraf synes, att staden med sina vanliga inkomster kan bestrida utgifterna för *alla* så ecklesiastike som civile embets- och tjenstemäns samt vaktbetjenings m. fl. aflöning, utan att invånarne dertill behöfva erlägga årliga afgifter: ett förhållande så fördelaktigt, att derom yttras i magistratens protokoll den 15 Dec 1827: " Få samhällen i riket ega den lyckan som detta, att utan minsta årligt sammanskott få dess embets- och tjenstemän aflönta samt utgifter bestridda." Det hade varit än förmånligare, derest icke största delen af de donerade hemmanen blifvit bortsåld. Vore den nu qvar, skulle ett icke obetydligt arrende årligen kommit staden till godo. Det samhälle handlar icke välbetänkt, som för en summa på en gång, hvilken snart är använd, skiljer sig vid den fastighet, som i förra tider blifvit förvärfvad. Det rätta hade väl varit, att städerna vid anläggningen icke fått någon jord till landtbruk och sädesodling, men när de fått henne, att hon användts till frambringande af sådant. som icke egentligen tillhör landt- utan stadsmanna näringarne.

Kyrkan. Af ålder och innan stadens anläggning var hon belägen i sydöstra stadsdelen helt nära Wenersviken på hemmanet Stommens område. På samma plats nybyggdes hon af sten och fullbordades 1669. Rikskansleren Magn. Gabr. De la Gardie skänkte altartaflan till densamma. Denna kyrka står ännu qvar och synes, med tillbyggnad i vester, kunnat bibehållas i flera århundraden. Bortsåldes 1806 till enskild man, som använde henne till varumagasin, hvartill hon ännu begagnas, såsom gamla kyrkan i Tösse. Blefvo båda dessa gamla tempel på enahanda sätt sålunda förvandlade, så uppfördes äfven de nya, hvilka i deras ställe byggdes, efter en egen, lika och här i landskapet ovanlig stil. En grafsten ligger qvar i magasinsgolfvet med upphöjda figurer, men inskriften är utsliten. Synes vara från första hälften af 1600-talet. I magasinets andra våning sitter ett stycke af lektarens bröstvärn, med några derå anbragta bibliska målningar. I korväggen äro jernkrokar, vid hvilka troligen något epitaphium eller adligt vapen fordom varit fästade. Den utanför belägna förra begrafningsplatsen är inhägnad och med trän planterad. Var likväl, enligt rådhus-protokollet 1828, bestämd att nyttjas till plats för *kreaturs-marknaden* i staden. Lyckligt-

vis ändrades detta genom beslut den 2 April 1831, da Galgberget utsags till sådan handelsplats. I korsgången på den gamla kyrkogarden står en liten grafsten upprest, som utvisar ställets fordna ändamål.

Redan 1765 erhöllos 2:ne kollekter i riket till kyrkans ombyggnad, följande året ovillkorlig kollekt och stambok till samma ändamål. Kyrkoherden anmälde 1783, att hon var i stort behof af reparation samt yrkade att hennes medel derföre af magistraten måtte indrifvas. Men fick det svar, att sådant vore obehöfligt, då hon snart skall nybyggas. Hela magistratspersonalen hann likväl utdö innan nybyggnaden 22 år derefter företogs. Enligt kongl. resolution 1777 borde nya kyrkan uppföras vid stadens norra sida, der hon ock anlades ofvanpå berget samt blef färdig 1806. Hennes ena långsida vänder åt staden. Hon är en aflång fyrkantig hufvudbyggnad, som har skiffertak med lika sluttning åt sidor och gaflar. Tornet är muradt vid södra långsidan. Professor Brunius har gjort flera svåra anmärkningar vid kyrkans yttre och inre anordning samt murarnes uppförande. Han förutser att tornet skall efter en tid instörta[6]. Orgeln, den enda på Dal, byggd af Joh. Eberhardt 1819, kostade 2.742 r:dr banko. Betaldes af Reimanska gåfvomedlen. 1844 hitskänkte brukspatron J. Åberg en dyrbar messeskrud af rödt sammet med guld, samme man, som gagnat detta samhälle med andra gåfvor (hvarom nedanför) och jemväl 1845 gaf landtförsamlingen ett skolhus under skiffertak vid Kasenberg. Begrafningsplatsen ligger ett stycke i vester från kyrkan.

Rådhuset. Man beslöt 1685 att flytta det till midt på torget. Det dröjde dock med verkställigheten omkring 70 år. Omsider blef den första rådstugan så förfallen, att rum för sammankomsterna i många år dels fritt upplätos af borgmästaren And. Åbergh, dels efter hans död hyrdes. 1758 var nya rådhuset på torget färdigt med sitt lilla torn på taket. I nedra våningen funnos häkte och andra förvaringsbodar. 1808 var detta rådhus i så bofälligt skick, att det icke kunde begagnas vintertid. Borttogs 1812, då nuvarande rådstugubyggnaden var i behörigt skick. Är belägen vid Kungsbron, vester om Kungsgatan, söder om och invid ån. I nedra våningen rum för auktions-kammaren, en vaktmästare, häkte. Rådhus-arkivet är af nuvarande borgmästaren satt

[6] *Antiqvarisk och arkitektonisk resa 1839*, s. 172 o. f.

i god ordning. Äldsta protokollet är för 1668. Protokoller saknas dessutom för några år på 1670-talet och sednare.

Skolan var i äldre tider belägen i 1:sta qvarteret, söder om ån och vid hennes utlopp i Wenersviken intill gamla begrafningsplatsen. Hade 7 rum. Afbrann 1777 jemte de öfriga abyggnaderna i samma qvarter. Enligt kongl. resolution s. å. borde skolan flyttas till stadens norra del, uppemot nya kyrkan, som äfven skedde, och är samma byggnad som nuvarande rektorshus. Det är uppfördt af insamlade stambokssmedel, utan någon kostnad för staden. Deremot är nuvarande skolhus, midt för rektorsgården, på östra sidan kyrkogatan bekostadt af staden 1831. Innehåller 5 rum på botten och 3 rum i gaflarne samt fasaden åt staden, ett för hvardera af de 3 lärarne. Nybyggdes i tomten, der sista komministershuset stått, dervid något mistades af rektorshagen, enligt rådhus-protokollet den 11 Maj 1833.

Skolan var en vanlig stads-pedagogi till Maj 1836, i hvilken undervisning stundom meddelades i de döda språken åt en och annan. Jemväl flickor gingo ej sällan i denna skola ända till och med 1816. Blott en lärare. Skolbarnens antal var: 1697, 28; 1760, 59; 1802, 40 och 1836, 23. Redan vid riksdagen 1760 begärde Tössbo och Wedbo härader, att här måtte inrättas en skola med 3 klasser, hvaruti Åmål instämde. 1823 föreslog domkapitlet hos konungen, att en högre apologistskola måtte anläggas i stället för pedagogien, hvarom magistraten 5 år derefter jemväl beslöt anhålla, och hvilket revisionen öfver rikets elementar-läroverk den 13 Dec. 1832 likaledes i underdånighet förordade. Genom kongl. brefven den 22 Dec. 1831 och 21 Sept. 1833 förvandlades pedagogien härstädes till en *lägre lärdomsskola* med 3 lärare, hvilken skola öppnades den 1 Okt. 1836. Antalet af ynglingar, hvilka sedan dess till och med Juni 1851, — 15 år, — här blifvit inskrifna, uppgår till 257, eller i medeltal 17 årligen. Skolan var väl redan genom kongl. brefvet den 4 Sept. 1829 utlofvad, men kunde af bristande tillgång till lärarnes aflöning ej förr grundläggas än som skedde. Genom kongl. brefvet den 24 April 1837 till biskopen i stiftet har Kongl. Maj:t uppå flera invånares på Dal underdåniga anhållan medgifvit, att undervisningen vid denna skola äfven skall utsträckas till lefvande språken samt att frikallelse från gamla språkens läsning må lemnas de ynglingar, som det önskade, så att rättigheten till

undervisning i gamla äfvensom i nya språk må blifva öppen för alla, men finge begagnas efter olika anlag och omständigheter. Emedan sökanderne hos Kongl Maj:t anfört, att, för utsträckning af undervisningen i lefvande språk, utväg möjligen kunde beredas genom enskilda bidrag från dem som sig deraf begagnade, hade biskopen, jemte läsordning, den 27 Sept. 1837 förordnat, att de ynglingar, "som begära att läsa Tyska, böra erlägga 2 r:dr 24 sk. banko i termin, hvilka komma att användas till lärarne, efter framdeles af biskopen skeende anordning." Dessa medel hafva sedan terminligen blifvit betalda af ynglingarne i 2:dra klassen, under namn af *Tyskpenningar*, intill dess med år 1850, enligt kongl. cirkuläret till domkapitlen den 6 Juli 1849, 8:o en afgift af 5 r:dr banko hvarje termin af lärjunge vid elementarläroverk blef anbefalld. Denna afgift är genom rikets ständers beslut och kongl. brefvet den 1 Okt. 1851 nedsatt till 3 r:dr banko i terminen. Om kassan se nedan. I 2:dra klassen börjas läsningen af Tyska språket och i 3:dje klassen af det Franska. Sedan klassläsningen upphörde har ungdomens antal vid skolan märkbart aftagit. Förut omkring 60, nu icke 40. Såsom det förljudes äro hvarken skolgossarne eller deras föräldrar belåtna med den nya ordningen.

Om pedagogens och sedan om rektorns embets-egor, lön och boställsgård har under tidernas lopp varit ett långvarigt *Skolväsende*, hvarom följande korta sammandrag lemnar någon upplysning. 1664 den 10 Sept. resolverade konungen på stadens besvär, att till skolan skulle lemnas inkomsten af ett hemman af de 6, som blifvit staden förunnade." Då detta ej verkställdes, resolverade konungen den 13 Dec. 1672 på stiftets presterskaps besvär: "angående pædagogi i Åmål underhåll, så emedan Kongl. Maj:t för detta har resolverat det staden skall upplåta honom en af de gårdar, dem nådigst äro förunte; thy vill Kongl. Maj:t att guvernören der å orten räcker honom handen så, att han denna Kongl. Maj:ts nådiga resolution kan hafva verkeligen att åtnjuta, oaktadt hvad invänning magistraten härvid kan förebära." Emedan verkställighet äfven härå uteblef, resolverade konungen 1680 på förnyade besvär sålunda: "Hvad pedagogen i Åmål vidkommer, är hans Kongl. Maj:ts nådiga vilja, att han njuter Kongl. Maj:ts anno 1672 honom gifna resolution alldeles och utan allt vidare inkast till godo; deröfver ock landshöfdingen i orten sig angeläget vara låter

behörigen hand att hålla." Detta konungabeslut rönte ej heller någon verkställighet. Uppå Dals presterskaps besvär resolverade konungen åter den 5 Okt. 1686: "Emedan Kongl. Maj:t har icke allenast tillförne, utan ock särdeles anno 1672 och 1680 nådigast resolverat, att den nödställde pædagogus i Åmål skulle åtnjuta af staden till sitt underhåll en af de gårdar som staden nådigst förunte äro; thy vill Kongl. Maj:t härmed i nåder sådant hafva konfirmerat, anbefallandes landshöfdingen att ställa ofvanbemälde resolutioner uti sin behöriga exekution och fullbordan." Ej heller detta hjelpte. Således 4 kongliga befallningar utan påföljd under den kraftfulle och allvarsamme Carl XI:s regering. Uti stadens riksdagsbesvär uppgafs, att landtmätaren afstuckit hemmanens egor och dem till stadens tomter utdelat. (Detta strider likväl mot magistratens protokoller, som visa, att den af konungen anbefallda landtmäteridelningen icke skett.) På dessa besvär, som ingåfvos för att hindra verkställigheten af de 4 resolutionerna till skolmästarns fördel, och hvari uppgafs att denne njutit *skatten* af ett hemman, d. ä. något öfver 18 daler, föll konungens resolution den 12 April 1689, att landshöfdingen och superintendenten skulle tillse om hemmanet vore afhyst och på tomterna fördeladt samt i öfrigt medla så att pedagogens vilkor förbättras, *så framt han icke med bemälde ränta kunde bestå!* Det var visserligen omöjligt, äfven under Carl XI:s tid, att lefva året om för 18 daler 26⅔ öre, än omöjligare att af denna summa tillika kläda sig och hafva lön såsom pedagog. I följd af denna kongl. resolution sammanträdde landshöfdingens och superintendentens ombud med borgerskapet och pedagogen, da öfverenskommelse slöts, att pedagogen i stället för ett af de 6 donerade hemmanen skulle åtnöjas med 2 hela tomter i staden med dertill hörande fulla egor jemte nyssnämnda ränta af ett hemman, hvilket allt han jemväl skattefritt åtnjöt från och med 1690, enligt magistratens underdåniga uppgift, och skulle *evärdeligen* åtnjuta. Dessa tomter voro N:o 10 i 1:sta qvarteret och N:o 99 i 4:de qvarteret, enligt i rådhus-arkivet befintlig förteckning på tomterna den 27 Juli 1696. Af handlingarne upplyses, att skolmästaren 1702 hade en del i Skevik, den han uppodlat. Då staden med tomter, gator och egor omsider skulle af landtmätaren behörigen uppmätas, föreskref landshöfdingen den 13 Okt. 1714, att kyrkoherdens, pedagogens och klockarens tomter skulle njuta

samma rättighet som andra tomter i egodelningen, emedan de höra publico till. Enligt rådhus-protokollet den 4 Sept. 1725 hade skolmästaren 2:ne tomter, till hvilka voro goda egor. Uti kongl. resolution på magistratens ansökning den 8 Juli 1761, synes att pedagogen hade hus och egor samt att borgerskapet förbundit sig förbättra hans lön med 100 daler silfvermynt, hvilken lön 1815 ökades till 50 r:dr banko. Af protokollet den 4 Aug. 1767 intages, att pedagogen hade egor i Kilen, och i protokollet 1783 att han vid skolhuset hade en plats, den han af stenig mark uppodlat. Vid skogsdelningen vägrades skolmästaren och komministern andel i skogen för sina embetstomter 1799 den 15 April, men den 5 följande Juli medgaf magistraten, att en trakt till gärdslefång för pedagogen skulle afskiljas vid Myrebacka nära intill hans embetslott. Då sysslan 1805 var ledig bortarrenderades skolmästare-lyckorna på prestängen och hagarne, och den 8 Maj bortbyttes en mindre hagdel. 1826 den 1 Maj beviljades pedagogen 25 frihetsår på en odling uti den sa kallade prestmossen, med förbindelse att odligen vid frihetsårens slut skulle återlemnas till skolmästaresysslan. Stadens handlingar hafva således ett icke ringa förråd af upplysningar om skolans tillhörighet. 1838 den 28 Febr. ansåg sig staden, såsom det heter i rådhus-protokollet, icke i något afseende förbunden lemna till skolläraren arrendet af skolegorna. Då domkapitlet hos konungens befallningshafvande sökte handräckning, att förste läraren måtte komma i besittning af den skolan tillhörande jord, bestreds detta den 13 Juni s. å., emedan det icke ansågs vara en stadens skyldighet någon jord lemna, men godvilligt erbjöds, att de 28 r:dr banko, hvartill afkastningen af berörde jord uppskattades, må ur stadskassan årligen utgå, såsom bidrag till lön åt den *blifvande* läraren i de lefvande språken. 1839 den 11 Febr. förklarades, att staden ej kan anvisa någon jord till trivial-skolan, med mindre domkapitlet företer det eller de donationsbref, eller annan laglig handling, hvarigenom sådan possession är på fordna pedagogien upplåten med sådan rätt, att den lagligen kunde öfvergå på denna skola. Vid en af konungen anbefalld, af särskildt tillförordnad rådhusrätt den 28 Maj 1841 hållen undersökning om de löneförmåner, hvilka tillhört pedagogien, uppgaf borgmästaren Ödman, att *inga handlingar* finnas i staden, som upplysa att skolmästaren haft någon bestämd embetsjord. — att karta

saknas öfver stadens inegor, att arealen af kålgardar, åkerlyckor och ängtegar är alldeles okänd, att intet var i arkivet till finnandes, som kunde lemna minsta reda och upplysning, samt att hvad skolmästaren af jorden fått begagna, icke annorlunda än såsom af *enskild välvilja* blifvit honom förunnadt.(?!) I anledning af hvad vid undersökningen förekommit, ålade landshöfdingen, genom utslag den 25 Jan. 1842, Åmåls stad, att ovillkorligen och utan vidare gensägelse den 1 Maj s. å. till skolan afträda 2:ne kåltäppor, den ena utmed fordna pedagogihuset, den andra vid gatan mellan detta och skolhuset, dessutom skolmästarelotten eller prestlyckan sydvest om staden samt den sa kallade prestmossen söder om staden, jemte 3 r:dr 6 sk. 8 rst. banko af den så kallade stadens årsskatt, och för den förflutna tiden lemna till 1:ste läraren vid skolan 28 r:dr banko årligen i och för jordlägenheterna. Detta öfverklagade utslag fastställde konungen den 28 Sept. 1842 (Carlstads Stifts Tidn. 1843, N:o 1). 1851 den 20 Maj tillät konungen, att de 2:ne rektorssysslan tillhörande löningsjordarne söder och sydvest från staden finge på 30 år bortarrenderas. De 3:ne hagarne vid kyrkogatan begagnar rektor sjelf.

Lärdomsskolans kassor äro följande, äfvensom deras *behållning* vid bokslutet den 1 Juli 1850:

1. Skolans fonds besparda medel .... 5.218: 38. 7. Denna fond har tillkommit genom lönebesparingar af statsanslaget till lärarnes löner, som erhölls innan skolan var fullt i ordning. Medlen få användas till inköp af erforderliga skolinventarier, enligt 9 mom. i kongl. brefvet den 21 Sept. 1833, samt förvaltas och redovisas af skolstyrelsen, hvilken utgöres af stadens pastor, skolans lärare samt 2:ne af stadens på socknestämma valda ledamöter. Kongl. brefvet den 11 Juni 1842.

2. Skolans enskilda kassa, enligt 2 §. 3 kap. 2 sektionen af skollagen 1820 .... 697: 6. —

3. Premii- och fattigkassan enligt sistnämnde lagrum. Beloppet af de inflytande medlen skall i det närmaste till ynglingarne utdelas årligen .... 8: 14. —

4. Bibliotekskassan enligt 3 § af anförda kapitel i skollagen .... 94: 35. 6.

5. Den ofvannämnda Tyskpenningars-kassan . . 1,232: 1. —

Stadens folkskola eller Lancaster-vexelundervisningsskola. Skolhuset är uppfördt ytterst i söder af staden på Kungsgatans vestra sida. Genom kongl. brefvet den 4 Sept. 1829 förordnades, att den utaf framlidne apotekaren Reiman 1815 ad pios usus testamenterade summa 4,000 r:dr banko må, för så stor del som lämpligen kan behöfvas, användas till en vexelundervisningsskola härstädes. Genom kongl. brefvet den 30 April 1836 stadgades, att till folkskolan skulle genast afsättas:

a) Af Reimanska fonden:

1. Inköpssumman för nya skolhusbyggnaden med upplupna räntor . . . . 1,196: 25. 8.
2. Till skolrummets inredning och förråd för undervisningen . . . . 500: — —
3. Till grundfond för skolans framtida verksamhet och bestånd . . . . 6,666: 32. —

Summa 8,363: 9. 8.

b) Hvartill kommer den af staden tillförne till pedagogen utbetalda summan . . . . 50: — —

Skolstyrelsen skall bestå af kyrkoherden såsom inspektor, borgmästaren och stadsläkaren samt 5 af stadens öfrige invånare, valda i Dec. månad vid socknestämma för tjenstgöring i 3 år. Skolläraren erhåller i lön och vedpenningar 340 r:dr banko. Skolans kapital och öfriga medel förvaltas af styrelsen, med laga redovisningsskyldighet och ansvar. Grundfonden skall städse förräntas mot inteckning i fast egendom på landet eller i staden. Hvart 5:te år skall styrelsen hos domkapitlet anmäla dagen, när revisorernas årliga inventering af skolans medel och tillhörigheter skall ega rum, för att kunna ett ojäfvigt ombud dervid förordna, hvarförutan dylik inventering när som helst kan anställas, på begäran af domkapitlet eller landshöfdingen, och i närvaro af domkapitlets ombud, m. m. som inhemtas af Stiftstidningarne 1836, N:ris 6 och 7.

Behållningen i skolans kassa d. 1 Maj 1851 var 8.073: 29. 9.

Arbets- och fattighus-inrättningen. Uti kongl. brefvet d. 4 Sept. 1829 stadgades, att öfverskottet af Reimanska donationen, sedan folkskolan deraf till fullo erhållit sitt behöfliga anslag, skulle jemte stadens

fattigkassor och öfriga dit hörande inkomster användas till en ordentlig fattigförsörjnings- och arbetsinrättning. Brukspatronen J. Åberg uppgjorde 1846 reglemente för densamma, hvilket landshöfdingen sedermera fastställde. 1848 den 30 April, enligt då afslutad räkenskap, den sista särskilda öfver Reimanska gåfvomedlen, hade fattigvårdsstyrelsen af dessa medel emottagit en summa af 3,720: 20. 2. Brukspatronen J. Åberg skänkte tillika 1848 till denna inrättning 333: 16, och dessutom jord till potatis-, kål- och ärtodling. Enkeprostinnan M. C. Hedrén skänkte den 7 Juli 1846 till härvarande fattigvårdsinrättning 200 r:dr banko, deraf hälften genast utbetaldes och andra hälften vid hennes död.

Åbyggnaden är inköpt på kassans bekostnad för 3,666 r:dr 32 sk. banko. Antalet af hjon, som der för närvarande njuta vård, uppgår till 15.

Fromma stiftelser.

1:o *Stecksenska.* "Emedan den höga allmakten, efter sitt heliga och allvisa behag, har täckts genom den timmeliga döden hädankalla våra 2:ne kära barn, och således lemnat oss härtills i dödligheten utan bröstarfvingar, hvilket guddomliga beslut härutinnan vi uti hjertans ödmjukhet vörde; allt derföre hafve vi underskrifne uti kärlig öfverenskommelse fattat det beslut att, enligt hvad lag tillåter, inbördes testamentera hvarandra all den qvarlåtenskap, som kan vara öfrig vid någonderas vårt dödsfall, förklarandes vi härmedelst vår yttersta vilja vara, att den efterlefvande makan skall deraf blifva ensam arfvinge, utan att derutinnan blifva af sidoarfvingar eller någon annan rubbad eller oroad, isynnerhet som vår lilla egendom består mestadels uti hvad vi under vårt ljufva äktenskap genom Guds nåd och välsignelse kunnat förvärfva. Men åter det lilla, som af fastighet kunnat någondera tillfalla, det må enligt den allmänna lagen vederbörande komma till godo. Till yttermera visso hafve vi detta uti tillkallade vittnens närvaro underskrifvit och stadfästat, som skedde i Fryksände kapellansgård den 15 Aug. 1769.

Nils Stecksenius. Anna I. Hedenström.

Förestående testamente bevittnas af

And. Stenmark, Komminister i Nyed. Jon Linderholm. Gust. Carlström. Komminister i Fryksände.

Under samma testamente kommer äfven denna vår förvärfvade fasta egendom i Bunäs att räknas, och hvilken fastighet härmedelst på den efterlefvande makan såsom testamentarisk egendom uppdrages; men åter igen efter den sednare makans död och dess anständiga begrafning, så upplåtes all efterlemnad egendom, så i löst som fast, till ett *arbetshus* för de fattiga. Men som ofvannämnde qvarlåtenskap är alltför ringa till ett så stort och betydande verk, så kommer densamma att *stå orubbad uti ett hundrade tjugu år*, för att kasta intresse på intresse af sig, och så snart någon betydande summa blifvit samlad, så uppköpes alltid fastigheter derföre, hvilka fastigheter upplåtas till lottbrukare. Alla penningelån utlemnas mot säker fastighet och inteckningar.

Öfver denna testamentariska författning behagade borgmästare och råd med pastor i Åmål taga full disposition. Denna sednare vår yttersta vilja hafva vi äfven uti tillkallade vittnens närvaro underskrifvit, som skedde på Bunäs d. 29 Dec. 1774.

Nils Stecksenius. Anna I. Hedenström.

Såsom tillkallade vittnen:

Anders Wennerus. Christina Nordstedt.
S. E. Wigelius. Greta Maria Wigelia.

Uti den testamentariska författning, som min aflidne salige man, magister Nils Stecksenius, i lifstiden gjort, och af mig, jemte honom, underskrifven är den 29 Dec. 1774, innehållande vår sammanaflade och förvärfvade lilla egendoms så i löst som fast anslående till ett *arbetshus* åt de fattiga, har jag funnit mig föranlåten för min del göra någon ändring, och efter den rätt lag mig tillägger, på sätt som följer, förordna: I anseende dertill att jag af Åmåls stad hvarken njuter eller framdeles kan vänta mig någon hjelp eller handräckning vid påkommande tryckande omständigheter eller ålderdom, och jag så väl i detta mitt sjukliga tillstånd, som i framtiden, om Gud länge förlänar lif, ej haft eller hafver någon annan, om erforderlig skötsel och biträde att anlita, än mina egna syskon; thy är min fulla vilja, såsom sednare än den jag till fullgörande af min sal. mans åstundan förklarat, det skall halfva delen (oaktadt alltsamman är af min sal. man mig testamentariskt förunnadt) så i fasta som lösa, och hvilkens disponerande efter eget godtycke ingen lärer kunna mig bestrida så länge jag lefver,

efter min död, sådan den då befinnes. tillhöra mina då lefvande syskon, broder och syster lika, men den andra hälften. såsom min sal. man tillhörig, eger välädle magistraten och pastor i Åmål att råda och bestyra om, hvilkom ock skall fritt stå hela fasta egendomen, enligt förra testamentets lydelse, att på bästa sätt till ändamålets vinnande använda, om de deremot utan åtal och undantag oqvaldt tillåta mina syskon, att hela löse egendomen njuta och behålla. Och skulle den allrådande Guden behaga, efter sitt allvisa råd. mig i denna nuvarande sjukdom genom den timmeliga döden hädankalla, tillfaller ock mina syskon hela fastighetens afkastning detta året, hvilket framdeles gäller. Sålunda vara min allvarliga vilja och yttersta förordnande bekräftar jag med mitt egenhändiga namns undersättande. som skedde i Bunäs den 11 Aug. 1778.

Anna Ingri Hedenström.

Förestående testamente vara med sundt förnuft och redigt begrepp och utan någons åtal af fri vilja otvunget lemnadt och gjort. intyga under edsförpligtelse:

Erik Hertz. Er. J. Sebrell. Anna Kajsa Uggla.

Enär saliga fru Ingeborg Stecksenia född Hedenström år 1778, under en henne påkommen sjukdom, hade kallat undertecknad att uppsätta dess yttersta vilja och disposition om hela dess qvarlåtenskap. så var hennes fulla och allvarliga mening. att i så måtto ändra det af henne och dess aflidne man sal. magister Stecksenius åren 1769 och 1774 tecknade testamente, det hälften af allt hvad som efter sal. fruns död i löst och fast befinnes, skulle, såsom hennes ostridiga tillhörighet, tillfalla hennes syskon och den andra hälften Åmåls stad, dock den sednare obetaget att hålla sig till hvilket den helst ville. emedan hon ansåg den tiden begge dessa lotter jemngoda, och lösörenen beqvämligast mellan dess syskon delas kunde. varandes ock derunder förståendes, att både staden och arfvingarne i gälden skulle taga lika del, men ifrån all delning finge likväl undantagas hennes egna högtids- och hvardagskläder, som borde arfvingarne, utan lott och jemkning. enskildt tillfalla. Och derest lösegendomen vid dödstimman ej vore i värdet med fastigheten jemngod, skulle de få bruka jordedelens afkastning intill dess de fingo sin hälft af den behållna qvarlåtenskapen i fast och löst fullt ut.

hvilket till förklaring uppå testatoris yttersta vilja den gången härmedelst lemnas och med ed. om så påfordras, bekräftas kan. Bunäs den 30 April 1784.

Er. Joh. Sebrell

Under genomseendet af magistratens protokoller från äldsta tider, träffade jag dessa testamentshandlingar intagna den 22 Nov. 1784. Deras tillvaro, åtminstone under de sista 25 åren, har varit alldeles obekant. Magistraten skref d. 24 April 1829 till domkapitlet, "att donationsbrefvet, om sådant någonsin funnits, saknas nu alldeles, och magistraten som särdeles skulle önska att få del deraf, har hittills ej kunnat upptäcka spår dertill. Traditionen har vidare till vår tid förvarat den sägen, att gåfvans primitiva belopp utgjort 33 r:dr 16 sk. banko, som borde förräntas i 100 år, med ränta hvarje år lagd till kapitalet."

Traditionen förmäler äfven, att samme Stecksenius skall hafva särskildt gifvit en summa af ett eller tre hundrade daler silfvermynt till Åmåls skola att förräntas i 100 år. Kamereraren Fr. Fryxell antyder också detta uti sin Vermelandia ecclesiastica, på 1790-talet, handskrift i Carlstads gymnasii-bibliotek, och i kongl. brefven den 4 Sept. 1829 samt 30 April 1836 till domkapitlet i Carlstad samt i Hammarins Herdaminne omförmäles en sådan donation. Huru härmed förhåller sig har jag icke fått upplyst, ej heller hvar summan hamnat, i fall den verkligen varit gifven. Uti kongl. brefvet den 30 April 1836 föreskrefs, att Stecksenska fonden skulle stå under samma förvaltning och redovisning, tills vidare, som folkskolans medel. Vid bokslutet den 1 Maj 1851 utgjorde dess behållning 4.205 r:dr 34 sk. 6 rst. banko. 1786 den 14 Aug. såldes stadens hälft uti $^{11}/_{54}$ i Bunäs, Kila socken, för 700 daler silfvermynt till klockaren Bengt Hagelin. Men staden lärer väl fått något derjemte af den lösa egendomen. Borgmästare och råd jemte kyrkoherden Hamner afslöto köpet å stadens vägnar. Tiden då något får användas af dessa medel skall väl räknas från den dag då de blefvo först räntebärande. Troligen kan således ej blifva fråga derom förr än 54 år härefter, eller år 1906, då också fonden bör utgöra 61,553 r:dr banko efter endast 5 procents ränta årligen, lagd till kapitalet.

Stecksenius var prostson från Arnäs i Ångermanland, född 1721. Magister i Upsala 1758. Prestvigd i Carlstad 1760. Här pedagog 1769.

Hade tjenstledighet, då han dog i Bunäs. Kila socken, den 21 April 1775. Frun, född 1733, afled i Bunäs den 18 April 1784.

2:o *Reimanska.* Apotekaren Reiman förordnade i sitt testamente den 2 Febr. 1815 bland annat:

4:o Under disposition af borgmästaren Eneroth och doktor Bodin 4,000 r:dr banko ad pios usus i Åmal.

6:o 1,500 r:dr banko skänkas till bidrag af ett orgelverk här i staden.

Det dröjde mycket länge innan förhållandet med dessa gafvomedel blef utredt, ehuru konungen den 4 Sept. 1829 förordnat en särskild kommitté, att i förening med magistraten, få frågan afgjord. När detta omsider försiggått, befanns att fonden gjort betydliga förluster, för hvilka någon ersättning icke var att vänta. Målet behandlades af särskildt tillförordnad rådhusrätt d. 15 Juli 1835. Medlen blefvo fördelade på stadens folkskola och fattigvård, såsom ofvan är uppgifvet.

3: *Askenstedska.* Genom gåfvobrefvet den 26 Jan. 1838 hade handlanden härstädes Johan Henrik Askenstedt skänkt 1,333 r:dr 16 sk. banko till städerna Åmål och Wenersborg, hälften hvardera, med så lydande föreskrift: "På länets vördade höfding må det uteslutande bero, att till nyttiga och välgörande ändamål låta använda nämnda belopp; varande dock min önskan, att detsamma företrädesvis användes såsom bidrag till fond för bildande af friskola åt uppväxande fattiga flickebarn inom städerna Wenersborg och Åmal." Uti en den 11 Febr. 1847 lemnad fullmakt till kyrkoherden hade gifvaren yttrat den önskan, "att medlen måtte öfverlemnas till den blifvande fattig- och arbetshusinrättningen i staden." Åmåls invånare hade äfven gifvit tillkänna, att särskild, ordentlig flickskola härstädes hvarken erfordrades eller kunde åstadkommas. Häröfver utlät sig landshöfdingen den 23 Sept. 1847, att medlen må till fattig- och arbetshusinrättningen öfverlemnas, dock med följande vilkor: "1:o att gåfvokapitalet, som nu med upplupna räntor torde utgöra omkring 1,000 r:dr banko, skall på församlingens ansvarighet bibehållas oförskingradt till detta belopp och utlånas mot fullgod säkerhet med 6 procents ränta; 2:o att räntan skall anslås och användas i och för fattiga flickors undervisande uti qvinliga handaslöjder, antingen vid arbetsinrättningen, om och när den kommer till stånd, eller annorledes genom särskild betingad lärarinna, allt efter församlingens bepröfvande och föranstaltande." Vid socknestämma den

17 Okt. 1847 blefvo dessa vilkor af församlingen antagna. 1849 d. 2 April utgjorde beloppet 1.037 r:dr 4 sk. 6 rst. banko. Medlen hafva förvaltats af landskontoret utan någon ersättning eller arvode. 466 r:dr 25 sk. 7 rst. äro nedsatta i ränteriet 1851 och återstoden innestående i Sandelhjelmska sterbhuset.

4:o *Högdahlska.* Nuvarande orgelnisten och färgeri-fabrikören i staden Lars G. Högdahl inlemnade till Åmåls stads- och landtförsamlings socknestämma den 2 Juni 1839 följande gåfvoskrift: "1:o De under min tjenstetid blifvande besparingar af klockarelönen i staden användas att deraf bilda en orubbelig fond, under namn af Högdahls orgelnistfond; 2:o hvarje år vid Walborgmesso socknestämma redovises behållningen och insättes i Åmåls sparbank; 3:o räntan lägges hvarje år till kapitalet, och skall detsamma fortfara intill dess i framtiden hufvudsumman blir så stor, att räntan utan minskning å hufvudstolen kommer att utgöra 333 r:dr 16 sk. banko: 4:o då räntan utgör 333: 16, bör kapitalet ej längre växa, utan nämnde ränta årligen uttagas, att dermed löna församlingens orgelnist: 5:o fonden lemnas i stads- och landtförsamlingens gemensamma omvårdnad.

"I händelse jag framdeles skulle finna något tillägg nödvändigt, anhålles om öppen rättighet dertill."

Vid socknestämman den 28 Maj 1848 inlemnade gifvaren följande tillägg:

"Vid nogare begrundande af ändamålet med donationen, som är dels att församlingen skall få en embetsman mindre att aflöna, dels att en skicklig man erhålla en lön, så att han kan lefva deraf, och detta kan ej ske, om den ej blir så stor, att han är oberoende af tillfälliga ringa förtjenster, har jag ansett, att nu förenade orgelnist-, kantors- och klockaresysslorna allt framgent böra bli förenade. Då det äfven alltid blir en fördel för församlingen att ju förr desto hellre komma i åtnjutande af det goda ändamålet vid fondens bildande, förutsätter jag att äfven församlingen å sin sida befrämjar sakens framgång, och hoppas jag således min framställning ej ogillas. 1:o Den i 3 § bestämda lön, som skall utgå som årlig lön till orgelnisten af 500 r:dr riksgäld, förändras till 500 r:dr banko, då alla 3 sysslorna ovilkorligen skola vara förenade i en person, och kapitalet växa till dess fonden blir 10,000 r:dr b:ko, och hvilket kapital i evärdeliga tider skall orubbadt bibehållas.

2:o Sedan ofvanskrifne 500 r:dr banko, utgörande största delen af räntan af 10,000 r:dr banko, blifvit till orgelnist-lön aftagne, blir ett öfverskott, som bör förräntas och växa för att användas till nödiga reparationer å orgelverket. 3:o Vid mitt afträdande från sysslan, eller frånfälle, skulle min önskan vara för det goda ändamålets snara vinnande, att sysslan annonseras förenad ledig, med det förbehall vid besättandet att halfva klockarelönen då som nu afsättes till fonden, intill dess den hinner den i dispositionen bestämda kapitalsumman. 4:o Om min i 3:dje punkten yttrade önskan skulle fullföljas intill dess fonden omkring 30 år härefter hunnit denna höjd af 10.000 r:dr b:ko, så får, om församlingen så önskar, densamma stå 2 à 3 år till, innan den större löneberäkningen 500 r:dr banko tager sin början, och det genom räntorna då blifvande öfverskott öfver kapitalsumman 10.000 r:dr banko användes antingen till utvidgning eller reparation a orgelverket. 5:o Förbehåller jag mig, nu som förr, att göra de tillägg eller förändringar jag kan framdeles finna mig föranlåten till." Summan uppgick den 1 Maj 1851 till 1.009 r:dr 29 sk. banko.

Sparbanken härstädes inrättades och öppnades för insättningar den 4 Febr. 1837. Förnyadt reglemente för densamma fastställdes af konungen den 20 Nov. 1843. Den 1 Jan. 1851 utgjorde insättningsfonden 58.640 r:dr 15 sk. och hjelpfonden 2.664 r:dr 28 sk. banko.

Sedan ofvanför blifvit upptagna de *olyckor* som staden öfvergatt, lärer äfven böra nämnas de *fördelar*, hvilka det allmänna åt staden öfverlemnat. Dessa äro i korthet följande:

1643 och 1646, enligt privilegierna, gåfvan af 6 hela hemman med 4 års skattefrihet samt derefter mot en årlig ränta af allenast 113 daler, nu motsvarande 29 r:dr 5 sk. 4 rst. b:ko. Derjemte 9 års frihet från lilla tullen, bakugnspenningarne, accisen, båtsmanshållet och andra ordinarie borgerliga besvär och utlagor samt den vanliga städernas kontribution. Vidare ⅓ af accisen sedan frihets-åren voro slut m. m., enligt 12 § i privilegierna. Enligt 16 § frihet fran skjutsfärder m. m.

1647 att få njuta Korsby ström, Haneforssen och Allmänningen med sina 3 sågar. Innehades åtminstone i 21 år. Da lades äfven *Skölerud*, som är upptaget på Hanebols mark, under staden.

1649 fick staden rättighet att ensam idka handel i Byelfven, hvilken förmån sedan på 1670-talet till hälften kom att delas af Carlstad.

1664 att få använda restantierna på kronoutskylderna för de 6 hemmanen till hjelp vid kyrkobyggnaden. Dessa utskylder till kronan fick staden till samma byggnad innehålla, enligt resolution 1668, intill nästa riksdag, och 1672 förlängdes denna fördel på behaglig tid, likaså 1675, och eftergafs 1678 för 2:ne år, så att, inberäknade de första 4 frihets-åren, man hade stadsjorden skattefri omkring 18 år.

1666 fick man af kronan 300 tolfter bräder.

1668 erhölls rättighet att få handla med spiror och blockar.

1674 tillerkändes staden särskildt uteslutande distrikt för trävaruhandeln, och följande året ett skeppund koppar till kyrkoklocka.

1680 ytterligare 3 års frihet från alla utlagor, tullen och accisen undantagna.

Men 1681 efterskänktes icke blott åkerskatten och mantalspenningarne, utan jemväl tullen och accisen för de 2:ne föregående åren.

1682 ytterligare ett års frihet från skatterna, undantagande tullen och accisen.

1686 att inga andra än borgare fingo köpa timmer och bräder. S. å. höstmarknaden i staden för sin enskilda, så att ingen annan än stadsbo, vid varans förlust, tilläts handla af allmogen. Likaledes att få hugga 300 dubbla blockar.

1693 uppläts Svediön, som skulle vara kronoallmänning, åt stadens barberare.

1697 att adeln och andra på landet icke fingo med salt eller andra handelsvaror skaffa sig folk till skogsarbete. Vidare att prester, bönder och andra på Dal ovilkorligen skulle sälja sin spannemål till staden.

1714 att endast Åmål och Carlstad voro berättigade drifva timmerhandel på Byelfven.

1734 att Byelfven inbegreps under Åmåls lastplats.

1741 att få anlägga sågar i lilla och stora Jösseforssen i Wermland, hvilken rättighet bortarrenderades.

1743 befrielse från utgörande af tionde till kronan af all slags säd, presterskapet sin sädestionde af stadsjorden dock obetaget.

1748 rättighet att framgent njuta ⅓ af accisen och bakugnspenningarne till magistratens och betjeningens aflöning, utan gravation af tullhusbyggnad och underhåll.

1766 beviljades krono-öarne i Wenern, Svegön, Sandön och Storön

till begagnande för fiske mot den ränta, som kunde blifva åsatt. Skogen å öarne finge deremot icke begagnas utan efter föregången utsyning, och ställdes densamma under landshöfdingens uppsigt. S. å. rättighet till ovilkorlig kollekt och stambok öfver riket för kyrkans ombyggnad, hvilken blef färdig 40 år derefter.

1779 tilläts att genom stambok insamla medel åt dem, som lidit vid sista eldsvådan, för hvilket ändamål skolmästaren Hedengran och 3 borgare utsändes öfver riket. De medel, som dervid inbragtes enskildt för skolhuset, blefvo tillräckelige för dess nybggnad.

1785 erhölls rättighet att från Holland införskrifva 20.000 lispund rulltobak mot en införseltull af 6 sk. för lispundet.

1846, efter eldsvådan, 5.000 r:dr gåfva af statsmedel till stadens utvidgande och reglering efter nya plankartan. S. å. 30.000 r:dr byggnadslån, den 5 första åren räntefritt, hvarefter erlägges 4 procents ränta årligen jemte 2 procent i afbetalning pa kapitalet tills summan sålunda är godtgjord. Dertill erhöllos 10.000 r:dr i förlagslån för handlande och näringsidkare, hvilken summa redan är återbetald.

Följande fördelar har staden sökt, men icke fått sig beviljade:

1647 att få njuta kronans sakören. 1649 att draga omkring i landet med stambok till hjelp för kyrko-reparationen, hvilket kongl.majestät ansåg nesligt. 1658 att befrias från alla borgerliga besvär och båtsmanshållet, hvarom underdånig ansökning sedan förnyades. 1668 befrielse från tull, accis och åkerskatt, flera gånger derefter begärd. 1672 att främmande köpmän vid marknadstider måtte åläggas hyra rum i staden och ej få sälja sina varor i båtar och slädar. 1680 att Göteborgarne måtte åläggas lemna anstånd med sina fordringars uttagande hos Åmålsboarne; befrielse från bropenningars utgörande vid Wenersborg. 1681 att konungen måtte bestämma ett visst antal oxar, som adel, prester och civile skulle få sälja och intet derutöfver. 1686 att mellan marknadstiderna få hålla öppen handel vid Byelfven; att Mo socken måtte blifva lagd till Åmåls pastorat, hvarom ansökan äfven sedermera ingifvits; att grundräntan af stadens jord måtte för alltid tillfalla borgmästare och råd. 1693 att brukspatronerna ej måtte få begagna egna skutor för frakten af jernet öfver Wenern; att stadens borgerskap allena måtte berättigas att frakta stangjernet från Hanefors till staden. 1697 befrielse från 24 öre jordeboksränta för Skölerud;

att Göteborgarne ej skulle få sälja salt och annat på marknaderna till landtboar; rättighet att hugga master och blåckar i Wermland; att hvarje bonde, som fraktade jern från bruket till stadsvågen, måtte vara pligtig betala ½ mark kopparmynt till staden af sin förtjenst för hvarje jernlass. 1734 att för all tid få Korsbyströmmen under staden. 1760 att återfå marknaden vid Brobacken, och Åmål berättigas att der ensam få sälja handelsvaror. 1761 att domkapitlet skulle förordna den till skolmästare härstädes, som stadens invånare föreslogo. 1762 att Grea marknad måtte blifva stadens enskilda, eller ock hitflyttas. 1766 att glasbruket vid Anneberg i Botilsäter socken af Näs härad i Wermland måtte utvräkas, i hvilken ansökning Carlstads borgerskap äfven deltog. 1784 att krono-bränneri måtte anläggas vid Nygård. 1812 och 1823 att få biträde af håll- och reservhästar från landet för skjutsen i staden. Att pastor och komministern skulle åläggas deltaga i båtsmans-vacance-afgiften, hvilket landshöfdingen afslog 1832, då beslut fattades att öfver detta utslag anföra underdåniga besvär "endast för principen skull". Några andra begärda mindre fördelar förbigås.

De fördelar, som *enskilde* personer tillskyndat detta samhälle äro, såsom af det föregående inhemtas, icke ringa. De hafva i flera hänseende gagnat, ej blott för tillfället, utan sprida sina välgörande verkningar till den sednaste framtid.

Åmål är hänförd till 5:te eller sista klassen af Sveriges städer och upptages i riksdagsbeslutet 1851 under N:o 76.

Stadens borgmästare.

1. Töres Pedersson blef 1642 stadens förste borgmästare. Tjenstgjorde till den 28 Jan. 1681. Af borgerskapet erhöll han det vitsord, att han sig hederligen och väl förhållit, så att han derföre berömmas måtte, sades ock, att han var första upphofvet till stadens grundläggning och gjort sin yttersta flit med kyrkans uppmurande, haft mycken kostnad genom gästning, så till öfverheten som andra, utan att derföre hafva begärt någon ersättning af borgerskapet. Till biträde i tjensten hade han, synnerligen de sednare åren, sin son, vice borgmästaren Olof Töresson Åman. Jemte denne sin son och mågen Johan Nilsson m. fl. upptog han jerngrufva 1657 å Högsby egor i Tissleskog, ½ mil i söder från gården, samt uppförde masugn vid Glyxhult i Skållerud.

I förening med son och måg anlade han 1663 stångjernsbruk vid Hammaren nära staden. Lärer aflidit 1682. Gift med Kerstin Andersdotter. Barn: Olof Åman. vice borgmästare. död 1681. döttrarne Margareta och Botilla.

2. Magnus Eneroth. Son af befallningsmannen på Leckö slott, Sigge Tordsson Eneroth. Efter att af borgerskapet blifvit endrägteligen kiest och kallad, medan företrädaren ännu lefde. erhöll han, som förut varit vice lagläsare på Dal. landshöfdingens fullmakt den 28 Jan. 1681. och blef af landshöfdingen samma dag i tjensten inställd. Tjente utan lön, såsom företrädaren. Riksdagsman 1697. Hade de sista lefnadsåren till biträde i tjensten vice borgmästaren Daniel Åman. Kom på rest med kronans medel, så att hans fasta och lösa bo blef taget i säkerhet samt försåldt efter hans död. Afled i Juni 1713. Gift med vice borgmästaren Olof Töressons enka Sigrid Falk. Sonen Lars, född i Åmål 1681, blef 1719 sekreterare i banken. Adlad Ehrenstam den 5 Nov. 1719. Assessor i Svea hofrätt 1725. hofrättsråd den 1 Juli 1731. Död 1744. Gift med Katrina Elisab. Gripenstedt.

3. Anders Åbergh, son af bonden Börje i Århult. Åmåls socken, och dess hustru Kerstin Persdotter från Baggerud i Mo. Var vice tullnär i staden 1698. Blef följande året borgare och 1704 rådman samt i Juli 1713 borgmästare med kongl. fullmakt. gifven i Demotica. Innehade tillika tullnärstjensten till 1724, då han afsade sig densamma. hvilken då, efter val, tillföll Ander Wennerus. Var riksdagsman 1719. Prins Fredrik af Hessen, sedan konung Fredrik I. låg flera veckor till sängs i Åberghs hus 1716 af den kula han fick i låret under skärmystlingen mot Norrskarne vid Höland, då Svenska armeen gick till Christiania. I Åberghs tid fanns ingen brukbar rådstuga, hvarföre han i många år upplät 3:ne rum i sitt hus utan betalning för rådhusrättens sammanträden. Afsade sig borgmästaretjensten 1737. men tjenstgjorde intill den 23 Febr. 1739. Af rådhus-protokollen synes. att han hade mycket obehag af sin dotterson, den orolige rådmannen och handlanden Anders Amelberg. Var 2:ne gånger gift. 1:o med en dotter af Lars Olsson och Botila Tyresdotter, och hade med henne sonen Börje. som blef borgare, dottren Stina. gift med borgmästaren Herm. Sylvius, som förekommer här nedan. och en dotter. gift med handlanden och vågmästaren i staden Lars Amelberg. hafvande med honom 2:ne söner,

Anders och Olof Amelberg, båda rådmän och handlande och båda i protokollen icke fördelaktigt utmärkta. 2:o med Kristina Magnelia, född 1686, död 1772, dotter af kontraktsprosten i Stafnäs, Brynte Magnelius och Katrina Wallman. Med henne hade han följande barn, hvilka skrefvo sig Åberg. A. Brynte, dog ogift i Wenersborg. B. Petter, blef borgmästare efter fadren. C. Fredrik, fältsekreterare och handlande i staden, död 1779. Gift med Elsa Beata Lidbeck. Se 1:sta delen sid. 223. Af hans 12 barn blef Per borgmästare härstädes; Kajsa Maria, född 1766, gift med grosshandlaren i Göteborg Nils Fr. Wahlberg: Andreetta Kristina, född 1769, gift med postmästaren i staden Gustaf Edgren: Adolf Håkan, född 1770, magistrats-sekreterare i Marstrand, dog ogift i Åmål 1849; Ulrik Johan, lektor i Carlstad och kontraktsprost, född 1773, död 1845, gift med J. C. Bagge: Anna Märta, född 1776, gift med borgmästaren J. Wahlenberg, se nedan; Ingemar Anders, född 1778, possessionat, ogift, död 1806. D. Märta Stina, gift med rådmannen i Wenersborg Joh. Tenggren, samt afled 1790. E. Anna Maria, gift med Severin Ekman, tullinspektor i Åmål 1736, och hade med honom sonen Anders, hvilken blef borgmästare härstädes, se nedan; sonen Emanuel, professor i Upsala, gift med Eva Johanna Udbom, och författare af boken: Wermland i sitt ämne och uppodling, 1765: sonen Håkan, kapten, gift med Anna Stina Löwenhjelm, Krispinsdotter.

4. Petter Åberg, son af företrädaren. Redan den 15 Jan. 1737 vald till borgmästare, men genom hvarjehanda invändningar af Anders Amelberg anställdes nytt val den 24 Juli s. å. då Åberg erhöll 41 röster, H. Sylvius 9 och And. Amelberg endast 4. Erhöll fullmakt den 21 Okt. 1738. Under hela sin tjenstetid var han utsatt för nästan oupphörligt krångel af sin halfsysters söner, de nyssnämnda And. och Olof Amelberg, enligt rådhus-protokollen. Afled den 11 Jan. 1750. Gift 1738 med Maria Lidbeck (se 1:sta delen sid. 223), som dog i Åmål 1804. Med henne 6 barn: A. Anders, född 1741, borgmästare i Uddevalla, gift med Maja Kock, och hade med henne sonen Petter, grosshandlare i Göteborg, gift med Karolina Salsten; sonen Fredrik, kommerserråd, handlande i Uddevalla, gift med Kristina Kock; dottren Maja, född 1784, död den 11 Mars 1844, gift med brukspatronen Lennart Magnus Uggla på Svaneholm i Svanskogs socken. B. Erik, född 1744. Tullin-

spektor vid Norrska gränsen, död ogift. C. Gustaf, borgmästare härstädes. Se nedan N:o 8. D. Johan, född 1750, död 1813. Brukspatron. Gift med Britta Tegman. Se 1:sta delen sid. 224. Med henne följande 11 barn: Maja Kajsa, född 1775, gift med Bengt Norström, se 1:sta delen sid. 225: Stina Magnelia, född 1776, gift med prosten i By, Daniel Wennersten: Andreetta Gustafva, född 1777, gift med brukspatron C. H. Groth på Carlsfors i Sillerud; Erik, född 1778, död ogift 1835; Elsa Beata, född 1780, gift med possessionaten Carl Ekman; Anna Lisa, född 1781, gift med brukspatron Unger på Borgvik: Carl Petter, född 1783, possessionat på Dingelvik i Steneby, död 1843, gift med Fredr. Belfrage: Birger, född 1785, död 1828, vice häradshöfding, gift med 1:o Märta Gustava, 2:o Anna Maria, båda döttrar af borgmästaren Gustaf Åberg, och hade i 1:sta giftet barnen: Märta Stina, född 1814, gift med apotekaren i Kungsbacka L. Fr. Schöldström, samt Johan, född 1816, brukspatron, gift med Britta Johanna von Oldenskjöld, dotter af öfverstelöjtnanten Axel von Oldenskjöld. Johan Åbergs son Gustaf, född 1787, registrator i Göta hofrätt, död 1843, gift med Petronella Ahlgren; Anders, född 1789, död 1815; Fredrik, född 1790, postmästare i Christinehamn, postdirektör, gift med Katrina Elisabet, dotter af kammarrättsrådet C. F. Norrman. E. F. Stina och Kajsa dogo unga.

5. Herman Sylvius, son af prosten i Steneby Magnus Sylvius. Hade förut varit magistrats-sekreterare, tullare och gränsetullinspektor, då han den 30 Jan. 1751 fick fullmakt på borgmästare-sysslan, den han innehade till sin död den 3 Maj 1759. Gift med 1:o Stina Åberg (se ofvan N:o 3) och hade med henne 3 barn: Lisa Maja, gift med häradsskrifvaren Lundström: Per, kyrkoherde: Anders, grosshandlare i Stockholm, 2:o med Hebla Mollsdorff och med henne 2:ne söner, hvaraf Carl Gustaf föddes den 11 Dec. 1741, magister i Åbo 1766, docens der 1770 och vice fiskal i hofrätten derstädes 1772.

6. Anders Ekman, född 1735. Härstammade från fogden i Wermland 1588 Lars Olsson. Var son af tullnären och rådmannen i Åmål, sedan öfverinspektoren vid gränstullarne, Severin Ekman, hvilken afled 1771, och Anna Maria Åberg, se ofvan N:o 3 E. I sin böneskrift till konungen att hugnas med fullmakt på borgmästare-sysslan, till hvilken han hade 3:dje förslagsrummet, uppgaf han sig varit djekne i 7 år, student i 4,

auskultant och vice notarie i kommerse-kollegium i 5 år samt under tiden ständigt gjort ordinariers tjenst utan lön. Fick kongl. fullmakt på borgmästaretjensten den 20 Nov. 1759. Var stadens ombud vid fyra riksdagar. Fick kommerseråds-titel 1785. Begärde afsked från borgmästare-tjensten samma år, då magistraten i protokolls-utdrag den 27 April lemnat honom hedrande vitsord, hvarvid tillika yttrades den önskan, att vice häradshöfdingen Gustaf Ekman måtte blifva hans efterträdare, emedan han kunde tillskynda borgmästaren And. Ekman, dess fru och 8 barn någon fördel. And. Ekman afled i Åmål d. 3 Juli 1791. Gift med Sara Greta Askbom, född 1741, enda barnet till sjökapten Bengt Askbom och Anna Lisa Kraft. Ekmans barn: A. Anna Lisa, född 1762, död ogift den 20 April 1790. B. Sara Maria, född 1764. Gift med prosten i Kila, Jonas Ifvarsson och hade 7 barn: Sara Greta, född 1791; Ifvar, född 1792, död 1807; Anders, född 1793, löjtnant vid Wermlands regemente, död 1831; Anna Lisa, född 1795, gift med Gudmund Löwenhjelm på Malma i Nor socken; Karin, född 1796, gift med landträntmästaren Emanuel Poignant; Kristina Lovisa, född 1798; Jonas, född 1804, död 1836. C. Kristina Engel, född 1769. Gift med häradshöfdingen i Näs, Gilbergs och Nordmarks härader Nils Örtendahl, och hade med honom barnen Sara Kristina, född 1790; Anders, född 1791, häradshöfding efter fadren 1819, lagman, riddare af nordstjerneorden 1851, gift med Emelie Wikström, dotter af brukspatronen J. Wikström, se 1:sta delen sid. 311; Anna Kajsa, född 1793, gift med friherre Fr. C. Bennet; Maja Lovisa, född 1796; Emanuel, född 1802, kapten, gift med Augusta Hjerta, dotter af majoren friherre Hjerta på säteriet Tvetaberg i Södermanland och dess fru, född Adelsvärd, från Adelsnäs i Östergötland; Andreetta Wilhelmina, född 1798. D. Eva Lovisa, född 1768, död 1824. Gift med kontraktsprosten Mattes Fryxell i Hesselskog. Barn: Anders, född 1795, teologie doktor, prost i Sunne af Wermland, en af de 18 i Svenska akademien, kommendör af nordstjerne- orden; Fredrik, född 1804, död 1839, gymnasii-adjunkt i Carlstad; Olof, född 1806, kongl. hofpredikant, pastor på Skeppsholmen; Ulla, född 1796, gift med kontraktsprosten J. Stenbäck i Steneby; Sara, född 1798. E. Severin, född 1770, löjtnant, död ogift. F. Andreetta, född 1772. Gift med auditören vid Nerikes regemente Alexander Lagergren. Barn: Alexander, född 1801, auditör efter fadren, gift med

Gustava Lundgren; Anders, född 1802, prost i Hölö 1840: Julie, gift med prosten i Sunne, doktor A. Fryxell. G. Bengt, född 1774, fältkommissarie, död ogift 1834. H. Anna Maja, född 1777, död ogift.

7. Gustaf Ekman, född 1756. Son af kronofogden i Mark Emanuel Ekman. Utan föregående val och förslag erhöll han kongl. fullmakt på borgmästare-sysslan d. 19 Maj 1785. Dog ogift den 26 Okt. 1787.

8. Gustaf Åberg, född 1747, son af N:o 4. Borgmästare 1788. Riksdagsman 1789, 1809. Erhöll på begäran afsked från tjensten den 30 Mars 1791. Död den 24 Febr. 1826. Gift med Märta Kristina Amelberg, dotter af rådmannen Olof Amelberg och född 1752. Barn: A. Kristina Maria, född 1777, död 1826. B. Anders, född 1781, död 1838. Brukspatron. Gift med Ebba Nauclér, dotter af bergshauptmannen Olof Nauclér och Anna Kajsa Brand. Deras son Gustaf, född 1816, brukspatron, gift med Maria Nauclér, dotter af vice häradshöfdingen Gustaf Nauclér. C. Britta Johanna, född 1788, död 1843, gift med öfverstelöjtnanten Axel v. Oldenskjöld. Barn: Erik Gustaf, född 1803, possessionat, gift med Britta Kristina Ågren: Kristina Augusta, född 1804, gift med kon-rektorn i Carlstad J. E. Nordahl, utnämnd pastor i Åmål 1851; Axel, född 1806, kapten vid Westgöta Dals regemente, gift med Erika Gust. Ekermann; Andreas Maurits, född 1812, student, död 1838: Britta Johanna, född 1817, gift med brukspatronen J. Åberg. D. Märta Gustava, född 1787, död 1825, och E. Anna Maria, född 1790, död 1843, om hvilka se ofvan N:o 4 under D.

9. Per Åberg, son af fältsekreteraren, se ofvan N:o 3, C. Född 1763. Erhöll kongl. fullmakt på sysslan d. 5 Juni 1792. Derjemte kongl. fullmakt den 2 Mars 1796 att tillika vara häradshöfding i Tössbo och Wedbo domsaga. 1799 d. 17 Okt. biföll konungen att han fick lemna borgmästare-tjensten. Dog ogift den 3 Juni 1802.

10. Jonas Wahlenberg, son af jagtuppsyningsmannen Jonas Wahlenberg och född i Trankil 1769. Fick fullmakt på borgmästare-sysslan den 30 Sept. 1800. Erhöll på begäran afsked den 1 Juni 1807, och flyttade sedan till sin egendom Sandviken i Trankil. Gift med Anna Märta Åberg, se ofvan under N:o 3, C. Barn: Beata Kristina, född 1802, gift 1825 med bruksförvaltaren Ahlström: Nils Fredrik, död 1814: Maja, född 1815.

11. Fredrik Ture Eneroth, son af lagmannen C. E. Eneroth, se 1:sta delen sid. 246. Född i Ånimskog den 20 Juli 1782. Auskultant i hofrätten den 8 Okt. 1798. Vice häradshöfding 1807. Kongl. fullmakt på borgmästare-tjensten den 21 Nov. 1807. Riksdagsman 1817. Erhöll lagmans titel den 5 Febr. 1822. Häradshöfding i Tössbo och Wedbo domsaga 1826. Död den 5 Maj 1841. Gift med Beata Disa Lyckow, dotter af kommissarien vid arméens flotta J. G. Lyckow. Deras son Carl Fredrik, född 1816, egare af Bjäkebol i Åmåls socken, gift med Hilda Wohlfahrt, dotter af brukspatronen G. Wohlfahrt på Hendriksholm i Ånimskog.

12. Martin Ödman, född i Göteborg d. 15 Mars 1793. Son af kontraktsprosten i Myckleby på ön Orust, Sven Johan Ödman och Anna Margreta Svahn. Auskultant i Göta hofrätt 1818. Tjenstgjorde tidtals vid civilprotokollet och såsom fiskal i hofrätten. Förestått domsagor i Bohuslän, Westergötland och Dal samt borgmästare-tjensten härstädes. Vice häradshöfding d. 20 Nov. 1820. Enligt kongl. fullmakt den 21 Sept. 1826 borgmästare. Riksdagsman 1848. Afled i koleran d. 20 Okt. 1850. Gift 1827 med Anna Kristina Unger, född i Bohuslän 1802, dotter af häradshöfdingen i Norrvikens domsaga Arvid Jakob Unger och Anna Maria Norberg. Barn som efterlefvat fadren: Alexander Martin, född 1830; Jakob Pontus Maximilian, född 1839.

13. Johan Martin Jönsson, son af bruksinspektoren Nils Jönsson och Lisken Jansson. Född på säteriet Ömmestorp i Kinds härad och Elfsborgs län den 16 Juni 1811. Auskultant i Svea hofrätt den 19 Dec. 1834 och i Göta hofrätt den 18 Jan. 1836. Tjenstgjort tidtals i sistnämnde hofrätt såsom notarie vid civil- och brottmåls-protokollen. Tidtals förestått domare-embetet vid alla 5 häraderna på Dal samt borgmästare-embeten i städerna Borås och Åmål. 1836 den 18 Dec. extra kanslist i Göta hofrätt. 1838 den 1 Okt. vice häradshöfding. 1840 den 14 Okt. rådman och magistrats-sekreterare härstädes. 1846 den 18 Nov. extra ordinarie kammarskrifvare vid tullverket. 1850 den 18 Sept. auditör och regements-skrifvare vid kongl. Wermlands fältjägare-regemente. 1851 den 18 Mars kongl. fullmakt på borgmästare-embetet, deruti han installerades den 18 Aug. s. å. af landshöfdingen B. C. Bergman. Gift den 6 Okt. 1840 med Elisabet Ulrika Hedrén, född den 25 Juni 1815, dotter af prosten i Högsäter Lars Hedrén och Ulrika Kock.

Stads-kirurger och läkare[7].

1. Mattias Norén. Fältskär. Kallas i magistrats-protokollen "konstrike mäster". Han aflade ed inför magistraten den 17 Okt. 1693, att han sin tjenst redligen, rättrådligen och troligen uträtta skulle efter yttersta förmåga. Var gift med Abelina Kellberg.

2. Marcus Wass var här 1719 och egde ¼ tomt i staden. Benämnes fältskär.

3. Anders Granander antogs till kirurg härstädes den 1 Maj 1742, med 30 daler silfvermynt af löningskassan från och med år 1741 samt 10 daler till medikamenter af sammanskottskassan. Hade förut varit bataljons-fältskär. Examinerad af kirurgiska societeten 1743. Han hade från och med 1739 betjenat staden, ehuru han i början bodde på landet. Dog ogift i Juni 1755 efter flera månaders sjukdom.

4. Anders Tingelholm. Var under-kirurg vid serafimerlasarettet i Stockholm, då han på borgerskapets begäran blef stadskirurg här den 1 Okt. 1755 med 60 daler silfvermynt i lön. Missnöjd med att denna icke utan svårighet och lång tidsutdrägt kunde erhållas, begärde och fick han afsked den 26 Juli 1760 och flyttade till Wermland. Gift med Sara Blombäck, som dog 1759.

5. Doktor Alexander Malakias Berger. Född på Olsby bruk i Wermland den 24 Dec. 1737. Fadren brukspatronen Carl Berger, modren Kristina Katrina Wester. 1759 sjukhusläkare vid armeen i Pommern och medic. doktor i Greifswald. Reste till Paris 1760. Erhöll kongl. fullmakt att vara stadsläkare här den 9 Febr. 1763. 1765 den 24 April biföll konungen att han tillika borde vara läkare i Tössbo och Wedbo härader. Men denna resolution upphäfdes den 18 Febr. 1766, såsom tillkommen derigenom att riksdagsmannen Jon Jonsson i Östby emot allmogens vetskap och vilja gjort sig till ombud i ärendet. Se 1:sta delen sid. 360. Berger begärde 1736 den 20 April af magistraten, att helsobrunnen vid hemmanet Årbol, tillhörigt landskamereraren H. Lidbeck, beläget ¼ mil norr om staden, måtte iståndsättas, men försköt sjelf kostnaden 1764, ehuru hans lön af staden och kringliggande bruk till större delen innestod. Begärde och erhöll afsked d. 11 Aug. 1767

[7] Källor: Handlingar i riksarkivet, i Åmåls rådhus-arkif och J. F. Sackléns Läkarehistoria 1824, 2 del.

och flyttade till Stockholm. Köpte sedan Sjönebol i Grums socken af Wermland och 1775 Håkanbols jernbruk i Rudskoga, der han dog den 1 Aug. 1804. Gjorde sig känd såsom kunnig läkare och driftig medborgare. 1770 gift med Katrina Elisabet, dotter af kammarrådet Olof Arenander och Ulrika Eleon. Laurin. Hade 4 söner och 4 döttrar. Sonen Carl Olof blef fältrevisor; Alexander brukspatron på Håkanbol, gift med Anna Maria Hedrén, syster till biskop Hedrén i Linköping; Adam, major vid Wermlands regemente: Per Gustaf, kronofogde i Bohuslän, död 1834; dottren Gunnila, gift med lasaretts-läkaren i Wexiö Magnus Hedrén: Ulrika, gift med ryttmästaren Uggla. Berger har i Inrikes tidningen 1763 N:o 35 infört en berättelse om Åmåls brunn. Hans enka afled den 24 Maj 1832, 81 år gammal.

6. Christian Geffhorn, född 1736, son af stadskirurgen i Wenersborg Alb. Henr. Geffhorn. Sattes 1756 i kirurgisk lära hos regementsfältskären B. H. Möller på Sveaborg. Uppehöll sig sedermera några år vid lasaretterna i Berlin. Antogs till stadskirurg här d. 29 Maj 1773 med 50 daler silfvermynt i lön hvilken ökades 1774 till 100 daler. Begärde afsked d. 19 Aug. 1782 och afreste i Nov. till Göteborg såsom utnämnd fältskär på ett Ostindiskt skepp. Återkom 1783. Gjorde flera resor till Ostindien och uppehöll sig deremellan i Åmål åren 1784, 1791, 1793, 1794. Sistnämnde år reste han den 15 Dec. åter till Ostindien. Erhöll med eget begifvande afsked från stadskirurgs-befattningen den 25 April 1797. Afled den 12 Juli 1807. Gift med Kristina Margreta Nordenström, färgaredotter i Åmål och stadens barnmorska, död 1814. Deras barn: Petter, född 1782; Fredrik, född 1783; Gustaf, född 1794.

7. Magnus Aug. von Molinsky. Född 1768. Kallades både apotekare och fältskärsgesäll, då han den 4 Maj 1795 antogs till stadsfältskär, så länge Geffhorn var borta och med åtnjutande af dess lön. Rymde i Juni 1796 till Norge. Gift med skolmästaren magister Hedengrans dotter, Elsa Karolina, född 1771. Återkom från Norge 1801 och beviljades den 3 Maj 1805 att få uppbära fältskärs-lönen tills annan läkare blifver antagen. Barn: Joh. Aug. Kristoffer, född i Fredrikshall 1797; Carl Fredrik, född i Åmål 1801; Maria Eleonora, född 1802; Bengt, född 1804.

8. Alexander Dan. L'Anglois. Född i Stockholm den 13 Okt. 1770 Fadren språkmästare. Bataljons-läkare vid Westgötadals regemente 1790.

Här stadsfältskär d. 25 April 1797. då han kallas bruksfältskär. Erhöll samma lön som företrädaren. Under 2 månaders tjenstledighet för att taga examen i medicin, bestreds tjensten af hans broder, kirurgie kandidaten Fredrik L'Anglois. Dog 1803. Gift med Britta Lisa Forssell, född 1762 i Bälinge, dotter af löjtnanten Dan. Forssell. Barn: Elsa Charlotta, född i Lidköping 1796; Carl Wilhelm, född i Steneby 1798. Bodde med de sina flera år på Billingsfors bruk.

9. Petter Lorens L'Anglois, den förres broder, född i Stockholm 1777. Inflyttad hit 1799. Nämnes stadsfältskär d. 29 Maj 1802. Var bataljons-fältskär, då han d. 8 Okt. 1803 antogs till brodrens efterträdare och med lika lön. 1804 d. 5 Maj heter det i rådhus-protokollet, att tjensten var ledig.

10. Doktor Nils G. Bodin. Född i Wermland 1776. Fadren komminister i Carlstad. Här stadsläkare 1806 och uppbar då första halfårets lön med 12 r:dr 24 sk. banko. Afled ogift, efter en långvarig sjukdom, den 22 Okt. 1819. Hans qvarlåtenskap, som uppgick till omkring 20,000 r:dr banko, testamenterades hufvudsakligen till syskonen, Ulrika i Christinehamn, Elsa Maja Brosse i Carlstad och Denis Sebastian i Norrköping, samt 5 halfsyskon.

11. Doktor Sven Gottfrid Zimmert. Född i Småland d. 2 Febr. 1793. Hitkom från Upsala 1820. Dog ogift den 16 Febr. 1824.

12. Doktor Ebbe Fredr. Schough. Född i Kalmar den 2 Maj 1796. Hitkom från Wenersborg 1825. Död 1828. Gift med Hillevid Zelow, född den 13 Dec. 1803, dotter af hofmarskalken Christer Zelow på Löfås i Gestads socken.

13. Doktor Fredrik Segerstedt. Född i Örebro den 3 Juni 1791. Föräldrar: prosten Albr. Julius Segerstedt och Gustafva Bergius. Bosatte sig såsom stadsläkare i Christinehamn, och antogs till stadsläkare i Warberg 1827 samt i Åmål 1829. Extra provincial-läkare i Tössbo och Wedbo härader genom kongligt förordnande den 18 Juni 1842 samt erhöll kongl. fullmakt på denna provincial-läkarebefattning den 17 Okt. 1845. Gift med 1:o Lovisa Constance Nordenfeldt, född 1804, död 1830, dotter af löjtnanten L. Nikl. Nordenfeldt och Anna Wilhelmina Posse, och hade med henne en son Johan Albert, född den 5 Aug. 1830; 2:o Maria Petronella Lindstedt, född 1803, dotter af rådmannen och handlanden i Christinehamn P. Lindstedt och E. C. Bergvall. Barn:

Lovisa Maria, född den 16 Febr. 1833: Johanna Fredrika, född den 12 Nov. 1835: Per Fredr. Vitalis, född den 2 Aug. 1837; Emma Wilhelmina Katrina, född den 17 April 1839.

Apotekare i Åmål[8].

1. Johan Fredrik Reiman, bördig från Sachsen, född 1721. Tjenstgjort såsom apotekaregesäll ut- och inrikes, då han anlade apotek härstädes 1754, ehuru staden ej erhöll privilegium på apotek förr än d. 14 Dec. 1756. Kallades af magistraten och borgerskapet den 30 April 1757 att blifva ordentlig apotekare i Åmål, hvarom protokolls-utdrag afgick till collegium medicum, på det han måtte få undergå examen. Enligt magistratens protokoll den 3 Dec. 1763 skall han ej varit tillförlitlig apotekare. Sålde apoteket till Billing 1772. Dog 1773. Gift med Kristina Wennerus. Barn: Anders, född 1757; Johan Christian, se nedan; Håkan, född 1764.

2. Jean Billing. Född i Carlstad 1740, der fadren var klockare. Antogs till apotekare den 21 Mars 1772. Apoteket afbrann i eldsvådan den 23 Aug. 1777. Billing gjorde cession 1779, då apoteket förestods af stads-kirurgen Geffhorn till 1783, då det såldes till Sundberg. Var icke examinerad apotekare. Blef rådman, hvilken tjenst han innehade till sin död 1802. Gift med Kristina Magdalena Brand, född 1752.

3. Hemming Amund Sundberg. Mjölnareson från Stockholm, född 1757. Examinerad 1783, sedan han köpt apoteket. Lemnade det 1789. Död 1791. Gift med Maria Stina Bach, född 1760. Deras son Kristian född 1787.

4. P. G. von Molinsky. Var endast apotekare-gesäll. Mottog apoteket 1789 och innehade det till sin död 1799. Ogift.

5. Christian Geffhorn. Se stadens läkare. Bortarrenderade apoteket 1799, under sin Ostindiska resa, till Reiman, och sålde det till honom den 10 Nov. 1801.

6. Johan Christian Reiman, son af förste apotekaren härstädes. Född i Åmål den 1 Juni 1759. Sålde privilegierna och apoteket till L. Borgström den 29 Mars 1814 för 2,700 r:dr banko. Dog ogift den 2 Febr. 1815 och testamenterade samma dag sin qvarlåtenskap, omkring

[8] Källor: J. F. Sackléns *Apotekare-hist.* 1833. Stadens handlingar.

17,000 r:dr banko, sålunda, att hans oäkta barn, en son och en dotter, fingo tillhopa 3,000 r:dr, hans närmaste slägtingar 5.000, doktor Bodin 2,000, till ett orgelverk i stadens kyrka 1.500, till fromma stiftelser i staden 4,000 samt återstoden till flera personer.

7. Ludvig Borgström. Född i Jönköping den 30 Sept. 1788. Fadren orgelnist. Se Biografiskt Lexikon 2 band. sid 386. Sålde apoteket till Clevander den 16 Juni 1817 för 6.333⅓ r:dr banko. Blef sedan apotekare i Carlstad.

8. Carl Gustaf Clevander. Född i Eskilstuna den 30 Sept.1777. Fadren handlanden Wikström, hvars namn sonen 1812, efter fadrens död, utbytte mot Clevander. Sålde apoteket jemte ½ tomt till Almström för 10.858⅓ r:dr banko och afträdde det den 1 Juli 1829. Ogift. Flyttade till Näs härad i Wermland, der han inköpt landtegendomen Herrestad.

9. Per Olof Almström, son af handlanden i Stockholm Lars Olof Almström och född der den 29 Mars 1801. Sålde apoteket och gården den 21 Aug. 1836 till Weinberg. Flyttade till Stockholm, der han blef lärare vid teknologiska institutet. Gift med Sofia Charlotta Gjörcke, född 1804, dotter af hospitals-sysslomannen i Carlstad Carl Gustaf Gjörcke och Sara M. Boström. Barn: Sofia Maria Charlotta, född den 8 Juni 1831: Adolf Fredrik Robert, född den 19 Aug. 1834.

10. Carl Anton Weinberg, son af Carl Vincent Weinberg och Charlotta Lönner. Född i Göteborg den 19 Juli 1804. Sålde apoteket 1841 till Fridén. Gift med enkan efter Nils Högdahl orgelnist vid kronhuskyrkan i Göteborg, Anna Märta Rosell, född i Åmål den 21 Mars 1811. Barn: Carl Anders Wilhelm, född den 11 Okt. 1838; Anton Joh. Gustaf, född den 21 April 1840: Filip Alfred, född den 31 Maj 1841: Martin Kristoffer, född den 30 Aug. 1842.

11. Petter Niklas Fridén, född i Björsäter i Östergötland den 11 Juni 1815. Apoteket och gården afbrunno i eldsvådan 1846. Sålde apoteket och privilegierna 1847 till Weinberg och blef apotekare i Norrköping. Gift med 1:o Henrika Amalia Bersselius, född i Linköping den 21 Okt. 1805, död i Åmål 1843: 2:o Augusta Elisabet Odhelius, född i Sköfde den 31 Mars 1813. Son: Per Fredrik Teodor, född den 15 Okt. 1845.

12. Carl Anton Weinberg ånyo apotekare 1847.

Under de första 60 åren af Åmåls tillvaro tillsattes en så kallad *byfogde* och en *gevaldiger*. Derjemte förordnades af borgerskapet 2:ne *utridare* i ändamål att uppspana allt landköp, som skedde omkring staden, och borde de "*uppassa* alla landtköpmän, hvilka öfverträda och violera Sveriges lag och förordningar."

1681 den 13 Jan. förmanades i rådstugan alla borgare att hålla sina klagomål och besvärspunkter i beredskap till hans nåde välborne landshöfdingen von Vickens lyckliga ankomst. Item att hålla sig i beredskap till vakt vid hans nåde landshöfdingens qvarter.

Att staden ännu 1683 varit i mycket klent skick vill synas deraf, att borgerskapet då först tillsades stensätta gatorna, efter landshöfdingens bref, samt att icke lägga sin dynga på gatan eller intill väggarne, äfvensom att icke beså sina tomter med säd, utan bebygga dem. Alla gator och en del af torget voro ännu icke stensatta år 1760.

1705 i Maj hade vattnet i Wenern stigit så högt, att det gick upp på gatorna i Åmål, och en borgare beklagade sig att hans hus skadades, samt begärde annan tomtplats att bebygga.

1739 utsatte magistraten ett vite af 10 daler silfvermynt för den af allmogen, som understod sig att på stadens marknad före klockan 3 eftermiddagen upphandla kreatur, på det stadens invånare förut måtte få tillfälle uppköpa sin förnödenhet.

Enligt de af magistraten 1682 och 1686 upprättade förteckningar och delningar af stadens jord, hade de civile embetsmännen sina embetstomter och egolotter: borgmästaren, 4 rådmän och stadsfiskalen hvardera sin *tomt* och *jord*, borgmästaren 6 lotter och rådmännen tillhopa 6 lotter. Efter landshöfdingen Focks resolution den 11 Maj 1720, skulle dessa lotter och tomter vid den började och då fortfarande, men aldrig fullbordade landtmäteri-delningen observeras och jorden framgent vid sysslorna *bibehållas.* 1755 bortsåldes likväl 3:ne af rådmanslotterna, jemte en lott, hvilken tillhörde gästgifveriet. Nu äro qvar $10^1/_6$ lotter, deraf borgmästaren innehafver $5\frac{1}{2}$ samt $1\frac{2}{3}$ såsom magistrats-sekreterare, enligt kongl. brefvet den 12 Mars 1851. De 2:ne rådmännen hafva $1\frac{2}{3}$ hvardera. Men ingen har embetstomt eller embetsgård.

Kyrkoherde-tjensten. Åmåls stad och socken lydde under Hesselskogs pastorat intill 1655. Då erhöllo de egen kyrkoherde. Denne hade embetstomt och hus i staden med tillydande stadsjord. Genom 5:te punkten i kongl. resolutionen den 10 Sept. 1664, på stadens anhållan om hjelp till dess kyrkoherdes uppehälle, förordnades: "att kyrkoherden en af de ofvanbemälde 6 bondegårdar (som staden bekommit) fri, för prestestommen, nådigst skall förunnas." När staden fått ett helt ecklesiastikt hemman, Stommen, att bygga på, var det i sin ordning att staden, i stället för detta hemman, afstod åt sin pastor ett annat helt hemman af de öfriga 5, som kronan skänkt. Men det skedde icke så. Kyrkoherden fick allenast *ett halft* hemman, *Hanebol*, hvilket han ännu innehar med samma frihet som vid andra pastorsboställen. Det dröjde likväl innan han kom i besittning äfven af detta halfva hemman. Stadens förste kyrkoherde, Olof Hjerpe, som dog 1672, synes icke kommit i åtnjutande deraf. Hans efterträdare, Jonas Hammar, måtte hafva gjort anspråk på boställshemman med stöd af nyssnämnda kongl. resolution, ty i rådhusprotokollet den 2 Maj 1674 läses: "Tillfragades borgerskapet i gemen hvad de svara kyrkoherden, mäster Jon, om Hanebol? Dertill svarade alla i gemen, att de ville efterlåta honom *halfparten*." Den andra hälften delades emellan 11 borgare, som hade nya tomter, hvilken delning också 3 dagar derefter verkstäldes ute på marken af borgmästaren, biträdd af 2 magistratspersoner. I stället för ett helt hemman, som konungen anslagit till pastorsbol, fick kyrkoherden sålunda i sjelfva verket allenast ett fjerdedels. Huru länge det dröjde innan det blef annorlunda, är okändt, men 1686 innehade han Hanebol ostyckadt.

Beträffande tomten och gården i staden, hade pastor från början en sådan. 1673 den 1 Maj beslöts, att Anders Anderssons hus och tomt skulle läggas till prestgården och repareras samt blifva prestgård *evärdeliga*. Af kongl. resolutionen den 27 Sept. 1675 på stadens riksdagsbesvär synes, att kyrkoherden gjort anspråk på Skölerud, emedan denna utjord eller torp låg på hans boställes område. Konungen hänsköt frågan till landshöfdingen. Vid tomtedelningen 1682 den 4 Maj var prestgården i staden belägen uti 1:sta qvarteret. I rådhusprotokollet den 19 Dec. 1687 heter det: "Beviljades att gifva kyrkoherden till den halfva gård Hanebol, som han åbor, en half gårds skatt, nämligen 9 daler 13⅓ öre, dock sålunda, att de egor, som han hafver till sin tomt,

deraf decorteras." Deraf tyckes som pastor skulle hafva påyrkat så stort boställe, som 1664 års resolution utfäst och bestämt, i hvars ställe man nu gaf honom kronoräntan af ett halft hemman. Tomten i staden innehade han enligt rådhusprotokollet 1708 och ännu 1732, då staden nekade att hålla åbyggnaderna derå, ehuru beslut om byggnad redan var fattadt 1702. Han måste likväl ej långt derefter mistat både tomt och hus, ty af magistratens protokoll den 20 Jan. 1748 inhemtas, att staden då hyrde 2:ne rum åt kyrkoherden, och, då han begärde tomt och egor, lofvades att man ville söka detta fullgöra. Hvart tomten i 1:sta qvarteret med sina åbyggnader tagit vägen jemte den jord, hvilken efter landshöfdingens resolution den 13 Okt. 1714 henne tillhörde, har jag ej fått upplyst af stadens handlingar. 1748 den 30 April förklarade magistraten och borgerskapet att, när de nya byggnaderna på Hanebol blifva förfallna, de ville förskaffa en tomt i staden, der de conjunctim med landtförsamlingen ville försvarligen bygga kyrkoherdehusen, och sin halfva gård Hanebol till stadens och *borgerskapets nyttjande återtaga.* Detta beslut gick väl ej till alla delar i verkställighet, men 1756 blef Hanebols skog i så måtto till nyttjande använd, att timmer der fälldes för byggnad af hus i staden, hvilka icke tillhörde pastor. 1760 den 8 Nov. vägrades betala hushyra för pastors embetsrum i staden. 1762 anvisades honom ett rum i komministershuset: men 1781 anordnades medel till hushyra. Dermed fortfor till omkring 1821, då han fick rum ånyo i komministershuset. I stället för penningelön till pastor, erbjöd borgerskapet honom 1768 att räkna säden på åkern och deraf taga sin tionde årligen samt tillika åtnjuta de förmåner och rättigheter, som sysslan i öfrigt åtfölja.

Komministerstjensten i Åmål, hvilken icke tillkom förr än 1686[9], förenades då med pedagogien, och fortfor denna sysslornas förening

[9] Fr. Fryxell i *Vermelandia ecclesiastica* och efter honom Johan Hammarin i stiftets Herdaminne uppgifva, att här varit komminister från stadens anläggning. Så förhöll det sig icke. Pastorerna njöto komministerslönen af staden och landet, jemte pastorslönen, de första 33 åren. I sockneстämmo-protokollet den 9 Jan. 1686 läses: "att hela församlingen kallade pædagogus Ol. Dusinius till kapellan, och pastor afstod godvilligt kapellans-skäppan. Församlingen kunde icke taga till kapellan pastors hjelpeprest Sven Lungius, som äfven sökt sysslan, för hans stora svaghet i Guds ords förkunnande." Lungius har likväl orätt blifvit upptagen såsom komminister i Åmål, så af Fryxell som Hammarin.

till dess de, enligt kongl. resolution den 8 Juli 1761, på pastors förslag och magistratens ansökning åtskildes. På stads- och landtförsamlingens underdåniga anhållan tillät konungen den 21 Juni 1820. att de återigen tills vidare finge förenas på följande sätt: 1:o pastor fick. såsom förbättring i sina svaga lönevilkor. komministers-bostället Tollebol med dertill hörande mjölqvarn till stomhemman; 2:o komministern, som komme att bo i staden. fick till boställe skolmästaregården med dertill hörande jord. jemte den honom sjelf tillhöriga stadsjorden: 3:o komministershuset i staden, såsom derefter för komministern öfverflödigt. fördelades så. att ena hälften skulle innehafvas af pastor och den andra uppläts till bostad åt orgelnisten. — Denna förening blef ej långvarig. Genom kongl. brefvet den 4 Sept. 1829 förordnades, att sysslorna skulle åtskiljas. som också skett. Vid socknestämma den 8 Juni 1834 stannade man i den meningen, att kapellans-sysslan borde försvinna. om pastor hölle en i staden boende adjunkt. Men i anseende dertill. att den förut nog svaga pastors-sysslan skulle genom förslagets verkställande blifva ytterligare försämrad, utom andra i och för embetsutöfningen uppkommande olägenheter, befallde Kongl. Maj:t, efter flerfaldiga öfverläggningar och skriftvexlingar, uti kongl. bref den 17 Mars 1837, att kapellans-sysslan skall bibehållas åtskild från både pastors- och skolsysslorna. (Carlstads Stiftstidning 1835 N:o 35, 1837 N:o 4.) År 1696 var kapellanstomten N:o 99 i 4:de qvarteret. 1746 var den flyttad till 1:sta qvarteret. och befanns gården der 1767 under N:o 10. hafvande 2 hela lotter stadsjord. Efter 1777 års brand flyttades kapellanshuset till platsen, der lärdomsskolan nu är. uppemot nya kyrkan. 1845 den 3 Juni fastställde Kongl. Maj:t en öfverenskommelse. hvarigenom staden skulle årligen gifva komministern 100 r:dr banko, men han deremot afstå tomten och tillydande andelen i stadsjorden. Om myntet. efter alla tiders erfarenhet. oupphörligt faller i värde. kan också denna kontanta ersättning om 100 år, kanske förr nedsjunka till hälften. om ej derunder, af sin nuvarande betydelse. Komministerns lön af staden är 44 r:dr 21 sk. 4 r. b:ko.

Klockaresysslan hade af ålder haft en tomt. Konungen befallde den 20 Dec. 1682, att stadens egor skulle af edsvuren landtmätare delas. och 1684 den 25 Sept., då landshöfdingen von Vicken höll rådstuga. anbefalldes denna kongl. resolution till verkställighet, alldenstund ingen

laga delning varit. Kartan borde utvisa nummer på tomter och egor, så att *intet abalieneras* kunde. Då landtmätaren Wihl. Kruse omsider 1714 företog denna delningen, hvilken likväl af en eller annan orsak ej blef fullbordad, resolverade landshöfdingen den 13 Okt. sistnämnde år, att alla tomter, så byggde som obebyggde, skola njuta samma rättigheter uti delningen: kyrkoherdens, pedagogens och klockarens komma så mycket mer att njuta samma rättighet med andra tomter, som de höra publico till, och måste under flitig husesyn vid makt hållas. Af förteckning på tomterna den 27 Juli 1696 inhemtas, att klockaretomten var N:o 25 i 3:dje qvarteret. Enligt ett prostetings-protokoll hade klockaren stadsegor 1702. Allt är nu borta.

Redan den 27 Febr. 1759 höll landshöfdingen öfverläggning å Åmåls rådhus med Tössbo härad om anläggning af socknemagasin och fattighus i hvarje socken, jagtinrättning, skollärares antagande och Köpmannebrons ombyggnad af sten. Ledde till ingen påföljd.

I anledning af kongl. brefvet den 23 April 1782 hölls sammanträde på Altorp den 28 Okt. s. å. om nya städers anläggning till gränsallmogens mera beqvämlighet.

Ett tillämnadt mera storartadt företag var föremål för öfverläggning inför landshöfdingen i Wenersborg, på konglig befallning, den 22 Sept. 1783, nemligen Wenerns sänkning, och om strandegarne ville något dertill bidraga. Åmålsboarne förklarade, att de af sjöns sänkning icke hade någon fördel, hvarföre de afsade sig allt deltagande i kostnaderna. Det skulle varit af intresse att få se handlingarne i detta mål samt erfara hvem den var, som först gaf anledning till att försöka en så kolossal tappning. Men jag har fruktlöst efterfrågat dem. Hvad som emellertid är säkert, är att öfverläggningen blef utan minsta inflytelse på sjöns vattenstånd. Numera lärer väl ingen framkomma med ett sådant sänknings-förslag, emedan, om det ock med ofantlig kostnad kunde verkställas, det ofelbart komme att förorsaka mer skada än gagn.

1813 den 24 Nov. utfärdade konungen nådigt bref och stadganden om seglationens förbättrande på Wenern, — angåede tillsyn öfver sjömärken, — afgift af fartyg och varor, — styrelsen öfver seglationsfondens medel och sjöfartens förbättrande, — instruktion för åboerna uti de 14 distrikt, hvari sjöstränderna äro indelade, samt för 2:ne uppsyningsmän, hvaraf den ene i Carlstad, den andre i Wenersborg, lika-

ledes för befälhafvaren öfver tillsyningsmän och aboer omkring sjön m. m. Styrelsen skall bestå af 11 personer. 2 af bruks-societeten. 2 fartygsegare från landet uti de till sjön angränsande länen. 1 från hvarje af de vid Wenern belägna städerna, hvilka välja en ordförande. De sammanträda minst en gång årligen uti fastings marknad i Kristinehamn.

På Dal, i Frendefors socken vid Wenersstranden, nära Wenersborg, är sedan längre tid tillbaka en *lampfyr* uppförd till sjöfarandes vägledning. En annan fyr skall, enligt kongl. brefvet den 1 Febr. 1851. med en årlig underhållskostnad af 800 r:dr banko, som tills vidare får bestridas af lots- och fyringsmedlen (kongl. brefvet den 18 Juni s. a.), uppföras och 1852 vara fullbordad. Den får sin plats på *Hjorten*, en grusvall och udde vid hemmanet Udden i Grinstads socken. En annan fyr är föreslagen på holmen *Fogden* vid inloppet till Åmålsviken. Seglations-fondens för segelfarten å Wenern ekonomiska ställning vid 1849 års slut var sådan, att kassan hade en tillgång af 10.765 r:dr 35 sk. 10 rst., deri dock inberäknadt ett förskott till den pågående sjömätningen, som blifvit bekostad genom stats-anslag. Sjömätningen. hvilken fullbordades 1851. har verkstälts af kaptenlöjtnanten Joh. Emil Warberg.

För hämmandet af yppighet och öfverflöd hölls länssammanträde i Wenersborg den 10 Okt. 1792, hvarvid beslöts af ombuden:

1:o Vid alla större samlingar och bord skulle ej serveras med så vidlyftiga anrättningar som hittills. Man afsade sig bruket af konfekturer samt all annan desert, än af inhemska frukter.

2:o Alla finare viner. punsch, bischoff och porter skola på intet ställe vidare finnas i bruk. Ingen utländsk dryck är tillåtlig. utom rödt och hvitt Franskt vin.

3:o Kaffe skall inskränkas och icke i större sällskap bjudas efter måltiden.

4:o I klädedrägten bör gamla tarfligheten och allvarsamheten upplifvas.

5:o Allmogen förband sig att ej nyttja andra tyger till kläder. än de som tillverkas i orten, samt af ingen annan färg än den vanliga grå. eller af egen ull melerade. Alla lysande knappar afläggas och häktor helst nyttjas.

6:o Bruket af det förderfliga bränvinet skall inskränkas.

Att ingen enda punkt af allt detta numera efterlefves, är allmänneligen kändt. Besluten må dock stå här såsom bevis på våra fäders bemödanden att gå tillbaka till det förnuftiga och gagneliga, — en reaktion, hvilken lärer vara önskelig i alla tider och hos alla folk.

BILAGOR

N:o 1.

Räfstetings dom i Lödöse d. 11 Dec. 1396.

Wy Heynæ snaghenb*or*gh Riddar Kon*u*ngx doom hafvande oc erik erlendzss*on* Riddar ok laghman jnnæn vestergötland kennomps at uppa then thiidh wj ræfstæ thing höldom jnnæn lödhosa uppa waars nadhigx h*er*ra konu*n*g Eriks weghnæ nærwarande hedherlike men her bryniwlff domp*ro*wast jnnæ*n* skara oc her hacon ærkedyekn th*er* sama stadh. ther uppa sama doom sato vppa biscops weghnæ oc kirkyone om the ærende kirkyone arörænde waro Arom epter gudz bördh m°ccc°xc°sexto næsta manadagh ept*er* wara frw dagh concepcionis, tha wardh for oss kææ rt at thænnae jordhae godz oc gardha som h*er* æfter næmpnaes oc bescrifuat staa. hwart thera om sik widher nampn waro fra kronone gangen wnder frælse jnnæn nordhmarkka hæraedh j dalaborghs laeaen swosom först hafdhe marskens arfwa j wærio eet godz i törghilsbyn een tridhiadeel i skarpabool een gardh j brwndathorp eet godz i fiell eet godz i kalaker eet godz j boklararudh eet godz j koppem eet godz j loftzbyn. halwan hultabyn. aatta löpæbool j ormstadha oc eet godz j slembeteeken, jtem hafdhe fugelwica kirkia halfan swndzbyn jtem hafdhe silbyrdhædal kirkia eet godz i lidhe jtem hafdhe blomsaskoghs kirkiæ eet godz i olowedh. liggiande all innæ*n* nordhmarkk*e*n. ok mædhæn waar nadhigh herra konu*n*g erik m*edh* rikesens raadh oc men jnnæn *swe*rike swa ær wordhen ouer ena. ok swa j mellom thöm ænt. jnnæn hwario laghsagho her om at döme. for then sama skwld, Nw æpter thy. tholff mana næmpd. thennæ maal skælica wt ranzsakadho syex vppa riddarscaps weghnæ. som waro h*er* götstaff magnuss*on* oc h*er* karl baat riddara. staffan götstaffss*on*. thorsten symonss*on* nielis dyekn oc lyndorm jöniss*on* swena oc medh thöm. siex bönder vppa almoghans weghnæ som waro jon i söklæ, jon i sandem, tholffuer i swenu*n*gabool, biorn j dyszarudh, borgher haane oc gowtor j jngabö, oc ey kwndo

rættære fynna eller sannare spöriæ. wtan thet all thennae forscrefna godz oc garda fulkomlica kronona skatta godz varo för æn the komo. j thes fornempdæ marskens oc j kirkyorna wærio. oc thennæ sama tholff mæn ther j næmpd sato epter thera bætztae sampwit oc sannind. thera witne medh fullan eedhstadh ther uppa gawo. at swa war sannind. tha haffuom wj ther epter laghlica dömpt alla thennæ forscripna goodz oc gardha. oc serdelis hwart thera om sik widher nampn. *medh* allom lynindom oc tillaghom oc medh allom ræt oc rættogheyt engo vndanthakno. fra alla thæssæ fornæmpdae som them her til vndan kronona skat hæfdhat oc haldeth hafua. oc bondom oc bonda arfuom til j gen som them aatto för æn thæssæ ther wald ouer fingo. them til aeuerdhelike ægho. oc vnder kronona oc vnder skat at bliwa. epter thy the til foren warith hafua huilkin doom wj alle fornempde. bryniwlff domprowast i skara. oc hacon ærkedyekn ther sama stadh. vppa biscopsens weghnæ oc kirkyona oc wi götstaff magnusson oc karl baat riddara, staffan götstafsson thorsten symonsson niclis dyekn oc lyndorm jönisson swena. uppa konunxsens riddarscaps weghnæ. medh thennæ fornempdæ konungs domar oc laghmans samthykkiom stadhfestom oc fulkomhlica stadhgom *medh* wilia oc fulbordh allars wara obrotlikan stadhughan oc fastan at bliua om all thennæ forscrifna stykke oc j alla handa mota. som til foren scriwat staar. oc allars wara jncighle latom witerlica hængiæ for thennæ doom scriwat i lödhosom uppa raefstae thing. uppa aar oc dag. som til foren scriwat oc saght ær.

(Originalet på pergament i Geheime-arkivet i Köpenhamn. 8 sigiller äro qvar, till det mesta otydliga.)

Moderniserad översättning: Vi Heyne (Henrik) Snackenborg, Riddare och Konungens domhavande, och Erik Erlandsson, Riddare och lagman i Västergötland, giva tillkänna, att på den tid vi höllo räfsteting i Lödhosa (Lödöse) å vår nådige herre Konung Eriks vägnar, voro närvarande hederliga männen herr Brynolf, domprost i Skara, och herr Hakon, ärkediakon där sammastädes, vilka i samma domstol sutto å biskopens och kyrkans vägnar vid de ärenden, som rörde kyrkan. Året efter Guds börd (Jesu födelse) 1396 första måndagen efter Vår Frus (Jungfru Marias) avelsedag, da vart inför oss kärat (käromålets innebörd i följande bisats), att dessa jordegods och gårdar, som vart för sig härefter

nämnas och beskrivna stå, vartdera för sig utan gåvobrev (underförstått: alltså olagligen) voro gångna från kronan under frälse i Nordmarks härad i Dalaborgs län. Först och främst hade marskens arvingar i värjo (i sina händer) ett gods i Törgilsbyn, en tredjedel i Skarpabol, en gård i Brundatorp, ett gods i Fjäll, ett gods i Kalaker, ett gods i Boklarud, ett gods i Koppem, ett gods i Loftsbyn, halva Hultabyn, åtta löpabol och ett gods i Slembeteeken. Likaledes hade Fågelvika kyrka halva Sundsbyn. Likaledes hade Silbodals kyrka ett gods i Lidhe, likaledes Blomskogs kyrka ett gods i Olofskog, alla dessa liggande i Nordmarken. Och emedan vår nådige herre konung Erik med riksens råd och män i Sverige blivit överens, skall det emellan dem äntligen i varje domsaga dömas härom, för samma saks skull. Eftersom nu tolv mans nämnd detta mål skäligen utransakade, sex å ridderskapets vägnar, som voro herr Götstaff (Gustav) Magnusson och herr Karl Bat, riddare, Staffan Götstaffsson (Gustavsson), Thorsten Simonsson, Niclas djekne (djäkne) och Lindorm Jönsson, svenner, och med dem sex bönder å allmogens vägnar, som voro Jon i Sökle, Jon i Sandhem, Tolffrid i Svenungabol, Björn i Dyssarud, Borgher (Birger) Hane och Gowtor (Guttorm?) i Ingabö, och ej kunde rättare finna eller sannare spörja, än att alla dessa förut omskrivna gods och gårdar fullkomliga krono skattegods voro, innan de kommo i den förutnämnde marskens och i kyrkornas händer (i värjo). Och dessa tolv män, som sutto i nämnden (underförstått: och dömde) efter bästa samvete och sanning, gavo sina vittnesbörd med full edgång på att så var sanning. Da hava vi därefter dömt i enlighet med lagen och särskilt nämnt vardera för sig vid namn, med all efterrättelse för domsutslaget och med all rätt och rättighet, ingen undantagen av alla dessa förutnämnda, som skatt till kronan hävdat och hållit hava, och bönderna och bonden till arv igen, som de åtnjöto före desse, som fingo dem i sitt våld, och dem (bönderna) till evärdelig ägo, och dem att under kronan och under skatt bliva, eftersom så tillförne haver varit. Vilken dom vi alla förut nämnda, Brynolf, domprost i Skara, och Hakon ärkedjäkne i samma stad, å biskopens och kyrkans vägnar, och vi Götstaff Magnusson och Karl Bat, riddare, Staffan Götstaffsson, Thorsten Simonsson, Niklas Djäkne och Lindorm Jönsson, svenner, å den förut nämnde konungens ridderskaps vägnar med denne förutnämnde konungs domares och lagmans samtycke stad-

fästa och fullkomligen stadga, med allas vår vilja och enighet om obrottsligt stadgande. Och vilja vi fasta bliva om detta förutskrivna stycke och det i allehanda måtto. såsom tillförne skrivet står. Och allas våra insegel (sigill) låta vi hänga för att bevittna denna dom. Skrivet i Lödöse på räfsteting, på år och dag som förut skrivet och sagt är.

No: 2

Räfstetings dom i Skara den 17 Jan. 1397.

Wy Heyna snakenborgh Riddare konungx dom. hawande oc Eric erlendson Riddare oc laghman i westergötland kennomps at uppa then tidh wj refstathing hioldom. i skara vppa. war nadugx h*e*rra konu*n*gx eriks wegna. nerwarande hedh*e*rlikom manom h*e*rra thorsten medh gudz nadh biscop i skara. h*e*rra bryniolf domproest. oc h*e*rra. hap*u*on erkediekn j then sama stadh. ther vppa sama dom sato a biscopsdömet oc kirkionæ wegna vm the ærinde kirkiona. arörande waro. Arom efter gudz byrd M°ccc°xc°vii vppa then odhensdaghin som nest war efter tiughunda dagh jwla. tha war fore os kiert at thenna iordha. gotz oc gardha. som her æpt*e*r nempnas oc bescriwadh sta. hwart therra vm sik widher nampn. waro fran kronone gangen vnder frælse j thosboherith vppa dall j skara biscops döme liggiande Swa som först. hafde. marsk eric j moo sokn j redhaby sex löpa boll half a*n*nan gardh i gisloghabyn sex löpa bol. oc i prestarydh sex löpa bol. Jtem hafde kirkian halft gasawadh sex löpa bool. oc sex löpa boll. j ludholfsbyn. Item j amord sokn kirkian IX löpabol j arholt. jtem marsen IX löpa bol i kolsetra. oc ena örtugh bol. nisse bat een gard j bergha. tolf löpa bol. Mathis Algotson i bokarsby eet löpa bol. Marsen XIII löpa bol j haselwik oc sex löpa bol j bardabolet. nisse bat sex löpa bol i magnusabolet Amord kirkia eet löpa bol j brekka oc eet löpa bol i thrudharydh. Nisse bat sex löpa bol j grawenne. Marsken sex löpa bol i dygranes. Nisse knutss*on* sex löpa bol j skedhwika oc III löpa bol j skinararyd Marsen sex löpa bol i seter och tolf löpa bol i seter, oc IX löpa bol i biernabol., kirkian sex löpa bol i bodhlongen Marsen fira löpa bol i finwidharydh. kirkian fæm löpa bol j myrabakka. Marsen III löpa bol j ormsrydh. Item i thosöö sokn mathis algotson sex löpa bol j östra

musabergh. Marsen IX löpa bol j bredhawik oc tolf löpa bol j amu*n* dabyn, nisse bat IX löpa bol j frillaseter. Item i odhne*m*skog sokn biörn elefson III löpa bol i boder, nisse bat III löpa bol j sundsbol. Marsen IIIj (3½) löpa bol j baculsbyn biörn elefson nötöön oc eet fiskeri h*er*ra götzstaf magnusson VI löpa bol j mosaker nisse knutson j asen. biörn elifson III dela j hengele IX löpa bol. Item i thydio sokn nisse knutsson VIIj (7½) löpa bol j östensio Oc medhan war nadhughe herra konu*n*g Erik m*edh* Rikesins radh oc mæn j swærike swa ær ower ena vorden oc swa j mellan th*em* ænt i hwarie laghsaghu her vm at döma for then sama skuld nw eft*er* thy tolf mana nempd thena maal skelika wtransakadhe sex vppa riddarskapsins wegna. swa som waro h*er*ra götzstaf magnuss*on* oc herra karl baat riddara Staffan götzstafsson thorsten symonss*on* niclas diekn oc lindorm Jenisson och medh them sex bönder vppa almoghans vegna som waro sven pedherson i moo sokn. ylian j the samw sokn. Jon i berghe i amord sokn. thørbiern i the samw sokn. Niclis i gudhmu*n*daby i thosby sokn oc andris j sledhaker j thydhio sokn oc egh kuno rettar*e* finna oc sannare spöria. vtan at all thena forscrifna gotz fulkomlika. kronona skattagotz waro för æn the komo j thena forscrifna ma*n*na werio oc the*n*ne samw tolf mæn som i nempd sato efter thera besta samwit oc sanni*n*d thera witne m*edh* fullom edhstaf her vppa gawo. at swa. war sannind. ther efter haw*o*m wj laghlika dömpt alla the*n*næ forscrifnæ gardha gotz iorder oc hws oc serdelis hwart thera vm sik widher nampn. m*edh* allo*m* tillaghom. oc medh allom Ræt oc ræthet engo vndan takno fran alla thessa forne*m*pda som them vndan kronona skat. her til hefdhat oc holdet hawa. oc bondo*m* oc bonda arwom til i gen. som them för atto. æn thesse ther wald ower fingo them til æwerdelika ægho. oc vnder kronona skat at bliwa. som the til foro*n*na warit hawa. hwilken dom wj alle for:de biscop thorsten i skara. bryniolf domp*ro*est. oc haq*uo*n erkediekn ther sama stadh. vppa biscopsdömit oc kirkiona wegna. götzstaf magnuss*on* oc karl bat riddara Staffan götzstafson thorsten symonss*on* niclas diekn och lindhorm Jenniss*on* swena. vppa konungxsins riddarskap wegna m*e*d thena forne*m*pda konu*n*gx domara oc laghman. som m*edh* th*em* dömpt hawa. samthykkiom stadghom. oc stadfestom. fulkomlika m*edh* thenna forne*m*pda konu*n*gx domara oc laghman. som wj m*edh* th*em* dömpt hawa. samthykkiom stadghom. oc

stadfestom fulkomlika *medh* wilia oc fulbord aldra wara obrotlikan stadhugan oc fastan bliwa. vm all thena for:da stykke j alle handa matto som til forene scriwat star oc latom allas wara jncigle witerlika hengias for thenna dom. Scriwat i skara vppa refstathing vppa aar oc dagh som til forene ær sagt.

(Originalet på pergament i Geheime-arkivet i Köpenhamn. 3 andeliga, 6 adeliga sigill i behåll.)

Moderniserad översättning: Vi Heyna (Henrik) Snakenborg, riddare, konungens domhavande, och Eric Erlandsson, riddare och lagman i Västergötland, giva tillkänna, att på den tid vi höllo räfsteting i Skara å vår nådige herre konung Eriks vägnar i närvaro av hederliga männen (bisittare i rätten) herr Thorsten, med Guds nåd biskop i Skara, herr Brynolf, domprost, och herr Hakon, ärkedjäkne i samma stad, som sutto i samma domstol å biskopsdömets och kyrkans vägnar vid behandlingen av de ärenden, som berörde kyrkan. Året efter Guds börd (Jesu födelse) 1397 på den onsdag, som närmast följde på tjugonde dag jul, då vart inför oss kärat (ordet *kärat* innebär tydligen käromål med begäran om återgång till kronan av de gods och gårdar, som frälset och kyrkan olagligen lagt beslag på under den gågna ofredstiden), att de jordar, gods och gårdar, som härefter nämnas och beskrivas, vartdera för sig under namn, voro från kronan gångna (underförstått: olagligt) och under frälse i Tössbo härad på Dal i Skara biskopsdöme liggande. Först och främst hade marsk Erik i Moo socken i Redaby sex löpabol, halftannan gård, i Gislebyn sex löpabol och i Prästaryd sex löpabol. Likaledes hade kyrkan halva Gåsavad, sex löpabol, och sex löpabol i Ludolfsbyn. Likaledes hade i Aamordhs (Åmåls) socken nio löpabol i Arholt. Likaledes marsken nio löpabol i Kolsätra och ett örtugebol, Nisse Båt en gård i Berga, tolv löpabol. Mathias Algotson i Bokarsbyn ett löpabol, marsken tretton löpabol i Hasselvik och sex löpabol i Bardabolet, Nisse Båt sex löpabol i Magnusbolet, Aamordhs (Åmåls) kyrka ett löpabol i Bräcke och ett löpabol i Trudaryd. Nisse Båt sex löpabol i Grawenne. Marsken sex löpabol i Dygranes, Nisse Knutsson sex löpabol i Skedvika och tre löpabol i Skinnaryd. Marsken sex löpabol i Säter och 12 löpabol i Säter och nio löpabol i Bjärnabol, kyrkan sex löpabol i Bodlången, marsken fyra löpabol i Finnvedaryd,

kyrkan fem löpabol i Myrbacken. Marsken tre löpabol i Ormsryd. Likaledes i Thosöö (Tösse) socken Mats Algotsson sex löpabol i östra Musaberg. Marsken nio löpabol i Bredvik och tolv löpabol i Amundsbyn. Nisse Båt nio löpabol i Frillesäter. Likaledes i Odhnemskog (Ånimskog) socken Björn Elofson tre löpabol i Bode. Nisse Båt tre löpabol i Sundsbol. Marsken tre och ett halvt löpabol i Bakulsbyn. Björn Elofson Nötön och ett fiskeri, herr Götstaf (Gustav) Magnuson sex löpabol i Mosåker, Nisse Knutson i Åsen. Björn Elofson tre delar i Hängeleds löpabol. Likaledes i Thydio (Tydje) socken Nisse Knutson sju och ett halvt löpabol i Östansjö. Och emedan vår nådige herre konung Erik med Riksens råd och män i Svea rike kommit överens och så emellan dem bestämts, att det i varje lagsaga skall dömas för dessa samma brott, och efter det nu tolvmannanämnd detta mål skäligen utransakat, sex å ridderskapets vägnar, vilka voro herr Götstaf Magnuson och herr Karl Båt, riddare, Staffan Götstafsson, Thorsten Simonsson, Niklas djäkne och Lindorm Jönsson, och med dem sex bönder å allmogens vägnar, vilka voro Sven Pedersson i Moo socken, Ylian i samma socken, Jon i Berghe i Amords (Åmåls) socken, Torbjörn i samma socken, Niklas i Gudmundsbyn i Thosby (Tösse) socken och Andreas i Sledaker (Slädekärr?) i Tydje socken, och ej kunde rättare finna eller sannare spörja, än att alla dessa förut omskrivna gods helt och hållet kronans skattegods voro, innan de kommo i dessa förut omskrivna mäns ägo (i värjo). Och dessa samma tolv män, som i nämnd sutto, gåvo efter fullständig edgång och efter bästa samvete och sanning sina vittnesbörd på, att så var sanning. Därefter hava vi enligt lagen dömt alla dessa förut skrivna gårdar, gods, jordar och hus, vardera för sig nämnda vid namn med alla tillhörigheter, och med all laglig rätt och riktighet, inga undantagna, från alla dessa förut nämda, som dem undan från kronoskatten hittills hävdat och hållit hava, och bonden och bondearvsrätt till igen, i evärdelig ägo, som de åtnjöto före dem, som med våld fingo dem. Och skall de under kronans skatt bliva, som de tillförne hava varit. Vilken dom vi alla förutnämnda, biskop Thorsten i Skara, Brynolf domprost och Hakan ärkedjäkne där sammastädes å biskopsdömets och kyrkans vägnar, Götstaf Magnuson och Karl Båt, riddare, Staffan Götstafsson, Thorsten Simonson, Niklas djäkne och Lindorm Jönsson, svenner, å konungens ridderskaps vägnar

med förut nämnda konungens domare och lagman. med vilka vi hava dömt. Vi samtycka och stadfästa tillfullo med vilja och enighet vårt obrottsliga stadgande och förbliva fasta om hela detta förutskrivna stycke i allehanda måtto, som förut står skrivet, och låta vi alla våra insegel (sigill) hänga för att bevittna denna dom. Skrivet i Skara på räfsteting, på dag, som förut skrivet och sagt är.

N:o 3.

Konung Håkan Magnussons förbud för Dalboarne att hysa eller hjelpa Sven Basseson, d. 6 Okt. 1370.

Wi Haquon med gudz naad Noregs oc Swyia Konunger forbyudom allom mannom som byggia ok boa j Wermeland ok a Dall hardelica med thesso waro brefue, at nokor man dirfuas til at hysa, halda, eller føordra Swen Basseson hædan aff j nokro handa mato, for then sculd, han hafuer oss oc warom godom mannom, storan scadha giørt mote ræt ok laghom, oc thy hwilkin man, honom halder eller hysar, han scal biltugher vara oc han wiliom vi swa wæl fore warn fiænde halda som then sama Swen Basseson. Datum Draxmark anno domini millesimo ccclxx°. dominica proxima post Francisci.

(Utur Diplomatarium Norvegicum 1847, I, s. 311, efter originalet på pergament i Danska Geheime-arkivet.)

I ett annat bref samma dag och ställe kungör konung Håkan, att han befallt marsken Erik Kettilsson och Ulf Jönsson att gripa Sven Basseson.

Moderniserad översättning: Vi Håkan, med Guds nåde Norges och Sveriges konung, förbjuder alla män, som bygga och bo i Värmland eller på Dal, hardeligen (skarpt) med detta vårt brev, att någon man djärves att hysa, hålla (gömma) eller fördraga Sven Basseson hädanefter i någon måtto, för den orätt han gjort oss och våra goda män och den stora skada han gjort mot rätt och lag. Och skall därför varje man, som honom håller (gömmer), vara biltog (förklarad i akt, d. v. s. att var och en hade rätt att döda honom), och honom vilja Vi hålla för vår fiende liksom denne Sven Basseson. Givet i Draxmark (Dragsmark i Bohuslän) Guds år 1370 (anno domini 1370 = året 1370 efter Guds (Jesu) födelse; förkortat latinskt uttryck) dagen närmast efter S:t Francisci dag. (6 okt. — S:t Franciski dag var den 5 okt.)

N:o 4.

Skara domprosteri tillhörigheter, enligt en pergaments-codex in folio uti fordna antiqvitets-arkivets samlingar i Stockholm, nu i kongl. biblioteket. Sign. A, 19.

De Dalia et colonijs prepositure.

Item in dalia habet prepositura has colonias.

Primo strandh duodecim løpabool. Item torlefsby cum klewa IX löpa bool Item kyndanæs iiij løpabool Item neseth vi løpabool Item biærka XX:ti løpabool Item Bakka X løpabool Item in godhoby vij løpabool Item sudhrabøle vi løpabool in tysøo Item in vazændha vnam coloniam Item in eadem parochia unam coloniam dictam Korsabergh.

De Wermelandia.

In vermelandia una curia in parochia ylmsrødh dicta affirstadha Item i fesbergh curia biscopsboo In mølnodal viii colonie Item unum molendinum cum piscatura anguillarum et salmonum. m. m. (hvilket allt. utom Afverstad i Ölserud, ligger annorstädes än i Vermland).

De decimis episcopalibus, quas recipit Prepositus.

Item habet predicta prepositura decimas episcopales et jura episcopalia in parochia Sudherby Item habet modium prepositalem in provincijs Wartopthæredh .... In Dalia vero [varbo hæradh*] sundall nordall watzbohærat et tysbohærat Item in tysbohærat habet denarium sancti nicolai et per totam vermelandiam denarium petri scil. tertiam partem denarii petri, alias per totam dyocesin Item tertiam partem denariorum dictorum næfpenninga ludosie. Item in altari crucis scharis prope magnum chorum ad meridiem unum truncum.

Moderniserad översättning:

Från Dal och domprosteriets besittningar

Likaså har domprosteriet på Dal följande besittningar. (ursprungliga betydelsen av colonias: "jordlotter", "jordområde")

För det första Strand, tolv löpabol. Likaledes Torlefsbyn (Tollesbyn

* Öfverskrifvet i originalet.

i Änimskog?) med Kleva, nio löpabol. Likaså Kyndanäs (?), tre och ett halvt löpabol. Likaså Näset, sex löpabol. Likaledes Bierka (Björke?), 20 löpabol. Likaledes Bakka (Backa i Tösse?), 10 löpabol. Likaså i Godhoby (Gobyn i Fröskog?) sex och ett halvt löpabol. Likaledes Sudhraböle (Sörbodarna?), sex löpabol i Tysöö (Tösse). Likaså i Vassända (i Ed?) ett jordområde. Likaså i samma fögderi (parochia) ett jordområde, kallat Korsebergh. (ursprungligen betydde *parochia* gästgivareområde i den romerska staten — den medeltida kyrkan använde ordet för att beteckna kyrkliga mindre fögderier)

Från biskopens tionde, vad som övergått till domprosten

Likaså har förutnämnda domprosteri biskopstionden och biskopens domsrätt i fögderiet Sudherby (Söderbyn — ovisst om dennas belägenhet.) — — — — — — — — — — —

I Dal med rätt (antagligen till biskopstionden) Varbo (Valbo) härad, Sundal, Nordal, Watzbohärad (Vedbo) och Tysbohärad (Tössbo). Likaså har han i Tysbo härad S:t Nicolai tionde och från hela Värmland tionden på Petri scil., tredje delen av hela S:t Petri tionde, på andra håll allt på en gång från distriktet. Likaså tredjedelen av tionden från böterna vid rättskipningen i Lödöse. Likaså vid Helga Korsets altare i Skara till middag en träkruka.

N:o 5.

Utdrag ur Wadstena klosters jordebok i riksarkivet.

Uppa Daal parochia Holm.

Item i Noordhankær en godh gardh affraden är VIII pund smör. Ther tiil liggher halfft thet ödhetorpit gatha och halfft helghesnæs ther tiil liggher oc næssith godwikana swa oc strömen i skollarids aa paa baadhum landh ther ær oc en qværn oc halfft laxakaredh

Item een gardh hether östanaa affraden ær IIII pund smör Ther tiil ligger litlatorp

Ther tiil ligghia tvadelana i brænængh vid holmsa fraan aane oc op vthy sandbæcken.

Til mynes om thet ödhatorpet hægabergh Æn thet hörer clostreno tiil liggiandis nordhan kyrkijona gaardh som heter næssit.

Parochia Backa

ther tiil ær eth ödhetorp oc heter vættungxhowff j velbo herrat i steneby gard præstegel.

Ithem tiil noordhankær ligger oc tess ödhatorp vageln snarastiigh smedsboodh her tiil liggia godh ffiske warp i vænir thette gaff arne biørnsson til clostrid thet ær i östanaa sokn oc i nordals herat pa Daal.

Parochia Ödskæl

Ther ægher clostred ena hampn swa stora som VII gardha stodo oppa oc kallas vættinghen hart nærr vonginne Thet gaffwo anderssa III systra i backa oc hans broder enar i Aaslarydh.

Moderniserad översättning:

På Dal parochia (fögderiet) Holm

Likaså i Nordankärr en god gård. Avraden (arrendet) är 8 pund smör. Därtill hör halva ödetorpet Gatan och halva Helgesnäs. Därtill hör också Näset godwikana (med goda fiskevikar?), så ock strömmen i Skålleruds å. På båda stränderna finns det en kvarn och hälften i ett laxkar.

Likaledes en gård, som heter Östanå. Avraden (arrendet) är 4 pund smör. Därtill hör Lilla Torp.

Därtill hör två delar i Brännäng vid Holms å. från åarna och upp till Sandbäcken.

Ödetorpet Hägaberg bör ihågkommas. Än hör det till klostret och ligger norr om kyrkans gård, som heter Näset.

Parochia Backa (Bäcke?)

Därtill hör ett ödetorp, som heter Vettungshof i Vedbo härad. i Steneby en gård, prästgäll.

Till Nordankärr hör likaså dess ödetorp Vageln och Snarastigs smedbod. Härtill hör goda fiskeplatser i Vänern. Detta gav Arne Björnsson till klostret. Det ligger i Östanå socken och i Nordals härad på Dal. (Detta sista stycke skulle givetvis ha placerats under Parochia Holm.)

Parochia Ödskäl (Ödsköld)

Där äger klostret en hampn (ett område — ursprungligt betydelse: en omfattning) så stort, att sju gårdar stodo på den. Och den kallas Vättingen (Vettungen), hart nära Vonginne (Vånga). Den gåvo Anders tre systrar i Backa (Backen i Ödsköld eller Bäcke?) och hans broder Enar i Aaslarydh (Asslerud i Håbol?).

N:o 6.

Dalboarnes anhållan hos Sten Sture d. y. att Ture Jönsson (af Tre Rosor) må bibehållas såsom deras husbonde (hövitsman.) Den 16 Aug. 1512.

Vor ydmighe oc welwelighe troo tienisthe forsenth m*ed* vor herre Kære Herre er oss fatige me*n* menige almoge som bigge oc boo po daal vnd*er*wisth ath her skal bliffwe hossbonde skiffthe tha hopes os alle at i haffwe hörth oc visth ath then tiidh then omylde koninge var i scar*e* oc alth vest*er*göllan gick tha ha*no*m vidh handh Tha var thenne godhe herre her Ture Jenssons folk m*ed* ooss oc altiidh vareth haffwe the patrængdhe oc stode manelighe m*ed* ooss oc vij m*ed* them Soo ath vij bleffwe bodhe oskende oc obrende Oc holle then gode herre oss alle vidh swer*i*ges lagh oc ræth Saa ath vij ha*no*m alle gerne tackæ Ere vij oc alle fatige me*n* hordelighe oc omillelighe vnsagde, oc faa daglige bwdh fran baahwss oc aff then fogwth i vijken ær nest byggend*e*, Ath the skwlle gesthe oss fatige me*n* Saa ath vij oc wo*re* barn skwlle th*et* grothe, Ath vij saa haffwe wa*re*th m*ed* vort fed*er*nes rijke po koni*n*gx skadhe oc hans medholl*eres* oc jcke ville ha*no*m handgaa som menighe vestergillan giorde Ther fore bedhe vij ed*er* ydmigelighe atij for allis vore kerlighe bøn lad*er* oss nywdhe then*n*e godhe herre her twre jensson tiil vore hosbonde som vor egen man er, han boer oss saa vidh handen oc snarlig vnsetning oc vij alle vethe ath han rymer jcke fran ooss tha som træng*er* j hwre thet gaar vm andre löse fogwthe som altiid offtersthe haffw*er* segh henth tha mesth behoff giordis i th*enne* fatige landz ænde besynderlighe til thes gwdh foger i wethe en ænde po thette skadelighe örliigh oc faa en stadwgh Fredh Tha ville vij g*er*ne lywdhe hwad god man eller sven i oss tha til fogeth settie ville och vthen i ville nw vnne

oss for:de her twre oc vfreden böries som vij daglyge rædes, oc faa lönlighe budh aff vore godhe venner bodhe lekth och lærdhe aff baahwss læn oc norie nesth liggendes Tha er thet fructende ath vij nödigx tiil ath handgoo j vtlensken her Eller sæmije effther theris omille villie Thet skal gwd vethe vij aldrigh tenchte vthen oss driffwer ther tiill openbare nödh eller vmylth owerwoldh, som offthe ere poboedh. Oc om vij nw ombære then gode herre som er nw vor forswar oc hosbonde oc hertiil vareth haffwer, Kære Herre vether allis vore besthe j alle motthe som vor store troo er tiil eder oc vij altiid gerne forskille ville med eder oc worth federnes rijke med liiff oc makth som fatige troo men bör ath göre Hermed eder högborne strengelighe herre oc allis vore kære höffwitzman altzmectugen gwd befalendes oc sancte Eric koningh med alle helge sweriges patrone tiil ewigh lycke oc frijth beskermelsse Tiil ydermere sanningh oc breffsens stadfestilsse ath thette var med alle vore samticke vdskreffwet Tha ære tesse iiii men aff hwert herat som effter skreffne staa vitne her tiil poo al lansses vegne Aff syndalz herat hellie i bergh Eric i degerhøijen lauris i backen oc peder laurisson, aff vardbo herat haffbord i skalzöge Eric i horntwethe jens morthensson Orm biorsson Aff væbo herat olaff i gæsetter joon helgesson asmundh i balness joan i rørwik Aff tösbo herat oc nordaal Sven i byen Ener i syon Niels i grösetter oc arwidh i frosthusbyen, bedoms vij beskedighe herretzmendz intzsegle Söndalz oc nordalz Efftherthy ath the ander herrit jcke jntzsegle haffwe tryckendes neder for thette breff Screffwitt po daal Anno domini mdxij Sonedagen nesth effther varfru dagh assumpcionis.

(Efter originalet på papper bland Sturarnes brefväxling i kongl. Danska arkivet. Märken och lemningar efter 2:ne sigill i grönt vax.)

Moderniserad översättning:

Vår ödmjuka och välvilliga trotjänst sändes med Vår Herre.

Käre Herre (Sten Sture d. y.), det är oss fattiga män, menig allmogen, som bygga och bo på Dal, meddelat, att här skall bliva husbondeskifte. Då hoppas vi alla, att I (Sten Sture d. y.) hört och vet, att på den tiden, då den omilde konungen (konung Hans i Danmark) var i Skara och hela Västergötland då gick honom tillhanda, då var denne gode herre. herr Ture Jönssons folk med oss, som alltid varit de anfallna, och

stodo manligen på vår sida och vi med dem, så att vi bleve både oskändade och obrända. Och håller denne gode herre (Ture Jönsson) oss alla vid Sveriges lag och rätt, så att vi alla gärna tacka honom. Vi och alla fattiga män äro hårdeligen och omilt tillsagda och få dagligen bud från Bohus och av den fogde i Viken (Norra Bohuslän), som är vår granne, att de skola gästa oss fattiga män, så att vi och våra barn skulle det få sona, att vi så hava hållit med vårt fädernas rike till konungens (Konung Hans) skada och hans medlöpares och icke ville gå honom till handa, som menige man i Västergötland gjorde. Därför bedja vi Eder ödmjukeligen, att I på grund av allas vår kärliga bön låter oss åtnjuta (få behålla) denne gode herre, herr Ture Jönsson, som vår husbonde, som vår egen man är. Han bor oss så vid handen och snarlig undsättning (Han bor oss så nära, att vi kan få snabb undsättning.). Och vi veta alla, att han icke rymmer ifrån oss, som det går — det behöver I höra — med andra lösa fogdar, vilket allt som oftast hänt, då mest behov av hjälp var och är i denna fattiga landsända, i synnerhet till dess Gud fogar ett slut på detta skadeliga krig och vi få en stadig fred. Då vilja vi gärna lyda, vilken god man eller sven, som I då vill sätta till fogde över oss. Men vi ber, att I nu ville unna oss förutnämnde herr Ture. Och ofreden börjar, som vi dageligen rädes, och vi få hemliga budskap av våra goda vänner, både lekt (lekman) och lärd, i Bohus län och Norge närmast trakter. Då är det att befara, att vi nödgas gå utlänningen tillhanda här eller rätta oss efter deras omilda vilja. Det skall Gud veta, att vi aldrig tänkt göra, om vi ej drivas därtill av omilt övervåld, som ofta är följden, och om vi nu skulle få umbära den gode herre, som nu är vårt försvar och husbonde och hittills varit det. Käre Herre (Sten Sture d. y.) vet allas vårt bästa i allehanda måtto. Och som vår stora tro står till Eder, vill vi alltid gärna sluta oss till Eder och vårt fädernas rike med liv och efter förmåga försvara, så som fattiga tromän bör göra.

Härmed eder högborne och stränge herre (Sten Sture d. y.) och vår käre hövistman (Ture Jönsson) allsmäktige Gud befallandes och helige Eirc konungs och alla Sveriges helga skyddspatroners beskärm till evig lycka och frid.

Till yttermera sanning och stadfästelse av att detta brev med allas vårt samtycke skrivits, äro följande fyra män från varje härad, vilkas namn

stå efter det skrivna, vittne till detta å hela landskapets vägnar. Från Sundals härad: Helge i Berg, Erik i Degerhögen, Lars i Backen och Peder Larsson, från Valbo härad: Haffbord (Hafftor) i Skalzöge (Skalsjö i Högsäter?), Erik i Horntveten, Jöns Mårtensson och Orm Biorsson (Björnsson), från Vedbo härad: Olaff (Olof) i Gesäter, Jon Helgeson, Asmund i Balness (Baldersnäs) och Johan i Rörvik, från Tössbo härad och Nordal: Sven i Byn, Ener (Enar) i Syon (Siien — numera Sidan i Ärtemark?), Nils i Grösäter (Ör) och Arvid i Frostersbyn (Frestersbyn i Järn). Bedja vi också få bestyrka häradsmännens från Sundal och Nordal insegel (sigill). Eftersom att de andra häraderna icke haft insegel (sigill) att trycka fast på detta brev. Skrivet på Dal året 1512 efter vår Herres födelsedag söndagen näst efter Vår Frus Himmelsfärdsdag.

N:o 7.

Ture Jönssons bref till ståthållaren på Warberg om uppresningen, d. 30 Maj 1521. Efter originalbrefvet i Geheime-arkivet i Köpenhamn.

Wenligh k:e helssen altiidh forsend med vor h*er*re Kiere her holgher gode ven mo ij wijdhe at iack fick ij nott mitt visse budh aff vasbo at ther drogh offv*er* Tijwedh*en* i gor morgh*en*s och ind i vasbo tiil hoffue vii (7) twssind bönd*er* b*er*smen och hoffme*n* och vii tussind ventte the strax epter aff oplan tijslig*es* er niels olsson m*et* etth *par*tij tiil skips aff v*er*melan Er och sven kartt m*ed* sitt *par*tij vid vx^c^ (1500) po dall och tijngede vid holm i gor och actte segh alle hiid at vest*er*göllandh Therfor buder Jach och högelich formaner at ij m*et* all th*en* meste macth i kwnne aff stadh kome, kome megh str*ax* vfortöff*ue*t tiil vndzetinghe her i mod skar*e* ell*er* hwar ij kwnne spörie iach er Thi iach actther nw strax at tijnghe m*ed* almoghen her omkringh om iach kan foo noghen hielp och trösth aff them, och frytther Jach ath offwer mactthen er for stor och föge bistand haffuer iach aff mitt egett folk th*et* lidt forsla kan medh sligh*en* hop Thi bed*er* iach ed*er* k*erlige* atij vfortöffvet scr*i*ffuer eders gode rodh och swar ighen hvor wij skulle lempet po vor nadighe h*er*res beste och goghn, thi iach frytthe vij

haffue inghen hielp aff almoghen ther vij kwne i nochor motthe forlade oss tiil her om verer aluarligh for tenckt och lader j megh fonghe vförtöfuet svar ighen med edhers eghne bud for mange erende skiill iach tha ytthermere kan scriffue eder tiil oc försömer thet inghenlunde som alle storste macht po ligher, och haffuer Jach skreeffuit vore kiere nodighe herre thenne leglighet tiil beder iach eder at ij ville vfortöffuet lade thet komme till hans nade vtthen alle försömmelse Her med eder gud befallendes Hasteligh aff lindholm die corporis christi anno domini mdxxi°

Twre Jönsson ridder

Utanskrift.

Erligh velbördighe man och Strenghi Riddere holger gregersson høuitzman po vorbiergh kerlige Sendes thette breff

Moderniserad översättning:

Vänlig kärlig hälsning alltid, sänd med Vår Herre.

Käre herr Holger, gode vän. I må veta, att jag fick i natt mitt säkra bud (besked) från Vassbo, att det i går morse drog över Tiveden och in i Vassbo tillhopa 7000 bönder, bergsmän och hovmän, och 7000 vänta de strax efter från Uppland. Desslikes är Niels Olsson med ett parti till skepps från Värmland. Sven Kartt är också med sitt parti på 1500 man på Dal och höll ting vid Holm, och ämnade sig alla hit till Västergötland. Därför bjuder jag och förmanar högeligen, att I med all den makt, I kan åstadkomma, kommer mig strax oförtövat till undsättning här i närheten av Skara eller dit, vart I kan spörja, att jag är. Ty jag aktar, att nu strax hålla ting med allmogen här omkring, om jag kan få någon hjälp och tröst av dem. Och fruktar jag, att övermakten är för stor, och föga bistånd har jag av mitt eget folk, som litet kan förslå mot en slik hop. Därför beder jag kärligen, att I oförtövat skriver edra goda råd och svarar, hur vi skall ordna för vår nådige herres (Kristian II — efter Stockholms blodbad i nov. 1620 kallad Kristian Tyrann) bästa och gagn. Ty jag fruktar, att vi ingen hjelp få från allmogen, som vi i någon mån kunna lita på. Tänk allvarligt på detta, och låt mig oförtövat få svar med Edert eget bud av många skäl. Jag kan då skriva yttermera till Eder och försummar det ingalunda,

eftersom det är av allra största vikt. Och jag har skrivit till vår käre nådige Herre om dessa förhållanden, och beder jag Eder, att I ville offörtövat låta det Hans Nåde tillhanda utan någon försummelse. Härmed Eder Gud befallandes. Hasteligen från Lindholmen Kristi Kropps dag år 1521.

Ture Jönsson riddare

KORT HISTORISK KOMMENTAR TILL BILAGORNA NR 6 OCH 7

av fil. lic. Torsten Friedlander

De båda bilagorna nr 6 och nr 7 förtjänar en liten kommentar, därför att man i dem får en skymt av det storpolitiska spelet i den dåtida Norden. I förbifarten kan man konstatera, att dalslänningarna i sin skrivelse (bilaga nr 6) tagit fel pa en sak. Det var inte "den omilde konungen", d. v. s. konung Hans, som var i Skara, då "allt Västergötland gick honom tillhanda". Det var kronprins Kristian (sedermera Kristian II), som på nyåret 1511 ryckte in i Västergötland. Marschen gick direkt mot Skara, på den tiden Västergötlands centrum. Ture Jönsson Tre Rosor kunde hålla sig lugn på sitt Lindholmen ytterst på Vänersnäs och låta sina fogdar i Dalsland tillsvidare leda försvaret av gränsen där. Ture Jönsson räknade den gången rätt. Kronprins Kristian hann med att lägga beslag pa Jönköping och driva undan riksföreståndare Svante Stures son Sten Sture d. y. till Östergötland, innan bristen på fortsatt understöd från Danmark tvang honom att återvända till Älvsborgs fästning vid Göta Älvs mynning.

Nästa tillfälle till strid mellan de unionsvänliga stormännen och det av Sturarna ledda nationella partiet kom, då riksföreståndaren Svante Sture den 2 jan. 1512 drabbades av ett slaganfall under ett besök vid Sala silvergruva och nästan omedelbart avled. Riksrådets majoritet var unionsvänlig, och vid ett snabbt anordnat rådsmöte i Arboga i jan. 1512 valdes den unionsvänlige Erik Trolle till rikshövitsman. (Observera ej

riksföreståndare.) Den 20-årige Sten Sture d. y. var ej närvarande men skyndade sig att lägga beslag på de slott och fästen, som hans fader Svante Sture innehaft i egenskap av riksföreståndare. Han infann sig vid det riksmöte i maj 1512 i Uppsala, där riksföreståndare skulle väljas. Han kom inte ensam. En betydande stridsstyrka — enligt ej fullt pålitliga uppgifter på 3000 man, huvudsakligen dalkarlar — följde honom. Hans ställning bland de ofrälse och hans innehav av rikets nästan samtliga slott och fästen gav honom en överväldigande majoritet vid valet av riksföreståndare.

I sin egenskap av riksråd bör Ture Jönsson ha varit nävarande vid båda dessa tillfällen. Han höll sig fortfarande i bakgrunden men intog en vacklande hållning. Sten Sture och hans faders rådgivare Hemming Gad, utnämnd biskop i Linköping, hade all anledning att misstänka Ture Jönsson för dubbelspel. Och eftersom ledningen på Dal i dettas egenskap av utsatt gränsområde var av största betydelse, var det rätt naturligt, att Sten Sture d. y. ersatte Ture Jönsson med en pålitlig hövitsman, fastän folkledarna på Dal opponerade sig mot detta, såsom det framgår av Bilaga nr 6.

Om vad Ture Jönsson förehade under de närmaste åtta åren efter sitt avlägsnande från hövitsmannaskapet på Dal, är inte mycket att säga. Han undvek att bevista den riksdag, som dömde ärkebiskop Gustaf Trolle till avsättning från hans höga ämbete. Efter den unge Sten Stures nederlag på Åsunden, där han dödligt sårades av en på isen studsande kanonkula, visade sig Ture Jönsson med ens som en hängiven anhängare till Kristian II. Han avhöll sig dock visligen från att bevista Kristian II:s kröning i Stockholm, vilken omedelbart följdes av Stockholms blodbad.

När Kristian II:s segertåg snart följdes av en allmän uppresning i Sverige och hans farbror Fredriks uppror i Danmark, tappade Ture Jönsson för första gången totalt fattningen, vilket skymtar i Bilaga nr 7. Samme nådige Herre (Kristian II), som där omnämnes, blev elva år senare den man, som bragte Ture Jönsson om livet, till straff för att denne lockat Kristian att angripa Bohus fästning, falskeligen föregivande, att Gustaf Vasa saknade utbildat krigsfolk.

N:o 8.

Förteckning på klockeskatten af Dal 1531. Efter en samtidig handling i riksarkivet*).

Opbyrd på the klockor som komme fra Dall oc til Lödösa.

Sundalz H:de

Först aff *Byrstade* kirke
i klocka om x lisp:d
Aff *Gidstade* kirke
i klocka om xvi lisp:d
It. aff *Ryers* kirke
i klocka om xiiii lisp:d
Aff *Grindstade* kirke
i klocka om xv lisp:d
It. aff *Eriksta* kirke
i klocka om xiiii lisp:d
Aff *Frendefors* kirke
i klocka xvii lisp:d
Aff *Broland* sokn
i klocka vog i skep:d oc ii lisp:d

Valbo Herede

Aff *Ödborge* kirke
i klocka vog iiii lisp:d
Aff *Rendelande* kirke
i klocka om ix lisp:d
Aff *Jerbo* kirke
i klocka om xi lisp:d
Aff *Roggerde* kirke
i klocka om vi lisp:d
Aff *Lerdall* kirke
i klocke om xv lisp:d
Aff *Högesether* kirke
i klocka om iij skep:d oc vii lisp:d
Aff *Ferelande* kirke
i klocka om ij skep:d oc iii lisp:d
Aff *Torp* kirke
i klocka om x lisp:d
Aff *Jedher* (Ryr) kirke
i klocka om vii lisp:d

Velbo Herede.

Aff *Becke* kirke
i klocka om iiii lisp:d
Aff *Eskholt* kirke
i klocka om xviii lisp:d
Aff *Artamark* kirke
i klocka om xv lisp:d
Aff *Tisleskog* kirke
i klocka om viii lisp:d

*) Före medlet af 16:de seklet begagnades, såsom bekant, i stället för våra nu brukliga siffror vissa bokstäfver, hvilkas betydelse var mycket olika efter deras olika form och ställning, och hvilka icke med de nu vanliga typerna kunna noggrant återgifvas, hvarföre förf. funnit bäst att i det efterföljande jordeboks-extraktet (Bil. n:o 10) utbyta dem mot siffror. I afseende på detta och det nästa dokumentet torde derföre ock vara nödigt anmärka, att kort i betyder 1, men långt j ½.

Aff *Norby* kirke
i klocka om iiii lisp:d
Aff *Stenarby* kirke
i klocka om v lisp:d
Aff *Laxaby* kirke
i klocka om vi lisp:d
Aff *Edz* kirke
i klocka om xiii lisp:d
Aff *Rödelunde* kirke
i klocka om j skep:d
Aff *Töfftedall* kirke
i klocka om iii lisp:d
Aff *Gedsether* kirke
i klocka om xii lisp:d
Aff *Hoffbol* kirke
i klocka om viii lisp:d
Aff *Nyffsemark* kirke
i klocka om ix lisp:d

Tysbo Herede

Aff *Edzleskog* kirke
ii klockor om xvii lisp:d
Aff *Fröskog* kirke
i klocka om viii lisp:d
Aff *Moo* kirke
i klocka om xiiii lisp:d
Aff *Amord* kirke
i klocka om x lisp:d
Aff *Tydia* kirke
i klocka om viii lisp:d
Aff *Tyssa* kirke
i klocka om xi lisp:d
Aff *Anaskog* kirke
i klocka om viii lisp:d

Nordall Herede

Aff *Öörs* kirke
i klocka om i skep:d
Aff *Gunnarssnes* kirke
i klocka om v lisp:d
Aff *Skollaröd*
i klocka om viii lisp:d
Aff *Holms* kirke
i klocka om xiiii lisp:d
Aff *Östanaa* kirke
ii klockor om i lisp:d
Aff *Jedhr* (Jern) kirke
i klocka om iii lisp:d

Aff Nordmark

It. aff *Östanudsko* (!)
i klocka om ix lisp:d
Aff *Holmædal*
i klocka om vii lisp:d
Aff *Karlande* kirke
i klocka om viii lisp:d
Aff *Skeringemark*
i klocka om iiii lisp:d
Aff *Herneskog* (Jernskog)
kopar iiij p:d kop.
Peninga vi mark
Aff *Fuglavik*
i klocka om j Skep:d
Aff *Silberg dall* (Silbodal)
i klocka om xii lisp:d
Aff *Torsko*
i klocka om xii lisp:d
Aff *Tranaker* (Trankil)
i klocka om iiii lisp:d
Aff *Blomskog*
i klocka om j skp:d

N:o 9.

Förteckning på kyrkornas afgifter i silfver och penningar efter sist anförda dokument, 1531.

Opbyrd i silff och Peninga som Her Pedher i Frendefors opburit haffuer oc antuardat Electo i Skara.

Aff *Ferelande* kirke
i sked om iii lod
Pen*in*ga xiii mark
Aff *Torpa* kirke
silff x lod
Pen*in*ga iii mark
Aff *Ödborg* kirke
v lod min*us* 1 q*v*int.
Pen*in*ga xii sk.
Aff *Jeder* kirke (Ryr)
pen*inga* vii mark
Aff *Lerdale* kirke
i sked om ii lod 1 q*v*int.
Pen*in*ga iii mark
Aff *Högesether* kirke
pen. xviii mark minus iiii sk.
Aff *Rugerdh* kirke
i sked om ii lod 1 q*v*int.
Aff *Jerbode* kirke
pen. vii mark min*us* viii huite
Aff *Öör* kirke
i skedh om iiij lod
Peninga viii mark
Aff *Mustasether* kirke
pen. iii m*ark*
Aff *Dalskog* kirke
Pen. vii mark
Aff *Gunnarsness* kirke
iiii lod

Aff *Östennå* kirke
iiii lod
Aff *Holm* kirke
xxii lod
Aff *Skollaröd* kirke
iij lod Pen*in*ga xiij mark
Aff *Jeders* kirke (Jern)
vi lod Pen. i mark xi sk.
Aff *Grindestade* kirke
pen. vi mark vi sk.
Aff *Byrstade* kirke
xxvi lod
Aff *Gedstade* kirke
iiij lod Peninga xxvj m*ark*
Aff *Eriksta* kirke
Pen. iiij m*ark*
Aff *Bråland* kirke
Pen. xiij m*ark*
Aff *Jeder* kirke (Ryr)
v lod i q*v*int.
Pen*in*ga vi mark vi sk.
Aff *Frendefors* kirke
et stop om ix lod
Pen*in*ga ii m*ark* vi sk.
Aff *Tyssa* kirke
pen. iii m*ark* min*us* iiii sk.
Aff *Tydia* kirke
Pen. v m*ark*

Aff *Ånaskog*
Pen. x *mark*
Aff *moo* kirke
xii *mark*
Aff *Amord*
viii lod Pen. ij *mark*
Aff *Edzlaskog*
xxv lod Pen. viii *mark*
Aff *Laxareby*
iii lod min*us* i qvint
Peni*n*ga iiii *mark*
Aff *Artamark*
iii lod Peni*n*ga x *mark*
Aff *Eskholt*
vij lod Pen. xvj *mark*
Aff *Bekke* kirke
silff i q*v*int Peninga v *m*ark iiii sk

Aff *Stenareby*
xxxvi lod silff vi Rensgyllen
Peni*n*ga (4½) *mark*
Aff *Eedh*
iii lod Peni*n*ga xii sk
Aff *Rölande*
ii *mark*
Aff *Norbi*
i *mark*
Aff *Neffsemark*
iii lod Pen. vi sk
Aff *Hoböll*
ij *mark*
Aff *Gesetther*
xjx (19½) *mark*
Aff *Tyfftedall*
j *mark*

Anamade Larens Scriffuare ved vatzenda aff Botvid scriffuar the klockor som kome fran vermeland xl (40) hela klockor i funt oc et stycke smelt kopar

N:o 10.

Kyrko- och prestegodsen efter original-jordeboken i kammar-arkivet i Stockholm.

Thetta eer Registerid aff presternes och Kyrkiorness påå Dall.

Byrstada stomps vpbörd.

Stompnen y Byestada, smör 2 pund, malt 1 tunna, hafra 1 tunna, daxwerke 3.

Stompnen y Grinstada, smör 4 pund, malt 1 tunna, hafra 1 tunna, daxwerke 3.

Stompnen y Erikstada smör 2 pund, malt 1 tunna, hafra 1 tunna, daxwerke 3.

Niels y Holmman, smör 1½ pund prestenom. kyrkione 1 pund. malt 1 tunna, haffra 1 tunna. daxwerke 3.

Anders y Litlaholman smör 1½ pund prestenom. kyrkionne 1½ pund, malt 1 tunna, haffra 1 tunna. daxwerke 3.

Torsten y Tören smör 1½ pund prestenom. kyrkionne 1½. malt 1 tunna, hafra 1 tunna. daxwerke 3.

Enar y Borgen smör 2 pund presten. kyrkionne 2 pund. malt 1 tunna, haffra 1 tunna, daxwerke 3.

Eliff y Litlaborgen smör 2 pund prestenom, kyrkionne 2 pund. malt 1 tunna, haffra 1 tunna, daxwerke 3.

Lasse y Hede smör 2 pund prestenom. kyrkione 2 pund. malt 1 tunna, haffra 1 tunna. daxwerke 3.

Sigwl y Vlffwaberg smör 2 pund prestenom, kyrkionne 2 pund, malt 1 tunna, haffra 1 tunna, daxwerke 3.

Hans y Kerra smör 2 pund prestenom. kyrkionne 2 pund. malt 1 tunna, haffra 1 tunna, daxwerke 3.

Biörn y Sörbo smör 1 pund prestenom, kyrkionne 1 pund, malt 1 tunna. haffra 1 tunna, daxwerke 3.

Jtem een eng heter Hackarwd skyllar ½ pund smör heltene prestenom och heltene kyrkionne.

Jtem en ödegård heter Gatan skyllar ½ pund smör prestenom oc ½ kyrkionne.

Larens y Biörnabol smör 4 marcker oc 1 pund prestenom, kyrkione 4 marker oc 1 pund.

Jt. en eng ligger y Halffwodzbyn skyllar prestenom 1 pund oc 1 kyrkionne.

Byrstada kyrkies upbörd.

Jt. Arnisholm y Nijgård skyllar ½ pund smör.

Niels y Holma 1 pund smör kyrkionne prestenom thet andra.

Anders y Litlaholman 1½ pund smör kyrkionne prestenom alt thet andra.

Torsten y Tören 1½ pund smör kyrkionne, prestenom thet andra.

Enar y Borgen 2 pund smör kyrkionne, prestenom thet andra.

Eliff y Litlaborghenn 2 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Lasse y Hede 2 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Gestada kyrkies vpbörd.

Jt. Sigull y Ulffwatorp 2 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra szom förre scriffwit står.

Hans y Kerra 2 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra.

Biörn y Sörbo 1 pund smör kyrkionne prestenom thet andra.

Ericstada kyrkies vpbörd.

Jt. Larens y Biörnabolith 4 marker oc 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. en eng som ligger y Halwordzbyn skyllar årliga 1 pund smör kyrkione, oc prestenom thet andra.

Jt. een tridiwng y Gödabyn skyllar ½ pund smör kyrkione.

Grimstada kyrkies vpbörd.

Jt. några ekror y Berga gærde szom skylla årliga ½ pund jern.

Jt. en eng y Swderbyn skyllar 2 skeling.

Jt. en eng y Bech skyllar 4 hwita.

Frændeforsa Stomps vpbörd.

Stompnen y Brålanda smör 3 pund, daxwerke 2.

Stompnen y Ryr smör 2 pund, daxwerke 2.

Anwnd y Gillisbyn smör 1 pund, daxwerke 2.

Erich y Holmaridh smör 1 pund, daxwerke 2.

Sten y Böön smör 1 pund, daxwerke 2.

Olaff y Stwuorid 1 pund smör, daxwerke 2.

Frendeforsa kyrkies vpbörd.

Jt. Olaff y Stwuorid 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. een eng kallas Flyboda skyllar 1 skeling.

Brålanda kyrkies vpbörd.

Jt. Anwnd y Gillisbyn 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. Erich y Holmarid 1 pund smör kyrkione och thet andra prestenom.

Jt. een part y Söderby skyllar 4 hwita.

Jt. en ödetompt heter Skintan skyllar 2 hwita.

Jt. en eng hether Kåten skyllar 2 hwita.

Ryrs kyrkies vpbörd.

Jt. Steen y Bön 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. en halff ödeboll som heter Årboll skyllar 4 skeling y gresgeell.

Jt. en part y ödegården heter Bollaridh skyllar 4 hwita y gresgeel.

Örs Stomps vpbörd.

Stompnen y Holm smör 4 pund, malt 1 t:a, hafra 1 t:a, daxwerke 3, försl. hwart annat år.

Stompnen y Östanån smör 4 pund. malt 1 t:a. hafra 1 t:a, daxwerke 3. försl. ½.

Stompnen y Gwnnisness smör 2 pund, daxwerke 3. försl. ½.

Stompnen y Skållaridh smör 3 [pund,] malt 1 t:a: haffra 1t:a, daxwerke 3, försl ½.

Stompnen y Mwstasæther smör 2 pund. malt 1 t:a, Haffra 1 t:a, daxwerke 3, försl. ½.

Stompnen y Jädrene smör 1 pund prestenom. kyrkione 2 pund, försl ½.

Mattis y Råda smör 2 pund prestenom, kyrkione 2 pund. malt 1 t:a, hafra 1 t:a, daxwerke 3, försl ½.

Morten y Helene smör 1½ pund prestenom, kyrkione 1½ pund, malt 1 t:a, hafra 1 t:a, daxwerke 3. försl. ½.

Larens y Vprwd smör 2 pund prestenom, kyrkionne 2½ pupnd, malt 1 t:a, haffra 1 t:a daxwerke 3. försl ½.

Niels scriffware y Ness smör 2 pund prestenom, kyrkionne 2 pund, malt 1 t:a, haffra 1 t:a. daxwerke 3, försl ½.

Ragnar y Blickene smör 1 pund prestenom, kyrkionne 1 pund. daxwerke 2, och thenna gård eer nybygdt.

Örs kyrkies vpbörd.

Jt. Morten y Hellene 1½ pund smör kyrkione: alt thet andra prestenom.

Jt. Wrångabech 1 pund smör.

Jt. en ödegård heter Tokaberga skyllar 1 pund smör.

Jt. 2 tompter y Tostabyn skylla 1 pund smör.

Jt. en eng heter Lackabyn skyllar ½ skeppa salt.

Jt. en eng heter Rwdit skyllar 2 skeling.

Holms kyrkies vpbörd.

Jt. Mattis y Rada 2 pund smör kyrkionne. prestenom alt thet andra.

Jt. Larens y Wprwd 1½ punl smör kyrkionne: prestenom alt thet andra.

Lasse y Rösen y Esleskogh 2½ pund smör.

Jt. en ödegård ligger y Loffsbyn skyllar 2 pund smör.

Jt. en tompt y Swerkilsbyn skyllar 1 skeling.

Jt. en tompt y Siclijaseter skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt heter Tiernakil skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt heter Vestebrecka skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt szom heter Skogsboll är inthet skat lagdt.

Jt. Niels scriffware y Ness 2 pund smör kyrkionne: prestenom alt thet andra.

Jt. en ödetompt ssom heter Hökaberg skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt heter Hedzwich skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt heter Kåkend en fierdepart skyllar 4 hwita.

Jt. en eng heter Duuolkyl skyllar 2 skeling.

Skållaridz kyrkies vpbörd.

Jt. Larens y Wprwd 1 pund smör, Holms kyrkio oc prestenom alt thet andra.

Jt. aff Stompnen ibid. 1 pund smör.

Jæders kyrkies vpbörd.

Jt. aff Stompnen 2 pund smör oc prestenom alt thet andra ssom förre scriffwit står.

Jt. aff Krwnebolit y Grinstada sogn 1 pund smör.

Gwnnarsness kyrkies vpbörd.

Jt. en ödetompt hether Löffsbolit skyllar 2 skeling.

Dalskogs kyrkies vpbörd.

Jt. Ragnar y Blickene 1 pund. smör kyrkionne, prestenom alt thet andra.

Östenå kyrkies vpbörd.

Jt. 2 pund smör oc 11 skeling penninga och en hwijtt.

Jt. Tessa 3 kyrkior era åfflagde ssom er Östenå, Dalskog oc Mwstasæther.

Mustasæthers kyrkia inthet meer en tiionden.

Högasæthers Stomps vpbörd.

Stompnen y Jernboda smör 3 pund. malt 1 t:a. daxwerke 2.

Stompnen y Rennelanda smör 2½ pund. malt 1 t:a. daxwerke 2.

Stompnen y Rwghgerde smör 2 pund. malt 1 t:a. daxwerke 2.

Stompnen y Leredala smör 2 pund. malt 1 t:a. daxwerke 2.

Jacob y Yxaness smör 1 pund prestenom. kyrkione 1. malt 1 t:a. daxwerke 3.

Larens y Ekarabodh smör 1 pund prestenom. kyrkione 1. malt 1 t:a. daxwerke 3.

Michil y Twethen smör 1½ pupnd prestenom. kyrkione 1½ pund. malt 1 t:a. daxwerke 3.

Redar y Bråtan smör 1½ pund. malt 1 t:a. daxwerke 2.

Högasæthers kyrkies vpbörd*).

Swen y Ingellaridh smör 1 pund prestenom kyrkione 1. daxwerke 2.

Jt. Jacob y Yxaness 1 pund smör: prestenom alt thet andra

Jt. Larens y Ekarebodh 1 pund smör. prestenom alt thet andra.

Jt. Michil y Twethen 1½ pund smör. prestenom alt thet andra.

Leredals kyrkies vpbörd.

Jthem en tompt ligger wnder Amlijden skyllar 1 kalfskin.

Jt. en tompt ligger wnder Lereqwilla skyllar 2 Skeling.

Rennelanda kyrkies vpbörd.

Jt. aff Stompnen ibid. ½pund smör.

Jerboda kyrkia inthet annat en tiiondhenn.

Rwghgerda kyrkia inthet annat en tiiondhen.

Jt. tessa efftherfyliandes ödegårda höra Leredala kyrkio tijl.

Jt. en ödegårdh hether Bergswden skyllar 2 skeling.

*) På ett annat ställe i Jordeboken f. 320 finnes följande anteckning: Paa Dall som rapatt är från kyrkian och presterne ... Jtem en ödegårdh kallas Tostaridh och ligger vnder Bragdaseter och ther gich off ith gammalt faar medh vllen och thet forbödh Niels Krwmmes foite för nåkur ar sidan och hörir samma ödegard Högaseters presten til halff och helfftene kyrkian till.

Jt. en ödegård hether Biörnaridh skyllar 2 skeling.
Jt. en tompt wnder Estrakolla skyllar 2 skeling.

Ferielanda Stomps vpbörd.

Stompnen y Ödborga smör 2 pund, daxwerke 3.
Stompnen y Torp smör 4 pund, malt 1 t:a, daxwerke 3.
Stompnen y Ryr smör 4 pund.
Anders y Hellewadh smör 2 pund, malt 1 t:a, daxwerke 3.
Brynnolf y Hede smör 1 pund prestenom kyrkione 1, malt 1 t:a, daxwerke 3.
Swen y Ingellaridh smör 1 pund prestenom kyrkione 1, daxwerke 2.
Brynnolff y Kyllesether smör 2 pund prestenom, kyrkionne 2, malt 1 t:a, daxwerke 3.
Olaff y Grindaboll smör 1 pund prestenom. kyrkione 1. daxwerke 2.
Anders y Lwndaby smör 1 pund prestenom, kyrkione 1, daxwerke 2.
Söffrin y Skellaboda smör 1 pund prestenom, kyrkione 1, daxwerke 2.
Hans y Swmmarholt smör 1 pund prestenom, kyrkione 1, daxwerke 2.
Jt. eet Jordastycke ij Bondanesa gerde skyllar 1 pund smör.
Jt. en eng wijd Litlasæther kallas Höghsængian skyllar 1 pund smör.
Jt. ½ gård y Nesbyrd skyllar 1 pund smör, halfft prestenom, oc halfft kyrkione.

Ferielanda kyrkies vpbörd.

Gwlbrand y Margrittatorp smör 1 pund. Och thet låg wnder Sancta Margareta altare.
Jt. Brynnolph y Hede 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.
Jt. Swen y Jngellarydh 1 pund smör kyrkionne, prestenom alt thet andra.
Jt. Brynnolph y Kyllasæther 2 pund smör kyrkionne och thet holler presten wijn före, oc prestenom alt thet andra szom förre skriffwit står.
Jt. Olaff y Grindabol 1 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra.
Jt. en ödegård kallas Såndwijck skyllar 1 pund smör.
Jt. en ödegård hether Rån skyllar 1 fyrick.
Jt. en eng hether Biörnswnd skyllar 4 hwijta.
Jt. en ödegård hether Spångaridh skyllar 4 skeling.

Ödeborga kyrkies vpbörd.

Jt. Anders y Lwndaby 1 pund smör kyrkione och therföre haller presten wijn. presten alt thet andra.

Jt. en ödegård szom hether Högyen skyllar ½ pund smör.

Jt. en ödegård hether Kalffsrydh skyllar 4 skeling.

Torps kyrkies vpbörd.

Jt. Söffwerin y Skellaboda 2 pund smör kyrkione, thet ena tager presten ij wijnpeninga oc alt thet andra prestenom szom förre står.

Jt. Hans y Gwmmarholt 1 pund smör kyrkione. prestenom alt thet andra.

Jt. en ödegård hether Hommoll skyllar 4 skeling.

Jt. Cklockarebolit ibid. skyllar 4 skeling.

Ryrs kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård hether Twwa skyllar 4 skeling kyrkione och 4 prestenom, och kyrkione 4 skeling ij wijnpeninga.

Jt. ½ ödegård ligger wijd Bondane hether Tijnrydh skyllar 1 skeling.

Stenaby Stomps vpbörd.

Stompnen y Ärtemarken smör 5 pund. malt 1 t:a, daxwerke 3. försl 1.

Stompnen y Eskiehwlt smör 2 pund, malt ½ t:a, daxwerke 2 försl 1.

Stompnen y Tislaskogh landgille 6 skeling. thij han ligger öde oc haffuer ligat öde 40 åår.

Stompnen y Bechen smör ½ pund oc inthet mer thij han ligger öde.

Engilbriet y Diwpawijken, smör 1 pund prestenom, 1 pund kyrkione, malt ½ t:a, daxwerke 3, försl 1.

Anders y Bergana smör 2 pund prestenom, 2 pund kyrkione, malt 1 t:a. daxwerke 3, försl 1.

Olaff y Ekaboll smör 1 pund prestenom kyrkione 1, malt ½ t:a, försl 1, daxwerke 3.

Jt. halfft Bellaness hörir tijl Stompnen y Stenebygd oc kyrkione ther sammastadz oc halfft; Skatthar langille 1 pund smör helfftena prestenom oc helfftena kyrkione.

Hans y Biörnwijken smör 2 pund tijl prestenom oc tijl kyrkione ther sammastadz oc annat året tijl Eds stompn oc kyrkio.

Jt. en ödegård ligger wnder Högxbyn hether Hwken. skyllar 2 skeling.

Stenabygds kyrkies vpbörd.

Jt. Anders y Berga 2 pund smör kyrkione. prestenom alt thet andra.

Oluff y Ekabolit 1 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra.

Olaff y Brättateyen smör 1 pund, daxwerke 3, malt ½ t:a, försl 1.

Ärtemark kyrkies vpbörd.

Engilbricht y Djwpawick 1 pund smör kyrkione. prestenom thet andra.

Jt. Söderberga ligger wnder Gedene 2 hwita.

Jt. en ödegård ligger wnder Flaten skyllar 2 hwita.

Eskhwltz kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegard hether Nåken skyllar 1 pund smör.

Jt. en ödegard heter Tånghen heltena tijll kyrkione oc heltena tijl skatten giffwer kyrkione 2 skeling årligha.

Bechz kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård hether Giodzridh skyllar 4 skeling.

Jt. en ödegård ligger wnder Ödebyn. heter Torp skyllar 1 skeling.

Tijsleskogs kyrkies vpbörd.

Jt. 2 tompter liggia wnder Högxbyn then ena heter Næsit oc then andra Slåttawiken. skylla 4 hwita.

Jt. 2 tompter ligga wnder Flatarydh then ena hether Skårdalen oc then andra Kensbyn skylla ......

Jt. en tompt ij Frödskog sogn szom kallas Smidsrwdh skyllar 2 hwijta.

Edz stomps vpbörd.

Stompnen y Rödelanda smör 4 pund, malt 1 t:a, daxwerke 3.

Stompnen y Geessæther smör 2 pund. malt ½ t:a, daxwerke 3.

Stompnen y Tyfftedal smör 2 pund. daxwerke 2.

Stompnen y Nyffsemarken smör 2 pund, malt ½ t:a, daxwerke 3.

Stompnen y Högabola smör 3 pund, malt 1t:a, daxwerke 3.

Jon y Nybbila smör 2 pund prestenom, kyrkione 2. malt 1t:a. daxwerke 3.

Peder y Byrgielidh smör 1 pund prestenom, kyrkione 1, malt 1 t:a, daxwerke 3.

Niels y Bodene smör 1 pund prestenom, kyrkione 1, malt 1 t:a. daxwerke 3.

Arwidh y Bön smör 1 pund prestenom. kyrkione 1. malt 1 t:a. daxwerke 3.

Peder y Lwndana smör 1 pund, malt ½ t:a. daxwerke 2.

Jt. aff Biörwijken ½ pund smör, ½ t:a malt. 3 daxwerke. thet andra tijl stompnen y Stenaby.

Niels y Såndaridh smör 1 pund helfftena kyrkione oc heltena prestenom, malt ½ t:a. daxwerke 3.

Jon y Åsnabyn smör 1 pund prestenom kyrkionne 1. malt ½ t:a, daxwerke 3.

Jt. åff en ödegård y Geessether 1 pund smör.

Jt. åff Odnen 1 pund smör

Jt. åff Stran 1 pund smör.

Jt. åff Skåttene 1 pund smör.

Jt. åff Stenmor ½ pund smör.

Jt. aff Stenarwd 4 kalffskijn.

Eds kyrkies vpbörd.

Jt. Nybbila 2 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra.

Jt. Bergislidh 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. Bodene 1 pund smör kyrkione, prestenom thet andra.

Jt. Mwgadalen skyllar ½ pund smör.

Jt. en tompt szom heter Lidhaboda skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt szom heter Rönhwlt skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt szom heter Corsskiel skyllar 4 hwita.

Jt. en ödegård szom hetr Enggena skyllar 1 pund smör.

Jt. en tompt szom ligger tijl Skitwrwdh skyllar 3 skeling.

Rödelanda kyrkies vpbörd.

Jt. åff Bön 1 pund smör kyrkione, prestenom alt thet andra.

Niels y Byrkijdh smör 3 pund.

Jt. en ödegård szom heter Kårrabolit skyllar 6 skeling.

Jt. Amfridabyn skyllar 4 skeling.

Jt. Berggiatorp skyllar 2 skeling.

Jt. Hellaren skyllar 1 skeling.

Jt. Holmen skyllar 1 skeling.

Jt. Nesbyn skyllar 1 skeling.

Gessethers kyrkies vpbörd.

Jt. Brækit 1 pund smör.
Jt. Ringastada 1 pund smör.
Jt. Solberga 2 skeling.
Jt. Torlabyn 2 skeling.
Jt. Fårawarp 2 skeling.

Tyfftedals kyrkies vpbörd.

Jt. åff Holt 2 skeling.
Jt. åff Biörnabyn 2 skeling.
Jt. åff Tyfftasæther 2 skeling.
Jt. åff Nora 2 skeling.
Jt. åff Lwndana 4 skeling.
Jt. åff Wdbolit 1 skeling.
Jt. åff Bösatorp 1 skeling.

Nyffsemarka kyrkio inthet meer en tiiondhen.

Högaboda kyrkies vpbörd

Jt. åff Åsmebyn 1 pund smör: prestenom thet andra.
Jt. åff Såndaridh ½ pund smör: prestenom thet andra.
Jt. Bliksidan skyllar 1 skeling.
Jt. åff Sångaridh 2 skeling.
Jt. åff Tormodsboda 2 skeling.

Esleskogh Stomps vpbörd.

Stompnen y Åamoll 4 pund smör oc then haffwir Swen Kart.
Stompnen y Moo smör 3 pund. daxwerke 3.
Stompnen y Fröskogh smör 2 pund, gengerd ½ marck, kyrkione ibid. 6 skeling, daxwerke 3.
Stompnen y Laxarebygdan smör 3 pund, daxwerke 3.
Olaff y Heden smör 4 pund. daxwerke 4.
Lasse y Torpa smör 2 pund, daxwerke 2.
Arne y Skeffwika smör 3 pund och fordom gick ther 1 pund hwmbla oc daxwerke åff, oc nw inthet meer en smör.
Peder y Litlastran smör 1 pund, gengerd 4 skeling, kyrkione 6 skeling.
Peder y Bergh smör 3 pund. daxwerke 3.
Jt. en halff gård y Flatabyn skyllar 4 skeling prestenom och 4 kyrkione.

Eslaskogs kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård under Stran szom hether Siwndagienge skyllar 1 pund talgh.

Jt. en tompt wnder Kyrkieheden kallas Swelghen skyllar 4 hwita.

Jt. en tompt szom ligger wnder Backa szom hether Kijllegenge skyllar 1 skeling.

Jt. Brynolph y Bolsbyn y Swanskog sogn szom skyllar 1 löp salt tijl Esleskogs kyrkia.

Jt. en tompt szom kallas Corsbyn ligger wnder Torpana skyllar 4 hwita.

Jthem en tompt ibid. kallas Knifflaboda skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt wnder Ness kallas Högahede skyllar 1 skeling.

Jt. een ödegård y Ärtemarcka sogn szom kallas Espeness skyllar 4 skeling.

Åmoll kyrkies vpbörd.

Jt. een tompt wnder Stompnen ibid. skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt heter Såndarijd skyllar 1 skeling.

Jt. eet örttwgha landh y Sæby skyllar 1 örttwgh.

Moo kyrkies vpbörd.

Jt. ½ gård y Öyarsbyn skyllar 1 pund iern.

Fröskogs kyrkies vpbörd.

Jt. en tompt y Syderbyn skyllar 1 örttwgh.

Jt. en tompt heter Reffsalen skyllar 1 örtug.

Jt. en tompt heter Ragnillarwdh skyllar 1 örtug.

Laxarebygdz kyrkies vpbörd.

Jt. en fierdepart aff Flatabyn skyllar 4 skeling.

Jt. en tompt szom heter Ösan skyllar 2 skeling.

Tysse stomps vpbörd.

Stompnen y Ådnemskogh smör 4 pund, malt 1 t:a, haffra 1 t:a, daxwerke 3.

Stompnen y Tydio smör 3 pund, malt ½ t:a, hafra ½ t:a, daxwerke 3.

Påwel y Ammwndabyn smör 3 pund, malt ½ t:a, hafra ½ t:a, daxwerke 3.

Niels y Södergardhen smör 1 pund. malt ½ t:a, hafra ½ t:a, daxwerke 3.

Lassa y Hallabolit smör 1½ pund prestenom. kyrkione 1½. malt ½ t:a. hafra ½ t:a. daxwerke 3.

Mons y Vignes smör 2 pund prestenom. kyrkione 2 pund. malt 1 t:a. hafra 1 t:a, daxwerke 3.

Anders y Stenisby smör 2 pund prestenom. kyrkione 2, malt 1 t:a, haffra 1 t:a. daxwerke 3.

Niels y Torpa smör 1½ pund. malt ½ t:a. haffra ½ t:a. daxwerke 3.

Tysse kyrkies vpbörd.

Erich y Heslebacka smör 4 pund.

Jt. Södrebol 1 pund smör.

Jt. een tompt heter Slwmnarid skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt heter Kråketorp skyllar 2 skeling.

It. en tompt heter Digerholt skyllar 2 skeling.

Jt. en tompt ligger widh Sotabyn skyllar 4 skeling.

Ådnemskogh kyrkies vpbörd.

Jt. Vignes 2 pund smör. prestenom alt thet andra.

Jt. Stenisby 2 pund smör, prestenom alt thet andra.

Jt. Hallabolit 1½ pund smör. prestenom alt thet andra.

Olaff y Ness smör 2½ pund.

Jt. een tompt hether Glæsan skyllar 3 skeling.

Jt. een tompt hether Wtengian skyllar 2 hwita.

Jt. en tompt heter Litlabrecka skyllar 2 gråskin.

Jt. en tompt heter Brennaridh skyllar 2 gråskin.

Tidio kyrkies vpbörd.

Jt. een tompt heter Skeggiabol skyllar 3 gråskin.

Blomskogh Stomps vpbörd.

Stompnen y Silbodal salt 2 löp. malt 1 t:a, daxwerke 4.

Stompnen y Tranekijl salt 1 löp, gengerd ½ mark, daxwerke 2.

Stompnen y Vårwich smör 1 pund, salt 1 löp. daxwerke 3.

Stompnen y Tårskog salt 1 löp. daxwerke 2.

Olaff y Tyryesbyn salt 2 löpa. gengard ½ mark, daxwerke 4.
Erich y Högåridh salt 2 löpa, gengerd ½ mark, daxwerke 4.
Sale y Måsawich salt 1 löp. gengerd ½ mark. daxwerke 4. Jt. kyrkione ½ mark.
Jt. een öö szom kallas Gummanell skyllar 2 skeling.

Blomskogs kyrkies vpbörd.

Peder y Eedh penninga 1 mark. gengerd ½ mark. daxwerke 3.
Olaff y Litlebwda peninga ½ mark. gengerd ½ mark. daxwerke 3.
Jt. en tompt leyer presten aff kyrkione hether Gatan skyllar ½ mark.
Jt. en tompt ligger wnder Ness hether Lyckia skyllar 2 hwita.
Jt. en tomptastadh ligger wnder Wick skyllar 2 gråskin.
Jt. en tomptastadh ligger wnder Nerisbyn kallas Bierwlsrwdh skyllar 2 gråskin.

Silbodals kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård ligger wnder Sillagård kallas Trondaby skyllar 2 gråskin, oc aff gårdhen 1 hwijt.

Tranakijls kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård ligger wnder Bwda skyllar 2 gråskin.
Jt. en ödegård ligger wnder Ketilsbyn szom kallas Parsarid skyllar 2 hwita.
Jt. en halff ödegård kallas Gylteness skyllar 2 gråskin.

Wårwiks kyrkies vpbörd.

Jon y Edh peninga 6 skeling. daxwerke 2.
Jt. en tomptastad ligger wnder Wåmmerwich skyllar 2 gråskin.
Jt. aff Gelleness 2 gråskin.

Tårskogs kyrkies vpbörd.

Jt. en ödegård vnder Stompnen ibid. skyllar 4 hwita heter Hayem.

Holmedal stomps vpbörd.

Stompnen y Tysmarck salt 2 löpa. gengerd ½ mark, daxwerke 6.
Stompnen y Östewalsskog salt 2 löpa, gengerd ½ mark. daxwerke 6.
Stompnen y Kalffwalanda salt 2 löpa, gengerd ½ mark. daxwerke 4.
Stompnen y Fwglawich salt 2 löpa, gengerd ½ mark. daxwerke 2.
Olaff y Ertatiern salt 1½ löp, daxwerke 2.

Holmedals kyrkies vpbörd.
Jt. åff Bredewiken 2 hwita.
Jt. åff Biörnsåndhen 2 skeling.
Jt. åff Bön 2 kalffskin.
Jt. åff Hög 2 kalffskin.

Fuglawiks kyrkes vpbörd.
Jthem åff Diypadalen 2 hwita.
Jt. åff Nestwijken 4 skeling.

Tysmarka kyrkies vpbörd.
Jt. åff Öffwer Hån 8 skeling.
Jt. åff Ödebyn 1 gild kohwdh.
Jt. åff Swnsrwdh 4 skeling.

Östewalsskogs kyrkies vpbörd.
Jthm åff Boda 2 skeling.
Jt. åff Swensbyn 4 hwita.

Kalffwalanda kyrkies vpbörd.
Jt. aff Alnalidhn 1 kalffskin.
Jt. aff Solberga 1 kalffskin.
Jt. åff Måsarwdh 1 skeling.
Jt. åff Amodh 2 hwita.

Uti samma register upptagas följande hemman med sin skatt under *Skara domkyrka:*

Påå Daall.

Knyttekier smör 3 pund.
Corsby smör 6 pund.
Bredawiken smör 4 pund.

Under *biskopsstolen* i Skara: Hoxtorp påå Daall smör 2 pund.

Under *Prepositura* i Skara upptages följande:

På Dall.

Jon y Strandh smör 4 pund.
Swderbool smör 5 pund och holler 2 hesta.
Brecka smör 3 pund och han holler 2 hesta.
Nesit smör 2 pund och han holler 2 hesta.

FROMMA STIFTELSER

och större gåfvor till kyrkor, fattiga, boställen för prester och skollärare, m. m. på Dal under endast de *sista* 80 aren.

— — —

Oaktadt bemödandet att samla underrättelser om allt hit hörande, torde möjligen någon större förläning icke kommit till min kunskap och således saknas i denna beskrifning. Emellertid kan sannolikt antagas, efter hvad urkunderna för äldre tider gifva vid handen, att dessa här uppgifna gåfvor i fastigheter och annat närma sig i värde till enahanda beskaffade under hvilken 80-åra period som helst af katolska tiden, samt ganska betydligt öfverstiga gåfvorna under dess sista period. Men också hade den föregående katolska tiden varit så frikostig, att dess uppoffringar ej blott voro tillräckliga för den återstående delen af samma tidehvarf, utan gagnat intill närvarande stund, och skulle gjort det i än högre mått, derest icke en stor del af denna orts inköpta eller skänkta fastigheter m. m. blifvit olagligen inkräktad. Denna gifmildhet, sådan den här visade sig, hörde, — lika visst som gifmildheten i våra dagar, — icke till katolicismens lyten. Hon hade likväl flera verkliga sådana och var derföre 1527, så i Sverige som annorstädes, af den bättre tidsandans män ansedd fullmogen till sitt fall. Hon föll äfven fort hos oss i det yttre, handgripliga, för lystnaden mest begärliga. Till sitt inre kunde hon, enligt sakens natur, endast småningom falla samt lemna rum för ett bättre. Äran af sträfvandet till detta rena, ädla mål tillhör icke en, utan många, hvilkas namn äro till en del antingen förgätna, eller ställda mer eller mindre i skuggan bakom en enda personlighet. Det var likväl icke hos denna personlighet, som tanken på en sådan djupt inåt gående förändring i vårt land först uppstod, blef varmt och oegennyttigt omfattad och af

egen sannings drift fördes närmare sin utveckling. Deremot befinnes, enligt historiens vittnesbörd. den yttre omstörtningen bland hans första. fortfarande förnämsta. om just icke enda syften. Onekeligen var detta också det indrägtigaste. "Sköflingen väckte i hög grad folkets missnöje." Klandret öfver denna sköfling är således icke en sednare tids foster. Tvärtom är det samtidigt med händelserna. uttaladt af mer än en man. låt vara stundom i grofkorniga ord. men också öfver *alltför grofkorniga* handlingar.

Om en envåldsmakt utfärdade befallning till sina tjenare dels att insmyga i kyrkorna för att derifrån åt henne hemföra deras redbarheter. "så hemligen att presterna der intet af veta skola." dels utsände ombud. som öppet borttogo sådant gods. dels oåtspordt och obetaldt frantogo församlingarne och hela denna ort de fastigheter. som man antingen lagligen köpt, eller lagligen fått till skänks för allmänna. nyttiga ändamål: så skulle, — äfven om andra närskylda våldsgerningar icke förefunnos. såsom under första reformationstiden. — sådana maktens grofva missbruk svårligen af den moraliska känslan. eller af någon kristen kyrkas eller sekts trosbekännare kunna urskuldas, än mindre skrifvas in i räkningen bland Guds *nådeverk.* Hvarje fråga om laglig eganderätts öfverflyttning måste af laglig domstol afgöras. icke genom dens beslut, som har verkställande makten eller det tillfälliga våldet i sin hand. Detta har, alltsedan kristendomens anda fick intränga i samhällsordningarne och lagstiftningen, varit erkändt, under reduktioner före 1527 äfven öfligt. Det häremot stridande. godtyckliga. sådant det vid och efter reformationens början visat sig. eller kan komma att visa sig, torde således af samtid och efterverld aldrig böra öfverstrykas med harfoten. eller omgifvas med blomsterhäckar, emedan dessa skulle kasta en mörk och oförtjent skugga öfver allmänna moralen och kristendomen. Reformatorn. — han må röra sig åt hvilket håll som helst, — måste ovilkorligen lemna den lagliga eganderätten oantastad af godtycket, så länge han ej kan uppvisa någon paragraf i den gällande lagen. hvilken stadgar den Jesuitiska läran att *ändamålet helgar medlen.* "Derigenom sörjer han för den rättvisa lagskipning och den aktning för lag och rätt. som äro vilkor för samhällets bestånd. trefnad och lycka."

Man har äfven nyligen af allmänna tidningarne sett. att Orleanska prinsarne på detta skäl vågat i allvarsamma ord besvära sig öfver *injurier*

och *plundring* af deras egendom, ehuru rofvet i Frankrike icke nu, såsom fordom i Sverige, till större eller mindre del ingått i den maktegandes egen kassa. Det bör ej förmodas (ty magis amica veritas), att någon historieskrifvare skall tyda dessa deras uttryck såsom *smutskastning*, eller uppföra de klagande på listan bland *smädare* derföre att högsta maktens innehafvare är starkare än mången genom allmänna folkrösten och arméen, och åtminstone hittills lyckats uträtta det ovärderliga goda att qväsa landets hydra, — eller om samma makt äfven förmådde qväsa den för en eller flera mansåldrar.

Må alltid fullkomlig rättvisa ske och loford gifvas en hvar, så länge han verkar inom laglighetens område till menskligketens väl, men också i motsatt fall ett lika öppet, osockradt klander! Ty om ock genom Guds milda försyn något godt stundom kommer i följe med en omoralisk gerning, så är detta hvarken en slik mensklig gernings eller gerningsmannens förtjenst och berättigar oss icke att öfverskyla eller urskulda dem.

Såsom slutord har jag tagit mig friheten hänvisa till en jemförelse mellan sednaste katolska och sednaste reformationstidens gifmildhet mot fromma stiftelser, för att fästa uppmärksamheten på menskliga intresset härstädes i denna rigtning, hvaraf det vill synas, att detta intresse icke afsvalnat, än mindre upphört. Jag har äfven dristat uttala det visserligen icke obehöriga eller fördömliga deruti att, vid bedömmandet af till och med stora historiska personers handlingssätt, oskrymtadt, oförtäckt och allvarligt ogilla deras uppenbara, otvetydiga afsteg från den moraliska, kristeliga och medborgerliga lagens bud. Chacun le sien, ce n'est pas trop.

Kila den 3 Maj 1852.

A. L.

GAMLA HANDLINGAR

intagna i denna beskrifning.

REGISTER

Siffran antyder sida i 2:dra delen, utom der 1 hänvisar till 1:sta delen.

RÄTTELSER.

Å sidorna 49 och 149 står Ynglingebol, skall vara Ylingebol.

Dessa korrekturfel har upptäckts efter resp. arks tryckning. För eventuella ytterligare fel ber redaktionen benäget om överseende. I ett verk av denna storlek torde, trots ytterligt noggrann korrekturläsning, fel icke kunna undvikas.

Leif Thorssell

